P. J. BLOK,

GESCHIEDENIS

VAN HET

NEDERLANDSCHE VOLK.

LIBRARY OF PRINCETON
* MAY 2 1901 *
THEOLOGICAL SEMINARY.

Division DJ109
Section B65
No. v.3

GESCHIEDENIS

VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK.

III.

GESCHIEDENIS

VAN HET

NEDERLANDSCHE VOLK.

DOOR

P. J. BLOK.

DERDE DEEL.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1896.

STOOMDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS.

INHOUD.

Blz.

VOORREDE.

BOEK VI.

HET TIJDPERK VAN DEN TACHTIGJARIGEN OORLOG.

HET VOORSPEL . . . . 3—61

EERSTE AFDEELING.

PRINS WILLEM'S TIJD.

HOOFDSTUK I. HET BEWIND VAN ALVA . . . . 65—135

HOOFDSTUK II. HET BESTUUR VAN REQUESENS . . . . . . 135—157

HOOFDSTUK III. PACIFICATIE EN UNIE . . . . 157—231

HOOFDSTUK IV. DE KAMP TUSSCHEN ORANJE EN PARMA . . 231—294

TWEEDE AFDEELING.

DE DAGEN VAN MAURITS EN OLDENBARNEVELT.

HOOFDSTUK I. DE TOESTAND DER NEDERLANDEN IN 1584 . 297—319

HOOFDSTUK II. LEYCESTER IN DE NEDERLANDEN . . . . 319—386

HOOFDSTUK III. DE VESTIGING VAN DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN . . . . 386—427

HOOFDSTUK IV. DE ALLIANTIE MET ENGELAND EN FRANKRIJK. 427—450

HOOFDSTUK V. DE INDISCHE HANDEL. DE KRIJG TEGEN DE AARTSHERTOGEN . . . . 450—510

HOOFDSTUK VI. DE ONDERHANDELINGEN OVER HET BESTAND. 510—537

REGISTER.

KAART.

VOORREDE.

Het tijdperk van den Tachtigjarigen Oorlog neemt in de geschiedenis van het nederlandsche volk eene eigenaardige, zeer belangrijke plaats in; niet alleen, omdat onder den invloed der moeielijke omstandigheden, waarin de bevolking der nederlandsche gewesten toen verkeerde, de grondslagen werden gelegd van den nieuwen staat, die welhaast als de gelijke der groote mogendheden van Europa op het wereldtooneel zou treden, maar ook, omdat in die dagen de eigenschappen van den nederlandschen volksaard duidelijker dan ooit aan den dag zijn gekomen.

Het zal uit de hierachter volgende bladzijden opnieuw kunnen blijken, hoe in dien oorlog goed en kwaad elkander hebben afgewisseld; hoe onder de leiding van drie groote Oranjevorsten, gesteund door eene talrijke schaar van uitstekende veldoversten zoowel uit hun geslacht als uit de landzaten zelven, en door een breede rij van voortreffelijke staatslieden, onder wie Johan van Oldenbarnevelt uitblinkt, de onafhankelijkheid van Spanje aanvankelijk is bevochten; hoe te midden van groote gevaren de politieke gesteldheid van Europa telkens weder de kracht van den geduchten vijand heeft verlamd; hoe reeds door het sluiten van het Bestand de vijand de beslissende schrede heeft gezet op den weg, die tot de volledige vrijheid der Zeven Provinciën moest leiden; hoe handel en nijverheid, niet slechts in weerwil van maar minstens evenzeer dank zij den krijg, zich krachtig hebben ontwikkeld; hoe de godsdienstige neigingen van het overheerschende

deel des volks zich in eene bepaalde richting hebben bewogen; hoe onze staatsinstellingen in die dagen een vasten vorm hebben aangenomen; hoe kunsten en wetenschappen een tijdperk van grooten bloei hebben gekend op het einde van den oorlog, toen veiligheid en welvaart gunstige voorwaarden voor dien bloei schiepen. Zoo is de tijd van den oorlog niet alleen uit een krijgskundig, uit een godsdienstig, uit een staatkundig maar ook uit een algemeen maatschappelijk oogpunt een zeer belangrijk tijdperk in onze geschiedenis geweest.

Èn aan dit voor de hand liggend overwegend belang van het tijdvak voor onze latere toestanden èn aan de aantrekkelijkheid in het algemeen van het schouwspel, dat een vrijheidskrijg aanbiedt, is het toe te schrijven, dat de Tachtigjarige Oorlog meer dan eenig ander tijdperk onzer geschiedenis de aandacht der geschiedkundigen heeft getrokken.

Reeds de tijdgenooten zelven stelden herhaaldelijk onder den verschen indruk der gebeurtenissen het verhaal ervan te boek. Later kwam men tot het uitgeven van eigenlijke bronnen voor de kennis der vermelde feiten.

Men heeft zich ook in de 18de eeuw veel moeite gegeven om de bronnen der geschiedenis van dit tijdperk te verzamelen, maar voornamelijk sedert het optreden in het midden onzer eeuw van de onvermoeide onderzoekers Gachard en Kervyn de Lettenhove in België, van Groen van Prinsterer, Bakhuizen van den Brink en Fruin ten onzent is eene reusachtige menigte stukken uitgegeven, die de geschiedenis van dit tijdvak kunnen toelichten; bovendien ligt nog eene zeer aanzienlijke menigte onuitgegeven oorkonden in de archieven binnen- en buitenslands verscholen. Zoo veel is verzameld, dat het misschien aanbeveling verdient om voorloopig met dit werk op te houden en liever te trachten het voorhandene te verwerken in verband met datgene, wat, naar men weet, nog verder in de archieven bewaard wordt. In het overzicht der bronnen, dat aan het einde van het volgende deel zal worden opgenomen, zal getracht worden ten minste het reeds uitgegevene onder zekere rubrieken kortelijk samen te vatten.

Weinig minder omvangrijk is ook de literatuur over dit tijdvak geworden. Bepaalde men zich in de 17de eeuw in hoofdzaak tot het drukken of herdrukken van de geschriften der tijdgenooten van den grooten oorlog en hield men zich voornamelijk aan wat Bor en Van Meteren, Hooft en De Groot, Aitzema en Baudartius hadden verhaald van den heldenstrijd der vaderen, Jan Wagenaar's compilatie van het midden der 18de deed de oude schrijvers op den achtergrond treden. Eerst de kritiek onzer dagen liet hen weder in het volle licht komen.

Algemeene belangstelling wekte in breeden kring Schiller's geestdriftvolle lofzang op den nederlandschen vrijheidskrijg; nog meer Motley's aangrijpende schildering van zoo menig schoon tafereel uit het „pleit tusschen dwang en vrijheid." Maar de werken dezer groote kunstenaars van het woord sleepten de lezers meer mede dan dat zij dezen overtuigden van de juistheid hunner voorstellingswijze. Gezonde kritiek, steunend op veelomvattende kennis der bronnen, kwam in het midden der eeuw met Bakhuizen van den Brink aan het woord; zijne Studiën en Schetsen, maar vooral Fruin's Tien Jaren toonen op meesterlijke wijze aan, hoe scherp oordeel, ruime opvatting en schoone vorm kunnen samengaan. Velen volgden in de tweede helft onzer eeuw het gegeven voorbeeld: Arend, Van Rees, Brill, Van Vloten, Wijnne, P. L. Muller, van katholieke zijde Kervyn de Lettenhove, Nuyens, tal van anderen na hen lichtten grootere of kleinere deelen van het tijdvak in meer of minder breed opgezette werken en artikelen toe. Op de beschouwingen voornamelijk uit een protestantsch standpunt, die tot in de tweede helft dezer eeuw de overhand hadden, volgden die, uitgaande van de katholieke beginselen. Een hevige strijd werd tusschen de voorstanders der beide groote kerkelijke partijen gevoerd — een strijd, waaruit de historische waarheid allengs zuiverder te voorschijn treedt. Vooral Fruin's meesterlijke artikelen in De Gids, de Bijdragen en elders gaven het voorbeeld van wetenschappelijke waardeering van gevoelens en meeningen van allerlei richting.

Zoo wies ook de literatuur over den Tachtigjarigen Oorlog op reusachtige wijze.

Hij, die thans de geschiedenis van het nederlandsche volk in dit tijdperk wil beschrijven, heeft derhalve niet, zooals voor vroegere tijdperken, bij zijn arbeid te klagen over gebrek aan bronnen noch over gebrek aan voorgangers. Integendeel doet zich hier de zwarigheid voor, dat het moeielijk is geworden te midden van de menigte van stukken en studiën den weg te vinden. In dit boek is getracht dit bezwaar zooveel mogelijk te boven te komen en een verhaal samen te stellen, dat, gegrond op zelfstandige bronnenstudie, tevens, zooveel mogelijk en voorzoover noodig, uit de bestaande literatuur over het tijdvak is geput.

Waar verschillende opvattingen van personen of zaken het eindoordeel onzeker maakten, is in dit werk gestreefd naar de onpartijdigheid, waarvan onze Fruin ons het voorbeeld heeft gegeven en die voornamelijk bestaat in het trachten om zich bij het oordeel zooveel mogelijk te ontdoen van alle vooringenomenheid, zoowel op religieus als op politiek gebied. De schrijver wil niet ontkennen, dat het ook hemzelven soms moeite kostte op die wijze de onpartijdigheid te beoefenen, maar hij meent in alle eerlijkheid getracht te hebben ook in dit opzicht te voldoen aan de hooge eischen, die hij meende zich te moeten stellen bij de behandeling van een tijdvak, dat meer dan eenig ander het hart sneller doet kloppen, bij de gedachte aan den heldenkamp, door de vaderen gestreden voor de hoogste goederen der menschheid, voor wat zij recht en vrijheid achtten. Van polemiek heeft hij zich geheel onthouden, zoowel ten einde den samenhang der gebeurtenissen beter te doen uitkomen alsook omdat de kritische behandeling der tallooze feiten, waarover gehandeld had moeten worden, den omvang van het werk al te zeer zou hebben doen toenemen.

De omvang van dit eerste deel, dat zich met den Tachtigjarigen Oorlog bezig houdt, is toch reeds grooter geworden dan aanvankelijk in de bedoeling lag. Al schrijvende kwam de auteur tot de over-

—

tuiging, dat het niet mogelijk was zonder schade voor het goed begrijpen der gansche ontwikkeling van ons volksbestaan het verhaal der gebeurtenissen, de schets der toestanden in dezen aan wisseling zoo rijken tijd te verkorten. De belegeringen van Haarlem, Alkmaar, Leiden en Antwerpen, de veldtochten van prins Willem en prins Maurits zijn niet maar alleen voor de krijgsgeschiedenis van groot belang: zij zijn met de gansche volksgeschiedenis nauw samengeweven. Het zoo ingewikkelde verloop der veranderingen op staatkundig en godsdienstig gebied moest uitvoerig worden geschetst ten einde duidelijk te doen blijken, hoe uit de bourgondische Monarchie in wording eene vrije Republiek zich gevormd heeft. Het was evenmin mogelijk met een kort woord te spreken over de wijze, waarop in het Noorden tijdens den oorlog de grondslagen werden gelegd voor den bloei van handel en nijverheid, die zich in de 17de eeuw op zoo grootsche wijze hebben ontwikkeld.

De dagen van prins Willem, van prins Maurits en Oldenbarnevelt zijn rijk aan merkwaardige, aan treffende gebeurtenissen. Het te boek stellen ervan was voor den auteur meer dan twee jaar lang eene bron van onbeschrijfelijk genot, van hartverheffende aandoeningen. Mocht het hem gelukt zijn ook zijne lezers te doen deelen in de gevoelens, die hem bij de bewerking bezielden.

LEIDEN, 18 Juni 1896. P. J. BLOK.

BOEK VI.

HET TIJDPERK VAN DEN TACHTIGJARIGEN OORLOG.

HET VOORSPEL.

Den 7den Augustus van het jaar 1559 zag Gent voor het laatst een zijner vorsten in persoon de vergadering bijwonen van de Staten-Generaal, daar vergaderd om afscheid te nemen van den landsheer, koning Philips, die op het punt stond om zich in Zeeland in te schepen naar Spanje, het land zijner liefde, dat hij nooit meer verlaten zou. De Koning droeg de regeering zijner nederlandsche gewesten op aan zijne zuster, Margaretha van Parma, en vermaande bij monde van zijn getrouwen Granvelle de Staten-Generaal en zijne ambtenaren de Landvoogdes te steunen in de handhaving van den katholieken godsdienst en de plakkaten, uitgevaardigd tegen de „nouvelles sectes dampnables et réprouvées."

Onheilspellend klonken die woorden van Granvelle den verzamelden in de ooren maar de daarmede gepaard gaande vraag om eene „bede" van drie millioen gulden gaf den Staten aanleiding om in hun antwoord voorwaarden te stellen. De verschillende gewesten verklaarden zich bereid om de gevraagde som toe te staan, maar zoowel hunne afzonderlijke antwoorden als de ten slotte ingediende algemeene „remonstrantie" klaagden op zeer scherpen toon over de bezwaren van het spaansche krijgsvolk op de grenzen, de „gendarmerie estrangiere", welker verwijdering men eischte, tevens wijzende op de wenschelijkheid om het land te regeeren in overleg met de „seigneurs de par decha", d. i. met de voorname nederlandsche edelen, wier invloed door dien van Granvelle of, nog erger, van de spaansche raadgevers des vorsten, die uit Spanje alles wenschte te besturen, scheen overschaduwd te zullen worden. De Koning was zeer verontwaardigd over deze eischen en de toon van zijn wederantwoord op het bezwaarschrift der Staten bewees duidelijk zijne ontstemming. Philips betuigde daarin, dat de Staten waren „sinistrement et contre vérité informez"

omtrent de inrichting der regeering, die hij immers had opgedragen aan „madame sa propre sœur, née et nourrie par decha" en aan vertrouwde dienaren naast haar; wat de spaansche soldaten op de grenzen aanging, hij meende, dat deze onontbeerlijk waren voor de veiligheid des lands tegenover Frankrijk, doch wilde wel aan het zoo sterk uitgedrukte verlangen der Staten voldoen en ze binnen drie of vier maanden verwijderen.

Evenwel, dit waren niet de dringendste zaken, die de regeering en de Staten-Generaal op het oogenblik van 's Konings vertrek tegenover elkander ontstemden. In de eerste plaats waren het verschillen over nieuwe lasten, die de regeering aan de nederlandsche gewesten wilde opleggen. Behalve de reeds in 1558 toegestane „aide novennale", die dienen moest om de benden van ordonnantie, toen 2000 man, in 14 compagnieën verdeeld, te betalen en 6000 duitsche ruiters voor den franschen oorlog te werven, begeerde de regeering nog andere bijdragen van de onderdanen. Te Atrecht, Brussel en Gent deed zij kort na het sluiten van den vrede met Frankrijk verschillende voorstellen [1]), voornamelijk weder om de nederlandsche infanterie, die in dienst genomen was, te betalen en de door den vrede niet meer noodige duitsche troepenafdeelingen te kunnen ontslaan. Deze eischen, die gezamenlijk ongeveer 3 millioen gulden beliepen, werden evenwel door de Staten volstrekt niet grif toegestaan. Zij maakten allerlei bezwaren en toen de Koning het land verliet, had hij tot zijne diepe ergernis de gevraagde subsidiën nog niet toegezegd gekregen: in weerwil van alle vertoogen en dreigende verklaringen vonden de verschillende Staten gelegenheid om hunne definitieve antwoorden uit te stellen, lang nog nadat de Koning vertrokken was. Bij de „aide novennale" had deze bovendien eene concessie moeten bewilligen, die voor de regeering uiterst bedenkelijk was: de heffing daarvan en haar beheer werd aan de Staten-Generaal overgelaten, waardoor deze negen jaren lang telkens bijeen moesten komen en de verschillende gewesten telkens onderling overleg moesten plegen. De Staten drongen er nu op aan, dat ook de nieuwe beden op die wijze zouden worden geïnd, iets, waarvan de regeering, bevreesd voor de permanente vergaderingen, niets wilde weten.

---

[1]) Kolligs, Wilhelm von Oranien und die Anfänge des Aufstandes der Niederlande (Bonn, 1885), S. 40 ff.

Zoo verliep de laatste bijeenkomst van de Staten-Generaal in tegenwoordigheid van den vorst, die den 24sten van Vlissingen uit de reis naar het Zuiden ondernam, tot op het oogenblik van zijn vertrek onder den indruk van de houding der Staten. Het was hem intusschen niet verborgen gebleven, dat de hooge edelen des lands de Staten in deze houding hadden versterkt, zij, die den grooten invloed van Granvelle met leedwezen zagen. Eene merkwaardige anecdote, hoewel ons overgeleverd in de gedenkschriften van een vrij wat lateren franschen gezant [1]) en daarom weinig betrouwbaar, heeft de herinnering aan de verontwaardiging des Konings bewaard door de vermelding, dat de vorst bij zijn vertrek den Prins van Oranje na een heftig gesprek over deze zaken in toorn zou hebben toegevoegd: „niet de Staten, maar gij, gij, gij!" Hoe het zij, van nu af beschouwde de Koning den hoogen nederlandschen adel als eene verzameling gevaarlijke tegenstrevers, wien zoo weinig mogelijk invloed op de regeering moest worden geschonken.

Onder het pas geëindigde weinig krachtige bestuur van den Hertog van Savoye als Landvoogd [2]) hadden deze jeugdige heeren: de Prins van Oranje, de Graaf van Egmond, de Markgraaf van Bergen, de Graaf van Hoogstraten en anderen, reeds een hoogen toon gevoerd en reeds in die dagen was hunne oppositie tegenover den nieuwen landsheer niet zelden vrij scherp geweest. Zij hadden zich zelfs, ontevreden over den gang der zaken, eenigen tijd van het bijwonen der zittingen van den Raad van State onthouden. Thans, nu Philips den heerschzuchtigen, hun welbekenden Bisschop van Atrecht feitelijk aan het hoofd der nederlandsche regeering had gesteld en Margaretha diens adviezen zoo goed als blindelings volgde, kon het niet missen, of de jonge edelen moesten zich spoedig weder in hunne rechten gekrenkt achten. Granvelle toch, benevens Viglius, de voorzitter van den Geheimen Raad en den Raad van State, en eindelijk de Graaf van Berlaymont, een der hoofden van het financieële beheer, waren der Landvoogdes in de eerste plaats als raadslieden ter zijde gesteld. Dit driemanschap regeerde eigenlijk de Nederlanden: de Landvoogdes zag door hunne oogen en schreef door hunne hand.

---

1) Mémoires d'Aubéry du Maurier (1680), p. 9.
2) Vgl. Deel II, blz. 405.

Antoine Perrenot, heer van Granvelle, de opvolger zijns vaders in het vertrouwen van keizer Karel [1]), de ervaren diplomaat, ingewijd in alle staatsgeheimen der bourgondisch-habsburgsche monarchie, had zich weldra ook de gunst van Philips II verworven. Gematigd van aard, deelde hij niet 's Konings vurigen ketterhaat en hield niet dan slap de hand aan de strenge plakkaten tegen de nieuwe secten. Geleerd beoefenaar van letteren en kunst, besteedde hij een groot deel van zijne inkomsten aan het verzamelen van boeken en oudheden, terwijl hij ook als beschermer van kunstenaars en geleerden optrad [2]). Ten volle bekend met de ingewikkelde constructie der regeeringsmachine in de Nederlanden, geslepen staatsman, doorkneed in de macchiavellistische beginselen der toenmalige politiek, vol eerbied voor de traditiën van het habsburgsche huis, welks oppermacht hij wilde handhaven, scheen hij de aangewezen man om de Landvoogdes ter zijde te staan in de moeielijke taak, die haar wachtte. Maar naast zijne talenten had hij zeer ernstige gebreken. Heerschzuchtig en hebzuchtig tevens, trotsch op zijne hooge geestelijke waardigheid, vooral toen hij bij de nieuwe bisschoppelijke organisatie tot aartsbisschop van Mechelen en primaat der nederlandsche Kerk, weldra (1561) tot Kardinaal werd verheven, vervreemdde hij alle gemoederen van zich en ontzag zelfs de Landvoogdes niet; zijne pronkzucht, de weelde zijner huishouding, zijn niet geheel onbesproken levensgedrag wekten ergernis ook bij rechtzinnige Katholieken, die de strengere richting, sedert het midden der eeuw in het Catholicisme opgetreden, toejuichten. Ook de omstandigheid, dat hij uit Franche-Comté afkomstig was — hij was in 1517 te Besançon geboren — nam de op vreemdelingen in de regeering van ouds weinig gestelde Nederlanders tegen hem in.

Even bekend als hij was de Fries Wigele of Viglius van Zwychem van Aytta, beroemd jurist, scherpzinnig en van veelomvattende geleerdheid, op godsdienstig gebied nog gematigder dan Granvelle, een man van de denkbeelden van Erasmus en, evenals deze, zonder veel karakter, buigend en wijkend voor de omstandigheden, eindelijk van hebzucht evenmin vrij te pleiten als Granvelle zelf. De derde in het driemanschap, de Graaf van Berlaymont, een henegouwsch edelman,

---

1) Vgl. Deel II, blz. 313.

2) Wiesener, Etudes sur les Pays-Bas au 16me siécle (Paris, 1889), p. 176 en 214

was zeker de minst bekwame, middelmatig in veel maar een ijverig katholiek en een trouw aanhanger des Konings, wiens wil zijne wet wet was, wiens gunst hem en den zijnen veel voordeel kon opleveren; ook bij hem speelde hebzucht een groote rol.

Deze drie mannen beheerschten feitelijk de nederlandsche gewesten. Geen post van belang werd vervuld dan in overleg met hen. Zij vormden, wat dit laatste betreft, op het voorbeeld van wat in Spanje gewoonte was, eene „consulta” [1]), een achterraad, die op gezette tijden de openstaande posten vervulde. In den Raad van State, den Geheimen Raad en den Raad van Financiën werd niets behandeld dan wat door hen in overleg met de Landvoogdes was afgesproken. Kwamen er brieven van den Koning, dan brachten zij daaruit alleen dat ter kennis van de overige leden der regeering, wat hun dienstig voorkwam. Deze brieven intusschen waren wel talrijk, daar eigenlijk geene enkele zaak van gewicht zonder ’s Konings voorkennis afgedaan mocht worden, maar verschenen volstrekt niet geregeld ten gevolge van ’s Konings berekende langzaamheid, het gevolg van zijn geliefkoosden stelregel bij gewichtige besluiten: „Yo et el tiempo”, ik en de tijd.

Het is duidelijk, dat deze regeling der zaken den anderen leden der regeering, vooral den jongeren leden van den Raad van State, zeer onaangenaam moest zijn. Zij weten haar vooral aan Granvelle, tegen wien zij een hevigen wrok opvatten, die door den onverdragelijken trots van den kerkvoogd nog toenam. Met weerzin zagen zij den vreemdeling aan het hoofd der regeering eene plaats innemen, die zij meenden dat aan hen, aan de vertegenwoordigers van den nederlandschen adel toekwam. De tegenzin van den krijgsman tegen den priester, van den edele tegen den tot eer en aanzien gekomen man van burgergeboorte werkte bij dat alles mede.

Van die jonge edelen was prins Willem van Oranje zoo niet de eerste dan toch een der eersten. De Nassau’s, zijne voorvaderen, hadden in de laatste eeuw eene groote rol gespeeld aan het bourgondische hof. Uitgestrekte bezittingen, die der Nassau’s in de Nederlanden, der Oranjes daar en elders, waren hem ten deel gevallen, toen de toestemming van keizer Karel en de vergunning zijns protestantschen

---

[1]) Fruin, Voorspel van den 80jarigen oorlog, in Gids N. R. XII en XIII, afz. afdr., blz. 31; Kolligs, l. l., S. 58 ff.

vaders om hem aan het hof der landvoogdes Maria in de katholieke leer te laten opvoeden hem in staat hadden gesteld om als erfgenaam van zijn neef, prins René van Oranje-Nassau, op te treden [1]). Elf jaren oud was de jonge vorst in September 1544 uit Dillenburg naar Brussel gekomen en daar onder de leiding gesteld van een jongeren broeder van den Bisschop van Atrecht, die zelf zich ook veel aan hem gelegen liet liggen. De Keizer had Oranje spoedig in zijne onmiddellijke omgeving opgenomen en hem groote gunst betoond, hem, zooals prins Willem zelf later zeide „grootelicks gheeert, ons hebbende aenghenomen ende opghetrocken in sijn camer den tijdt van negen jaeren" [2]). Oranje's huwelijk met Anna van Egmond, Gravin van Buren, de rijke dochter en erfgenaam van den beroemden keizerlijken veldheer Maximiliaan van Buren, had zijne aanzienlijke bezittingen nog zeer vermeerderd, zoodat hij een der vermogendste edelen in de Nederlanden mocht heeten. En bij die rijkdommen voegde hij het gewicht van groote talenten. Keizer Karel had hem, nog zeer jong, reeds hooge militaire functiën opgedragen en Philips II had het voorbeeld zijns vaders gevolgd [3]). Ook in de politiek werd hij vroeg betrokken door zijne opneming, reeds op 22jarigen leeftijd bij het aftreden van den Keizer, in den Raad van State en door zijn aandeel in de onderhandelingen, die leidden tot den vrede van Cateau-Cambresis. Met den Hertog van Alva was hij na het sluiten van den vrede, als gijzelaar voor het nakomen der gemaakte bepalingen, naar Parijs getogen — een bewijs van het hooge aanzien, dat hij genoot.

Hij was thans lid van den Raad van State en stadhouder van de belangrijke gewesten Holland, Zeeland, Utrecht en Bourgondië, ambten, die hem een grooten invloed op de landsregeering schenen te beloven. Als lid der Orde van het Gulden Vlies behoorde hij bovendien van rechtswege tot de eerste raadslieden des bourgondischen heerschers. Hij was in de dagen, waarover wij thans spreken, in de eerste plaats een schitterend edelman, bekend om de pracht zijner paleizen en de weelde der door hem gegeven feesten, om de keurigheid van zijn disch, zoowel als om zijne hoofsche manieren, zijne

---

1) Vgl. over zijne jeugd: Groen van Prinsterer in de Archives de la Maison d'Orange-Nassau, I (2m éd.), p. 194* suiv.

2) Apologie van den Prins (Leyden, 1581), blz. 32.

3) Zie Deel II, blz. 319, 321 vlg.

vaardigheid in het uitdrukken zijner denkbeelden, zijne scherpzinnigheid, zijne staatsmanstalenten in het algemeen. Alles scheen hem te bestemmen voor eene groote rol in het nederlandsche staatsbestuur.

Des te meer griefde hem zijne ondergeschikte werkzaamheid tijdens het bewind van Granvelle, van wien hij zich meer en meer begon te vervreemden, terwijl hij vroeger in de beste verstandhouding met hem had gestaan [1]. En Granvelle gaf zich weinig moeite om de vriendschap van den jongen edelman te herwinnen. Integendeel, hij deed dezen openlijk zijn overwicht gevoelen en waarschuwde den Koning voor den machtigen en eerzuchtigen jongman, die toen reeds niet onduidelijk te kennen gaf, dat hij zich met de andere leden van den hoogen adel beschouwde als de aangewezen handhavers van de in de Joyeuse Entrée en andere privilegiën gewaarborgde rechten der onderdanen tegenover de regeering. Grievend beleedigde hij prins Willem door hem, die burggraaf van Antwerpen was, op te dragen in 1561 de regeering dier stad volgens de besluiten van Landvoogdes en consulta te vernieuwen. De Prins, die tot de besluiten niet had medegewerkt, zou zoodoende thans blootelijk als commissaris der regeering hebben op te treden, terwijl koning Philips zelf drie jaren vroeger hem volgens gewoonte over de benoemingen had geraadpleegd, alvorens hem naar Antwerpen te zenden. Hij weigerde dan ook de hem op zoo weinig eervolle wijze opgedragen taak te aanvaarden. Ook in verband met zijne juist in dien tijd opkomende begeerte om met zijne overige stadhouderschappen een dergelijk ambt in Brabant te verbinden, dat hem grooten invloed op het landsbestuur zou verzekerd hebben, kon de Prins zich zulk een opdracht niet laten welgevallen. Het bleef Oranje verder niet verborgen, dat het Granvelle was geweest, die na den vroegen dood zijner eerste vrouw zijn in 1561 gesloten tweede huwelijk met de protestantsche Anna van Saksen krachtig had tegengewerkt. Granvelle vreesde namelijk, dat de van geboorte protestantsche Prins, die tot zijne protestantsche familie in Nassau nog altijd in zeer innige verhouding stond, hoewel in zaken van godsdienst toen onverschillig, door deze verbintenis met eene vorstin uit eene der leidende protestantsche vorstenhuizen — zij was de dochter van den beroemden keurvorst Maurits van Saksen — in plannen van voor het Catholicisme bedenke-

---

[1] Van der Haer, De initiis tumultuum Belgicorum (Duaci, 1587), p. 81.

lijken aard zou betrokken worden. En deze vrees was niet denkbeeldig. De Prins had zich inderdaad heimelijk bij de duitsche protestantsche vorsten als een Protestant in zijn hart voorgedaan, die alleen voor het oog in de Nederlanden nog als katholiek moest leven [1]). Granvelle, hoewel met deze geheime machinatiën in bijzonderheden onbekend, had lont geroken en den Koning gewaarschuwd voor de gevaren, die uit dit huwelijk konden voortkomen. Oranje had veel moeite gehad om 's Konings goedkeuring op zijn plan te verwerven, ja zelfs moeten ondervinden, dat de Landvoogdes op aandrang van Granvelle den anderen Stadhouders verbood aan zijne bruiloft te Leipzig deel te nemen.

Zoo stonden Granvelle en prins Willem ook persoonlijk steeds scherper tegenover elkander en was de Prins door neigingen, positie en talenten de aangewezen leider van het verzet der hooge edelen tegen den Kardinaal, wiens op den dynastieken samenhang der bourgondisch-spaansche monarchie, op de traditiën van het huis Habsburg gegrondveste politiek aanleiding genoeg gaf om te klagen over verwaarloozing der bijzondere nederlandsche belangen. Met name stonden Granvelle en de Prins in de zaak der beden tegenover elkander. Granvelle's politiek was van invloed der Staten-Generaal op de heffing eener eens toegestane bede afkeerig, omdat daardoor de samenwerking tusschen de gewesten tegenover de regeering bevorderd werd [2]); de Prins daarentegen was er om dezelfde reden voor.

Naast den Prins stonden anderen. Vooreerst de talentvolle markies van Bergen, Jan van Glimes, een zeer bekwaam en standvastig man maar die zich onder Granvelle's bestuur zoo goed als tot het weinig beteekenende stadhouderschap van Valenciennes beperkt zag. Het was bekend, dat Bergen niets weten wilde van eene strenge vervolging der ketters in zijn voor het indringen van calvinistische predikers uit Frankrijk zoo gunstig gelegen stadhouderschap en Granvelle klaagde dan ook over zijne slappe medewerking tot handhaving der plakkaten. Een minder bekwaam maar wegens zijne populariteit gevaarlijk tegenstander was de beroemde overwinnaar van Grevelingen, graaf Lamoraal van Egmond, prins van Gavre, stadhouder van Vlaanderen, aan-

---

[1]) Behalve Bakhuizen van den Brink's voortreffelijke studie: Het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen (Amst. 1853), zie men hierover Kolligs, l. l.

[2]) Papiers d'Etat de Granvelle VI, 7.

zienlijk door zijne groote goederen, een volmaakt hoveling en dapper soldaat maar overigens een man van weinig beteekenis, ijdel en zonder eenig politiek doorzicht. En naast deze drie plaatste zich een steeds grooter aantal weinig minder aanzienlijke edelen: de Graven van Hoorne, Mansfeld, Megen en Hoogstraten, de Heer van Montigny en anderen.

Er schijnen tusschen deze edelen reeds vroeg besprekingen plaats gehad te hebben met het doel om zich tegenover den Kardinaal aaneen te sluiten. Het waren intusschen niet alleen persoonlijke grieven en klachten over te weinig invloed, die deze mannen bewogen zich tegenover den Kardinaal te stellen. Het verschil lag dieper. Al mag men aan die persoonlijke grieven gewicht toekennen, zeker is het, dat ook hoogere beginselen hen leidden.

De gansche politiek der regeering was hun tegen den zin. Zij wilden niet hooren van eene staatkunde, die de nederlandsche belangen opofferde aan die van de dynastie des Konings eener groote wereldmonarchie, het ideaal van keizer Karel, waarvan ook Philips en Granvelle droomden. Zij wilden van de Nederlanden geene „wereld op zichzelf" gemaakt zien, waar de wil des Konings wet zou zijn als in Castilië, waar alleen het belang der gansche spaansch-habsburgsche monarchie den doorslag zou geven. Zij wilden de belangen der Nederlanden niet ondergeschikt maken aan die van den katholieken godsdienst, die wel ook de hunne was maar waarvoor zij op verre na niet zoo vurig gestemd waren als de Koning, in wiens leven die godsdienst zulk eene groote plaats innam. Met bekommering zagen zij de regeering tegenover Engeland en Denemarken eene politiek voeren, die de belangen van den nederlandschen handel — een levenszaak voor deze streken — uit het oog scheen te verliezen om de doeleinden na te jagen eener katholiek-dynastieke staatkunde, in de Oostzee zoowel als tegenover het groote eiland aan de overzijde der Noordzee. Met bekommering sloegen zij het gade, hoe de regeering op het punt stond om ter wille van deze katholiek-dynastieke belangen in Frankrijk de Guises te steunen. Met bekommering ook zagen zij, hoe de banden met het duitsche Rijk steeds losser werden, met het duitsche Rijk, waarvan zij ten deele leenmannen, tot op zekere hoogte onderdanen waren. Kortom, zij verlangden eene regeering in nederlandschen, niet eene in katholieken of in spaansch-habsburgschen zin; zij wilden de Nederlanden niet opgeofferd zien aan 's Konings godsdienstige en politieke

inzichten, die de hunne niet waren. Daarom moest Granvelle, de dienaar der koninklijke politiek, plaats maken voor een waarlijk nederlandsch gouvernement.

Oranje en Egmond openden den strijd. Reeds in den zomer van 1561 schreven zij aan den Koning [1]) over Granvelle's ondragelijke alleenheerschappij. Zij klaagden, dat in den Raad van State slechts zaken van minder belang werden behandeld en de Kardinaal met de zijnen alles afdeed; zij verklaarden op die wijze niet meer in den Raad te kunnen optreden en begeerden hun ontslag daaruit of verandering in de handelwijze der regeering. Die brief had eene ver reikende beteekenis: tegenover de regeering te Brussel beriep men zich op den Koning zelven, een voor het aanzien der brusselsche regeering ten hoogste bedenkelijk feit, doch ook bedenkelijk voor het aanzien des Konings, die thans door de heeren verantwoordelijk werd gesteld voor de gevolgen eener politiek, die in werkelijkheid ook geheel de zijne was, zonder dat hij daarvoor wilde uitkomen: het verzet tegen Granvelle was een verzet tegen de politiek des Konings zelven. De Koning antwoordde, dat hij den Graaf van Hoorne, die hem naar Spanje had begeleid als admiraal der vloot en die binnen kort terug zou keeren, bescheid zou geven. Zoo bleef de zaak nog vier maanden lang slepen en toen het bescheid eindelijk kwam, beloofde het wel verbetering maar tegelijk beval Philips in het geheim aan de Landvoogdes de belangrijkste zaken evenals te voren niet in den Raad van State te brengen. Hij wist niet, dat een zijner eigen secretarissen, Erasso, reeds met de edelen in betrekking stond en alles, wat hij vernam, ook dit, aan hen overbriefde. De Prins en Egmond hadden te Madrid in Erasso een trouw correspondent, evenals de Kardinaal in Gonzalo Perez, die dezen op de hoogte hield van de stemming aldaar.

Het is duidelijk, dat zoo de ontevredenheid niet werd weggenomen. De vooral in Brabant zeer bestreden zaak der bisdommen [2]), het aanvankelijk uitstel van de verwijdering der vreemde troepen, de scherpe vervolging der ketters, de moeielijkheden met Engeland over den handel — dat alles bracht niet alleen onder de groote heeren maar onder alle standen in de Nederlanden gisting en ontevredenheid te weeg. En Granvelle gold spoedig, niet zonder invloed der heeren op

---

[1]) Gachard, Correspondance de Philippe II, I, p. 195.

[2]) Zie Deel II, blz. 480.

deze meening, bij allen voor den man, die voor alles verantwoordelijk was. Er lag veel onbillijkheid in deze beschouwing: noch de invoering der bisdommen, noch de kettervervolging waren Granvelle's werk geweest; ook het langer verblijf der spaansche troepen was door hem niet begeerd en op hun vertrek werd eindelijk ook door hem met kracht aangedrongen uit vrees voor oproer in de nederlandsche gewesten, wanneer zij nog langer bleven. De Koning heeft hen dan ook in de eerste dagen van 1561 na heel wat tegenstribbelen naar Spanje doen terugkeeren [1]). Maar met dat al: Granvelle was de ziel der nederlandsche regeering en alles, wat verkeerd scheen, werd hem, den almachtigen staatsdienaar, geweten. En zijne positie scheen in vele oogen zeer verzwakt door het toegeven des Konings op enkele punten. De Staten van Brabant, de regeering van Antwerpen, allen begonnen zich op het voorbeeld van Oranje en Egmond tot den Koning te wenden.

Het aanzien van het landsbestuur begon te tanen. Overal stuitte de regeering op blijkbaren onwil, op lijdelijk of openlijk verzet. De in 1559 gevraagde geldsommen, waarbij in 1560 nog eene „aide pour les garnisons" kwam, werden in weerwil van de voortdurende aanzoeken der regeering onder allerlei voorwendsels en bedenksels jaren achtereen niet toegestaan. Alleen de genoemde garnizoensbede, die moest dienen voor de betaling eener inheemsche infanterie ter sterkte van 3200 man om de vertrokken spaansche troepen te vervangen, werd na langen tegenstand voor drie jaren aangenomen. Eerst toen deze bede in October 1563 was afgeloopen, werden de andere, de zoogenaamde „vieilles aides", een jaar later eindelijk ten deele goedgekeurd. Maar tusschen de toestemming en het feitelijk opbrengen verliep nog zooveel tijd, dat men het nog in 1566 daarover volstrekt niet eens was [2]).

Granvelle en de Landvoogdes verloren reeds spoedig den moed. De traagheid van den Koning in het beantwoorden van de tot hem gerichte dringende missives, het onophoudelijk geldgebrek bij het uitblijven der gevraagde beden, de slapheid van de regeering te Madrid

---

[1]) Op de grenzen en in Zeeland, waarheen zij in het laatst van 1560 waren overgebracht om hen spoedig te kunnen inschepen, gaven zij zich, tot hevige verbittering der bevolking, over aan ongeregeldheden (vgl. Paillard, Considérations sur les causes générales des troubles des Pays-Bas, Bruxelles et Paris, 1874, p. 12—40).

[2]) Ritter, Ueber die Anfänge des niederl. Aufstandes, in Hist. Zeitschr. Bd. 58, S. 358 ff.

in het algemeen, de onzekerheid van 's Konings politiek maakte hun de regeering in de Nederlanden bezwaarlijk. Bovendien werd de verstandhouding tusschen Granvelle en Margaretha spoedig minder goed: de Landvoogdes klaagde over de heerschzucht van den kerkvorst, die ook haar zelve tot zijn werktuig wilde maken zoo goed als de leden van den Raad van State. Zij verzochten eindelijk den Koning over te komen, wanhopende aan de mogelijkheid om het gezag te handhaven tegenover de toenemende moeielijkheden. Maar Philips weigerde: toen reeds meende hij alleen met eene krijgsmacht de orde te kunnen herstellen doch hij had geen geld om deze bijeen te brengen. Van een persoonlijk optreden in de Nederlanden wachtte hij zonder dat weinig heil. Zoo luidde het feitelijk niets beslissende antwoord van den vorst. Tegenover de klachten der onderdanen dacht hij voorloopig met beloften van verbetering te kunnen volstaan: uitstel was tijd gewonnen, meende hij ook nu. Algemeene beloften, halve maatregelen behalve op het gebied der ketterjacht, waar hij op strengheid aandrong in weerwil der herhaalde verklaring van de brusselsche regeering, dat de nederlandsche rechters en overheden daarvan ten zeerste afkeerig waren — daardoor hoopte hij de zaken op den duur te kunnen redden. Uitstel, langzaam voortgaan „met looden voet", tijd winnen, den tijd tot bondgenoot nemen — dat is schering en inslag van 's Konings politiek en van zijne brieven. Granvelle en de Landvoogdes ondervonden dagelijks de groote bezwaren van deze wijze van behandelen der zaken, nog verergerd door den verren afstand van Spanje.

Zoo sleepten de zaken voort. Nog bedenkelijker werd de toestand, toen de Hugenoten in Frankrijk eene dreigende houding tegenover het Catholicisme aldaar aannamen. De gevolgen van deze stemming in Frankrijk deden zich onmiddellijk in de waalsche grensprovinciën gevoelen: eene hevige gisting ontstond ook hier onder de door fransche predikers aangezette en reeds betrekkelijk talrijke aanhangers der nieuwe leer. Met niet minder belangstelling sloeg men te Antwerpen de in Frankrijk zich snel opvolgende gebeurtenissen gade, vreezend, dat een algemeene oorlog tusschen Katholieken en Protestanten in Europa zou uitbreken [1]). De Koning koesterde het plan om met nederlandsche troepen in den naderenden franschen burgeroorlog de zaak van het bedreigde Catholicisme te steunen en zoo in verbinding met

[1]) Zie Burgon, Life and times of sir Thomas Gresham, vol. II, p. 7.

de machtige Guises de fransche Calvinisten en in hen de aanstokers van de vlam der ketterij in zijn eigen gebied te verdelgen, ja vervolgens in Engeland tegen koningin Elizabeth op te treden en de katholieke schotsche koningin, Maria Stuart, in hare plaats te stellen. Dan zou het Catholicisme in West-Europa voorgoed zegevieren.

Zoodra de weder in den Raad van State teruggekeerde ontevreden edelen op het einde van 1561 de lucht van die veelomvattende plannen kregen, verklaarden zij zich onmiddellijk met kracht hiertegen [1]) en toen in het voorjaar van 1562 de burgeroorlog in Frankrijk nog onverwacht uitbrak en de Koning bevel gaf maatregelen te nemen om een deel van de benden van ordonnantie, na het vertrek der spaansche troepen het eenige staande leger in de Nederlanden, tot hulp van de Katholieken in het naburige land af te zenden, werd het duidelijk, dat dit plan op hevigen tegenstand zou stuiten. De brusselsche regeering riep op verlangen van Oranje en de zijnen in den Raad van State een aantal aanzienlijke personen bijeen om de belangrijke zaak te bespreken: alle stadhouders der gewesten benevens de Vliesridders werden opgeroepen om er te verschijnen (Augustus 1562). Onder leiding van Oranje en Egmond verklaarden zij zich aanstonds tegen het plan en stemden slechts zeer noode toe in het steunen der fransche regeering met geld, wat door Granvelle, die overigens voor 's Konings plan ook niet zeer warm was, nog ten minste van hen werd verkregen.

De Koning was hevig verontwaardigd over dit verzet tegen zijne groote katholiek-dynastieke plannen. Nog hooger steeg zijn toorn, toen hij vernam, dat Oranje en Egmond reeds vroeger [2]) van herhaalde besprekingen met de Stadhouders en anderen te Brussel hadden gebruik gemaakt om verschillende dezer edelen te bewegen met hen eene Ligue, een verbond, tegen den Kardinaal te sluiten. Oranje was de ziel dier Ligue, die de verwijdering van den gehaten Granvelle ten doel had en daarmede de versterking van den invloed des hoogen adels op het bestuur. Bijna alle stadhouders en enkele anderen namen er aan deel: Berlaymont en Aerschot alleen weigerden, de eerste uit vrees om de belangen zijner familie te benadeelen, de andere uit afgunst op Oranje en Egmond. De verbondenen maakten gebruik

---

[1]) Vgl. Ritter l. l. S. 395 ff.; Kolligs, l. l., S. 26 ff.

[2]) Kolligs, S. 30 ff.

van de diensten van een hoogst bekwaam man, den verdienstelijken diplomaat Simon Renard, zeer nauw bekend met Egmond en een fel vijand van Granvelle, door wien hij zich verongelijkt achtte. Renard had een welversneden pen en was waarschijnlijk de schrijver van meer dan een der hatelijke schotschriften, zoogenaamde „paskwillen", in deze dagen tegen den Kardinaal verspreid — de eerste politieke geschriften van dien aard hier te lande.

De Ligue [1]) was aanstonds aan het werk gegaan en had in den Raad van State doorgedreven, dat een der leden, Montigny, naar Madrid werd gezonden om den Koning inlichting te geven over den toestand in de Nederlanden. Zij, die officiëel waren aangewezen om den Koning te Madrid in nederlandsche zaken van advies te dienen, de grootzegelbewaarder Charles de Tisnacq en de staatssecretarissen de Courteville en von Phintzing, die met Philips II naar Spanje waren gegaan, werden niet voldoende van den loop der zaken sedert 's Konings vertrek op de hoogte geacht om bij deze moeielijkheden goeden raad te kunnen geven. Die moeielijkheden waren nog ernstiger dan de Koning kon vermoeden, want Oranje stonds reeds in het najaar van 1562 in betrekking met de protestantsche duitsche vorsten en met Louis de Condé, het hoofd der fransche Hugenoten, met het doel om gemeenschappelijk de vervolging van de Protestanten in Frankrijk en de Nederlanden te doen ophouden. Vooral toen Condé stadhouder van Picardië werd, werd dit gevaarlijk.

Montigny vertrok in den voorzomer van 1562 naar Spanje, voorzien van eene uitvoerige instructie der Ligue en een geloofsbrief van de voornaamste deelnemers daaraan: Oranje, Egmond, Hoorne, Bergen, Mansfeld, Megen en Aremberg, allen stadhouders.

Hij bleef langer dan een half jaar in het Zuiden en had natuurlijk bij den spoedig door Granvelle ingelichten Koning weinig succès. Philips stond hem nauwelijks te woord en verdedigde eindelijk met nadruk den Kardinaal, wiens aandeel in de oprichting der bisdommen, waarover Montigny vooral klaagde, inderdaad zoo goed als niets was geweest. Montigny was in December te Brussel terug, waar

[1]) De heer Fruin, Voorspel, blz. 44 stelde het ontstaan der Ligue *na* de beslissing over de fransche hulp in den Raad van State. Deze zaak is echter eerst in Augustus beslist (Corresp. de Phil. II, I, p. 210), terwijl de zending van Montigny reeds in den voorzomer valt. Vgl. Kervyn de Lettenhove, Les Huguenots et des Gueux I, p. 164 en Ritter l. l. S. 401.

de Ligue intusschen krachtig had gewerkt. De schotschriften, de spotliederen der Rederijkers, de openlijke afkeuring van den adel hadden in de hoofdstad en in het naburige Antwerpen, allengs ook in andere steden de verbittering tegen den impopulairen staatsman doen toenemen. De kooplieden gaven hem de schuld van de handelsmoeielijkheden met Engeland, waar de zeerooverij toen welig bloeide ten koste vooral van den nederlandschen koopman, terwijl Philips II voorloopig een oorlog met Engeland tot elken prijs wilde vermijden en daarom de regeering niet krachtig genoeg optrad tegen de willekeurige handelingen der Engelschen op handelsgebied, die den handel van Antwerpen ernstig benadeelden, ja deze stad een tijd lang van alle verkeer met Engeland beroofden — en dat was van veel belang, daar de stapel van den engelschen handel thans te Antwerpen was [1]). Den Kardinaal beschouwden de in de nederlandsche gewesten steeds talrijker Protestanten als den drijver der vervolging, hem, den primaat van Mechelen, den kerkvorst, den vertegenwoordiger van Rome. Hem haatten de tegenstanders der nieuwe bisschoppelijke inrichting; hem de verongelijkten, die ieder bewind onder zijne ambtenaren heeft; hem de tegenstanders van eene sterke centrale regeering in de Nederlanden. Er was weldra geen man, meer verafschuwd in deze gewesten dan Granvelle.

En het volgende jaar bracht geen verbetering. Integendeel, de beweging wies meer en meer in beteekenis, door de Ligue voortdurend, en nauwelijks in het geheim, aangezet. Oranje's wrok tegen Granvelle nam nog scherper vormen aan door diens heftige bestrijding van 's Prinsen nieuw voorstel om een „superintendent", een stadhouder, in Brabant te benoemen ten einde dat gewest beter in bedwang te houden en de Staten aldaar te leiden. Granvelle begreep, dat de Prins dien post zelf begeerde, en weigerde daartoe mede te werken: hij beschouwde het als eene poging om Ruwaard van Brabant te worden, een post, die in de brabantsche geschiedenis tweemaal door toekomstige souvereinen was bekleed. Zoo verzette de Kardinaal zich ook ten sterkste tegen het in den Raad van State en daarbuiten steeds krachtiger uitgesproken plan tot het bijeenroepen in deze omstandigheden van de Staten-Generaal, waartoe ook de Koning wel nooit zou willen overgaan, gedachtig aan de laatste zittingen in zijne tegenwoordigheid.

---

1) Brugmans, Engeland en de Nederlanden 1558—1567 (Gron. 1892), blz. 45 vlg.

De zending van den gewantrouwden Aerschot in het najaar van 1562 als vertegenwoordiger der brusselsche regeering op den plechtigen rijksdag te Frankfort, waar de Roomsch-Koning Maximiliaan zou gekroond worden, verbitterde de Ligue nog meer. Op eigen gezag namen eenige der verbondenen, Oranje aan het hoofd, tegen den wil der regeering aan dien rijksdag deel, vergezeld van eenige gedeputeerden der Staten van Brabant, die blijkbaar tegen de wenschen des Konings in de betrekkingen van het hertogdom met het Rijk moesten trachten te versterken [1]). En de Ligue beperkte zich weldra niet meer tot den hoogen adel maar breidde hare betrekkingen, vooral met hulp van 's Prinsen zeer aan hem verknochten broeder, graaf Lodewijk van Nassau, en diens vriend, graaf Hendrik van Brederode, ook onder den lageren adel uit, terwijl daarentegen nu de toch weinig ijverige Aremberg zich uit de Ligue begon terug te trekken. Aremberg handelde hierin op aandrang van zijn zwager Aerschot, het weinig bekwame doch op Oranje en Egmond naijverige hoofd der nog altijd machtige familie Croy, die zich onzijdig wilde houden: „les Croy valent bien les Nassau; je ne veux pas avoir pour maître le prince d'Orange", zeide de Hertog.

Een belangrijken stap deed de Ligue, toen zij zich bij een schrijven van Oranje, Egmond en Hoorne — als leden van den Raad van State — tot den Koning wendde met een heftigen brief [2]) vol klachten over Granvelle (Maart 1563). De heeren waarschuwden Philips nogmaals dringend voor de gevaren eener handhaving van den gehaten Kardinaal. Namens vele andere hooge edelen vroegen zij zijne verwijdering „sans aucun dilay ni dissimulation"; stemde de Koning niet toe, dan verzochten zij hem hen te ontslaan uit den Raad van State, „déporter de l'estat du Conseil", overigens hunne gehechtheid en hun trouw aan vorst en godsdienst betuigend. Onmiddellijk na afzending van den brief verlieten zij met eenigen ophef Brussel, zich zoo metterdaad en openlijk aan de regeering des lands onttrekkend, terwijl hun vroeger wegblijven uit den Raad weinig aandacht had getrokken bij het groote publiek.

Philips aarzelde, als naar gewoonte, wat te doen, stelde uit en weifelde en kwam eindelijk tot het in vriendelijke woorden vervatte

---

[1]) Corresp. de Phil. II, I, p. 227.

[2]) Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, II, p. 35.

doch niets beslissende voorstel aan de briefschrijvers, „mes cousins", om een der hunnen, b.v. Egmond, naar Spanje te zenden ten einde hem in te lichten. Granvelle — dat wisten de Grooten niet — had den Koning reeds lang voor zulk een geval op Egmond gewezen als den handelbaarste van de drie. Over deze zending werd met toestemming der Landvoogdes door de verbonden edelen en hunne vrienden en verwanten herhaaldelijk geconfereerd: soms verschenen er wel 80 edelen daartoe te Brussel. Ook met de Landvoogdes zelve werden door de Vliesridders en de Stadhouders bijeenkomsten gehouden en men bemerkte spoedig, dat ook zij de alleenheerschappij van Granvelle moede was [1]). Eindelijk kwam men tot een besluit: een nieuwe brief der drie heeren (Juli 1563) zou voor de door den Koning gewenschte komst van Egmond, die weinig zin in de reis had, in de plaats treden [2]).

Die brief was nog dringender dan de beide vorige en wees op de toenemende gisting in het land. De drie heeren verlangden verwijdering van Granvelle en verklaarden wederom zich voorloopig te zullen onthouden van bijwoning der zittingen van den Raad van State, verzoekende om spoedig antwoord. Eene dringende remonstrantie van hunne zijde aan de Landvoogdes, vragende om bijeenroeping der Staten-Generaal ten einde paal en perk te stellen aan de toenemende verwarring, werd bij dit schrijven gevoegd; ook deze remonstrantie eindigde met de pertinente verklaring, dat zij voortaan niet meer wilden zijn in den Raad van State „l'umbre dont nous avons servi en iceluy quatre ans." Het bleef niet onbekend, dat de Prins, blijkbaar de leider van dit alles, van Breda, zijne baronie en gewone residentie, uit met de verbondenen, ja zelfs met enkele duitsche vorsten, in voortdurende betrekking bleef. Tegelijk begon ook de Landvoogdes op verwijdering van den Kardinaal aan te dringen en zond haren secretaris Armenteros, den „barbier de Madame" [3]), haren vertrouweling, naar Madrid om den Koning daartoe over te halen. De Kardinaal zelf, door zijne spionnen van alles onderricht, had reeds lang dezen loop der zaken voorzien en behendiglijk in zijne brieven aan den Koning laten doorschemeren, dat hij, hoe gezind ook om

---

[1]) Wiesener, l. l., p. 114.

[2]) Corresp. de Guillaume le Taciturne, II, p. 42.

[3]) Eene toespeling op Margaretha's behaarden bovenlip.

den vorst van dienst te zijn, vrijwillig zou heengaan, ofschoon hij die nederlaag voor 's Konings gezag en aanzien zou betreuren.

Philips raadpleegde zijne spaansche staatslieden: de voornaamste hunner, de energieke Hertog van Alva, ried aan Granvelle te handhaven en de leiders der Ligue zoo mogelijk te straffen, of anders hen door een handig optreden te scheiden en dan later voor hun verzet te doen boeten door hen te onthoofden, zoodra dit kon geschieden; in allen gevalle moest de Koning hen bevelen terug te keeren in den Raad van State. Toen de Koning evenwel, na de voor den kerkvorst weinig gunstige inlichtingen van Armenteros, besloten scheen Granvelle op te geven, ried Alva aan dit toch vooral niet openlijk te doen. Dien raad volgde de Koning op maar naar zijne gewone wijze van handelen duurde het nog tot Januari 1564, eer het zoover kwam. Een geheime brief aan den Kardinaal beval dezen de Nederlanden te verlaten [1]), terwijl de Koning daarentegen aan de drie heeren na zes maanden wachtens een kort en droog antwoord gaf, hen bevelende weder in den Raad te komen en, zonder zich verder bepaald uit te laten, verklarende: „mon intention est d'y penser encoires, pour y pourveoir comme il conviendra.” Armenteros nam den eersten brief mede maar de laatste mocht volgens 's Konings teekenende voorschriften eerst na het vertrek van den Kardinaal de heeren bereiken en werd niet dan na Armenteros' afreis afgezonden. Zoo scheen de zaak slim overlegd, de wensch der Nederlanders vervuld en tevens 's Konings aanzien gehandhaafd!

De zes maanden uitstel hadden intusschen de positie van den Kardinaal zeer verergerd. De gisting was stijgende. Op de feesten, bij gelegenheid van eene samenkomst der Staten, later tijdens andere bijeenkomsten van den verbitterden adel gegeven, ging het rumoerig toe, zoodat zelfs het leven van den Kardinaal bedreigd scheen en deze het veilig vond uit Brussel naar Mechelen te wijken. De schotschriften werden steeds heftiger. Men zag ook in eene nieuwe liverei, door den adel op die feesten ingesteld om het voorbeeld te geven van eenvoudiger kleeding dan tot nog toe onder hen gebruikelijk was, vooral in zekere ongewone versierselen op de mouwen van de grijze stof, eene satire op Granvelle's kardinaalshoed [2]).

---

[1]) Gachard, Corresp. de Phil. II, p. CLXXXIII suiv.

[2]) Wiesener, l. l., p. 155.

Deze werd door 's Konings brief, die hem in Februari gewerd, pijnlijk verrast [1]). Hij nam in een waardig schrijven afscheid van den Koning, hem waarschuwende voor de Grooten en de bijeenkomst der Staten-Generaal nog eenmaal ernstig afradend, en vertrok 13 Maart 1564 uit Brussel, zoogenaamd om zijne familie in Franche-Comté te bezoeken, feitelijk om voorgoed de Nederlanden te verlaten.

De grafrede op zijn bestuur hield Armenteros in deze woorden: „Voilà ce dyable qui pensoit bien faire son paradis par icy. Il s'en va et ne retournera plus, l'on luy en gardera bien." Maar dat hij niet terug zou komen, wisten zijne heftigste vijanden niet en durfden zij nauwelijks hopen: de Kardinaal zelf deed zijn uiterste best om de Grooten in den waan te brengen, dat hij slechts tijdelijk was heengegaan, en het duurde tot den zomer, eer men ongeveer de toedracht der zaak vernam.

* * *

Juist deze onzekerheid verhinderde, dat het vertrek van Granvelle den goeden indruk maakte, dien het had kunnen bewerken. De strenge toon van het antwoord des Konings op den brief der Grooten versterkte hen in de meening, dat de Koning niet van plan was in dit of eenig opzicht aan hunne grieven tegemoet te komen. De onzekerheid en de daarmede samenhangende toenemende ontevredenheid waren oorzaak, dat de Ligue tegen den Kardinaal, hoewel hij reeds weg was, nog in stand bleef. Hoe talrijk de ontevreden edelen waren, bewees de geschiedenis der liverei [2]): 2000 rokken met versierselen, die op kardinaalshoeden of wel op zotskappen geleken, lagen reeds bij de brusselsche winkeliers gereed, toen op verlangen der Landvoogdes Egmond om den schijn van hatelijkheid tegen den Kardinaal te doen ophouden den adel een ander teeken op de mouwen deed aannemen, den pijlbundel der spaansche realen, het teeken van eendracht, later zoo beroemd in de geschiedenis der Republiek.

Doch, al bleef de Kardinaal weg, in het stelsel der regeering werd

---

[1]) Dit blijkt duidelijk uit de brieven, die wij thans bezitten, hoewel het zoo goed als officieele verhaal van Hopperus, in zijn Recueil et Memorial des troubles des Pays-Bas (ed. Hoynck v. Papendrecht, p. 36) zegt, dat „le Cardinal fust enfin d'advis de se retirer." Hij voegt er evenwel ook bij „avec le bon plaisir et volunté secrète de Sa Majesté", wat eenigszins anders luidt.

[2]) Fruin, Voorspel, blz. 57. Vgl. Ritter, l. l., S. 401, noot 3.

geen verandering gebracht. Oranje en Egmond, de leiders der oppositie, keerden wel op verlangen van Margaretha in den Raad van State terug en deden tot groote tevredenheid der Landvoogdes hun best om de zaken gaande te houden; maar hoe zouden zij, zoo geheel anders gezind wat de verhouding der landsheerlijke macht tot de onderdanen betreft, hebben kunnen werken met de regeeringsmachine van den Kardinaal? Deze had met zijn stelsel van feitelijke uitsluiting der meeste leden de drie raden, den Raad van State, den Geheimen Raad en dien van Financiën, kunnen beheerschen maar nu werkten deze raden zonder behoorlijken samenhang en de Landvoogdes was niet in staat om dit gebrek te verhelpen. Al zeer spoedig kwam dan ook het denkbeeld bij de Grooten op om den Raad van State, thans slechts een der drie Raden en speciaal belast met het bestuur der civiele en militaire zaken, gelijk de Geheime Raad met dat van de rechtspraak en de Raad van Financiën met dat van de domeinen, te hervormen in een machtig regeeringslichaam, uit een grooter aantal leden van den hoogen adel samengesteld, met uitgebreide rechten en zoo goed als onafhankelijk van de landvoogdij.

Hiervan nu wilde Philips niets weten en ook de invloedrijke ambtenaren, Viglius en de zijnen, niet ten onrechte bevreesd door den adel geheel naar den achtergrond te zullen worden geschoven, terwijl zij sedert de opkomst der bourgondische dynastie zulk eene belangrijke rol in het staatsbestuur hadden gespeeld, verzetten zich tegen die plannen met hand en tand. Nu reeds deden de groote heeren van hoogen adel den „getabberden" hunne minachting gevoelen en toonden weinig eerbied voor hunne rechterlijke uitspraken [1]). Hoe zou het dan wel worden? Zij stelden bovendien weinig vertrouwen in de regeerkracht van de groote heeren, die hunne plaats zouden innemen. Wat zij voor het oogenblik daarvan zagen, was niet geschikt hun dit vertrouwen te geven. Wanorde, eigenbaat, zucht om verwanten te bevoordeelen kwamen op bedenkelijke wijze op. De door grenzenlooze verkwistingen verarmde lagere edelen hoopten op hunne beurt te zullen profiteeren van de zegepraal der Grooten. Reeds voerden zij aan het hof der Landvoogdes een hoogen toon en volgden het voorbeeld van Bergen, Hoogstraten, Mansfeld en anderen, die thans zich en hunne vrienden ruimschoots schadeloos stelden voor de

---

[1]) Hopperus, Recueil, p. 39 suiv.

vroegere achteruitzetting bij het vergeven van gunsten en posten. Welhaast kon men niets van de landsregeering gedaan krijgen dan door tusschenkomst van de edelen of, wat nog erger was, van hunne dienaren; financiëele voordeelen, genadebrieven konden voor grof geld worden gekocht; oude processen van den adel tegen het landsheerlijk domein werden weder uit het stof opgerakeld en aanhangig gemaakt; het recht was dikwijls voor geld te koop. Middelpunt van al die uitingen van heb- en winzucht was de geldgierige Armenteros, Margaretha's invloedrijke secretaris, weldra als Argenteros algemeen berucht.

De Kardinaal en zijne vrienden wreven zich genoegelijk in de handen, toen zij de toenemende verwarring in het bestuur zagen. Zij hadden het immers wel voorspeld! Veel scherper nog klonken hunne woorden, toen de Grooten bij den Koning weder op eene bijeenroeping der Staten-Generaal aandrongen. Philips wilde er niet van hooren en had reeds spoedig berouw van de verwijdering des Kardinaals, vooral toen de Raad van State bezwaar maakte om de besluiten van het thans geëindigde Concilie van Trente in de Nederlanden van kracht te verklaren.

Onder de vele bezwaren, waarmede de Grooten na het vertrek van den Kardinaal hadden te kampen, nam de kettervervolging op grond der plakkaten eene belangrijke plaats in. Het van de zijde van Frankrijk indringende Calvinisme had in den laatsten tijd in weerwil van de maatregelen der regeering groote vorderingen gemaakt en de gematigde gezindheid der nederlandsche overheden kon in den toenemenden afschuw van de kettervervolging, die zich onder het volk vertoonde, geen verkeerde neiging zien. De stemming onder de katholieke bevolking zelve was voor de uitbreiding der kettersche denkbeelden uiterst gunstig. Vele Katholieken, die overigens nog voor het uiterlijke aan de katholieke leer vasthielden, toonden zich hevig geërgerd over het gedrag van de groote menigte hunner eigene geestelijken, wier onkuischheid, onmatigheid, zucht naar weelde, veronachtzaming der kerkelijke plichten, geldgierigheid en andere ondeugden ook de aan de oude leer gehechte bevolking meer en meer van de Kerk en hare dienaren vervreemdden. Hoeveel ernstiger namen de calvinistische en luthersche predikers hunne taak op! Zoo zag men in dezen tijd het aantal der Calvinisten steeds toenemen in menig dorp

en in menige stad, waar de katholieke priesters door hun gedrag aanstoot gaven. Oprechte en onverdachte Katholieken beweerden nog een halve eeuw later aan de stemming der bevolking te kunnen zien, waar de geestelijken in die dagen hun plicht hadden gedaan en waar niet. En al ging men nog niet tot de nieuwe Kerk over, toch nam de gehechtheid aan de oude op bedenkelijke wijze af en verspreidde zich onder hen, die zich nog Katholieken bleven noemen, eene toenemende onverschilligheid, die voor velen een begin van overgang was.

Onder de Grooten rijpte het denkbeeld [1]), op eigen hand in de Nederlanden eene hervorming in de kerkelijke zaken te weeg te brengen, daar het zich in allerlei moeielijke kwestiën van theologie verdiepende Concilie van Trente nog altijd niet gereed was met zijn arbeid en men gegronden twijfel koesterde of het wel ooit gereed zou komen te midden van de alom zich verheffende disputen. De ziel dezer plannen was graaf Lodewijk van Nassau, de rechterhand van Oranje, wiens luthersche familie en fransche relatiën hem den aangewezen man deden schijnen om in de katholieke Kerk in de Nederlanden en de naburige streken eene hervorming voor te bereiden, die de gematigde Katholieken met de gelijkgezinden onder Lutherschen en Calvinisten in één kerkverband zou opnemen. Tusschen Condé aan de eene, landgraaf Willem van Hessen en andere luthersche vorsten aan de eene zijde, zou, meende men, misschien op grond der zoogenaamde Wittenberger Concordie van 1536 overeenstemming te verkrijgen zijn. Ook Guy de Bray, de invloedrijke calvinistische prediker, liet zich voor deze plannen vinden en verleende zijne medewerking [2]). De gematigde geest van overheid en bevolking in de Nederlanden scheen dergelijke plannen aldaar te begunstigen, hoewel zij èn in Frankrijk èn in Duitschland tot nu toe waren mislukt.

De Grooten vonden weldra een theoloog van hunne gading in den beroemden rechts- en godgeleerde Baudouin, van geboorte een Nederlander, leerling van den gematigden theoloog Cassander — van Katzand geboortig — die thans te Keulen leefde. Baudouin had reeds in Frankrijk pogingen van dien aard in het werk gesteld maar in den heftigen burgerkrijg aldaar hadden zij teleurstelling gebaard. Thans hoopte men met zijne hulp in de Nederlanden iets te kunnen uitrichten.

---

[1]) Fruin, Voorspel, blz. 69 vlg.; Van der Haer, l. l., p. 169 seq.

[2]) Ritter, l. l., S. 411 ff.

Zijne benoeming tot hoogleeraar te Douay (Sept. 1563) zou hem gelegenheid geven terug te keeren naar zijn vaderland, waaruit hij vroeger als ketter was verbannen. Men beloofde hem zelfs bij het slagen dezer plannen eene plaats in den Geheimen Raad en Oranje hield in den zomer van 1564 samenkomsten met den jurist-theoloog om de grenslijnen van het grootsche eenheidsplan vast te stellen. Doch de tijden voor zulke plannen waren voorbij. De in geloofszaken weinig ijverige Grooten mochten denken, dat het nog mogelijk was vrede tusschen de strijdende Kerken te stichten, de gematigde gezindheid van vele hooggeplaatste ambtenaren mocht zulke gedachten in de hand werken — de Koning aan de eene zijde, het vurige protestantsche element aan de andere wilden van geene toenadering weten. De Koning wilde met geweld de ketterij bedwingen, de Calvinisten en Lutherschen wilden niet terugkeeren in eene Kerk, die zij uit den Booze achtten. Zoo liep deze poging op niets uit, terwijl Baudouin zelf weder tot het Catholicisme begon over te hellen en naar Frankrijk terugkeerde. Pogingen om de zaak opnieuw aan de orde te stellen bleven het gansche jaar 1564 door in de lucht zweven maar de drang der omstandigheden verhinderde ze in daden om te zetten. Het Calvinisme wilde van geen toegeven weten evenmin als de leidende luthersche theologen, en het Concilie van Trente had eindelijk de regelen voor eene hervorming binnen den kring der rechtzinnige katholieke denkbeelden vastgesteld zonder iets van toenadering tot calvinistische of luthersche leerstellingen te willen hooren. Men moest kiezen of deelen.

Op het einde van 1564 werd in den Raad van State over deze zaken beraadslaagd: hervorming van het bestuur des lands, verbetering der financiëele toestanden, maatregelen op godsdienstig gebied — dat waren de drie onderwerpen, waarover te handelen viel [1]). Het waren ernstige dingen, die ter sprake kwamen in een ernstigen tijd, in den strengen winter van 1564 op 1565, die tot diep in het voorjaar de rivieren gesloten hield en alom armoede veroorzaakte. Men besloot den Koning voor te stellen den Raad van State grootere macht toe te kennen, de Staten-Generaal bijeen te roepen en de plakkaten tegen de ketterij te matigen. Egmond, de door den Koning vroeger aangewezen gezant, zou deze wenschen persoonlijk naar Spanje overbrengen,

---

[1]) Hopperus, Recueil, p. 41 suiv.

waartoe Viglius eene fraaie woordenrijke instructie voor hem opstelde. In de vergadering, waarin die instructie zou worden goedgekeurd, gaf Oranje, de leider van dit alles, in eene lange en belangrijke rede [1]) rekenschap van den staatkundigen toestand, een program tevens voor de toekomst. De korte inhoud dier beroemde rede was als volgt.

Wij bedriegen anderen en ons zelven, als wij met die schijnbaar dienstvaardige woorden zoowel de ziekte als het geneesmiddel verbloemen. Wij moeten den Koning ronduit ontvouwen, wat er van de zaak is, want zij duldt geen langer uitstel. Vooreerst moeten wij hem eenvoudig en zonder omslag van woorden aantoonen, dat de godsdienst in de naburige rijken en gewesten hevig geschokt is en ook in de Nederlanden zeer geleden heeft, zoodat bij het schandelijke leven der geestelijken de Kerk alleen door de strengheid der plakkaten en processen of door de instelling der Bisschoppen niet langer kan worden gehouden in den ouden staat. Dan, dat de onderdanen het woeden der inquisiteurs niet meer willen verdragen: die rechters zijn zoo in den grond bedorven en door hatelijke onderlinge twisten zoo berucht, dat zij de menschen niet langer tot hun plicht kunnen dwingen. Daarbij komt, dat men de regeering niet behoorlijk kan voeren dan door de instelling van één regeeringsraad: bij de verdeeling onder eenige Raden trekken deze ieder op zijne beurt de zaken naar zich toe en brengen den ganschen staat in verwarring door hunne verschillen. Verder moeten in dien regeeringsraad eenige verstandige mannen van gezag komen, wier aanzien bij het volk hoog is. Eindelijk moet men den Koning toonen, dat de besluiten van het Trentsche Concilie niet aangenomen kunnen worden: deze gewesten grenzen aan Duitschland, welks protestantsche zoowel als katholieke vorsten het Concilie om ernstige redenen zullen afwijzen; men moet den Koning aantoonen, dat de Landvoogdes de uitvoering dier besluiten moet uitstellen. Men moet dit vooral doen om zoo te bewerken, dat de Koning zijne strengheid tegenover de ketterij laat varen. „Ik ben katholiek en wil van dien godsdienst niet afwijken, maar toch kan ik niet goedkeuren de gewoonte der koningen om naar hunnen wil het geloof en den godsdienst der menschen binnen willekeurige grenzen te beperken.”

Ernstig en luide klonken de woorden van den Prins door de ver-

---

[1]) De rede zelf hebben wij, helaas, niet. Zie Van der Haer, l. l., p. 185.

gaderzaal, waar zulk een taal ongehoord was, en de rede maakte op den van krachtige maatregelen afkeerigen Viglius zulk een indruk, dat hij, thuis gekomen, na een onrustigen nacht door eene beroerte werd getroffen, zoodat de instructie door zijn vriend Hopperus in den door Oranje gewenschten vorm moest gebracht worden.

Van dit oogenblik af was het duidelijk, dat òf de Koning òf Oranje en zijne partij moest wijken. Twee beginselen stonden onverzoenlijk tegenover elkander in de Nederlanden: het beginsel van het strenge Catholicisme met de onbeperkte vorstelijke alleenheerschappij, zooals Spanje die kende, tegenover dat van verdraagzaamheid op godsdienstig gebied met eene landsregeering volgens de oude op de privilegiën berustende beginselen, bij wier toepassing aan den inlandschen adel een groote invloed toekomen zou. De strijd der toekomst lag voor een groot deel in die rede opgesloten.

Egmond vertrok nog in Januari 1565, uitgeleid door vele leden der Ligue, die zich plechtig verbonden alle nadeel te wreken, wat hem op de reis zou kunnen overkomen: het gerucht liep reeds, dat Granvelle den Koning had aangeraden eenige hoofden in de Nederlanden te doen vallen en inderdaad had, zooals wij zagen, Alva vroeger in dien geest herhaaldelijk in 's Konings Raad gesproken. Van levensgevaar was echter geen sprake. Philips ontving den Graaf uiterst vriendelijk, prees, op verzoek der Landvoogdes, hem en zijne vrienden om hunnen ijver in de behartiging der landszaken, maar toonde zich niet in het minst geneigd om de door Oranje en de zijnen aangewezen richting in te slaan. Egmond, „vriend van rook", liet zich met feesten en gunsten vieren en keerde in April naar de Nederlanden terug. Het antwoord des Konings, dat hij overbracht, behelsde weinig meer dan eene betuiging van gehechtheid aan het katholieke geloof, waarin de Koning niet de minste verandering wilde brengen — liever wilde hij honderdduizend levens verliezen — benevens het plan om eene vergadering van theologen bijeen te roepen ten einde met den Raad van State te raadplegen over de middelen om de dwalende geesten tot betere denkbeelden op godsdienstig gebied te brengen. Van de hervormingen niets, van eene overkomst des Konings naar de Nederlanden eenige weinig beteekenende algemeene beloften, van matiging der vervolgingen, van de Staten-Generaal geen woord! En welhaast kwam het bericht, dat te Bayonne de gevreesde Alva met de door

niemand vertrouwde koningin-moeder van Frankrijk, de listige Catharina de Médicis, eene samenkomst had gehouden met het doel om samenwerking tusschen de beide kronen te bewerken tot gewelddadige handhaving van het Catholicisme. De nederlandsche Calvinisten zoowel als de fransche Hugenoten kwamen in beweging en de nog altijd bestaande Ligue hield samenkomst op samenkomst uit vrees voor de gewachte samenwerking, die echter te Bayonne feitelijk niet was tot stand gekomen [1]).

Intusschen kwam de vergadering der theologen bijeen en ried tot oogenblikkelijke afkondiging der besluiten van het Concilie van Trente, die immers omtrent leer, leven der geestelijken en onderwijs het noodige bepaalden, tevens tot eenige verzachting der plakkaten met het oog op verschil tusschen de secten der ketters, den leeftijd en den staat der schuldigen [2]). Het antwoord van Philips bleef weder maanden lang uit. Toen het eindelijk kwam, gedagteekend 17 October uit Segovia, stemde het wel in met de denkbeelden der theologen omtrent leer, leven der geestelijken en onderwijs, volgens de besluiten van Trente, doch keurde de verzachting der vonnissen af en handhaafde de plakkaten in hun strengsten vorm, opmerkende „que tous les fois qu'on at usé de douceur alendroict des héréticques, qu'ils se soient plus eshontez et enorgueilliz." Tevens weigerde de Koning elke verandering in den regeeringsvorm en benoemde den getrouwen Aerschot, Oranje's vijand, tot lid van den Raad van State. Het was eene oorlogsverklaring aan de Grooten, waartoe de Koning moed gevat had, nadat de Turken van voor Malta teruggedreven waren en de veiligheid van de spaansche landen zoo voor langen tijd verzekerd scheen, tot bittere teleurstelling van de nederlandsche ontevredenen, die gehoopt hadden, dat juist die gevaren van de turksche zijde den vorst tot toegeven in de Nederlanden zouden bewegen.

De brieven uit Segovia, die in de eerste dagen van November 1565 te Brussel aankwamen, werkten als olie in het vuur. Ook onverdachte vrienden der regeering, als Viglius en Hopperus, die kort daarna Tisnacq als raadsman des Konings in de zaken der Nederlanden te Madrid verving, getuigen van het nadeel, dat zij veroorzaakten [3]).

---

[1]) Marcks, Die Zusammenkunft von Bayonne (Strassburg, 1889).

[2]) Hopperus, Recueil, p. 48 suiv.

[3]) Hopperus, Recueil, p. 62.

Het lange uitblijven van het antwoord des Konings had de agitatie onder den nederlandschen adel zeer doen toenemen, vooral onder de leden van den lageren adel, die zich in de laatste twee jaren meer en meer met den gang der zaken hadden ingelaten en door de leidende Grooten als welkome bondgenooten werden begroet. Graaf Hendrik van Brederode, graaf Floris van Culemborg uit het geslacht van Pallandt, Philips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde, zijn broeder Jan van Marnix, heer van Tholouze, Nicolaas de Hames, heraut van het Gulden Vlies, stelden zich onder dien lageren adel op den voorgrond. 's Prinsen broeder en vertrouwde, Lodewijk van Nassau, vormde den band tusschen de Grooten en den lageren adel, onder wien hij, hoewel een vreemdeling, zeer gezien was [1]). Onder die jonge edelen waren er sommigen, die reeds tot de calvinistische Kerk behoorden, met name de beide Marnixen, Culemborg en de Hames. Zij stonden in nauwe verbinding met de voornaamste calvinistische predikanten en met de in de belangrijkste steden opgetreden calvinistische consistoriën, wier getal aanhoudend toenam evenals dat hunner leden.

De houding van den adel en de ambtenaren tegenover de vervolgingen had de Calvinisten zeer bemoedigd te midden van de kwellingen, waaraan sommige uitvoerders der plakkaten, met name de strenge Ruurd Tapper, die sedert 1537 den post van inquisiteur waarnam, de ongelukkige ketters blootstelden. Nog altijd toch vlamde de mutserd in de nederlandsche steden; nog altijd leden velen straf en vervolging om het geloof; nog aanhoudend vluchtten velen naar het veilige Engeland of de naburige duitsche landstreken, waar de Hervorming in de landsvorsten beschermers had gevonden; nog altijd kwamen op het voorbeeld der fransche Hugenoten en der Wederdoopers uit eene vroegere periode in de stilte van den nacht en op afgelegen plaatsen vurige geloofspredikers de menigte steunen en opbouwen in haar geloof. En de weinige medewerking, door de meeste Stadhouders, door tal van edelen ten platten lande en tal van magistraten in de steden aan de vervolgers betoond [2]), had de hervormingsbeweging in enkele jaren van een hier en daar opkomend verschijnsel in sommige streken tot een machtige volksbeweging doen stijgen. De

---

[1]) Zie mijn Lodewijk van Nassau ('s Gravenhage 1889), blz. 27 vlg.

[2]) Hopperus, Recueil, p. 62.

plannen tot verzachting der plakkaten, de voorstellen der vergadering van theologen en juristen tot het betrachten van mildheid in de toepassing ervan, hadden de arme vervolgden uit de volksklasse doen hopen op het aanbreken van een beteren tijd en met gespannen verwachting had men ook in deze kringen uitgezien naar het antwoord des Konings. Wij vernemen van geheime besprekingen en overleggingen, in afwachting van 's Konings beslissing tusschen den lageren adel en de calvinistische predikers en gemeenten reeds in den zomer van 1565. Gilles Le Clercq uit Doornik kwam toen te Spa om er met de Marnixen, met Hames en graaf Lodewijk te spreken.

Het antwoord van Philips maakte aan al die hooggestemde verwachtingen, aan die hoop op verzachting der vervolgingswoede een einde. De Geheime Raad, door Viglius geleid [1]), begreep het daaruit wegens de hevige spanning, waarin de Calvinisten verkeerden, voortspruitende gevaar en ried de Landvoogdes aan de brieven in dezen vorm voorloopig niet openbaar te maken, doch tot de prelaten, universiteiten en steden een gematigder schrijven te richten, ten einde tijd te winnen om den Koning nog eens op het onvoorzichtige eener ontijdig strenge politiek te wijzen. Oranje en Egmond daarentegen verklaarden in den Raad van State, dat er een einde aan de onzekerheid aangaande 's Konings ware gezindheid moest komen, en dreven, hoewel ook zij niet ontkenden, dat er wel „eenige groote beroerte" zou kunnen ontstaan, tot openbaarmaking. In hun geest werd besloten.

De aanschrijving, aan de prelaten, universiteiten en steden dientengevolge gezonden, maakte allerwege een diepen indruk. De brabantsche steden beklaagden zich over de onbegrijpelijk onhandige openbaarmaking in Brabant, waar geene inquisitie bestond of mocht bestaan en men dus zeer verontrust was over de in de aanschrijving genoemde inquisiteurs: eene ernstige gisting vertoonde zich in het gansche gewest, waar men voor onmiddellijke invoering der gehate inquisitie beducht werd. Vlaanderen, Namen en andere gewesten protesteerden ten ernstigste. Op de kerk- en raadhuisdeuren van menige stad, ja zelfs van het hof en de paleizen van den adel te Brussel verschenen oproerige geschriften, getuigende van de teleurstelling der bevolking, die door heftige pamfletten nog meer in spanning werd

[1]) Hopperus, Recueil, p. 58.

gebracht. Men riep alom, dat de gevreesde spaansche staatsinquisitie met al hare verschrikkingen stond ingevoerd te worden, en verhaalde elkander van hare martelingen.

Ook de adel was verontwaardigd. Juist was hij in grooten getale te Brussel om feest te vieren ter gelegenheid van het huwelijk van den jongen Prins van Parma, Alexander, den later zoo beroemden zoon der Landvoogdes. Een twintigtal edelen verbonden zich in diep geheim schriftelijk onder leiding van Tholouze en de Hames op een der laatsten dagen van November [1]). Het was het beroemde Compromis of Verbond der Edelen, dat aanstonds in eenige exemplaren werd overgeschreven en aan andere edelen aangeboden met het gevolg, dat het in een paar maanden reeds een driehonderdtal handteekeningen droeg.

De inhoud van dit in de hoftaal — het Fransch — opgemaakte geschrift was ongeveer als volgt [2]).

De edelen stelden voorop, dat een hoop vreemdelingen, „un tas de gens estrangiers", om hunne eigene eerzucht te voldoen, den Koning hadden overgehaald niet alleen om de plakkaten tegen de ketterij niet te verzachten maar ze integendeel te verscherpen en zelfs de (spaansche) inquisitie in te voeren „laquelle est non seullement inique et contraire à toutes loix divines et humaines, surpassant la plus grande barbarie que oncques fut practiquée entre les tirans" maar tot groote oneer Gods en van „la sainte foy catholique, laquelle eulx prétendent maintenir" en tot ondergang der Nederlanden zou strekken. De invoering dier inquisitie zou oproer en verwarring ten gevolge hebben in het gansche land. De adel, zijn plicht als zoodanig vervullende, verbond zich daarom plechtiglijk onder eede met alle macht te verhinderen, dat zij in welken vorm ook werd ingevoerd, evenals dat in Napels was verhinderd, betuigende evenwel het gezag des Konings hoog te zullen houden en iedere verstoring der orde te zullen beletten. Zij beloofden elkander te zullen bijstaan „comme frères et fidèles compagnons" tegen ieder, die een der verbondenen zou willen straffen of vervolgen, hetzij van wege de inquisitie of de plakkaten, hetzij van wege dit Verbond onder welk voorwendsel ook, daar zij uitdruk-

---

[1]) Vgl. over de onzekerheid van deze dingen: Ritter, l. l., S. 416 ff.

[2]) Archives de la Maison d'Orange-Nassau, II, p. 2 suiv., naar een der origineelen in het Huisarchief der Koningin, geteekend door Brederode, Nassau en Mansfeld.

kelijk verklaarden, dat het Verbond alleen voortsproot „d'un sainct zèle et louable désir de maintenir la gloire de Dieu, la Majesté du Roy, le repos publicq et l'asseurance de noz corpz et biens." In zulk een geval zouden zij zich onderwerpen aan het gezamenlijk besluit van allen of van hen, die daartoe zouden worden aangewezen. Het stuk eindigde met eene plechtige inroeping van Gods bescherming over hunne „confédération et alliance", wier doel was de roem van Gods naam, de dienst van den Koning en het heil van allen in den staat.

De Grooten — Oranje, Egmond en de hunnen — lieten er zich wel voorloopig niet mede in, ja wisten er misschien in het begin niet van, doch zij handelden in denzelfden geest door te weigeren de bevelen des Konings uit te voeren en te verklaren, dat zij, bij weigering om de plakkaten te verzachten, hun ontslag uit al hunne posten moesten nemen. Zelfs de Landvoogdes, ofschoon niet geneigd hun voorbeeld in deze geheel te volgen, drong bij den Koning ernstig op toegeven aan. Oranje en Hoorne verlieten ten teeken van protest weder den Raad van State; Egmond volgde hen aarzelend, op de vertoogen van de aanhangers der regeering antwoordende, dat hij de dagelijksche verwijten zijner vrienden niet wilde trotseeren en meende, dat hier zijne eer op het spel stond [1]).

De verbonden edelen hadden verre reikende plannen. Wilde de Koning niet goedschiks den weg opgaan, dien zij aanwezen, welnu, ook van het gebruiken van geweld waren zij niet afkeerig. De fransche Hugenoten, met wie de oppositie van Oranje en de zijnen reeds vroeg in verbinding had gestaan, schenen wel is waar niet in staat veel hulp te bieden bij de groote gevaren, die henzelven bedreigden; op de voorzichtige koningin Elizabeth van Engeland viel evenzoo weinig te rekenen; maar graaf Lodewijk van Nassau scheen de geschikte man om de verbondenen in nauwere betrekking te brengen met de duitsche protestantsche vorsten, met den lageren duitschen adel, de aanvoerders dier talrijke duitsche huurlingen, die op het eerste sein gereed waren om tegen geldelijke vergoeding hunne huid te wagen voor wie hen kon betalen. Deze bedenkelijke onderhandelingen met duitsche legeroversten waren reeds vrij ver gevorderd en

[1]) Hopperus, Recueil, p. 68.

ook met de Hugenoten en met Engeland stond men in verbinding [1]), toen op het laatst van Februari 1566 Oranje met het Compromis in overleg trad, hetzij hij er toen eerst van hoorde, hetzij hij, wat waarschijnlijker is, de hand in de zaak had gehad en toen het juiste oogenblik van handelen aangebroken achtte. Hij ried den verbonden edelen het plegen van geweld af, stelde onmiddellijk de andere Grooten met de bestaande plannen in kennis en trachtte hen over te halen zich aan de spits der beweging van den adel te stellen ten einde deze voorzichtig te leiden en te gebruiken om den Koning ertoe te brengen in hunnen geest te handelen [2]). Hoe hij overigens over de plakkaten dacht, bleek ook toen duidelijk uit zijne verklaring in den Raad van State: „veoir brusler ung homme pour penser avoir faict bien, faict mal aux hommes et leur semble conscience" [3]). Bergen, Montigny, Hoorne en Hoogstraten stemden toe, maar Egmond, Megen en Mansfeld weigerden en de beide laatsten wendden zich van nu af geheel naar de zijde der regeering; de loyale en aan het katholieke geloof gehechte Egmond wilde in ieder geval den schijn van verzet en van anti-katholieke gezindheid vermijden.

Dat was een zware slag voor de plannen van het Compromis. Egmond's naam was een leger waard en — de Prins gevoelde het — zonder hem kon in de Nederlanden geen gewapend verzet gelukken. Oranje besloot daarom het Compromis iedere poging tot gewelddadig optreden krachtig te ontraden en maande tot voorzichtigheid aan. Zijn raad [4]) en die zijner standgenooten was, dat men zich vooreerst tot de Landvoogdes zou wenden en haar in grooten getale namens den verbonden adel in plechtigen optocht een verzoekschrift zou aanbieden om op die wijze zonder geweld doch alleen door vertoon van macht de regeering tot toegeven te bewegen.

De verbondenen traden werkelijk in dit voorstel en maakten zich tot de reis naar Brussel gereed. Megen waarschuwde intusschen de Landvoogdes voor wat er stond te gebeuren en wees er haar met eenige overdrijving op, dat de verbondenen wel 35 000 man tot hunne beschikking zouden hebben. Margaretha, hevig verschrikt, riep op

---

[1]) Kervyn de Lettenhove, l. l., I, p. 297; Ritter, l. l., S. 422 ff.
[2]) Vgl. Fruin, Voorspel, blz. 92.
[3]) Corresp. de Guill. le Taciturne, VI, p. 367.
[4]) Ritter, l. l., S. 428.

zijn raad in hare verlegenheid Oranje en zijne medestanders door dringende brieven in den Raad van State terug. Zij liet zich weldra door hen overhalen om niet, zooals zij bij het eerste bericht van de zaak van plan geweest was, Brussel te verlaten en de wijk te nemen naar het sterke Bergen, doch de verbondenen, mits ongewapend, te ontvangen en zelfs in overeenstemming met hunnen wensch, doch onder voorwaarde van nadere goedkeuring des Konings, matiging te beloven in het toepassen der plakkaten.

Zoo kwamen op den 3den April 1566 van alle zijden des lands, uit Friesland zoo goed als uit Artois en Luxemburg, tal van edelen naar Brussel, in het geheel een vierhonderd, om aan de Landvoogdes een verzoekschrift aan te bieden, waarvan de tekst door Lodewijk van Nassau [1]), waarschijnlijk niet zonder medewerking van den Prins van Oranje, van Brederode en anderen, was vastgesteld. Den 5den tegen den middag trokken zij in optocht onder leiding van Brederode en Lodewijk, die gearmd den trein sloten, naar het paleis der Landvoogdes, die, omringd door de ridders van het Gulden Vlies, in plechtige audientie het stuk uit de handen van Brederode ontving.

Het Rekest [2]) begon met de verklaring, dat de nederlandsche edelen het hun plicht achtten thans als trouwe dienaren van den vorst ter wille van de rust des lands op te treden. Zij wilden niet ontkennen, dat de plakkaten reeds sedert 's Keizers tijd hadden bestaan en in denzelfden geest waren gebleven, doch er was „différence de l'ung temps à l'aultre", die verschil van handelwijze moest ten gevolge hebben. De Koning had in zijne laatste besluiten bevel gegeven de plakkaten in alle strengheid te handhaven. Dit nu scheen hun gevaarlijk toe en leidende tot oproer, zooals de „altération du peuple, qui desjà s'apparchoit de tous costés, nous monstre à veue d'œuil." Zij hadden gehoopt, dat de Grooten of de Staten de Landvoogdes op het gevaar opmerkzaam gemaakt zouden hebben. Dit was niet gebeurd, waarom wisten zij niet, maar bij het naderende gevaar van oproer hielden zij het voor hun plicht niet langer te wachten, hopende, dat de Koning het hun niet euvel zou duiden. Hadden zij in geval van oproer niet te vreezen het eerst in hunne landhuizen en bezit-

---

[1]) Apologie van Lodewijk van Nassau in Bijdr. en Meded. van het Hist. Gen. te Utrecht, 1885, blz 216.

[2]) Archives II, p. 80, volgens het origineel in het Huisarchief der Koningin.

tingen aangevallen te zullen worden? Zij achtten zich ook niet veilig tegenover de met de uitvoering der plakkaten belaste ambtenaren zelve, aan wier willekeur dezen ieder prijs gaven „de quelque estat ou condition qu'il soit." Zij verzochten dus de Landvoogdes een gezant naar den Koning te zenden om hem te bewegen de plakkaten te verzachten. En opdat de Koning niet zou denken, dat men hem de wet wilde stellen, gaf de adel in overweging de Staten-Generaal bijeen te doen roepen om andere plakkaten te maken. Voorloopig verzochten zij, in afwachting van 's Konings antwoord, opschorting, „surcéance généralle tant de l'Inquisition que de toutes exécutions des dit placcars", ten slotte nog eens verklarende, dat zij de verantwoordelijkheid voor een opstand niet hadden willen op zich laden door den waren staat van zaken te verbergen: als „bons et loyaulx serviteurs et fidèles vassaulx" des Konings meenden zij aldus het best te handelen.

De Landvoogdes, hoewel zenuwachtig en door den ernst van het oogenblik zeer getroffen, had spoedig hare tegenwoordigheid van geest herkregen. Men verhaalt [1]), dat Berlaymont haar bij de nadering der edelen bemoedigend toevoegde: „comment Madame! peur de ces gueux!" aldus zijne minachting voor de met schulden beladen edelen [2]) luide verkondigend. Margaretha antwoordde met waardigheid op de korte maar krachtige rede, waarmede Brederode haar het adres overhandigde, en toen de edelen den volgenden dag het antwoord kwamen halen, lazen zij dit in eene apostille op hun stuk zelf: de Landvoogdes stemde toe in het zenden van een afgevaardigde naar den Koning met het beoogde doel, terwijl zij tevens mededeelde, dat zij reeds vóór de aanbieding van het verzoekschrift in overleg met de Stadhouders, de Ridders van het Gulden Vlies, den Raad van State en den Geheimen Raad besloten had om eene „modération" der plakkaten uit te vaardigen; hare bevoegdheid strekte niet tot eene schorsing, zooals men verlangde, maar zij hoopte, dat men hiermede voorloopig tevreden zou zijn en haar zou steunen in de handhaving van den ouden godsdienst [3]).

---

[1]) Over de waarde dezer verhalen zie Gachard, Etudes et notices historiques, I, 130 (Bruxelles, 1890).

[2]) Zie Deel II, blz. 444.

[3]) Archives II, p. 84.

De verbondenen waren over dit antwoord en de weinig plechtige wijze, waarop het werd gegeven, niet zeer tevreden. Twee dagen later dienden zij eene repliek in [1]), waarin zij verklaarden een uitvoeriger, duidelijker bescheid verwacht te hebben en teleurgesteld te zijn over de kleine bevoegdheid der Landvoogdes maar zich toch voorloopig aan hare begeerte te zullen onderwerpen en zich rustig te zullen houden, tevens vergunning vragende het Rekest te mogen laten drukken, daar men er een valsch afschrift van had verspreid. De Landvoogdes stemde in dit laatste toe, evenwel verzoekende, dat men nu zou ophouden met geheime overleggingen en niemand meer in het Compromis zou opnemen — een verzoek, waarvan de toon de edelen opnieuw mishaagde, zoodat een der hunnen wederom een vrij bits antwoord gaf, belovende echter, dat men zich rustig zou gedragen. De Landvoogdes antwoordde niet minder bits. Een paar dagen van gastmalen volgden. Toen gingen de edelen eindelijk uiteen, na nog aan vier hunner, Brederode, Lodewijk van Nassau, Culemborg en Van den Bergh, opgedragen te hebben voor de belangen van het Compromis te zorgen en na zich plechtig onderling te hebben verbonden om te blijven aandringen op de afschaffing der plakkaten en op de bijeenroeping der Staten-Generaal, die maatregelen ten opzichte van den godsdienst zouden hebben te beraden.

Het was duidelijk, dat de Landvoogdes zeer ontstemd was over het optreden van den adel en dat deze van zijne zijde niet tevreden kon zijn met het verkregen voordeel. Oranje was niet minder teleurgesteld over den loop der zaken en sprak ervan zich naar Duitschland te begeven, een denkbeeld, dat misschien in verband stond met de loopende geruchten, dat de Koning hem als de oorzaak van alles beschouwde en troepen wierf om het geschokte gezag met geweld te herstellen. Van beide zijden heerschte wantrouwen ten opzichte van elkanders bedoelingen en handelingen. De edelen maakten zich ongerust over de aanhoudende berichten, dat hertog Erik van Brunswijk, die Woerden als pandstand bezat, voor den Koning troepen verzamelde; de regeering van hare zijde sloeg geloof aan allerlei geruchten van een opstand met duitsche of fransche hulp, door de edelen voorgenomen. En het wederzijdsche wantrouwen was niet ongegrond.

---

[1]) Ibid., p. 86.

Het was in dezen tijd, dat de naam Geuzen in zwang kwam, het eerst voor de verbonden edelen. Op een van de gastmalen der verbondenen in het huis van Culemborg te Brussel schijnt Brederode, misschien naar aanleiding van het woord van Berlaymont, den naam het eerst te hebben aangegeven. Aan het eenvoudige grijze kleed uit de dagen van Granvelle, thans met een bedelnap als versiersel en op de borst een zilveren of gouden penning, waarop aan de eene zijde het beeld des Konings, aan de andere twee ineengrijpende handen en het randschrift „fidèles au roy jusques à la besace", herkende men welhaast den Geus, den edelman van het geruchtmakende Verbond.

***

Onder het volk wekten deze gebeurtenissen hooge verwachtingen. Tot nu toe had het eigenlijke volk der Nederlanden, de gezeten burgerij zoowel als de lagere volksklassen, aan de beweging tegen de regeering weinig deelgenomen. Van het optreden der Grooten tegen Granvelle hadden slechts enkelen het ware gehoord, al was de Kardinaal ook bij het volk als de verpersoonlijking van het spaansche regeeringsstelsel gehaat geweest. De talrijke schotschriften waren om die reden met graagte gelezen en met instemming begroet door de burgerijen, die den Kardinaal alles kwaads gunden. Het bericht van zijn vertrek was allerwege met gejuich ontvangen en de omstandigheid, dat Oranje en Egmond de leiders waren geweest van het verzet tegen den Kardinaal, was geen geheim gebleven maar had hunne toch reeds groote populariteit onder de regeeringspersonen in stad en land, en spoedig ook onder de bevolking zelf, zeer doen toenemen. Paskwillen en andere vlugschriften, door den druk in grooten getale onder het volk, vooral te Antwerpen, Gent en Brussel, verspreid, deden de agitatie aangroeien en tevens de belangstelling in de handelingen der edelen. In hen zag bijna de gansche bevolking der Nederlanden weldra strijders voor de handhaving der landsvrijheden, voor eene regeering door inboorlingen, voor het verminderen der strengheid in het toepassen der plakkaten, der bloedplakkaten, waardoor men in de laatste jaren zooveel slachtoffers had zien vallen. Niet, dat het Calvinisme of de leer der thans in rustige Mennonieten veranderde Wederdoopers onder de gezeten burgerij zooveel aanhangers vond: integendeel, hoewel de ketterij meer en meer onder alle klassen der bevolking doordrong, het waren weder — evenals ten tijde der

Wederdoopers — de laagste volksklassen, die betrekkelijk het meest er door waren aangedaan. In verband met het totale bevolkingscijfer was het getal der Calvinisten, die vooral in de gewesten Artois, Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, Holland en Zeeland te zoeken waren, klein. Zelfs vermeerderd met dat der voorstanders van de mennonietische gevoelens in de friesche en hollandsche plattelandsgemeenten, met de in enkele groote handelssteden als Antwerpen en Amsterdam vrij talrijke Lutheranen van vreemden oorsprong, werd het verre overtroffen door dat van hen, die bij de heerschende verslapping in het Catholicisme zich met godsdienstzaken weinig inlieten, onverschillig werden voor den godsdienst [1]), maar, ten deele ook daarom, niets wilden weten van geloofsvervolging. Zij, die nog in waarheid getrouw bleven aan de oude Kerk, een steeds slinkend aantal in alle gewesten, waren voor het meerendeel ook afkeerig van de strenge vervolging, hetzij uit een persoonlijk gevoel van medelijden voor de arme vervolgden, hetzij wegens den in het algemeen weinig vervolgzieken aard van het volk in de nederlandsche gewesten. Slechts weinige vurige Katholieken waren van het gevoelen des Konings en meenden door onverbiddelijke strengheid, desnoods met spaansche hulp, de ketterij te kunnen en moeten verdelgen.

Zoo was de wensch naar matiging der plakkaten een algemeene volkswensch en sloeg men alom de beweging onder de edelen, die in het voorjaar van 1566, vooral bij hunne verschijning te Brussel in April, de algemeene aandacht trok, met belangstelling en instemming gade. Het „vive le Geus” weerklonk weldra ook in burgerkringen en ook daar zag men den geuzenpenning en den geuzennap op borst en schouder verschijnen in navolging van wat men bij den adel deed.

Vooral de Calvinisten hadden sedert den zomer van 1565 met gespannen aandacht den gang der zaken gevolgd. Op de beweging onder den adel hadden zij hunne hoop gevestigd; van het optreden der edelen wachtten zij de zoo vurig begeerde verzachting, zoo niet afschaffing der plakkaten. Het thans zoowel in het Duitsch als het Nederlandsch vertaalde en herhaaldelijk gedrukte verzoekschrift der edelen was met het daarbij behoorende antwoord der Hertogin en de repliek van den adel overal met groote belangstelling door de Calvinisten gelezen.

---

[1]) Zie boven, blz. 23.

Het antwoord des Konings in November had in deze kringen niet het minst teleurstelling, onrust, verontwaardiging, verbittering te weeg gebracht en in het voorjaar van 1566 was de alom heerschende spanning toegenomen. Allerlei onder het volk verspreide gedrukte pamfletten wakkerden deze stemming aan. De predikanten verzuimden niet hunne vervolgde geloofsgenooten te bemoedigen en aan te vuren door te wijzen op de gunstige gezindheid van de Grooten. Het oogenblik, waarop godsdienstvrijheid in de Nederlanden zou heerschen, scheen niet verre meer en een hevig verlangen naar het aanbreken van dat gewenschte oogenblik begon zich onder de arme vervolgden, door vurige predikers aangezet, te vertoonen. Ja, zij zagen meer in de toekomst. In de geheime bijeenkomsten profeteerden de predikers van den naderenden dag der zege voor de ketterij, van den val der oude Kerk en van de wraak, die men zou nemen op de vervolgers. Israëls boet- en zegepsalmen werden het dagelijksch voedsel der geesten, vol verwachting van de dingen, die komen zouden, van het schoone rijk van vrijheid en overwinning, dat stond aan te breken in den naam van God en Christus.

De weinige voortgang der zaken in het voorjaar deed onder de ongeduldigen reeds veelomvattende plannen rijpen. Als dan de regeering niet wilde, zou men de wapenen opvatten en gezamenlijk tegen Paschen naar Brussel trekken om haar vrees aan te jagen. Het optreden van den adel in April deed deze hersenschimmen voorloopig op den achtergrond treden maar werkte wederom op de fantasie der menigte. Onzekere geruchten van duitsche hulptroepen, van fransche benden, die op komst waren om de edelen te steunen, deden ook onder het volk de rondte. Het oogenblik der verlossing scheen gekomen en de deels calvinistische, deels mennonietische ketters geraakten in eene blijde geestvervoering, die hen in het optreden van den adel en het antwoord der Landvoogdes meer deed zien dan er werkelijk in lag.

Noch de Grooten toch, noch de lagere adel — de ons uit dien tijd bewaarde brieven getuigen het onwedersprekelijk — hadden dergelijke bedoelingen als men elkander onder het kettersche deel der bevolking vertelde. Verzachting der plakkaten, bijeenroeping der Staten-Generaal — dat wilden zij en niets meer. Van eene vernietiging der oude Kerk, van eene heerschappij der kettersche gevoelens wilden zij niets weten, ten minste de overgroote meerderheid niet. Op het einde van

1565 was Hoorne de schrik om het hart geslagen, toen hij iets vernam van de vurige verwachtingen en plannen der menigte. Het Compromis sprak uitdrukkelijk van handhaving der katholieke leer en al deed het Verzoekschrift dit niet met zooveel woorden, dat het denzelfden geest ademde, was niet twijfelachtig en vele oprechte Katholieken hadden dan ook geen bezwaar gevonden om aan de beweging deel te nemen, zoodat menige „roomsche geus" het „smeekend blad" met zijn naam had onderteekend „zoo goed als dander." Noch Brederode noch Nassau — om van deze slechts te spreken — wilden in die dagen zelfs van aansluiting aan het Calvinisme hooren, dat hun toescheen in afwijking van de roomsche leer veel te ver te gaan en een bedenkelijk democratisch karakter te dragen. Maar het calvinistische volk, dat enkelen der hunnen — Hames, Tholouze, Aldegonde — in de beweging op den voorgrond zag treden, meende in alle verbonden edelen medestanders te zien tot groote ergernis van oprechte katholieken onder deze, die weldra begonnen te aarzelen en zich terug te trekken.

Niet minder vergiste de menigte zich in het antwoord der Landvoogdes, waarvan natuurlijk vooral de klank „verzachting der plakkaten" het in gespannen verwachting luisterende oor des volks had bereikt. Reeds in Mei begon men hier en daar openlijk te prediken; groote scharen vloeiden thans overdag samen, eerst op de vlakke velden, daarna tot voor de poorten der steden, om het Evangelie te hooren prediken. Eene synode der calvinistische gemeenten, te Antwerpen bijeengekomen en van de gelegenheid gebruik makende, organiseerde eene algemeene beweging onder de Calvinisten over al de Nederlanden, ten einde der regeering hunne kracht en de beteekenis hunner eischen te toonen. Tal van ballingen keerden terug, eerst heimelijk, later openlijk: de plakkaten waren immers zoo goed als afgeschaft! Antwerpen, het woelige Antwerpen, was het middelpunt van dit alles en tallooze malen geraakte men daar in onrust door de vage geruchten van plannen om de stad te verrassen of er van wege de regeering bezetting te leggen, wat men voor den handel nadeelig achtte. Vlak buiten de stad stroomden soms 20 of 30 000 menschen, zegt een ooggetuige, naar de prediking, beschermd door op naam van de consistoriën gehuurde wachters [1]).

---

[1]) Burgon, Life and Times of Gresham, II, p. 134.

Intusschen had de Landvoogdes met den Raad van State ijverig over de nakoming der beloften aan de verbondenen gehandeld. Reeds 10 April werden Bergen en Montigny aangewezen om nogmaals naar Spanje te gaan en bij den Koning aan te dringen op eene belofte, dat de gevreesde spaansche Inquisitie niet zou worden ingevoerd, op verzachting der plakkaten en op zijne overkomst naar de Nederlanden, reeds jaren lang gewenscht. Montigny kwam half Juni, Bergen, door ziekte opgehouden, twee maanden later te Madrid aan. Ook Granvelle schreef uit Rome in dien geest aan den Koning. Een plakkaat tot matiging der geloofsvervolging, door Viglius en Berlaymont opgesteld, werd voorloopig aan de Staten der gewesten medegedeeld nog vóór het einde der maand. Het plakkaat van „moderatie" bleek echter weinig verzachting toe te staan en wat er van uitlekte onder het volk — men durfde het uit vrees voor de ontevredenheid des Konings nog niet uitvaardigen — was genoeg om het eene „moorderatie" te doen noemen.

En te midden van dat alles, terwijl de aankomende brieven des Konings, in het geheim aan de Landvoogdes streng vasthouden bevelende, in het openbaar den Raad van State weinig zeggende concessies in uitzicht stellende, de onzekerheid vermeerderden, ging de antwerpsche synode, door Aldegonde en de zijnen geleid, haren gang met het alom organiseeren der calvinistische prediking. De predikanten Guy de Bray, Peregrin de la Grange, Jean Taffin, François Du Jon, Petrus Dathenus, Casper van der Heyden, Hermannus Moded en anderen, zoowel van de fransche als van denederlandsche gemeenten, lieten thans openlijk hun vurig woord van opwekking hooren; in bijna alle vlaamsche en artesische steden van gewicht, weldra ook in die van het Noorden, vormden zich zulke gemeenten, aangezet door de terugkeerende ballingen [1]). De „hagepreeken" werden door tallooze menigten bezocht; gewapend nam men er aan deel ten einde den ambtenaren der regeering bij overvalling weerstand te kunnen bieden. Eene steeds verder om zich heen grijpende beweging deed zich door het gansche land gevoelen, vooral in Vlaanderen, Artois en Holland. Antwerpen

---

[1]) Zeer belangrijke stukken over de werkzaamheid der consistoriën in 1566 en 1567 zijn voorhanden in de dossiers van den Bloedraad. Vgl. Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk van Willem van Oranje, blz. 113, en de Bijlagen op het werk van Langeraad, Guido de Bray (Zierikzee 1884).

was het middelpunt van deze beweging, die natuurlijk de regeering zeer in ongelegenheid bracht. In Holland intusschen droeg — het worde niet vergeten — de zaak een eenigszins ander karakter dan in het Zuiden. Zij, die hier thans de hervormingsdenkbeelden verkondigden, toonden groote toenadering tot de vooral te Amsterdam talrijke luthersche kooplieden uit Duitschland en het Noorden en verklaarden zich openlijk niet ongeneigd om de Augsburgsche Confessie tot grondslag hunner kerkleer te nemen. Wel poogde eene commissie uit de streng calvinistische gemeente van Antwerpen hen tot de nederlandsch-calvinistische Confessie van 1559 over te halen, doch de „rekkelijke" Hollanders weigerden pertinent aan het dringend verlangen ja zelfs aan de met uitwerping van deze ongehoorzame broederen dreigende vertoogen der „preciese" mannen van het Zuiden toe te geven [1]).

De Landvoogdes wist niet, wat te doen. Zelfs bij Brussel werd openlijk gepredikt, zelfs in hare onmiddellijke omgeving zag zij de beweging wassen. Zij zocht steun, waar zij kon, en schreef intusschen wanhopige, dringend om eene beslissing verzoekende brieven aan den Koning over haar neteligen toestand, die in het begin van Juni steeds bedenkelijker werd. De Raad van State kon haar weinig troost geven: Aerschot, Aremberg en Berlaymont waren even radeloos als zij; Oranje, Egmond en Hoorne bleven standvastig aandringen op de bijeenroeping der Staten-Generaal en de afschaffing van inquisitie en plakkaten. En de Koning antwoordde geruimen tijd niet op die brieven: drie maanden lang bleef in die gevaarlijke omstandigheden de brusselsche regeering zonder eenig bericht uit Spanje, waar de Koning als van ouds tragelijk met zijn Raad en de beide uit de Nederlanden gezonden heeren overlegde. De Landvoogdes zocht in hare verlegenheid steun ook bij de verbonden edelen, wier vertegenwoordigers — Brederode en de drie anderen — de toenemende gisting evenzeer niet zonder onrust zagen, hoewel zij er de ware kracht nog niet van maten, evenmin als de Landvoogdes, evenmin als Egmond en Hoorne of de Prins zelf. De verbondenen onderhandelden met de Landvoogdes aan de eene, met de antwerpsche synode aan de andere zijde, altijd nog meenende de volksbeweging ten slotte in handen te zullen hebben.

---

[1]) Fruin, De voorbereiding in de ballingschap van de gereformeerde Kerk van Holland, in het Archief voor Kerkgesch., V, blz. 7.

In den beginne had de Landvoogdes enkelen der hunnen hare ongenade doen gevoelen wegens de aanbieding van het Verzoekschrift. Het was tot scherpe woorden tusschen haar en het bestuur der Geuzen gekomen. Maar spoedig was de verhouding veranderd. De Landvoogdes trachtte hen thans te bewegen de openbare preek door hun invloed te doen staken maar zij, hoewel in schijn aan hare aanmaning, die op een smeeken begon te gelijken, gehoor gevend, moedigden de Calvinisten aan, vooral De Hames, die driemaal namens de Landvoogdes te Antwerpen verscheen, maar blijkbaar minder tegenhield dan aanvuurde ten einde de regeering door vrees tot toegeven te brengen. Voorloopig kwamen de vier heeren den 2den Juli te Lier bijeen om er de verhouding van het Compromis tot de openbare preek en de Calvinisten benevens die tot de Landvoogdes te bespreken. Zij besloten weldra eenige predikanten, afgevaardigden der antwerpsche synode, voor zich te laten komen [1]) en drongen bij hen aan op het ophouden der gewapende bijeenkomsten, daar deze de goede zaak slechts konden schaden: de Koning zou verbitterd zijn, de adel in verdenking geraken, het volk oproerig gezind worden. De vier heeren verlangden, dat men voorloopig de openbare prediking geheel zou staken. Maar het antwoord der predikanten wees duidelijk aan, dat de beweging reeds te ver gevorderd was dan dat men haar nog zou kunnen breidelen: zij verklaarden ronduit, dat zij het volk niet meer konden tegenhouden en dat zij door de vurige begeerte der hunnen wel genoodzaakt geweest waren de openbare prediking toe te laten, daar er anders toch reeds een hevig oproer zou zijn ontstaan, waarbij zoowel de geestelijkheid als de vermogenden het hadden moeten ontgelden. De bedreiging der heeren, dat de adel geweld zou gebruiken, als men niet met de openbare prediking ophield, maakte in deze omstandigheden op de synode weinig indruk.

Er was blijkbaar eene ernstiger beweging onder het volk gaande dan men zich had willen bekennen. Het bestuur besloot wegens deze gebeurtenissen onmiddellijk eene groote vergadering van het Compromis bijeen te roepen en wel tegen den 14den Juli te St. Truyen in het land van den Bisschop van Luik, dus niet in de bourgondische gewesten: de zwakke Bisschop van Luik zou, zooals in werkelijkheid ook bleek, al wilde hij, niet in staat zijn de bijeenkomst te beletten.

---

1 Apologie van Lodewijk van Nassau, l. l., blz. 238 vlg.

Men kwam dus te St. Truyen bijeen en raadpleegde er over den ernstigen toestand. De Landvoogdes, zeer verontrust over de nieuwe bijeenkomst, wier doel zij wel raden kon, riep thans de hulp van Oranje en Egmond in om de beweging tot staan te brengen. Oranje had zich met de handhaving der orde in Antwerpen laten belasten; Egmond was als stadhouder van Vlaanderen evenzoo op de bres geplaatst. Zij verklaarden zich bereid en stelden zich namens de regeering met de vergaderde edelen in verbinding. Zij hielden te Duffel in het Antwerpsche met Brederode en Culemborg een belangrijk gesprek, waarin ook zij wederom op afschaffing der openbare preek aandrongen. Noch Oranje noch Egmond wilden van het Calvinisme iets weten; de volksberoering was ook hun niet in het minst naar den zin. De Grooten moesten de beweging geheel in handen houden, nu de zaken daartoe leidden, desnoods in verbinding met den lageren adel, maar in geen geval mochten de predikanten en het lagere volk in de zaak gemengd worden: zoo was hunne meening.

Ook te St. Truyen, gelijk te Lier, verschenen intusschen weder afgezanten der antwerpsche synode, De la Grange, Moded en Du Jon.

Te Antwerpen was men namelijk druk aan den arbeid geweest. Er waren, weder niet buiten voorkennis van den Prins, pogingen in het werk gesteld om ter wille der eendracht Calvinisten en Lutherschen aldaar met elkander tot één kerkgenootschap te vereenigen, doch deze pogingen, als zoovele andere van dien aard, waren mislukt. Het Calvinisme, dat steeds machtiger werd, had zich aanzienlijk versterkt, vooral door het sluiten van een Compromis onder de calvinistische kooplieden naar het voorbeeld van dat van den adel. Zoo vormde zich eene kern, wier financieële kracht in de toenmalige omstandigheden, vooral bij de weinige gelden, waarover de meestal verarmde edelen beschikken konden, en bij de onmiskenbare waarheid, dat het Calvinisme vooral onder de laagste, de arme volksklassen aanhangers telde, een niet te verachten zaak mocht heeten. Met nadruk verlangden de afgevaardigden, dat de te St. Truyen verzamelde edelen, door hen met geld gesteund voor een eventueel optreden tegen de regeering, op hunne beurt hen zouden beschermen „à ce que aulcuns empêchement ne leur soyent donnés pour l'exercice de la dite religion" [1]). Het Compromis besloot werkelijk „qu'on asseurera

[1]) Naar eene copie in het Kon. Huisarchief (Archives II, p. 159).

le peuple que l'on ne luy fera aulcung tort ou violence pour le fait de la religion, jusques à ce que par les Estatz-Généraux rassemblez en soit aultrement ordonné" [1]). Vervolgens werd eene deputatie van twaalf edelen benoemd om als antwoord op het aandringen van Oranje en Egmond een tweede verzoekschrift aan de Landvoogdes te overhandigen, waarvan de inhoud werd vastgesteld. De vergadering ging daarna uiteen.

Het tweede verzoekschrift der Edelen begon met klachten over het niet ophouden der vervolgingen om des geloofs wille, over het uitblijven van antwoord uit Spanje op hun eerste verzoek om matiging der plakkaten, over den dreigenden toon van sommige roomsche geestelijken. Daardoor, zeide men, was het volk onrustig en wantrouwend geworden en had in zijn ongeduld de openbare prediking aangevangen. Zeer ten onrechte werd de adel van bevordering dezer laatste verdacht evenzeer als van geheime onderhandelingen met Frankrijk of eenige andere buitenlandsche mogendheid. De adel, ofschoon enkelen eronder als Calvinisten de openbare prediking goedkeurden, was evenwel nog altijd geneigd deze te beletten en meende zich in dit opzicht niets te verwijten te hebben. Men wilde trouwens niet ontkennen, dat men, uit vrees voor de luide bedreigingen met spaansche troepen, nu en dan door sommigen tegen de verbonden edelen geuit, zich met „enkele vrienden" had verstaan omtrent hulp en bijstand in zulk een geval. De verzoekers vertrouwden Oranje, Egmond en Hoorne ten volle en verzochten daarom, dat de Landvoogdes deze aan hun hoofd zou stellen om hen te raden en te beschermen. Verder maakte het verzoekschrift melding van de onderhandelingen met de consistoriën te St. Truyen en van hunne gebleken geneigdheid om onder zekere voorwaarden met den adel samen te werken.

De Landvoogdes, ontstemd over de beweging, door de komst der „twaalf apostelen" onder het volk te Brussel veroorzaakt, verzocht in haar antwoord den heeren voortaan niet meer in optocht aan het hof te komen maar door Egmond met haar in verbinding te treden. Zij vroeg verder nadere verklaring van de edelen. Men antwoordde in een lijvig stuk, het zoogenaamde „éclaircissement", waarin met nadruk op verschillende punten werd teruggekomen, feiten werden

---

[1]) Ibid., p. 161.

genoemd en op heftigen toon nog eens werd aangedrongen op eene officieële plaatsing der drie heeren aan het hoofd van den adel als bemiddelaars tusschen dezen en de regeering, als leiders van de beweging — het plan, in het voorjaar door Oranje geopperd maar toen door Egmond verworpen. De Landvoogdes nam — het was intusschen begin Augustus geworden — veertien dagen beraad en riep de Vliesridders tegen den 18den naar Brussel op, terwijl zij beloofde de deputatie van het Compromis den 20sten te woord te zullen staan om definitief hare meening te kennen te geven over de haar gedane voorstellen en de geuite beweringen.

En terwijl de zaken in de Nederlanden dit snelle verloop hadden, was in Spanje de Koning nog altijd in het breede aan het overleggen over de middelen tot verbetering van den toestand in de Nederlanden. De Hertog van Alva, de Graaf van Feria, de grootcommandeur don Antonio de Toledo, Alva's bastaardzoon, de grootmeester don Juan de Lara, de invloedrijke Ruy Gomez, prins van Eboli, de opperstalmeester de Quixada, allen leden van den grooten spaanschen Raad, raadpleegden en bespraken de zaken herhaaldelijk in de maand Juli met Hopperus en Courteville, daarna ook met Montigny en Bergen. Ten slotte besloot men te Segovia, dat de Koning naar de Nederlanden moest gaan, dat de pauselijke inquisitie kon worden afgeschaft met behoud der bisschoppelijke en matiging der plakkaten, terwijl tevens een algemeen pardon zou worden toegestaan voor wat er reeds bedreven was. Daartegenover moesten de Grooten hunne medewerking beloven tot handhaving van geloof en orde, de ligues en confederaties moesten eindigen evenals de preeken en andere geheime bijeenkomsten; mochten de rebellen de wapenen opnemen, dan moest de Landvoogdes zich met kracht verdedigen met hulp der benden van ordonnantie en der garnizoenen [1]). De Koning keurde dit besluit in hoofdzaak schijnbaar goed; hij schreef ten minste in dien geest aan de Landvoogdes.

Doch, voordat dit alles zijn beslag kreeg, had de gisting onder het calvinistische volk eindelijk tot eene felle uitbarsting aanleiding gegeven. Onmiddellijk na de onderhandelingen van St. Truyen had de antwerpsche synode het plan gevormd om tegen het einde van

---

[1]) Hopperus, Recueil, p. 88.

Augustus op hare beurt een verzoekschrift aan de Landvoogdes in te dienen [1]): twaalf of veertienhonderd leidende Calvinisten uit alle gewesten zouden naar Brussel komen om, evenals vroeger de adel, in plechtigen optocht het stuk aan te bieden. Men zou inruiming van eenige kerkgebouwen in de steden voor de Calvinisten vragen — een eisch, waaruit de machtsontwikkeling van de aanhangers der nieuwe leer duidelijk bleek.

Maar de rumoerige elementen onder het calvinistische volk, door onvoorzichtige predikanten als Moded en anderen aangevuurd, door geruchten van fransche hulp bij een algemeenen opstand in gisting gebracht, door allerlei voorstellingen en verwachtingen verontrust, wilden zoo lang niet wachten. De felle haat der vervolgden tegen de vervolgers, het woeden der predikanten tegen geestelijken en beeldendienst, de in de laagste klassen der bevolking zelden geheel ontbrekende plunderlust, door volksberoerders aangezet, de ellende, door twee strenge winters alom veroorzaakt, deden het overige. De vloekpsalmen hadden reeds zoo lang weerklonken in de heimelijke en openbare bijeenkomsten; de gewapende prediking had getoond, hoe weinig de regeering ten slotte tegen eene algemeene volksbeweging vermocht. De dag van het gericht Gods over de oude Kerk scheen gekomen.

Reeds in de laatste dagen van Juli viel het gewapende boerenvolk in de dorpen om Yperen en Kortrijk op afgelegen kerken aan, sloeg de beelden stuk, mishandelde de geestelijken en plunderde de rijke kerkgebouwen en de welvoorziene kerkekassen. De „Beeldenstorm" sloeg van het eene dorp, van de eene stad naar andere over en de regeering, verrast als ook zij was door de beweging, beschikte in het eerste oogenblik niet over eene voldoende militaire macht, die, onmiddellijk opgetreden, zeker in minder dan tijd de orde zou hebben hersteld. In gansch West-Vlaanderen bleef bijna geene kerk ongerept. Yperen zag den 15den Augustus op het groote feest van Maria Hemelvaart zijne kerken en kloosters door eene woeste menigte overstelpt. Vandaar sloeg de beweging naar Kortrijk, naar Meenen, naar Rijssel, weldra naar Gent over: te Rijssel werd men de woestelingen spoedig meester; te Brugge dreef de gewapende burgerij hen van voor de poorten weg; te Gent daarentegen vierde het oproer hoogtij. Egmond,

---

1) Fruin, Voorspel, blz. 126.

de stadhouder van Vlaanderen, wist niet, wat te doen, en verscheen op den bepaalden tijd radeloos te Brussel, waar de Landvoogdes met moeite weerhouden werd in hare wanhoop de vlucht te nemen naar Bergen. Te Antwerpen wist de Prins van Oranje aanvankelijk alle oproer te beletten, maar toen hij den 19den op verlangen der Landvoogdes naar Brussel vertrok, wierp ook hier [1]) het gepeupel zich met de vurige Calvinisten op de kerken: vooral de schoone hoofdkerk der stad moest het ontgelden en was binnen vier uur tijds eene ruïne van wat zij was geweest. Gresham, de engelsche agent, schrijft: „and coming into Oure Lady Church, yt lookyd like a hell! where were above 1000 tourches brannyng and syche a noise! as yf heven and erth had gone togeder, with fallyng of images and betyng down of costyly works" [2]). In Holland, Zeeland en andere streken van het Noorden herhaalden zich dezelfde tooneelen. Overal reikten godsdiensthaat en plunderzucht elkander de hand en vielen de kerkversierselen, de eerbiedwaardige voortbrengselen der middeleeuwsche kerkelijke kunst, woesten roovers en plunderaars ten buit, voorzoover zij niet door de beeldenhatende Calvinisten in naar hunne meening heilige woede werden vertrapt, verscheurd en vernield; altaren werden omvergeworpen, boeken verbrand, beelden verbrijzeld, schilderijen vernietigd, priesters mishandeld. Bijna nergens was de overheid sterk of energiek genoeg om zich te verzetten: Brugge, Bergen, Kamerijk, Douay, Atrecht bijna alleen bleven door de moedige houding der gewapende burgerij van het oproer bevrijd.

Onnoemelijk is de schade, door dit woeste bedrijf aan de schatten der middeleeuwsche kunst berokkend. Langer dan eene maand duurde de beeldstormerij, van het eene gewest naar het andere overslaande, en nog altijd zag de regeering te Brussel, als door ontzetting verstijfd, het gebeurde aan. De Landvoogdes, thans te midden der Ridders van het Gulden Vlies, riep hunne machtige hulp in. Zij had juist den 12den — maar te laat — het antwoord des Konings op hare brieven over het Compromis en het Verzoekschrift ontvangen: de Koning stemde toe in de schorsing der inquisitie en de matiging der plakkaten, terwijl hij aan de verbonden edelen vergiffenis schonk

---

[1]) Vergelijk het treffende verhaal van Motley, The Rise of the Dutch Republic, I, p. 469 ff.

[2]) Burgon, Life and times of Gresham II, p. 139.

en den Prins van Oranje zelven een brief schijnbaar vol vertrouwen schreef. Treffend was de vriendelijke toon van dit koninklijk schrijven. Men wist evenwel niet, dat de dubbelhartige vorst tegelijk deze concessiën in het geheim bij notariëele akte ongeldig had verklaard en zich had voorbehouden erop terug te komen, zoodra hij de kans schoon zag. Doch zelfs al had de Koning deze besluiten ernstig gemeend en ze nog ter gelegener tijd uitgevaardigd, het was hemzelven duidelijk, dat zij de beweging niet hadden kunnen stuiten: hij schreef dit later met zoo vele woorden aan de Landvoogdes. En dit was zeer natuurlijk. Noch Oranje, noch Hoorne, noch ook Egmond was met deze concessiën tevreden, vooral niet in de zoozeer veranderde omstandigheden. Zij verlangden meer en vooral ernstiger wil om toe te geven. Zij weigerden zelfs tegen de woelingen met geweld op te treden, als de Landvoogdes niet eenigszins tegemoet kwam aan de wenschen van den adel, te St. Truyen geuit.

En de beangstigde Landvoogdes gaf, ten minste in de hoofdzaak, toe. Den 23sten Augustus sloot zij met de deputatie van het Compromis eene overeenkomst, waarbij zij tegen belofte van onmiddellijke hulp bij het onderdrukken der woelingen toestond de prediking te houden „ès lieux où de faict se font les prêches", mits zonder wapenen en rumoer en mits ook de katholieke godsdienst nergens werd verhinderd. Verder beloofde zij straffeloosheid voor het Compromis en het Verzoekschrift. Dadelijk werd deze overeenkomst bekend gemaakt en van dit oogenblik af hield de beeldenstorm spoedig op.

Het was intusschen eene onvergefelijke fout der edelen, dat het Compromis voorloopig als ontbonden beschouwd werd: „et à cest effect tenons nostre dit Compromis nul, cassé et aboli, tant et si longuement que la dicte seureté promise par son Alteze au nom de Sa Majesté tiendra" [1]). De beloften eener in het nauw gebrachte regeering hadden zooveel vertrouwen niet moeten wekken: men sloeg zichzelf het machtigste wapen uit de hand, dat ingeval van niet nakoming der beloften had kunnen dienen om de regeering te dwingen zich daaraan te houden. Maar men meende, dat nu alles gewonnen was — ten minste de meerderheid meende het — en getroost ging men uiteen, verheugd over het eindelijk behaalde succès. Oranje reisde naar Antwerpen terug om er de orde te herstellen en de toenemende

[1]) Archives II, p. 240.

onveiligheid, die den handel bijna geheel deed stilstaan, te doen ophouden, terwijl hij Brederode als zijn plaatsvervanger naar Holland zond; Egmond begaf zich met hetzelfde doel naar Vlaanderen, Hoorne naar zijn gouvernement Doornik.

Het was niet zoo gemakkelijk aan de heerschende onrust een einde te maken, vooral zoolang men nog niet wist, hoe de Koning de zaak had opgenomen. Prins Willem maakte zich daaromtrent geene illusiën: hij verwachtte, dat de Koning, in hevigen toorn ontstoken, met geweld den ouden godsdienst in zijne rechten zou willen herstellen en dat men dit geweld met geweld zou moeten keeren. Hij en zijn broeder maakten zich reeds voor dit geval gereed en onderhandelden heimelijk met de reeds vroeger gepolste duitsche oversten over het bijeenbrengen van troepen in Duitschland om tegen het oogenblik van den „berendans" niet zonder verdediging te zijn. Ook met den agent van Engeland en met de leiders der Hugenoten onderhield graaf Lodewijk geheime betrekkingen, waarvan de Prins de draden in handen had.

Oranje kende den Koning en diens hem uit Spanje overgebriefde plannen maar al te goed: „de Koning zal niet tevreden zijn over onze daden", zeide hij tot den engelschen agent Gresham, dien hij in het begin van September bij zich ten eten had [1]). Hij had daarbij ook op het oog de overeenkomst, die hij gesloten had met het consistorie te Antwerpen, waarbij de prediking krachtens het accoord van den 23sten Augustus was toegestaan, ja zelfs de bouw van twee kerken was veroorloofd, eene voor de waalsche, eene andere voor de nederduitsche gemeente.

De Koning was inderdaad — en terecht — diep verontwaardigd over het gebeurde en dacht wraak te nemen voor den smaad, zijne Kerk en zijn vorstelijk gezag aangedaan. Van eene bijeenroeping der Staten-Generaal wilde hij niet hooren. Zelf zou hij aan het hoofd van een leger overkomen om de bedrijvers van het schandelijke feit en tevens allen, die hem in de laatste jaren hadden tegengewerkt, voorbeeldig te straffen. Die komst werd echter niet nog vóór den winter, zooals men in den spaanschen Raad had gewild, doch tegen Februari vastgesteld [2]). Zoo schreef hij in October in het geheim aan de Land-

---

[1]) Burgon, l. l., p. 161.

[2]) Hopperus, Recueil, p. 106, 112.

voogdes, zoo luidden de berichten van Montigny en anderen uit Spanje, al klonken zijne voor den Raad van State bestemde brieven wel iets kalmer. Montigny en Bergen, door den Koning in Spanje opgehouden, waarschuwden met nadruk voor wat komen zou.

Wat moesten de Grooten doen? Of zich geheel en al onderwerpen òf zich met geweld verzetten? Aremberg en Megen waren reeds lang van hen afgevallen, Mansfeld volgde het gegeven voorbeeld, Montigny raadde tot hetzelfde, Egmond aarzelde, Oranje en Hoorne helden tot verzet over. Oranje wilde zulk een verzet echter evenmin als in het voorjaar zonder Egmond wagen. Hij trachtte in Duitschland steun te vinden bij de Lutherschen, vooral bij zijn verwanten, August van Saksen en landgraaf Willem van Hessen, en intusschen Egmond over te halen. In het begin van October had Oranje met dezen, Hoorne en Hoogstraten eene samenkomst te Dendermonde ten einde hen te bewegen tot een gezamenlijk optreden, gepaard met eene bijeenroeping der Staten-Generaal, om den Koning te dwingen naar hun zin te handelen. De aan het koninklijk gezag gehechte Egmond weigerde dezen weg op te gaan.

Intusschen gevoelde de brusselsche regeering zich in het najaar steeds sterker. De Koning zond groote geldsommen, waarmede de Landvoogdes troepen liet werven. Reeds trad de Heer van Noircarmes, die geheel en al de politiek der regeering goedkeurde, te Valenciennes met groot machtsvertoon op tegen de woelige Calvinisten dier stad en regeerde er bij afwezigheid van den stadhouder Bergen met onverbiddelijke strengheid. Naast hem stelden zich de Heer van Hiërges, zoon van Berlaymont, en anderen aan het hoofd der regeeringstroepen. Megen en Aremberg beloofden in Gelderland en Friesland te zullen steunen, zooveel zij konden, en verzamelden insgelijks benden om de Geuzen te bestrijden. Het werd meer en meer duidelijk, dat de regeering zich versterkte om op een gegeven oogenblik, hetzij met, hetzij zonder de hulp van een uit Spanje gezonden koninklijk leger te kunnen optreden en wraak te nemen voor de ondergane vernedering.

En wat deden daartegenover de Geuzen?

Een gevoel van onveiligheid had zich reeds spoedig ook onder de calvinistische gemeenten en onder den adel verspreid. Er werden pogingen gedaan om het ontbonden Compromis weder in het leven te roepen ten einde de handhaving van het accoord van den 23sten Augustus te eischen, maar deze pogingen mislukten. De duitsche

troepen, in den zomer reeds aan den Rijn bijeengetrokken en weldra tot een getal van omstreeks 8000 man gestegen, werden een paar maanden lang op wachtgeld in dienst der Geuzen in gereedheid gehouden ten deele op naam van den Prins van Oranje, ten deele op dien der edelen, als wier vertegenwoordiger in deze graaf Lodewijk van Nassau optrad; maar de groote kosten van dit wachtgeld, hoofdzakelijk door de calvinistische gemeenten opgebracht, deden reeds in November de zaak opgeven. De troepen gingen toen voor het meerendeel in dienst der regeering over, die dus nog het meeste voordeel van de wapening der Geuzen trok. In verband met deze voorbereidselen tot een opstand werden in het najaar onder leiding der predikanten vergaderingen gehouden, waar men ten slotte tot een voorstel kwam — Dathenus schijnt de voorsteller geweest te zijn — om eene som van drie millioen goudguldens bijeen te brengen en ze den Koning aan te bieden voor het verleenen van godsdienstvrijheid [1]). Dit verklaarde men ten minste te bedoelen, doch er is veel reden om aan te nemen, dat die drie millioen niet moesten dienen voor het wat al te naïeve plan den Koning om te koopen om in zulk eene zaak tegen zijn geweten te handelen, maar veeleer om een krijgskas te vormen voor een eventueelen opstand. Het voordeel van die vergaderingen was, dat Calvinisten en Lutheranen, Walen en Vlamingen, er gezamenlijk optraden. Het kwam inderdaad te Antwerpen, Gent, Valenciennes en Doornik, waar de nieuwe leer zich het sterkst had uitgebreid, tot een rekest in den geest van het voorstel, aan de stedelijke regeeringen ingediend met verzoek het aan de landsregeering over te brengen. Doch de meeste stadsregeeringen durfden er zich niet mede inlaten en de zaak had geen voortgang evenmin als eene poging van Vlaanderen om de andere gewesten tot een verzoek om bijeenroeping der Staten-Generaal te bewegen, hoewel zij van Egmond zelf uitging.

Het werd meer en meer duidelijk, dat den ontevredenen eene behoorlijke leiding ontbrak. Oranje en Egmond, die haar hadden kunnen geven, hielden zich op den achtergrond. De eerste wilde niets zonder Egmond doen en had in ieder geval ernstige bezwaren tegen eene niet van de Grooten maar van het volk uitgaande beweging, wier kracht en beteekenis hij toen nog niet had leeren begrijpen. Vooral

[1]) Vgl. over deze plannen de stukken bij Langeraad, Guido de Bray, Aanhangsel op blz. LII der Bijlagen.

nu die beweging een calvinistisch karakter droeg, schroomde de toen tot het gematigde Lutheranisme, de leer zijner vorstelijke verwanten in het Duitsche rijk, overhellende, maar van het vurige democratische Calvinisme nog ten eenenmale afkeerige Prins zich aan haar hoofd te stellen. De Calvinisten, de mannen der hagepreeken, de bedrijvers van den Beeldenstorm, verlevendigden bij hem en de zijnen te veel de herinnering aan de nog altijd niet geheel verdwenen wederdoopersche sekten, wier optreden met omkeering der maatschappelijke toestanden gepaard was gegaan [1]). Alleen, wanneer hij op duitsche hulp kon rekenen, was de Prins bereid zich, mits Egmond hielp, aan het hoofd van een opstand te stellen. Maar zoolang de Calvinisten weigerden de Augsburgsche Confessie aan te nemen — en dat bleven zij standvastig doen — was hiervan geen sprake en Egmond, nog altijd trouw katholiek en trouw dienaar des Konings zich gevoelend, wilde van een gewapenden opstand tegen de regeering, onder welken vorm ook, niet in het minst weten; Oranje kon er zelfs op rekenen hem tegenover zich aan de zijde der regeering te vinden, als er een opstand uitbrak. Beiden weigerden dus ten eenenmale, de Prins niet dan na lange aarzeling.

In die omstandigheden besloten de Calvinisten zichzelven te helpen. In December kwamen zij te Antwerpen bijeen en overlegden een deel der reeds bijeengebrachte gelden te bestemmen niet meer in schijn voor omkooping des Konings maar nu openlijk voor het werven van troepen door hunnen calvinistischen geloofsgenoot, den Keurvorst van de Paltz; het bevel over die troepen zou aan Oranje, die dan moest beloven de Gereformeerde religie te zullen handhaven, of bij zijne weigering aan Hoorne en Brederode, beiden samen of een hunner, worden aangeboden, terwijl naast den aanvoerder een raad van zes edelen van het Compromis, benoemd door de consistoriën, zes kooplieden en eenige andere leden zou staan [2]).

De beide eersten hebben waarschijnlijk reeds dadelijk geweigerd en thans werd Brederode, die zich toen op zijn slot te Vianen bevond, de gekozen leider der Calvinisten — een man, nu vol ijver en vuur voor de calvinistische zaak, doch niet geschikt voor den moeielijken post.

---

[1]) De gezindheid van den Prins in deze dagen blijkt duidelijk uit de brieven, in de Archives, deel II, verzameld.

[2]) Bakhuizen van den Brink in Het Nederlandsche Rijksarchief I, blz. 27.

Zoo was dan het „wonderjaar" voorbijgegaan en het einde ervan zag de naderende zegepraal der regeering, wier aanzien in den loop van 1566 zoo herhaaldelijk op schromelijke wijze was geschokt. Belangrijk waren de gebeurtenissen van dat jaar geweest en de vaardige pen van Marnix van St. Aldegonde [1]), een der weinige edelen, die op wetenschappelijke vorming aanspraak kon maken, zelf overtuigd Calvinist, stelde dan ook weldra eene „Vraye narration et apologie des choses passées au Pays-bas touchant le fait de la Religion en l'an 1566" samen, waarin die gebeurtenissen uit het oogpunt der Calvinisten werden beschreven. Het merkwaardige geschrift werd herhaaldelijk gedrukt en vertaald. Het getuigt van denzelfden streng calvinistischen geest als de in het vorige jaar door Marnix geschreven maar niet uitgegeven verdediging van den Beeldenstorm, „Van de beelden affgheworpen."

Terwijl de Geuzen — een naam, die thans in het algemeen voor de Calvinisten en hunne beschermers werd gebruikt — zoo tobden en aarzelden, was de thans weder energieke Landvoogdes gereed gekomen. Half December reeds begon zij met een scherp optreden tegen Valenciennes, den haard van het Calvinisme, dat weldra in staat van oproer werd verklaard en door Noircarmes met de pas geworven benden werd omsingeld. De beide predikanten Guy de Bray en Peregrin de la Grange, die zulk een groot aandeel in de calvinistische beweging hadden genomen, waren hier de leiders der bevolking. In de eerste dagen van Januari 1567 richtten zij een „remonstrance et supplication" namens de belegerde stad tot de Vliesridders en tevens verzochten zij de „Seigneurs et gentilhommes confédérez" om hun hulp. Het bericht der insluiting bracht eene hevige ontroering te weeg onder de Calvinisten, die begrepen, dat dit het begin was van een krachtig optreden tegen hen. Dathenus verzamelde in West-Vlaanderen in den omtrek van Doornik onder de daar nog altijd sedert den Beeldenstorm plunderzieke bevolking een weinig ordelijk legertje, dat nog vóór het einde des jaars bij Watrelos en Lannoy werd uiteengejaagd door de geregelde troepen van Noircarmes. Aan-

---

[1]) Dit werd zeer waarschijnlijk gemaakt door Prof. Fruin in zijne studie erover (Hand. en Med. der Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden, 1867). Het boekje is geheel afgedrukt in de Godsd. en Kerk. geschriften van Marnix (I, 35 vlg.).

stonds nam deze bezit van Doornik en Rijssel en maakte daar en in den omtrek een einde aan het verzet. Pogingen om verder in Vlaanderen opstand te verwekken werden door Egmond zelf onderdrukt. Dathenus, Gilles Le Clercq en andere leiders der Calvinisten vluchtten naar Brederode in Holland en de ware plannen der regeering bleken onmiddellijk door afschaffing van de openbare preek in strijd met het accoord van den 23sten Augustus. De Landvoogdes gevoelde hare kracht: zij had thans noch den adel noch de Grooten meer te ontzien.

Oranje was in het najaar te Utrecht en Amsterdam gekomen om er het accoord ten uitvoer te brengen. Hij werd door de berichten omtrent de aanvankelijke nederlaag der Geuzen slechts weinig verrast. Op den aandrang der intusschen ook hier in aantal zeer toegenomen Calvinisten om zich aan hun hoofd te stellen antwoordde hij wederom met den raad de in dezen tijd waarschijnlijk door hemzelven aanvaarde Augsburgsche Confessie aan te nemen en zich zoo de hulp van duitsche zijde te verzekeren. Toen de calvinistische hollandsche kerkeraden dit weigerden, bleef hij in zijne teruggetrokken houding volharden, hoewel graaf Lodewijk nog altijd tusschen hem en Brederode trachtte te bemiddelen. Na eenige vruchtelooze onderhandelingen keerde de Prins eindelijk in het begin van Februari 1567 naar Antwerpen terug, afwachtende, wat er zou gebeuren, maar nog altijd ongezind als leider van een calvinistischen volksopstand op te treden.

Even vóór hem verscheen „le grand Gueux", Brederode, in de machtige koopstad, waar deze met fransche hugenootsche agenten in overleg trad en de aanvoerders van het voormalige Compromis om zich verzamelde. Met hunne hulp en die der predikanten, onder wie de heftige Dathenus en Moded zich onderscheidden, bracht hij weldra een klein leger bijeen. Ook met Engeland trachtten de consistoriën zich in verbinding te stellen [1]) evenals de Prins van Oranje en de zijnen meermalen hadden gepoogd. Brederode stelde hier een nieuw rekest namens de „verbonden edelen" op, waarin op handhaving van het accoord van den 23sten Augustus werd aangedrongen en vooral op het toestaan der openbare prediking. Doch de Landvoogdes antwoordde acht dagen later, den 16den Februari reeds, dat zij van geen „verbonden edelen" meer wist, dat zij nooit eene toelating der openbare preek had bedoeld en dat zij den verzamelden edelen den raad moest

---

1) Burgon, l. l., p. 185 f.

geven uiteen te gaan en zich naar 's Konings wil te gedragen, een raad, die intusschen niet werd opgevolgd [1]).

De Prins liet dat alles onder zijn oog begaan in weerwil der protesten van de Landvoogdes. Hij wachtte nog altijd af, terwijl Egmond zich eindelijk met nadruk aan de zijde der regeering plaatste, aan Oranje en zijne vrienden de met hem gevoerde briefwisseling terugzond en zoo alle gemeenschap met hen afsneed.

Oranje's afwachtende houding, door de Lutheranen van Antwerpen goedgekeurd, wekte daarentegen hevige ergernis bij de Calvinisten. Zij drongen in talrijke bezoeken bij hem aan, dat hij zich aan hun hoofd zou stellen om het arme Valenciennes, waar hunne vrienden nog altijd omsingeld lagen, te bevrijden. Maar de Prins kon er niet toe besluiten, ontstemd door de weigering om de Augsburgsche Confessie aan te nemen, in ieder geval wachtende op hulp uit Duitschland, waarop hij eene zwakke hoop bleef koesteren en waarom hij zijn broeder Lodewijk weder daarheen had gezonden. Brederode's leger bij Antwerpen groeide inmiddels aan. Hoofdkwartier was Oosterweel, vanwaar Tholouze en anderen reeds eene poging waagden om Walcheren in bezit te nemen, dat met het oog op mogelijke verbinding met Engeland van gewicht was. Doch de aanslag mislukte. Beter slaagde eene poging van Bombergen om 's Hertogenbosch te verrassen, terwijl daarentegen Megen, de stadhouder van Gelderland, voor de regeering eerst Harderwijk en daarna Utrecht bemachtigde, ja zelfs Amsterdam en Brederode's stad Vianen bedreigde. Brederode snelde naar Holland en scheen zoo Amsterdam, waar hij zich vestigde, nog voor het oogenblik te zullen redden.

Gedurende de afwezigheid van den aanvoerder, die Tholouze met de leiding te Oosterweel belast had, viel den 13den Maart de Heer van Beauvoir met eene kleine bende, nauwelijks 3000 man, regeeringstroepen onverhoeds op de veel talrijker maar ordelooze Geuzen aan en joeg hen in korten tijd uiteen, terwijl Oranje met hulp der Lutheranen [2]), den afloop van het gevecht afwachtend, de calvinistische bevolking van Antwerpen met geweld en in weerwil van een zelfs zijn persoon dreigend oproer binnen de poorten hield, zijn leven wa-

---

1) Van Meteren, Nederl. historie (uitg. Amst. 1663), fol. 44.

2) Burgon, Gresham, II, p. 206: „for the Martinists and the Papists grew all in one company togither against the Calvenists."

gend om de orde te handhaven te midden der woedende menigte. Zoo werden de Calvinisten verslagen. Zij weten hunne nederlaag aan Oranje's en der Lutheranen dubbelzinnige houding en verborgen hem hunne ergernis niet. Elf dagen later opende Valenciennes zijne poorten voor Noircarmes.

Daarmede was de opstand eigenlijk onderdrukt. Vianen werd door de troepen van hertog Erik van Brunswijk bezet en Brederode verliet einde April ontmoedigd Amsterdam om, op bevel der Landvoogdes ook deze stad verlatende, de wijk te nemen naar Emden. Zijne benden trokken plunderend door noordelijk Holland en verwoestten de rijke abdij van Egmond: eenige edelen, die met hem te Amsterdam waren geweest, werden door den schipper, die ze naar Oostfriesland in veiligheid zou brengen, te Harlingen aan land gezet en aan Aremberg, den frieschen stadhouder, overgeleverd; zij werden te Vilvoorden opgesloten.

Ook de Prins had toen reeds het land verlaten. Lodewijk had hem gemeld, dat op duitsche hulp niet viel te rekenen. De Calvinisten te Antwerpen waren woedend op hem en bedreigden zijn leven. De Landvoogdes toonde geene neiging om hem vriendelijk te bejegenen. „Sovil wir bey uns übersehen können, so dünckt uns es sey umb diese Lände gethan", schrijft hij den 9den April aan den landgraaf van Hessen. Nog eenmaal hield hij met Egmond eene laatste samenkomst te Willebroek, de bekende, waarvan de legende de herinnering bewaart in de lakonieke afscheidswoorden: „Adieu, prince sans terre; Adieu, comte sans tête."

Den 11den April verliet Oranje, na zijn ontslag uit zijne ambten te hebben gevraagd, Antwerpen om eerst naar Breda en op de nadering van Noircarmes' troepen over het Guliksche naar Dillenburg de wijk te nemen, achtervolgd door de smaadredenen der regeeringsgezinden en de luide klachten der Calvinisten, die hunne nederlaag niet geheel ten onrechte weten aan zijne aarzelende houding. Aan Egmond en Hoorne schreef hij twee zeer merkwaardige latijnsche afscheidsbrieven [1]), aan den laatste naar het kasteel van Weert, waarheen de Graaf zich mismoedig in November had teruggetrokken, weigerende zich verder met iets in te laten. De Prins achtte zijn rol in de Nederlanden uitgespeeld en wantrouwde den spaanschen Koning te zeer om getuige te willen zijn van de zege der beginselen, die hij had bestreden.

---

[1]) Archives III, 68 suiv.

Alles was voorbij. Vele steden namen garnizoen in van de regeering, terwijl de predikanten en verdere calvinistische en luthersche leiders het land verlieten, ook die te Antwerpen, waar de Landvoogdes een plechtigen intocht hield. Zelfs van eenige vrijheid voor de Lutherschen wilde de Landvoogdes niets weten, zelfs nadat de duitsche vorsten zich voor deze eenige moeite bij haar hadden gegeven. De edelen, die niet gevlucht waren, vroegen vergiffenis voor het gebeurde. Enkelen werden gevangen genomen, anderen kregen den raad zich te verwijderen of vluchtten uit eigen beweging. De Hames o. a. nam dienst in het leger des Keizers tegen de Turken. Vele gecompromitteerde magistraatspersonen volgden het voorbeeld van den adel en verlieten het land.

De Landvoogdes was niet voor bloedige strengheid tegen de oproerlingen ten einde „ne pas les mettre en désespoir et donner occasion de nouveaux tumultes.” Alleen de aanvoerders wilde zij gestraft zien. In denzelfden geest ried ook Granvelle den Koning, aandringende op genade. Zoo schreef ook paus Pius V. Even gematigd spraken Hopperus en Viglius en andere raadslieden der Landvoogdes [1]), al hield de onbarmhartige Noircarmes op wreede wijze te Valenciennes huis en deed hij er honderden ter dood brengen, onder hen De Bray en De la Grange, de moedige predikers.

Het scherpe plakkaat van den 24sten Mei tegen de aanhangers der nieuwe leer, een plakkaat, dat met galg en rad en geeseling iederen afvallige van de katholieke Kerk bedreigde [2]), toonde anders voldoende, wat de regeering onder „zachtheid” verstond. Op grond van de plakkaten, ten vorige jare in Juli en Augustus tegen de predikanten en de beeldstormers uitgevaardigd, werden thans opnieuw eenige bepalingen vastgesteld. Predikanten zouden met de galg worden gestraft evenals zij, die hen herbergden of hunne woningen of eigendommen voor vergaderingen der Hervormden beschikbaar stelden, „so verre sy hertneckige ketters zijn”; de deelnemers aan dergelijke bijeenkomsten zouden gestraft worden „arbitralijk”, naarmate zij alleen nieuwsgierigen dan wel ketters, gewapend dan wel ongewapend waren; ouders, voogden, patroons en heeren zouden verantwoordelijk zijn voor hunne

---

[1]) Kervyn de Lettenhove, l. l., I, p. 468 suiv. Vgl. het vervolg op Hopperus' Recueil in Bijdr. en Med. Hist. Gen. XIII, blz. 130.

[2]) Bor, Historie der Nederlantsche oorlogen (Amst. 1679), I, blz. 170.

kinderen en ondergeschikten; de kettersche aanbrenger van zulke bijeenkomsten zou, als hij zich bekeeren wilde, vrij zijn van straf. De beeldstormers zouden met alle strengheid worden gestraft; zij, die doop, huwelijk, avondmaal, psalmzingen, begrafenis deden oefenen „op een andere wyse dan die in de Roomse Kerke geprobeert wort”, zouden „metter galge of den sweerde” gestraft worden; de pastoors moesten geregelde doopboeken aanleggen met de namen der ouders en peters; de vroedvrouwen moesten zweren van iedere kraam kennis te zullen geven aan den pastoor, als het kind niet binnen 24 uur gedoopt was; nauwkeurig toezicht moest overal door den geestelijken „scholaster” en twee magistraatspersonen worden gehouden op de schoolmeesters, die bij leering van dwaling of „valsche leringe” aan „den lijve” en met verbeurdverklaring van goederen gestraft werden; op dezelfde wijze zouden volgens het plakkaat op de drukpers drukkers en verkoopers van verboden boeken worden gestraft evenals de koopers dier boeken. De leden der consistoriën en de „hoofden ende auteurs” der beroerten zouden met dood en verbeurdverklaring van goederen gestraft worden; strenge straffen werden ingesteld voor hen, die gelden bijeenbrachten zonder bevel des Konings; de deelnemers aan „seditieuse” vergaderingen werden met doodstraf en verbeurdverklaring van goederen bedreigd; de ballingen, afvalligen, verloopen monniken enz., „sonderlinge degene die onder dexel van de Religie daerin gekomen zijn”, moesten binnen 24 uur de steden verlaten op lijfstraf of geeseling; wie verhuisde van de eene plaats naar de andere, moest een bewijs „van haer leven ende oorsaek van vertrek” namens pastoor en overheid vertoonen. Tegen bespotting of beleediging met woord of daad van katholieke priesters of andere geestelijken zou bij zaken van beteekenis met lijfstraf en verbeurdverklaring van goederen en anders „met arbitrale correctie” worden opgetreden. Eene nadere instructie voor de rechters scherpte nog eens strengheid tegenover de ketters in, vooral tegen de „principale auteurs ende beleiders van tquaed datter geschied is.”

Duizenden en duizenden verlieten onder den indruk van dit vreeselijke bloedplakkaat in den loop van den zomer het land, het brood der ballingschap verkiezend boven een leven in het vaderland onder de heerschappij van het zoo gehandhaafde Catholicisme. Oostfriesland, Westphalen, de Rijnlanden, de engelsche havensteden herbergden weldra eene ongetelde menigte Nederlanders, mannen, vrouwen en

kinderen, uitgeweken om den geloove naar de streken, waarheen sinds jaren reeds de stroom der emigratie was gericht. Men begrootte het getal der binnen 30 à 40 jaren vertrokken emigranten toen in het geheel op 400 000 [1]). In Oostfriesland vestigden zich vele Hollanders en Friezen; in de landen van den calvinistischen paltzgraaf, vooral te Heidelberg en Frankenthal, vele Calvinisten uit het Zuiden; in het Kleefsche, te Wesel, Siegen, Keulen, Doesburg een groot aantal vluchtelingen uit alle gewesten.

Maar de Koning wilde thans ook van deze zeer betrekkelijke „verzachting" der plakkaten niet meer weten. Het oogenblik scheen hem gekomen om de lastige privilegiën te vernietigen, de stedelijke onafhankelijkheid te doen ophouden, citadellen met spaansch garnizoen op te richten ten einde de bevolking in toom te houden en streng op te treden tegen de ketters en oproerlingen [2]). Hij zelf zou overkomen — zoo liet hij verstaan — om dit alles in de Nederlanden in te voeren en ze te hervormen tot een koninkrijk als Castilië was, geheel onderworpen aan het koninklijk gezag. Het geschikte tijdstip scheen aangebroken. En niet de Landvoogdes zou dan de draagster zijn van dat gezag. Reeds lang hadden zijne spionnen in de Nederlanden, de „contador" of contrôleur der financiën te Antwerpen, Alonso del Canto, en de augustijner monnik Lorenzo de Villavicencio te Brugge, die hem sedert jaren heimelijk van alles op de hoogte hielden [3]), haar in zijne oogen verdacht gemaakt. Zij rieden hem „het zwaard Gods" uit de scheede te trekken en „te bedekken met het bloed der ketters"; zij vuurden hem aan de geschonden eer der Kerk te wreken. De met de wraak belaste was de ijzeren Hertog van Alva, wiens komst als kapitein-generaal van een leger, dat de Nederlanden tot rust zou brengen en zou straffen voor den Beeldenstorm, reeds op het einde van 1566 door den Koning aan de Landvoogdes was aangekondigd. Hij zou voorloopig naast haar optreden om te doen, wat zij weigerde of aarzelde te volbrengen.

Margaretha protesteerde krachtig tegen deze voornemens en dreigde haar ontslag te zullen nemen maar die bedreiging maakte op den

---

[1]) Pamflet Leidsche Universiteitsbibl. no. 127.

[2]) Corresp. de Phil. II, I, p. 556.

[3]) Joumez, Notice sur fray Lorenzo (Travaux du Cours pratique d'histoire nationale à Liège, II, p. 41 suiv.).

Koning al zeer weinig indruk. Het plan op eene reis des Konings naar de Nederlanden, hoe sterk ook van alle zijden gesteund, werd door den om gezondheidsredenen op zulke reizen weinig gestelde vorst wel opgegeven maar des te krachtiger werd de tocht van Alva voorbereid. De Hertog stak naar Italië over en verzamelde daar uit de spaansche garnizoenen van Napels en Milaan benevens uit nieuw geworven italiaansche regimenten een leger van 8000 man infanterie en 2000 ruiters onder het bevel van voortreffelijke in den krijg geoefende officieren: Alfonso de Ulloa, Sancho de Londoño, Juliano Romero, Gonsalvo de Braccamonte voor de infanterie; Fernando de Toledo en Chiappino Vitelli voor de ruiterij, terwijl verder Sancho d'Avila, Christophoro de Mondragon, Basta, Avalos en andere beroemde veldoversten den Hertog vergezelden.

Nog in Juni verliet het weluitgeruste leger der „Barbes Noires", een der schitterendste van dien tijd, Italië om in Augustus na een langen marsch in Luxemburg te verschijnen. Den 22sten dier maand reed Alva statig, in het volle bewustzijn van het gewicht zijner zending, Brussel binnen.

Thans eerst zou voorgoed de tragedie beginnen, wier aanvang de Prins van Oranje na de ontvangst der brieven van Segovia had voorspeld.

EERSTE AFDEELING.

PRINS WILLEM'S TIJD.

HOOFDSTUK I.

HET BEWIND VAN ALVA.

Een drukkende atmosfeer hing in den nazomer van 1567 over de Nederlanden. De gebeurtenissen van het vorige jaar hadden alom een diepen indruk gemaakt, in de steden en ten platten lande; alle standen hadden er de gevolgen van ondervonden.

De adel, die een zoo gewichtig aandeel aan die gebeurtenissen had gehad, had zich door de ten slotte krachtige houding der regeering bedrogen gezien in zijne groote verwachtingen van macht en invloed op het landsbestuur. Vele, ook katholieke, edelen hadden het voorbeeld van den Prins van Oranje gevolgd en, hunne goederen in den steek latend, zich door de vlucht naar de aangrenzende deelen van het duitsche Rijk trachten te onttrekken aan de wraak der regeering. De meerderheid der katholieke leden van het Compromis echter trachtte vergeving voor het bedrevene te erlangen door zich voor de rijzende zon te buigen en met ijverig hulpbetoon de gunst der Landvoogdes te herwinnen; ook tegenover den geduchten Hertog namen deze ter rechter tijd bekeerden eene deemoedige houding aan. De geestelijkheid, gered uit het dreigende gevaar, dat de katholieke Kerk bedreigd had, brandde van begeerte om haren invloed op de bevolking weder te herwinnen, de ketterij te verdelgen, wraak te nemen voor den smaad, haar in hare Kerk aangedaan; vele geestelijken, mannen als Lindanus, de nieuwe bisschop van Roermond, achtten het oogenblik gekomen om op grond van de trentsche besluiten de misbruiken op kerkelijk gebied te verbeteren en met hulp der nu sterke regeering de vele nog altijd niet georganiseerde bisdommen te regelen ten einde het kerkelijk gezag met meer kracht tegen de ketterij te doen optreden. Minder veilig achtten zich de burgerijen, wier handel en nijverheid door de woelingen gevoelig was getroffen en vooral door de

belangrijke emigratie veel had geleden. In den zomer van 1566 hadden de zaken te Antwerpen zoo goed als geheel stilgestaan [1]) en was de geldmarkt aldaar geheel in de war geraakt, terwijl de onzekerheid van het najaar den koopman niet minder had benadeeld dan de vrees voor een algemeenen opstand in het begin van 1567. Zeer vele in de woelingen min of meer gecompromitteerde magistraten en kooplieden — Lutherschen en Calvinisten — hadden in het voorjaar naar Engeland, naar Emden, naar Wezel, Keulen en verderop de wijk genomen [2]). De engelsche regeering had het oog op Hamburg geslagen om den stapel uit Antwerpen naar die veiliger plaats over te brengen en zoo een einde te maken aan de moeielijkheden, die den engelschen handel in de Nederlanden in de laatste jaren belemmerden [3]). En ook van den stand der handwerkslieden hadden velen hun heil in de vlucht gezocht, vooral de Calvinisten, door het droevige lot van Valenciennes, waar Noircarmes tegen allen, zonder onderscheid van rang en stand, had gewoed, gewaarschuwd voor wat hun te wachten stond. Met name naar Norwich, Sandwich, Colchester, Maidstone, Hampton en andere engelsche steden hadden zich velen begeven, tot groot voordeel van die plaatsen, waar de lakenfabricatie sedert eene hooge vlucht nam. Visschers en andere nijveren volgden hun voorbeeld, alzoo aan de Nederlanden vele rappe handen onttrekkend [4]). Sommigen hadden zich aangesloten bij de zoogenaamde Boschgeuzen, de overblijfselen van de door Noircarmes en Beauvoir uiteengejaagde calvinistische benden, vermeerderd met verloopen landvolk en in de woelingen betrokken plunderaars, die zich nog hier en daar op weinig toegankelijke plaatsen in bosschen en moerassen voor de troepen der regeering hadden weten te verbergen en in woeste roofzucht nu en dan op eenzame kloosters en hoeven aanvielen.

Wat zou de thans zoo krachtige regeering doen? Zoo vroeg men zich overal angstig af. Ook in het naburige Frankrijk waren de Hugenoten lang niet gerust over de aanwezigheid van een sterk leger in de Nederlanden onder hun doodvijand, den Hertog van Alva, en begonnen

---

[1]) Brugmans, Engeland en de Nederlanden, blz. 195.

[2]) Burgon, Gresham, II, p. 209.

[3]) Ibid., p. 318.

[4]) Van Meteren, fol. 56. Van de 4800 vreemdelingen te Londen in 1567 waren 3800 Nederlanders (Burgon, Gresham, II, 242). In Keulen bevonden zich omstreeks 1570 1000 nederlandsche uitgewekenen (Lossen, Köln. Krieg, I, 180).

zich te wapenen uit vrees voor een gemeenschappelijk optreden der regeeringen van Frankrijk en Spanje tegen hen. Voorloopig scheen Alva geneigd om, gehoor gevend aan Margaretha's vertoogen, den weg der verzoening, der bevrediging in te slaan. Hij ontving Egmond en Hoorne op schijnbaar welwillende wijze evenals den jongen Graaf van Buren, den oudsten zoon van den Prins van Oranje, die te Leuven studeerde. De Prins zelf schreef den Hertog een vriendelijken brief „pour luy dire la bienvenue" [1]), daartoe aangemoedigd door de berichten omtrent Alva's houding jegens zijn zoon en misschien nog hopende hem iets gunstiger te stemmen.

Doch deze gematigdheid van den Hertog bleek weldra slechts geveinsd te zijn om hem te vergunnen des te beter zijn slag te slaan.

Zijn eerste daad in deze richting was de instelling onder zijn praesidium van een „Conseil des Troubles", een „Raad der Beroerten", waarin hij behalve Noircarmes en Berlaymont, plaatsvervangende presidenten, een vijftal bekende nederlandsche juristen aanstelde nevens zijne werktuigen, den Spanjaard Juan de Vargas, die in Spanje herhaaldelijk veroordeeld was en thans door ijverig dienstbetoon aan verdere processen aldaar hoopte te ontkomen, en den karakterloozen spaanschen Nederlander Louis del Rio. De rechtbank, zonder officieële aanstelling eenvoudig door Alva's wil opgericht, zou hebben te onderzoeken naar alle misdrijven, in den tijd der woelingen begaan, en daarover vonnissen uitspreken; omtrent deze laatste behield de Landvoogd echter zichzelven de definitieve beslissing voor, ten deele omdat hij de leden nog niet goed kende, ten deele omdat „de mannen der wet alleen vonnis uitspreken over bewezen misdrijven, terwijl het staatsbelang veelszins strijdig is met de wetten, die men hier heeft" [2]). De eerste zitting dezer rechtbank werd den 20sten September gehouden. Om de leden den gang van zaken nog eens onder het oog te brengen, werd hun het geschrift van Hopperus over de woelingen in de eerstvolgende vergaderingen voorgelezen, gelijk de Hertog zich nog in Spanje door dezelfde lectuur op zijne taak had voorbereid [3]).

---

[1]) Kervyn de Lettenhove, Documents inédits sur le 16me siècle, p. 45.

[2]) Gachard, Notices I, p. 144. De vijf nederlandsche juristen waren: Adriaan Nicolaï, kanselier van Gelre; Jacques Martini, president van Vlaanderen; Pierre Asset, idem van Artois; Jan de Blasere, lid van den Grooten Raad van Mechelen; en Jacob Hessele, lid van het Hof van Vlaanderen.

[3]) Fruin in Bijdr. en Meded. van het Hist. Gen. XIII, blz. 118.

Nog voordat de Raad bijeenkwam, waren de niets vermoedende Graven van Egmond en Hoorne reeds gevat op een feestmaaltijd, dien de bastaard van Toledo, 's Hertogs onechte zoon, had aangericht (9 Sept.). Met fierheid hadden beiden zich in hun lot geschikt, meenende zeker te zijn van hunne onschuld. Op denzelfden dag waren de burgemeester Van Straalen van Antwerpen, een van de vertrouwde medestanders des Prinsen van Oranje, en de beide secretarissen der genoemde Graven in verzekerde bewaring gesteld; hunne belangrijke papieren werden in beslag genomen. Zoo was het masker afgeworpen en had de Hertog zijn doel bereikt om, gelijk hij gewenscht had, „de voornaamste personages, bij wie men het best de oorzaken der woelingen kon nagaan, zooveel mogelijk met één slag te vatten" [1].

Alles was buiten weten van Margaretha omgegaan. Ook de overbrenging der beide Graven naar Gent, waar zij in het kasteel aldaar werden opgesloten, geschiedde op bevel van Alva alleen. Het bleek duidelijk, wie meester was in het land, en te midden der algemeene ontsteltenis, door de gevangenneming van Egmond en Hoorne en de instelling van den Raad gewekt, maakte Margaretha zich dan ook gereed de Nederlanden te verlaten, klagende over de onverdiende bejegening en waarschuwende voor de gevolgen van Alva's optreden, ja, reeds den burgerkrijg voorspellende. Alva werd in het begin van October tot haar opvolger benoemd. In de laatste dagen van December verliet zij Brussel, na den Hertog nog eens te hebben gewaarschuwd en gewezen op de wenschelijkheid van de twee door haar voorgestelde en aan de Nederlanders beloofde maatregelen: algemeen pardon en bijeenroeping der Staten-Generaal. De Hertog weigerde vooralsnog hierin te treden: hij was besloten den weg der strengheid in te slaan en dezen vooreerst alleen. Zoo wilde het de Koning, wiens last hij kwam volbrengen en op wien Granvelle's vertoogen thans al evenmin invloed hadden als die van de Hertogin van Parma.

In het najaar van 1567 ging de Raad der Beroerten ijverig aan het werk: de rapporten der na den Beeldenstorm door de Landvoogdes naar de verschillende gewesten gezonden commissarissen werden nagegaan, de gevangen heeren ondervraagd, de beide Graven door Vargas en del Rio. Na een nauwkeurig en scherp onderzoek werden op grond van de verkregen gegevens in December op bevel van den Hertog

---

[1]) Kervyn de Lettenhove, Les Huguenots et les Gueux, II, p. 55.

de processen tegen Oranje, Lodewijk van Nassau, de Graven van Hoogstraten, van Culemborg, van den Bergh en Brederode, tevens die tegen de gevangen heeren, tegen de in Friesland en elders opgevangen edelen geïnstrueerd. In verband daarmede werden nieuwe arrestatiën gedaan van beeldstormers, predikanten, leden van consistoriën, verdachten in het algemeen, op den 3den Maart 1568 niet minder dan 500 personen tegelijk over het geheele land. Ook de vonnissen lieten niet op zich wachten: in Januari werden 84 inwoners van Valenciennes veroordeeld tot den dood en confiscatie van goederen; weldra volgden de vonnissen bij 30, 40, 50 tegelijk. De „Bloedraad" verdiende reeds ten volle dien naam, hem door het volk gegeven. Intusschen, niet alle leden toonden denzelfden ijver. Alleen Vargas en del Rio, vooral de eerste, voldeden aan de verwachting van Alva; de anderen kwamen niet zeer trouw op en toonden dikwijls weinig geneigdheid om den wil van den Landvoogd te volbrengen, vooral toen het vonnissen begon.

Alom verspreidde zich een doodelijke schrik: niemand achtte zich veilig, honderden bij honderden wederom verlieten het land uit vrees voor de vervolging, die zelfs den minsten schijn van medeplichtigheid aan de woelingen meedoogenloos strafte en overal onderling wantrouwen onder de bevolking zaaide. Niemand was zeker voor de beschuldigingen van persoonlijke vijanden en naar belooning hakende aanbrengers. Het scheen wel, alsof het in de eerste plaats om de confiscatiën ten behoeve van den Koning te doen was [1]). Maar niemand waagde het zich te verzetten of zelfs maar te klagen over de verregaande schending der privilegiën door deze buitengewone rechtbank, die zich niet stoorde aan het jus de non evocando, vroeger een der belangrijkste en meest gehandhaafde rechten in de verschillende gewesten, en, meer de spaansche rechtsgebruiken volgend, het gewone nederlandsche recht met voeten trad, zoowel in het oproepen als in het behandelen der beschuldigden en in de vonnissen, die zij uitsprak.

In Januari was ook de Prins van Oranje met een aantal andere heeren plechtig ingedaagd. Hem evenmin als Egmond en Hoorne hielp het, dat zij tot de Vliesridders behoorden en volgens de voorrechten der Orde alleen door hunne mederidders mochten worden gevonnisd.

---

1) Vervolg op Hopperus' Recueil, l. l., blz. 133.

Weldra volgde eene reeks van vonnissen tegen Marnix, Brederode en andere edelen, die met verbeurdverklaring hunner goederen voor eeuwig werden verbannen. De jonge Graaf van Buren werd te Leuven opgelicht en naar Spanje gezonden met verkrachting van de privilegiën der leuvensche Universiteit, die op haar protest van Vargas de in barbaarsch Latijn uitgesproken maar duidelijke terechtwijzing kreeg: „non curamus privilegios vestros."

De Prins beantwoordde van Dillenburg uit de indaging en de oplichting van zijn zoon met een welsprekend protest van den 4den Maart 1568, waarin hij, als rijksvorst, als Vliesridder, als brabantsch edelman, als Nederlander, verzet aanteekent tegen Alva's rechtbank en het tegen hem gevoerde proces. Evenzoo protesteerde ook Hoogstraten. Maar noch deze protesten [1]) noch de pogingen van den Keizer en de keurvorsten, van de Vliesridders, van de ongelukkige Gravin van Egmond, van Granvelle en anderen konden Alva en den Koning terugbrengen van hunne plannen. De hoofden van den opstand moesten gestraft worden — dàt was de eisch van den Koning zoowel als van zijn dienaar, hoewel de laatste omtrent Egmond ten minste eenige aarzeling schijnt te hebben gekend.

In deze omstandigheden greep de Prins van Oranje eindelijk naar de wapenen. Hij rekende daarbij op binnen- en buitenlandsche hulp.

De klimmende ontevredenheid in de Nederlanden, de toenemende haat tegen Alva, de verbittering van hen, die nog heimelijk het Calvinisme toegedaan waren, de populariteit van Egmond en hemzelven scheen hem bij een inval in de Nederlanden den steun der bevolking te beloven tegenover de beulen, die de regeering voor den Koning voerden. Was hij niet souverein Prins van Oranje en als zoodanig gerechtigd om de wapenen te voeren tegen een anderen souverein, den Koning van Spanje? Niet als opstandeling maar als luthersch geloofsgenoot, als beschermer van vervolgde Protestanten, meende hij te mogen rekenen op de hulp van de luthersche vorsten, van de reeds lang met hem in verbinding staande hoofden der Hugenoten in Frankrijk, die tegen hunnen Koning in vollen opstand waren,

---

[1]) Met die van den Prins en andere stukken dier dagen gedrukt bij Bor in de Authentyke stukken achter het eerste deel van zijn Oorsprongh, begin ende vervolgh der Nederlandsche oorlogen.

van koningin Elizabeth van Engeland, met wier agenten in de Nederlanden hij reeds vroeger in het geheim onderhandeld had. En mèt hem zouden de nederlandsche uitgewekenen de wapenen opvatten. Enkelen hunner bevonden zich reeds sedert lang bij de legers van Condé en zijne Hugenoten in Frankrijk; anderen zwierven op zee rond, met hunne schepen als „Watergeuzen" een waar piratenleven leidend ten koste van vriend en vijand; nog anderen, Brederode [1]) en Hoogstraten onder hen, wachtten te Emden, Wezel, Keulen en elders op het eerste sein van zijne hand om zich bij hem te voegen en een kans tegen Alva te wagen. In het vroege voorjaar hadden vele uitgeweken edelen zich opnieuw plechtig schriftelijk verbonden, thans om „het vaderland te bevrijden, de gevangenen te verlossen" uit de klauwen der „kwaadwilligen", die „hunne eer- en hebzucht trachten te bevredigen met het bloed der Nederlanders, die zij overgeven aan vreeselijke straffen, hunne goederen verbeurdverklarend en hunne kinderen tot den bedelstaf brengend" [2]). Brederode en de zijnen teekenden voor vrij belangrijke sommen op de bij dit manifest gevoegde lijst van inschrijving.

Reeds in Januari deed een klein aantal emigranten uit Engeland onder leiding van den predikant Jan Michiels een wanhopigen inval in West-Vlaanderen. Zij werden wel uiteengedreven maar de overblijfselen van deze benden vereenigden zich met de Boschgeuzen en plunderden kerken en kloosters in die streek. Een complot in April om Alva bij het klooster Groenendaal in Brabant te overvallen mislukte en werd gevolgd door nieuwe veroordeelingen, die op hare beurt nieuwe emigratie veroorzaakten, terwijl velen, die nog bleven, den Prins geld zonden of geldelijken steun beloofden, wanneer hij de Nederlanden zou komen verlossen. 's Prinsen agenten bereisden het gansche land, vooral zijne vroegere stadhouderschappen Holland en Zeeland, ten einde geldelijke hulp te verschaffen voor het bijeenbrengen van troepen [3]). Want geld was in deze omstandigheden allereerst noodig, te meer omdat de uitgewekenen niet over hunne goederen konden beschikken. Eindelijk scheen alles gereed en in den

---

[1]) Hij stierf in Februari plotseling op een kasteel bij Recklinghausen.

[2]) Te Water, Het Verbond der Edelen, II, blz. 109.

[3]) Zie mijne Archivalia, 1886—87, blz. 292, waar Sonoy den Prins bericht geeft over de inzameling, door zijne agenten in de steden en dorpen van Waterland gehouden.

voorzomer van 1568 zou van verschillende kanten tegelijk de inval in de Nederlanden geschieden. In het Noorden zou Lodewijk van Nassau over de Eems binnendringen om over Groningen en Friesland naar Holland te komen; in Gelre zou de Graaf van Hoogstraten met eene voorhoede Roermond trachten te bezetten om den weg over de Maas te banen voor het grootere leger van den Prins zelven, dat over die rivier in het hart des lands, in Brabant, zou binnendringen om met hulp der bevolking Alva te verdrijven. Bovendien had de Prins zich in betrekking gesteld met de Watergeuzen en aan Sonoy en anderen commissie van zijnentwege verstrekt; zij zouden aan de Eemsmonding en op de kust de onderneming van graaf Lodewijk steunen [1]). Aan de andere zijde zou eindelijk eene bende Hugenoten onder den Heer de Cocqueville een aanslag op Artois wagen, terwijl van den zeekant gerekend werd op hulp van de naar Engeland uitgeweken Nederlanders.

De eerste stoot gelukte niet. De Heer de Villers, die in plaats van den door ziekte verhinderden Hoogstraten met 3000 man de onderneming op Roermond zou wagen, werd door den ervaren Sancho d'Avila teruggeslagen en bij Daelhem (25 April) gevangen genomen, terwijl zijne geheele macht verdelgd werd; zijne bekentenissen verspreidden veel licht over 's Prinsen tot nog toe zeer geheim gehouden plannen.

Lodewijk van Nassau had meer succès. Einde April drong hij met een klein vendel, spoedig tot omstreeks 6000 man Duitschers, Walen en emigranten gestegen, Groningerland binnen, maar werd voor Groningen opgehouden, zoodat de stadhouder des Konings, graaf Aremberg, die zich juist te Brussel bevond, nog bijtijds in zijn gewest kon komen met eene vrij aanzienlijke macht duitsche en spaansche veteranen. Hoewel de helft minder in getal, leverden de Spanjaarden den 23sten Mei bij Heiligerlee Lodewijk onversaagd slag, maar werd op het door de kuilen en gaten in het veen moeielijke terrein door de overmacht verslagen. Aremberg zelf sneuvelde, terwijl van de nassausche zijde o. a. de jonge Adolf van Nassau, de derde van 's Prinsen broeders, het leven verloor. Deze indruk makende overwinning scheen graaf Lodewijk den weg te openen; gewapende boeren sloten zich bij hem aan en opnieuw eischte hij Groningen op. „Nunc aut numquam", nu

---

[1]) Zie over Lodewijk's veldtocht mijn Lodewijk van Nassau, blz. 60 vlg. en vooral Franz, Ostfriesland und die Niederlande (Emden, 1895), S. 24 ff.

of nooit, was zijne leuze; „recuperare aut mori", herwinnen of sterven, stond daarnaast op zijne vaandels geschreven, geheel in den geest der uitgewekenen, die zich bij hem bevonden. De Prins ried hem aan zich niet voor de sterke en welbezette vesting op te houden, maar dwars door Friesland, waar de uitgewekenen vele verbintenissen hadden, op Holland aan te houden. Doch Lodewijk sloeg dien raad in den wind, begon Groningen te belegeren en gaf daardoor Alva gelegenheid om zijne maatregelen te nemen tot herstel van het geleden nadeel.

Door Villers' bekentenissen onderricht van 's Prinsen geheime betrekkingen met zijne vrienden in allerlei steden in Brabant en andere gewesten, achtte Alva het wenschelijk, voor hij naar het Noorden vertrok, door eene indrukwekkende strafoefening alom schrik en ontzetting te verspreiden, ten einde 's Prinsen aanhangers te verhinderen in zijne afwezigheid een opstand in het Zuiden te verwekken of Egmond en diens medegevangenen te bevrijden.

Het proces der edelen werd op 's Hertogs last verhaast en op den eersten Juni werd een drietal hunner te Brussel op het schavot onthoofd; den volgenden dag onderging Villers hetzelfde lot met een aantal anderen. Egmond en Hoorne eindelijk werden naar Brussel overgebracht en daar veroordeeld. Den 5den Juni werd aan beiden het vonnis voltrokken: hunne hoofden vielen. Het samengestroomde volk, nauwelijks begrijpende, wat er gebeurde, toonde na de strafoefening zijne sympathie voor de martelaren door in droeve ontzetting doeken in het bloed der Graven te doopen en vurige kussen te drukken op hunne doodkisten. Nog in de laatste dagen hadden beiden op de tusschenkomst der Vliesridders of der buitenlandsche vorsten, nog in de laatste oogenblikken had ten minste Egmond op de genade des Konings gehoopt. Te vergeefs: de Koning had reeds herhaaldelijk met ongeduld op hunnen dood aangedrongen om een einde te maken aan Alva's blijkbare aarzeling. Beiden waren schuldig aan verzet tegen 's Konings plannen en wenschen, maar er valt niet te twijfelen aan de oprechtheid van Egmond's betuiging in zijn laatsten brief, „que jamais mon intention n'at esté de riens traicter ni faire contre la personne ni le service de Vostre Magesté ni contre nostre vraye, ancienne et catholique religion." Doch de Koning kende geen mededoogen en zijn dienaar deed ten slotte, wat hem was bevolen.

Algemeen was de schrik, de ontzetting over het gebeurde, de gansche Nederlanden door. Het was, zooals het volksliedje zong:

„Een prince van groter machten,
Den Grave van Egmont,
Als een schaep ginc ter slachten,
Daer wasser die ure en stont;
Men sach er weenen en treuren
So menige man en wijf
Te Brussel binnen der mueren
Al om dit wreet bedrijf."

Breedvoerige verhalen, in tallooze exemplaren gedrukt, in het fransch en duitsch vertaald door gansch Europa verspreid, deden overal de bijzonderheden van de voltrekking van het vonnis kennen en wekten alom deernis met het lot der vermoorden. Zelfs Alva betuigde den Koning „dat het hem in de ziel leed had gedaan" [1]. Vargas alleen zeide koelweg, dat het „een nuttige zaak" was en „de grand exemple." Dit laatste was niet twijfelachtig: de bevolking der Nederlanden was van schrik als verlamd.

Dat was dan ook Alva's bedoeling geweest. Aanstonds begaf hij zich naar het Noorden, na nog den Prins van Oranje bij verstek te hebben veroordeeld en diens goederen met die van andere edelen verbeurdverklaard te hebben. Onder de aangeslagen goederen kwamen ook voor die van den Heer van Montigny, die, nog altijd in Spanje, ongeveer tegelijk met de beide Graven daar gevangen gezet was en er na eene harde gevangenschap in October 1570 heimelijk werd ter dood gebracht. Bergen was reeds vroeger aan eene ziekte overleden.

Op Alva's nadering brak graaf Lodewijk het beleg van Groningen op, zich niet bestand rekenend tegen de aanzienlijke legermacht, waarover de Hertog kon beschikken. Hij trok haastig naar de Eems terug maar werd bij Jemmingen den 21sten Juli ingehaald en ten eenenmale verslagen: alleen door eene spoedige vlucht, zwemmende over de rivier, ontsnapte hij den dood. Zijn leger, dat, slecht betaald en weinig ordelijk, aan het muiten was geslagen, had geen weerstand kunnen bieden aan den aanval van Alva's geregelde troepen en werd zoo goed als vernietigd. Met enkele volgelingen sloot de overwonnen aanvoerder zich aan bij den Prins van Oranje, die nog altijd aan den Rijn stond om den inval in de Nederlanden voor te bereiden. Ook de

[1]) Reiffenberg, Corresp. de Marg. de Parme, p. 253.

onderneming der Hugenoten in Artois was mislukt en hunne benden waren zonder veel moeite uiteengejaagd, hun aanvoerder was gevangen en gedood. Van de woeste Watergeuzen bleek weinig goeds te verwachten.

Alleen het leger van den Prins zelf bleef nog over. De ondervinding van graaf Lodewijk in het Noorden bewees evenwel reeds, dat op de bevolking der Nederlanden niet ernstig viel te rekenen: geene enkele stad had er de poorten voor den Graaf geopend, slechts betrekkelijk weinigen hadden gehoor gegeven aan de oproeping om zich bij Lodewijk's troepen te voegen. De vrees voor 's Hertogs wraak, die na Jemmingen tegenover de afvalligen in Groningerland ook niet uitbleef, het weinige vertrouwen op de ongeregelde benden van graaf Lodewijk, de aarzeling om een opstand tegen den wettigen Koning te steunen, de ontzetting over de strafoefeningen te Brussel — dat alles had de ingezetenen weerhouden om eene hand voor 's Graven troepen uit te steken of anders dan in het diepste geheim hem met geld te helpen.

De Prins hoopte toch nog in Brabant op meer succès. Hij had de stemming der bevolking door verschillende goed gestelde vlugschriften krachtig laten bewerken. De scherpe „verklaringe ende uutschrift" tegen Alva, de „waerschouwinge des Princen van Orangien" en zijne „getrouwe vermaninge" vlogen in tallooze exemplaren, in het fransch en in de volkstaal, door het land. Zijne manifesten „à tous capitaines, hommes d'armes et autres bons et vaillantz soldatz" en zijne „fidelle exhortation aux inhabitans du Pais Bas" vonden talrijke lezers [1]). Half September rukte hij met 13 à 14 000 man Duitschers, Walen en uitgewekenen van den Rijn naar de Maas en verscheen weldra in den omtrek van Maastricht. „Pro lege, rege, grege" stond op zijne vanen geschreven: hij kwam de Nederlanden verlossen van Alva's tirannie. Zijne troepen bleken evenwel reeds in het begin weinig gedisciplineerd en plunderden de dorpen en kloosters onderweg; vooral de Walen toonden zich zeer onordelijk.

's Prinsen oorspronkelijk plan was geweest om voor het binnendringen in Brabant gebruik te maken van de in het bisdom en de stad Luik bij velen heerschende stemming te zijnen gunste. Eene poging om de belangrijke stad voor hem te winnen mislukte echter,

---

[1]) Bor, I, blz. 255.

daar men er voor Alva's troepen beducht was en weinig vertrouwen koesterde in 's Prinsen legermacht [1]). Zoo trok het leger dan den 7den October bij Stockhem over de Maas — een beroemde overtocht, die de verbazing van Alva wekte. „Is dan het leger van den Prins een vlucht wilde ganzen?" riep de Hertog uit, toen hij het bericht vernam. De overtocht was dan ook volgens sommige berichten alleen mogelijk geweest door in de rivier een zware massa ruiterij te plaatsen, die den stroom eenigszins brak en het voetvolk zoo gelegenheid gaf om door het tot den hals stijgende water achter de ruiters over de rivier te trekken; andere berichten spreken van een brug, waarover de artillerie ging, nadat de ruiterij en het voetvolk door de rivier gewaad waren [2]). De Prins drong nu Brabant binnen tot bij Tongeren, dat hij bezette, het luiksche gebied niet ontziende en in de hoop om hetzij Alva tot een slag te bewegen, hetzij in de brabantsche steden achter 's Hertogs rug oproer te verwekken.

Zijne verwachtingen werden deerlijk teleurgesteld. Alva wist, dat de Prins over weinig geld te beschikken had en zijne troepen slechts korten tijd bijeen zou kunnen houden; hij rekende op zijne eigene voor het oogenblik welvoorziene beurs en trok aanhoudend terug, 's Prinsen troepen afmattende door vermoeiende marschen en kleine aanvallen. Slechts den 20sten betwistte hij hem ernstig den overtocht over de Geete en gaf den strijd niet op dan na een hevig gevecht, dat Hoogstraten eene ernstige wonde bezorgde, waaraan deze weldra overleed — een groot verlies voor den Prins, die ook Hames en andere edelen om zich zag sneuvelen. Eene versterking, hem door de Hugenoten toegevoerd, herstelde de aan de Geete geleden verliezen eenigszins. Maar steeds bleef Alva dezelfde taktiek volgen en belette bovendien den Prins door allen leeftocht overal mede te nemen of onbruikbaar te maken, de molens af te breken en de dorpen te verbranden zijne troepen behoorlijk te voeden. Weldra begon het gebrek, de wanorde in 's Prinsen leger toe te nemen. Het was niet mogelijk dieper in Brabant door te dringen, daar Alva iedere poging van dien aard afsloeg, zonder zich evenwel aan een beslissend gevecht te wagen. Vooral de fransche benden des Prinsen plunderden en brandden op schandelijke wijze. Reeds begon de strenge winter van 1568 op 1569 zijne voor-

---

[1]) Bakhuizen van den Brink, Cartons, blz. 137.

[2]) Teubner, Der Feldzug Wilhelms von Oranien 1568 (Halle, Niemeyer, 1892), S. 29.

boden te toonen. En van opstanden in de brabantsche steden hoorde men niets: de vrees voor Alva's wraak, zijne scherpe bedreigingen voor het geval van oproer of heimelijke ondersteuning met geld of levensmiddelen hadden alle denkbeelden van dien aard doen opgeven. Oranje vond „ayde ny faveur de personne" [1]).

Zoo zag de Prins eindelijk geen ander redmiddel dan in een terugtocht over de Maas, waarop zijne bij het naderen van den winter naar huis verlangende duitsche benden heftig aandrongen. Hij wendde zich naar Thienen en wilde vandaar bij Luik over de rivier terugtrekken, maar de toegang werd hem door den met spaansche troepen thans krachtig gesteunden Bisschop geweigerd en hij zag zich genoodzaakt dwars door Henegouwen naar de fransche grens te marcheeren, bij dien tocht weder door Alva op den voet gevolgd. Na eene bloedige schermutseling bij Quesnoy bereikte het meer en meer gedesorganiseerde leger eindelijk plunderend en roovend den 17den November de fransche grenzen en overschreed deze met het doel om zich met de Hugenoten in het Zuiden van Frankrijk te vereenigen. Doch ook dit plan stuitte op bezwaren. Een fransch leger betwistte den Prins den doortocht, de fransche Koning protesteerde tegen de schending van zijn grondgebied, de duitsche benden toonden in den strengen winter weinig geneigdheid om opnieuw een veldtocht te ondernemen en drongen op betaling en afdanking aan. Ten einde raad voerde de Prins het leger door Champagne en Lotharingen naar Straatsburg, waar hij het ontbond. Dat kon evenwel niet geschieden, zonder dat hij zijne laatste geldmiddelen voor de muitende soldaten beschikbaar stelde. Zelfs zijn tafelzilver en zijn veldmeubelen moest hij verkoopen, terwijl hij beloofde voor het nog ontbrekende geld zich persoonlijk ter beschikking van zijne schuldeischers te zullen stellen, wanneer hij uit zijn voorgenomen veldtocht in Frankrijk zonder eene voldoende som terug zou keeren. Met een 1200tal ruiters, die zich bereid verklaarden hem te volgen, trok hij, vergezeld door zijne broeders Lodewijk en Hendrik, die ook bijna al het hunne ter wille der gemeenschappelijke zaak hadden opgeofferd, westwaarts om zijn geluk te gaan beproeven in de gelederen der Hugenoten, die in Gascogne met moeite den strijd tegen hunne tegenpartij volhielden. Een schitterende veldtocht van Lotharingen uit in het voorjaar van 1569 over de Loire naar het Zuiden

[1]) Archives III, p. 311.

van Frankrijk met het leger van den Hertog van Zweibrücken dwars door het vijandelijke land heen herstelde 's Prinsen goeden naam als krijgsoverste. In Juni slaagde hij er in zich bij Limoges met de Hugenoten onder den admiraal de Coligny te vereenigen.

's Prinsen toekomst was duister. Het in deze dagen ontstane Wilhelmus van Nassouwen, naar men meent, door Marnix van Sint-Aldegonde op de wijs van een bekend fransch lied [1]) gemaakt, geeft de stemming weer, waarin toen de Prins en zijne getrouwe vrienden verkeerden:

Soo het den wil des Heeren
Op die tyt had gheweest,
Had ick gheern willen keeren
Van U dit swaer tempeest.
Maer de Heer van hier boven,
Die alle dinck regeert,
Die men altyt moet loven,
En heeftet niet begeert.

Maar naast deze woorden van vrome berusting in het lot, klinkt in hetzelfde lied nog menig woord van moed:

Myn schilt en myn betrouwen
Syt ghy, o Godt myn Heer....

De onderneming op de Nederlanden was ten volle mislukt en Alva scheen zich voorgoed als heer en meester in de gewesten te mogen beschouwen. De Koning achtte zich in het voorjaar van 1569 zoo sterk, dat hij eene poging van keizer Maximiliaan II om hem met den Prins van Oranje te verzoenen, koelweg afwees en den door den Keizer naar Madrid gezonden afgezant, niemand minder dan zijn neef, aartshertog Karel van Oostenrijk, verklaarde, dat hij nooit of nimmer in eenig vergelijk met den Prins zou willen treden. Noch de vertoogen van den Aartshertog omtrent de schending der privilegiën in de nederlandsche gewesten, waarvan toch vele bij het duitsche Rijk behoorden, noch zijne bedreiging, dat een groot aantal, en niet alleen protestantsche, duitsche vorsten den Prins zou willen steunen, maakte

[1]) Vgl. Enschedé, De melodie van het Wilhelmus, in Oud-Holland, XII, 3 en 4.

eenigen indruk op den spaanschen vorst. De belangen van den duitschen tak der habsburgsche dynastie met het oog op den dood in Juli 1568 van den lichamelijk en geestelijk zwakken eenigen zoon van Philips, den ongelukkigen don Carlos, deden den Keizer, die overigens persoonlijk jegens de zaak van de Nederlanders en den Prins van Oranje gunstig gezind was, voorloopig van verdere pogingen in deze richting afzien, te meer omdat Philips elke inmenging van het duitsche Rijk in de zaken der Nederlanden ongaarne zag. De weinig energieke en vredelievende Keizer wilde de mogelijkheid, dat een zijner zonen na een huwelijk met eene van Philips' dochters den spaanschen troon zou beklimmen, niet door een onvoorzichtig kwetsen van 's Konings godsdienstige en politieke gevoelens in gevaar brengen en bleef zich voortaan tot onbeteekenende vermaningen bepalen.

Ook van de fransche en engelsche zijde scheen voorloopig niets te vreezen. De fransche regeering kon blijkbaar de Hugenoten nog in bedwang houden en had hun in Maart bij Jarnac eene zware nederlaag toegebracht: Condé, het hoofd der Hugenoten, werd in dien slag gevangen genomen en verraderlijk gedood; Coligny hield zich met moeite in Gascogne staande. Het gemeenschappelijk gevaar bracht de regeeringen van Karel IX en Philips II zelfs tot elkander en deed voorloopig het altijd heerschende wantrouwen tusschen Frankrijk en Spanje op den achtergrond treden. De nieuwe nederlaag der Hugenoten bij Montcontour in October 1569 en de bijna gelijktijdige vlucht van Oranje naar Dillenburg versterkte het gevoel van veiligheid bij de Spanjaarden met het oog op mogelijke fransche plannen. Elizabeth van Engeland, die intusschen nog altijd betrekkingen met de Hugenoten en den Prins onderhield, putte onder deze voor Spanje gunstige omstandigheden zich eveneens uit in vriendschapsbetuigingen, ja, wenschte den Koning zelfs geluk met zijne zegepraal over de rebellen. Toch [1]) ontstonden er ten opzichte van Engeland reeds spoedig weder moeielijkheden, de voortzetting van den ouden kamp op handelsgebied, die reeds ten tijde van Margaretha van Parma tot ernstige bezwaren aanleiding had gegeven. De inbeslagneming van eenige spaansche schepen, die geld aan Alva moesten overbrengen, veroorzaakte een hevigen twist, waarin Alva in December 1568 zelfs de engelsche kooplieden te Brugge en Antwerpen en in Holland en

[1]) Van Meteren, fol. 57; Burgon, Gresham, II, p. 277 ff.

Zeeland liet arresteeren en van de andere zijde de handel der Nederlanders in Engeland en de visscherij op de engelsche kust zeer werden belemmerd, ja zelfs tijdelijk geheel ophielden te bestaan. De engelsche handelsvloten richtten zich weldra bepaald naar Hamburg. Doch, nu de Nederlanders onderworpen waren, scheen Alva zelfs het gevaar van een oorlog met Engeland niet te vreezen.

Den Prins en zijnen getrouwen, te Aken, in Gulik, Keulen, Nassau en Oostfriesland onder bescherming van de protestantsche of het Protestantisme genegen vorsten, in Engeland, in de hugenootsche legers naar alle kanten verspreid, bleef weinig anders over dan afwachten, wat de toekomst zou brengen, en intusschen in de Nederlanden door brieven en gedrukte vlugschriften tegen de regeering de hun gunstige stemming bij de nog altijd hopende geheime aanhangers van den protestantschen godsdienst en den Prins te onderhouden. „Verantwoordingen" van Hoorne en Straalen volgden op die van den Prins, in weerwil van Alva's scherp plakkaat van November [1]) tegen schrijvers, drukkers en verspreiders van dergelijke geschriften. De onvermoeide Jacob van Wesembeke, vroeger pensionaris van Antwerpen, thans naar Duitschland uitgeweken en gewoonlijk te Wezel zich ophoudende, bewees in dit opzicht goede diensten. Zijn beroemd geschrift „La description de l'estat, succès et occurences, advenues au Pais-Bas au faict de la religion" [2]), weldra ook in het Nederlandsch vertaald, gaf door een omstandig verhaal van het in 1566 gebeurde steun in de noodlottige omstandigheden, waarin het land verkeerde. Het toonde duidelijk, dat de Prins en de zijnen den moed nog volstrekt niet geheel hadden laten zakken, dat Oranje getrouw wilde blijven aan de belofte, in het Wilhelmus gedaan aan de „arme schapen, die zijt in groten noit": „U herder zal niet slapen, al zijt ghy nu verstroit." Een ander merkwaardig geschrift uit diezelfde dagen is de scherpe aanval op de katholieke Kerk van den vurigen Calvinist Marnix, den onvermoeiden strijder met pen en zwaard voor het goed recht der partij van verzet, in zijn „Byenkorf der H. Roomsche Kercke", het met venijnigen spot en bijtend sarcasme doortrokken antwoord op den aanval van een fransch theoloog tegen de Hervorming, waarin de talentvolle schrijver de gebreken der katholieke

---

[1]) Bor, I, blz. 251.

[2]) Zie hierover: Bakhuizen van den Brink, Studiën en schetsen, I, 1, blz. 255—281.

Kerk zijner dagen in fellen haat ten toon stelt. Marnix schreef het veel gelezen en telkens herdrukte boek op het slot Lützburg bij Norden in Oostfriesland, waar hij onder de bescherming van den hervormingsgezinden oostfrieschen edelman Unico Manninga in het laatst van 1568 en het begin van 1569 vertoefde en de ziel bleef van het krachtige calvinistische element onder de nederlandsche emigranten in Duitschland en Engeland.

In de wapenen echter bleven alleen nog slechts de Watergeuzen, die, zich weinig storend aan 's Prinsen bevelen, hoewel velen hunner van hem hunne commissiën hadden ontvangen, de handelsvaartuigen beroofden, de Noordzee onveilig maakten, nu en dan de dorpen aan de kust of aan de zeezijde gelegen kerken en kloosters overvielen en den buit in Engeland of Oostfriesland, Hamburg of Bremen verkochten. De protesten van de regeering te Brussel werkten zeer weinig uit evenals die, tot de andere duitsche vorsten en steden gericht, die eene schuilplaats verleenden aan de nederlandsche vluchtelingen: èn de engelsche regeering èn de genoemde vorsten en steden trokken te veel voordeel uit de aanwezigheid der Nederlanders om het hun lastig te maken. Hoogstens lieten zij zich een enkele maal uit vrees voor Alva's bedreigingen bewegen tot schijnbaar strenge maatregelen, waaraan echter volstrekt niet de hand gehouden werd. Bij die vluchtelingen zelven bleef nog altijd belangrijk verschil van gevoelen merkbaar tusschen de „rekkelijken" van Emden, die, meestal uit Holland, Friesland en Groningen afkomstig, evenals vroeger van de Augsburgsche Confessie niet zoo afkeerig waren, en de „preciese", meestal zuidnederlandsche, ballingen in de Paltz, die, met Dathenus aan het hoofd, van aansluiting bij de Lutherschen niets wilden weten en nog steeds den Prins van Oranje op dit punt niet geheel vertrouwden [1]).

* * *

Alva was niet de man om van zijne overwinningen geene vruchten te plukken. In triomf was hij na 's Prinsen aftocht te Brussel teruggekomen. De trotsche veldheer liet te Antwerpen uit de bij Jemmingen veroverde kanonnen een standbeeld gieten en oprichten, dat hemzelf als overwinnaar voorstelde, met den voet op den nek van

[1]) Vgl. Fruin, De voorbereiding in de ballingschap, l. l., blz. 17 vlg.

een tweehoofdig monster, adel en volk der Nederlanden; het droeg een opschrift in deftig Latijn, waarin de onderdrukking van den opstand door den „regis optimi fidelissimo ministro" zelven werd gevierd. Maar hierbij bleef het niet. Het oogenblik scheen thans gunstig om den Nederlanders nieuwe lasten van financieëlen aard op te leggen. De negenjarige bede, die den Koning in 1558 was toegezegd, was afgeloopen en het werd tijd opnieuw voor een zeker aantal jaren de schatkist te vullen. Dit kon volgens den regel alleen geschieden door eene bijeenroeping der Staten-Generaal, waarvoor de thans sterke regeering niet bevreesd behoefde te zijn. Alva was dan ook weldra tot die bijeenroeping besloten.

Intusschen was de goede verstandhouding tusschen hem en het hof te Madrid reeds min of meer geschokt. De aan het hof van oudsher tegen Alva gekante partij van den invloedrijken Ruy Gomez liet zich krachtig hooren; Hopperus, die thans voor de nederlandsche zaken te Madrid 's Konings raadsman was, pleegde voortdurend overleg met Viglius en andere zijner nederlandsche vrienden, als wier pleitbezorger hij zich steeds beschouwde tegenover de klachten van den Landvoogd over hunne tegenwerking. Men was eensdeels verontwaardigd over den hoogmoed, die uit Alva's snoevende overwinningsberichten en uit de oprichting van het standbeeld sprak; anderdeels won de meening veld, dat er thans een einde moest komen aan de strenge maatregelen tegen de Nederlanders [1]). Luide sprak men in de regeeringskringen te Madrid, waar Hopperus de stemming ten nadeele van Alva voortdurend aanzette, van de wenschelijkheid eener algemeene amnestie. De in denzelfden geest vervatte raadgevingen van Granvelle, van den Paus zelven, zich aansluitende bij die van de nederlandsche ambtenaren en geestelijken, met Viglius en Hopperus aan het hoofd, lieten niet na op den Koning een diepen indruk te maken. Reeds in Februari 1569 gaf Philips dan ook den Hertog te kennen, dat hij den tijd gekomen achtte voor eene algemeene amnestie tot volledig herstel van rust en vrede in de Nederlanden, nu alle verzet gebroken was [2]); maar — geheel overeenkomstig 's Konings van ingrijpende besluiten afkeerigen aard — het duurde nog tot in Novem-

---

[1]) Vgl. de stukken over het ontslag van Alva in Documentos ineditos para la historia de España, T. 35 en 36.

[2]) Corresp. de Phil. II, II, p. 63.

ber, voordat hij den Hertog uitdrukkelijk beval zulk eene amnestie af te kondigen. En eerst in Juli daaropvolgende gehoorzaamde Alva door de plechtige afkondiging van 's Konings besluit, dat vergezeld ging van eene pauselijke bul, waarbij ieder, die tot de Kerk terugkeerde, vergiffenis voor al het misdrevene verkreeg [1]). In dien tijd zette de „Raad der Beroerten" zijn beulenwerk met kracht voort. Vargas en del Rio, weldra door een derden Spanjaard, Jeronimo de Roda, en door den Italiaan Olzignano versterkt, deden hun uitersten best, terwijl de nederlandsche leden geheel op den achtergrond traden. Toch moest ook de Bloedraad eindelijk toegeven en de amnestie doen uitvaardigen.

De ernstige moeielijkheden, die Alva bij het doorzetten zijner financieële plannen ondervond, hadden op deze vertraging der maatregelen van genade zeker ook grooten invloed.

Die plannen hadden voornamelijk betrekking op de invoering in de Nederlanden van vaste directe belastingen ten einde den Koning te ontheffen van de noodzakelijkheid om telkens weder de Staten-Generaal bijeen te roepen tot het toestaan eener bede, zij het dan ook voor een zeker aantal jaren achtereenvolgens, zooals onder de de bourgondische Hertogen meermalen geschied was, soms wel voor 10 jaren. Zulk eene vaste belasting bestond in Castilië sedert het midden der 14de eeuw onder den naam van alcabala [2]). Oorspronkelijk eene heffing van zeker percent van den prijs, bij iederen koop door den kooper aan de schatkist te betalen, was zij reeds op het einde der 15de eeuw in dier voege gewijzigd, dat het gansche bedrag der heffing door het land in eens werd opgebracht; de wijze, waarop het overeengekomen percent door de bijzondere distrikten van de bevolking kon worden verkregen, werd dan aan de distrikten zelve overgelaten. Zulk eene overeenkomst over de belasting tusschen regeering en onderdanen noemde men encabezamiento of kapitalisatie. Onder Ferdinand en Isabella was deze in gebruik, berekend naar een bedrag van 10 % van iederen verkoop. Onder Karel V had de regeering eerst weder de heffing door haarzelve ingevoerd, doch was later opnieuw tot een encabezamiento overgegaan op aandrang der castiliaansche Cortes, die zich zeer over de heffing door de regeering en de daarmede gepaard

---

1) Ibid., p. 680.

2) Häbler, Die wirtschaftliche Blüte Spaniens im 16 Jahrh. (Berlin, 1888), S. 109 ff.

gaande afpersing door regeeringsambtenaren beklaagde. Zoo was tegen het einde van het bestuur van Karel V de kapitalisatie weder de gewone vorm, waarin de alcabala werd betaald; evenwel tot zulk een betrekkelijk gering bedrag, dat zij overeenkwam met een last van 5 % op alle koopcontracten. Philips II voerde de alcabala bijna onmiddellijk na zijne troonsbeklimming ook voor de koloniën in, eerst tot een laag bedrag, 2 %, dat later echter herhaaldelijk verhoogd werd evenals dat van den encabezamiento in Castilië zelf; dit tot groote ergernis natuurlijk der castiliaansche Cortes, die met de regeling onder Karel V betrekkelijk tevreden was geweest, hoewel reeds toen geklaagd werd over den druk dezer belasting op den koophandel.

Met voldoening rekende Alva den Koning voor, welke groote sommen bij de belangrijke handelsbeweging in de Nederlanden door de invoering van zulk eene belasting aldaar in de schatkist zouden vloeien. Er was in de laatste jaren veel geld voor de Nederlanden uit Spanje gezonden, thans zouden de rollen worden omgekeerd. Van iederen verkoop van roerende goederen zou 10 %, van onroerende 5 % worden geheven. De Hertog, die wel op eenigen tegenstand van de zijde der kooplieden rekende maar besloten was dezen te breken, kon er bovendien op wijzen, dat een „tiende penning" onder Karel V en Philips zelven reeds meer dan eens — in 1543 en in 1552, in 1562 en in 1565 — al was het dan ook als eene zeer buitengewone belasting en onder groote bezwaren, was geheven [1]). Hij riep den 26sten Maart 1569 de Staten-Generaal bijeen en liet hun zijne voorstellen aanbieden: behalve de beide genoemde belastingen vroeg hij 1 %, den hondersten penning, van de waarde van alle goederen, roerend en onroerend.

De wijze, waarop de Landvoogd de Staten-Generaal behandelde, toonde duidelijk, hoe weinig vrijheid hij in het algemeen wilde toestaan. Er mocht geen overleg tusschen de verschillende gewesten plaats hebben evenmin als tusschen de leden der gewestelijke staten onderling, zooals toch onder Karel V altijd gebruikelijk was geweest. Op een scherpen toon, gelijk de Staten sedert Karel den Stoute niet gewend waren, beval hij de afgevaardigden zich zonder eenige restrictie naar den wil des Konings te schikken. Toch weigerden verschillende

---

1) Bakhuizen van den Brink, Cartons, blz. 242, noot 1. Vgl. mijne studie over de Financiën van het graafschap Holland (Fruin's Bijdragen 3de Reeks, III, blz. 116 vlg.).

gewesten; in enkele ten minste het „derde lid", dat der burgerijen, terwijl adel en geestelijkheid zich williger toonden.

Alva begon nu met de provinciën afzonderlijk te onderhandelen [1]). Hij dreigde de steden van Vlaanderen, Henegouwen, Brabant en de stad Utrecht, die weerstand bleven bieden, met verwoesting en plundering, met garnizoenen, die zelfs hier en daar reeds verschenen. Deze dreigementen troffen werkelijk doel. Tegenover den algemeenen tegenstand en de toenemende ergernis scheen de Hertog echter ten slotte tot toegevendheid te neigen, mits men thans den 100sten penning benevens zes jaren lang twee millioen gulden als afkoopsom van den 10den penning in den vorm van de in Castilië gewone kapitalisatie betaalde en beloofde onmiddellijk daarna een tweeden 100sten penning te zullen geven. Maar op het punt van betalen waren de nederlandsche Staten nooit goed te spreken. Van alle zijden kwamen weder de bezwaren, in vele gevallen beter uitvluchten te noemen. Sommige gewesten stelden minder drukkende belastingen voor; in andere konden adel en steden het niet eens worden; nog andere meenden, dat zij te hoog waren aangeslagen in de quotisatie der gemeenschappelijk op te brengen som; weder andere stelden hunne toestemming afhankelijk van die van het, naar zij wisten, altijd weinig tot betalen genegen Vlaanderen. De Hertog deed in Februari 1570 nieuwe voorstellen om aan enkele bezwaren te gemoet te komen. Nieuwe uitvluchten en bezwaren in de statenvergaderingen der gewesten volgden, wederom vooral van den derden stand: Holland toonde zich thans volstrekt onhandelbaar, terwijl in Brabant en Vlaanderen allerlei voorwaarden werden gemaakt, die de zaak ten slotte geheel op losse schroeven stelden. De Hertog, het heen en weder praten moede, kwam eindelijk weder op zijn voorstel van de heffing van twee millioen 's jaars terug, doch nu slechts voor twee jaren, tot Augustus 1571. Ook thans weder van alle kanten hevig verzet, hetwelk de Hertog, ten einde raad, slechts door nieuwe bedreigingen, door maatregelen van geweld tegen enkele onwillige steden [2]) en in Vlaanderen zelfs alleen door allerlei concessiën van zijne zijde kon breken.

---

[1]) Bakhuizen van den Brink, l. l., blz. 246 vlg.

[2]) Met name tegen Utrecht, waarheen hij 10 vendelen Spanjaarden zond, die bij de burgerij werden ingekwartierd en veel last veroorzaakten.

De geschiedenis van deze langdurige onderhandelingen toonde ten duidelijkste, dat op die wijze geene bevredigende oplossing van de netelige financieële kwestie kon worden verkregen. Er moesten krachtige maatregelen van hervorming worden beraamd om een einde te maken aan den voor den souverein op den duur onhoudbaren toestand op financieel gebied, de erfenis der bourgondische vorsten, die altijd de grootste moeite hadden gehad om van de Staten der verschillende gewesten de beden toegestaan te krijgen [1]. Alva was dan ook besloten om, zoodra het mogelijk was, op deze zaak terug te komen en nogmaals eene poging te doen om de financieële betrekkingen tusschen Vorst en Staten definitief op naar zijne meening behoorlijke wijze te regelen.

Dat de Koning en Alva streefden naar eene regeling, die èn beter met de eischen van een goed financieel beheer èn tevens met die eener krachtige monarchale regeering strookte, is hun niet ten kwade te duiden: de toestand was voor eene regeering, die zichzelve respecteerde, onhoudbaar geworden. Dat aan de andere zijde de Staten der gewesten, zich in allerlei bochten wringende, zochten te ontkomen aan de wijziging van eene op zichzelf klaarblijkelijk onzinnige financieële regeling, die hun evenwel gelegenheid gaf om de zooveel jaren klem bij te zetten aan hunne eischen tegenover de regeering, is evenmin verwonderlijk en evenmin te veroordeelen: het was bijna het eenige middel, dat de toenmalige staatsrechtelijke inrichtingen den onderdanen aan de hand deden om invloed te oefenen op het bestuur van den vorst. De toenmalige regeling, hoe verkeerd ook, gaf den Staten feitelijk de koorden der beurs in handen; die, welke de regeering er voor in de plaats wilde stellen, zou het landsbestuur voorgoed aan hunne contrôle hebben onttrokken. Bovendien valt het niet te ontkennen, dat de handel, de kleinhandel niet het minst, door lasten als de 10de penning ten zeerste werd bemoeielijkt. Wij zien dan ook den felsten tegenstand van de zijde der machtige handelscentra in Vlaanderen, Brabant en Holland komen, in het algemeen van den „tiers estat", dien der steden, terwijl adel en geestelijkheid overal een minder principieel verzet toonen. De kooplieden hadden eindelijk nog een ernstig bezwaar tegen de gewone heffing van den 10^{den} penning op grond van daartoe ingerichte kohieren van aanslag,

---

[1] Zie Deel II, blz. 410.

waardoor, naar zij beweerden, hun crediet benadeeld werd [1]). De wijze, waarop men ten slotte tot een voorloopig vergelijk was gekomen, wettigde echter Alva's meening, dat het feitelijke recht van den vorst op den 10den penning bij dat vergelijk niet was ontkend, veeleer bevestigd [2]). Hij nam zich dan ook aanstonds voor er na afloop van den termijn van twee jaar op terug te komen.

Nog eene andere belangrijke zaak ging den Hertog zeer ter harte. Het ideaal van de vorsten der bourgondische dynastie was altijd geweest om de verschillende gewesten tot één geheel, tot eene ondeelbare monarchie te vereenigen [3]). Onder Karel V waren belangrijke maatregelen genomen om dat ideaal te verwezenlijken [4]). Thans scheen het oogenblik gekomen om verder te gaan.

Reeds even vóór het vertrek van Philips II naar Spanje was van zulk een plan sprake geweest en bij Alva's komst was het opnieuw te berde gebracht [5]). De Nederlanden moesten vereenigd worden tot één koninkrijk, met Brussel als hoofdstad; de katholieke Kerk moest bij de wet worden gehandhaafd en de bisschoppelijke organisatie vast geregeld; de invloed der democratie in de stedelijke regeeringen met name te Antwerpen, Amsterdam en Valenciennes, waar die invloed vooral uitkwam, gebreideld; aan het hoofd van iedere stad moest een koninklijk gouverneur worden geplaatst met groote macht; in verschillende plaatsen moesten citadellen verrijzen; de steden moesten van hare artillerie worden beroofd en de stedelijke schutterijen worden ontwapend; een arsenaal moest te Mechelen, in het hart des lands, verrijzen met alle benoodigdheden voor een leger van 40 à 50 000 man; eene marine van 20 of 30 schepen moest worden ingericht; de bezetting der te bouwen citadellen moest uit vreemdelingen worden samengesteld; alle privilegiën moesten worden opgevraagd en samengesmolten tot één algemeen landsprivilegie; ook in munt, maat en gewicht moest eenheid gebracht worden; aan handel en nijverheid, de grondslagen der welvaart, moesten bijzondere voorrechten worden verleend; eindelijk moest een algemeen pardon, ook voor de emi-

---

1) Zie mijne boven aangehaalde studie, blz. 119.

2) Bakhuizen van den Brink, l. l., blz. 261.

3) Zie Deel II, blz. 269 vlg.

4) Ibid., blz. 308.

5) Archives, Supplément, p. 73*, waar een uitgewerkt plan is afgedrukt, waarschijnlijk dat van Hopperus, in 1568 ingediend.

granten, aan alle onrust een einde maken. Een later toevoegsel van Viglius was het plan tot verheffing van den in de troebelen zeer in rijkdom gedaalden nederlandschen adel door de oprichting van een dertigtal „commanderies" met een behoorlijk inkomen, die aan verschillende edelen van beproefde trouw zouden worden geschonken.

En nog verder gingen de plannen van Philips en zijn getrouwen dienaar. Niet alleen de thans in de bourgondische Nederlanden samengevoegde gewesten maar ook de daaraan grenzende deelen van het duitsche Rijk moesten onder spaanschen invloed komen. Oostfriesland, Gulik, Munster, Keulen, Aken, Trier sidderden reeds voor den geduchten Spanjaard en zagen hunne onafhankelijkheid ernstig bedreigd. Met nadruk verlangde de spaansche Landvoogd herhaaldelijk de verwijdering der nederlandsche uitgewekenen, de geheele onderdrukking der ketterij in die streken, drong op meerdere kracht in den strijd tegen de Hervorming aan, stelde zich en zijne troepen daarvoor beschikbaar. Zelfs in Dillenburg en de Paltz gevoelde men zich bedreigd, tot in Hessen en Saksen was men niet gerust.

Het lijdt geen twijfel, of de Koning en Alva hebben het stellige voornemen gekoesterd om deze plannen tot uitvoering te brengen. Verschillende maatregelen zijn genomen om ze te verwezenlijken. De bisschoppen zijn, waar zij nog niet krachtens de besluiten van 1559 waren opgetreden, spoedig overal verschenen en begonnen in den loop van 1569 en 1570 hunne werkzaamheid tot verbetering van de kerkelijke toestanden; plannen voor de oprichting van citadellen werden in verscheidene plaatsen gemaakt [1]); het arsenaal te Mechelen kwam tot stand; de vreemde troepen werden overal in de steden verspreid; de Hertog vroeg van de verschillende gewesten schriftelijke opgave der bestaande rechten en costumen en liet door de juristen van den Raad der Beroerten een ontwerp bewerken, dat de grondslag was der beroemde voortreffelijke Crimineele Ordonnantiën van Juli 1570, bestemd om in de plaats der oude bepalingen over strafrecht het crimineel wetboek van het nieuwe koninkrijk te worden; het algemeene pardon, de amnestie van 1570, kwam eveneens tot stand; verschillende edelen ontvingen de bedoelde kommanderijen; in het belang van den nederlandschen handel werden de betrekkingen met

---

[1]) Te Amsterdam kocht men het af voor *f* 200 000; te Groningen begon Robles er een te bouwen; voor Vlissingen maakte de ingenieur Pachieco de plannen.

Engeland in den zomer van 1570 weder op beteren voet gebracht, al bleef het wantrouwen nog wederzijds bestaan.

Voordat evenwel het plan in zijn geheel kon worden verwezenlijkt, zouden nieuwe troebelen het op den achtergrond doen schuiven.

Juist de maatregelen, die moesten dienen om de verheffing der Nederlanden tot een afzonderlijk koninkrijk voor te bereiden, wekten bij een groot deel der bevolking hevige ontsteltenis. De vrees voor het verlies der privilegiën, de onrust, door het uitlekken der plannen tot oprichting van citadellen en de inlegering van vreemde troepen veroorzaakt; de versterking van den invloed der geestelijkheid; de willekeurige wijze van handelen van den Hertog; het uitstellen der amnestie — dat alles mishaagde den Nederlanders ten zeerste. De werkzaamheid van den Raad der Beroerten, de herhaalde pogingen om den gehaten tienden penning in te voeren deden twijfelen aan de bedoelingen der regeering. Men wantrouwde Alva, men wantrouwde den Koning, men wantrouwde alle Spanjaarden, over wier overmoed en willekeur men zich in de garnizoensplaatsen dagelijks had te beklagen. De nieuwe bisschoppen werden in hunnen arbeid tegengewerkt door vele geestelijken zelven, die van hun optreden vermindering van eigen aanzien duchtten. De reeds in 1565 door velen gevreesde afkondiging der besluiten van het concilie van Trente, thans overal geschied, wekte ergernis bij vele Katholieken zoowel als bij de groote menigte der onverschilligen op kerkelijk gebied in de regeeringskringen. De oproeping aan de verschillende gewesten en steden om hunne rechten en privilegiën schriftelijk bij de regeering in te dienen deed eene niet onrechtmatige vrees voor intrekking daarvan ontstaan. Het verbod om elders dan te Leuven, Douay of Rome te studeeren; de zware straffen tegen de arme vrouwen van uitgewekenen, die met hunne mannen in verstandhouding bleven; het telkens hernieuwd onderzoek naar de schuldigen aan de troebelen, daarop gevolgde straf zonder de privilegiën in aanmerking te nemen, deed opnieuw velen het land verlaten; de hernieuwde uitvaardiging der bloedplakkaten spelde weinig goeds.

De ontevredenheid nam hand over hand toe, terwijl de indruk, door de strafoefeningen en de gelukkige krijgstochten van 1568 gemaakt, weldra begon te verzwakken. De betrekkingen, die velen in den lande nog heimelijk met den Prins van Oranje en andere uitgewekenen onderhielden, stookten het vuur der ontevredenheid voortdurend aan.

Die uitgewekenen zaten ook niet stil maar wendden zich in 1570, zoowel allen te zamen als namens verschillende provinciën, waaruit zij afkomstig waren, onder medewerking van den als hun aller leider optredenden Prins van Oranje in welsprekende taal tot den te Spiers verzamelden duitschen Rijksdag om de tusschenkomst te vragen van Keizer en Rijk, ten einde hen „van dit onverdragelijke jok der vervolginge” te verlossen. Doch noch de door het huwelijk zijner oudste dochter met Philips II zelven thans voorgoed aan Spanje gebonden Keizer noch de altijd oneenige en bovendien het nederlandsche Calvinisme weinig genegen luthersche rijksvorsten waren van zins iets van belang voor de tot hen komende smeekelingen te doen. Toch hoopten deze op betere dagen en binnen- en buitenslands riep men elkander toe [1]):

Al loopt den cloot, wie weet, hoe dat hy eynden sal?

En weder vlamde de mutserd in de Nederlanden tot ergernis van de gansche bevolking, weder vierde de inquisitie haar hoogtij, toen in Mei 1570 vier pastoors uit den omtrek wegens ketterij te 's Gravenhage werden verbrand. De amnestie maakte in deze omstandigheden weinig indruk bij de gebleken neigingen der regeering en de vrees, dat deze zich door den Paus van de „belofte aan ketters gedaan” zou willen ontslaan. Men begroette het pardon met het lied [2]):

Op u Pardon wy niet en achten,
Want tis al verradery;
Een ander wy van Godt verwachten....

met dat veelbeteekenende slot, eene profetie der toekomst:

Op Godt betrout! — de Prins van Oraengiën,
Zijnde in Almaengiën, Godt sal stercken sijn hant....
Vernielen U, bloethont, den vromen een tyrant.

Op de stemming der bevolking had ook de vreeselijke watervloed van Allerheiligen 1570 een ongunstigen invloed. Een hevige storm uit het Noordwesten teisterde toen onze kusten en dreef het hoog

---

[1]) Van Vloten, Geschiedzangen, I, blz. 378.
[2]) Ibid., blz. 384.

opkomende water over dijken en duinen landwaarts in. Vooral Friesland en Groningen hadden veel van het water te lijden, dat een tijd lang deze gewesten als tot eene open zee maakte en duizenden menschen tot den bedelstaf bracht, ja duizenden het leven deed verliezen. Tot voor de poorten van Groningen, Leeuwarden, Sneek en Franeker stond alles blank en voer men met schuiten rond om de in de boomen en op de huizen gevluchte bevolking te redden. Vooral kolonel Robles en zijn regiment bewezen daar in den nood uitstekende diensten, niet alleen bij het reddingswerk maar ook bij het herstellen der dijken en waterkeeringen, waarmede in die streken het jaar 1571 grootendeels gemoeid was. In Vlaanderen werden de zeeplaatsen en het omliggend land tot bij Gent en Brugge zeer geteisterd. In Zeeland verdronken meer dan 3000 menschen. Zoo kwamen ook in Holland velen om, met name aan de Maas, waar het water in de steden en dorpen op den oever groote schade aanrichtte, vooral in den Krimpenerwaard, die evenals de Zijpe doorbrak; aan de zeekust stroomde het water over de duinen de dorpen binnen, deed den schuiten der visschers groote schade en vernielde alleen te Scheveningen 128 huizen; de Hondsbosch brak op drie plaatsen door. Ook de Betuwe werd overstroomd. Het geheele aantal der omgekomenen werd alleen in Friesland en Groningen op niet minder dan 20 000 menschen geschat [1]).

De Prins van Oranje, door de regeering niet meer gevreesd, was intusschen bezig zich krachtig te versterken en door geheime agenten, die het land afreisden, eensdeels de heerschende ontevredenheid na te gaan en aan te moedigen, aan de andere zijde met hulp der uitgewekenen gelden bijeen te brengen voor eene nieuwe poging om, zoodra de kans goed stond, de Nederlanden weder met eene gewapende macht binnen te rukken. De uitgeweken edelen o. a. Diederik Sonoy, die zich meestal in het land van Kleef ophield [2]), Louis de Boisot te Keulen, Albrecht van Huchtenbroek te Wezel; de oud-regeeringsleden Wesembeke uit Antwerpen, Willem Bardes en Reinier Cant uit Amsterdam, Pieter Adriaansz. van der Werff uit Leiden, Popko Ufkens uit Groningen; andere minder aanzienlijke mannen als Dirk Cater

---

[1]) Bor, I, blz. 330.
[2]) Bor, I, blz. 310.

en Herman de Ruyter van 's Hertogenbosch trokken onophoudelijk heen en weder, soms zich onder vermomming tot diep in Holland, de Betuwe en Brabant wagend om betrekkingen aan te knoopen, brieven over te brengen, gelden te innen ten dienste van den voorgenomen inval. Een geheel stelsel van geheime briefwisseling werd uitgedacht om bij mogelijke ontdekking der brieven de waakzaamheid der regeering door verdichte namen, aan de klassieke oudheid ontleend, te verschalken: de steden werden door romeinsche en grieksche godentermen, de personen door valsche namen aangeduid, de maanden door de teekens van den Dierenriem. 's Prinsen secretaris, de geleerde Johan Basius, toonde zich zeer ijverig in deze zaken. Op deze wijze bleef Oranje met zeer velen in de Nederlanden, vooral in zijne voormalige stadhouderschappen in betrekking. Een zijner voornaamste aanhangers aldaar was naast den hollandschen edelman Jhr. Adriaan van Swieten ook Paulus Buys, de invloedrijke en bekwame pensionaris van Leiden, die sedert lang heimelijk met hem in betrekking stond en hem zelfs, gebruik makende van eene hollandsche bezending naar Brussel over den 10den penning, op het einde van 1569 reeds een bezoek in Duitschland heeft gebracht [1]).

De leider van deze betrekkingen met Holland en het Sticht was Sonoy, die den 8sten Februari 1570 weder eene commissie van den Prins ontving om contributiën aldaar te doen innen [2]). Hij deed dit door middel van verscheidene zich nog heimelijk in Holland ophoudende calvinistische predikanten. Niet minder ijverig dan hij was Wesembeke, die in den nazomer van 1570 deels in een bootje, deels te voet herhaaldelijk door Gelderland en Utrecht naar Holland trok [3]) en in allerlei steden verstandhouding aanknoopte, geld inzamelde, ja de verrassing van enkele plaatsen voorbereidde [4]). Deventer, Venloo, Gorkum, Loevestein en verschillende hollandsche steden schenen daartoe geschikt. Na de verrassing zou een opstand in Holland volgen, door bewegingen in andere gewesten gesteund; de Prins zou onmiddellijk met duitsche ruiters aanrukken, terwijl de Watergeuzen

---

[1]) Van Everdingen, Paulus Buys (Leiden, 1895), blz. 9.

[2]) Bor, I, blz. 312.

[3]) Vgl. de belangrijke uitgave van Wesembeke's Dagboek en andere belangrijke stukken, op deze zaken betrekking hebbende, door J. F. van Someren in Oud-Holland, Xde jaargang en volgende.

[4]) Zie zijne instructie Oud-Holland, X, 3, blz. 8.

van de Eems uit andere troepen zouden aanvoeren en de Graaf van den Bergh, 's Prinsen zwager, met eene heimelijk verzamelde bende in Gelderland op zou treden.

Ook met die Watergeuzen onderhield de Prins steeds nauwe betrekkingen. Zijn tusschenpersoon was daarbij gewoonlijk zijn broeder Lodewijk, die nog altijd in Gascogne bij de Hugenoten streed en te La Rochelle meermalen met de Watergeuzen overlegde. De Prins gaf aan den zuidnederlandschen edelman Dolhain in September 1569 eene commissie als admiraal der op de kusten der Noordzee roovende piraten. Noch deze, een dronkaard en woesteling, die in den volgenden winter niet minder dan 300 handelsvaartuigen in het Vlie en elders op de kust roofde, noch zijn opvolger, de Heer van Lumbres, en diens onderbevelhebbers, Lancelot, bastaard van Brederode, en Guillaume de Lumey, uit het beruchte huis van La Marck, konden te midden van de verwilderde zeeroovers orde en tucht handhaven. De voordeelen, die zij behaalden, gingen grootendeels in de zakken der piraten zelven over, terwijl de algemeene zaak er weinig aan had. Plannen op Kampen of een der hollandsche zeehavens kwamen niet tot uitvoering en uit de opbrengst van den door de Watergeuzen behaalden buit vloeide na de benoeming van Lumbres wel iets meer maar toch zeer weinig in 's Prinsen kas. De Watergeuzen vonden gewoonlijk in Engeland, te La Rochelle en in de oostfriesche havens schuilplaatsen en gelegenheid tot verkoop van het geroofde goed.

De hoofdzaak bleef, dat er geld moest zijn, maar noch de uitgewekenen noch de in de Nederlanden gebleven vrienden des Prinsen noch de duitsche vorsten toonden zich in staat of, zoolang de Prins niet te velde was, genegen veel bij te dragen, en deze zelf wilde zich niet weder aan eene misrekening als die van 1568 blootstellen. Hij drong er op aan, dat eerst b.v. Deventer, Utrecht of Nijmegen verrast zou worden om hem gelegenheid te geven den overlegden opstand in Holland van Duitschland uit met troepen te steunen. Hij zou dan het bewind in zijne stadhouderschappen weder „voor den Koning" op zich nemen en aan het hoofd der Calvinisten het gewapend verzet tegen Alva leiden, wat hij in 1566 nog geweigerd had.

Maar juist de reden tot deze weigering, die indertijd de woede der Calvinisten gaande had gemaakt, vervreemdde ook thans nog de heftigsten onder hen van den Prins. Vele uitgewekenen vreesden niet zonder reden nog steeds, dat de Prins, hoewel hij thans minder be-

zwaar tegen het Calvinisme toonde [1]), wilde terugkomen op zijn vroeger door hen reeds in dat jaar met kracht verworpen plan om hen te bewegen de Augsburgsche Confessie te onderteekenen. En daarvan wilden Dathenus en Van der Heyden met de andere calvinistische predikanten ook thans niets weten. Van groot belang voor eene krachtige samenwerking tusschen de twee partijen onder de uitgewekenen, de meermalen genoemde „preciesen" en de „rekkelijken", was in deze omstandigheden het feit, dat de Prins in den winter van 1570 op 1571 den bij de eersten invloedrijken Philips van Marnix in zijn dienst nam [2]). Dit deed het vertrouwen der Calvinisten op hem toenemen en had ook eene nadere aansluiting tusschen de Paltzers en de oostfriesche uitgewekenen tengevolge, dank zij de onvermoeide pogingen van Marnix zelven, sedert dien tijd 's Prinsen trouwen dienaar en medestander, en van de bij de uitgewekenen evenzeer invloedrijke edelen Culemborg en Zuylen van Nyevelt. In het najaar van 1571 werd op te te Emden gehouden synode na vrij wat moeielijkheden de Confession de Foy van Guy de Bray, de geloofsbelijdenis der nederlandsche Calvinisten, ook door de Hollanders als grondslag der gemeenschappelijke kerkleer aangenomen — een belangrijk besluit, dat de richting der later uit Holland voortgekomen beweging in calvinistischen zin bepaald heeft, al bleven nog vele Hollanders „rekkelijk" van neigingen [3]).

Doch met dat al bleven de duitsche vorsten weigerachtig om krachtdadige hulp te verleenen. Zij waren ook thans niet gezind zich voor de hun nog altijd weinig sympathieke Calvinisten in moeielijkheden te steken. De hollandsche kooplieden bovendien waren huiverachtig om hun geld bij zulke ongewisse kansen te wagen. Zoo bleef het geld uit en kon het plan niet ten uitvoer gebracht worden. Het eenige, wat er gebeurde, was de verrassing van het om strategische redenen belangrijke slot Loevestein op den 9den December 1570 [4]) door Herman de Ruyter, den stoutmoedigen Bosschenaar, die evenwel tot zijne teleurstelling niet gesteund werd door dergelijke pogingen elders en

---

[1]) Zie over 's Prinsen veranderingen van godsdienst mijne studie: De meeningen van Willem van Oranje omtrent den godsdienst, in het Tijdschrift voor Geschiedenis, I, blz. 245 vlg.

[2]) Fruin, De voorbereiding in de ballingschap, blz. 26.

[3]) Ibid., blz. 36 vlg.

[4]) Acquoy, Herman de Ruyter ('s Hertogenbosch, 1870).

na tien dagen met zijne weinige medehelpers door de spaansche troepen overweldigd werd na een dapperen wederstand, eindigende met het in brand steken van het buskruid, in zijne laatste wijkplaats door hem op den grond gestrooid.

De positie van den Prins bleef even hachelijk als te voren en er scheen voorloopig ook voor de uitgewekenen geen kans op verbetering in hun toestand, tenzij zij gebruik wilden maken van het bedriegelijke pardon des overweldigers. Oranje werd ook in zijne huiselijke omstandigheden getroffen door het schandelijke gedrag zijner vrouw, Anna van Saksen, die in dronkenschap en overspel leefde, herhaaldelijk Alva hare onderwerping aanbood en in Maart 1571 te Dillenburg gevangen gezet moest worden om aan hare onduldbare uitspattingen een einde te maken [1]). Doch, door Alva's geheime zendelingen in het Nassausche in zijne vrijheid, ja zelfs in zijn leven bedreigd, gaf de Prins den moed niet op maar bleef met de duitsche vorsten, met de uitgeweken Nederlanders, met zijne vrienden in het land zelf, met Engeland, met de Hugenoten in betrekking om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn.

Vooral zijn hoop op steun van fransche zijde werd verlevendigd. In Frankrijk was door den vrede van Saint-Germain in Augustus 1570 de burgerkrijg tusschen Hugenoten en Katholieken tijdelijk geeindigd. Ook de Prins had dientengevolge zijn prinsdom Oranje, dat door de koninklijke troepen bezet was, terug ontvangen. Zijn broeder Lodewijk [2]), thans een der groote vrienden van Coligny, zelf Calvinist geworden en bij de Hugenoten om zijne dapperheid en zijne innemende vormen zeer gezien, werd door dien vrede een man van gewicht in Frankrijk. Lodewijk stelde zich met den engelschen gezant in Frankrijk, den uiterst handigen Walsingham, een meester in intrigues, in betrekking en wist dezen en zijne regeering weldra te winnen voor groote plannen, door den Prins en hemzelven aangegeven. Die plannen bestonden hierin, dat men den jongen Koning van Frankrijk, Karel IX, dacht over te halen tot een openlijken oorlog tegen Spanje, waarbij dan in de eerste plaats de Nederlanden zouden

---

[1]) Met den vader van den schilder Rubens (Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk van Willem van Oranje, blz. 133 vlg.), die ook uit Antwerpen geweken was.

[2]) Vgl. mijn Lodewijk van Nassau, blz. 76 vlg.

worden aangevallen. Engeland en de duitsche vorsten zouden daarbij ook, naar men hoopte, steun verleenen; op de hulp der nederlandsche ballingen en 's Prinsen vrienden in het land zelf mocht gerekend worden. Lodewijk verscheen in Juli 1571 te Parijs om met den Koning over deze plannen te spreken. Hij wees hem op Vlaanderen en Artois, de oude leenen van de fransche kroon, die door een dergelijken oorlog misschien voorgoed konden herwonnen worden; Engeland zou dan Holland en Zeeland voor zijn steun verkrijgen, terwijl het overige gedeelte der Nederlanden als leen van het duitsche Rijk aan den Prins zou kunnen komen. Toen de engelsche Koningin, die sedert lang voortdurend het oog op de nederlandsche zaken hield maar nog te weinig vertrouwen in het slagen der plannen van den Prins en de zijnen stelde om krachtige hulp te verleenen, zich later uit vrees voor moeielijkheden met Spanje terugtrok, werd er een ander verdeelingsplan gemaakt, waarbij de waalsche gewesten aan Frankrijk, de duitsche aan den Prins zouden ten deel vallen. Zoo zou dan toch de gehate spaansche heerschappij in de Nederlanden met fransche hulp kunnen verdwijnen, al moest daarvoor de wordende eenheid dier landen worden opgeofferd — een offer, dat den Prins en den zijnen, toen en later, van minder beteekenis scheen dan de verdrijving van den gehaten Spanjaard, die er door kon worden bereikt.

Ook van de zijde der onderdrukte Nederlanders zelven scheen, hoe weinig moed hunne houding bij den inval in 1568 gaf, thans met het oog op Alva's voornemens medewerking voor dergelijke plannen te wachten: zij hadden weinig gevoel voor de monarchale eenheid der Nederlanden, die de in hunne oogen zoo kostbare zelfstandigheid der gewesten ernstig bedreigde en alleen op eene absolute monarchie in spaanschen zin scheen te zullen uitloopen. De Nederlanden waren nog op verre na niet samengegroeid tot één geheel en zouden zich gemakkelijk, mits de privilegiën gehandhaafd bleven en de oude instellingen bleven bestaan, tot eene verdeeling als de boven bedoelde laten vinden. De haat tegen de Spanjaarden was in de meeste gewesten hooger geklommen dan zelfs de oude tegenzin tegen Frankrijk in de laatste tijden geweest was.

In den zomer van 1571 werden deze plannen uitgewerkt. Lodewijk, voortdurend met zijn broeder in levendige briefwisseling, was er de ziel van. Te Blois, waar koning Karel en zijne omgeving brandden van begeerte om den ouden krijg tegen het huis van Bourgondië te

hernieuwen, verschenen herhaaldelijk duitsche agenten naast vertegenwoordigers der Watergeuzen, die ook weder eene belangrijke rol in den te voeren krijg zouden spelen; fransche agenten begaven zich naar den Rijn om er met den Prins en de duitsche protestantsche vorsten te overleggen; zelfs met Venetië en de Turken werden betrekkingen aangeknoopt om de Spanjaarden ook van die zijde in het nauw te brengen. In diep geheim werd alles behandeld, hoewel de spaansche regeering door haren bekwamen gezant te Parijs van deze plannen niet geheel onkundig bleef. Doch Catharina de Medicis, de machtige Koningin-moeder, had aan het fransche hof de kunst der intrigue bijna tot volkomenheid gebracht en de zaak was reeds veel verder gevorderd dan de Spanjaarden konden vermoeden.

Coligny en graaf Lodewijk waren in het najaar van 1571 welkome gasten aan het fransche hof, waar de regeering door een schitterenden buitenlandschen oorlog den binnenlandschen twist tusschen Hugenoten en Katholieken eene gewenschte afleiding meende te verschaffen. Zelfs de katholieke leiders schenen niet afkeerig van de zaak, al vreesden ze voor den invloed der Hugenoten. Met de hoofden der Hugenoten verschenen aan het hof de woeste Watergeuzen, de uitgeweken edelen Marquette en Famars, de beroemde Hugenoot La Noue, de Heer van Genlis en anderen, die den aanval op de Nederlanden zouden voorbereiden. De samenwerking tusschen de Hugenoten en het fransche koningshuis zou bezegeld worden door een huwelijk tusschen den jongen Hendrik van Bourbon, den hugenootschen Koning van Navarre, en de zuster van Karel IX, Margaretha van Valois. Na vele onderhandelingen werd dit in Maart 1572 vastgesteld, tot ergernis intusschen van de hoofden der Katholieken en van Catharina de Medicis, die hunnen invloed zagen dalen, naarmate die der Hugenoten klom. Zij zonnen reeds op middelen om den hugenootschen overmoed, waarvan zij ongetwijfeld hadden te lijden, te fnuiken en den Koning aan de betoovering van Coligny en Lodewijk te onttrekken — een bedenkelijk verschijnsel voor de grootsche plannen.

In datzelfde voorjaar waren echter alle maatregelen voor een inval in de Nederlanden genomen. Een uit Hugenoten gevormd leger zou onder Coligny en de zijnen uit Picardië in het Zuiden der Nederlanden doordringen, voorafgegaan door Lodewijk van Nassau, die zich bij verrassing van eenige steden in Henegouwen zou meester maken en Brabant en Vlaanderen in opstand zou trachten te brengen.

Van de andere zijde zou prins Willem, behalve door de hulp der ballingen, door duitsch en fransch geld in staat gesteld om opnieuw een leger bijeen te brengen, over de Maas nogmaals Brabant binnenrukken om dat gewest in den verwachten opstand te steunen. De Watergeuzen zouden eene poging wagen om in Holland of elders op de kust eene stad te bezetten en vandaar uit met hulp van 's Prinsen vrienden, die nog altijd overal in het geheim samenspanden, in het Noorden eene machtige volksbeweging te doen ontstaan.

In den zomer van 1572 zou van alle zijden tegelijk de slag worden geslagen.

Alva was op dit alles weinig voorbereid. Zijne positie in de Nederlanden was er in den laatsten tijd niet aangenamer op geworden. Door de regeering te Madrid, waar zijne oude vijanden van de partij van Gomez thans veel invloed hadden, verre van vriendelijk behandeld, door de Nederlanders nog meer verfoeid dan intertijd Granvelle, door geldgebrek gekweld en door de lijdelijke tegenwerking der Staten van de verschillende gewesten belemmerd in zijne plannen, begeerde de Hertog teruggeroepen te worden, ongeschikt als hij was voor de politiek van verzoening, die Philips hem thans met aandrang aanbeval. „Het is geen wonder, dat het gansche land op een kwaden voet met mij is, want ik heb niets gedaan om mij bemind te maken" schreef hij in dezen tijd aan den Koning. Wantrouwen, bitterheid, haat omringden hem van alle kanten. Een paskwil, in het voorjaar van 1572 te Gent verspreid [1]), verwenschte hem in een felle parodie:

Helsche duvel, die tot Bruyssel sijt,
Uwen naam ende faam sy vermaledijt,
U rijck vergae sonder respijt,
Want heeft geduyrt te langen tijt.
Uwen wille sal niet gewerden,
Noch in hemel noch op erden.

Maar de spaansche regeering, verontrust door vage berichten omtrent de fransche plannen, bovendien in deze jaren reeds omgaande met het voornemen om van de Nederlanden uit een aanval op Enge-

---

[1]) Van Vloten, Geschiedzangen, I, blz. 393.

land te doen plaats hebben ten einde daar het Catholicisme te herstellen [1]), gaf voorloopig geen gehoor aan Alva's wensch om terugroeping, al begon zij allengs ernstig over de mogelijkheid daarvan te denken. Alva ging dus voort op den ingeslagen weg en bleef met hulp van Vargas en Roda, tot ergernis van Viglius en andere hooggeplaatste nederlandsche ambtenaren, de aan de woelingen schuldigen vervolgen en hunne goederen confisceeren, terwijl de door hem aangevuurde bisschoppelijke inquisitie voortging met tal van personen wegens ketterij te veroordeelen en te verbranden. Ook de beruchte inquisiteur Titelman liet overal zijn bloedig spoor achter, ijveriger de ketterij vervolgend dan de pas benoemde bisschoppen wenschten. Alva kwam weldra ook weder terug op het groote financieële plan, dat door den tegenstand der Staten aanvankelijk op den achtergrond was geraakt. Hij toonde zich nu vast besloten om den gehaten 10den penning in te voeren, het kostte wat het wilde.

Met Augustus 1571 was de onder zoovele bezwaren toegestane termijn van uitstel en tijdelijken afkoop van den 10den en 20sten penning afgeloopen en de Hertog, die den Koning reeds de millioenen voorrekende, die de nieuwe belasting in het rijke, handeldrijvende gebied der Nederlanden jaarlijks zou kunnen opleveren — een cijfer van 50 millioen wordt genoemd! — liet geen tijd verloopen. Hij kondigde bij plakkaat van den 31sten Juli plotseling de heffing aan, zich beroepende op de toestemming der Staten, die immers kon geacht worden verkregen te zijn [2]) door de erkenning van het uitdrukkelijk voorbehoud omtrent het recht des Konings om na afloop van den termijn de belasting te heffen. Aanstonds kwamen de Staten der gewesten weder met de bekende bezwaren voor den dag. Brabant en Vlaanderen hadden bij de vorige gelegenheid gewezen op de wenschelijkheid om andere algemeene middelen in te stellen, die minder drukkend voor de stedelijke bevolking en voor den handel waren. Daartoe zou weder eene vergadering der Staten-Generaal noodig zijn. Maar de Hertog, ook thans in den Raad van State en door de verschillende statenvergaderingen gewezen op zulke „algemeene middelen", waarvan de inhoud niet duidelijk werd omschreven, wilde er niet van hooren: het waren in zijn oog — en daarin had hij geen ongelijk — slechts

---

[1]) Kervyn de Lettenhove, Les Huguenots et les Gueux, II, p. 386.
[2]) Bakhuizen van den Brink, l. l., blz. 260.

nieuwe pogingen van de gewesten om aan betaling van meerdere lasten te ontkomen. Vooral thans, nu overal de ontevredenheid toenam, nu zijne positie niet meer zoo sterk was door den indruk van pas behaalde overwinningen, nu in Spanje zelf zijn invloed snel daalde, nu vage geruchten omtrent eene of andere onderneming des Prinsen en een naderenden oorlog met Frankrijk en Engeland opkwamen — vooral thans wilde hij van zulk eene vergadering der Staten-Generaal niet hooren. Hij beval en dreigde, sommeerde en toornde. Viglius, Berlaymont, Noircarmes, die hem waarschuwden voor de toenemende ontevredenheid, moesten zelfs hooren, dat hunne hoofden evenmin vast stonden als die van Egmond en Hoorne; de bisschoppen, die zich veroorloofden den trotschen Hertog op het gevaar voor opstand te wijzen, werden barsch behandeld; de Staten van Vlaanderen ontvingen evenals die van andere gewesten toornige verwijten op hunne bezwaren ten antwoord.

Maar de tegenstanders gaven den moed niet op. Zij wendden zich, gedachtig aan het gebeurde met Granvelle, onderricht van de ontevredenheid te Madrid over de resultaten van Alva's bestuur en bekend met de vijandschap tusschen dezen en den machtigen Gomez, tot den Koning zelven. Grooten, geestelijkheid, steden kwamen weder als in Granvelle's dagen en later met dringende bezwaarschriften tot den vorst; Vlaanderen, Brabant, Henegouwen gaven het voorbeeld en zonden afgevaardigden naar Madrid. Eene heftige agitatie deed zich in het najaar van 1571 gevoelen door het gansche land. De reeds zoo herhaaldelijk zwaar getroffen handel van Antwerpen begon duidelijk den invloed dezer stemming te ondergaan, het krediet verminderde er sterk. Hier en daar vertoonde zich oproerige gezindheid, met name te Brussel, waar in het vroege voorjaar van 1572 de gilden tegenover „cosynken geel", den Landvoogd, en het telkens versterkte spaansche garnizoen eene dreigende houding aannamen, de winkels ten teeken van protest tegen den 10den penning bij honderden werden gesloten, de lagere klassen der bevolking gebrek begonnen te lijden door den stilstand van vele neringen [1]). Geruchten van een algemeenen aanval op alles, wat Spanjaard was, van een nederlandschen Vesper, een tegenhanger van den siciliaanschen, vermeerderden de heerschende onrust.

De aanvallen der Watergeuzen deden die onrust toenemen. Nergens

---

1) Brief van Viglius bij Kervyn, l. l., II, p. 397.

op de kust was men veilig. Ameland, Terschelling, Texel, Wieringen werden herhaaldelijk geplunderd; Monnikendam, Ferwerd, Workum, Makkum, de friesche kloosters aan de kust, Petten, Huisduinen, Callandsoog, Wijk aan Zee werden overvallen en gebrandschat; in de zeegaten aan de Zuiderzee zoowel als aan de monden van Maas en Schelde werden tal van koopvaarders buitgemaakt; zelfs arme visschers zagen hunne booten overmand, hun leeftocht geroofd, hun leven bedreigd. De kustbewoners waagden het niet weerstand te bieden en waarschuwden de Geuzen zelfs voor de maatregelen, door Robles in Friesland en Groningen, door Bossu in Holland tegen hen genomen. Vooral de wadden en de oostfriesche kreeken en havens leverden voortreffelijke schuilhoeken op, waar de vermetele roovers zich in geval van nood terugtrokken. De Eemsmonding was hier hunne groote verzamelplaats, Emden de haven, waar zij steun vonden bij de talrijke daar wonende ballingen en de calvinistische bevolking. Eerst de zege, door Bossu's admiraal Boshuizen in den zomer met eene vloot van 15 vaartuigen voor Emden op de Watergeuzen behaald, gaf eenige verlichting: 8 roofschepen en een honderdtal vrijbuiters vielen den admiraal in handen. Maar weldra kwamen anderen uit Engeland de gedunde rijen der Watergeuzen versterken en opnieuw begonnen de rooftochten op de kust.

Eindelijk, in Februari, kwamen de bevelen des Konings. Zij luidden, dat ter wille der ontredderde financiën de heffing moest geschieden, en Alva toonde triomfantelijk het antwoord. De Koning zag de voordeelen van de heffing duidelijk in en had reeds herhaaldelijk zijne teleurstelling over het uitstel van den maatregel te kennen gegeven.

Toenemende agitatie in het gansche land. Protesten, hartstochtelijke betuigingen, nieuwe smeekbrieven aan den Koning van alle zijden. Merkwaardig is daaronder die der drie bisschoppen van Vlaanderen, waarin met kracht herhaald werd, dat de 10de penning vooral op de lagere klassen zou drukken en den handel zou vernietigen. De Hertog zelf had dit erkend en daarvan zelfs aanvankelijk handig gebruik gemaakt om adel en geestelijkheid erop opmerkzaam te maken, dat niet zij den meesten last ervan zouden ondervinden; aan de andere zijde toonde hij zich bereid om dit onrecht op te heffen door aan handel en zeevaart eenige verlichting in den 10den penning toe te staan en daarvoor de vaste goederen zwaarder te

treffen [1]) door de heffing van een 100sten penning. De Hertog gaf ook op andere punten iets toe om de steden eenigszins tevreden te stellen. De gevreesde huiszoekingen bij de kooplieden naar hunnen voorraad, die in het eerste plakkaat stonden vermeld, werden tot slechts ééne beperkt, terwijl overigens hun eed zou gelden; hij verklaarde zich bereid tot allerlei kleine concessiën ten gunste van handel en zeevaart; hij wilde de gewone stedelijke imposten op eet- en drinkwaren evenredig doen verminderen „au soulaigement des povres et contentement des riches, qui se trouvent molestez par la visitation de leurs caves et maisons"; hij zou de ambtenaren voor de heffing vooral kiezen uit de meest geachte burgers; de verschillen zouden beslist worden door de eigen overheden [2]). Eene moderatie, bij plakkaat van den 26sten Februari 1572 vastgesteld, gaf eenige verlichting van het tarief: alle ruwe stoffen en alle verkoopen van lakens en zijdewaren in het groot werden vrijgesteld; de aan vreemdelingen verkochte goederen werden slechts met den 30sten penning belast; wegens den slechten oogst van 1571 werd de belasting voor granen en andere levensmiddelen voor een jaar geschorst. Maar bij al die concessiën bleef toch de 10de penning drukkend, met name voor de kleine neringdoenden en de lagere klassen. Statistieke opgaven voor Brussel en Leuven bewijzen, dat dit inderdaad het geval was, vooral ten opzichte van de vleeschwaren, die er bij de invoering van den 10den penning twee-, ja driemalen hooger werden belast dan vroeger. Zoo nam de verbittering steeds toe en reeds klonk het in het krachtige volkslied van den 10den penning, dat in ruimen kring verspreid werd, op dreigenden toon:

O Nederlandt, ghy zijt belaen,
Doodt ende leven voor U staen:
Dient den tyran van Spangiën,
Of volgt om hem te wederstaen
Den prince van Orangiën.
Helpt den herder, die voor U strijdt,
Of helpt den wolf, die U verbijt.
Weest niet meer neutralisten.
Verbijt den tiran, tis nu den tijt,
Met al zijn tyrannisten.

---

[1]) Bakhuizen van den Brink, l. l., blz. 267

[2]) Ibid., blz. 273.

Nu was het tijd. Dat gevoelden de aanhangers des Prinsen. Dat gevoelde hijzelf: „hadden wy nu gereet gelt, so souden wy metter hulpe Gods wel wat goeds hopen uit te rechten. Na de tydinge, die wy van alle oorden bekomen, het nu tijd ware" [1]. Datzelfde gevoelden ook sommige voorstanders van het koninklijk gezag met bekommering. Somber riep Granvelle uit: „bienheureux sont ceux, qui sont décédés sans voir les misères qui sont devant la porte et que attendons à tout moment" [2].

* * *

Het oogenblik was gekomen.

Daar klonk, plotseling als een donderslag, het bericht, dat de Geuzen Den Briel hadden bemachtigd. Het kwam geheel onverwacht, zoowel voor de aanhangers des Prinsen, als voor dezen zelven en zijn broeder te Parijs, als voor den verrasten Landvoogd.

Wat was het geval geweest?

De Watergeuzen waren in het najaar nog altijd aan het plunderen gebleven [3], hoewel de krachtige en populaire Robles hun herhaaldelijk nadeelen had toegebracht. De admiraal Boshuizen trachtte met zijne vloot aan hunne rooftochten paal en perk te stellen en den handel in deze streken te beveiligen, doch de ervaren piraten wisten hem steeds te ontkomen. In de oostfriesche kreeken, tusschen de wadden, op de engelsche kust vonden zij telkens geschikte schuilplaatsen, waar zij zich terugtrokken, wanneer storm op zee heerschte of Alva's smaldeelen hen met overmacht achtervolgden. Met name te Dover in Engeland en te Emden vonden zij steun in weerwil van de protesten van Alva in Engeland en Oostfriesland en zelfs bij de rijksvorsten en den Keizer, protesten, die nu en dan de engelsche en oostfriesche regeeringen ook wel tot scherper toezicht op de „freebutters", ja soms tot inbeslagneming hunner schepen deden overgaan, zonder dat zij evenwel veel moeite deden om dit toezicht op den duur te handhaven.

---

1) Bor, I, blz. 362.

2) Archives, Suppl., p. 112*.

3) Vgl. Van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje (Haarlem 1858—60). Ook Franz, Ostfriesland und die Niederlande.

Eene dergelijke tijdelijke opwelling van de engelsche regeering [1]) deed in het begin van Maart 1572 een vijfentwintigtal vaartuigen onder den ruwen Lumey de engelsche kust verlaten, waar zij zich in verband met de groote plannen van graaf Lodewijk hadden verzameld. Lumey had zijn vice-admiraal, den groninger edelman Barthold Entens van Mentheda, bij zich, benevens jonker Willem van Bloys van Treslong, jonker Jacob Cabeliau, Nicolaas Ruichaver, Roobol, Oom Hedding, Marinus Brand en andere min of meer beruchte piraten. Zij kruisten op de hollandsche kust, denkende aan een aanval op het Vlie of eenige havenstad, toen de wind hen den 1sten April voor de Maas bracht en zij vernamen, dat Den Briel zonder garnizoen was. Aanstonds besloten de Watergeuzen van de gelegenheid gebruik te maken, gingen met een paar honderd man aan wal, staken een der poorten in brand en drongen in de verbijsterde stad binnen. Eene woeste plundering volgde en reeds bracht men den buit op de schepen om weder weg te varen, toen Lumey op aandrang van Treslong, die op Voorne, waar zijn vader baljuw geweest was, vele vrienden had, besloot de bemachtigde stelling te behouden en met de zijnen in Den Briel te blijven, ten einde die stad voor den Prins, zijn lastgever, te bewaren.

Alle partijen waren verrast door dit optreden. Lodewijk van Nassau was niets gesticht over deze overhaasting der piraten en ook de Prins was er aanvankelijk weinig mede ingenomen. Zij wachtten af, wat er verder zou gebeuren, en maakten zich intusschen gereed om ook van hunne zijde te beginnen.

Diep was de indruk, in Holland gemaakt door de inneming van Den Briel. Overal staken de aanhangers van den Prins het hoofd op, meenende, dat deze zelf den Watergeuzen bevel gegeven had om de operatiën aan te vangen. Alva, de beteekenis van het feit der inneming niet inziende, zond eenige troepen naar Vlissingen om het onbezette Walcheren te beschermen, maar die stad, 's Prinsen oude bezitting, waar deze sinds lang vele aanhangers had, weigerde ze in te nemen, daarentegen de Geuzen ontvangende, die weldra gevolgd

---

[1]) Hist. Man. Comm. 13th Rapp. App. IV, p. 3 ff., vooral p. 13, waar een besluit tot verdrijving der piraten onder Lumey van 21 Februari 1572 is gedrukt, benevens de stukken, waaruit blijkt, dat de piraten in het begin van Maart diensvolgens zijn vertrokken. Zie verder Athenaeum, 1895, No. 3545, vooral uit den Calendar of State Papers, Foreign en Domestic Series, en Spanish Papers uit deze dagen.

werden door een aantal ballingen uit Engeland onder aanvoering van s Prinsen getrouwen stalmeester, Jerôme Tseraerts. Zelfs in Vlaanderen, tot bij Eecloo, vertoonden zich spoedig hunne benden, plunderend en brandend in den omtrek.

Intusschen was de stadhouder Bossu, die in 1567 tijdelijk in plaats van prins Willem over Holland, Zeeland en Utrecht gesteld was, aanstonds met de beschikbare troepen opgerukt om de Geuzen te verjagen. Dat ging niet zoo gemakkelijk als hij zich had voorgesteld. Met tien vendels uit Utrecht opgetrokken en naar Voorne overgestoken, werd hij door Lumey afgeslagen en toen de Geuzen de sluizen op het eiland openzetten, redden zijne benden zich ijlings door de vlucht, op hun terugtocht Rotterdam, dat eenige aarzeling toonde om hen door te laten, deerlijk plunderend en velen uit de burgerij aldaar vermoordend. De Geuzen van hunne zijde plunderden heinde en verre in den omtrek en woedden daarbij vooral tegen kerken en priesters. Zoo waren het eiland Voorne en een groot deel van Walcheren weldra geheel in handen der Geuzen, die de hulp van koningin Elizabeth inriepen en spoedig dan ook engelsche vrijwilligers te Vlissingen zagen aankomen onder aanvoering van engelsche edellieden als Thomas Morgan en Humphrey Gilbert, eerst een driehonderd, later veel meer; zij werden wel niet officieel door de engelsche regeering gesteund doch ook niet belemmerd in hunne plannen, ja zelfs onder de hand aangemoedigd met het oog op een mogelijk aandeel in den zich om de Nederlanden ontspinnenden strijd [1]). Uit Frankrijk kwam evenzoo een aantal hugenootsche vrijwilligers naar Vlissingen. Verder dan de naburige zeeuwsche en zuidhollandsche eilanden intusschen drong de opstand vooreerst nog niet door. De verklaarde aanhangers des Prinsen in de hollandsche en andere steden waren nog weinig talrijk; zij wachtten wel met ongeduld op 's Prinsen sein, maar dit bleef nog eenige weken uit. De woeste plunderzieke geuzenbenden, zich tooiend met den buit, in kerken en kloosters behaald, wekten bovendien weinig vertrouwen bij de rustige burgerijen.

Ook graaf Lodewijk was thans begonnen [2]). Half Mei had hij ongemerkt Parijs verlaten, vernemende, dat de fransche troepen in Picardië

---

[1]) Vgl. over die engelsche vrijwilligers en hunne krijgsbedrijven de Memoriën van Roger Williams, een hunner, uitgegeven door Bodel Nyenhuis in Werk. Hist. Gen. no. 3.

[2]) Vgl. mijn Lodewijk van Nassau, blz. 93 vlg.

reeds ten deele bijeen waren, en verraste met eene inderhaast samengetrokken voorhoede den 24sten Mei de belangrijke stad Bergen, de hoofdstad van Henegouwen, terwijl zijne vrienden Famars en Marquette den dag te voren Valenciennes bemachtigden. Met hulp van eene schaar Hugenoten onder La Noue en anderen kon hij zich in Bergen staande houden, rekenende op de weinige geneigdheid der bevolking om voor Alva te strijden maar aan de andere zijde ook geringen steun van die burgerij ontvangend, daar zij de Hugenoten niet alleen als Protestanten maar ook als Franschen ongaarne zag komen. Alva werd door het bericht omtrent Bergen hevig geschokt en verzamelde onmiddellijk zijne troepen, die hij van alle zijden naar het in de eerste plaats bedreigde Zuiden liet oprukken. Valenciennes werd spoedig heroverd en reeds den 3den Juni sloeg Alva's zoon, don Frederik, het beleg voor Bergen met een weldra tot 20 000 man aangegroeid leger. De paar duizend man, waarover Lodewijk gebieden kon, beteekenden hiertegenover weinig en ontzet was vooreerst nog niet te wachten; doch de Graaf hield dapper stand, terwijl èn de Hugenoten in Frankrijk èn de Prins in Duitschland zich haastten om hem te hulp te komen.

Den 7den Juli trok de Prins met 24 000 man bij Duisburg over den Rijn en eenige dagen later verscheen de fransche edelman Genlis met een klein leger Hugenoten in Henegouwen. De laatste veldtocht was spoedig afgeloopen: reeds den 19den werden Genlis' troepen, zorgeloos tot bij Bergen doorgedrongen, overvallen en uiteengejaagd. De bevelhebber zelf werd met vele zijner officieren gevangen genomen; slechts een klein deel redde zich nog binnen Bergen. Genlis werd ter dood gebracht. Uit zijne papieren en bekentenissen bleek Alva thans, gelijk in 1568 uit die van Villers, de samenhang der plannen. Hij maakte zich gereed om ze te verijdelen.

Langzaam was de Prins tot zijn tweeden veldtocht over de Maas uitgetogen, langzamer dan velen wenschelijk achtten met het oog op de reeds in de Nederlanden aangevangen ondernemingen. Geldelijke bezwaren, wier gewicht hij bij den eersten tocht had ondervonden, schijnen vooral het oponthoud veroorzaakt te hebben. Geld was er noodig en dringend wees de Prins er op in menigen brief, dien hij in den voorzomer van 1572 schreef. „Hecht U niet zoo aan eene som gelds, dat gij haar stelt boven uw eigen leven, dat van uwe vrouwen, uwe

kinderen, uwe gansche nakomelingschap, tot uwe groote schade en eeuwige schande, op het oogenblik, waarop wij met eene genegenheid, die uit het hart voorkomt, ons inspannen om U te helpen en te bevrijden. Denkt aan den toorn Gods en de minachting der vreemde volkeren en vorsten, die gij op U laadt; denkt aan het wreede juk, dat ge zoudt laten drukken op U en uwe kinderen, als gij het geld weigert, dat wij noodig hebben om met ons leger bij U te komen" [1]). Zoo vermaande hij de hollandsche steden, eene vermaning, die niet van groote offervaardigheid bij die steden getuigt. Hij vaardigde weder proclamatiën uit en liet vlugschriften opstellen om de bevolking der Nederlanden tot opstand aan te zetten. Beroemd is de groote proclamatie, door Wesembeke opgesteld en zelfs zonder 's Prinsen voorkennis verspreid [2]), die de volkeren der Nederlanden oproept tot de vrijheid, de „Vermaninge van Willem van Nassau, Prins van Oranje, hersteller van de vrijheid der Nederlanden, aan de Staten en de gemeente" [3]), eene donderende aanklacht tegen den „bij God en de menschen gehaten tiran", die de Nederlanden met zijn ijzeren vuist omklemde. Met aandrang zong het geuzenlied:

Ras, seventien provincen!
Stelt U nu op den voet,
Treckt de coemste des Princen
Vriendelijck te gemoet;
Stelt U met zijn banieren,
Elck als een trouwe man,
Doet helpen verlogieren
Duc d' Alve, den tyran.

Het Wilhelmus van Nassouwen klonk helder van de trompetten, toen de Prins den 23sten Juli Roermond veroverde, eene verovering, die tot 's Prinsen bekommering weder niet zonder moord en plundering, vooral van priesters en monniken, kerken en kloosters, kon geschieden en zoo weder, evenals dit in 1568 het geval was, een bedenkelijk gemis aan krijgstucht bij 's Prinsen benden deed kennen. Hier wachtte hij langer dan eene maand in het kamp van Hellen-

---

1) Kluit, Hist. der Holl. Staatsregeering, I, blz. 377.
2) Kervyn, Documents inédits, p. 166.
3) Bor, I, Authentyke stukken, blz. 131.

rade op tijding van Coligny, die beloofd had met een aanzienlijk leger te zullen oprukken om hem in het Zuiden te steunen en hem had aangeraden, zoolang te wachten [1]).

Dit oponthoud gaf Alva gelegenheid zijne maatregelen te nemen en bracht graaf Lodewijk in groot gevaar. Den 27sten Augustus overschreed de Prins eindelijk de Maas en drong met zijn ordeloos en plunderziek leger Brabant binnen. Thienen en Diest openden hunne poorten; Leuven en Brussel daarentegen hielden ze gesloten tot diepe teleurstelling van den veldheer, die vol ergernis wees op het sedert 1568 gebeurde, het gevolg van den toenmaligen onwil der Nederlanders om hem te helpen. Het bleek, dat ook nu geene hand in Brabant of Vlaanderen voor hem zou worden uitgestoken.

Een wreeder ontgoocheling volgde. Zijne hoop was nog op Frankrijk gericht, toen hem den 5den September het bericht van den vreeselijken Bartholomeusnacht bereikte. Coligny zelf was met de bloem van den hugenootschen adel gevallen als slachtoffers van het snoodste verraad, ooit door een vorst op aandrang van eervergeten, door partijhaat verblinde raadslieden tegen zijne onderdanen gepleegd. Alle hoop was verloren. Het was inderdaad een „coup de massue" [2]) en met recht mocht de fransche gezant zijn meester melden, dat de Prins op het bericht „s'est merveilleusement trouvé estonné et en extresme fascherie". Hij zag thans geen goed einde meer voor zijne onderneming.

Even vernietigend werkte het noodlottige bericht op de verwachtingen der verdedigers van Bergen, die ieder oogenblik op onzet rekenden en zelfs bij het hooren der vreugdeschoten in het kamp der belegeraars reeds meenden, dat het nabij was.

Van het voornemen om zuidwaarts te trekken en zich met de verwachte fransche benden te vereenigen kon nu niets komen: de reeds in Picardië verzamelde troepen stoven op het bericht van den moord te Parijs uiteen. De Prins bleef nog in Brabant, bemachtigde Mechelen en bedreigde Vlaanderen, waar Dendermonde en Oudenaarde zijnen troepen in handen vielen. Door graaf Lodewijk, die Bergen niet veel langer houden kon, met aandrang te hulp geroepen, wendde hij zich eindelijk in het begin van September naar Henegouwen, waar Alva zelf met zijne gansche macht de hoofdstad omsingeld hield.

---

[1]) Archives III, p. 490.

[2]) Ibid. IV, p. CIII.

Ook thans weder, evenals in 1568, leverde de Hertog, die zeer goed wist, dat ook nu de Prins slecht van geld voorzien was, geen slag in het open veld doch bleef eene afwachtende houding aannemen. Een nachtelijke aanval, eene „camisada", waarbij een aantal in witte hemden gehulde ruiters en achter hen op het paard gezeten voetknechten, onder leiding van den dapperen Juliaan Romero, 's Prinsen kamp overviel, bracht dezen groot nadeel toe; ternauwernood redde de Prins, door zijn hond in zijne tent gewekt, zijn leven. De stellingen der Spanjaarden om Bergen schenen hem zoo geducht, dat hij weldra weder naar Brabant terugkeerde en het ontzet opgaf. Zes dagen later capituleerde de stad: graaf Lodewijk mocht met krijgseer de dapper verdedigde veste verlaten en zich, ziek en afgetobd als hij was, naar Duitschland begeven. De Spanjaarden brachten hem bij zijn aftocht bewonderend hulde voor de verdediging.

De geheele onderneming was mislukt. Moedeloos keerde de Prins naar Mechelen terug maar zag weldra het wanhopige van zijn toestand in. In het laatst van September trok hij met zijne onbetaalde, plunderende en muitende benden naar de Maas af en ontbond zijn leger te Roermond.

Slechts in Holland stond men nog in de wapenen. Daarheen begaf zich thans over Kampen de Prins met een zestigtal volgelingen. Den 20sten October kwam hij over de Zuiderzee te Enkhuizen aan land. Hij was, op God vertrouwend, besloten „d'illec attendre ce qu'il Luy plaira de faire" [1]).

In Holland stonden de zaken nog verre van hopeloos [2]).

Enkhuizen, dat door de regeering met eene sterke spaansche bezetting werd bedreigd, had zich tegen den zin der stedelijke regenten op het einde van Mei voor den Prins verklaard. Het was „de eerste dag eens nieuwen levens" voor deze stad, die als vlootstation uitstekend gelegen was. Sonoy verscheen hier namens den Prins als gouverneur van deze streken met een aantal in Bremen, Hamburg en Oostfriesland geworven soldaten en vele ballingen. Hij stelde zich aanstonds in betrekking met Lumey in Den Briel, die evenzoo eene

---

1) Archives III, p. 512.

2) P. L. Muller, De staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording (Haarlem, 1878), blz. 25 vlg.

commissie als gouverneur van Holland namens den Prins ontving, en met den trouwen Tseraerts, die zich nog altijd te Vlissingen en Veere tegen het spaansche garnizoen van Middelburg en Arnemuiden wist te handhaven. Medemblik, Hoorn, Alkmaar, Edam, Monnikendam en Purmerend volgden op Sonoy's aandrang in Juni het door Enkhuizen zoo moedig gegeven voorbeeld en namen garnizoen namens den Prins. In het zuidelijk gedeelte van Holland bemachtigde Adriaan van Swieten half Juni met eene kleine bende Geuzen het stadje Oudewater; een paar dagen later volgden Gouda en Leiden, ten slotte ook Dordrecht bij accoord met Barthold Entens en zijne volgers, die niet ver van deze belangrijke stad op de rivier lagen. Sonoy bewoog ook Haarlem tot aansluiting. Zoo deed de eene stad na de andere, behalve Amsterdam, waar de toegesnelde Graaf van Bossu het spaansche gezag nog wist te handhaven maar zich weldra door Lumey en de zijnen van alle kanten geblokkeerd zag. De spaansche garnizoenen van Rotterdam, Delfshaven en Schiedam, die ook Delft in bedwang hielden, verlieten die steden nog in Juli. Woerden en Schoonhoven werden door de Geuzen belegerd en vielen nog vóór 's Prinsen komst. Dat dit alles niet zonder bloedvergieten en gewelddadige handelingen van de zijde der wilde Watergeuzen geschiedde, is natuurlijk. Vooral werden priesters en monniken gekweld en mishandeld, kerken en kloosters beroofd. Berucht is vooral de schandelijke mishandeling, door moord bekroond, waaraan de woeste Lumey en de zijnen zich schuldig maakten tegenover de ongelukkige Gorcumsche martelaren, wier dood in den morgen van den 9den Juli in Den Briel, waarheen zij gesleept waren, alle vrome katholieke harten met schrik en ergernis vervulde en ook bij anderen afschuw en deernis wekte [1]).

Het in Holland gegeven voorbeeld wekte elders navolging.

In Friesland weigerden verscheidene steden, door friesche Watergeuzen als Duco van Martena e. a. aangespoord, al spoedig spaansch garnizoen in te nemen, wat Robles, de bij den plotselingen dood van Megen voorloopig aangewezen stadhouder, verlangde. Sneek, Dokkum, Bolsward, Franeker lieten einde Augustus de Geuzen binnen, die hier onder Dirk van Bronkhorst, Heer van Batenburg, stonden; weldra ook Stavoren. 's Prinsen hierheen gezonden gouverneur, graaf Joost

---

[1]) Fruin, De Gorcumsche martelaren in Gids 1866, II, blz. 293 vlg.

van Schaumburg, begon reeds te Franeker een gewestelijk bestuur te organiseeren tegenover dat van den spaanschen bevelhebber, die te Leeuwarden verblijf hield. Een hevige strijd tusschen de Geuzen en de Walen van Robles begon zich spoedig op het friesche platteland te ontwikkelen, waarbij weder vele kerken en kloosters het van weerszijden hadden te ontgelden, maar de Geuzen spoedig in het nadeel geraakten.

Zoo stonden in Zeeland de Geuzen op Walcheren en Zuidbeveland in een verbitterden krijg zonder pardon tegenover de Walen van den dapperen spaanschen overste Mondragon, die Middelburg, Arnemuiden en Goes bezet hield. Hoogst merkwaardig was die strijd op de zeeuwsche platen en dijken, te midden van de overblijfselen van zoo menig dorp, dat door de invretende zee was verzwolgen. De Memoriën van den engelschen vrijwilliger Roger Williams schilderen ons dezen piratenoorlog, waarin de Zeeuwen zich vormden tot de onversaagde zeeleeuwen, die in lateren tijd de eer van de nederlandsche wapenen tegen Duinkerkers en Engelschen zouden hebben te verdedigen. Met bewondering verhaalt de Engelschman van de dappere daden der onversaagde krijgers, ook van engelsche en spaansche zijde, in die voor een geregelden oorlog zoo ongunstige streken, waar het land en het water aanhoudend om den voorrang strijden, waar uit het water opkomende kerktorens aan vroegere woonplaatsen herinneren en alleen platboomde kromstevens over de ondiepten heen kunnen komen [1]).

In Gelderland had de Graaf van den Bergh, 's Prinsen zwager, met eenige samengeraapte duitsche benden eerst Zutphen, Doetinchem en Doesburg, daarna 's Heerenberg en Harderwijk bezet; vervolgens was hij in Overijsel doorgedrongen en had hier de groote en bijna alle kleine steden voor den Prins van Oranje als gouverneur in bezit genomen. Zelfs Amersfoort was door zijne troepen bezet en tot voor Utrecht verschenen zijne benden, die zich hier en daar, met name te Zutphen, aan plundering en moord schuldig maakten.

Bijna overal waren het de burgerijen geweest, die de Geuzen hadden ingelaten, bevreesd voor den 10den penning en aangezet door de overal verspreide doch weinig talrijke vurige aanhangers van den Prins, die, zooals boven bleek, sedert langen tijd met hem in heimelijk

---

[1]) Memoriën van Roger Williams, blz. 159.

overleg waren getreden. De magistraten echter moesten in den regel met meer of minder zacht geweld gedwongen worden of namen de vlucht naar de nog in handen der Spanjaarden zijnde steden, voor Holland naar Amsterdam en Utrecht, voor het Noorden naar Groningen en Leeuwarden, voor het Geldersche naar Nijmegen en Arnhem, voor het Zeeuwsche naar Bergen op Zoom en Antwerpen.

Onder de in de woelige zomerdagen van 1572 uit Holland voor de Geuzen vluchtende magistraten en priesters, wier getal op 4000 begroot wordt, behoorden ook de leden van het Hof van Holland, van wie slechts een paar in Den Haag overbleven. De Landsadvokaat van Holland, Van den Eynde, was toen niet aanwezig: hij werd sedert 1568 door Alva, die hem wantrouwde, te Brussel gevangen gehouden. Het gansche bestuur van Holland was gedesorganiseerd [1]) en het scheen wenschelijk de Staten bijeen te roepen ten einde de zaken te regelen. Maar wie moest ze bijeenroepen? Bij ontstentenis van den Advocaat, die het in de laatste tijden soms had gedaan, had de pensionaris van Dordrecht diens plichten waargenomen; het zeker bij afwezigheid des Stadhouders in de eerste plaats tot de beschrijving der Staten geroepen Hof was gevlucht. Men wendde zich dus tot Dordrecht, maar die stad had bezwaar om in deze omstandigheden zulk eene compromitteerende daad te verrichten. Ten slotte gaf zij toe en riep niet door haren pensionaris of als oudste stad van Holland, doch eenvoudig als lid der Staten de edelen en steden van Holland bijeen.

De hoogstmerkwaardige vergadering, op wier wettigheid veel valt af te dingen, daar zij, evenals de geheele opstand, bepaaldelijk een revolutionnair karakter draagt, kwam den 19den Juli samen. Zij bestond uit Jacob, Heer van Wijngaarden, als eenig aanwezig lid der hollandsche ridderschap, Arend, Heer van Duivenvoorde, als gemachtigde van Lumey, en eenige gedeputeerden van de steden Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorcum, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam [2]). Weldra verscheen als 's Prinsen gemachtigde ook Philips van Marnix, Heer van St.

---

[1]) Bakhuizen van den Brink, Eerste vergadering der Staten van Holland, in Het Nederl. Rijksarchief, I, blz. 9 vlg.

[2]) Ibid., blz. 32. Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, Delft, Woerden, Schoonhoven ontbreken om de boven aangegeven reden: zij waren nog in spaansche handen.

Aldegonde, ter vergadering der zoo bijeengekomen Staten van Holland. Hij toonde een geloofsbrief, waarin de Prins de Staten bedankte voor hunnen steun en voor hunne erkenning van zijn gouverneurschap, terwijl hij wederkeerig ook hen beloofde te steunen. Voor de gemeenschappelijke zaak vroeg hij, dat zij zich voor drie maanden soldij aan zijn leger zouden verbinden en dadelijk beginnen zouden met 100 000 kronen voor de eerste maand. De Staten besloten de benoodigde sommen te vinden uit de imposten en loopende beden, verder uit eene gedwongen leening bij de rijke burgerij, uit het gereede geld, in kerken en kloosters aanwezig, en uit den verkoop van het goud en zilver dier instellingen „zulcx hebbende meer tot chiragie dan tot noodicheyt." Den volgenden dag erkenden zij plechtig den Prins van Oranje „voer den generalen gouverneur ende lieutenant des Conincx over Hollandt, Zeelandt, Westfrieslandt ende 't Sticht van Utrecht" [1]), er tot een glimp van wettigheid bijvoegend „alsoe Zyne Excellentie te voren geweest ende daertoe van de Co. M^t wettelick ende behoerlick is gecommitteert geweest, sonder dat naerderhandt eenige wettelicke ende der costumen ende rechten des Lants gelycksamige afstellinge ofte veranderinge zy nagevolcht", wat met het oog op 's Prinsen nederleggen zijner posten, zijne vlucht, zijne rebellie, op de benoeming van Bossu tot zijn plaatsvervanger en het tegen hem uitgesproken vonnis in 1568 moeielijk kon verdedigd worden [2]). De Staten gingen nog verder op den weg der onwettigheid door den Prins te erkennen „als een voernempste gelidtmaet der Generale Staten des Nederlants ende mitsdien recht hebbende om tselve Nederlant van allen invasien ende onderdruckingen der vremden te bescermen", ja, als „bescermer ende hoeft deszelven Lants in afwesen der Co. M^t."! Land- en zeemacht werden onder zijn bestuur — wat de laatste betreft, als „souverein admiraal" — en dat van Lumey als zijn vertegenwoordiger gesteld. Men besloot de handvesten en landspapieren, te 's Gravenhage en op het slot te Gouda berustend, ten behoeve der respectieve steden te laten afschrijven, voorzoover de eerste betreft, overigens ze te laten bewaren. Eindelijk werd afgesproken, dat men elkander en den Prins niet zonder wederzijdsche toestemming zou verlaten en verklaarde Marnix 's Prinsen „intentie" te zijn, „dat ge-

---

1) Ibid., blz. 38.

2) Ibid., blz. 23.

houden zal worden vryheyt der religien zoewel der gereformeerde als der roemsche religie" met „vrye exercitie derzelver" terwijl de geestelijkheid „in haeren staet ende onbecommert" zou blijven, voorzoover zij zich niet vijandelijk toonde en de Staten-Generaal niet anders beslisten.

Slechts enkele dagen bleven de afgevaardigden bijeen. Zij erkenden nog Lumey officieel als 's Prinsen plaatsvervanger en gingen grootendeels den 23sten naar huis, terwijl enkelen achterbleven om in de woelige dagen van den overgang van Rotterdam, Delft en Schiedam de leiding der onderhandelingen ook met die steden in handen te houden. Men sommeerde het Hof in het belang der rechtspraak om terug te keeren en benoemde alvast eenige personen om voorloopig Lumey in de rechtsbedeeling ter zijde te staan. Tevens schijnt toen reeds Paulus Buys, de bekende pensionaris van Leiden, belast te zijn met sommige functiën van den Landsadvokaat. Eerst tegen het einde des jaars werd hij, na eenigen tegenstand van Gouda en andere steden, definitief tot dien post benoemd [1]). Op verzoek van den Prins werden door de Staten in Augustus nieuwe leden van de Rekenkamer aangewezen benevens rentmeesters, ontvangers en drie commissarissen voor den oorlog; eindelijk werd eene nominatie voor nieuwe leden van het Hof samengesteld, waaruit de Prins zou kiezen. Het nieuwe Hof, sedert Augustus te Delft gevestigd, bleef er vijf jaren lang, totdat het weder naar Den Haag verhuisde. Zoo was de regeering van Holland door de opstandelingen besteld en bleven thans nog Amsterdam, Woerden en Schoonhoven te bedwingen. Met de beide laatste plaatsen had men weinig moeite maar het belangrijke Amsterdam, sterk door zijne ligging en beschermd bovendien door een behoorlijk garnizoen en eene niet onaanzienlijke vloot onder den admiraal Boshuizen, den ouden bestrijder der Watergeuzen, was minder gemakkelijk te winnen. Toen de Prins in October landde, lag Lumey nog voor Amsterdam, weinig anders vermogende dan die stad, „een lely onder de doernen", van de landzijde te blokkeeren, een arbeid, waarin Sonoy hem van Waterland uit krachtig steunde.

Reikhalzend hadden de opgestane Hollanders, weinig tevreden met het voorloopige bestuur van den woesten Lumey en klagende over de wilde plunderzucht van diens Watergeuzen, naar 's Prinsen komst uitgezien.

---

[1]) Van Everdingen, Paulus Buys, blz. 16 vlg.

Alva liet intusschen niet veel tijd ongebruikt voorbijgaan. Zijn reeds in October 1571 op zijn herhaald verlangen aangewezen opvolger, de zachtmoedige Hertog van Medina-Celi, wiens geaardheid scheen aan te duiden, dat hij eene verzoenende politiek zou volgen in den geest, die toen te Madrid bovendreef, had op zich laten wachten. Hij kwam den 11den Juni 1572 te Sluis aan, tot zijne ergernis begroet door het geschut der Geuzen, die op de Schelde het hem begeleidende eskader deerlijk havenden. In de omstandigheden, waarin de Nederlanden verkeerden, kon hij de regeering niet aanstonds aanvaarden: hij zou wachten, totdat Alva de orde zou hersteld hebben.

De ijzeren Hertog meende dit met weinig moeite te kunnen doen. Wat zou hem thans nog kunnen weerhouden om zich met zijne gansche macht op de ongehoorzame steden en eilanden van het Noorden te werpen? Door eene voorbeeldige strafoefening meende hij de opstandelingen in een oogenblik onder den duim te zullen krijgen en voorgoed den lust tot verzet te breken. Vol woede en ergernis als hij was, kende hij geen mededoogen. Hij had aanvankelijk zijne benden uit het Noorden teruggetrokken; thans, nu de Prins opnieuw het veld had moeten ruimen, maakte hij zich gereed om de verloren posten te gaan herwinnen.

Zijn zoon, don Frederik, zou het leger der wraak aanvoeren; 15 000 man Spanjaarden en Italianen schenen voldoende om het beulenwerk te verrichten. Den 2den October wierp don Frederik zich op het den vorigen dag door 's Prinsen troepen verlaten Mechelen, waar eene vreeselijke plundering de bewoners strafte voor het feit, dat zij Oranje de poorten hadden ontsloten. Drie dagen duurde de bezoeking, — „non poena sed flagitium", zegt een koningsgezind schrijver — een strafgericht, dat zelfs kerken en kloosters, de eigendommen der leden van den Grooten Raad, de paleizen der hooge geestelijkheid, dat van Granvelle zelf niet ontzag. Het was „alsof de kerkelijke hoofdstad der Nederlanden eene turksche stad was" zegt een koningsgezind tijdgenoot met ergernis [1]). Dendermonde leed in dezelfde dagen een gelijk lot door de soldaten van Mondragon uit Zeeland. Toen ging het noordwaarts.

Die tocht van Alva's leger naar het Noorden was niet zoo gemak-

---

[1]) Kervyn, III, p. 88.

kelijk als men zich wel voorstelt [1]). De approviandeering kon in het door de troepenbewegingen uitgemergelde Brabant en de weinig minder geteisterde Maasstreken niet dan met groote moeite geschieden; in het reeds vrij ver gevorderde najaar, bij de toenemende slechte weersgesteldheid was het overtrekken der groote rivieren verre van gemakkelijk. Om de laatste bezwaren zooveel mogelijk te verlichten koos Alva's leger denzelfden weg, dien later Lodewijk XIV onder minder ongunstige omstandigheden insloeg: bij Maastricht schreed het over de Maas, daarna bij Lobith, waar toen Rijn en Waal zich scheidden, over den Rijn om op de IJselsteden aan te vallen, die van groot belang waren met het oog op de wel niet zeer waarschijnlijke maar toch altijd nog mogelijke hulp, die de duitsche vorsten misschien den Prins van Oranje zouden willen verleenen. Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen lagen het eerst aan de beurt. Daarna zou men in weerwil van het ongunstige jaargetijde Holland aanvallen, hetzij bij Bommel in dat gewest binnendringende, zooals een oogenblik het plan was, hetzij noordelijker de opstandelingen op het lijf vallende; dit van het voor de proviandeering beter waarborgen aanbiedende machtige en korenrijke Amsterdam uit, dat nog altijd bleef vasthouden aan het gezag des Konings.

Zutphen, door Van den Bergh, die op de nadering der Spanjaarden naar Holland was gevlucht, in den steek gelaten, werd den 16den November bestormd. De poorten werden gesloten en den volgenden dag „on a ouy ung grand jamergeschray et tuerie mais on ne sçait ce que c'est", zegt een bericht van de Veluwe: het was de gruwelijke moord van een groot deel der burgerij. Van den Bergh trachtte nog de overijselsche en geldersche steden te steunen maar verloor den moed en vluchtte naar Duitschland. Van Zutphen trok don Frederik naar Holland; de overijselsche en geldersche steden, die zich, evenals Amersfoort, na de vlucht van Van den Bergh, vreezende voor het lot van Zutphen, ijlings onderwierpen, liet hij aan Hiërges over, die met een deel van het leger noordwaarts toog om Robles te helpen. Naarden verstoutte zich eraan te denken om weerstand te bieden. Het werd, toen Sonoy aan de stadsregeering alle hoop op versterking of garnizoen moest ontnemen en deze wegens de zwakheid der wallen,

---

[1]) Fruin, De veldtocht in de Nederlanden van 1572, in het Verslag van de Algemeene Vergadering der leden van het Hist. Gen. ('s Gravenhage, 1895), blz. 17 vlg.

die Naarden bijna onverdedigbaar maakte, de overgave aanbood, tot straf voor het aanvankelijke voornemen den 1sten December geplunderd en verbrand, terwijl volgens Alva's bevel de bevolking op niet minder gruwelijke wijze dan die van Zutphen werd uitgemoord. Het stadje werd zoo goed als verdelgd [1]) en met beulendankbaarheid herdacht Alva te Amsterdam Gods genade, die deze bestraffing had vergund.

Toen lag het sterke Haarlem aan de beurt, want bij het ongestadige weder, het toenemende drijfijs in de rivieren, die naar Holland's zuidelijk gedeelte leidden, en de moeielijkheid om zuidelijker op proviand te krijgen, werd het plan om over Bommel en Gorcum in Holland binnen te dringen spoedig opgegeven. Een oogenblik hoopte Alva de door het ijs ingesloten Geuzenvloot op de Zuiderzee zonder moeite in handen te zullen krijgen, doch de invallende dooi redde de Geuzen, die aanstonds hunne schepen in de havens van de hollandsche kust borgen tot het voorjaar.

Den 11den December begon het beleg der belangrijke stad, door wier inneming Waterland en Holland gescheiden zouden worden. Don Frederik, rekenende op het sterk vriezende weder, meende, dat de stad spoedig zou kunnen bestormd en veroverd worden. Een half jaar lang echter duurde het beleg, waarin van beide zijden met woeste dapperheid en barbaarsche wreedheid werd gestreden [2]). De stad, wier bevolking aanvankelijk in aantal dat der belegeraars nauwelijks overtrof en bij de aanhoudende vermeerdering van het ten slotte tot 30 000 man gestegen spaansche leger eindelijk minder dan $^2/_3$ van dit getal bedroeg, gaf den moed niet op. Het garnizoen bedroeg 4000 man onder den dapperen Watergeus Wigbold van Ripperda en werd krachtig gesteund door de moedige burgerij, die met 600 schutters en een groot aantal uit de arme bevolking gehuurde schansgravers, ja met eene vrouwenschaar onder aanvoering van de vurige Kenau Hasselaar aan de verdediging een werkzaam aandeel nam. De katholieke regeering der stad was kort vóór het beleg wegens aanvankelijke, ten deele heimelijke onderhandelingen met Alva [3]) door Marnix op bevel van

---

[1]) Zie het dramatische verhaal bij Motley, Rise, I, p. 355 ff.

[2]) Ibid., p. 363.

[3]) De pensionaris Assendelft en de schepen Schagen werden wegens verraad te Delft onthoofd.

den Prins in overleg met schutterij en gilden afgezet en vervangen door eene andere, bijna uitsluitend uit vurige Calvinisten, met name uit teruggekeerde ballingen samengesteld; de overdracht der van beelden beroofde kerken aan de Calvinisten was hiermede gepaard gegaan. Zoo was men zeker, dat de regeering voorloopig geene neiging tot overgave zou toonen.

De Prins wilde de stad ook niet aan haar lot overlaten. De korte tijd, dien hij na zijne komst in Holland vóór die der Spanjaarden nog beschikbaar had, had hij gebruikt om, van stad tot stad gaande, de verwarde zaken overal te regelen en de verdediging der provincie door krachtige maatregelen voor te bereiden [1]). Hij zond uit Leiden onmiddellijk na de komst der Spanjaarden Lumey met alle beschikbare troepen af om den vijand terug te dringen: de Geuzenaanvoerder viel echter bij Hillegom in eene hinderlaag en trok in verwarring terug — een nadeel, dat hevige verbittering tegen hem wekte en met zijne onmenschelijke wreedheid tegenover priesters en monniken, zijn ongebondenheid en willekeur aanleiding werd tot zijne gevangenneming en die van Barthold Entens, in het begin van 1573 op bevel van den Prins zelven. Vooral de door Lumey bevolen barbaarsche moord op den alom geachten delftschen priester Musius, een ook door prins Willem persoonlijk hoog geschat man, had algemeene verontwaardiging gewekt. Eene tweede poging tot ontzet onder den hopman Philips de Coninck eindigde den 2den Januari evenzoo met eene zware nederlaag, waarbij die aanvoerder zelf sneuvelde. Onvermoeid bleef de Prins echter steeds aan den arbeid, ook in het voorjaar van 1573, om de belegerde veste te ontzetten. De strenge winter gaf menigmaal gelegenheid om over het ijs allerlei toevoer, zelfs soldaten en munitie in de belegerde stad te brengen; toen het haarlemer meer en het IJ weder bevaarbaar werden, verschenen de hollandsche vaartuigen op deze en de naburige wateren en konden eerst in Mei na talrijke wisselvallige gevechten door de talrijke scheepsmacht van Bossu uit Amsterdam in een formeelen zeeslag worden overwonnen. Ook de vloot der Geuzen werd zoo goed als geheel vernietigd.

Met onuitputtelijke energie wist de Prins echter in die moeielijke dagen de bezwaren van financieëlen, politieken, militairen en religieusen aard, die zich ten gevolge van de heerschende verwarring in alle

---

[1]) Archives IV, p. 22.

zaken onophoudelijk voordeden, te overwinnen. En die bezwaren waren niet gering. De krijg kostte meer dan 8000 gulden daags, die slechts met groote moeite van de door den stilstand van handel en scheepvaart verarmde bevolking konden worden verkregen. De verwarring in het bestuur steeg hand over hand; de rechtspraak stond stil; ongeregelde benden slecht betaalde soldaten liepen het platteland af; de omtrek van Haarlem en Amsterdam geleek eene woestijn, uitgeplunderd als hij was door Spanjaarden en Geuzen, die achter de dijken en op de slooten en poelen als verbitterde vijanden op elkander loerden. Bovendien, het wantrouwen tusschen Katholieken en Calvinisten nam in het kamp der opstandelingen aanhoudend toe in weerwil van 's Prinsen ernstige pogingen om de belijders der tegenover elkander staande godsdiensten in den gemeenschappelijken strijd te verzoenen; de Calvinisten kregen door den drang der omstandigheden overal in de steden het heft in handen, zetten de niet vertrouwde andersgezinde regenten af, ontnamen den Katholieken de kerken en beletten zelfs allen katholieken eeredienst tot hevige ergernis van den Prins, die roomsch en geus eendrachtelijk wilde doen samengaan. Het weinig innige katholieke geloof der meerderheid, der regeerende klassen vooral, bood aan het wassende Calvinisme weinig tegenstand: tegenover geheele of halve onverschilligheid had het vurige, door de vervolging en de ballingschap gestaalde geloof van Marnix en de zijnen gemakkelijk spel en het Calvinisme, hoewel nog steeds slechts het geloof eener minderheid, behield spoedig feitelijk de overhand. Het ontbrak verder den Prins aan geschikte aanvoerders om de beproefde officieren van don Frederik, niet minder aan geoefende soldaten om Alva's veteranen met goed gevolg te bestrijden. Dapper genoeg waren de Geuzen en 's Prinsen waalsche en duitsche benden konden zich met hen meten, doch tegenover de even dappere en bovendien geoefende spaansche en italiaansche krijgers dolven zij in een geregeld gevecht telkens het onderspit.

Nog eenmaal, in het begin van Juli, gelukte het Oranje, door de belegerden met aandrang te hulp geroepen, een 5000 man bij Leiden te verzamelen. Hij had gehoopt, dat het zijn broeder Lodewijk, die thans weder hersteld was, zou gelukken om met een leger langs den Rijn naar Holland op te trekken ten einde de stad te ontzetten. Ook die hoop was vervlogen: geldgebrek had den Graaf belet om gehoor te geven aan 's Prinsen dringend smeeken om hulp en

slechts zeer langzaam kwamen de duitsche troepen bijeen, waarop Holland met ongeduld wachtte. Hij zelf werd met moeite weerhouden om „mettant le tout pour le tout" zich aan het hoofd te stellen van deze laatste legermacht, waarover hij kon beschikken. Onder Dirk, Heer van Bronkhorst en Batenburg en den Heer van Carloo, trok het legertje uit Leiden op, maar werd bij het Manpad door de Spanjaarden overvallen en uiteengeslagen. Toen was het met Haarlem gedaan. De wanhopige burgerij, den dood verkiezend boven het lot van Zutphen en Naarden, waarmede de vijand haar dreigde, dacht er ernstig aan met de 3000 weerbare mannen, waarover men in de stad na de tallooze bestormingen en kleine gevechten in en om de schansen nog kon beschikken, zich door den vijand heen te slaan. Het gebrek nam dagelijks toe; zoowel aan levensmiddelen als aan munitie kwam men te kort. Doch wat zou er — zoo vroeg men zich af met het oog op het gebeurde te Zutphen en Naarden — al mocht eens de uitval gelukken, van de achtergelaten vrouwen en kinderen worden? Ten slotte begon de magistraat in overleg met soldaten en burgers te onderhandelen met den door het beleg niet minder geteisterden vijand, wiens verliezen door de herhaalde afwisseling van vorst en dooi en door de tallooze kleine en groote schermutselingen op 12 000 werden begroot. Don Frederik wilde evenwel van geen voorwaarden hooren: op genade en ongenade moest Haarlem zich den 12den Juli overgeven. De veldheer woedde niet tegen de burgerij, die de plundering afkocht en slechts enkele burgers ter dood zag brengen; het overwinnende leger koelde op bevel van Alva zijn moed aan de dappere bezetting alleen, die met uitzondering der Duitschers, door Alva gespaard om hunne landgenooten niet te verbitteren, waaruit ook hij voor een deel zijne legers moest samenstellen, op gruwelijke wijze werd vermoord: een 300tal werd, toen het moordwerk de beulen vermoeide, rug aan rug gebonden en in het meer verdronken; Ripperda, Lancelot van Brederode en andere officieren, ten deele voormalige Watergeuzen, werden onthoofd.

Diep was de indruk, door Haarlem's val gemaakt, en wel was het noodig, dat de Prins, weder alle steden rondgaande, haar een voor een moed insprak, ze „besoeckende ende sterckende" [1]. Hij stond in deze omstandigheden zoo goed als alleen voor alles, „n'ayant personne

---

[1] Van Meteren, blz. 81.

pour en affaires si urgens me prester ayde ou conseil", zooals bij klaagde [1]), zich onderwerpende intusschen aan God's wil, het vertrouwen waarop hem niet begaf. „Gij schrijft ons", zoo antwoordde hij zijnen waterlandschen vrienden, die hem gevraagd hadden, of hij geen machtigen vorst tot bondgenoot had, „Gij schrijft ons, dat men U soude laten weten of wy oock met eenigen groten machtigen Potentaet in vasten verbonden staen om also door eenig treffelijk ontset die grote geweldige macht van den vyand te mogen wederstaen, waerop wy niet laten en willen ulieden voor antwoorde te geven, dat, aleer wy oit dese sake ende bescermenisse der Christenen ende andere verdrukten in desen lande aengevangen hebben, wy met den alderoppersten Potentaet der Potentaten alsulken vasten verbond hebben gemaekt, dat wy geheel versekert syn, dat wy ende alle degene, die vastelijk daerop betrouwen, door syne geweldige en machtige hand ten lesten noch ontset sullen worden" [2]).

Toch liet de Prins, als verstandig staatsman, niet na ook op de door Sonoy aangewezen en andere banen te trachten redding voor de Nederlanden te verkrijgen.

Reeds in het najaar van 1572 gingen er losse geruchten van 's Prinsen neiging tot onderhandelen [3]), waarvan Philips II toen evenwel uitdrukkelijk verklaarde niets te willen weten. Toch dacht de Prins in het volgende voorjaar nog aan pogingen der duitsche protestantsche vorsten in deze richting, waarbij graaf Lodewijk en graaf Jan van Nassau als bemiddelaars konden dienen. Ook enkele koningsgezinde zuidnederlandsche edelen en ambtenaren toonden zich niet ongenegen tot eene verzoening tusschen den Prins en den Koning mede te werken. De Keizer, de Koningin van Engeland, de Keurvorst van Keulen lieten zich in denzelfden geest uit. Graaf Jan kwam reeds tot de aanbieding van bepaalde voorwaarden, die bij zulk eene verzoening moesten vervuld worden. Met graaf Lodewijk stonden aan de andere zijde fransche agenten reeds weder in het vroege voorjaar van 1573 in betrekking en in Mei zond de Prins in het geheim gezanten naar het fransche hof, die moesten handelen over eene nieuwe verbintenis van den franschen Koning met den Prins tot het voeren van den

---

1) Archives IV, p. 177.
2) Bor, I, blz. 448.
3) Kervyn, III, p. 194 suiv.

gemeenschappelijken krijg tegen Spanje. De Koning van Frankrijk, die reeds berouw had over het in Augustus gebeurde, deed toen pogingen om met de duitsche protestantsche vorsten weder betrekkingen aan te knoopen. Bij al die onderhandelingen hield de Prins tegenover Spanje vast aan zijne eischen: vrije uitoefening van den gereformeerden godsdienst, handhaving der privilegiën, vertrek der Spanjaarden, afbetaling van zijne eigene troepen [1]). Ofschoon hij zich van het succès dezer besprekingen over eene verzoening weinig beloofde — hij zeide althans, dat hij er zich geene illusiën van maakte — liet hij toch met diepen staatkundigen blik geene enkele mogelijke kans op een bondgenootschap ongebruikt en lette op iedere wrijving in de politiek van westelijk Europa, die iets voor de Nederlanden scheen te zullen beloven.

Vooral had hij zijne hoop op de toenadering van Frankrijk gevestigd, zijne oude illusie, die hij tot zijn dood behield. Van Engeland verwachtte hij weinig, vooral nadat Elizabeth hare onderdanen uit Zeeland had teruggeroepen, het aanbod van den Prins om haar Vlissingen, Den Briel, Enkhuizen, Rotterdam en andere plaatsen onmiddellijk af te staan en daarna zelfs geheel Holland en Zeeland onder haar gebied te brengen had geweigerd [2]) en toenadering tot Alva had getoond. Er was zelfs een verdrag tusschen Spanje en Engeland gesloten, de zoogenaamde conventie van Nijmegen van Maart 1573, die de oude handelsbetrekkingen zou herstellen op grond van de oude verdragen. Wel werd dit verdrag ten slotte nog niet geratificeerd maar Elizabeth bleek duidelijk ongenegen te zijn om thans, na Alva's overwinningen, hare van ouds dubbelzinnige houding ten gunste der Geuzen te wijzigen. En, was op Engeland niet te rekenen, de Prins had ook van de gezindheid der duitsche vorsten in de laatste jaren genoeg bemerkt om weinig hoop te voeden op steun van die zijde. Alleen van Frankrijk, den ouden vijand van het bourgondisch-habsburgsche Huis in Europa, verwachtte hij op den duur hulp [3]).

Dank zij zijne bemoediging, dank zij ten deele ook het aanvankelijk succès in Zeeland, waar thans de bekwame Charles en Louis de Boisot

---

[1]) Archives III, p. 50.

[2]) Kervyn, III, p. 162.

[3]) P. L. Muller, Prins Willem I en Frankrijk (Versl. en Med. Kon. Akad. 3de Reeks, Deel VIII, blz. 127 vlg.).

de leiding der zaken in handen hadden en Rammekens veroverden, terwijl Middelburg en Goes steeds nauwer werden ingesloten, toonde de bevolking van Holland zich bereid om ook zonder eigenlijke bondgenooten verder te strijden. De op het oog verlokkende proclamatie, den 16den Juli door Alva namens den Koning afgekondigd, waarbij deze, „gelyk een hinne haer jongen" de Hollanders en Zeeuwen terugroepende onder zijne vleugelen, opnieuw pardon beloofde voor hen, die zich onderwierpen, en de vreeselijkste bedreigingen uitte tegen de weerspannigen, had zeer weinig invloed, tot verbazing en verbittering van den Hertog, die gemeend had, dat na Haarlem's val de rebellen onmiddellijk het hoofd in den schoot zouden leggen. Een oproer onder de veroveraars van Haarlem, die wegens de geleden ontberingen zeer ontstemd waren, in de eerste plaats luide klaagden over slechte betaling, tegen hunne officieren opstonden en slechts met groote moeite door het persoonlijk optreden van Alva en zijn zoon konden tevreden gesteld worden, wees op eene zwakke plek in het spaansche stelsel. Het langdurige en moeielijke beleg van Haarlem vooral had de kracht van het spaansche leger ten zeerste aangetast. Honderden bij honderden soldaten waren bezweken en de overschietenden waren gedemoraliseerd door ziekten en ongemak, door slappe krijgstucht, door gebrek aan leeftocht, die, nu een groot deel van Holland nog in het bezit der Geuzen was, uit Brabant langs een grooten omweg over Utrecht en Amsterdam naar het legerkamp voor Haarlem moest worden gevoerd.

Hoezeer het beleg van Haarlem het spaansche leger verzwakt had, bleek spoedig na de overgave. Medina-Celi, die zich tijdelijk teruggetrokken had, toen Alva verklaarde eerst zijne plannen tegen Holland te willen doorzetten, hield niet op te waarschuwen. Vooral het gebrek aan geld werd ernstig: de zendingen uit Spanje hadden zoo goed als geheel opgehouden en in de Nederlanden, zelfs te Antwerpen, was geen geld meer te krijgen [1]).

Doch Alva besloot door te tasten en nogmaals een afschrikwekkend voorbeeld te stellen: den 16den Juli reeds verschenen zijne benden voor het reeds wankelende Alkmaar, dat echter nog juist bijtijds door den Prins van een klein maar voldoend garnizoen onder Cabeliau en

---

[1]) Mondoucet, Négociations (Paris et Reims, 1891), I, 350. Vgl. Bussemaker, De Afscheiding der waalsche gewesten van de Generale Unie (Haarlem, 1895), I, blz 30.

Ruichaver werd voorzien. De Landvoogd liet tegelijk te Antwerpen krachtige maatregelen nemen om Zeeland met eene aanzienlijke vloot te bedwingen en te Amsterdam en Harlingen eene dergelijke scheepsmacht gereed maken om de Geuzen op de Zuiderzee te bevechten. Alkmaar, voor het oogenblik gelukkig nog ontkomen aan de verwoesting te vuur en te zwaard, die in Alva's plan lag, zag intusschen den 21sten Augustus de Spanjaarden opnieuw voor zijne wallen. Herhaalde bestormingen werden met leeuwenmoed door de kleine maar dappere schaar van burgers en soldaten afgeslagen; het kanon wisselde de bestorming af en schoot herhaaldelijk bres maar de moedige verdediging en de moerassige grond, die het gebruik van de artillerie belemmerde, deed de Spanjaarden aan een goeden uitslag wanhopen. Den 8sten October verlieten zij niet alleen hunne legerplaats maar de gansche streek uit vrees voor het water, dat, naar men hun met zekerheid meldde, weldra uit de door Sonoy geopende sluizen en doorgestoken dijken hen zou komen overstelpen. De Prins had zijn gouverneur in Waterland inderdaad daartoe machtiging verstrekt, ofschoon de boeren in zulk eene overstrooming weinig zin hadden en hevigen tegenstand toonden tegen dit uiterste middel.

„Van Alkmaar begon de victorie." Drie dagen later werd de amsterdamsche vloot, die onder Bossu over den Pampus de Zuiderzee was binnengekomen, door de Geuzen onder Cornelis Dirksz., burgemeester van Monnikendam, op de vlucht gedreven; Bossu zelf, 's Konings stadhouder, viel den rebellen in handen en werd onder de verwenschingen der bevolking gevankelijk binnen Hoorn gebracht. Plannen op Groningen en andere plaatsen in het Noorden schenen goede kansen te beloven en in Zeeland begonnen de Boisots, zich voorbereidend om de te wachten antwerpsche vloot af te slaan, Mondragon boven het hoofd te groeien.

Doch de zaak des Prinsen bleef met dat al in een hachelijken toestand. Een ernstig nadeel juist in die dagen was de gevangenneming van Marnix door de Spanjaarden bij Maaslandsluis, welken uit het oogpunt der defensie belangrijken post hij had moeten bezetten en versterken. De Spanjaarden maakten zich meester van alle dijken en wegen ten platten lande en de steden Delft, Schiedam en Rotterdam lagen spoedig als eilanden te midden eener woelige zee, terwijl Leiden reeds den 30sten October den vijand voor zijne poorten had en zich weldra van alle zijden zag ingesloten. Marnix werd gevankelijk naar

den Haag, later naar Utrecht gevoerd en dankte zijn leven alleen aan de omstandigheid, dat Bossu door de Geuzen werd gevangen gehouden.

Reeds zag de Prins het oogenblik naderen, waarop ook hijzelf te Delft, waar hij ter wille der verontruste bevolking wilde blijven, zou worden ingesloten en de communicatie tusschen de steden geheel zou worden gestremd [1]). Hij zette zijne broeders in Nassau aan, voor dat geval den steden door brieven moed in te spreken en zoo spoedig mogelijk hem te hulp te komen. In zijn uitersten nood hield hij hun voor, hoe zij thans nog, met een 10 000 man door noordelijk Brabant over Geertruidenberg, waar kort te voren Tseraerts door oproerige soldaten was vermoord, snel oprukkend Holland zouden kunnen redden [2]). Alles wees er op, dat er spoedig verbetering moest komen, wilde de weerstand van de hollandsche burgerijen onder leiding van den Prins niet nutteloos zijn geweest. En alsof het lijden in Holland nog niet groot genoeg was, een hevige pestziekte sleepte honderden in de door het gevluchte landvolk overvulde steden naar het graf. De ziekte was een gevolg van het onbegraven blijven der honderden, om Haarlem bij vriend en vijand gesneuveld [3]). Men zag het tijdstip nabij, waarop de Prins zijnen vijanden in handen zou vallen en de laatste steunpunten van den opstand zouden bezwijken onder den aandrang der van alle kanten toestroomende vijanden.

Juist toen kwam er uitkomst. Alva werd in die dagen door een anderen, een minder doortastenden landvoogd vervangen.

Lang te voren reeds — wij zagen het boven — had de in alle opzichten teleurgestelde Hertog zijn moeielijken post willen nederleggen. Niet alleen de haat der Nederlanders en de bezwaren van zijn ambt maar ook, en wel voornamelijk, de tegenwerking en intrigues te Madrid zelf hadden hem reeds lang verdroten. Medina-Celi was daarop wel aangekomen, maar op een oogenblik, zeker weinig geschikt om het bewind over te dragen. En toen de nieuwbenoemde landvoogd, die eerst na ontvangst van nadere bevelen de landvoogdij op zich mocht nemen, de zaken eenigen tijd van nabij had beschouwd, toonde hij weinig geneigdheid zijn post te aanvaarden. Ook hem scheen het toe, dat Alva eerst den opstand met sterke hand moest

---

1) Archives IV, p. 242.

2) Ibid., p. 246.

3) Fruin in Bijdr., 3de R., III, blz. 11.

onderdrukken, alvorens een nieuw stelsel van regeering, de uiting der gezindheid om aan de grieven der Nederlanders tegemoet te komen, kon worden ingevoerd. Toch liet hij zich reeds in met de tegenstanders van Alva in de brusselsche regeering.

Weldra kwamen er te Madrid nieuwe plannen op om het ernstig begeerde stelsel van zachtheid in de Nederlanden toe te passen. Een jonge aartshertog, Ernst van Oostenrijk, zoon des Keizers, zou met eene dochter van Philips II huwen en dan de landvoogdij in de Nederlanden op zich nemen. Zoo zou, naar de meening van Granvelle en anderen, het best aan de ernstige grief der Nederlanders tegen een landvoogd, die niet van vorstelijken bloede was, worden tegemoet gekomen. Ruy Gomez, Alva's grootste tegenstander, bevorderde dit plan in overeenstemming met Hopperus. Maar Gomez stierf in den zomer van 1573 en het geheele plan verviel.

Alva geraakte intusschen meer en meer in ongelegenheid. Geldgebrek, zoo sterk, dat ook de laatste financieële hulpbronnen uitgeput waren, belette hem zijne troepen in behoorlijke orde en tucht te houden; het wantrouwen zijner regeering verbitterde hem nog meer dan het taaie verzet der Hollanders en Zeeuwen. Gebruik makende van de ongunstige berichten uit de Nederlanden in den zomer van 1572 hadden de wegens den 10den penning naar Spanje gezonden deputaties van Henegouwen, Brabant en Vlaanderen, die in den beginne op raad van Alva zeer ongenadig ontvangen waren, zich opnieuw tot den Koning gewend en werkelijk de schorsing der gehate heffing tegen eene nieuwe belofte van 2 millioen per jaar, ja zelfs de algemeene toezegging verkregen, dat de 10de penning zou worden afgeschaft. Het was eene schitterende overwinning van de Nederlanders op den verfoeiden Landvoogd [1]. „God en de menschen zijn tegen mij" moet hij in dezen tijd moedeloos hebben uitgeroepen. Statig als altijd, doch somber en zwijgend zag men hem te midden zijner hofhouding, uit vrees voor oproer door eene sterke garde omringd, in het voorjaar van 1573 door de straten van zijne hoofdstad rijden. De geheime tegenwerking van Medina-Celi bleef hem weldra evenmin verborgen als de vijandschap der natie zelve en hij beklaagde er zich terecht ernstig over. En toch had hij zijn Koning en zijne Kerk zoo goed mogelijk meenen te dienen. Hij drong nog-

---

[1]) Bussemaker, De Afscheiding, I, blz. 19.

maals ernstig op ontslag aan en den 19den October werd het hem eindelijk verleend.

Als zijn opvolger had Philips reeds in Januari te voren niet Medina-Celi, die even vroeger weder naar Spanje vertrokken was, doch den voor het nieuwe systeem, dat men meende te volgen, meer geschikt geachten don Luis de Requesens y Zuniga, gouverneur van Milaan, aangewezen. Requesens, zwak van gestel en de hem opgedragen taak niet begeerende, trachtte den Koning over te halen hem van de landvoogdij te ontslaan doch Philips weigerde. Zoo moest hij ten slotte wel toegeven en kwam na lange aarzeling en hevig tegenstribbelen in November te Brussel aan. Den 18den December 1573 verliet Alva de Nederlanden, vergezeld door zijn trouwen dienaar, Vargas. Hij begaf zich over land naar Milaan, van waar hij in het voorjaar Madrid bereikte. Daar was de stemming hem zoo ongunstig, dat hij zich spoedig op zijne goederen terugtrok, in verklaarde ongenade bij den Koning, nu zijne zending naar de Nederlanden in weerwil van alle inspanning van krachten zoo geheel als mislukt was te beschouwen.

Hij liet de Nederlanden in een deerniswaardigen toestand achter. Antwerpen's handel was sedert 1566 onherstelbaar geknakt, zoowel door de voortdurende moeielijkheden met Engeland in de laatste jaren als door de woelingen van 1566 en 1567 en vooral door de onveiligheid op de Schelde ten gevolge van de vestiging der Geuzen te Vlissingen, die alle pogingen om hen met gewapende vloten te verjagen zegevierend hadden afgeweerd. Brabant leed zwaar onder de verwoestingen, die des Prinsen veldtochten er hadden teweeg gebracht. In Holland, Zeeland en Friesland heerschte eene hopelooze verwarring. Amsterdam en Groningen benevens de andere handeldrijvende steden van het Noorden zagen, evenals Antwerpen, hare verkeerswegen door de schepen der Geuzen beheerscht. Stilstand van het verkeer en daarmede samenhangende armoede kwamen allerwege aan den dag. De ontevredenheid over Alva's bestuur, dat volgens Requesens' verklaring 6000 Nederlanders van allen rang en stand [1]) op allerlei wijzen had doen omkomen en de financieële lasten ondragelijk had gemaakt, richtte zich vooral tegen hemzelven en zijne spaansche

---

[1]) Het getal van 18000, waarop Alva zich zou hebben beroemd, is zeker te hoog (Gachard, Etudes, II, p. 366).

raadslieden, de eenigen, op wier adviezen hij vertrouwde. Hij ging heen, beladen met den vloek der Nederlanders, van katholieke zoowel als van niet-katholieke zijde. „Tristis venit, tristior abiit" zeide Viglius, en de volksmond zong spottend „een nieu liet" van „den ouden man, die duc d' Alve hiet", die „met processy ingehaelt" nu „vaert wech, heeft niemant betaelt." En nog klonk het geuzenlied over de wateren van Zeeland en in de steden van Holland; nog hield de Prins van Oranje zich staande aan het hoofd van zijne visschers en boeren, zijne burgers en matrozen, zijne „kleine luyden", met wie hij zich in denzelfden tijd, toen Alva de Nederlanden verliet, nog inniger had verbonden door openlijk aan het avondmaal volgens den calvinistischen ritus deel te nemen [1]). Deze daad, door de Calvinisten met gejuich begroet, vereenzelvigde zijne zaak nog meer dan vroeger met die der vurige geloovigen, wier moed en trouw hij thans als den hechtsten steun van den opstand had leeren waardeeren.

Onder degenen, die met hem samenspanden in den strijd tegen Spanje, waren er zeer velen, die niet lang weerstand zouden kunnen bieden aan de bezwaren van een krijg als dien hij nu moest voeren: de gezeten burgerij zou in 1573 voor het meerendeel niet ongeneigd geweest zijn om zich weder aan het spaansche gezag te onderwerpen. Op haar, gehecht als zij van nature is aan hare rust, aan haar bezit, viel bij een strijd op leven en dood, zooals de Prins in die dagen moest voeren, niet al te vast te rekenen. Al zijne overredingskracht, al zijne onweerstaanbare minzaamheid had de Prins moeten aanwenden om in de maanden des gevaars den moed der burgerij staande te houden. Hoe afkeerig ook steeds van Alva's tirannie en van geloofsvervolging, hoe bevreesd voor den 10den penning en voor het verlies harer privilegiën, het mocht alles behalve zeker heeten, dat de gezeten burgerij, voor de keus tusschen materieëlen ondergang en de kans op afwerping van het gehate gezag gesteld, de laatste zou kiezen. Veeleer viel te rekenen op de hulp ten einde toe — en dat einde scheen velen niet zoo ver meer verwijderd — van hen, die van den vijand niets anders dan verbanning, verbeurdverklaring, ja den dood te wachten hadden. Dat waren de teruggekeerde ballingen, de predikanten, in het algemeen de Calvinisten, nog altijd betrekkelijk

---

[1]) Hessels, Archivum II, p. 469. Vgl. de noot bij Fruin, De voorbereiding in de ballingschap, blz. 15.

klein in getal maar door de gebeurtenissen van het laatste jaar in het bezit der regeeringsmacht in de hollandsche steden. Met hen moest de Prins overwinnen of sterven. Met hen alleen, sinds noch zijne luthersche vrienden en verwanten onder de duitsche vorsten, noch de anglicaansche vorstin in Engeland hem voldoenden steun wilden verschaffen. Dat verklaart, waarom hij in October 1573 eindelijk openlijk overging tot de Kerk, die reeds zijne sympathie had gewonnen in de dagen, toen hij te midden der Hugenoten streed en zijn vroegeren afkeer van het Calvinisme had laten varen onder den indruk van het levende geloof zijner krijgsmakkers. Hij had de gevoeligheid van Lutheranen en Anglicanen thans niet meer te ontzien: zij hadden hem in weerwil van zijne voorzichtigheid op dit gebied in den steek gelaten. De teerling was geworpen, die over zijn verder levenslot moest beslissen.

Hij besliste ook over de toekomst der Nederlanden. Wèl wist het ook de Spanjaard, dat de Prins de ziel van den opstand was: zonder zijne leiding ware het verzet door Alva zeker spoedig onderdrukt, zonder zijne bemoediging zouden velen den strijd hebben opgegeven, zonder zijn genie zou de spaansche overmacht weldra hebben gezegevierd. Van deze overtuiging tot de gedachte om den Prins uit den weg te ruimen was in die dagen van dolk en vergif de stap niet groot. Die stap werd dan ook gedaan. Menigmaal reeds in dezen tijd werd te Madrid daartoe geraden, met name door den nog te Rome verwijlenden Granvelle, die met belangstelling de nederlandsche zaken bleef gadeslaan. Menigmaal achtten de Prins zelf en zijne omgeving zijn leven bedreigd. Doch al gevoelde men te Madrid meer en meer voor het moordplan, men twijfelde nog aan de doelmatigheid van zulk eene poging om de Nederlanden te bevredigen en het kostbare leven zou gelukkig behouden blijven, totdat de omstandigheden zich verder hadden ontwikkeld. Wanneer eenmaal het duivelsche plan tot uitvoering zou komen, zou de zaak der vrijheid veel gevorderd zijn.

Voor het oogenblik was het zoover nog niet en scheen het wanhopige verzet van den verarmden Prins aan het hoofd van den naar drie of vier punten teruggedrongen opstand van een handvol boeren, visschers, matrozen en burgers tegen den wil des vorsten van het machtigste rijk der wereld, dat over de Oceanen reikte, slechts eene zaak van korten tijd te zijn. Wel had Alva's strengheid de zaak niet ten einde kunnen brengen maar eene welwillende houding zou aan-

stonds het verzet breken en onderwerping van of desnoods verzoening met den Prins en de zijnen mogelijk maken. Zoo dachten de Koning en zijne raadslieden. De krachten van Spanje zouden wel, meenden zij, toereikend zijn om de ongehoorzame Hollanders in korten tijd tot onderwerping aan het wettige gezag te brengen.

Zij letten daarbij niet genoeg op wat hen tot voorzichtigheid had moeten manen: de kracht, die de wanhoop aan een opstand als deze pleegt te verleenen; de eigenaardige geographische gesteldheid van het opgestane gewest, waar het water een krachtig verdedigingsmiddel kon heeten; de vijandige gezindheid der regeeringen van Frankrijk en Engeland jegens Spanje om te zwijgen van de dubbelzinnige houding des Keizers; de beteekenis der openlijke sympathie van de Protestanten in de drie naburige landen en elders in het Noorden voor hunne broeders in de Nederlanden, wier lot eenmaal het hunne zou kunnen zijn; eindelijk de toenemende innerlijke zwakheid van Spanje zelf. Al deze oorzaken hebben medegewerkt om de verwachtingen der spaansche regeering betreffende een spoedig einde van den opstand teleur te stellen, de laatstgenoemde niet het minst.

De tijd van Spanje's hoogsten bloei was omstreeks 1570 reeds voorbij [1]). Met reuzenschreden was het sedert de dagen, toen Ferdinand en Isabella Arragon en Castilië met Granada en Navarre tot één groot rijk hadden vereenigd, vooruitgegaan op de baan der ontwikkeling. De zilvermijnen van Peru, de rijke productie van Mexico, van Spaansch-Amerika in het algemeen, hadden de inkomsten van dat rijk op kolossale wijze doen stijgen. Landbouw en veeteelt, industrie en handel bloeiden in den laatsten tijd van Karel V en nog in de eerste regeeringsjaren van Philips II in ongekende mate. Omstreeks 1560 schijnt echter het hoogtepunt bereikt te zijn en snel daalt Spanje af van het standpunt, waarop de machtige Keizer ook dit onder zijne wereldheerschappij verkeerende land had weten te brengen.

De oorzaken van dit verval waren vele. Onder de voornaamste daarvan is wel in de eerste plaats te noemen de afkeer der Spanjaarden van geregelden arbeid, vooral van handenarbeid. „Niet goud en zilver", zooals een ongenoemd schrijver zich eene eeuw later in

---

[1]) Vgl. Häbler, Die wirtschaftliche Blüte Spaniens. Daartegenover onlangs Bonn, Spaniens Niedergang (Stuttg., 1896).

eene memorie aan koning Karel II van Spanje uitdrukte, „maar zweet is het kostbaarste der metalen, de alom geldige en nooit hare waarde verliezende munt." En ook die munt was toen in Spanje schaarsch.

Er was weinig, wat Spanje's kracht in de tweede helft der 16de eeuw zoo verzwakte als die eigenaardige trek van het spaansche volkskarakter, die zich uitte in de tevredenheid met een ellendig bestaan, mits het slechts een schijnbaar onafhankelijk bestaan mocht heeten, in onzinnigen trots op adellijke afkomst, al was de drager van den naam feitelijk tot een bedelaar, een vagebond geworden, die zijn minachting voor arbeid metterdaad toonde. Er was weinig neiging tot den landbouw in weerwil van alle pogingen der regeering van Karel V om de uitoefening van die werkzaamheid door privilegiën aan te moedigen en te beschermen, pogingen, die op het laatst zijner regeering tijdelijk een groot succès hadden doch welhaast bij den algemeenen weerzin der bevolking moesten worden opgegeven. De eenige bedrijven, waarvoor de Spanjaard iets gevoelde, waren dat van den zwervenden herder, die in de vrije natuur met zijne kudde rondzwierf, een kommervol bestaan zoekend in den strijd met roovers en elementen, en dat van den in de 16de eeuw overal werk vindenden soldaat, die in de avonturen van zijn leven bevrediging voor zijn behoefte aan afwisseling en in den te betalen buit een voldoend bezit vond. Er was onverschilligheid voor de belangen van handel en industrie, beiden door den Spanjaard aan den vreemdeling overgelaten, hetzij wederom uit tegenzin tegen inspannenden arbeid, hetzij uit trotsche minachting voor het werk in kantoor of werkplaats. Het avontuurlijk leven te leiden van een edelman, een „hidalgo", hoe dan ook, of van een geestelijke naar spaanschen aard, desnoods zoo karig mogelijk — als loontrekkend dienaar bij een grande, als gewoon soldaat, als rondzwervend herder, als bedelmonnik, als bedelaar — dat was het eenige, waartoe de Spanjaard zich aangetrokken voelde. Om dat ideaal te bereiken was het bezit eener familie natuurlijk een beletsel; daarom leefden duizenden en nog eens duizenden in Spanje — hetzij als leek, hetzij als geestelijke — ongehuwd, een feit, dat op het bevolkingscijfer een noodlottigen invloed had. Ook namen de bebouwde landerijen af en werd het akkerland in weiland veranderd of bleef verwaarloosd in handen der groote adellijke familiën, die een weinig minder vadsig leven leidden dan de overige klassen der bevolking,

en der tallooze kloosters en kerken, door eene menigte van luie kloosterlingen en niet minder gemakzuchtige seculiere geestelijken bevolkt of beheerd. Zoo werd Spanje voor de eerste levensbehoefte, het graan, afhankelijk van aanvoer uit het buitenland.

En toch was het nationale gebrek door eene verstandige regeering wel te verbeteren geweest: de toestanden onder Karel V bewijzen het overtuigend.

Rijk en vruchtbaar was Spanje's grond. Zoowel in Rome's dagen als onder de heerschappij der Mooren was het bewijs geleverd, dat bij eene behoorlijke bebouwing en zorg voor goeden wateraanvoer zelfs de droge hoogvlakten van Arragon en Castilië rijke oogsten konden geven, bijna even zoo goed als de door de natuur begunstigde streken van Andalusië en Valencia. Doch tegelijk met de moorsche heerschappij was die vruchtbaarheid verdwenen en eerst de krachtige maatregelen van Karel V verhieven den spaanschen landbouw weder uit het diepe verval, waarin hij was gezonken, zoodat omstreeks 1530 weder koren werd uitgevoerd en de wijnbergen van het Zuiden gansch Europa van zware wijnen konden voorzien. De rijkdom juist van den landbouwer verlokte echter Philips II reeds in den aanvang zijner regeering tot zware belasting van diens bedrijf en het waren die zware lasten, die, met de verdrijving van de naarstige afstammelingen der Mooren omstreeks 1571, den spaanschen landbouw een onherstelbaren knak gaven. Op het einde der eeuw verkeerde de landbouw in even treurigen staat als kort vóór haar begin.

Wat de industrie betreft, in de 15de eeuw was het daarmede in Spanje slecht gesteld geweest. Isabella en Ferdinand hadden zeer veel gedaan om de zijdeweverij en de wolindustrie uit haar verval te verheffen; Karel V had voortgebouwd op de door zijne grootouders gelegde grondslagen. Toledo en Sevilla, Segovia en Valladolid, Valencia en Granada telden in het midden der 16de eeuw duizenden zijde- en wolwevers. Maar wederom waren het de door dezen bloei uitgelokte belastingen op het fabrikaat en de verdrijving der Moriscos onder Philips II, die ook hierin spoedig verandering brachten: tegen het eind der eeuw waren de bloeiende steden van veertig jaren te voren weinig meer dan eene schaduw van wat zij waren geweest.

En wat op het gebied van landbouw en industrie viel op te merken, was ook op dat van den handel te zien. De ontdekking van Amerika had op den spaanschen handel een onberekenbaren invloed kunnen

hebben, wanneer de spaansche natie van oudsher geen onoverwinbaren afkeer van den „onteerenden" handel had gehad nog meer zelfs dan van het handwerk. Sevilla alleen trok groote voordeelen van den amerikaanschen handel, waarvan aan die stad het monopolie was geschonken. Karel V deed zijn best om ook in de andere havenplaatsen den overzeeschen handel te doen ontluiken en het gelukte hem inderdaad eenigszins: Coruña, Malaga, Cadix, Loredo werden handelshavens van beteekenis. Doch ook hier had de bemoeielijking van buitenlandsche kooplieden, de overmatige belasting, hadden verkeerde maatregelen der regeering in het algemeen de noodlottigste gevolgen; alleen te Sevilla redde zich nog een deel van den overzeeschen handel.

En behalve dit alles trekt ook de toenemende duurte van alle zaken de aandacht, het natuurlijke gevolg van den ontzaggelijken invoer van goud en zilver, waardoor de prijzen in het algemeen in den loop van minder dan eene halve eeuw, van 1520 tot 1560, verdriedubbeld werden [1]) — een feit, dat op zich zelf alle economische verhoudingen in een land in verwarring moet brengen, ten minste tot hevige crisissen aanleiding moet geven.

Daarbij kwam dan nog de erbarmelijke financieële politiek van Philips' regeering, zeker niet de minste der oorzaken van Spanje's verval. Reeds Karel V had aan zijne spaansche landen zware financieële eischen gesteld, eischen, waaraan de volksvertegenwoordigingen der verschillende landen, met name de Cortes in Castilië, zwak als zij over het algemeen waren, weinig anders dan lijdelijk weerstand hadden kunnen bieden. Zoo was de staatsschuld van Spanje bij Karel's aftreden reeds 20 millioen dukaten geweest.

Philips II begon zijne regeering tijdens een oorlog met Frankrijk, eene erfenis van zijn vader, en die krijg drukte vooral op Spanje, daar de Nederlanden en Italië reeds uitgeput waren door de lange reeks van oorlogen, die zij hadden moeten voeren, en weinig meer konden bijdragen. Tollen en andere lasten werden tot de uiterste grenzen verhoogd; allerlei staatsinkomsten en rechten werden vervreemd of op ongunstige voorwaarden verpacht; de alcabala werd evenzoo onder herhaald protest der castiliaansche volksvertegenwoordiging herhaaldelijk opgedreven; de exploitatie der goud- en zilvermijnen, de tollen, de zoutproductie werden tot kroonmonopoliën

---

[1]) Häbler, l. l., S. 160 ff. Bonn wijt de duurte vooral aan de geringe warenproductie.

gemaakt; de geestelijkheid en de adel werden herhaaldelijk tot zoogenaamde vrijwillige opbrengsten genoodzaakt; met genueesche, florentijnsche, augsburgsche, neurenbergsche, antwerpsche bankiers werden dikwijls zeer onvoordeelige contracten gesloten ten einde aan gereed geld te komen om de spaansche heerschappij in de Middellandsche Zee en op den Oceaan te kunnen handhaven door uitrusting van vloten, ten einde de legers op de been te houden, die te land Spanje's oppermacht moesten verdedigen. Een in hooge mate wanordelijk financieel beheer, eene slechte contrôle op de ambtenaren, die zich op schaamtelooze wijze wisten te verrijken ten koste van de schatkist en de belastingplichtigen; een roekelooze overdaad in het scheppen van bezoldigde ambten, zoowel aan het hof als elders in de provinciën; daarbij het onderhoud van een groot leger en eene aanzienlijke scheepsmacht — dat alles ondermijnde de financieële krachten van Spanje. Hoewel de telkens ingevoerde nieuwe belastingen de inkomsten belangrijk deden stijgen, zoodat, terwijl Karel V jaarlijks ongeveer 2 millioen dukaten uit Spanje trok, Philips in 1563 reeds tot bijna 3 millioen genaderd was en tien jaren later tot bijna 4 millioen was gevorderd, steeg de staatsschuld onophoudelijk en was in 1571 op hare beurt gekomen tot ruim het dubbele van die, waarmede Philips II zijne regeering was begonnen. Een staatsbankroet stond voor de deur.

Dat dreigende staatsbankroet en het evenmin onbekende feit, dat de bevolking van het spaansche schiereiland in dien tijd zoo niet afnam dan toch stilstond [1]), terwijl zij in den onmiddellijk voorafgaanden tijd zeer sterk was vooruitgegaan, bewees duidelijk, dat Spanje veel minder krachtig was dan het een oppervlakkigen beschouwer toescheen. En de wanhopige verklaringen der regeering aan de volksvertegenwoordiging toonen duidelijk, dat zij zelve den toestand niet rooskleurig inzag. Neen, de strijd, die volgen zou, was geen strijd als die tusschen den ijzeren en den aarden pot, waarvan de fabel spreekt, veeleer — de nakomeling heeft het meer en meer leeren inzien en heeft begrepen, wat den tijdgenoot een wonder scheen — een strijd tusschen een kolossus op leemen voeten en een kleinen doch krachtigen tegenstander.

Want tegenover het uitwendig ontzaggelijke rijk van den schijnbaar

---

[1]) Häbler, l. l., S. 144 ff. Zij bedroeg omstreeks 1500 4¼ millioen, omstreeks 1550 6¾ millioen, omstreeks 1560 8 millioen, op welke hoogte zij bleef staan.

machtigsten Koning der Christenheid, dat inwendig zwak mocht heeten, stond een klein doch krachtig volk, sterk door de ligging van zijn gebied, door een uitstekenden leider aangevoerd, vasthoudend van aard, steunende op zijn goed recht, tot wanhopigen tegenstand geprikkeld door de wreedheid en de dwingelandij van den tegenstander. En de kern van dat volk werd gevormd door eene krachtig aaneengesloten minderheid, bereid om te sterven voor wat haar op het gebied van geloof en vrijheid dierbaar was, liever dan opnieuw het harde brood der ballingschap te gaan zoeken in het vreemde land of zich te krommen onder het juk van een vorst, dien zij haatte als een tiran.

HOOFDSTUK II.

HET BESTUUR VAN REQUESENS.

Met koelheid werd de nieuwe Landvoogd door het getrouwe deel der Nederlanders, met wantrouwen werd hij door de partij van verzet ontvangen. De eersten zagen zich opnieuw teleurgesteld in de verwachting, dat thans weder een vorst van koninklijken bloede als bestuurder naar de Nederlanden zou gezonden worden, en begroetten den spaanschen grande, die zelfs geen Fransch kende en niet anders dan in het Spaansch met hen kon verkeeren, wiens militaire bekwaamheden ongetwijfeld beneden die van zijn voorganger stonden, met weerzin; de laatsten hadden weinig vertrouwen op de welwillende gezindheid eener regeering, die zich zoo meedoogenloos getoond had.

En toch was Requesens, waren 's Konings raadslieden te Madrid, was de Koning zelf tot de ernstige overtuiging gekomen, dat men alleen langs den weg der zachtheid de bevrediging der Nederlanden zou kunnen verkrijgen. Requesens, meer onderhandelaar dan krijgsman, meer diplomaat dan veldheer, was bezield met den ernstigen wensch om dien weg te bewandelen. Van onderhandelingen vooral hoopte hij succès, als dit nog te bereiken was. Veel verwachting koesterde hij van de amnestie van Juni 1574, op zijn aandrang door den Koning eindelijk toegestaan doch tot groote schade van den goeden

indruk nog een half jaar verschoven: slechts een driehonderdtal personen in alle nederlandsche gewesten samen werden uitgezonderd, terwijl de Paus voor alle ketterij vergeving schonk. Tot de uitgezonderden behoorde natuurlijk de Prins van Oranje met zijne voornaamste aanhangers onder adel en burgerij benevens de predikanten.

Maar deze nieuwe „Pardona", weldra als „Pandora" door de opstandelingen bespot, kon het wantrouwen in de bedoelingen der regeering niet wegnemen, zooals velen reeds te voren gevreesd hadden. Men herinnerde zich het verraad, door Requesens eenmaal tegenover de Mooren in Granada gepleegd. Men zag in deze aanvankelijke zachtheid een list, de bekende handigheid van den zoet fluitenden vogelaar, op bedriegen uit. Altijd weder klonk den Calvinisten de waarschuwing in de ooren „dat men jegens ketters geen woord behoefde te houden." Ook de belofte om den Bloedraad op te heffen, zoodra de gevraagde subsidiën aan den Koning waren toegestaan, maakte weinig indruk, hoewel de Raad reeds dadelijk geen doodvonnissen en verbeurdverklaringen meer uitsprak en zich tot lichtere straffen en tot onderzoek der zaken bepaalde [1]). De vriendschap van Requesens voor de gevreesde orde der Jezuieten werkte evenmin in zijn voordeel, zelfs in onverdacht katholieke kringen.

Reeds waren er in 's Konings omgeving velen, die oprecht meenden, dat bij het vertrek van Alva de tijd van onderhandelen met de rebellen gekomen was. Van de eene zijde drongen de Paus en de Keizer, van de andere Berlaymont en andere nederlandsche raadslieden op onmiddellijke onderhandelingen met den Prins aan en de Koning toonde zich, hoe ongaarne ook, thans niet volstrekt ongeneigd dien weg in te slaan, al was hij niet van zins op het punt van het katholieke geloof en van zijne eigene souvereiniteit zijne eischen te laten vallen. Doch het was al veel, dat in zijn eigen omgeving de gedachte aan eenig toegeven aan den eisch der gewetensvrijheid opkwam en dat hij Requesens, al was het in dubbelzinnige termen, toestond zekere beloften in deze richting te doen [2]).

Neiging tot een vergelijk vertoonde zich ook, reeds op het einde van 1573, in het kamp van den Prins. De gevangenneming van Marnix gaf aanleiding tot eene vriendelijke correspondentie tusschen Romero,

---

[1]) Gachard, Etudes et notices historiques, I, 164 suiv.

[2]) Kervyn, III, p. 387 suiv.

vóór jaren Oranje's krijgsmakker, en den Prins, die evenwel duidelijk deed uitkomen, dat de Koning in allen gevalle vrijheid van geweten en handhaving der oude privilegiën zou moeten toestaan [1]). Marnix zelf had ten gevolge van de gevangenschap, waarin hij verkeerde, den moed laten zakken; hij ried den Prins ernstig aan den strijd op te geven en des noods met zijne geloofsgenooten het land te verlaten, „veu que, le duc d'Albe se retirant, le peuple pourra jouyr de la clémence naturelle du roy." De Prins gaf dit voorstel aan de Staten van Holland en andere personen van aanzien in overweging maar antwoordde wederom op grond van hunne eenstemmige verklaring [2]), dat aan geen vrede te denken viel, wanneer voor de vrijheid van geweten en de handhaving der privilegiën geene krachtige waarborgen door den Koning werden verleend — krachtige waarborgen, met het oog op het niet houden der beloften van de Hertogin aan de edelen in 1566, op den Bartholomeusnacht, nog zoo versch in het geheugen, op menig ander geval, waarin gebleken was.... dat men zich ontslagen placht te rekenen van beloften, aan ketters gedaan.

Het wantrouwen was te diep dan dat er van verzoening sprake kon zijn. Door middel van Noircarmes, die te Utrecht de plaats van Bossu als stadhouder had ingenomen, van Leoninus, den gematigden hoogleeraar te Leuven, van Champagney, den broeder van Granvelle, van den naar Utrecht overgebrachten Marnix, die in Juli 1574 zelfs eenige dagen in Holland mocht verblijven ten einde den vrede te bevorderen, trachtte Requesens herhaaldelijk in den loop van dat jaar den Prins te bewegen den strijd op te geven. Alles mislukte. Noch aanbiedingen van geldelijke schadeloosstelling aan den Prins zelven, mits hij de Nederlanden verliet, noch voorstellen aan de Staten van Holland konden een van beiden doen wankelen in hun besluit om den oorlog voort te zetten, zoo lang geen vertrouwbare vrede was gesloten. En juist aan het vertrouwen op 's Konings woord ontbrak het. Zoo won van beide zijden de overtuiging veld, dat de krijg moest beslissen. De krijg werd dan ook inmiddels voortgezet, al gaf men de onderhandelingen niet geheel op.

Sedert het voorjaar van 1573, toen de Prins zijn getrouwen Lumbres weder naar Parijs had gezonden om er met het fransche hof te onder-

---

[1]) Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, III, p. 86.

[2]) Ibid., p. 88 suiv.

handelen, waren de betrekkingen tusschen dat hof en de opgestane Nederlanders aangehouden. Er was zelfs sprake geweest van eene hernieuwing der fransche aanvalsplannen van vóór den Bartholomeusnacht, thans onder leiding van een van 's Konings broeders, den Hertog van Anjou of den jongen Hertog van Alençon, maar de woelingen der Hugenoten, de verkiezing van Anjou tot Koning van Polen en de langdurige ziekte van Karel IX, die in Mei 1574 overleed, hield de verwezenlijking dezer plannen tegen [1]. Toch maakte de stemming van het fransche hof het den onvermoeiden graaf Lodewijk van Nassau gemakkelijk om dit te bewegen betrekkelijk aanzienlijke geldsommen tot zijne beschikking te stellen ten einde opnieuw een leger aan den Rijn bijeen te brengen. Ook de Keurvorst van de Paltz hielp met subsidiën en die van Keulen scheen de plannen tegen Spanje te willen begunstigen. Dit leger zou den Prins uit zijne netelige positie in Holland komen verlossen.

Netelig was die positie ongetwijfeld, al hadden de Geuzen onder Louis de Boisot de groote spaansche vloot, die van Antwerpen uit Middelburg moest ontzetten, den 29sten Januari 1574 bij Roemerswaal in een vreeselijken strijd, volgens niemand minder dan Requesens zelf woedender dan die bij Lepanto [2], glorierijk verslagen en moest in Februari eindelijk Mondragon de veste overgeven.

De Prins, die reeds in Zeeland verschenen was, organiseerde onmiddellijk het bestuur aldaar. De toch weinig beteekenende adel, hier grootendeels spaanschgezind, werd geheel op zijde geschoven en voortaan alleen vertegenwoordigd door den Eersten Edele, als hoedanig in die dagen 's Prinsen zoon, de gevangen Graaf van Buren, als Heer van St. Maartensdijk gold; Arend van Dorp, gouverneur van Zierikzee, werd door den Prins met de waarneming van dien post belast. Van den bisschop van Middelburg, den vertegenwoordiger der zeeuwsche geestelijkheid, was thans natuurlijk geen sprake meer. In het lichaam der steden deed de Prins naast Middelburg en Zierikzee de kleine steden Veere en Vlissingen optreden, waar hij zelf iets later het markiezaat kocht en dus grooten invloed verkreeg. Een Raad, samengesteld uit de bevelhebbers en afgevaardigden der steden benevens den

---

1) Kervyn, III, p. 263 suiv.

2) Memoriën van Roger Williams, blz. 164.

admiraal en een vertegenwoordiger van Holland, zou het dagelijksch bestuur voeren en de krijgszaken leiden. Dit dagelijksch bestuur werd evenals de stedelijke regeeringen, gelijk in Holland, uit de vertrouwde vrienden van den Prins en de aanhangers van het Calvinisme gevormd. Maatregelen werden voorbereid om de beide nog in spaansche handen zijnde eilanden, Zuidbeveland en Tholen, eveneens van den Spanjaard te bevrijden. De verdrijving van den gevreesden Mondragon uit Middelburg gaf in dezen goeden moed, doch de dappere veldheer trad kort daarna weder in Zeeland op.

In Holland daarentegen stonden de zaken minder voordeelig, terwijl Robles in Friesland de Geuzen geheel en al had verjaagd. Sonoy, door de verovering van Haarlem in Westfriesland op zichzelf staande, werd nog vóór Alva's vertrek in Waterland door eene spaansche macht lastig gevallen. Het beleg of liever de blokkade van Leiden door het naar Rijnland gezonden gros van het spaansche leger onder Francesco de Valdez bracht deze stad langzaam maar zeker van alle kanten in het nauw. In het algemeen begonnen de Spanjaarden, door de ondervinding voor Haarlem en Alkmaar geleerd, een beter inzicht te krijgen in de hulpmiddelen voor aanval en verdediging, die Holland op het hun zoo ongewone moerassige terrein te midden van poelen en slooten aanbood. Zij veranderden dienovereenkomstig hunne taktiek [1]). Geen belegeringen meer volgens het oude stelsel, met beschieting en bestorming, doch insluiting der steden door bezetting van het platteland met een aantal schansen ten einde de rebellen door den honger te bedwingen of misschien in een donkeren winternacht over het ijs te verrassen — op die wijze meende reeds Alva in de laatste weken zijn doel te zullen bereiken en den Prins uit zijn laatsten schuilhoek te kunnen verjagen. In denzelfden geest bleef Requesens den oorlog voeren en de voorloopige uitkomst bewees, dat het een goede taktiek was.

Voordat echter Leiden nog geheel was ingesloten, in het vroege voorjaar van 1574, was graaf Lodewijk eindelijk met zijn leger gereed gekomen. Half Februari reeds kwam hij te velde en den 19den stond hij, vergezeld door hertog Christoffel van de Paltz en zijn eigen broeder Hendrik, met omstreeks 10 000 man bij Maastricht — eene talrijke

---

[1]) Fruin, Het beleg en ontzet van Leiden in 1574 ('s Gravenhage, 1874), blz. 11 vlg.

macht, die evenwel uit weinig vertrouwbare en weinig samenhangende elementen bestond en zich aanstonds weder door het oude euvel der huurbenden, gebrek aan orde en krijgstucht, kenmerkte, de arme bevolking in de Maasstreek voor de derde maal met brandschattingen, roof en plundering bezoekend, kerken en kloosters vooral teisterend [1]). De Spanjaarden, een oogenblik door den inval verrast, trokken aanstonds alle beschikbare troepen aan de Maas samen. Sancho d' Avila, met Mondragon de dappere bestrijder der zeeuwsche Geuzen, had reeds Maastricht bezet en bracht het nassausche leger in het begin van Maart van daar uit in kleine gevechten een paar vrij belangrijke nederlagen toe. Wanhopende hier de Maas te kunnen overschrijden, rukte graaf Lodewijk ijlings noordwaarts om het bij Roermond te beproeven. Hier vond hij zich evenzoo teleurgesteld, daar ook deze stad nog ter elfder ure voldoende bezet was. Snel ging hij nu nog verder noordwaarts om bij Nijmegen over de Waal in de Betuwe te dringen en zich daar te vereenigen met 's Prinsen troepen, die deze bij Bommel had samengetrokken. Bij Mook vond hij evenwel den hem langs den linker Maasoever met groote voortvarendheid vooruitgesnelden en daar de rivier overgestoken vijand tegenover zich. Den 14den April leverde de energieke d' Avila, hoewel met eene kleinere macht, hem hier slag en behaalde met zijne geregelde en aan strenge tucht gewende troepen een volkomen overwinning. Op de vlucht kwam de dappere nassausche veldheer met Christoffel van de Paltz en zijn broeder Hendrik om, terwijl het gansche bevrijdingsleger uiteengejaagd werd [2]).

Diep was de teleurstelling van den Prins en smartelijk zijne klacht over het ongeluk, dat hem scheen te vervolgen. Toch was ook deze slag niet in staat zijn onwrikbaar vertrouwen op God's hulp te schokken: „Al kwamen wij allen te sterven en werd geheel dit arme volk vermoord en verjaagd, wij moeten toch altijd de zekerheid behouden, dat God nooit de zijnen zal verlaten", zoo schreef hij in die dagen aan zijn eenig overgebleven broeder, graaf Jan, in een terecht beroemden brief [3]), waarin hij uitvoerig de kansen van den krijg en de krachten, waarover hij nog kon beschikken, beschrijft.

---

[1]) Meulleners, Legertochten tusschen Maastricht en Mook 1568—1575 (Maastricht, 1889, uit de Publications de la Société du Limbourg).

[2]) Zie mijn Slag op de Mookerheide (Groningen, 1889).

[3]) Archives IV, p. 386 suiv.

Twee jaren had hij kans gezien Holland zonder buitenlandsche hulp tegen de reuzenmacht van Spanje te houden maar thans liepen die twee jaren snel ten einde en hulp van buiten werd gebiedend noodig, hetzij van de fransche of engelsche, hetzij van de duitsche zijde. Blijft de hulp uit en „willen de arme bewoners, van ieder verlaten, desniettemin volhouden, zooals zij tot nu toe hebben gedaan en naar ik hoop, nog verder zullen doen, en wil God ons niet straffen en geheel ten onder doen gaan, dan zal het" — zoo roept hij uit — „den Spanjaarden nog half Spanje kosten, in geld en in mannen, voordat zij ons er onder hebben." Met recht beroemt de Prins er zich op: „tousjours aurons cest honneur d'avoir faict ce que nulle aultre nation n'a faict devant nous." Nog had hij te bevelen over 71 compagnieën infanterie in Holland, 14 in Zeeland, 20 in Waterland, in het geheel 15 à 16 000 man, met meer dan 100 groote en kleine oorlogsvaartuigen, evenzoo over die drie streken verdeeld. Met deze macht zou hij volhouden, zoolang hij kon. En dat hij dit ernstig wilde, bleek niet het minst uit het afslaan der onderhandsche aanbiedingen van de spaansche regeering, hem in dezen tijd door bemiddeling van den leuvenschen hoogleeraar Leoninus gedaan. De spaansche regeering zag in hem niet anders dan een, die zijn eigenbelang zocht, en hoopte hem door bevrediging van dat eigenbelang van de zaak der opstandelingen los te maken. Maar het antwoord, dat hij gaf en waarin hij deed uitkomen, dat verwijdering der spaansche troepen en vrijheid van godsdienst met handhaving der privilegiën nog altijd noodig was om Holland en Zeeland te bevredigen, toonde duidelijk, dat langs dezen weg niets te bereiken viel [1]).

Het was echter de vraag, of de Hollanders en Zeeuwen bereid zouden zijn nog langer met hem te strijden, of de ontmoediging thans geen veld zou winnen en het weldra afgekondigde pardon van Requesens niet velen zou doen afvallen of ten minste minder ijverig zou stemmen. Aanstonds na den slag bij Mook keerde dan ook de Prins naar Holland terug om de ontstelde gemoederen der zijnen tot bedaren te brengen — een spoed, die niet onnoodig bleek, daar de Spanjaarden, die op Lodewijk's nadering het beleg van Leiden hadden opgebroken, den 25sten Mei onverwachts weder naar hunne verlaten

---

[1]) Fruin, Prins Willem in onderhandeling met den vijand (In Memoriam, blz. 275 vlg.). Vgl. Bussemaker, Afscheiding, I, blz. 49 vlg.

schansen terugkeerden en de van bezetting bijna verstoken stad, waar men zich niet op hunne terugkomst had voorbereid, opnieuw, nu voorgoed, insloten.

Toen begon het gedenkwaardige beleg, dat meer dan eenig ander uit het heldentijdperk van den strijd tegen Spanje op den tijdgenoot zoowel als op den nakomeling indruk heeft gemaakt. Niet wegens de groote wapenfeiten, die er zijn bedreven, hetzij van de eene, hetzij van de andere zijde, maar wegens de heldhaftigheid eener door honger en ellende zonder voorbeeld geteisterde burgerij, geleid door mannen als Dirk van Bronkhorst en Jan van der Does, de onversaagde bevelhebbers der stad, als Pieter Adriaanszoon van der Werff, haar bekenden burgemeester, als Jan van Hout, haar beleidvollen secretaris. In het begin was de moed levendig geweest maar weldra kwam er gebrek aan voedsel en de stemming van vele burgers begon te verflauwen, „nae zwarte hongernoot gebracht had tot de doot binaest zesduizent menschen", zooals het opschrift op het leidsche stadhuis zegt. Hoe hooger de nood klom, hoe vuriger de arme geteisterde bevolking uitzag naar hulp van den eenigen man, van wien men hulp kon verwachten, van prins Willem, naar ontzet van het Zuiden uit, dat den ring der meer dan zestig goedbezette spaansche schansen zou kunnen doorbreken. Vooral het katholieke deel der bevolking, dat krachtens het pardon op eene genadige behandeling door den overwinnenden vijand kon rekenen, drong op onderhandeling met dien vijand aan, spottende met de plannen tot ontzet, waarvan 's Prinsen boden spraken. Ontzet met eene gewapende macht te lande was ondoenlijk; het beleg van Haarlem had herhaaldelijk het bewijs geleverd, hoe weinig de Geuzen in het veld tegenover de Spanjaarden beteekenden. Alleen eene algemeene inundatie van het omliggende land kon de stad helpen, meenden ook de den 1sten Juni te Rotterdam door den Prins bijeengeroepen Staten. Na lange aarzeling wegens de groote schade, die aan het veld zou worden toegebracht, kwam men den 30sten Juli tot het moedige besluit om werkelijk geheel Rijnland te inundeeren door de sluizen te openen en de dijken van Maas en IJsel door te steken. Eene vloot van platboomde vaartuigen, uit Zeeland en Holland te zamen gebracht en met een aantal rappe gasten bemand, zou den vijand, als deze nog stand hield, over het verdronken land heen uit zijne schansen verjagen, geleid door den onversaagden geuzenadmiraal Boisot en zijne beproefde onderbevelhebbers.

In Augustus liep dan ook het Maaswater over de landen heen maar.... Valdez hield de dijken om Leiden bezet en de vloed kon niet verder doordringen: de stad en hare onmiddellijke omgeving bleven geheel droog en zelfs de wegen naar Haarlem, Utrecht en 's Gravenhage stonden den vijand open. Daarbij kwam, dat de Prins, de ziel van alles, afgetobd en overspannen [1]), ernstig ziek werd te Rotterdam en een oogenblik den dood nabij scheen, zoodat men reeds het bericht van zijn overlijden uitstrooide. Diep treffend is het beeld van den verlaten Prins, die, reeds door de geneeskundigen op den naderenden dood voorbereid, diep bekommerd over het lot der zijnen, zich tot sterven gereed maakt. Daar komt de rentmeester van Holland, Cornelis van Mierop, onaangediend aan zijn bed met een paar boden uit Leiden, die „Zijne Excellentie" wilden zien. Het bericht, dat Leiden het nog hield, bemoedigde hem. „En van die ure begon hij te beteren", zegt Bor.

In de belegerde stad werd de moedeloosheid allengs grooter bij de stijgende ellende; de van den beginne af weinig ijverige stadsregeering werd ternauwernood door Bronkhorst, Van der Does en Van Hout in het goede spoor gehouden; oproer vertoonde zich hier en daar en nog altijd konden de uitgezonden verspieders en de berichten, door in de stad terugkomende afgerichte duiven medegebracht, slechts wijzen op het langzaam wassende water. De pest vertoonde zich in de ongelukkige veste; alles, wat eetbaar was, werd opgegeten; zelfs de dappersten schenen voor den aandrang tot overgave te zullen wijken en verscheidene regenten gaven ten eenenmale den moed op. De vijand bood in deze omstandigheden onderhandeling aan; de „glippers", naar den vijand overgeloopen Leidenaars, raadden herhaaldelijk tot overgave. In het begin van September begon de ontmoediging de overhand te krijgen en met groote moeite wisten Van der Does, Van Hout en de hunnen nog uitstel van onderhandeling door te drijven. Bange dagen van hoop en vrees volgden, van hoop bij het hooren van het kanongebulder, dat over de verdronken landen scheen te naderen, van vrees bij de toenemende ellende.

Daar kwam half September bericht, dat de Prins hersteld en het ontzet op handen was. Een bemoedigende brief van den Prins zelven werkte als een elektrieke schok op de verflauwde harten. Nog ruim 14 dagen bleef men strijden maar.... het water bleef op éene hoogte

---

[1]) Vgl. het verhaal van den geneesheer Foreest, in Fruin's Bijdr., 3de R., III, blz. 18.

en slechts zeer langzaam vorderde Boisot's vloot. Plotseling, 29 September, stak een noordwesten storm op; het springtij deed het water hoog klimmen en aanstonds zeilde de vloot verder, al was het nog onder groote bezwaren, over de ondiepten. De vijand bood den naderenden Geuzen nog weerstand op de dijken maar werd teruggedreven, zag het water aanhoudend wassen en trok in den nacht van den 2den op den 3den October in stilte af. Het was tijd, want de nood was binnen Leiden zoo hoog geklommen, dat de stad het bijna geen dag langer had kunnen houden en in het gezicht van het ontzet zou hebben moeten capituleeren.

Binnen Leiden had men met angstige zorg de geuzenvloot gadegeslagen, die men van de torens en wallen onderscheiden kon, wier geschut men hoorde, wier seinen men meende te herkennen. Zou het gelukken? En even bekommerd lieten de naderende bevrijders hunne blikken onderzoekend gaan in de richting, waarin de stad lag, ieder oogenblik vreezend de mare der overgave te vernemen. De vlaggen op de torens en aan de molenwieken intusschen deden nog den 2den October den admiraal weten, dat Leiden het nog hield. In den vroegen morgen van den 3den zagen de verbaasde Leidenaars, dat de vijand zijne stellingen had verlaten, en weldra snelden een paar van de moedigsten Boisot's schepen, die langs de Vliet langzaam naderden, tegemoet. Leiden was gered.

De bevrijders, wier booten met haring en brood en allerlei mondkost geladen waren, werden juichende ingehaald en, nadat de eerste honger gestild was, vulden de kerken zich met de dankbare bevolking, die God wilde danken voor hare redding uit den bitteren nood, getuigende van „de rechterhant des Heeren sterk, die heeft vertoont haar wonderwerck gelyck by ouden tyden." Den volgenden dag kwam de Prins zelf uit Delft de stad bezoeken. Hij bleef er tien dagen te midden van de zwaar geteisterde burgerij, die hem als haren redder vereerde en hem alles liet regelen. Een zijner eerste daden was de verandering der regeering in de stad, wier vroedschap hij van 40 op 16 terugbracht, terwijl hij zelf nieuwe burgemeesters en schepenen aanstelde: de onvertrouwbaar geblekenen werden afgezet; maar niet zoo ingrijpend was de verandering, dat de Prins niet nog herhaaldelijk over gebrek aan medewerking bij de stadsregeering te klagen had [1]).

---

[1]) Fruin, l. l., blz. 148 vlg.

Tot „recompensie ende belooninge van de vromicheyt ende ongehoorde volstandicheyt", ook „in versoetinge van den honger, commer ende ellende", bij het beleg geleden, ontving de stad eene hoogeschool „nyet alleene lieff ende waert maer voor haer enige ende beste peerle" [1]).

Het ontzet van Leiden was een keerpunt in de geschiedenis van den opstand. Ware Leiden gevallen, geheel Holland zou zoo goed als verloren geweest zijn. Het behoud der stad maakte een diepen indruk bij de bevolking zoowel als bij de Spanjaarden. Men verwachtte zelfs, dat thans ook Amsterdam zich voor den Prins zou verklaren, en hoewel dit ook door Requesens gevreesde gevolg nog niet plaats greep, berokkende eene hevige muiterij tegen Valdez onder de van voor Leiden weggetrokken troepen den vijand groote schade. Onder een zelfgekozen aanvoerder, een eletto, namen zij hunnen veldheer en andere officieren gevangen, verlieten de nog bezette schansen en dwongen den stadhouder van Utrecht, den Heer van Hierges, die den gestorven Noircarmes opgevolgd was, hen door te laten naar het Sticht. Zoo was plotseling Holland tusschen de Maas en Haarlem van den vijand bevrijd.

De moeielijkheden voor de Staten en den Prins waren intusschen daarmede niet overwonnen. De zware kosten van den oorlog, de vernieling der landerijen door het water, de aanhoudende stilstand van handel en nering veroorzaakten heel wat ongerief. Herhaaldelijk had de Prins moeten verzoeken, moeten eischen, moeten dreigen zelfs met zijn vertrek naar Duitschland om de Staten te bewegen de noodige geldsommen tot zijne beschikking te stellen. Ook na het ontzet van Leiden kwamen deze moeielijkheden voor. De Prins zag zich opnieuw gedwongen de Staten met kracht te wijzen op de noodzakelijkheid om diep in de beurs te tasten. In November herhaalde hij zijn dreigen met vertrek, als men hem niet de middelen verschafte om den krijg voort te zetten en zijn gezag niet hoog hield. Wat dit laatste betreft, de Staten verzochten hem den 12den November „de superintendentie, overigheydt ende regeringe onder den naem van Gouverneur of Regent uyt goedwillige collatie van de Staten, vasallen, gemeene ingesetenen en geërfden des Graeffelyckheydts van Hollandt

---

[1]) Uit de Remonstrantie, als bijlage bij Bisschop, Woelingen der Leicestersche partij in Leiden (Leiden, 1867) gevoegd, blz. 79.

aen te vaerden", hem „absolute macht, authoriteyt ende souverain bevel" opdragende „ter directie van alle des gemeene Lands saken" [1]). Maar wat het geld betreft, trachtten zij, naar gewoonte, te loven en te bieden, totdat de Prins hen weder door ernstige bedreigingen van te zullen vertrekken eindelijk overhaalde de verlangde *f* 45 000 per maand toe te staan. In deze zaken niet het minst toonde de Prins zich een staatsman van groote talenten; zulk een staatsman was bij zulke verhoudingen noodig. Zoo werd hij feitelijk de souvereine heer van Holland en Zeeland, al bleef zijn titel nog altijd „gouverneur" voor den Koning en deed hij niets van belang buiten de Staten om ten einde den band der verantwoordelijkheid voor de genomen maatregelen tusschen hem en de onderzaten te laten bestaan. Ja, al was hij thans door de Staten als souverein erkend, hij liet hen met opzet nog menige daad van souvereiniteit verrichten, met name bij de onderhandelingen, die de altijd in geldnood verkeerende Requesens in het najaar van 1574 en in het daarop volgende voorjaar weder begon aan te knoopen. De in 1572 ontstane onzekerheid op staatsrechtelijk gebied bleef op die wijze aanhouden, hoewel feitelijk de Prins heer en meester was en door zijne voornaamste aanhangers in de stedelijke regeeringen zijn gezag bleef uitoefenen, zoowel in Holland als in Zeeland, het Noorden, Bommel en Buren, die zich sedert het voorjaar van 1574 door een innig verbond aaneengesloten hadden [2]).

Requesens was in groote verlegenheid. De nederlandsche edelen en raadslieden, waarmede hij in den beginne had samengewerkt, klaagden over de willekeur ook van dezen Landvoogd, die met al zijn goeden wil evenmin als Alva van de gehechtheid der Nederlanders aan hunne privilegiën iets begreep en dagelijks te kampen had met het wantrouwen tegenover zijne spaansche raadslieden, onder wie thans Roda de eerste plaats bekleedde.

Roda speelde in dezen tijd een groote rol in de door de woelingen ten eenen male gedesorganiseerde regeering der Nederlanden. Zoowel de Raad van State als de Geheime Raad en de Raad van Financiën

---

1) Resol. van Holland, 1574, blz. 177.

2) Van Wijn, Bijvoegsels en Aanmerkingen op Wagenaar, VII, blz. 23. Dat ratificatie van dit verbond door de vroedschappen noodig zou geweest zijn, wat Muller, De Staat der Vereenigde Nederlanden, blz. 127, schijnt te meenen, bleek mij nergens.

hadden hunne meeste leden verloren: de lichamelijk zeer verzwakte Viglius, de onbekwame Aerschot, de onbeteekenende Berlaymont, de buigzame Assonleville droegen bijna geheel den last der regeering. En andere geschikte leden waren moeielijk te vinden, te meer omdat Philips de regeering niet naar den zin der nederlandsche staatslieden wilde hervormen [1]). De gehate Raad der Beroerten alleen leverde een eenigszins krachtig bewindscollege op. De toenemende geldzorgen van den weinig energieken Landvoogd deden de ordeloosheid onder het spaansche en italiaansche krijgsvolk, door de ijzeren hand van Alva ternauwernood bedwongen, telkens tot eene uitbarsting komen. En hoe kon dat anders? De inkomsten der regeering van Philips II uit al zijne landen bedroegen toen 10 millioen kronen en leger en vloot alleen kwamen in den tijd van Requesens geregeld op $8^1/_2$ millioen kronen te staan. Neemt men nu in aanmerking, dat de Nederlanden thans zoo goed als niets opleverden, wat voor de schatkist op een verlies van 2 millioen nederkwam, terwijl er bij Alva's vertrek reeds 6 millioen achterstand van soldij was, dan wordt het duidelijk, dat de financieële toestand steeds slechter werd en de troepen op geregelde betaling niet de minste hoop konden hebben [2]). Een oproerige beweging onder de soldaten was het noodzakelijk gevolg.

Vóór den slag bij Mook reeds hadden zij onder een eletto te Antwerpen het stadhuis in bezit genomen, de kooplieden tot het betalen van groote geldsommen gedwongen, de regeering der stad en den Landvoogd zelven, die was toegesneld, met minachting bejegend en eindelijk genoodzaakt aan hunne eischen toe te geven. Dergelijke tooneelen deden zich te Brugge, Gent en elders voor. In Gelderland en Overijsel, in Utrecht en Brabant, te Antwerpen en zelfs bij Requesens' lijfwacht vertoonden zich telkens bedenkelijke verschijnselen van muiterij en insubordinatie. Gansche streken, met name de Meijerij van den Bosch, zagen zich door woeste benden duitsche, spaansche en italiaansche troepen overheerd en uitgeplunderd en de Landvoogd was niet in staat den toestand te verbeteren: zijne schatkist was ledig en zijne pogingen om aan geld te komen mislukten de eene na de andere. Reeds begonnen burgers en boeren in Vlaanderen en Brabant

---

[1]) Bussemaker, I, blz. 34.

[2]) Bussemaker, I, blz. 38 noot. Vgl. boven, blz. 83 vlg., 134.

zich te wapenen om zich op eigen gezag tegen de plunderende soldatesca te verdedigen.

De Staten der getrouwe gewesten klaagden luid, maar weigerden tevens alle geldelijke hulp, wanneer de Landvoogd de troepen niet naar de vestingen terugtrok. Requesens moest in deze en andere beperkende voorwaarden treden, wilde hij ten minste over eenig geld hebben te beschikken om de zaken te drijven. De Staten speelden op die wijze een zeer gevaarlijk spel. Wel meenden zij den Landvoogd geheel in hunne macht te hebben, terwijl zij weigerden hem met geld te ondersteunen, als hij niet in hunne eischen trad; doch zij zagen niet in, dat de geldverlegenheid van den Landvoogd diens troepen tot den uitersten graad der bandeloosheid moest drijven en daardoor weder op de gewesten zelve een noodlottigen invloed moest hebben. Landbouw en veeteelt leden verschrikkelijk onder de plunderingen der muitende troepen; de boer verwaarloosde zijne akkers, wier vruchten hem toch geen voordeel aanbrachten. Zoo trof het geldgebrek van de regeering niet alleen den Landvoogd maar ook de getrouwe gewesten, doch de Staten bleven volharden in hunnen onwil om te betalen. Intusschen verergerde de toestand steeds: armoede en werkeloosheid namen toe, zoowel in de steden als op het platteland; honderden bedelaars maakten Brabant, Vlaanderen, Henegouwen en Artois onveilig, kloosters ten platten lande aanrandende, afgelegen boerenwoningen, dorpen zelfs bedreigende. Een algemeene opstand onder het geplaagde landvolk stond voor de deur [1]).

In deze omstandigheden riep Requesens reeds op den 1sten Mei 1574 de Staten-Generaal te Brussel bijeen maar stuitte spoedig weder op hevig verzet van de zijde der verschillende gewesten, die meer onder den indruk verkeerden van de bandeloosheid der troepen en de verwoestingen op het platteland dan van de overwinning bij Mook, waarna Requesens had gehoopt hen tot toegeven te bewegen. Tegenover de geldelijke bezwaren des Landvoogds stelden zij hunne eischen; tegenover de beloften tot afschaffing van den 10den penning en opheffing van den Raad der Beroerten plaatsten zij het verlangen naar de komst van den Koning, naar terugkeer tot de toestanden onder Karel V, naar bevrediging van Holland en Zeeland, naar verwijdering der vreemde krijgsknechten. De onderhandelingen met de

---

[1]) Corresp. de Granv., IV, blz. 545.

afzonderlijke gewesten leidden tot iets beter resultaten, ten minste wat Henegouwen, Artois en Namen betreft, die ten slotte toegaven. Doch wat beteekende hunne toestemming, toen Brabant en Vlaanderen weigerden en de overige gewesten, behalve de drie genoemde, dit voorbeeld volgden? Het openlijk aanstoken dezer verschillen door de opstandelingen in Holland en Zeeland maakte de zaak nog bedenkelijker. Als van zelf kwam Requesens er op deze wijze toe de nooit geheel afgebroken onderhandelingen met den Prins weder op te vatten; van alle kanten begreep men, ook in Spanje, dat dit de eenige weg was om aan de moeiclijkheden een einde te maken. Sommige leden van den Raad van State, met name de Heer van Rasseghem, lieten zich in dien geest uit en toonden zich zelfs bereid om op het gebied van den godsdienst iets toe te geven aan de eischen der ketters; van de zijde der bisschoppen, die er zitting in hadden, werd dezelfde bereidwilligheid getoond; men wierp het voor de Spanjaarden weinig vleiende denkbeeld op om de onderhandeling niet aan de regeering, die immers door de opstandelingen niet vertrouwd werd, maar aan de Staten der getrouwe gewesten op te dragen. Weldra verscheen Leoninus in Holland als afgevaardigde van Requesens om den Prins tot toegeven te bewegen. Men trachtte opnieuw Oranje over te halen de zaak der Nederlanders op te geven tegen persoonlijke voordeelen in geld en goederen, die men hem beloofde. De Prins weigerde, gelijk hij reeds zoo dikwijls bij zulke aanbiedingen had gedaan, zijne zaak van die der rebellen te scheiden. In het voorjaar van 1575 werden te Breda opnieuw ernstige onderhandelingen geopend, waarbij voor Requesens naast Rasseghem en Leoninus twee bekende nederlandsche rechtsgeleerden, Sasbout en Suys, verschenen, terwijl voor den Prins en de zijnen diens getrouwen, Marnix, Paulus Buys, Willem van Zuylen van Nyevelt, en eenige anderen optraden. Ook van de zijde des Keizers woonde een gemachtigde, de Graaf van Schwarzburg, Oranje's zwager, die juist door den Keizer ter bemiddeling naar Holland was gezonden, de onderhandelingen bij.

Requesens bood aan: vertrek van alle vreemdelingen uit de Nederlanden; bijeenroeping der Staten-Generaal op dezelfde wijze als bij den afstand van keizer Karel; waarborg van de te maken afspraken door den Keizer en de Prinsen van den bloede; de niet-katholieken zouden zeven tot tien jaar uitstel krijgen om hunne goederen te verkoopen en het land te verlaten; de Staten-Generaal zouden vrijelijk voor-

stellen mogen doen tot verbetering; de spaansche inquisitie zou nooit worden ingevoerd; de katholieke religie zou overal uitsluitend worden gehandhaafd. De voorstellen omtrent den verkoop der goederen van niet-katholieken en die omtrent de uitsluitende handhaving der katholieke religie waren echter voor de opstandelingen ten eenenmale onaannemelijk. Zij stelden daartegenover voor, dat de bijeen te roepen Staten-Generaal de zaak van den godsdienst zouden beslissen. Ook in den Raad van State, en bij de nederlandsche raadslieden in het algemeen, vond dit goedkeuring. Als men het ook in Spanje goedkeurde, was de vrede gesloten, dacht menigeen. Doch zoo iets was van den op dit punt onverzettelijken Koning niet te wachten. Requesens vroeg nog om nadere instructiën maar, zooals gewoonlijk, het antwoord bleef uit en toen de Landvoogd eindelijk, de meening des Konings wel kennende, tot groote ergernis der getrouwe gewesten in Juni de onderhandelingen afbrak, bleek het spoedig, dat hij juist gezien had. In Augustus kwam eindelijk uit Madrid het bericht, dat hierin niet getreden kon worden en dat de onderhandelingen moesten worden afgebroken, want met zulke lieden was niets te beginnen. Schwartzburg was reeds vroeger vertrokken. In de getrouwe gewesten begon men van dit oogenblik af ernstig het oor te leenen aan de voorstellen der beide in opstand verkeerende provinciën om te komen tot eene onderlinge aansluiting van alle gewesten tegenover de regeering der vreemdelingen en de ongebondenheid der vreemde troepen. De sluiting van de Schelde door de zeeuwsche vloot, de rooverijen der Hollanders en Zeeuwen op de vlaamsche kust, de belemmering van den handel door allerlei verbodsmaatregelen van beide zijden, de plundertochten, thans ook van Holland uit in Brabant ondernomen, deden de armoede en de ellende in de steden en ten platten lande stijgen en de ontevredenheid met den gang der zaken alom toenemen.

Duidelijk bleek ook bij deze onderhandelingen weder opnieuw, dat er tusschen den Koning en den Prins en de zijnen geen vergelijk mogelijk was [1]).

De Prins, met scherpen blik geene gelegenheid latende ontsnappen om de kracht van den opstand te vergrooten, maakte van de onderhandelingen gebruik om aan de eene zijde de nog getrouwe gewesten door handige opmerkingen omtrent de toenemende zwakheid der

[1]) Muller, De wording van den staat der Vereenigde Nederlanden, blz. 122.

landsregeering tot verzet te prikkelen, anderszins eene nadere aaneensluiting der opgestane streken te bewerken en het bestuur aldaar op beteren voet in te richten. Tot nu toe had de Prins de regeering in Holland gevoerd met drie „Raden nevens Zijne Excellentie", zooals men ze noemde, die in het voorjaar van 1573 waren opgericht ter vervanging van de gedesorganiseerde besturende colleges: een Raad van State, een Raad van Financiën en een Raad van Admiraliteit, waarvan de Prins op voordracht der Staten de leden benoemde; verder was er nog voor de rechtspraak het in 1572 gereorganiseerde Hof, de Raad Provinciaal, evenzoo benoemd. In Zeeland had de Prins na de verovering van Middelburg op eenvoudiger wijze het bestuur ingericht. In het Noorden hadden de gouverneur Sonoy en de „Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier", gedeputeerden der stedelijke regeeringen aldaar, het bewind in handen. In Buren voerde de Prins zelf als vertegenwoordiger van zijn zoon het bewind; in Bommel had men de stadsregeering. Voor het geregeld bestuur, vooral voor den goeden gang der krijgszaken was het noodig, dat er meer eenheid in het bewind over al die streken kwam en dat de Prins niet elk oogenblik de verschillende steden en kringen behoefde lastig te vallen om geldelijke hulp en toestemming tot het nemen van dringende maatregelen.

Toen nu ter wille van de vredesonderhandelingen de afgevaardigden van alle groote en kleine steden, die in verzet waren, benevens die van den hollandschen adel bijeengekomen waren, trachtte de Prins aanstonds eene betere inrichting van het bestuur en nauwere aaneensluiting te verkrijgen [1]). Deze pogingen stuitten echter op groote bezwaren. De Zeeuwen en Noordhollanders, gesteld op een afzonderlijk bestuur en vreezende voor de overmacht der groote zuidhollandsche steden, waren weinig gezind een plan van Unie, zooals de Prins door Paulus Buys er een liet samenstellen, aan te nemen. Ook de verhouding tot den Prins, die nu tevens geregeld moest worden, gaf tot allerlei verschillen aanleiding. Men wilde hem aan de eene zijde wel souverein maken en putte zich uit in betuigingen van dankbaarheid voor zijne vaderlijke gezindheid jegens de gewesten, maar aan de andere zijde was de groote invloed op de zaken, dien hijzelf den Staten had ingeruimd, dezen goed bevallen en vreesden zij dien invloed te verlie-

---

[1]) Muller, l. l., blz. 127 vlg.

zen; overal waar het geldzaken betrof, kwam deze neiging duidelijk uit. Verder was de regeling der kerkelijke zaken, waarbij de Prins aan de Katholieken grooter vrijheid wilde verleenen dan de thans heerschende Calvinisten wenschten, niet gemakkelijk ten uitvoer te brengen. Eindelijk wilden de meeste regenten niets hooren van een grooteren invloed der burgerijen op de regeering, waarin de bij die burgerijen persoonlijk invloedrijke Prins een goed tegenwicht zag tegen de aanmatigingen eener regenten-aristocratie als die der hollandsche en zeeuwsche steden. Over dit alles werd ook na het afbreken der onderhandelingen in de opgestane streken onafgebroken beraadslaagd. Belangrijk is over deze beraadslagingen een brief des Prinsen van 21 Mei 1575 [1]), waarin hij o. a. schrijft: „Zyne Excellentie zoude voor goed en raadzaam aanzien, dat alsulke ordeninge als zy willen stellen zoo op het feit van den gouvernemente als van der oorloge, politie ende Landraad, werde geapprobeerd niet alleenlyk by de magistraten en schutteryen van de steden maar ook by de gemeenten om des te meer en beter gehoorzaamd te hebben en ook ten eynde zy henlieden niet en hebben te beklagen, dat de ordonnantiën (des is omtrent een jaar geleden) by haren consente gemaakt [2]), nu zonder haar weten werden verandert."

Na heel wat gehaspel over al deze punten werd in Juni eene Unie tusschen Holland en Zeeland besproken, waarbij verder nog eene ordonnantie werd gevoegd over de Gemeene Middelen, die men uit imposten op wijn, bier, koren, zeep, paarden, vee, bezaaide landen, turf, kolen en waaggoederen zou verkrijgen. Zierikzee bleef zich verzetten tegen de opdracht van het gouvernement aan den Prins, waarop Holland zijn eigen weg ging en den 11den Juli hem ter wille der „eenigheid, welke niet wel kan zyn by velen, in wille en gemoed veeltyds differerende" verzochten als hun souverein op te treden, verkiezende „hem als Hoofd en Hoogste Overheid" en hem stellende „tot de regering der landen en steden van Hollant", met bepaling „dat, zoolang de landen in der oorlog of wapenen zyn, hy hebben zal volkomen autoriteit ende macht als souverein ende overhooft te gebieden ende te verbieden alles, wat tot conservatie ende bescherming

---

1) Kluit, Historie der holl. staatsregeering, I, blz. 133.

2) Bij ontstentenis der Res. van Holland over de eerste helft van 1574 is het niet duidelijk, wat hier wordt bedoeld. Vgl. echter boven, noot 2 op blz. 146.

dienlyk of doenlyk zal mogen zyn." Desnoods mocht hij ook de regeering der steden veranderen. De Staten, verder de „officieren, magistraten, schutteryen ende gemeenten in alle steden en vlekken" zouden den Prins den eed van gehoorzaamheid doen, terwijl een Landraad hem ter zijde zou staan. Als vertegenwoordigers der gemeenten golden de hoofden der schutterijen en dekens der gilden, zooals van ouds gebruikelijk was in zulke gevallen. Slechts te Gorcum en Schoonhoven weigerden de magistraat deze op te roepen, verklarende, dat dit daar ongewoon was. Van eene oproeping van „alle gemeenten", iets ongehoords in de oogen der regenten, wilden dezen niets hooren, hoewel de Prins zoo iets gewenscht had [1]). De Landraad werd, evenzoo niet geheel naar den zin des Prinsen, in Augustus ingericht, doch hij kreeg slechts eene beperkte macht, omdat de Staten zelf invloed op allerlei zaken wilden behouden; deze Landraad werd reeds in het najaar weder afgeschaft en het verschil in meening tusschen den Prins en de Staten hield eene definitieve regeling tegen. Toen bleef Oranje met eenige gedeputeerden voorloopig de zaken drijven.

Intusschen werd de oorlog, die na het ontzet van Leiden tijdens de gevoerde onderhandelingen zoo goed als geheel had stilgestaan, in het voorjaar van 1575 weder voortgezet. De Heer van Hiërges, stadhouder van Utrecht en Gelderland, thans ook met het bewind over Holland en Zeeland belast, wierp zich in April met eene aanzienlijke macht op Kennemerland om Sonoy uit het Noorden te verdrijven. Sonoy hield zich dapper staande doch, verbitterd door den tegenstand der katholieke boeren in Westfriesland tegen zijne maatregelen en eene samenzwering onder hen vermoedende naar aanleiding van geruchten, die spraken van plannen tot brandstichting in allerlei voorname dorpen, maakte hij zich schuldig aan schandelijke wreedheid tegenover deze ongelukkigen [2]). Eene buitengewone rechtbank legde den verdachten pijnigingen en straffen op, die de sterkste verhalen van de wreedheid der inquisitie evenaarden en eerst ophielden door de tusschenkomst van den Prins, tot wien de ongelukkige slachtoffers zich eindelijk wendden, hoewel Sonoy, over die tusschen-

---

[1]) Kluit, l. l.

[2]) Bor, I, blz. 624 vlg.

komst ontevreden, zijne onderhebbenden herhaaldelijk tot voortzetting der pijnigingen aanzette. Zoo werd de bevolking van het westfriesche platteland, vooral in de omstreken van Hoorn, welks schout een der ergste vervolgers was, op vreeselijke wijze gestraft voor meerendeels vermeende misdrijven, die de achterdocht van Sonoy en de zijnen hun aanwreef. Sonoy's „bloedraad", met dien van Alva in wreedheid wedijverend, ja dezen in vele opzichten overtreffend, ging hier nooit uit de herinnering.

Hiërges trok evenwel spoedig af, rukte door Utrecht naar de Betuwe en veroverde Buren, waarna hij het dapper verdedigde Oudewater bestormde en zich vervolgens voor Schoonhoven legerde, dat evenzoo nog in Augustus viel. Woerden alleen hield hier stand en wist zich door omvangrijke inundatiën te redden, terwijl ook pogingen om in de omgeving van Dordrecht door te dringen den vijand mislukten. Het gevaar bleef echter tot het voorjaar van 1576 dreigen.

Eene andere onderneming, door Requesens zelven geleid, had de bemachtiging van Zeeland ten doel. In den donkeren nacht van den 28sten September trokken, bij deze gelegenheid zich weder in hunne volle kracht toonend, 1500 uitgekozen spaansche soldaten onder Ulloa onversaagd langs een smalle voorde midden tusschen de schepen van Louis de Boisot door over de verraderlijke ondiepten van het Zijpe tusschen St. Philipsland en Duiveland, waar Charles de Boisot hen bij hunne aankomst krachtig ontving maar ongelukkig werd doorschoten, terwijl zijne benden de vlucht namen. Schitterend is dit wapenfeit, dat in stoutheid een dergelijken tocht van Mondragon tot ontzet van Goes in 1572 verre te boven ging en toonde, wat onder eene goede aanvoering de vijand vermocht. Welhaast drongen de Spanjaarden, door Avila en Mondragon geleid, ook tot Schouwen door en sloegen het beleg voor Zierikzee, waar Arend van Dorp gebood, en voor het kleine Bommenede, te midden van de wadden en platen, die deze plaats later van de kaart zouden doen verdwijnen. De aanval scheidde bijna geheel Zeeland van Zuidholland, gelijk dit door de verovering van Haarlem van het Noorden was gescheiden. Zierikzee's behoud was dus van veel belang, vooral toen Bommenede na dapperen weerstand werd ingenomen.

In deze omstandigheden zou het voor den Landvoogd, den Grootkommandeur, zooals hij wegens zijne waardigheid in Spanje door zijne tijdgenooten gewoonlijk genoemd werd, van veel gewicht geweest zijn

den op twee punten met zooveel goeden uitslag hernieuwden krijg met kracht te kunnen voortzetten. Maar juist toen ontbrak hem de zenuw van den krijg, het geld, meer dan ooit. Philips had namelijk, tengevolge van de zware onkosten van den nederlandschen oorlog, die hem reeds meer dan 42 millioen dukaten hadden doen besteden en alle na de op groote schaal in de laatste jaren gehouden verkooping en verpanding van staatsdomeinen nog beschikbare inkomsten uit zijne spaansche rijken aan bankiers te Genua, Antwerpen, Augsburg en elders doen verkoopen of verpanden, geen ander redmiddel uit den stijgenden financieëlen nood gezien dan een formeel staatsbankroet [1]).

De belastingen van allerlei aard waren in Spanje tot eene ongekende hoogte opgedreven; de monopoliën met betrekking tot de zilver- en kwikzilvermijnen, tot de zoutwinning enz., de verhooging der alcabala, de invoering van nieuwe heffingen, niets kon den zwaren schuldenlast, die in steeds meerdere mate op het land drukte, wegnemen. Herhaaldelijk had de regeering de vertegenwoordigingen harer spaansche landen gewezen op de noodzakelijkheid van krachtige middelen tot delging der overweldigende staatsschuld maar, daar deze middelen telkens weder op nieuwe lasten en verhooging van de bestaande nederkwamen, toonden de onderdanen in Spanje weinig lust om er in te treden. En intusschen namen de bezwaren hand over hand toe. De vreemde bankiers stelden steeds hoogere eischen; binnenslands was geen geld te verkrijgen. De renten der thans 34 millioen dukaten bedragende staatsschuld verslonden, ten bedrage van ruim 2 millioen, meer dan $^1/_3$ van het geheele staatsinkomen der spaansche monarchie. Zoo achtte de Koning eindelijk het oogenblik gekomen om een ingrijpenden maatregel te nemen, die, naar hij hoopte, ten minste voor het oogenblik zou helpen. Het was reeds de tweede maal tijdens zijne regeering, dat Philips tot zulk een daad overging: in 1557 tijdens den oorlog met Frankrijk was het ook geschied.

Den 1sten September 1575 schorste een „Decreto" alle betaling aan de schuldeischers van den staat. Eene hevige financieële crisis was het noodzakelijke gevolg van het dekreet en het krediet van den spaanschen Koning daalde een oogenblik zoo sterk, dat het onmogelijk was om spaansche wissels op de Nederlanden aangenomen te

---

[1]) Häbler, Die wirtschaftliche Blüte Spaniens, S. 113 ff.

krijgen, laat staan om baar geld uit Spanje naar de Nederlanden te zenden. Zelfs het eenige bankiershuis, waarop de Koning nog eenigszins meende te kunnen rekenen, dat der Fuggers te Augsburg, weigerde langen tijd geldzaken voor de spaansche regeering te doen [1]).

Requesens, op deze wijze van geldelijke hulp uit Spanje ten eenenmale verstoken, riep eene buitengewone vergadering van den Raad van State met de Stadhouders en de Vliesridders bijeen, om van advies te dienen betreffende de financieële maatregelen, die genomen zouden moeten worden om de geregelde betaling der soldaten te verzekeren, eene voor de Nederlanden belangrijke zaak, zooals men door de herhaalde muiterijen had ondervonden. Hij vond bij hen echter weinig baat en vroeg nu, altijd wijzende op het gevaar van eene „generale mutinatie", van de gewesten eene leening van 1 200 000 gulden. Geene klachten van armoede konden hem vermurwen; de provinciën moesten betalen, vooral toen de Landvoogd met het zenden van zware garnizoenen dreigde. Zoo stemde het eene gewest na het andere toe, bevreesd voor het nog grootere kwaad der muiterij, dat meer en meer begon te naderen, toen de troepen in Brabant en Henegouwen elkander de hand gingen bieden om gezamenlijk hunne eischen door te drijven.

Het gevaar werd thans weder groot voor Holland en Zeeland en de Prins zag dan ook ernstig naar buitenlandsche hulp uit. Zijn in den zomer gesloten huwelijk met Charlotte de Bourbon-Montpensier had hem wel met het fransche koningshuis in familiebetrekking gebracht, doch de vorstin, als abdis uit haar klooster gevlucht en tot het Calvinisme overgegaan, was door de koninklijke familie zoo goed als verstooten en koning Hendrik III, die zijn broeder Karel IX was opgevolgd, de medeplichtige van den Bartholomeusnacht, scheen weinig genegen tot helpen, te meer omdat juist in dien tijd de burgeroorlog in Frankrijk hernieuwd werd, thans onder medewerking van 's Konings broeder, hertog Frans van Alençon, het hoofd van de Politieken, de middenpartij tusschen Hugenoten en Katholieken. Alençon was wel nauw verbonden met den leider der duitsche Calvinisten, Johan Casimir van de Paltz, maar had de handen vol met den strijd tegen zijn broeder, den Koning, of liever tegen de ultra-

---

[1]) Häbler, Die Finanzdekrete Philipps II und die Fugger, in Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, XI, 2, S. 276 ff.

katholieke partij der Guises. De Prins wendde daarom thans het oog naar Engeland, waarmede op het einde van 1575 ernstig onderhandeld werd.

Bevreesd voor eene fransche heerschappij in Holland en Zeeland, had koningin Elizabeth reeds een gezant naar den Prins en een ander naar Requesens gezonden om hare bemiddeling aan te bieden en de onderhandelingen van Breda weder op te doen vatten. De Prins trachtte van deze gunstige omstandigheden gebruik te maken en bewoog de Staten van Holland en Zeeland op het einde des jaars, in December, een gezantschap, bestaande uit Marnix, Buys en den bekwamen pensionaris van Enkhuizen, François Maelson, naar Engeland te zenden om aan Elizabeth het protectoraat of zelfs de souvereiniteit over de beide gewesten aan te bieden. De engelsche Koningin scheen wel bereid het eerste voorstel aan te nemen, mits men haar Walcheren overliet en Holland feitelijk voor zichzelf zorgde. Daarover werd onderhandeld maar men toonde zich van hollandsche zijde weinig genegen daarin te treden. Weldra verscheen echter ook namens Requesens den Heer van Champagney te Londen om de pogingen der Hollanders te verijdelen en zoo mogelijk Elizabeth over te halen de gezanten gevangen te nemen of desnoods deze zelven over het aanknoopen van nieuwe onderhandelingen te polsen. Elizabeth bleef op dubbelzinnige wijze met beide partijen onderhandelen

Beide gezantschappen waren nog in Engeland, toen het bericht kwam, dat Requesens den 4^{den} Maart na eene korte ziekte onverwacht was overleden.

HOOFDSTUK III.

PACIFICATIE EN UNIE.

De toestand der Nederlanden bij den onverwachten dood des Landvoogds was verre van bevredigend.

Afgezien van den opstand in Holland en Zeeland, heerschte ook in de andere gewesten klimmende ontevredenheid over de wijze, waarop het bestuur gevoerd werd. Het waren nog altijd de oude klachten,

die men reeds in de eerste jaren van het bestuur van Philips II had hooren uiten: overlast van de vreemde troepen, optreden van vreemdelingen als leiders van het bewind, weinig eerbied voor de privilegiën, zware financieële eischen der regeering. Het krachtige gezag van Alva had de ontevredenheid in de gehoorzame provinciën nog weten te bedwingen maar de slapheid van het bewind van Requesens had zelfs daar, waar een doortastend stadhouder — gelijk Robles in het Noorden was — de teugels van het bewind voerde, tot menige heftige uiting aanleiding gegeven. Met name in Brabant en Vlaanderen, waar handel en nijverheid wegens den krijg aan de Scheldemonden zoo goed als geheel stilstonden en de vreemde kooplieden niet meer verschenen, nam de ergernis tegen de regeering hand over hand toe. Niet het minst was dat het geval te Antwerpen, welks handel zich naar Hamburg en Bremen, naar Londen en andere zoowel engelsche als fransche havens begon te verplaatsen; doch ook Gent, Brussel, Leuven en andere steden klaagden luid. Amsterdam leed niet minder onder de belemmeringen, die de rebellen op de Zuiderzee en in Holland zelf aan zijn handel in den weg legden. Tot in de uiterste hoeken der Nederlanden, tot ver over de grenzen des lands, in de streken aan den Rijn, beklaagde men zich over de bezwaren, die het verkeer door den opstand aan de riviermonden had te lijden, om te zwijgen van de plunderingen der troepen, die nog in 1574 de Maasoevers hadden geteisterd en onophoudelijk de grenslanden aan de duitsche zijde lastig vielen.

Het was te verwachten, dat bij den dood van Requesens de regeering met nog minder kracht dan tijdens zijn bestuur tegen de toenemende ontevredenheid zou kunnen optreden, en met aandrang wees Granvelle in een belangrijken brief van het einde van Maart [1]) den Koning op de noodzakelijkheid om toe te geven aan de rechtmatige eischen der getrouwe Nederlanders. Hun vertegenwoordiger in 's Konings Raad mocht Hopperus nog altijd heeten. Hij voorspelde den vorst een algemeenen afval der Nederlanden, eene aanbieding der souvereiniteit over deze streken aan Engeland, Frankrijk of welke andere mogendheid ook, wanneer Philips niet eindelijk aan zijne onderdanen een bewijs wilde geven van zijne „vaderlijke liefde." Hij wees den Koning op de vele gelegenheden tot tegemoetkoming aan

[1]) Corresp. de Granv., VI, p. 33 suiv.

die eischen, die tot nog toe waren verzuimd, op de ernstige gevolgen, die dit verzuim reeds sedert negen jaren had gehad. In denzelfden geest sprak eene nieuwe memorie van den kort te voren in den brusselschen Raad van State opgetreden Heer van Rasseghem, na Requesens' dood aan den Koning gezonden [1]): een prins of prinses van den bloede als Landvoogd of Landvoogdes, geregelde betaling en betere krijgstucht der soldaten, bevestiging der privilegiën, instelling van een Raad van State uitsluitend uit inboorlingen, vervanging der vreemde door nederlandsche troepen, eindelijk eene omvangrijke amnestie met teruggave der verbeurdverklaarde goederen en hervatting der onderhandelingen van Breda — dat alles scheen de toestand van het oogenblik te eischen; later kon de Koning dan de Nederlanden aan een zijner kinderen nalaten, die er persoonlijk zou leven.

Onmiddellijk na den dood van Requesens nam de Raad van State het bewind in handen, ofschoon de stervende Landvoogd in zijne laatste oogenblikken Berlaymont en Mansfeld daartoe had aangewezen. De Koning bevestigde den Raad voorloopig in het bestuur.

Het hoogste regeeringslichaam bestond toen uit Viglius, Berlaymont, Aerschot, Assonleville en het spaansche lid Roda, naast wie Sasbout nog voorloopig zitting had, hoewel hij door Requesens tot voorzitter van den Geheimen Raad was benoemd; ook de pas tot lid benoemde Rasseghem en de weldra aangewezen Mansfeld woonden reeds de zittingen bij. De kracht van dit bewind liet veel te wenschen over, niet alleen wegens de onbekwaamheid van Berlaymont en Aerschot en de toenemende zwakheid van Viglius maar vooral wegens de twisten tusschen de nederlandsche leden onderling en met den overmoedigen Roda, die tegenover hen steunde op het vertrouwen des Konings.

Het nieuwe bestuur stelde den Koning voor thans de „ware middelen" tot herstel van rust en orde aan te vatten. Benoeming van een prins van den bloede tot Landvoogd, verwijdering van alle vreemde ambtenaren, verplaatsing der spaansche garnizoenen naar de grensvestingen stonden daarbij weder op den voorgrond; bijeenroeping der Staten-Generaal, geheele opheffing van den Raad der Beroerten, afschaffing van den 10^{den} en 20sten penning kwamen er nog bij. Zoo

---

[1]) Corresp. de Philippe II, III, p. 461.

alleen zou de vurig begeerde bevrediging zijn te verkrijgen, verklaarden alle leden met treffende eenstemmigheid. Men hoopte zelfs, dat de Koning in overleg met den Paus iets op het stuk van den godsdienst zou willen toegeven [1]). Op die wijze scheen de vrede bereikbaar, zooals ook elders werd ondersteld: Elizabeth zond ten minste opnieuw een gezant naar de Nederlanden om tusschen de opstandelingen en de regeering te bemiddelen. Ook bij de Hollanders en Zeeuwen bleek de neiging tot den vrede vrij sterk, zelfs bij vrienden des Prinsen, als Arend van Dorp en Marnix, zelfs in de Statenvergaderingen dier gewesten.

Doch de Koning bleef nog altijd even besluiteloos als te voren. Wel benoemde hij reeds in April zijn bastaardbroeder, don Jan van Oostenrijk, tot Landvoogd der Nederlanden en beval dezen zich zoo spoedig mogelijk naar die streken te begeven, maar het duurde drie volle maanden, voordat de Raad van State van deze benoeming kennis kreeg. Zoo ging het ook in andere dingen als van ouds en intusschen namen de gebeurtenissen een ander verloop. „Als de dood van Spanje moest komen, zouden wij zeker zijn van een lang leven", zeide een hooggeplaatst spaansch ambtenaar in Italië eens. Dag aan dag verliep, maar er kwam uit Spanje weder weken lang geen bericht. Eerst in Juni antwoordde de Koning, dat hij over de zaak der bevrediging nader zou denken, en eene maand later, dat hij in Augustus of September zou beslissen. Hij bleef „continuellement negociant" [2]) over de voorstellen tot bevrediging en verbetering, hem door den Raad van State gedaan, schreef uiterst weinig in antwoord op de dringende brieven van dit staatslichaam en verbood ten strengste zich met onderhandelingen met Holland en Zeeland in te laten of de Staten-Generaal bijeen te roepen; daarentegen bleef hij met Roda in voortdurende ijverige correspondentie en liet zich door hem omtrent de gedragingen der overige leden van den Raad inlichten. De Markies van Havré, broeder van Aerschot, door Requesens indertijd naar Spanje gezonden, werd daar onder allerlei voorwendsels een jaar lang opgehouden en toen hij eindelijk terugkwam — het was begin Augustus — bracht hij weinig meer dan teleurstellende berichten mede.

De Raad van State drong steeds aan maar kreeg geen beter be-

---

[1]) Kervyn, IV, p. 27.

[2]) Corresp. de Phil. II, IV, p. 184.

scheid; hij wendde zich tot don Jan om bij dezen op spoed aan te dringen en de „ware middelen" aan te prijzen; hij zond ten slotte uit vrees voor een algemeenen opstand inderhaast nog eens Rasseghem naar Madrid, ten einde den Koning, zoo mogelijk, wakker te schudden uit zijne verderfelijke loome besluiteloosheid.

De omstandigheden in de Nederlanden werden intusschen van dag tot dag bedenkelijker, de houding der spaansche soldaten en daartegenover de stemming des volks werd steeds onrustbarender. Ieder oogenblik kon een groote volksopstand ontstaan, waarschuwde de Raad: tusschen het volk en de soldatesca broeide het sedert lang.

Dit gevaar was inderdaad verre van denkbeeldig.

De bevolking in Brabant en Vlaanderen wapende zich tegenover de het platteland afloopende lichte ruiterij. Mondragon bemachtigde den 29sten Mei wel het dapper verdedigde Zierikzee, nadat bij eene laatste poging tot ontzet Louis de Boisot zelf gesneuveld was, doch onmiddellijk na de overgave der stad kwam het spaansche krijgsvolk, dat haar belegerd had, in volslagen opstand, roepende om soldij. Er waren dan ook vendels, die bijna twee jaren lang geen betaling gezien hadden. De invloedrijkste officieren, mannen als Mondragon, Avila, Romero, Mansfeld, werden gezonden om hen met beloften tevreden te stellen, maar zij weigerden te gehoorzamen, namen Mondragon zelf gevangen, verlieten de pas veroverde stad en geheel Schouwen en rukten plunderend naar Brabant, tot voor de poorten van Brussel. Zij wierpen zich eindelijk op Aalst, waarheen weldra uit alle streken des lands muitende spaansche benden zich samentrokken onder aanvoering van een eletto. Holland, Zeeland, Gelderland en Utrecht werden zoo bijna geheel van troepen ontbloot.

Met angst en wanhoop zag de Raad den stroom van het oproer om zich heen wassen. De spaansche generaals zelven, verontwaardigd over het hun door de leden van den Raad niet onduidelijk getoonde wantrouwen, deden dezen allerlei verwijten; met name beklaagden zij zich over het lichten van andere duitsche en waalsche troepen buiten hen om ten einde over eene eigene legermacht tegenover de muiters te kunnen beschikken. Zij dreigden zich aan het hoofd hunner landgenooten te stellen. De verwarring nam in Brabant en Vlaanderen hand over hand toe en met bekommering richtte men er het oog naar Aalst en de evenzoo in spaansche handen zijnde citadel van Antwerpen.

De Prins was niet de man om eene dergelijke kans te laten glippen. In het voorjaar, onder den indruk van het dreigende gevaar der verovering van Holland en Zeeland, had hij, op den grondslag van het in den zomer van het vorige jaar reeds besprokene, de Staten van Holland en Zeeland tot eene nauwe aaneensluiting, tot eene definitieve Unie bewogen, waarbij hem nogmaals voor den tijd van den oorlog de souvereiniteit werd toegestaan benevens de middelen om den krijg behoorlijk te voeren. Zoo waren in ieder geval Holland en Zeeland door de Unie van den 25sten April vereenigd tot één staat onder de leiding van den Prins met souvereine rechten [1]). Doch de Prins was, gelijk altijd, overtuigd, dat Holland en Zeeland alleen, hoe nauw ook verbonden, den ongelijken strijd op den duur niet konden volhouden. Tegelijk met de Unie besloot men op zijn voorstel „te procedeeren tot veranderinge van Heeren en oversulks te doen handelen met den Koning van Vrankrijk, syn broeder of eenig ander vreemd Potentaat, die deese Landen van Holland en Zeeland onder synen gebiede en protectie soude ontfangen." De thans vereenigde staat zou misschien zoo onder Frans van Alençon, die op de bescherming van zijn broeder, den machtigen franschen Koning, kon rekenen, een nieuw leven te gemoet gaan, zich losmakende van den vorst, die door verkrachting der privilegiën en ondragelijke tirannie zijn eenmaal afgelegden eed had geschonden.

Zoo bood men in Mei 1576 den Hertog van Alençon onder beperkende voorwaarden de souvereiniteit over Holland en Zeeland aan. De voorwaarden voor de erkenning van den Hertog als Graaf van Holland en Zeeland waren: handhaving der privilegiën en van den gereformeerden godsdienst onder bepaling van vrijheid van geweten voor andersdenkenden, geen belasting of verandering in wetten en gewoonten zonder toestemming der Staten, strenge handhaving der militaire tucht, aanvoerders van leger en vloot benevens gouverneurs der steden en vestingen uit de provinciën zelve, beperking van het getal der troepen in vredestijd naar den wil der Staten, een millioen jaarlijks door de Staten aan oorlogskosten op te brengen, de oude grafelijke domeinen aan den Hertog. Dit alles moest èn door den Hertog èn door de Staten bezworen worden „comme les ducs de Bourgogne le faisaient lors de leur joyeuse entrée en Brabant" [2]).

---

[1]) Muller, l. l., blz. 147.

[2]) Kervyn, IV, p. 50 suiv.

Men zond afgezanten naar Frankrijk om met de machthebbenden aldaar over deze plannen te onderhandelen. Doch de onderhandelingen wilden niet vlotten. Alençon, door de bedreigingen van de op den franschen invloed jaloersche koningin Elizabeth weerhouden, weinig vertrouwen stellende in de kracht van den opstand tegen een zoo machtigen vijand als de Koning van Spanje, zelf een vorst vol lust tot intrigue maar van weinig zedelijken ernst, wees ten slotte het aanbod af en begon zelfs, munt slaande uit de hem gedane aanbiedingen, bij koning Philips pogingen te doen om nu van dezen hetzij in de Nederlanden, hetzij in Italië de landvoogdij te verkrijgen.

Zoo vervloog ook deze hoop van den Prins in rook gelijk zoo vele verwachtingen van dien aard en van die zijde in de eerste jaren van den opstand.

Doch eene betere kans deed zich weldra voor. De Raad van State geraakte tegenover de Spanjaarden zoo in het nauw, dat het oogenblik gekomen scheen om den pas gevormden staat van Holland en Zeeland met de andere gewesten tegenover het spaansche gezag te doen samengaan. De met het oog daarop thans te Middelburg gevestigde Prins wendde zich tot de verschillende statenvergaderingen van Gelderland, Brabant, Vlaanderen, Artois en Henegouwen, tot tal van edelen en andere personen in het Zuiden, in welsprekende brieven wijzende op de noodzakelijkheid van aaneensluiting bij het dreigende gevaar [1]). Dergelijke brieven zonden de Staten van Holland aan Amsterdam en aan de burgerij van de stad Utrecht. Overal verschenen 's Prinsen agenten en gevolmachtigden om het vuur aan te stoken.

Alom nam in Augustus 1576 de gisting toe, vooral in Brabant en Vlaanderen, die het meest door het muitende krijgsvolk bedreigd schenen. Te Brussel waren de daar nog vertoevende spaansche generaals en ambtenaren zoo goed als gevangen te midden eener vijandige bevolking, door de geruchten van een aanval der spaansche troepen in onrust gehouden, door de geheime woelingen der aanhangers van Oranje aangezet. Ook de Raad van State was er zoo goed als gevangen in de handen der burgerij.

Nog altijd waren er namelijk te Brussel en te Antwerpen velen, vooral onder de lagere volksklasse en de kooplieden, die vóór tien jaren den Prins van Oranje gekend hadden, den schitterenden popu-

---

[1]) Bor, I, blz. 694 vlg.

lairen edelman, den vriend en medestander van den ongelukkigen Egmond, den onvermoeiden vijand van Spanje, om wiens hoofd de heldenstrijd, die nu reeds vier jaren had geduurd, een lauwerkrans had gevlochten. Was hij niet de man, die altijd vooraan had gestaan in den kamp tegen den gehaten spaanschen invloed, reeds van de dagen van Granvelle af? Het generale pardon had verder vele rumoerige calvinistische ballingen naar Vlaanderen en Brabant teruggebracht, die niets liever wenschten dan aansluiting bij den Prins en verdrijving der Spanjaarden. Reeds Requesens had over de teruggekeerde ballingen geklaagd en zijne vrees voor hunne woelingen te kennen gegeven. Ook onder de brabantsche geestelijkheid had de Prins in den abt van St. Geertrui, Jan van der Linden, en dien van Villers zijne vrienden. Maar het meest rekende hij op den jongen baron De Hèze, zijn peetekind, een zeer populair man te Brussel, en op de brusselsche volksleiders in het algemeen, die hij door zijn agent te Brussel, den franschen edelman Jean Theron, een trouw aanhanger van den Prins, uitgeweken Hugenoot en handig diplomaat, liet bewerken [1]).

Inderdaad gebeurde weldra, wat de spaansche generaals reeds lang hadden gevreesd en waarvoor zij den Raad van State herhaaldelijk hadden gewaarschuwd. Terwijl de generaals met Roda en andere Spanjaarden bij de toenemende verbittering der bevolking de vlucht moesten nemen naar Antwerpen, werd Hèze op het einde van Augustus kolonel der door de Staten van Brabant in dienst genomen duitsche en waalsche troepen. Hij drong aan op onderhandeling met den Prins en trachtte de Staten door bedreigingen en vertoogen daartoe over te halen. Weldra werd hij gouverneur van Brussel en stelde zich in betrekking met Hendrik De Bloyere, met den advocaat Liesfelt, met De Backere, invloedrijke burgers en overtuigde aanhangers van den Prins. Den 4den September namen de samengezworenen plotseling onder leiding van Hèzes luitenant, Glimes, den geheelen, behalve Roda thans uit zes leden bestaanden Raad van State gevangen. Het was een merkwaardig schouwspel, dat zich op dien dag te Brussel voordeed. Mansfeld en Berlaymont, Assonleville en Sasbout werden met Del Rio gevankelijk weggevoerd naar het Broodhuis,

---

[1]) Vgl. hierover de studie van Ritter, Wilhelm von Oranien und die Genter Pacification (1576) in Quidde's Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1890, S. 28 ff.

waarvoor eenmaal Egmond en Hoorne het leven hadden verloren. Aerschot, wiens invloed men vreesde, werd zoogenaamd wegens ziekte spoedig vrijgelaten; Viglius, inderdaad ziek, mocht in zijn huis blijven.

Het was geen ondoordringbaar geheim, dat de Prins van de zaak kennis gedragen had, en meer dan dit, dat hij de ziel was van de geheele beweging, die thans een aanvang nam [1]). De Prins schreef ook naar Gent, aan den invloedrijken schepen Jan van Hembyze, om zich bij hem aan te sluiten tegen den vreemdeling. Hij zette dezen aan de gelegenheid bij de haren te grijpen [2]). Tevens stelde hij zich in verbinding met den jongen Philips van Egmond, den oudsten zoon van den onthoofden Graaf, met den Graaf van Roeulx, stadhouder van Vlaanderen, met de Lalaings en andere voorname edelen van Brabant, Vlaanderen en Henegouwen. Hij trachtte zelfs met zijn ouden tegenstander, den Hertog van Aerschot, met diens broeder, den Markies van Havré, tot overeenstemming te komen en het wantrouwen der familie Croy, wier hoofden zij waren, weg te nemen door te verklaren, dat hij noch aandeel in het bestuur noch verandering in den godsdienst verlangde. Zoo hoopte hij den ouden naijver tusschen de Croy's en de Nassau's in de Nederlanden te kunnen doen ophouden, wat hem ten minste bij Havré scheen te gelukken. Hij bleef zelf voorloopig nog te Middelburg, vreezende door een te snel optreden in het Zuiden den naijver dier edelen op te wekken. Eenige aanzienlijken te Gent sloten zich aanstonds geheel bij hem aan en verzochten, dat hij hun troepen zou zenden tegenover de muitende Spanjaarden uit Aalst, die met de bezetting der gentsche citadel in verbinding schenen te staan. De Prins aarzelde niet en zond een achttal vendels onder kolonel Van den Tympel naar Gent, waar de prinsgezinde Ryhove, Heer van der Kéthulle, en diens broeder, de Heer van Assche, hun onder de toejuiching der bevolking de poorten openden.

De onrust in Brabant en Vlaanderen greep steeds meer om zich heen. Zeer velen echter ergerden zich over deze ondubbelzinnige aansluiting bij de partij van den opstand en vooral over het geweld, den Raad van State, in allen gevalle toch de wettige landsregeering, aangedaan. De Staten van Vlaanderen en van Henegouwen protesteerden tegen het revolutionnaire drijven van Hèze, Hembyze en de

---

1) De Jonge, Unie van Brussel, blz. 187.

2) Archives V, p. 412; vgl. Ritter, l. l., S. 34.

hunnen, vreezende voor 's Konings wraak, waarmede Roda reeds uit zijne wijkplaats Antwerpen dreigde. Roda verklaarde zichzelf, als het eenige lid van dien Raad, dat nog in vrijheid was, tot bestuurder des lands, zoo lang zijne medeleden niet bevrijd waren. De Staten van Brabant loochenden alle aandeel in de gewelddaad. Zoo algemeen was de afkeuring, dat de bedrijvers van het feit besloten aan den aandrang toe te geven en eerst den ouden Viglius, daarna ook Sasbout loslieten; Berlaymont en Mansfeld, de trouwste aanhangers van Spanje, bleven gevangen, terwijl Del Rio nog strenger werd behandeld. Zoo had het land ten minste weder eene regeering, bestaande uit Aerschot, Viglius en Sasbout, die weldra drie andere leden nevens zich benoemden. Wilde deze Raad van State echter iets beteekenen, dan moest hij gehoor geven aan den algemeenen wensch naar bijeenroeping van de Staten-Generaal. Zulk eene bijeenkomst lag ook in de plannen van den Prins, die reeds in Augustus in zijne brieven op de noodzakelijkheid ervan had gewezen en niet moede werd er op aan te dringen, voortgaande in de lijn, die hij steeds had gevolgd. In die brieven trachtte hij de aarzelenden gerust te stellen omtrent zijne bedoelingen en nam den schijn aan, alsof ook hij inderdaad 's Konings gezag wenschte te handhaven [1]).

Een oogenblik scheen het, alsof de Staten-Generaal inderdaad op geheel revolutionnaire wijze bijeen zouden komen. De Staten van Brabant hadden bij ontstentenis van eene wettige regeering tijdens de gevangenschap van den Raad van State na eenige aarzeling de andere gewesten op eigen gezag uitgenoodigd afgevaardigden naar Brussel te zenden. Doch de meeste provinciën weigerden aan deze oproeping gehoor te geven: alleen Vlaanderen en Henegouwen, bezield door den haat tegen den Spanjaard, zonden hunne afgevaardigden. Toch waagde men het niet op dezen weg voort te gaan en gaf aan de bijeenroeping der Staten-Generaal een wettigen glimp door dien te doen goedkeuren door den thans geheel afhankelijken Raad van State, die in naam ten minste de wettige landsregeering kon heeten.

Op verzoek der Staten van Brabant en op 's Prinsen aandrang riep de herleefde Raad van State derhalve den 22sten September de Staten-Generaal bijeen. De Raad verklaarde tevens, dat niet Roda te Antwerpen maar hij zelf, thans weder bevrijd, de regeeringsmacht in

---

[1]) Ritter, l. l., S. 35.

handen had, en verdedigde tegenover den Koning zijne houding, bewerende door de omstandigheden gedwongen te zijn om toe te geven aan den volkswensch. Drie dagen later reeds verschenen de eerste afgevaardigden der Staten-Generaal te Brussel: het waren die van Brabant, Henegouwen en Vlaanderen, die, aanstonds als Staten-Generaal optredend, hoewel de andere gewesten nog lang in gebreke bleven om op te komen, het bestuur der krijgszaken aan Aerschot opdroegen, onder wien de henegouwsche edelman Graaf van Lalaing het bevel zou voeren. Duidelijk bleek hierin de invloed van 's Prinsen brieven en aansporingen aan de vergadering der afgevaardigden. Men besloot gezantschappen te richten tot koningin Elizabeth, koning Hendrik III, keizer Maximiliaan [1]) en den Paus, ten einde dezen duidelijk te maken, waarom men thans de wapenen had opgevat, n.l. tot verdrijving der Spanjaarden, wier ondragelijke tirannie een einde moest nemen, waartoe men de tusschenkomst der vorsten te Madrid inriep. In denzelfden geest, geheel overeenkomstig 's Prinsen meening, was het schrijven van den 17den October aan den Koning opgesteld. De Staten verdedigden daarin de bedrijvers van den aanslag van den 4den September met te wijzen op de oproerige stemming des volks, dat alleen door een zoo krachtig optreden in bedwang gehouden kon worden; zij beklaagden zich over Roda's aanmatiging van het gezag en betuigden, dat zij, oprecht gezind om trouw te blijven aan den Koning en het katholieke geloof, alleen door eene onmiddellijke verwijdering der spaansche muiters de rust zouden kunnen handhaven en het gezag zouden kunnen redden uit de handen van het gepeupel [2]).

Reeds vroeger, den 27sten September, hadden de Staten zich schriftelijk tot den Prins van Oranje gewend, begeerende met hem en de Staten van Holland en Zeeland in onderhandeling te treden over een vrede. De Prins antwoordde natuurlijk aanstonds daartoe zeer genegen te zijn doch niet te Brussel maar te Gent en — om de aarzelenden gunstig te stemmen — op den grondslag van behoud der katholieke religie en van gehoorzaamheid aan den Koning. De Staten-Generaal aarzelden het van ouds onrustige Gent te kiezen, maar toen het bericht kwam, dat don Jan reeds op weg naar de Nederlanden was,

---

[1]) Maximiliaan stierf den 12den October en werd opgevolgd door Rudolf II.

[2]) De Jonge, Résolutions des Etats-Généraux des Pays-Bas, I, p. 244.

besloot men haast te maken. De Prins, die beloofd had voor dit geval zijne troepen uit Gent terug te trekken, wist deze evenwel te doen blijven door een verzoek daartoe van Gent zelf uit te lokken.

Er bleef een zeker wantrouwen van beide zijden heerschen: de leiders der Staten vreesden, dat de Prins volksbewegingen te Brussel of Gent zou uitlokken; de Prins duchtte, dat bij de komst van don Jan de stemming van Aerschot en de zijnen zou veranderen en deze, wier onvertrouwbaarheid en onstandvastigheid hij kende, zich opnieuw door beloften en gunstbewijzen van spaansche zijde zouden laten winnen, ja reeds gewonnen waren [1]). Maar de tijd drong en van beide zijden gevoelde men, dat het goed was vóór de komst van don Jan gereed te zijn, ook met het oog op de vage geruchten van een dreigenden aanval der Spanjaarden te Aalst en Antwerpen. Den 19den October verschenen zoo te Gent de abt van St. Geertrui met Leoninus en zeven andere afgevaardigden van de zijde der drie in de Staten-Generaal optredende gewesten, Buys en Marnix met evenveel andere afgevaardigden van die der Staten van Holland en Zeeland en den Prins.

De onderhandelingen gingen goed voort. Men was het geheel eens over de verwijdering der Spanjaarden, de handhaving der oude privilegiën enz. Alleen op het punt van de erkenning van don Jan en op dat van den godsdienst kwamen er moeielijkheden. Wat het eerste betreft, het ging toch niet aan, zeiden Leoninus en de zijnen, een wettig door den Koning benoemd Landvoogd af te wijzen: men zou hem erkennen maar na eerst vrede te hebben gesloten en mits hij dien vrede erkende en de Spanjaarden werden verwijderd. Meer bezwaar gaf het tweede punt. Holland en Zeeland wilden van volkomen vrijheid voor den katholieken godsdienst in hunne gewesten niet weten, evenmin als de andere gewesten van inbreuk op dien godsdienst, volgens hen den eenigen rechtmatigen in de Nederlanden. Eindelijk besloot men over dit punt heen te glijden en het, voorzoover Holland en Zeeland betrof, eerst later te doen beslissen door de na den vrede bijeen te roepen Staten-Generaal. Den 28sten October was alles afgesproken en het verdrag moest thans door de Staten-Generaal — van Holland en Zeeland was men zeker — worden goedgekeurd. Deze aarzelden en de Prins voelde reeds weder het wantrouwen opkomen. Hij dacht aan de mogelijkheid van geheime onder-

[1]) Archives V, blz. 467.

handelingen van Aerschot en de zijnen met den Koning, „qu'on ne traitteroit pas avec nous à la Flamande mais à l'Italienne et à l'Espaignolle"; hij drong er daarom op aan, dat het verdrag, eenmaal gesloten, overal in alle steden door magistraat, gilden en schutterijen zou worden bezegeld. Toch besloten eindelijk de aarzelenden, onder den indruk van den algemeenen volkswensch naar vrede, toe te stemmen.

Voordat het feitelijk tot dien vrede kwam, werd de zaak nog verhaast door een onvoorziene gebeurtenis.

Reeds den 20sten October hadden een paar vendels spaansche troepen te Maastricht onder Montesdoca, door de duitsche benden aldaar en de burgerij bedreigd, deze stad met hulp van eene uit de citadel van Antwerpen gezonden versterking gewapenderhand bemachtigd en zich door eene vreeselijke plundering voor het lange wachten op soldij en het ondervonden wantrouwen schadeloos gesteld. Vele mannen, vrouwen en kinderen waren bij die plundering omgekomen, terwijl de duitsche bezetting grootendeels was gedood.

Daarmede scheen het sein voor een algemeenen aanval der Spanjaarden te zijn gegeven. Men sprak van eene reeds lang door de muitelingen beraamde onderneming op het rijke Antwerpen, waar Champagney gouverneur was en de wegens slechte betaling ook muitende en door geheime stokerijen der Spanjaarden onvertrouwbare duitsche troepen der Staten-Generaal onder den Graaf van Eberstein weinig waarborg opleverden tegenover het sterke spaansche garnizoen der citadel onder officieren als de bevelhebber van het kasteel, Sancho d' Avila, als Romero, Valdez, Verdugo en andere bekende aanvoerders [1]). Eene door de Staten afgezonden versterking werd bij Mechelen door Romero uiteengeslagen doch eene andere vrij aanzienlijke waalsche afdeeling onder Havré en den jongen Graaf van Egmond werd door de duitsche troepen binnengelaten tot ergernis van vele hunner aanvoerders, die thans openlijk naar de citadel weken. In het geheel konden zoo de Staten binnen Antwerpen over 8000 man beschikken, waartegenover de Spanjaarden in de citadel nauwelijks de helft van

[1]) Belangrijk voor den aanval op Antwerpen is de brief van Roda aan den Koning van den 6den November, met de aanteekeningen van Champagney daarop (Corresp. de Phil. II, V, p. 11 suiv.) en den brief van den laatste over deze zaken (ibid. p. 33 vlg.) aan don Jan.

dit aantal konden stellen. Men maakte zich dan ook gereed de vesting te belegeren, terwijl Sancho d' Avila van zijne zijde zich in staat van tegenweer stelde en het kanon op de stad liet spelen.

Het was Zondag den 4den November, toen het kanongebulder, dat den ganschen nacht niet had opgehouden, in den omtrek deed hooren, dat de strijd tusschen de troepen der citadel en de bezetting der stad een aanvang had genomen. Dit hoorden ook de spaansche benden te Aalst, die nu, de helmen met eikenloof ten teeken van zege omkranst, ook naar Antwerpen trokken en dadelijk in de citadel werden opgenomen, waar zij op een onmiddellijken aanval op de stad aandrongen. D' Avila gaf toe en tegen den middag rukten de Spanjaarden en Duitschers, omstreeks 4000 man sterk, de stad binnen; de troepen der Staten werden na een hevig straatgevecht teruggedrongen, Egmond en anderen gevangen genomen, terwijl Champagney en Havré zich ternauwernood op de schepen van den Prins in de Schelde konden redden en Eberstein verdronk bij eene poging om over de rivier te vluchten. Weldra was Antwerpen het tooneel van eene vreeselijke plundering door de woeste benden, die, verbitterd door de aangedane beleedigingen, slecht betaald en slecht gevoed als zij waren, de rijke handelsstad als hun rechtmatigen buit beschouwden. Roof en moord, brandschatting en plundering waren in de ongelukkige veste drie dagen lang aan de orde; kerken noch kloosters, vrouwen noch kinderen werden door den woesten met alle tucht spottenden soldaat gespaard. Het aantal der omgekomenen wordt op 6 à 7000 geschat; onnoemelijk was de waarde van den behaalden buit. Het stadhuis, kort te voren nieuw gebouwd, met alle registers der rentebrieven, contracten en overeenkomsten met de vreemde kooplieden, werd met tal van andere gebouwen, ja zelfs geheele straten, verbrand. De „Spaansche Furie" vernietigde een groot deel van wat er nog van den ouden handelsbloei van Antwerpen was overgebleven. Meer en meer vermeden voortaan de vreemde kooplieden de onveilige Scheldestad, eenmaal de hoofdzetel van den handel der Nederlanden, en jaren na de gebeurtenis werkten hare gevolgen nog voort in het wantrouwen, dat het krediet der handeldrijvende burgerij benadeelde [1]).

Hevig was de ontsteltenis, in gansch het land door de Spaansche Furie gewekt. De spaansche troepen — dit gevoelde men — moesten

---

[1]) Motley, Rise, III, p. 43 ff.

tot iederen prijs verjaagd worden, wilde niet iedere andere stad op hare beurt aan het lot van Antwerpen blootgesteld zijn. Te Brussel en Gent hadden opnieuw heftige volksbewegingen plaats, van fellen haat tegen den Spanjaard getuigend. Onder den indruk dier volksbewegingen en van het van de zijde der spaansche troepen dreigende gevaar, gaven de Staten-Generaal zoowel als de Raad van State, in dezen tijd niet meer dan het werktuig der eersten [1]), dadelijk gehoor aan den aandrang om de te Gent gesloten Pacificatie goed te keuren „pour prévenir et éviter de plus grands inconvéniens." Het juist inkomende bericht, dat don Jan te Luxemburg was verschenen, deed insgelijks tot spoedige beslissing der zaak overhellen. Den 8sten November werd de Pacificatie geteekend.

Zij verklaarde, dat de Staten van Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen enz. met den Prins, de Staten van Holland en Zeeland en hunne bondgenooten vrede sloten en elkander inzonderheid beloofden de spaansche soldaten te zullen doen vertrekken; terstond na het vertrek der Spanjaarden zou eene volledige vergadering van de Staten-Generaal der zeventien provinciën worden bijeengeroepen „in der forme ende maniere" als geschied was bij de overdracht der regeering door keizer Karel aan koning Philips [2]); deze vergadering zou „stellen ordre in de saken van den Landen", zoowel in het algemeen als op het punt van „tfeit ende exercitie van de religie" in Holland, Zeeland, Bommel en Buren; aan het verkeer tusschen de landen zou geen beletsel meer worden in den weg gelegd; alle plakkaten tegen de ketterij benevens Alva's crimineele ordonnantie zouden voorloopig worden geschorst, „totdat by de Generaele Staten anders daerop geordonneert zy"; de Prins zou evenzoo blijven admiraal en stadhouder voor Z. M. in Holland en Zeeland, totdat de Staten-Generaal daarover zouden beslissen, ten minste voorzoover zijn gezag daar thans werd erkend, terwijl de andere steden in die stadhouderschappen zich op zekere met haar nader overeen te komen voorwaarden onder hem zouden mogen stellen; alle wederzijdsche gevangenen, met name de Graaf van Bossu, zouden worden losgelaten; de goederen, sedert 1566 verbeurdverklaard, zouden aan den Prins en alle andere door Alva en zijn Raad gevonnisten worden teruggegeven met vernietiging der von-

---

[1]) Ritter, l. l., S. 42.
[2]) Vgl. Dl. II, blz. 420.

nissen; de trophaeën van Alva zouden worden vernield; alle geestelijke goederen zouden aan de rechthebbenden worden teruggegeven, ook in Holland en Zeeland, waarvoor nog bijzondere bepalingen werden gemaakt ten behoeve van de bezittingen van buitenlandsche en uitgeweken kloosterlingen en geestelijken; de in Holland en Zeeland tijdens den oorlog veranderde munt zou zoodra mogelijk weder met die der overige gewesten in overeenstemming gebracht worden volgens advies van gedeputeerden der Staten-Generaal; de Staten-Generaal zouden de betaling van 's Prinsen schulden, voortgevloeid uit de veldtochten van 1568 en 1572, nader overwegen. Het laatste der 25 artikelen stelde vast, dat de nog niet toegetreden gewesten zich op dezelfde voorwaarden zouden kunnen verbinden met de reeds thans toetredenden.

Hoogst gewichtig was dit belangrijke staatsstuk voor de geschiedenis der nederlandsche gewesten. Het vereenigde thans allen in den opstand tegen spaansche dwingelandij en willekeur, tegen de vreemde legermacht, waarop de spaansche heerschappij moest steunen. De Prins scheen eindelijk zijn doel in dit opzicht bereikt te hebben: de omstandigheden hadden eindelijk adel en geestelijkheid, burgers en boeren ertoe gebracht gehoor te geven aan zijne waarschuwingen, waarnaar men in 1568 en 1572 zoo weinig had willen luisteren. Zijn ideaal, de regeering der Nederlanden met toezicht der Staten-Generaal, afgevaardigden der gewesten en als zoodanig vertegenwoordigers van het geheele volk, onder de door wetten beperkte naamheerschappij des Konings, scheen eerlang bereikt te zullen worden.

Het was er echter verre van af, dat hij de algemeen erkende leider van den opstand zou geweest zijn. De wijze, waarop de onderhandelingen over de Pacificatie waren gevoerd, toonde duidelijk aan, dat de voorname adel van Brabant en Henegouwen volstrekt niet gezind was zich zonder meer onder zijne leiding te stellen. Het wantrouwen, dat Oranje en die adel van weerszijden jegens elkanders bedoelingen koesterden, beloofde weinig voor eene latere samenwerking tusschen den thans voornamelijk op het volk steunenden Prins en de van iedere inmenging des volks in staatszaken afkeerige edelen.

En er was meer. De regeerende Calvinisten in Holland en Zeeland zouden nooit kunnen of willen toestemmen in eene uitsluitende heerschappij van het Catholicisme zoowel in als buiten die gewesten, in

de provinciën, waar hunne geloofsgenooten, hoe klein in aantal ook, nog altijd, hetzij in ballingschap, hetzij zich heimelijk ter plaatse ophoudende, van Holland en Zeeland hulp en redding wachtten. De gehoorzaamheid aan den Koning, waarvan in de beide opgestane gewesten feitelijk weinig meer te bemerken viel, was daarentegen voor de groote meerderheid der bevolking elders eene voorwaarde, bijna even gewichtig als die der handhaving van het Catholicisme: wat voor Holland en Zeeland meer en meer eene vage theorie, een voorwendsel, eene fictie mocht heeten, was voor de andere gewesten in de oogen van verreweg de meesten nog de grondslag van alle maatschappelijke en staatkundige orde.

Daarbij kwam, dat de Koning — het behoeft niet uitvoerig betoogd te worden — den loop der zaken in de Nederlanden sedert Requesens' dood met groote ontevredenheid had gadegeslagen. Het optreden der zoozeer door hem gevreesde Staten-Generaal; de wegcijfering daartegenover van den Raad van State; de onderstelling, dat deze over de godsdienstzaken de eindbeslissing zou kunnen hebben; de verdrijving der Spanjaarden, op wie zijne macht voornamelijk berustte; de toenadering der tot nu toe gehoorzame gewesten tot den Prins — alles moest hem even onaangenaam zijn. Maar de Koning zocht, als van ouds, steun bij zijn geliefkoosd systeem van uitstellen en afwachten.

Hij liet zich over den gang der zaken weinig uit doch klaagde over de weinige samenwerking tusschen de overige leden van den Raad en zijn getrouwen Roda, keurde het werven van troepen door de Staten af en beval, dat deze daarmede zouden ophouden. Toen de berichten omtrent den coup d'état van September tot hem kwamen, besloot hij eindelijk don Jan af te zenden. Deze moest nog zonder eigenlijke instructie vertrekken — de Koning wist nog altijd niet, welken weg, dien van zachtheid of dien van geweld, te volgen — en ontving ze eerst, toen hij reeds in de Nederlanden was, onder dagteekening van den 30sten October.

En wat behelsde dan deze zoo lang verwachte instructie betreffende de „ware middelen", waarop men zoo lang had gewacht? Het waren in hoofdzaak de denkbeelden van Hopperus en Viglius, die eindelijk door den Koning waren goedgekeurd.

Het stuk begon met een bevel tot een algemeen gebed in de Nederlanden, ten einde God te smeeken Zijne goddelijke goedheid

„waarvan alleen de ware rust en vrede afhangt", over die gewesten uit te spreiden; dan volgde eene betuiging van 's Konings goeden wil om met handhaving van den katholieken godsdienst en de aan hem verschuldigde gehoorzaamheid de oude welvaart te herstellen; verder eene aanbeveling aan don Jan om in de sporen te treden van de vroegere Landvoogden en Landvoogdessen van koninklijken bloede en de gewesten volgens hunne oude gewoonten, wetten en rechten te regeeren. Wat eindelijk de „ware middelen" betreft, deze moesten zijn: herstel van de drie groote Raden — dien van State, van Financiën en den Geheimen Raad — in hun ouden toestand volgens de oude instructiën uit den tijd van Karel V; evenzoo van alle andere regeeringslichamen en ambten, met afschaffing van alle nieuwigheden als b.v. de Raad der Beroerten; herstel van alle oude privilegiën en rechten, met name van de Joyeuse Entrée in Brabant; algemeen pardon zonder eenige uitzondering behalve voor den Prins van Oranje als „inventeur, autheur et continuateur de tout le mal"; herstel der oude benden van ordonnantie met toevoeging, voorzoover noodig, van waalsche en nederduitsche zoowel als spaansche troepen, terwijl de hoogduitsche moesten worden afgedankt met behulp van de door de Staten beloofde gelden; die gelden moesten worden verkregen door raadpleging met de afzonderlijke Staten of desnoods met de Staten-Generaal, onder voorbehoud altijd van handhaving van den katholieken godsdienst en van de gehoorzaamheid aan den Koning; wat Holland en Zeeland betreft, de verdoolde en misleide bevolking aldaar zou met God's hulp door het algemeene pardon van den verkeerden weg wel terugkeeren; en zoo niet, de Koning rekende op den krachtigen steun der andere gewesten om ze met geweld van wapenen te bedwingen; bovendien werden nog enkele speciale punten toegestaan in de brieven aan de Staten, die bij deze instructie waren gevoegd. Eene bijeenroeping van het kapittel van het Gulden Vlies moest de kroon zetten op het bevredigingswerk [1]). Den volgenden dag liet de altijd aarzelende Koning nog eene nadere instructie opstellen, waarin hij don Jan ten slotte verlof gaf om in het uiterste geval toe te geven in datgene, wat hij eindelijk erkende als „le point principal et auquel tout est subordonné" [2]): het vertrek der spaansche troepen.

---

1) Corresp. de Phil. II, IV, p. 453 suiv.

2) Ibid., p. 470.

Duidelijk is in dit alles de meening des Konings te ontdekken: hij was eindelijk besloten den raad van Hopperus en van Granvelle op te volgen en terug te keeren tot de regeeringswijze van Karel V. Maar hij vergat daarbij twee dingen: vooreerst waren de tijden veranderd en wat vóór tien of meer jaren de Nederlanders had kunnen tevreden stellen, was thans, na al het gebeurde, op verre na niet voldoende meer: in de tweede plaats, wat de Nederlanders uit de hand van Karel V zouden hebben aangenomen zonder eenig wantrouwen, werd van hem, den Spanjaard, niet op gelijke wijze ontvangen. Bovendien, de omstandigheden waren tusschen September en November reeds zoo belangrijk gewijzigd, dat zulke concessiën geen indruk meer konden maken.

* * *

Toen don Jan den 3den November na eene snelle reis door Frankrijk, dat hij in de vermomming van kamerdienaar doortrok, te Luxemburg aankwam, meende hij nog op dezen voet zijne landvoogdij te kunnen aanvaarden, maar de snel elkander opvolgende gebeurtenissen der volgende dagen deden hem de beteekenis gevoelen van 's Konings hem reeds in Spanje geworden waarschuwing omtrent de mogelijkheid van veranderde omstandigheden, wanneer hij in de Nederlanden zou aangekomen zijn. Brieven van Roda over het gebeurde te Antwerpen bereikten hem ongeveer tegelijk met het bericht van het sluiten der Pacificatie en de begroeting namens de Staten-Generaal en den Raad van State. De laatste had zich tot den Koning gewend met het bericht der Pacificatie, waarin de Raad ter wille der omstandigheden had gemeend te moeten berusten, en daarbij gewezen op de waarschijnlijkheid, dat de Staten-Generaal ook in Holland en Zeeland den ouden godsdienst zouden herstellen, al had men dit punt voorloopig nog in het onzekere moeten laten.

De Raad trachtte aanstonds door een zijner leden, den utrechtschen proost Jan Fonck, dien hij naar Luxemburg zond, den Landvoogd met den nieuwen staat van zaken te verzoenen. Een andere afgezant, door de Staten-Generaal gezonden, had daarentegen in last de plannen van den Landvoogd uit te vorschen en hem in afwachting daarvan uit te noodigen alleen en ongewapend naar Brussel te komen.

De jonge vurige don Jan was niet de man om in dit zeer moeielijk tijdsgewricht de leiding der zaken in de Nederlanden op zich te nemen. Krijgsman van naam, sedert hij als vierentwintigjarig jongeling in 1571 de Turken in den slag bij Lepanto had overwonnen, gevoelde hij zich de erfgenaam van keizer Karel's traditiën. Rijzig van gestalte, innemend van uiterlijk, dapper en hoffelijk, vroom katholiek en man van de wereld tevens, herinnerde hij, veel meer dan zijn koninklijke broeder, in hooge mate aan zijn roemruchtigen vader hoewel hij, driftig, ja opvliegend als hij was, zijns vaders staatsmanstalenten ten eenenmale miste. Karel V had den te Regensburg uit eene vluchtige verbintenis met eene waschvrouw, Barbara Blomberg, geboren zoon met groote zorg heimelijk in Spanje laten opvoeden. Eerst na 's Keizers dood vernam don Jan van koning Philips, wie hij eigenlijk was, en leefde sedert aan het hof te Madrid, zich vooral op het krijgswezen met voorbeeldigen ijver toeleggend. Zijn zucht naar krijgsroem, zijn ridderlijke neigingen waren in den strijd tegen de Turken nog aangewakkerd. Hij achtte zich bestemd tot een groote rol in de wereldgeschiedenis. Hij hoopte als infant van Spanje te worden erkend en dan de kampvechter voor het katholieke Christendom in Europa te worden, aan de eene zijde tegen de Turken, aan de andere zijde tegen de ketters de vaan van het Catholicisme ontplooiend. Wat hem in de Nederlanden aantrok, was aan de eene zijde de roem, in den strijd tegen Oranje te behalen, aan de andere na het herstel van den vrede aldaar de gelegenheid, die zich dan misschien zou aanbieden om de ongelukkige schotsche Koningin, Maria Stuart, die sedert jaren door de kettersche Elizabeth werd gevangen gehouden, te verlossen. Die romantische, een ridder passende taak trok den jongen vorst aan en toen hij in April te Napels het bericht van zijne aanstelling tot landvoogd in de Nederlanden had ontvangen, haastte hij zich, tegen de bedoeling des Konings, naar Spanje om er in overleg met zijn secretaris Escovedo en zijn vermeenden vriend Antonio Perez den grondslag te leggen van de politiek, die hij in het Noorden meende te volgen.

Bitter was de teleurstelling van den jongen man, toen hij reeds tijdens zijn verblijf in Spanje de zaken in de Nederlanden meer en meer zag verergeren en, eindelijk uit Spanje vertrokken en in de nederlandsche gewesten aangekomen, door het sluiten der Pacificatie zich de handen gebonden zag, ja, voorloopig zelfs niet eens in de eigenlijke Nederlanden, laat staan in de hoofdstad werd toegelaten

maar te Luxemburg moest blijven. Die Pacificatie was hem eene ergernis. Hij zag er in „un régime aussi contraire au service de Dieu qu'à l'obéissance due au roi" [1]). „Alles is hier wanorde en oproer", schreef hij aan haar, die de plaats zijner moeder bij hem had ingenomen, „in naam des Konings spant men samen en roept troepen bijeen om de Spanjaarden met geweld te verjagen." Met verbeten woede hoorde hij, dat, terwijl hijzelf te Luxemburg moest onderhandelen, de Prins van Oranje diens paleis te Brussel in orde liet brengen; hij klaagde in zijne brieven over de eensgezindheid van Raad van State en Staten-Generaal ten opzichte der naar zijne meening met Kerk en Koning spottende Pacificatie. Doch hij verborg voor zijne omgeving in het begin zijne ergernis en toonde zich vredelievend tot diepe teleurstelling van Roda, die hem aanstonds had aangemaand om zich aan het hoofd der spaansche troepen te stellen en zoo 's Konings gezag te handhaven. Hadden de Spanjaarden in Brabant niet nog Maastricht, Antwerpen en Lier in handen, terwijl 's Konings duitsche benden er verder 's Hertogenbosch, Breda, Bergen op Zoom, bovendien Dendermonde en Valenciennes bezet hielden, terwijl ook de gentsche citadel nog spaansch garnizoen had? Alles gerekend kon don Jan, als hij wilde, over 10 000 man beschikken [2]). Zoo schreef Roda. Don Jan gaf aan deze inblazingen geen gehoor, aanvankelijk gezind om den vrede te bewerken, waarvoor hij was gekomen, en daarbij vooral denkend aan zijne engelsche plannen, die op rust in de Nederlanden gegrond waren, hoe die rust dan ook verkregen moest worden. Hij ging zoover als de instructiën, die hij weldra ontving, hem eenigszins veroorloofden en verklaarde zelfs in het vertrek der Spanjaarden te zullen toestemmen.

Maar de Staten-Generaal verlangden meer: zij verlangden, dat hij de Pacificatie zou erkennen en op den daarin gelegden grondslag zou regeeren. Don Jan daarentegen eischte in de eerste plaats ontwapening, afdanking der door de Staten verzamelde troepen, ophouden bovendien der onderhandelingen met den Prins, wien hij immers geen pardon mocht toestaan, laat staan eene positie als de Pacificatie dezen gaf, en met den Hertog van Anjou [3]), wiens agenten te

---

1) Kervyn, IV, p. 170. 2) Corresp. de Phil. II, V, p. 20.

3) Zoo wordt de Hertog van Alençon sedert den vrede van Monsieur in April 1576 naar zijne belangrijkste bezitting meer en meer genoemd.

Brussel ijverig werkzaam waren. Het was hem niet verborgen gebleven, dat de Staten ook na zijne komst èn met den Prins èn met Anjou in onderhandeling waren.

Onderhandeling met den eerste kon niet vreemd schijnen, na wat er in den laatsten tijd was gebeurd, doch velen der Grooten hadden zich ook reeds door de agenten van Anjou laten bewerken. De betrekkingen tusschen dezen vorst en Oranje bleven nog altijd voortbestaan en bij de toenemende verwarring in de Nederlanden sedert September waren ook in het Zuiden veler oogen op den franschen Prins gevestigd, wiens broeder zich op den duur waarschijnlijk niet ongeneigd zou toonen om hem te ondersteunen, zoodra hij in de Nederlanden zou optreden. Doch de fransche Koning weigerde zijn broeder openlijk te helpen, en ofschoon deze reeds troepen begon te verzamelen, geschiedde er voorloopig van zijnentwege niets meer: Hendrik III was te zeer op rust gesteld om bij de woelingen in zijn eigen land zich nog een oorlog met Spanje op den hals te halen.

Ook na het sluiten der Pacificatie stonden evenwel de kansen van Anjou, die op den steun van Oranje rekenen kon, niet slecht. Nog altijd zag de Prins in krachtige fransche hulp het eenige afdoende middel om de Nederlanden voorgoed aan het spaansche gezag te onttrekken; nog altijd bleef zijne hoop op die hulp levendig. Het kon dan ook voor zijn werk gelden, dat de Staten-Generaal, don Jan's bedoelingen wantrouwende, voortdurend door den Prins tegen hem gewaarschuwd, het oogenblik ziende naderen, waarop don Jan zich aan het hoofd der Spanjaarden met geweld van het gezag zou meester maken, half November besloten de wapenen niet alleen niet neder te leggen maar een gezantschap naar Anjou te zenden en de door dezen geboden hulp aan te nemen. De Prins ried zelfs aan zich van don Jan's persoon te verzekeren en liet geene gelegenheid ongebruikt om te trachten de Staten voor zijne veelomvattende plannen te winnen; Hèze en zijne vrienden verlangden Anjou het protectoraat over de Nederlanden aan te bieden en deze toonde zich bereid het te aanvaarden.

Toch kwam het er niet toe, ten deele door de tegenwerking van het altijd op den franschen invloed in de Nederlanden naijverige Engeland, ten deele door de houding van Hendrik III, ten deele ook ten gevolge van den loop der besprekingen met don Jan.

Na heel wat onderhandeling namelijk, door don Jan met toenemende

ergernis gevoerd, behaalde eindelijk de partij der gehoorzaamheid aan den Koning in de Staten-Generaal de overwinning, terwijl aan de andere zijde don Jan van den koningsgezinden bisschop van IJperen en andere vertrouwde geestelijken kon vernemen, dat de Pacificatie naar hunne meening niet tegen de kerkelijke belangen streed. Men scheen het eens te zullen worden en sprak af, dat zoowel de spaansche benden als de vreemde troepen der Staten zouden vertrekken. Te Namen zou men de onderhandelingen over de Pacificatie voortzetten en don Jan begaf zich tegen half December werkelijk in die richting op reis, schoon volstrekt niet geneigd het nog altijd in zijne oogen voor Koning en Kerk nadeelige verdrag zonder meer als grondslag zijner regeering aan te nemen op het verlangen van menschen als de leiders der nederlandsche regeering, door hem allen te zamen gewantrouwd als werktuigen van Oranje, „dien zij bijna als hun vader beschouwen" [1]).

De Prins liet geen middel onbeproefd om de door hem gevreesde erkenning van don Jan te beletten. Vol wantrouwen in den Spanjaard, wachtte hij ook van den nieuwen Landvoogd niets goeds. Hij wist op handige wijze het door don Jans schijnbaar toegeven bijna geweken wantrouwen ook bij de leiders te Brussel weder te wekken. Lange brieven met waarschuwingen tegen don Jan's bedoelingen; onderschepte correspondenties van Roda, waarvan hij uittreksels liet maken, die de dubbelhartigheid van ook dezen trouwen dienaar des spaanschen Konings opnieuw konden aantoonen; scherpe anti-spaansche pamfletten, in zijne omgeving opgesteld en door den druk overal verspreid, waren de middelen, waarvan hij zich bediende. Zij misten hun doel niet ten eenenmale en vertraagden zichtbaar den loop der onderhandelingen met den Landvoogd, maar de meerderheid der Staten-Generaal besloot op aandrang van den Raad van State ten slotte toch verder met don Jan te onderhandelen en daartoe de vergadering uit Brussel naar Namen te verplaatsen, waar ook de Raad van State zou komen. Door deze verplaatsing meenden Aerschot en de zijnen zich te kunnen onttrekken aan den invloed, dien de bevolking van Brussel, door Hèze en andere aanhangers des Prinsen bewerkt, op de Staten-Generaal trachtte uit te oefenen, luide roepende om den Prins van Oranje, wiens onmiddellijke overkomst haar de eenige waarborg voor de handhaving der Pacificatie scheen. Slechts

1) Corresp. de Phil. II, V, p. 45.

eenige gedeputeerden der Staten-Generaal werden te Brussel gelaten, doch met dezelfde rechten als die te Namen.

Don Jan, door Roda voor de plannen der Staten gewaarschuwd, haastte zich niet om naar Namen te komen en de Prins van zijne zijde liet thans eindelijk afgevaardigden van Holland en Zeeland ter vergadering der Staten-Generaal naar Brussel zenden, waar zij zich met de achtergebleven leden en de juist aangekomen vertegenwoordigers van Groningen en de Ommelanden vereenigden en hier ten minste don Jan's voorstellen deden afwijzen. Ook te Namen kwam men niet verder. De driftige Landvoogd begon het geduld te verliezen, beklaagde zich bitter over de voortdurende tegenwerking en niet minder over het geldgebrek, dat hem belette zijn hof naar den eisch te onderhouden, terwijl aan de zoo noodige betaling der soldaten zelfs niet te denken viel. Diep was zijne teleurstelling over de hem aangedane behandeling en hij dacht er ernstig over, of het geen tijd werd het gezag des Konings met de wapenen te verdedigen tegenover de Staten, die hij reeds als zijne verklaarde vijanden begon te beschouwen. Toch zag hij zeer tegen eene formeele breuk op, begrijpende, dat hij zonder geld en zonder troepen niet in staat zou zijn om tegenover het gansche nederlandsche volk te doen, wat zijne voorgangers met eene zooveel sterkere macht zelfs tegenover Holland en Zeeland alleen niet hadden kunnen doorzetten [1]). Nog heviger werd zijne ergernis, toen den 9den Januari 1577 de te Brussel aanwezige leden der Staten-Generaal en van den Raad van State het gewichtige besluit namen om zich plechtig te verbinden tot handhaving der gesloten Pacificatie.

Deze Unie van Brussel was inderdaad van groot gewicht [2]).

In December van het vorige jaar waren de Staten-Generaal der zeventien provinciën, behalve Luxemburg, dat de zijde van don Jan hield, ten laatste voltallig geworden: behalve de afgevaardigden van Holland en Zeeland waren eindelijk ook die van Utrecht en Gelderland, daarna die van Friesland, Groningen en de Ommelanden verschenen.

De aansluiting dezer laatste gewesten bij de Pacificatie was niet zonder hevige woelingen geschied. Gebruik makende van de ontevredenheid der waalsche troepen van den krachtigen nog altijd hier het

---

1) Ibid., p. 82, 86.

2) De Jonge, Onuitg. stukken, II, blz. 161.

gezag uitoefenenden Robles, die evenmin betaald werden als de overige soldaten in dienst der spaansche regeering, wist een afgevaardigde der Staten-Generaal te Brussel, François Martini Stella, in de stad Groningen met hulp der staatschgezinden, onder wie ook hier vele teruggekeerde ballingen waren, een oproer onder die troepen te weeg te brengen. Robles werd gevangen genomen en met een aantal zijner officieren opgesloten, waarna onder het gejuich der troepen ter eere van de Staten en van Oranje de regeering der stad de Pacificatie bezwoer. Dit voorbeeld werd aanstonds door Friesland gevolgd. Als voorloopig stadhouder dezer gewesten werd door de Staten-Generaal weldra de jonge henegouwsche edelman George van Lalaing, Graaf van Rennenberg, aangesteld, de jongere broeder van Hoogstraten, die, sedert den zomer met den Prins van Oranje in verstandhouding, sterk onder diens persoonlijken invloed verkeerde en zich geheel naar zijne raadgevingen gedroeg. Rennenberg had hier intusschen spoedig tegenover de woelingen der koningsgezinde Dekama's en andere Friezen, die met hun ouden stadhouder Robles in betrekking bleven, een moeielijken strijd te voeren.

Hoe was de positie van den Prins veranderd! Nog geen jaar te voren scheen hij den ondergang nabij; thans scheen alles op zijne spoedige zegepraal te wijzen.

In Holland en Zeeland, waar Zierikzee en Oudewater onmiddellijk na het vertrek der Spanjaarden weder door 's Prinsen troepen bezet waren, moesten Muiden, Weesp, Haarlem en Schoonhoven spoedig voor de steeds nauwere insluiting bezwijken en gaven zich gewonnen op voorwaarde van vrije uitoefening van den katholieken godsdienst; op dergelijke voorwaarden gingen in het voorjaar van 1577 ook Goes en Tholen „bij satisfactie" over. Alleen Amsterdam bleef nog de spaansche zijde houden onder de leiding der oude katholieke regeering, die van geen vergelijk met de tegenpartij wilde hooren.

In Utrecht gelukte het in Februari 1577 den bij de Staten-Generaal aangesloten stadhouder Hiërges en den thans uit zijne gevangenschap ontslagen Bossu, den vorigen stadhouder, de spaansche bezetting van het kasteel te doen capituleeren. Het was thans de vraag, wie hier het stadhouderschap zou bekleeden. De Prins eischte het voor zich, wijzende op de oude Unie van Holland en Utrecht van 1534 en zijne eigene vroegere aanstelling; de geestelijkheid wenschte Bossu of Hiërges uit vrees voor de calvinistische propaganda, terwijl de meerderheid

der burgerij, minder ijverig katholiek, den Prins voorstond. Het duurde lang, eer dit verschil beslist was, maar noch Bossu noch Hiërges toonde veel lust zich hier tegenover den Prins te stellen [1]). Wel weigerde de stad aanvankelijk satisfactie van den Prins aan te nemen en ook de sterk onder den invloed van geestelijkheid en adel verkeerende Staten toonden zich niet genegen dit voor het gewest te doen, maar de partij van den Prins, geleid door den bekwamen advokaat der Staten, Floris Thin, en den invloedrijken tresorier van het kapittel van Oudmunster, Floris van Heermaele, bovendien door den hollandschen landsadvokaat Paulus Buys bewerkt, wist ten slotte in Maart de Staten van Utrecht te bewegen zich onder Oranje's bestuur te begeven. Het utrechtsche kasteel werd onder het gejuich der bevolking afgebroken evenals in den loop des jaars te Antwerpen, Gent, Rijssel, Valenciennes en elders geschiedde uit vrees voor deze gehate dwangsloten, de kluisters der steden. In Augustus hield de Prins op verzoek van den Raad der stad zijn intocht binnen Utrecht te midden van de juichende bevolking; hij had het aanbod eener garde voor zijne persoonlijke veiligheid afgewezen en verscheen eenvoudig met zijn hofgezin zonder eenige vrees te toonen voor de talrijke spaanschgezinden in de stad. Het duurde evenwel nog tot October, voordat de Staten-Generaal en de Raad van State, beducht voor de toeneming van 's Prinsen invloed, in zijn stadhouderschap over Utrecht toestemden.

Bij deze stemming in het land was het niet verwonderlijk, dat de Prins — tegenover de pogingen van don Jan om zich, tegen eene eenvoudige belofte van tegemoetkoming aan de grieven zonder meer, als Landvoogd te doen erkennen — er in slaagde de te Brussel vergaderden, persoonlijk en als leden der statenvergadering, tot eene plechtige verklaring ten gunste der Pacificatie te brengen. De Unie van Brussel moest aan de Pacificatie na de aangevangen onderhandelingen met don Jan, die aan hare handhaving konden doen twijfelen, nieuwe kracht geven èn in de oogen der bevolking zelve èn in die van den nieuwen Landvoogd [2]). Ook de leden van den Raad van State tee-

[1]) Vgl. Bondam, Onuitgegeven stukken, II, blz. 158, 165 enz.

[2]) Bussemaker, l. l., I, blz. 127, ziet er veeleer eene poging der Staten-Generaal in om aan de eene zijde don Jan te bewegen zijn verzet te staken, aan de andere Oranje te vriend te houden.

kenden haar. Eene poging van de burgers van Brussel tot arrestatie van Rasseghem en den abt van Ninove, die de onderteekening geweigerd hadden, toonde, hoe krachtig zich de partij van den Prins gevoelde. Aanhoudende volksbewegingen te Brussel, door den Prins aangestookt, hadden ten doel om de Staten-Generaal en den Raad van State van iedere toenadering tot den Landvoogd af te brengen en hen te bewegen gehoor te geven aan het verlangen van den Prins, die voor alle zekerheid Sluis, Gent, Nieuwpoort, Dendermonde en andere plaatsen in Vlaanderen met zijne troepen wilde bezetten. Hèze en andere populaire aanvoerders drongen herhaaldelijk bij de Staten-Generaal op zulk een maatregel aan. Nieuwe onderhandelingen met don Jan werden intusschen geopend, thans te Huy, waar ook gezanten van den Keizer en van den Bisschop van Luik verschenen om door hunne bemiddeling de zaken in orde te brengen.

De Staten-Generaal besloten eindelijk onder den invloed der brusselsche bevolking een laatsten termijn voor de onderhandelingen te bepalen. Binnen vier dagen, van den 23sten Januari af, moest alles beslist zijn. Aerschot en de zijnen drongen te Huy nogmaals ernstig bij don Jan aan op het goedkeuren der Pacificatie. Op het uiterste oogenblik gaf de Landvoogd, ten einde raad, op aandrang der keizerlijke gezanten toe: hij zou dan de Pacificatie erkennen.

Dit was eene onverwachte wending in don Jan's politiek, die den Prins in eene zeer moeielijke positie bracht en groote omzichtigheid in zijne staatkundige handelingen tot een duren plicht maakte.

Met gejuich begroetten Aerschot en de andere leidende edelen van het Zuiden het eindelijk toegeven van den Landvoogd, voor hen de zegepraal hunner pogingen. De Prins daarentegen bleef volharden in zijne afwijzende houding en ried den Staten nogmaals ernstig af vertrouwen te stellen in de naar zijne meening geveinsde toeschietelijkheid van don Jan. Hij spoorde hen aan van dezen te eischen, dat hij allereerst de spaansche soldaten zou doen vertrekken en plechtig zou zweren hen nooit weder terug te zullen voeren, dat hij alle citadellen zou doen afbreken en de noodige waarborgen zou geven voor het nakomen zijner beloften; hij beloofde hulp, ingeval don Jan weigerde, en verklaarde, om alle wantrouwen weg te nemen, die hulp te zullen verleenen zonder voor zich eenigen titel, eenig recht te verlangen; hij wees op mogelijken steun uit Frankrijk en Duitschland; hij waarschuwde voor hen, door wie zij zich tot een

verdrag met don Jan zouden laten bewegen [1]), voor de „spaansche listen", die reeds zoo dikwijls waren gebleken. Maar dit alles mocht niet baten. Den 7den Februari ratificeerden de Staten het te Huy besprokene, met kennisgeving nog aan den Prins „affin de tenir la bonne correspondance convenue", en vijf dagen later onderteekende don Jan na eenige aarzeling het zoogenaamde „Eeuwig Edikt" te Marche, waar hij zich thans bevond.

Het nieuwe verdrag, „de vrede van den Hertog van Aerschot", zooals men het ook wel noemde, bevestigde de Pacificatie, waarvan de geestelijkheid uitdrukkelijk verklaard had, dat zij niet met den godsdienst, de Raad van State, dat zij niet met gehoorzaamheid aan den Koning streed; de Staten beloofden onmiddellijk 600 000 gulden tot betaling der spaansche en italiaansche soldaten op te brengen en later nog meer tot afbetaling der Hoogduitschers; binnen 20 dagen zouden de spaansche soldaten vertrekken; de katholieke godsdienst zou in alles en overal (dus ook in Holland en Zeeland!) gehandhaafd worden. Dit laatste was intusschen in flagranten strijd met de Pacificatie, die de zaak van den godsdienst, met name voor Holland en Zeeland, immers aan eene latere statenvergadering ter regeling had toegewezen. Doch de Staten-Generaal stoorden zich daaraan niet en teekenden ook van hunne zijde. Aan Anjou schreven zij een brief met beleefde dankbetuiging voor zijne heusche aanbiedingen, waarvan zij thans geen gebruik konden maken; aan den Prins meldden zij, dat zij te vergeefs zijn antwoord op hunne kennisgeving hadden gewacht en ten slotte tot de onderteekening waren overgegaan in het belang van de rust en welvaart „de nostre pauvre commune patrie", die ook hem immers ter harte gingen, en uit vrees de goede kans op vrede verloren te laten gaan [2]).

De Prins en de Staten van Holland en Zeeland schreven in hun antwoord op deze berichten, dat zij zich eigenlijk met het verdrag niet konden vereenigen, omdat het op verschillende punten streed met de bepalingen der Pacificatie, terwijl zij niet nalieten nadrukkelijk op te merken, dat er geene eenvoudige cathegorische erkenning der Pacificatie door don Jan in het stuk te lezen stond doch slechts eene verklaring, aan allerlei beperkende en tot afwijking aanleiding

---

[1]) Kervyn, IV, p. 309.

[2]) Corresp. de Guillaume le Taciturne, III, p. 215.

gevende voorwaarden gebonden. Toch waren zij bereid ter wille van den vrede dit verdrag, hoe nadeelig ook in het bijzonder voor henzelven, te erkennen en zelfs te teekenen, mits de Staten en de stadhouders, benevens de bevelhebbers van het reeds door de Staten geworven krijgsvolk, hun schriftelijk beloofden, dat, zoo de spaansche troepen niet binnen den bepaalden termijn vertrokken, men aanstonds alle betrekking met don Jan zou afsnijden [1]); bovendien moesten de Staten en de genoemde andere personen beloven geen Landvoogd te zullen erkennen, voor en aleer in alle opzichten de privilegiën en rechten erkend waren. Het waren voorwaarden, wier vervulling niet verwacht werd maar die voorloopig toch de Staten-Generaal bevredigden, verheugd als zij waren over het feit, dat Holland en Zeeland ten minste niet met eene besliste weigering hadden geantwoord. Hevig was echter de ergernis van den Prins over de houding der leidende edelen en der Staten-Generaal, die zich door don Jan naar zijne meening hadden laten beetnemen of wel... eene dubbelzinnige rol speelden; de Prins had 's Landvoogds gezindheid juist begrepen en alleen schijnbaar eenige toenadering betoond om de Staten-Generaal niet te verbitteren tegen zich en de beide provinciën. Niet minder groot was de teleurstelling van Anjou en zijne agenten te Brussel, die zelfs het plan vormden om een aanslag op don Jan te wagen maar gevat werden en met moeite aan de wraak van den Landvoogd ontsnapten.

In het voorjaar werden evenwel de hoofdvoorwaarden van het Edikt werkelijk uitgevoerd. De spaansche soldaten ontruimden einde Maart de citadel van Antwerpen en andere vestingen en verlieten einde April het land. Dat zij niet eerder gingen, lag aan het geldgebrek der regeering. Don Jan, die op dringend aanraden van den Prins door de Staten-Generaal niet te Brussel was ontvangen, zoolang de spaansche troepen nog in het land waren, verwijlde een paar maanden te Leuven, diep verontwaardigd over de vernederende houding, die men hem ook thans nog oplegde. Eerst den 1sten Mei kon hij in de hoofdstad der Nederlanden zijne intrede doen. Hij bracht de ratificatie van het Edikt door den Koning mede, en reikte deze aan de Staten over met een woord over de ongewone snelheid, waar-

---

1) Ibid., p. 225 suiv.

mede Philips het verdrag had goedgekeurd, een bewijs, zeide hij, „combien le roi vous aime et désire vostre bien" [1]).

Inderdaad — de correspondentie tusschen don Jan en den Koning bewijst het ten duidelijkste — èn Philips II èn de Landvoogd waren „met het oog op den kritieken staat der zaken" gezind om op dezen voet den vrede in de Nederlanden te herstellen. Steunende op het advies der geestelijkheid omtrent de vereenigbaarheid der Pacificatie met de belangen van den godsdienst, besloten om aangaande de voor het koninklijk gezag bedenkelijke bepalingen toe te geven, had de Koning zijn vertegenwoordiger na eenige aarzeling vrijheid gegeven om de Pacificatie onveranderd aan te nemen [2]). Des te eerder kon men te Madrid met het thans gesloten verdrag, dat in een belangrijk punt aanzienlijk van de Pacificatie afweek, tevreden zijn en don Jan was „determinado de guardar inviolablemente", wat hij had beloofd, zooals hij aan den Koning schreef; hij ried Philips in gemoede aan evenzoo te doen ten einde het zoozeer geschokte en niet zonder reden geschokte vertrouwen des volks te herwinnen [3]).

De van privilegiën en burgervrijheid weinig begrijpende don Jan achtte zich echter niet den man om in deze omstandigheden verder het bewind in de Nederlanden te voeren: dat scheen hem veeleer eene geschikte taak te zijn voor Margaretha van Parma of eenige andere vrouw van koninklijken bloede, de weduwe van keizer Maximiliaan II of hertogin Christina van Lotharingen. Hij wees er den Koning op, dat, zoolang de Nederlanders volgens hunne privilegiën werden geregeerd, er geen verzet te duchten was, daar die privilegiën ten slotte de vorstelijke macht geheel aan banden legden en degene, die volgens deze regeerde, niet meer dan een balk was in handen der Nederlanders. Dat was, meende hij, geen taak voor een man; eene vrouw zou haar beter kunnen vervullen. Hij zag in de toekomst slechts één middel om deze landen behoorlijk in bedwang te houden op de wijze, die in Spanje en Italië gebruikelijk was: het bezit van Holland en Zeeland, van het laatste vooral, waardoor men op de Schelde den nederlandschen handel zou kunnen beheerschen en daardoor de wet voorschrijven.

---

1) Kervyn, IV, p. 341.

2) Corresp. de Phil. II, V, p. 155, 163 suiv.

3) Ibid., p. 198. Vgl. Archives, VI, p. 83.

Deze laatste zinsnede in zijn brief — en de Koning was het met hem eens — bewijst, dat, al mocht de verzoenende gezindheid wegens den kritieken staat der zaken voor het oogenblik bovendrijven, de spaansche regeering voor de toekomst hare plannen volstrekt niet dacht op te geven en de Prins geen ongelijk had met zijne waarschuwingen aan de Staten-Generaal tegen de onvertrouwbaarheid der gedane beloften, al ging hij te ver met de bewering, dat zij ook voor het oogenblik niet gemeend waren. Hij, bekend met de roerselen en de gebruiken der spaansche staatkunde, had voldoende reden om te twijfelen aan de oprechtheid der vredelievende woorden, uitgesproken door het in nood verkeerende gouvernement. En er waren vele andere Nederlanders, die genoeg van Philips' staatkunde hadden gezien om het met Oranje daarin eens te zijn, zelfs onder hen, die aan het Catholicisme gehecht waren. Het was voor de nederlandsche gewesten bij deze moeielijkheden een groot verlies, dat Hopperus, de eenige in 's Konings Raad, die de Nederlanden goed kende, in December 1576 overleden was.

***

Don Jan was nu de officieel erkende landvoogd der Nederlanden. Schitterend was zijn intocht te Brussel op den eersten Mei geweest. Vergezeld door den pauselijken nuntius en den Vorst-Bisschop van Luik, gevolgd door de bloem van den zuidnederlandschen adel, eindelijk door de gansche burgerwacht van Brussel, onder bloemen en kransen bedolven, was de beroemde zoon des Keizers, de overwinnaar der Turken, onder het gejuich der menigte de hoofdstad der Nederlanden binnengetrokken. Maar de jonge vorst, hoe vriendelijk zich ook toonende, was verre van tevreden met zijne positie. Hij gevoelde zich na het vertrek der Spanjaarden alleen te midden eener vijandige bevolking. Hij vertrouwde niemand van de Grooten, die hem omringden: noch den zwakken Aerschot, „de lamp, die na den eten door Champagney wordt aangestoken”, noch diens onbeteekenende broeder Havré, noch den broeder van Granvelle, den onvertrouwbaren Champagney zelven. Hij wist wel, dat zij den Prins vreesden en naijverig waren op diens aangroeienden invloed in het Zuiden; doch hij wist ook, dat zij Oranje tevens als een helper tegen Spanje

beschouwden [1]) en dezen daarom niet geheel op zijde wilden schuiven. Wel had de Koning hem in het laatst van het vorige jaar op zijn herhaald aandringen zijn getrouwen in al zijne denkbeelden ingewijden secretaris, Juan d' Escovedo, toegezonden, doch hij zag duidelijk, dat zijn ideaal, de bemachtiging van Engeland van de Nederlanden uit, nooit zou worden vervuld. Noch de hand van de ongelukkige Maria Stuart, noch die van koningin Elizabeth zou hem ten deel vallen. Er zou geen sprake zijn van een optreden als hersteller van het Catholicisme in Europa. Hij zou meer dan genoeg te doen hebben aan de ondankbare taak om door handig laveeren de koninklijke macht in de Nederlanden zooveel mogelijk te redden uit de handen der Staten-Generaal en die van den Prins van Oranje. Hij gevoelde zich niet op zijne plaats en beschouwde zich hier „als een bal in de kaatsbaan: de een kaatst mij den ander toe" [2]). Handig laveeren was geen werk voor dezen vurigen kampioen.

Maar de Koning gaf aan zijn herhaaldelijk geuiten wensch naar terugroeping voorloopig geen gehoor. De vorst meende, dat don Jan thans beter dan iemand op de hoogte was van de omstandigheden zoowel als van de personen. Was eenmaal de Prins van Oranje verwijderd, waren ook Holland en Zeeland bevredigd, dan zou men kunnen zien. Dat zou don Jan nog hebben te bewerken, liefst zoo, dat de Prins het land verliet en diens oudste zoon zijne plaats in de Nederlanden innam.

Don Jan maakte van den nood een deugd en overwon zichzelven in die mate, dat hij de onderhandelingen met den Prins opende, ja den „aartsrebel", zucht hij, „den loods, die deze boot leidt en bestuurt" [3]), eigenhandig schreef. Leoninus ging reeds in Maart naar Middelburg om den daar vertoevenden Prins tot onderhandeling te bewegen: de geschiedenis van de dagen van Requesens herhaalde zich en de handige diplomaat trachtte den Prins tot onderhandeling te verlokken. In de tweede helft van Mei verscheen Oranje dan ook met zijne getrouwen Marnix en Van der Myle te Geertruidenberg, waar van de zijde der Staten-Generaal Leoninus en Caspar Schetz, van die van don Jan Aerschot, Meetkercke, Hiërges en Willerval kwamen.

---

[1]) Corresp. de Phil. II, V, p. 225.

[2]) Ibid., p. 247; vgl. Bor, I, 887.

[3]) Ibid., p. 245.

Het bleek echter spoedig, dat men het niet eens zou worden. Van weerszijden klaagde men over schending der Pacificatie. De Prins verlangde onmiddellijke overlevering van Amsterdam, Utrecht en zijne eigene stad Breda, loslating van zijn nog in Spanje gevangen zoon, teruggaaf zijner goederen in Bourgondië en Luxemburg, bovenal waarborgen voor het nakomen der beloften des Konings en ... gewetensvrijheid in de Nederlanden. „Calvus et calvinista", kaal en calvijnsch, zooals hij zich, wat het laatste betreft met eenige overdrijving, noemde, wilde hij niet hooren van de wederrechtelijk in het Eeuwig Edikt bepaalde uitsluitende handhaving van het Catholicisme ook in Holland en Zeeland. Hij beklaagde zich in dit opzicht ernstig over schending der Pacificatie door de Staten-Generaal zelven zoo goed als door don Jan. Tot groote bekommering van den Landvoogd toonden ook diens eigene onderhandelaars en de andere Grooten zich van het beginsel der gewetensvrijheid niet afkeerig. Met ergernis schreef hij: „slechten en goeden, allen willen gewetensvrijheid en men zal er hen niet van doen afzien door zachte, alleen door gewelddadige maatregelen" [1]). Verontwaardigd wees hij dan ook Oranje's eischen af evenzeer als de voorzichtige opmerkingen en raadgevingen in denzelfden geest van Aerschot en de zijnen, die voor de alleenheerschappij van den katholieken godsdienst eigenlijk weinig hart hadden.

En er was meer. Aanhoudend kwamen er berichten tot hem van aanslagen op zijne vrijheid, ja op zijn leven. De dubbelzinnige houding van den hoogen adel in het Zuiden gaf hem reden tot onrust; de bevolking van Brussel, door 's Prinsen aanhangers opgestookt, werd weder rumoerig; engelsche en fransche intrigues met de Staten-Generaal en met sommige Grooten, waarvan nu en dan iets uitlekte, vermeerderden zijn wantrouwen. Het nog altijd blijven bestaan van de legermacht, door de Staten tegenover 's Konings troepen bijeengetrokken, moest hem in dit wantrouwen versterken; het gevoel van onmacht tegenover dit alles beklemde hem steeds meer.

Hij ried den Koning daarom reeds einde Mei aan om op te houden met de tot de bevrediging der Nederlanden nutteloos gebleken zachtmoedigheid en wederom den weg van den oorlog te volgen: de Prins van Oranje ging immers ook voort met zich in Holland en Zeeland te versterken en zijn gezag naar de zijde van Utrecht uit te breiden.

---

1) Ibid., p. 350.

Don Jan wees den Koning met nadruk daarop en op de onderhandelingen van Oranje met Engeland, dat zich niet ongeneigd toonde om dezen te helpen, ingeval don Jan de overige staten tot een nieuwen krijg wist over te halen. Wilde hij niet plotseling overvallen worden, dan moest hij van de eerste gunstige gelegenheid gebruik maken. En de krijg moest in dat geval wederom worden gevoerd met de spaansche soldaten, die daartoe hoe eerder, hoe liever moesten terugkeeren. In dien geest schreef hij in Juni.

Het verblijf te Brussel scheen hem niet veilig meer. Marnix, 's Prinsen alter ego, was er, naar men hem meldde, teruggekomen en had zich in verbinding gesteld met Hèze en andere volksleiders. De stoutmoedige Théron, 's Prinsen agent, begon er zich weder te roeren. Reeds gevoelde de Landvoogd zich in zijn eigen paleis ingesloten; de bevolking nam tegen zijne bedienden en zijne garde eene dreigende houding aan onder den indruk der waarschuwingen van den Prins en de zijnen. Ook Anjou's agenten waarden weder rond in de omgeving van den franschen gezant te Brussel, den nooit vertrouwden Mondoucet. Reeds den 11den Juni verliet don Jan Brussel om zich te Mechelen te vestigen; Escovedo zond hij naar Spanje om den Koning van den ernst van den toestand te overtuigen.

Ook te Mechelen gevoelde hij zich weldra in gevaar. Wederom kwamen hier berichten van aanslagen tot hem, van plannen om hem aan den Prins van Oranje over te leveren, van geheime samenwerking tusschen dezen en de Staten-Generaal, berichten, die inderdaad niet van grond ontbloot waren. De Prins wees er telkens op, dat wel de Spanjaarden waren heengegaan maar dat er overigens van de bepalingen der Pacificatie weinig of niets werd uitgevoerd, en wist handig het wantrouwen tusschen don Jan en de Staten-Generaal te doen toenemen. Op de statenvergadering en de bevolking oefende hij weder invloed door een beproefd middel, het openbaar maken met verklarende aanteekeningen van door hem onderschepte brieven van don Jan en Escovedo aan den Koning, waaruit de onvertrouwbaarheid van den Landvoogd kon blijken [1]. Op den achterdochtigen Landvoogd zelf werkte hij tegelijk aanhoudend door hem berichten van voorgenomen aanslagen te doen toekomen en zoo voortdurend in onrust te brengen. Eindelijk, terwijl ook de Koning dezen volgens gewoonte zonder nadere

---

[1]) Archives VI, p. 53, 114.

instructiën liet, verliet don Jan, de valsche positie, waarin hij verkeerde, moede, tegen half Juli ook Mechelen om zich naar het sterke Namen te begeven, zoogenaamd tot begroeting der Koningin van Navarre, die de baden te Spa zou komen gebruiken. Hij werd vergezeld door Aerschot, Hiërges en andere groote heeren.

Ook hier vervolgden hem de berichten van aanslagen en brachten hem eindelijk tot een wanhopigen stap.

Op den 24sten Juli, zoo het heette, ter jacht uitgetogen en de citadel voorbijrijdend, wierp hij zich plotseling met zijne lijfwacht hierin en verklaarde den heeren, dat hij zich voor zijne veiligheid genoodzaakt zag dezen maatregel te nemen. Tevens zond hij aan de Staten-Generaal, aan de Staten der provinciën, aan de Stadhouders en andere hooge ambtenaren bericht, dat hij alle artikelen der Pacificatie wilde uitvoeren maar voor zichzelven het volgende eischte: eene behoorlijke garde voor zijn persoon, den eed van gehoorzaamheid door de Stadhouders en de kolonels van het krijgsvolk aan hem en niet aan de Staten-Generaal, recht van benoeming tot alle vacante posten, verwijdering van verdachte personen, als Marnix en anderen, uit de Staten-Generaal en eindelijk gemeenschappelijken krijg tegen den Prins, ingeval deze verder weigerde te onderhandelen [1]). Eene gelijktijdige poging om de citadel van Antwerpen te bemachtigen, waarvoor hij op den bevelhebber der duitsche troepen aldaar gerekend had, mislukte door den tegenstand der voor eene nieuwe „furie" beduchte bevolking, die den bevelhebber gevankelijk naar Brussel zond. Evenzoo vielen plannen op andere vestingen in duigen, ofschoon Charlemont en Philippeville, het eerste door Hiërges, voor hem werden bezet en men voor andere plaatsen ernstig bezorgd was [2]).

Te Brussel had de daad van don Jan een diepen indruk gemaakt. De Staten-Generaal zagen er het klare bewijs in van zijne verraderlijke gezindheid, waarvoor de Prins van Oranje zoo dikwijls had gewaarschuwd, en stelden zich nu met dezen, die zich in Noordholland ophield, door middel van Marnix in betrekking. Op zijn raad wendden zij zich tot den Keizer om diens bemiddeling, tot koningin Elizabeth om hare hulp tegen don Jan te verkrijgen, terwijl de Prins weder bij Hendrik III aanklopte. Ook de zoons van Berlaymont en zelfs Aerschot schijnen van deze pogingen op de hoogte geweest te zijn.

---

1) Kervyn, IV, p. 439. 2) Archives VI, p. 113.

De Prins trachtte thans van don Jan's onvoorzichtigheid een handig gebruik te maken ten einde zijne eigene denkbeelden te verwezenlijken. Met name wendde hij zich onmiddellijk tot de nog altijd aarzelende Staten van Gelderland, die onder den indruk van don Jan's aanslag dan ook weldra gezind waren met Holland en Zeeland ter wille der vrijheid gemeene zaak te maken [1]). Te Utrecht gaf de daad aanleiding tot het gemelde verzoek der stadsregeering aan den Prins om hare stad te bezoeken en tot eene sterke beweging onder de prinsgezinde burgerij, die bij de Staten aandrong op de erkenning van den Prins als stadhouder van dat gewest.

Ook de bevolking van Brussel kwam weder zeker niet zonder zijne voorkennis in beweging. De „ware patriotten" [2]), zooals zij zich noemden, die hier sedert de gebeurtenissen van het vorige jaar de leiding in handen hadden genomen, lieten zich thans duchtig gelden. Het waren vooral de gilden, de kleine burgerij, die hierbij op den voorgrond traden, aangezet door Marnix, Théron en Hèze, en weder om den Prins van Oranje riepen als den eenige, die in staat was den Spanjaarden het hoofd te bieden [3]). Aan hun hoofd stelde zich een op verzoek der burgerij opgericht college van 18 personen, twee uit ieder van de negen natiën der gilden, geleid door den rechtsgeleerde Van der Straeten, welk college met 8 andere vertegenwoordigers van magistraat en aanzienlijken eigenlijk alleen de verdediging der stad had te bezorgen doch thans feitelijk de regeering der stad in handen nam en de burgerij wapende. Het waren geen Calvinisten maar Katholieken, die onder de brusselsche burgerij de meerderheid uitmaakten. Men telde misschien een 7 of 800 Calvinisten in de geheele stad [4]), terwijl te Antwerpen evenals te Gent integendeel hun aantal zeer aanzienlijk was. De beweging te Brussel draagt veeleer een bepaald oranjegezind karakter: in den Prins van Oranje zag men daar den man, die in staat was orde in de zaken te brengen, en de ook hier in de religie weinig ijverige maar toch katholieke bevolking zag er geen overwegend bezwaar in, dat de Prins zelf ketter was en aan zijne kettersche vrienden en bondgenooten een aanzienlijken invloed op de regeering

---

1) Archives VI, p. 134.
2) Renon de France III, 12.
3) Kervyn IV, 467 suiv.
4) Van Meteren, fol. 142.

ook in de stad verschafte. Zoo waren de Calvinisten te Brussel wel verreweg in de minderheid maar vergoedden door hunnen ijver en hunne roerigheid hun gebrek aan numerieke kracht.

Ook de engelsche Koningin liet te Brussel krachtig in het belang van den Prins werken. Beducht voor de haar van verschillende zijden, ook door brieven van Oranje, ter oore gekomen plannen van don Jan tegen Engeland, had zij een oogenblik hare altijd dubbelzinnige houding tegenover den opstand in de Nederlanden laten varen en zelfs William Davison, een overtuigd tegenstander van Spanje, naar Brussel gezonden. Davison gaf zich onmiddellijk veel moeite om de burgerij der hoofdstad gunstig voor den Prins te stemmen en de Staten-Generaal te bewegen dezen te hulp te roepen. Zoo meende Elizabeth zich het best tegen don Jan te kunnen verdedigen. De Staten zonden haar weldra een gezantschap om de samenwerking nader te regelen.

De gewapende burgerij van Brussel beheerschte sedert de Staten-Generaal ten eenenmale. Onder haren aandrang namen die Staten den 6den September bij meerderheid van stemmen het besluit den Prins naar Brussel te ontbieden en hem te verzoeken zich aan het hoofd des lands te stellen tot verdediging tegen de spaansche tirannie en tot herstel van vrede en rust. Champagney, Leoninus, de abten van Maroilles, Villers en St. Geertrui, met den advocaat Liesvelt, brachten hem dat verzoek over. De Prins, die zich met het oog op de omstandigheden reeds naar Geertruidenberg had begeven, antwoordde, dat hij na overleg met de Staten van Holland en Zeeland zou komen, dankbaar voor het in hem gestelde vertrouwen en gelukkig „qu'ils ont prinse une ferme et unanime résolution de procurer entre les provinces de par deçà toute mutuelle asseurance, afin que par main commune suivant la Pacification de Gand tous ensemble puissent (s')entendre à leur conservation" [1]). Den 18den reeds verscheen hij te Antwerpen, uitbundig door de bevolking toegejuicht.

Slechts eene zaak verhinderde hem nog zich dadelijk naar Brussel te begeven. De Staten-Generaal hadden hem verzocht ten bewijze van zijne goede gezindheid om de Pacificatie uit te voeren de uitoefening van den katholieken godsdienst in Holland en Zeeland toe te staan, maar hij had geantwoord, dat dit bij de Pacificatie niet bepaald was en door hem ook niet zonder overleg met de Staten dier gewesten

---

[1]) Archives VI, p. 157.

kon worden toegelaten. Dit antwoord wekte achterdocht bij vele leden der Staten-Generaal, die bovendien ter wille van den vrede ook de onderhandelingen met don Jan nog niet geheel hadden opgegeven en na de eerste opwelling tegen hem en de oproeping aan den Prins nog min of meer tusschen de beide partijen zweefden, aarzelend om met een van beiden te breken.

Die aarzeling trachtte eene minderheid, waarbij de Hertog van Aerschot, die zich weder van den Landvoogd had afgescheiden, den toon aangaf, zich ten nutte te maken door het afvaardigen te bewerken van gezanten naar don Jan, die van hem moesten eischen: ontruiming van Namen en andere vestingen; ontbinding van het leger, dat hij bezig was te verzamelen; verwijdering van alle hoogduitsche troepen; zijn vertrek naar Luxemburg, totdat de Koning een anderen Landvoogd zou hebben benoemd naar hunnen zin, of, als hij dit liever wilde, overdracht der regeering wederom aan den Raad van State. Zoo luidde het ultimatum der Staten, die hoopten den oorlog nog te kunnen vermijden, den storm nog te kunnen bezweren, die over de Nederlanden scheen te zullen losbarsten.

Don Jan wist niet, wat te doen. De spaansche troepen, die hij had ontboden, kwamen niet. De Koning had hem langer dan drie maanden zonder antwoord gelaten, aan de eene zijde teleurgesteld door den loop der zaken in den voorzomer, aan de andere door den verraderlijken Antonio Perez gewaarschuwd voor de geheime plannen van zijn broeder, die, zooals hij meende, hemzelven naar de kroon, ja zelfs naar het leven stond. Perez had tegenover don Jan en Escovedo den vertrouwden vriend gespeeld, maar hunne plannen intusschen op de ongunstigste wijze aan den Koning overgebriefd ten einde zijn invloed bij dezen te vergrooten. Maar al te zeer was hem dit gelukt en Philips, in het voorjaar nog zoo vol van lof voor don Jan's werkzaamheid, besloot weldra zijn broeder terug te roepen. Opzettelijk liet hij hem langen tijd zonder instructiën, terwijl hij hem zijne ontevredenheid over de verrassing van Namen liet gevoelen en hem duidelijk liet bemerken, dat het opnieuw uitbreken der vijandelijkheden zeer ongewenscht was [1]). Wanhopig stemde dan ook don Jan, door zijn vorst verloochend, zonder geld en zonder troepen als hij was, in de vernederende voorwaarden der Staten toe. De gezanten

[1]) Burman, Analecta, I, p. 76; Bondam, Onuitg. Stukken, III, p. 163.

kwamen uit Namen met dit bericht terug en ofschoon de afgevaardigden van Holland en Zeeland hun uiterste best deden om de vergaderde Staten te bewegen met een eindbesluit te wachten tot de komst van den Prins van Oranje, die nog bijtijds ingelicht en te scheep reeds van Antwerpen naar Brussel onderweg was, keurde de onvoltallige vergadering het verdrag met don Jan den 23sten September inderhaast goed. Op denzelfden dag verscheen de Prins te Brussel.

Zijn intocht was een ware triomf. Begeleid door 300 gewapende Antwerpenaren, kwam hij tegen vier uur voor de poorten der hoofdstad, waar de gansche gewapende burgerij, 26 vendels, 4000 man sterk, hem opwachtte. Aerschot, Egmond, Hèze en tal van andere edelen namen deel aan den optocht, die hem door de met tapijten en groen versierde straten te midden van de geestdriftige toejuichingen der bevolking, langs eerebogen en zinnebeeldige voorstellingen van vrede en geluk, onder aanbieding van den eerewijn op de markt, naar zijn paleis voerde, waar den „hersteller en verdediger der vrijheid van het vaderland", zooals eene inscriptie roemde, eene gelukkige menigte omringde — dezelfde, die een halfjaar te voren don Jan had begroet! Nog laat in den avond klonken de juichkreten door de verlichte straten en vierde men feest te Brussel wegens de komst van den man, die vóór tien jaren als balling het land had moeten ruimen en thans als een souverein werd ontvangen.

Met bekommering daarentegen had men in Holland en Zeeland den Prins naar het Zuiden zien vertrekken. Niet alleen zijne edele gemalin, wier brieven vol angstige zorg voor 's Prinsen leven en veiligheid van innige aanhankelijkheid aan den geliefden gemaal getuigen, doch ook vele anderen, regenten en mannen uit het volk, zagen met vreezen en beven hunnen leider uit hun midden vertrekken naar eene omgeving, waarvan men wist, dat een groot deel hem weinig gunstig gezind was. Men gevoelde in Holland en Zeeland eene verlatenheid, die den „vader des vaderlands" èn als mensch èn als staatsman tot eere strekt en blijk geeft van de onvergelijkelijke populariteit, die de Prins zich wist te verwerven. Doch de omstandigheden eischten zijn vertrek. De komst uit Duitschland van zijn broeder, graaf Jan, die den 7den October te Dordrecht verscheen, gaf eenige vergoeding en stelde zijne aanhangers eenigszins gerust.

Welk een trotsch gevoel van zegepraal moet den Prins op dien gedenkwaardigen dag hebben doortrild, toen hij, de schitterende

edelman van weleer, door zorgen vroeg verouderd, op vierenveertigjarigen leeftijd reeds door zoovele wisselingen van het lot getroffen, voor korten tijd nog de geminachte rebel, in het paleis zijner vaderen terugkeerde als het alom erkende hoofd der Nederlanden, de hoop van het gansche volk. Op dien dag scheen bereikt te zijn, wat hij sedert tien jaren had gewenscht: op dien dag schenen de Nederlanden voorgoed vereenigd tegenover den spaanschen Landvoogd, die, verlaten en wanhopig, te Namen zich tot alles bereid moest verklaren.

Zoo scheen het ten minste voorloopig. Het gelukte Oranje werkelijk het pas genomen besluit der Staten-Generaal te vernietigen en andere voorwaarden aan don Jan te doen stellen onder voorwendsel, dat in de vorige vergadering velen afwezig waren geweest en men zich had overhaast. Don Jan moest vernemen, dat men het te sluiten verdrag onder bescherming van Engeland wilde stellen en dat de benoeming van den nieuwen Raad van State door de Staten voor zich verlangd werd; doch de Landvoogd weigerde dit en verweet den afgezanten in heftige termen hunne omkeering, hunne algeheele aansluiting bij den Prins.

Deze houding van don Jan gaf den Prins en den zijnen, thans door zijne tegenwoordigheid oppermachtig in de Staten-Generaal, gelegenheid krachtig tegen hem op te treden. Alle pogingen tot verzoening mislukten diensvolgens en den 8sten October meldden de Staten in persoonlijk beleedigende termen aan don Jan, dat zij hem niet meer erkenden en hem verzochten zich naar Luxemburg terug te trekken, totdat de Koning een opvolger zou hebben aangewezen „pourveu qu'estant du sang, comme il convient, il ne soit des humeurs d'Espagne", hem dreigende de hulp van alle koningen en volkeren tegen den Spanjaard te zullen inroepen. De Landvoogd antwoordde even scherp: hij had bericht ontvangen, dat de door hem ontboden Spanjaarden uit Italië waren opgerukt, en maande hen tot haast aan, daar hij met de Walen en Duitschers, waarover hij beschikken kon, zich in Namen en Luxemburg nauwelijks tegenover de troepen der Staten kon handhaven. De oorlog was zoo goed als begonnen.

Voordat evenwel de Spanjaarden kwamen, was ook bij de tegenpartij weder veel veranderd.

Sedert het najaar van 1576 bestonden er geheime betrekkingen tusschen enkele Grooten, met name Aerschot, en den twintigjarigen broeder van keizer Rudolf, aartshertog Matthias van Oostenrijk, die

zich als bemiddelaar aangeboden had [1]) ten einde bij de toenmalige verwarring in de Nederlanden de belangen van het huis Oostenrijk niet te verwaarloozen. Deze geheime betrekkingen waren don Jan en Philips II ter oore gekomen, doch de Keizer had verklaard er niets van te weten. Thans meenden de Grooten niet beter te kunnen doen dan Matthias naar de Nederlanden te roepen: hij was een vorst van den bloede, zou dus — meenden enkelen — misschien den Koning aangenaam zijn en — meenden anderen — in allen gevalle kunnen dienen om den calvinistischen, op het volk vooral steunenden Oranje, dien zij vreesden maar toch noodig hadden, in toom te houden [2]). Aerschot, Havré, Lalaing, Egmond, Bossu, Sweveghem, bij wie ook Hèze en enkele andere den Prins gunstiger gezinden zich gevoegd hadden, waren den 19den Augustus reeds bijeengekomen en hadden den heer Van der Maelstede, met wien de jonge Aartshertog ten vorigen jare te Regensburg had laten onderhandelen, met eene zending naar Oostenrijk belast. Die zending had in naam ten doel om den Keizer over de houding van don Jan in te lichten, in werkelijkheid om Matthias tot overkomst te bewegen.

Matthias liet zich niet lang smeeken, vertrok in den nacht van den 2den op den 3den October heimelijk, doch vermoedelijk niet zonder voorkennis van zijn broeder, keizer Rudolf, uit den Hofburg te Weenen en snelde dwars door Duitschland vermomd naar de Nederlanden, waar zij, die hem geroepen hadden, een paar dagen na zijne vlucht den Staten-Generaal bericht gaven van hetgeen zij hadden gedaan en op zijne erkenning als Landvoogd aandrongen. De Prins, die, ofschoon niet geheel met het plan onbekend, buiten de zaak gehouden was, verzette zich tegen die erkenning en dreef na eene heftige discussie in de statenvergadering ten slotte door, dat men, ten einde Frankrijk en Engeland niet te ontstemmen, Matthias voorloopig alleen als aartshertog, als vorst van den bloede zou ontvangen [3]).

Nog voordat de jonge Aartshertog was aangekomen, had Oranje zijnen tegenstanders door een handigen tegenzet het spel, dat zij speelden, bedorven. De houding der brusselsche burgerij tegenover de Staten-Generaal was in het begin van October steeds beslister

---

[1]) Bulletin de la Commission d'histoire, 3e Série, V, p. 283.
[2]) Languet, Epistolae II, p. 334.
[3]) Archives VI, p. 193 suiv.

geworden. Met Van der Straeten en andere leiders aan het hoofd drongen de burgers op krachtige maatregelen tegen don Jan, op verwijdering van onbetrouwbare personen uit de regeering van stad en land, op een nauw verbond met Engeland aan. De volksmenigte begon in de hoofdstad den baas te spelen en met ergernis zagen de aanzienlijke heeren den Prins van deze stemming der bevolking gebruik maken om zijne macht te vergrooten. De Prins ontving de Achttienen herhaaldelijk aan zijn disch en wisselde met hen beloften van onderlingen steun en betuigingen van onderlinge gehechtheid, hij, hun „troost en toeverlaat" [1]). Met hulp der burgerij, tegenover wie hij zich over de machinatiën der edelen in de Staten-Generaal beklaagde, verklarende daarom de hoofdstad te willen verlaten, verkreeg hij juist toen van de Staten van Brabant zijne verheffing tot een post, waarop hij reeds in de dagen van Granvelle tot ergernis van dezen staatsman het oog had gevestigd, dien van Ruwaard van het gewest. Het was een titel, die meer beteekende dan die van stadhouder van de centrale provincie der Nederlanden en zijnen drager grooten invloed op het in Brabant gevestigde landsbestuur verleende [2]). Eene hevige volksbeweging, nog sterker dan gewoonlijk, doordat ook afgevaardigden uit de andere brabantsche steden zich naast de Achttienen van Brussel stelden, overstroomde de raadzaal der Staten van Brabant, toen het daartoe ingediende voorstel der brusselsche burgerij werd behandeld, en deed de stemming ten gunste van het voorstel uitvallen. Dezelfde aandrang werkte ook in de Staten-Generaal, waar de Grooten, die Matthias hadden ingeroepen, hunnen tegenstand spoedig overwonnen zagen. Dat de Staten-Generaal Oranje slechts voorloopig als Ruwaard erkenden, zoolang er geen Landvoogd zou zijn, onder voorwaarde van goedkeuring der verheffing door de Staten der bijzondere gewesten en van handhaving van den vrede en den katholieken godsdienst, was al wat zij konden gedaan krijgen.

De Prins nam den schijn aan van een oogenblik te aarzelen en ten slotte alleen toe te geven aan den vurigen wensch der bevolking. Toen alles was afgeloopen, vertrok de nieuwe Ruwaard van Brabant naar Antwerpen om van daar uit beter het oog te kunnen houden op eene juist toen uitgebroken volksbeweging te Gent.

---

[1]) Zie Bussemaker, I, blz. 195 vlg.

[2]) Vgl. boven, blz. 9, 17.

Hierheen was Aerschot, die zich in September tot stadhouder van Vlaanderen had laten benoemen, gegaan ten einde de Staten van dit gewest te bewegen hunne goedkeuring op de verheffing van Oranje te weigeren. Het gelukte hem spoedig een besluit in dien geest te doen nemen en tevens de erkenning van Matthias hier door te zetten.

Eene volksbeweging was het antwoord op dezen tegen Oranje gerichten stoot. Leiders des volks waren hier de reeds vroeger genoemde gentsche schepen Jan van Hembyze, een fel vijand der Spanjaarden, aan wie hij den dood van zijn indertijd tot het Calvinisme overgeganen zoon weet, en de energieke François van der Kéthulle, Heer van Ryhove, zijn vriend en medestander. Aan het hoofd van een groot deel der gentsche burgerij, die nog altijd leefde in de gedachte aan den roem der stad in de dagen der Arteveldes, eischten Hembyze en Ryhove van den stadhouder en de Staten het onmiddellijk herstel der oude gentsche privilegiën, door Karel V na den laatsten grooten opstand der rumoerige stad verbeurdverklaard [1]), en daarmede van den invloed der gilden op de stadsregeering. Aerschot en de Staten weigerden. Ryhove, naar Antwerpen tot den Prins gezonden om raad en steun, stelde dezen voor eene oproerige volksbeweging uit te lokken en Aerschot met eenige anderen gevangen te nemen, doch de Prins weigerde er zich openlijk mede in te laten, overigens blijkbaar niet ongezind het forsche middel, wanneer het gelukte, goed te keuren [2]). Dat dit inderdaad Oranje's bedoeling was, blijkt voldoende uit het feit, dat na Ryhove's mededeelingen Marnix in het verblijf van den gentschen afgezant verscheen om hem te raden de zaak te wagen zonder er den Prins verder over te spreken. Ryhove wist nu genoeg. Een hevige opstand brak in den nacht van den 28sten October dan ook onmiddellijk na zijne terugkomst onder leiding van de beide volkshoofden te Gent uit. Aerschot werd, evenals in September te Brussel de Raad van State, met Sweveghem, Rasseghem, Hessels, den ouden raadsheer uit den Raad van Beroerte, de bisschoppen van Brugge en IJperen en eenige anderen, onder wie enkelen van de bewerkers der inroeping van Matthias, gevangen gezet in het huis van Ryhove. Ook hier werd, als te Brussel, aanstonds door de „patriotten" de

---

1) Zie Deel II, blz. 435.

2) Archives VI, p. 217; Van Meteren, fol. 126; Kervyn, Documents inédits, p. 314.

regeering onder invloed der gilden op democratische wijze georganiseerd, terwijl de oude privilegiën van vóór 1540 werden hersteld. Hembyze werd het hoofd van de nieuwe grootendeels calvinistische regeering der „Achttienen", terwijl Ryhove tot bevelhebber der burgerwacht en grootbaljuw van Gent werd verheven.

Diep was de ergernis in de Staten-Generaal over het gebeurde, dat men, in weerwil van de betuigingen van den ter verantwoording naar Brussel geroepen Marnix, niet geheel ten onrechte aan den Prins toeschreef. Geen der Grooten achtte zich meer veilig en ofschoon Aerschot op aandrang van de Staten-Generaal weldra weder door de Gentenaren werd losgelaten, kon bij de „altération des cueurs" de ongunstige indruk niet worden uitgewischt. Het wantrouwen van velen tegen Oranje werd er zeer door versterkt. Egmond, Lalaing, zelfs Hèze en anderen, begonnen zich sedert voorgoed van den Prins af te wenden uit afkeer van de meer en meer op den voorgrond tredende calvinistische democratie, waarmede de Prins zoo nauw verbonden bleek. De adel wilde wel den Spanjaard verjagen doch tevens zijn eigen invloed op het bestuur des lands verzekeren; van het Calvinisme wilde hij niet hooren evenmin als van de democratie. En er waren anderen, in wie de edelen gereede bondgenooten vonden. De geestelijkheid, beducht voor het toenemen der ketterij onder de bevolking, bij wie het Calvinisme, door den terugkeer der ballingen van 1566 en later aangezet, steeds grooter vorderingen maakte, gevoelde zich weinig aangetrokken tot den calvinistischen Oranje en zijne volgers; in Marnix, den schrijver van den Byencorf, die den Prins meermalen als bemiddelaar diende bij diens betrekkingen tot de burgerij, zagen de katholieke priesters terecht een fellen vijand van hun geloof. De beduchtheid der Katholieken in het algemeen voor het Calvinisme werd steeds grooter. Eindelijk vreesden de patricische regeeringsgeslachten bij het toenemen der democratische beweging den ondergang hunner heerschappij in de steden. Dit waren de elementen eener steeds krachtiger oppositie tegen den Prins, die zich ook in de Staten-Generaal duidelijk begon te vertoonen [1]) gelijk zij in vele gewesten meer en meer aan den dag kwam.

Matthias was toen reeds in de Nederlanden. Den 30sten October was hij te Lier aangekomen en door den jongen Graaf van Egmond be-

---

[1]) P. L. Muller in Fruin's Bijdr., VII, blz. 254 vlg.

groet. Drie weken lang wachtte hij daar te vergeefs op een antwoord van de Staten-Generaal, aan wie hij aanstonds bericht van zijne komst had gedaan. Toen begaf hij zich naar den Prins te Antwerpen, die, inziende, dat door eene handige staatkunde hier alles gered kon worden, besloten was hem te ontvangen en reeds een ontwerp voor de regeering had samengesteld, waarin de Landvoogd geheel en al aan den invloed der Staten-Generaal onderworpen werd en door hen een Raad van State moest laten benoemen, die onder toezicht der Staten eigenlijk de regeering zou voeren [1]).

De Prins was hierbij te rade gegaan met de gevoelens der engelsche regeering, die aan de Staten-Generaal eene alliantie en zelfs geld en hulptroepen onder den Graaf van Leycester, den bekenden gunsteling der Koningin, had aangeboden, ten einde aan de eene zijde don Jan, aan de andere Frankrijk buiten de Nederlanden te houden.

Want ook de Hertog van Anjou, de waardige zoon der listige Catharina de Medicis, was weder bezig zijne netten te stellen. Door middel van zijne zuster, de schoone Koningin van Navarre, had hij betrekkingen aangeknoopt met den Graaf van Lalaing en den Heer van Montigny, diens jongeren broeder. Met hunne hulp, met den steun van zijn broeder Hendrik III en dien van Oranje, die hem nog altijd niet geheel had losgelaten, hoopte hij de Nederlanden voor zich te zullen verkrijgen. Hij meende zelfs bij Philips II te zullen slagen door dezen aan te bieden in het huwelijk te treden met eene zijner dochters. Tegelijk deed hij aanbiedingen aan de Staten-Generaal. Deze intrigues brachten den van Frankrijk afkeerigen Aerschot, die naar Brussel teruggekeerd was, ertoe om met alle macht de definitieve erkenning van Matthias in de Staten-Generaal door te drijven. Dezen verklaarden don Jan tot vijand en verzochten den 8sten December den Aartshertog voorloopig, onder voorbehoud van 's Konings goedkeuring, de landvoogdij aan te nemen op den grondslag der Unie van Brussel, die volgens het verlangen des Prinsen plechtig werd hernieuwd op eene wijze, die moest aantoonen, dat Roomsch en Onroomsch thans samen zouden gaan in den strijd voor de privilegiën [2]).

Matthias nam het aanbod aan. Een nieuwe Raad van State, op aandrang van Brabant samengesteld door de afzonderlijke Staten der

---

[1]) Kervyn, V, p. 511.

[2]) De Jonge, Onuitgegeven stukken II, blz. 163 vlg.

gewesten, waarin naast Havré en Sasbout door 's Prinsen invloed ook Marnix, Leoninus, de abt van Maroilles en de advocaat Liesvelt optraden, terwijl alle gouverneurs mede zitting zouden hebben, werd, niet zonder heftige discussiën, benoemd onder den invloed der brusselsche Achttienmannen, nadat dezen een scherp protest hadden ingediend tegen de eerste benoemingen, die, naar zij beweerden, niet met het oog op het belang des lands, in het bijzonder dat van Brabant en Brussel, waren geschied. De samenstelling van den Raad toonde duidelijk aan, hoe groot thans de macht der brusselsche democratie was.

Nog hielden de volksbewegingen te Gent en Brussel krachtig aan. Toen de Prins na Kerstmis te Gent verscheen, werd hij ook daar door de geestdriftige bevolking op luisterrijke wijze verwelkomd en bewoog zich dagen lang in haar midden, evenals overal elders, waar hij zich vertoonde, in het genot van eene groote populariteit, die hij evenwel tot ergernis der Staten-Generaal niet aanwendde om de gevangen heeren te bevrijden. Hij bewerkte integendeel eene nauwe aansluiting tusschen Brabant en Vlaanderen als in de dagen der Arteveldes en bevestigde onder het gejuich der zijnen den democratischen regeeringsvorm. Te Brussel kon de Prins van de hem toegedane burgerregeering alles gedaan krijgen, wat hij wilde, om den jongen Matthias zoo goed als geheel aan zijn invloed te onderwerpen. De brusselsche burgerij was het dan ook, die, nog voordat Matthias zijn plechtigen intocht in Brussel hield, bij de Staten-Generaal aandrong op de verheffing van Oranje, den man van het vertrouwen des volks, tot diens luitenant-generaal, eene verheffing, die, ook door Elizabeth gewenscht, een paar dagen later na schijnbaar tegenstribbelen van den Prins [1]) doorging in den vorm van een verzoek aan Matthias en wel op grond van Oranje's „expérience des affaires d'état tant de guerre que de paix."

Zoo kwam Matthias den 18den Januari 1578 als landvoogd Brussel binnen, op zijne beurt begeleid door Aerschot, Havré, Egmond, Bossu en andere edelen, door den keizerlijken gezant, den Graaf van Schwartzenberg, die zoogenaamd ter bemiddeling was gezonden doch feitelijk krachtig op zijne verheffing had aangedrongen, door den Prins zelven, wien eene juichende menigte nogmaals het „wel gekomen" toeriep, hare vreugde wederom door symbolische vertooningen, af-

---

[1]) Archives VI, p. 279; vgl. Bussemaker, I, blz. 216.

beeldingen en illuminatie uitende. Een van Matthias' eerste daden was de verheffing van den Prins tot zijn luitenant-generaal.

De op Oranje's gezag naijverige Grooten waren voorloopig geslagen. De Prins was feitelijk met den jongen onervaren Aartshertog, zijn „griffier", het hoofd der regeering. De na eenig verzet hernieuwde Unie van Brussel bevestigde de samenwerking tusschen Protestanten en Katholieken, aan beide godsdiensten bescherming belovend, geheel volgens Oranje's denkbeelden van verdraagzaamheid. Hij zou thans de Nederlanden, vereend op den grondslag der Pacificatie, leiden in den krijg tegen de Spanjaarden, die opnieuw was uitgebroken. Doch de wijze, waarop hij de zaken zoover had gekregen, hoewel van schitterend staatsmanstalent getuigend, getuigde ook van de moeielijkheden, die hem wachtten. Zou hij op den duur in staat zijn om de machtige Grooten te weerstaan en hun wantrouwen, hunnen kleingeestigen naijver op zijn gezag in toom te houden? Zou hij aan de andere zijde den gevaarlijken bondgenoot, dien hij door het uitlokken der volksbewegingen had opgeroepen, op den duur kunnen leiden en beheerschen? Zou het hem gelukken Calvinisten en Katholieken eendrachtig te doen samenwerken?

Wat de verhouding tusschen Calvinisten en Katholieken aangaat, deze liet niettegenstaande de nieuwe Unie van Brussel inderdaad nog veel te wenschen over. Het oude ideaal des Prinsen, gewetensvrijheid zoowel als godsdienstvrijheid voor allen, door een algemeenen Religievrede beschermd, zoodat ieder in de Nederlanden God zou kunnen dienen naar de inspraak van zijn gemoed, was in de toenmalige omstandigheden niet te bereiken. Voor dat denkbeeld was de maatschappij dier dagen nog niet rijp [1]).

De meerderheid der Calvinisten in Holland en Zeeland — om van de felle minderheid niet te spreken — wilde aan de Katholieken wel gewetensvrijheid toestaan. Evenzoo waren de Katholieken elders voor een groot deel niet ten eenenmale ongeneigd, ter wille van den vrede zoowel als uit afkeer tegen geloofsvervolging, aan de Calvinisten dezelfde vrijheid te verleenen; zelfs van de zijde der katholieke geestelijkheid gingen stemmen in die richting op. Doch van godsdienstvrij-

---

[1]) Vgl, Fruin, De wederopluiking van het Catholicisme (in Gids 1894, no. 1), blz. 20.

heid voor andersdenkenden was noch bij Calvinisten noch bij Katholieken sprake. Al waren er in de hollandsche steden vele regeeringsleden, die deels uit onverschilligheid, deels uit overtuiging, tegen den wensch des Prinsen in dit opzicht geen bezwaar hadden, de predikanten en de gemeenten zelven wilden er niet van hooren, dat, waar het Calvinisme de macht bezat, aan het door hen als verderfelijk beschouwde „Pausdom", den poel van ongerechtigheden, waartegen Luther en Calvijn met zooveel kracht waren opgetreden en van welks duivelsche herkomst zij in gemoede overtuigd waren, recht op vrije godsdienstuitoefening zou worden geschonken. Daarbij kwam, dat de Katholieken in Holland en Zeeland van geheime sympathie, zoo niet van geheime samenwerking met den Spanjaard werden verdacht, eene verdenking, waartoe in weerwil van veler medewerking in den strijd tegen Alva en Requesens vele anderen door hunne hetzij dubbelzinnige, hetzij vijandelijke houding gereede aanleiding hadden gegeven. Aan de andere zijde is het ook den oprechten Katholieken niet ten kwade te duiden, dat zij aan de in hunne oogen verderfelijke calvinistische ketterij, naar hunne meening evenzeer het werk des Duivels, geene volledige vrijheid wilden gunnen om zich in de Nederlanden te verspreiden: de gruwelen der geloofsvervolging mochten hun tegen de borst stuiten, het gevoel van medelijden met de dwalende geesten mocht soms in hun gemoed de overhand behouden boven den afkeer van de dwaling zelve, den ketter kon toch geen gelijk recht met den geloovige worden toegestaan.

Het waren twee overtuigingen, die lijnrecht tegenover elkander stonden, twee werelden, die door eene steeds diepere kloof gescheiden werden. Oranje mocht de partijen willen doen samengaan tot bereiking van het grootsche gemeenschappelijke doel der staatkundige vrijheid; boven de vooroordeelen van den tijd zich verre verheffende geesten als die van Oranje en de weinigen, die met hem eens van zin waren, mochten zich het ideaal van een „Christendom boven geloofsverdeeldheid" in vage omtrekken voorstellen — voor de overgroote meerderheid aan beide zijden was zulk eene staatkunde, zulk een ideaal Christendom onbegrijpelijk, ja tegen God's geboden. Zoo stonden dan Calvinisme en Katholicisme tegenover elkander, de winst van het eene was het verlies van het andere en van beide zijden werd het als een dure plicht gevoeld den voortgang, het weder veldwinnen van de dwaling zooveel mogelijk te beletten.

En de Prins, wiens hechtste steun tegenover Spanje — het was immers voldoende gebleken — de Calvinisten waren, was dan ook wel genoodzaakt, waar hij en de zijnen de macht in handen hadden, de calvinistische propaganda toe te laten, ja te bevorderen, al mocht hij trachten de Katholieken zooveel mogelijk tegen calvinistische uitspattingen te beschermen: eene moeielijke taak, die hem van beide zijden weinig anders dan ondank en wantrouwen kon baren. Ondank en wantrouwen vooral van katholieke zijde, waar men in Oranje den aartscalvinist zag en geen begrip had van de noodzakelijkheid, waarin hij als leider der Calvinisten verkeerde, om zijne woelige partijgenooten, „de brootdronckene ende moetwillighe kinders slachtende" [1]), te ontzien; doch ook van den kant der Calvinisten, die voor zijne politieke overwegingen tegenover het hun zoo dierbare geloof weinig gevoelden en dikwijls alleen weerhouden werden van tegen hem op te staan door het vertrouwen op zijne in de jaren van nood beproefde leiding en het inzicht, dat zij zonder hem verloren waren.

Zoo was dan ook in den loop van 1577 het Calvinisme in de Nederlanden aanzienlijk vooruitgegaan. Te Antwerpen en Gent, te Brussel en Leuven, kortom overal in Brabant en Vlaanderen, waar 's Prinsen troepen waren opgetreden en 's Prinsen invloed had zegevierd, waren de calvinistische ballingen even goed teruggekeerd als in 1572 in Holland en hadden de ketters uit de jaren 1566 en 1567 het thans weder gewaagd uit hunne schuilhoeken te voorschijn te komen of het aangenomen katholieke masker af te werpen. Vooral te Gent onder Hembyze en Ryhove nam het aantal der Calvinisten snel toe en hadden zij onder de bevolking spoedig de overhand. Ook in de brabantsche steden zag men dergelijke bewegingen. Te Amsterdam kon de regeering nauwelijks weerstand bieden aan den aandrang der calvinistische burgers, wier getal aanhoudend steeg, bijna in dezelfde mate als de nood der van alle zijden feitelijk geblokkeerde stad. In Friesland drong het Calvinisme met kracht door, op het platteland zoowel als in de steden. Hetzelfde was het geval in de stad Groningen en de Ommelanden, hoewel in de stad de groote meerderheid nog katholiek bleef. Rennenberg veranderde in vele friesche steden in het voorjaar van 1578 de regeering, zette de leden van het spaanschgezinde friesche Hof gevangen en nam den bisschop van Leeuwarden in hechtenis,

---

[1]) Apologie, p. 112.

terwijl zijne garnizoenen overal den nieuwen stand van zaken handhaafden. Veel minder snel ging het in Utrecht, waar bij de overeenkomst van Februari 1577 met den Prins de hervormde leer nog uitdrukkelijk werd geweerd en de rechten van den aartsbisschop onaangetast bleven. Ook in Gelderland versterkte zich de nieuwe godsdienst wel, vooral door de teruggekeerde Graven van Culemborg en Van den Bergh gesteund, maar kon er nog weinig vorderen. Merkwaardig mocht het heeten, dat in Artois, Zuid-Vlaanderen en Valenciennes, waar eenmaal het Calvinisme zoo krachtig was geweest, de hervormde Kerk thans zoo goed als geene sympathie kon wekken [1]): de oorzaak lag in de radicale uitroeiing der nieuwe leer in deze streken door Egmond, Noircarmes en Alva en in de thans weder krachtiger organisatie der Katholieke Kerk onder leiding van eene sedert het Concilie van Trente trouwer hare plichten nakomende geestelijkheid.

Juist het dikwijls onstuimig doordringen van het Calvinisme in sommige gewesten vermeerderde echter de moeielijkheden, waarmede Oranje te kampen had, al scheen voor het oog zijn invloed er door te rijzen. De vrees der Katholieken voor eene calvinistische overheersching nam snel toe en de zaak van den godsdienst werd zoo in weerwil van Pacificatie en Unie de groote hinderpaal voor eendrachtige samenwerking der bevolking tegenover den gemeenschappelijken vijand.

De Prins achtte daarom in den voorzomer van 1578 den tijd gekomen om zijn geliefkoosd plan van een algemeenen Religievrede door te zetten [2]). In Brabant en Vlaanderen zoowel als elders begonnen de Calvinisten reeds op eigen hand hunne godsdienstoefeningen vrijelijk te houden, zich niet storende aan de Pacificatie noch aan de ergernis der Katholieken of de bevelen der stedelijke overheden. Zij wendden zich herhaaldelijk tot den Aartshertog en den Raad van State om volledige vrijheid te erlangen.

De Raad stelde naar aanleiding van deze verzoeken eindelijk onder 's Prinsen invloed een ontwerp voor alle gewesten samen, waarbij overal, waar honderd gezinnen één der beide godsdiensten verlangden uit te oefenen, dit veroorloofd werd.

---

[1]) P. L. Muller, Bijdragen tot de geschiedenis der scheiding van Noord- en Zuid-Nederland (in Fruin's Bijdr., 3de Reeks, VII), blz. 8.

[2]) Archives VI, p. 386 suiv.

Toen het ontwerp in Juni in de Staten-Generaal werd ingediend [1]), wekte het hevige protesten van katholieke zijde. Men voerde er niet ten onrechte tegen aan, dat het streed met de Pacificatie, die immers in de gewesten buiten Holland en Zeeland den katholieken godsdienst handhaafde met algeheele uitsluiting van het Calvinisme. Wel antwoordden de voorstanders, dat de omstandigheden sedert zeer veranderd waren en dat men tot openlijk verzet aanleiding zou geven met in deze de bepalingen der Pacificatie te handhaven, doch de tegenstanders lieten zich door deze uitvlucht niet overtuigen. Men besloot eindelijk bij meerderheid van stemmen, dat de Aartshertog de artikelen aan de Staten der verschillende gewesten zou toezenden, met verzoek te mogen weten, wat zij er van dachten.

Het bleek weldra, dat het middel niet kon baten. In verschillende gewesten, met name in Henegouwen, Gelderland en Utrecht, weigerde men ronduit er in te treden: de Staten van het eerste gewest verklaarden zelfs in heftige termen, dat zij er niet van wilden hooren spreken. Ook in Artois was de verontwaardiging groot. Evenmin wilden aan de andere zijde Holland en Zeeland van de zaak hooren. Andere gewesten schoven haar op de lange baan en zoo gebeurde het, dat voorloopig alleen te Antwerpen de Religievrede werd afgekondigd.

Het mislukken van deze poging om Calvinisten en Katholieken in één staatsverband samen te doen werken, had op die wijze het tegenovergestelde gevolg van wat men er van gehoopt had: de scherpe tegenstelling tusschen de beide partijen werd er nog duidelijker door aan den dag gebracht dan te voren. Er was in de Nederlanden op dit gebied een niet weg te nemen inwendige strijd, die voor de samenwerking op den duur noodlottige gevolgen moest hebben, en de Prins, die deze gevolgen bijtijds had willen voorkomen, zag zich genoodzaakt de steeds neteliger wordende kwestie op haar beloop te laten. Toch overzag hij het daaruit voortspruitende gevaar voor de eendracht met volle bewustheid. Hij voelde het oogenblik naderen, waarop de met zooveel moeite tot stand gebrachte Pacificatie, de grondslag der samenwerking tusschen de gewesten, door de kracht der religieuze verschillen zou komen te vervallen zonder voor een anderen algemeenen band plaats te maken.

---

[1]) Van Meteren, fol. 141; vgl. Bussemaker, I, blz. 316 vlg., 340 vlg.

En aan eendrachtige samenwerking bestond de grootste behoefte, want nog belangrijker voor het oogenblik dan de genoemde vragen moest in de eerste dagen van 1578 de vraag klinken, wat men had te stellen tegenover de aanzienlijke macht, waarmede don Jan uit het Zuiden de vrijheid der nederlandsche gewesten bedreigde.

Na de Pacificatie hadden de door den langdurigen oorlogstoestand verarmde gewesten Holland en Zeeland bij den Prins aangedrongen op afdanking van een groot deel der tegen Alva en Requesens in dienst genomen troepen, doch de Prins, die van den beginne af weinig vertrouwen op den vrede had, had hen weten te overtuigen, dat de ontwapening voorloopig met de meeste behoedzaamheid moest plaats hebben. Zoo had men nog 45 vendels voetvolk en 30 schepen over. Daarmede was Amsterdam geblokkeerd en Utrecht in het oog gehouden, terwijl tevens in Vlaanderen enkele vestingen waren bezet. Tegen don Jan waren alleen de troepen der Staten-Generaal beschikbaar, Duitschers en Walen, tot een getal van 50 vendels voetvolk en 1500 ruiters, aangevoerd door Bossu, Egmond en andere edelen — een weinig samenhangend geheel, in den omtrek van Namen aan de Maas gelegerd, slecht betaald, onvoldoende gevoed en dientengevolge weinig te vertrouwen [1]).

Slecht betaald. De oude kwaal der nederlandsche financiën was er tijdens de woelingen niet op verbeterd, nu de centrale regeering minder krachtig was dan ooit en ieder gewest, door den vijand bedreigd, voor zichzelf in de eerste plaats meende te moeten zorgen. Zwaar waren de lasten, die moesten worden opgebracht: de „staat van oorlog" van 1578 bedroeg 1 millioen [2]). Bovendien, van de benoodigde gelden kwam slechts een klein gedeelte in, zoodat meermalen eigenlijk Holland en Zeeland de eenige gewesten waren, die onder den persoonlijken invloed van den Prins er toe konden worden gebracht om hunnen plicht jegens de gemeenschap te vervullen. Holland en Zeeland echter brachten volgens de eenigszins gewijzigde maar in hoofdzaak nog altijd vigeerende oude bepalingen omtrent de quotisatie [3]) weinig meer dan 14 %, 11 % voor Holland en 3 % voor Zee-

---

[1]) Archives VI, p. 249.

[2]) Van Meteren, fol. 152.

[3]) Zie Deel II, blz. 422.

land, in de gezamenlijke lasten op. Vlaanderen, dat voor 33 %, Brabant, dat voor 25 % aangeteekend stond, beklaagden zich niet ten onrechte over veel te hooge taxatie en beriepen zich op de omstandigheid, dat zij voor zichzelf moesten zorgen. Zoo deden ook Artois en Henegouwen, die beiden op ongeveer $5^1/_2$ % stonden, en zelfs het Sticht, dat van ouds niet meer dan 1 % had te betalen. Op deze wijze wordt het zeer verklaarbaar, dat het krijgsvolk soms slechts eene maand van de twaalf soldij genoot. Even verklaarbaar is het, dat het zich door plundering trachtte te verschaffen, wat men het aan betaling onthield.

De Staten hadden daarom bij Elizabeth ernstig op hulp in geld en troepen aangedrongen maar de voorzichtige en zuinige engelsche vorstin liet zich niet spoedig overhalen om, zooals de Staten begeerden, zonder verwijl den Graaf van Leycester met een aanzienlijk leger tot hunne hulp uit te zenden. De markies van Havré, die door de Staten-Generaal naar Engeland gezonden was, putte zich uit in vertoogen en aanbiedingen, door den Prins krachtig ondersteund. De tusschenkomst van enkele invloedrijke calvinistische raadslieden der Koningin bewoog deze eindelijk tot het verdrag van den 7den Januari 1578, waarbij zij beloofde don Jan hare bemiddeling aan te bieden en, ingeval deze weigerde, de Staten te helpen, mits Vlissingen, Middelburg, Brugge en Grevelingen haar werden overgeleverd [1]). Zij stelde daarvoor 5000 man voetvolk en 1000 ruiters beschikbaar benevens eene ton gouds als voorschot; de troepen zouden gesteld worden onder een aanzienlijk heer als haar vertegenwoordiger. Als zoodanig zou eerst haar gunsteling Leycester optreden; later koos zij hertog Johan Casimir van de Paltz, den roerigsten der protestantsche vorsten in Duitschland, een bevelhebber en staatsman van matige bekwaamheden maar vurig Calvinist, die brandde van begeerte om in de Nederlanden eene rol te spelen. Doch deze troepen bleven lang uit evenals de ruiterij, die de Staten nog in Duitschland trachtten te werven maar door gebrek aan contant geld niet aanstonds konden verkrijgen. Eindelijk kwamen 4000 Schotten en eenige honderden duitsche ruiters, versterkt door een aantal Hugenoten.

Het leger der Staten was talrijk genoeg maar dat van don Jan was veel beter georganiseerd. Behalve zijne duitsche en waalsche troepen

1) Kervyn, IV, p. 553.

in Luxemburg en de citadel van Namen had hij eindelijk in een der laatste dagen van December nog te beschikken over 3000 Spanjaarden, pas uit Italië gekomen. Eene versterking, hem door de fransche Katholieken gezonden en, hoewel met weerzin, door hem aangenomen, vermeerderde zijn leger met 4000 man. Hij maakte zich ernstig tot den strijd gereed en liet zich van dit voornemen niet afbrengen door het bericht, dat de Koning eindelijk aan zijn wensch naar terugroeping wilde voldoen en Margaretha van Parma opnieuw tot landvoogdes had benoemd. Haar zoon, de later zoo beroemde prins Alexander, was haar voorgegaan en had zich bij don Jan aangemeld.

Beducht voor de komst van Johan Casimir en de versterkingen der Staten, besloot de Landvoogd den aanval te beginnen. Hij vaardigde een manifest uit, waarin hij, na het blootleggen der motieven van zijn militair optreden, verklaarde de Nederlanden in den geest van zijn vader te willen regeeren en de privilegiën te willen handhaven, mits men den godsdienst en de gehoorzaamheid aan den Koning ongerept liet; hij zou orde en tucht onder zijne soldaten streng bewaren en alle plaatsen, die hem de poorten openden, in genade aannemen. Daarop rukte hij met ongeveer 16 000 man naar de Maas, drong het leger der Staten terug en joeg het den 31sten Januari bij Gembloux geheel uiteen, eene smadelijke nederlaag, die de onbekwaamheid der leiders van het statenleger ten duidelijkste deed uitkomen.

Nooit stonden don Jan's kansen gunstiger. Bijna geheel zuidelijk Brabant, tot Leuven en Diest toe, viel den overwinnaar in handen. Het ontstelde Brussel, door den Prins met zijn gewoon overredingstalent weldra tot bedaren gebracht, kon zich nog bijtijds redden; Matthias, de Prins en de Staten-Generaal namen echter spoedig de wijk naar het veiliger gelegen Antwerpen. Had don Jan geen gebrek aan geld gehad, hij had den opstand tegen 's Konings gezag in het Zuiden waarschijnlijk onmiddellijk bedwongen. In het Noorden zelfs, waar Kampen en Deventer nog koninklijk garnizoen hadden en overal het aantal der koningsgezinden dat van de aanhangers der Staten-Generaal verre overtrof, stond de kans op herstel van 's Konings gezag lang niet ongunstig. Doch de Koning vertrouwde sedert de teleurstelling van den vorigen zomer en de ontdekking van don Jan's geheime briefwisseling met Escovedo zijn broeder niet meer, hoewel hij hem nog een vleienden gelukwensch met zijn schitterend succès deed toekomen. Perez had Philips' argwaan handig weten aan te wakkeren

en de moord op don Jan's vertrouwden vriend Escovedo, in het voorjaar van 1578 op bevel des Konings volvoerd, spelde den Landvoogd weinig goeds.

De verwarring in Brabant en Vlaanderen nam intusschen hand over hand toe. Te Brussel en Gent heerschte anarchie, vooral te Gent, waar het calvinistische deel der bevolking onder leiding van Hembyze en Ryhove, door heftige predikers als Dathenus aangezet, met Pinksteren kerken en kloosters plunderde, zich weinig storende aan de bevelen en vermaningen uit Brussel en Antwerpen. Ook te Kortrijk, te Brugge en elders richtten de Calvinisten van Gent onder leiding van Ryhove dergelijke tooneelen van plundering en verwoesting aan, tot rechtmatige ergernis der Katholieken in het gansche land. Geheel Vlaanderen was in het voorjaar ten prooi aan een calvinistisch terrorisme, dat levendig aan de dagen van den beeldenstorm van 1566 herinnerde en een groot deel der bevolking van de „patriotten" afkeerig maakte, ja vele Katholieken deed verlangen naar de hun toch altijd persoonlijke veiligheid belovende heerschappij van don Jan: de Staten-Generaal bleken immers onmachtig om de maatschappelijke orde te bewaren! Ook in Artois begonnen dergelijke bewegingen zich te vertoonen.

Oranje, die niet al te forsch kon optreden tegen de menigte, waarop hij tegenover de Grooten moest steunen, trachtte de ongeregeldheden wel te sussen en door vertoogen den ijver der Calvinisten te beteugelen, maar hij slaagde slechts zeer ten deele in zijne pogingen [1]). De ontevredenheid der Katholieken over zijne leiding begon een steeds ernstiger karakter aan te nemen. Hij zag zijn aanzien bedreigd: hoe meer de verwarring toenam, des te bedenkelijker werd zijne positie tusschen de twee partijen. En hij was de eenige, die het gezag nog eenigermate kon handhaven. Inderdaad spande hij daartoe zijne uiterste krachten in. Troepen werden van alle kanten bijeengetrokken; het koren werd zooveel mogelijk in de steden opgestapeld; in stad en dorp werd de bevolking gewapend; de stadhouders werden naar hunne gewesten gezonden; duitsche benden werden geworven onder Maarten Schenck en andere bekende aanvoerders; Bossu werd met het bevel over het bedreigde Brussel bekleed. Krachtige maatregelen werden genomen om de gevolgen van de geleden

---

[1]) Bussemaker, I, blz. 238.

nederlaag te verzachten. Doch met dat al keerde het gevoel van veiligheid niet spoedig terug. Algemeen weet men, zooals gewoonlijk, den tegenspoed aan de regeering; de adel beklaagde zich over de heerschappij der democratie, deze zelve over de onbekwaamheid harer leiders en de onvertrouwbaarheid der hooggeplaatste personen. Het scheen een chaos, waarin zelfs een Oranje geen orde zou kunnen scheppen.

Buitenlandsche hulp scheen weder het eenige middel om aan den voortgang der spaansche wapenen paal en perk te stellen. De onderhandelingen met Elizabeth werden dan ook weder opgevat, die met Anjou opnieuw in gang gebracht; in April vertrok bovendien Marnix naar den duitschen rijksdag te Worms om er de telkens aangeboden bemiddeling des Keizers te aanvaarden en de zaak der Nederlanden te bepleiten, terwijl hij tevens met Johan Casimir over diens spoedige overkomst zou handelen.

De vierentwintigjarige Anjou brandde van verlangen om in de Nederlanden op te treden en de naijver tegenover Engeland was ook bij zijn broeder, den franschen Koning, ditmaal sterk genoeg om, nu Elizabeth geneigd scheen om zich tot beschermster der Staten-Generaal op te werpen, ten minste den schijn van toenadering tot de opstandelingen aan te nemen en zijn broeder de vrije hand te laten. Vooral op den franschgezinden adel van Henegouwen maakten de aanbiedingen van Anjou indruk. Ook de Prins meende een oogenblik, dat thans eindelijk het tijdstip gekomen was der verwezenlijking van zijne sedert 1568 steeds teleurgestelde hoop op hulp van Frankrijk en bewoog de Staten-Generaal hem in overleg met den Raad van State op te dragen met den franschen vorst te onderhandelen. Doch nogmaals werd zijne verwachting verijdeld, deels tengevolge van de vertoogen der spaansche regeering bij het fransche hof, ten deele door de protesten van Elizabeth, die wees op eene bepaling in het met haar gesloten verdrag, waarbij alle onderhandeling met een vreemden vorst buiten haar om verboden was. Zoo vervlogen de illusiën van Anjou, die zich reeds beschermheer der Nederlanden droomde, weder in rook. Maar hij liet den moed nog niet geheel varen, want de Staten van Henegouwen toonden zich bereid om op eigen gezag de onderhandelingen met hem voort te zetten en de invloedrijke Graaf van Lalaing, stadhouder van het gewest, dreef hem aan om zijne plannen te volvoeren.

Anjou begon werkelijk in het Noorden van Frankrijk troepen te verzamelen, daarbij krachtig door La Noue en andere hugenootsche aanvoerders gesteund, terwijl Hendrik III den aandrang van zijne op krijg beluste edellieden geen weerstand kon bieden en hun toeliet zich bij hem te voegen. Den 12den Juli vertoonde Anjou zich plotseling te Bergen in Henegouwen, door Lalaing met open armen ontvangen en weldra gevolgd door zijne troepen, die, tot een 15 000 man aangegroeid, aanstonds, hoewel met weinig goeden uitslag, den Spanjaarden een paar kleine vestingen trachtten te ontrukken. De jonge vorst stelde zich tevens in betrekking met de regeering te Antwerpen, die zijne aanbiedingen voorloopig vrij koel ontving, wel wetende, dat Elizabeth het optreden van den franschen mededinger niet zou goedkeuren. De vrees evenwel, dat Henegouwen zich van de overige staten zou losmaken en bij Frankrijk zou aansluiten [1]; de verwachting, die de Prins altijd van fransche hulp koesterde; de aandrang der Hugenoten; de wensch eindelijk om den jongen vorst niet geheel van zich te vervreemden door alle toenadering tot hem te weigeren, bracht de Staten-Generaal ten slotte tot een tractaat, dat den 13den Augustus met hem werd gesloten. Hij zou den fraaien titel voeren van „Défenseur de la liberté des Pays-Bas contre la tyrannie des Espagnols et de leurs adhérents" en de Staten met zijne troepen helpen, waarvoor hem drie henegouwsche steden werden ingeruimd; na het einde der maand zouden de Staten geen vrede met Spanje sluiten zonder zijne voorkennis en, ingeval van verandering van landsheer, hem de voorkeur geven. Men zou bovendien trachten Elizabeth, de Hugenoten, hertog Johan Casimir en andere vorsten en landen tot een bondgenootschap te bewegen. Van de regeering des lands werd Anjou echter nog voorloopig uitgesloten [2].

Ongeveer tegelijk met hem verscheen eindelijk ook de vertegenwoordiger der engelsche belangen, Johan Casimir, in de Nederlanden. Vergezeld door een met engelsch geld geworven bijna uitsluitend protestantsch, ja calvinistisch leger kwam hij langs den Rijn in het begin van Juli te Zutphen, waar zijne benden aanstonds deerlijk in den omtrek huishielden. Eerst eene maand later trok ook dit leger

---

[1]) Bussemaker, I, blz. 223, 243.

[2]) Muller et Diegerick, Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas, I, p. 408.

naar Brabant, op zijn doortocht tot groote schade voor de goede gezindheid der bevolking opnieuw roovend en plunderend. Vooral kerken en kloosters moesten het weder ontgelden.

De Calvinisten in Vlaanderen begroetten zijne komst met gejuich, niet het minst omdat zijn leger grootendeels uit hunne geloofsgenooten bestond. Thans zou de strijd tegen don Jan met kracht worden voortgezet en scheen de zege nabij. Tegenover de 40 000 man, waarop men de gezamenlijke legers der Staten begrootte, met inbegrip van de hollandsche troepen, die de Prins ter beschikking stelde, kon de Landvoogd niet de helft van dat getal stellen. Hij trok zich dus, na in Augustus bij Rymenam eene nederlaag tegen de troepen der Staten te hebben geleden, terug naar de omgeving van het sterke Namen en sloeg een kamp op aan de samenvloeiing van Maas en Sambre, eene geduchte stelling, waar hij den aanval van beide kanten met gerustheid kon afwachten.

Het halve jaar na de zege bij Gembloux was zoo goed als onnut voor hem voorbijgegaan. Het uitblijven van 's Konings brieven en instructiën, geldgebrek bovenal, verlamde zijne bewegingen en verbitterde zijne stemming. De zending van een afgezant des Konings aan de Staten-Generaal ten einde dezen, buiten don Jan om, nieuwe aanbiedingen van vredelievenden aard te doen, moest hem persoonlijk zeer onaangenaam zijn, al liepen ook die onderhandelingen op niets uit, evenals die van den keizerlijken gezant, daar men meende te bemerken, dat de Koning van de Pacificatie niets wilde weten. Werkeloos moest de Landvoogd de intriges van Anjou met de Staten aanzien, zich bepalende tot protesten bij het hof van Frankrijk tegen de inmenging van den franschen vorst; machteloos stond hij tegenover de oorlogstoerustingen van den Prins en de Staten, die hem nog steeds door onderhandelingen wisten bezig te houden. Eindelijk scheen er eenige verbetering te zullen komen en versterking uit Duitschland voor hem in aantocht te zijn. Doch hij gevoelde zich door de inspanning der beide laatste jaren geschokt; zijne gezondheid was ernstig geknakt door vermoeienis en verdriet, door teleurstelling en argwaan. En de Koning antwoordde weinig of niets op zijne klachten over verwaarloozing en wantrouwen. Een enkele maal schreef Philips vriendelijk over don Jan's gezondheid, maar over de te nemen maatregelen geen woord. Er zijn wanhopige brieven van don Jan uit zijne laatste dagen over, waarop de Koning eigenhandig schreef: „er is geen reden om

te antwoorden" [1]). De legerkoorts, die in het kamp bij Namen vele slachtoffers maakte, wierp eindelijk ook den ongelukkigen veldheer op het ziekbed en den 1sten October bezweek de in zijne verwachtingen zoo bitter teleurgestelde keizerstelg te midden van zijne treurende krijgsmakkers. Prins Alexander van Parma was door den stervenden Landvoogd met het opperbevel in zijne plaats belast.

Parma was spoedig in de gelegenheid om blijk te geven niet alleen van buitengewone militaire talenten doch ook van eene staatsmanskunst, die zich met die van den Prins kon meten.

De in den slag bij Gembloux verslagen waalsche benden der Staten-Generaal waren sedert hunne nederlaag op de grenzen van Vlaanderen en Henegouwen gelegerd en hadden zich te beklagen over verwaarloozing en slechte betaling, waarom in Augustus met name de troepen van den Heer van Montigny, den jongeren broeder van Lalaing, begonnen te muiten [2]) en het zuidelijk deel van Vlaanderen te verontrusten. Tegenover deze katholieke soldaten stelden zich thans de gentsche onder aanvoering van Ryhove en weldra begon in Vlaanderen tusschen deze benden een ware guerrilla, die met verbittering werd gevoerd en de gemoederen der beide kerkelijke partijen ten zeerste van elkander vervreemdde. Noch Montigny's benden, wier aanvoerder zich op den achtergrond hield, hoewel ook hij ten hoogste verontwaardigd was over de behandeling, den zijnen aangedaan, en over de houding der regeering ten opzichte der woelingen, noch de Gentenaren stoorden zich aan de vertoogen en vermaningen der Staten-Generaal. De Gentenaren, in hunnen calvinistischen ijver ook den hun veel te weinig rechtzinnigen Prins niet vertrouwende, zagen veeleer in Johan Casimir, den calvinistischen bondgenoot en vertegenwoordiger van de engelsche Koningin, hun natuurlijken beschermer en sloegen tot openlijk verzet tegen de regeering over. Zij weigerden niet alleen de nog altijd gevangen katholieke heeren los te laten maar verklaarden zich ook volstrekt ongezind om aan de Katholieken te Gent godsdienstvrijheid te verleenen. Op den 4den October bracht Ryhove zelfs twee der meest impopulaire gevangenen, den bekenden raadsheer Hessele en den baljuw Visch, op schandelijke wijze om het leven tot verontwaardiging van alle Katholieken in den lande.

---

[1]) Kervyn, VI, p. 254.

[2]) Bussemaker, I, blz. 390 vlg.

De toestand werd in Vlaanderen steeds bedenkelijker en noch de bezendingen der Staten-Generaal noch de vermaningen van den Prins konden hier iets uitwerken om de bedreigde eenheid der Nederlanden te redden uit het gevaar van een godsdienstkrijg [1]). Juist toen heeft Montigny zijne aarzelende houding laten varen. Door de Staten-Generaal aangemaand om zijne troepen tot hun plicht te brengen, stelde hij zich integendeel aan hun hoofd en bemachtigde met hen op den 1sten October de vesting Meenen, wier omtrek hij brandschatte [2]).

De burgeroorlog scheen zoo begonnen te zijn en de spaanschgezinden juichten. De zaak werd nog bedenkelijker, toen het leger van Anjou verliep en een deel zijner soldaten zich bij de „Malcontenten", zooals Montigny's Walen genoemd werden, aansloot; toen ook de te Grevelingen gebiedende bevelhebber La Motte, die reeds lang eene dubbelzinnige houding had aangenomen en heimelijk met don Jan had onderhandeld [3]), betrekkingen met hen aanknoopte en hen van ammunitie voorzag. Bovendien was er onder de katholieke Walen in Henegouwen en Artois ernstig sprake van eene onderlinge aaneensluiting tegenover de dreigende calvinistische beweging in Vlaanderen, waarvan zij het grootste gevaar voor hun geloof en voor den invloed van adel en patriciërs op de regeering van land en gewest duchtten.

Montigny, een nog jong maar bekwaam man, was de aangewezen persoon om de ontevredenen om zich te verzamelen: zijne persoonlijke betrekkingen met vele op 's Prinsen invloed naijverige katholieke edellieden, zijn lidmaätschap van de Staten van Henegouwen, zijne positie als behoorende tot de in Henegouwen machtige familie Lalaing, zijn aanzien bij de waalsche soldaten maakte hem tot eene persoonlijkheid van gewicht. Er waren bovendien sedert lang in de waalsche gewesten onder adel en geestelijkheid, vooral in het altijd tot den Koning overhellende Artois, talrijke aanhangers van don Jan geweest, die van elke gelegenheid gebruik maakten om op onderhandeling met den Landvoogd en verzoening met den Koning aan te dringen. Zij wezen thans op de calvinistische woelingen in Vlaanderen en Brabant, op de weinige neiging der statenregeering om de katho-

---

1) Vgl. over dit alles: Muller, Bijdragen in Fruin's Bijdragen, VII, blz. 247 vlg. en 349 vlg.; in het bijzonder echter: Bussemaker, Afscheiding, I, blz. 255,

2) Vlg. Bussemaker, I, blz. 404.

3) Bussemaker, I, blz. 284 vlg.; 324 vlg.

lieke geestelijkheid in het opleggen van lasten te sparen, op de toenemende verwarring in de Nederlanden. Aan het hoofd dezer spaanschgezinden stonden edelen als de Baron van Licques, als de Heeren van Havroult en Rossignol, geestelijken als de Prior van Renty en vooral de nieuwbenoemde abt van St. Vaast, de eerzuchtige en woelige Jean Sarazin. Reeds werden door deze tegenstanders der statenregeering aanslagen op de voornaamste plaatsen, op St. Omer, Douay, Bouchain, beraamd, die nog wel mislukten maar toch duidelijk getuigden van de vijandige stemming onder de bevolking zoowel als onder de waalsche soldaten, die, onbetaald en onverzorgd, voor alle aanzoeken toegankelijk bleken.

Ook Anjou's houding was er niet naar om vertrouwen in te boezemen. Men wist genoeg van zijne houding in Frankrijk om te kunnen verwachten, dat hij er zeer tegen op zou zien om op een gegeven oogenblik zich met Montigny en de zijnen te verbinden en tegenover het militante Calvinisme de verdediging van het Catholicisme op zich te nemen. Reeds opperde Lalaing het plan om hem aan het hoofd eener waalsch-katholieke confederatie van Henegouwen, Artois, Namen en Zuid-Vlaanderen te stellen; reeds zond hijzelf een deel van de nog bij hem gebleven troepen naar Montigny [1]).

De partijschap in Artois maakte de verschillen nog grooter. De weinig talrijke maar stoutmoedige Calvinisten en Oranjegezinden, die er in Maart de macht in handen hadden gekregen, met name in de hoofdstad Atrecht, waar de democratie toen triomfeerde en op gelijke wijze als te Gent de regeering hervormde, werden daar ten slotte door de spaanschgezinden overwonnen. Henegouwen en Artois trokken van nu af ééne lijn en stelden zich tegenover de Staten-Generaal, wien zij verraad aan de Pacificatie en geheimen toeleg tegen het Catholicisme verweten, ook tegenover de juist toen beraamde beweging tot aaneensluiting in het Noorden, waarvan de vurig calvinistische Jan van Nassau de ziel was.

In Vlaanderen liep het van kwaad tot erger. Te Gent stelde zich thans de ijverige Calvinist Johan Casimir, die op de Staten verontwaardigd was wegens den weinigen steun, hem verleend, onbewimpeld aan het hoofd der beweging, begeerig om te visschen in troebel water en iets goeds uit te werken voor zijne geloofsgenooten, wier

---

[1]) Vgl. Bussemaker, I, blz. 420 vlg.

belangen hij door de regeering, door Oranje zelven verraden achtte. Hembyze en de zijnen spotten openlijk met het gezag van den Aartshertog, den Prins en de Staten. Vlaanderen begon zich feitelijk van de Staten-Generaal af te scheiden gelijk Henegouwen en Artois aan den anderen kant. Toen kwam echter Elizabeth hier tusschen beiden. Zij zond haren gezant Davison om de Gentenaren en Johan Casimir tot rede te brengen en hun hare ontevredenheid te betuigen. De laatste, beducht voor de ongenade der Koningin, gaf spoedig toe en trok zich uit de woelingen terug. Te Gent ontstond onmiddellijk eene hevige reactie onder den altijd zeer aan den Prins gehechten Ryhove zelven tegen de felle Calvinisten van Hembyze, die zelf een oogenblik zoo goed als gevangen raakte. De Prins, zich binnen de stad nog niet durvende wagen, kwam te Dendermonde om met Ryhove orde op de zaken te stellen. In het begin van December verscheen hij eindelijk te Gent en dreef hier thans, niet zonder heftigen tegenstand van Hembyze en de zijnen, den Religievrede voor geheel Vlaanderen door, terwijl de nog gevangen heeren nu naar Antwerpen werden gevoerd om er later terecht te staan. Zoo lang de Prins te Gent was, werd aan den vrede inderdaad de hand gehouden en scheen aan de moeielijkheden van deze zijde een einde te komen. Met Montigny en de Malcontenten werden tegelijk onderhandelingen aangeknoopt over hunne bevrediging en ook hier wist de Prins met beleid de zaken te besturen, zoodat aan den gevaarlijken strijd in Vlaanderen een einde scheen gemaakt te zullen worden.

Maar intusschen waren de katholieke Walen reeds verder gegaan. La Motte had met groote handigheid in geheim overleg met Parma zijne rol gespeeld. Reeds lang van zins om tot den Koning over te loopen, was hij er van dat oogenblik op uit om van zijn overgang het meeste voordeel voor zichzelven en den Koning te trekken en wel door ook Montigny en diens troepen, ja het gansche Walenland met zich mede te sleepen in den afval van de Staten-Generaal. Deze toeleg gelukte wonderwel. Hij begon met een aantal geheime overeenkomsten te sluiten met de bevelhebbers van eenige steden in den omtrek, St. Omer, Wynoxbergen, Hesdin, Aire, Béthune, Atrecht, Kortrijk, Rijssel; weldra ook met eenige officieren van Montigny, die zelf zich nog niet tot onderwerping aan den Koning wilde verbinden, bezig gehouden als hij was door zijn eigen plan om de katholieke Walen van Henegouwen en Artois tot eene nauwe aan-

eensluiting te bewegen, desnoods onder opperste leiding van Anjou, op grond van de Pacificatie en bepaaldelijk tegenover de ondersteld calvinistische neigingen der landsregeering. Dat zulk eene aaneensluiting spoedig op eene verzoening met den Koning uitloopen moest, was bij de stemming der katholieke Walen tegenover den Prins en de Staten-Generaal te verwachten.

Van eene verheffing echter van Anjou door den invloed der hem genegen Lalaings aan het hoofd van een verbond tusschen de beide katholieke gewesten kon bij de sinds eeuwen erfelijk vijandige houding der bevolking van Henegouwen tegenover de Franschen geen sprake zijn. Anjou begon dan ook weder met de Staten-Generaal te onderhandelen en trachtte thans het zijne te doen om de Malcontenten met dezen te verzoenen. Het duurde zoo niet lang, of hij geraakte bij alle partijen in discrediet, vooral na eene mislukte poging om zich den 23sten December met hulp der Lalaings meester te maken van Bergen, waar hij zich nog altijd bevond. Het was nu ook hier met zijn invloed gedaan en nog vóór het einde des jaars verliet hij Bergen om naar de grensvesting Condé te gaan en vandaar naar Frankrijk terug te keeren. Terzelfdertijd ruimde ook Johan Casimir, te Gent tegen den Prins van Oranje niet opgewassen, moedeloos het veld: hij begaf zich naar Engeland, zijn leger in een zeer onvoldoenden staat achterlatende. Door Elizabeth werd hij met groote koelheid ontvangen.

Ongeveer in diezelfde dagen naderden de intrigues en onderhandelingen van La Motte en Montigny hare ontknooping.

De Prins van Parma was door Philips in het hem door den stervenden don Jan opgedragen bevel over het leger en in de voorloopige landvoogdij bevestigd. Ook hij drong, evenals zijn voorganger, bij den Koning aan op het zenden van geld en troepen. Hij toonde zich wel bereid om gehoor te geven aan 's Konings aanmaning tot het volgen van den weg der zachtheid, doch „men moet er de macht bij kunnen voegen", schreef hij veelbeteekenend [1]). In afwachting van de door hem verlangde hulp bereidde hij in het kamp te Visé aan de Maas een aanval op Maastricht voor, maar hoedde zich wel om aan zijn plan tegen die stad gevolg te geven, voordat zijne geheime onderhandelingen in Henegouwen en Artois het vurig begeerde doel hadden

[1]) Kervyn, V, p. 294.

bereikt. La Motte en Montigny hadden reeds in November eene samenkomst gehouden en, na den aanslag op Bergen van den ook door hem niet vertrouwden Anjou, werden deze nooit geheel afgebroken betrekkingen tusschen den slimmen agent van Parma en den leider der Malcontenten inniger. Einde December was de zaak eigenlijk reeds beklonken en had Montigny met La Motte afgesproken [1]), dat hij zich openlijk aan den Koning zou onderwerpen. Zijn broeder Lalaing, Hèze en andere waalsche edelen sloten zich weldra bij hen aan zonder nog openlijk over te loopen: zij wilden hunnen invloed in Henegouwen niet verspelen en de nog altijd van de Spanjaarden afkeerige bevolking ook der waalsche gewesten zoo lang mogelijk in den waan laten, dat door aaneensluiting eene verzoening met de Staten-Generaal op grond van de Pacificatie mogelijk was. Door hunne tusschenkomst kwam eindelijk den 6den Januari 1579 te Atrecht het lang begeerde verbond tusschen Henegouwen, Artois, Rijssel, Douay en Orchies tot stand, waarbij deze gewesten en steden verklaarden, dat zij tot handhaving der Pacificatie te midden van de toenemende verwarring, de ondermijning van het katholieke geloof en de schending der privilegiën zich genoodzaakt zouden zien zich weder onder den Koning te begeven, wanneer de Staten-Generaal niet binnen eene maand met hen wilden medewerken tot behoud van die Pacificatie en tot een vrede met den landsheer op den voet van dat verdrag.

Nog was de Unie van Atrecht wel geene verzoening met den Koning [2]) doch het was duidelijk, dat zij er weldra toe leiden zou. De geruimen tijd door Montigny met de Staten-Generaal gevoerde onderhandelingen over een vrede in Vlaanderen met de Malcontenten konden, evenmin als die van de Staten der beide gewesten met de Staten-Generaal, strekken tot het behoud der eenheid van de Nederlanden, hoewel, vooral door de bemoeiingen van den Prins, de vrede met de Malcontenten drie dagen na het sluiten der atrechtsche Unie werd geteekend: de verbittering der katholieke Walen tegen de vlaamsche Calvinisten, tegen den Prins en de Staten-Generaal was te hevig, het wantrouwen te diep geworteld.

De zaken in Henegouwen en Artois hadden dien loop genomen

---

[1]) Ibid., p. 323.

[2]) P. L. Muller, l. l., blz. 432.

ook onder den invloed van de belangrijke gebeurtenissen, in den laatsten tijd in het Noorden der Nederlanden voorgevallen.

De Prins, die met zijn verre reikenden staatsmansblik uit de houding der Grooten in het Zuiden en de tegenstelling tusschen Katholiek en Protestant het dreigende gevaar voor de instandhouding der eendracht tusschen de gewesten had ingezien, had gemeend tegenover de verschijnselen van ontbinding eene reeds lang in zijn vindingrijken geest opgekomen [1]) nauwere verbintenis van het noordelijk deel des lands te moeten stellen. Kern van die verbintenis moest natuurlijk de door hem geleide confederatie van Holland en Zeeland zijn, sedert het najaar van 1577, bij het herstel der Unie tusschen deze gewesten en Utrecht uit dê dagen van Karel V, door de nauwe aansluiting ook van dit laatste gewest versterkt. Voor dit plan meende hij te kunnen rekenen op Friesland en Groningen, waar het Calvinisme aanzienlijke vorderingen maakte, ook op Drente en Overijsel, ook op de hulp van den stadhouder van het Noorden, den Graaf van Rennenberg, die zich veel moeite gaf om de zaak der Staten in die streken te bevorderen en er weldra in slaagde Kampen te bemachtigen. Alleen Deventer bood hier nog weerstand. Meer moeite kon Gelderland baren, doch de keuze, door de Staten zelf van dit gewest, van graaf Jan van Nassau tot stadhouder, in Maart van 1578 geschied, toonde, dat ook daar de invloed van den Prins, dien velen er eigenlijk liever als stadhouder had gezien [2]), aanzienlijk was; alle pogingen om Bossu of Hiërges er te doen verkiezen waren verijdeld.

Graaf Jan, die in Holland de plaats van den Prins had ingenomen, was in diens hopen en vreezen volkomen ingewijd en bereid om de plannen van zijn broeder te dienen, hoewel hij zich steeds zeer afkeerig toonde van Willem's neigingen om op fransche hulp te steunen: de vurige Calvinist gevoelde weinig anders dan afschuw voor den franschen vorst, in wien hij niet ten onrechte steeds de onvertrouwbare windvaan zag, den bloedverwant en medestander van hen, die in den Bartholomeusnacht het gruwelijke verraad aan Coligny en de zijnen hadden bedreven. Veel liever dan zich te bemoeien met de on-

---

[1]) Reeds in 1576 wordt er op gezinspeeld (Bondam, Onuitg. stukken, I, p. 39, 51, 217, 271; II, 71; III, 97, 199, 260).

[2]) Archives VI, p. 289.

ophoudelijke intrigues in de zuidelijke Nederlanden, te midden waarvan prins Willem als een meester in de politiek zich bewoog, steunde hij diens plannen in het Noorden. De Prins had hem bij zijne afwezigheid in zijne eigene stadhouderschappen, waar zijn invloed begon te verzwakken, nu hij er niet meer aanhoudend de Staten leidde, gaarne als zijn plaatsvervanger aangesteld gezien, doch de Staten van Holland, tijdens de afwezigheid des Prinsen zelfstandig regeerend in hun gewest, bevonden zich goed bij het uitoefenen der regeeringsmacht en wenschten deze niet weder met den Graaf te deelen.

Het plan tot eene nauwere verbintenis der noordelijke gewesten bood voor eene eventueele gemeenschappelijke verdediging dier streken groote voordeelen aan en de versterking der „goede correspondentie" tusschen hen was reeds meermalen op de landdagen in Gelderland zoowel als bij de Staten der andere gewesten ter sprake gekomen [1]. De Prins stelde zich voor, dat zijn broeder in het Noorden zooveel als zijn plaatsvervanger zou kunnen worden, terwijl hijzelf in het Zuiden bij de algemeene statenvergadering voor de groote gemeenschappelijke landsbelangen zou zorgen. Voor Holland en Zeeland vooral scheen het plan zeer voordeelig, daar zij op die wijze een breeden voormuur tegen den vijand zouden verkrijgen; voor de andere gewesten scheen eene nauwe verbintenis met den krachtigen staat, die den opstand tegen Spanje had volgehouden, van gewicht en de steeds meer invloedrijke calvinistische partij in die gewesten zag natuurlijk ter wille van haar geloof die aansluiting zeer gaarne; de teruggekeerde ballingen inzonderheid gaven er zich veel moeite voor.

Half Juni werden de eerste voorstellen bij den gelderschen landdag ter tafel gebracht en tegelijk ook in Utrecht en Overijsel aanhangig gemaakt.

Er waren zeer gewichtige bezwaren te overwinnen. De Katholieken, met name vele rijke en machtige leden der geestelijkheid van Utrecht, zagen in eene nauwere Unie tusschen de noordelijke gewesten, waar de onder de heerschappij der Calvinisten staande confederatie van Holland en Zeeland het overwicht zoude hebben, een groot gevaar voor het geloof, waaraan zij ten deele gehecht waren om de katholieke begin-

---

[1]) Over het tot stand komen der Unie vergelijke men: P. L. Muller, Geschiedenis der regeering in de Nader Geunieerde provinciën (Leiden, 1867), en zijne Unie van Utrecht (Utrecht, 1878).

selen zelve, ten deele ook om de voordeelen, die zij, vooral de kanunniken, persoonlijk uit hunne kerkelijke verhoudingen trokken. En deze vrees was verre van denkbeeldig, zooals in den zomer van 1578 bleek uit de kerkelijke afscheiding van een deel der burgerij in het nog altijd als een hoofdzetel van het Catholicisme bekende Utrecht, het middelpunt van het oude bisdom: een aantal meerendeels aanzienlijke burgers vereenigde zich onder leiding van den invloedrijken pastoor Huibert Duifhuis tot de „gemeente van sint Jacob", eene vereeniging, die hare godsdienstoefeningen in de sint Jacobskerk ten deele naar protestantschen ritus inrichtte, al sloot zij zich daarom nog niet bij het Calvinisme aan. Wel moest Duifhuis aanvankelijk voor den tegenstand der geestelijkheid wijken en de stad verlaten, maar zijne gemeente sloot zich nu voor een deel bij de tegelijkertijd opgetreden calvinistische gemeente aan. Deze werd steeds talrijker en nam in Augustus zelfs eene verlaten kloosterkerk in bezit, hoewel de geestelijkheid den door de stadsregeering ook hier voorgestelden Religievrede had doen verwerpen. Als tegenwicht tegen de Calvinisten riep die regeering Duifhuis terug. Hij gaf aan de roepstem gehoor, maar ontdeed zich thans nog meer dan te voren van de katholieke ceremoniën. De geestelijkheid, door deze verschijnselen tot verzet geprikkeld, beriep zich op de Pacificatie en de Unie van Brussel, die beiden de heerschappij van het Catholicisme buiten Holland en Zeeland handhaafden, en wilde van eene nieuwe Unie, zooals de Prins bedoelde, weinig weten [1]).

Ook in andere gewesten van het Noorden bood de katholieke geestelijkheid lang tegenstand. De wijze, waarop graaf Jan van Nassau in Gelderland te werk ging, toen hij in Mei na eenige aarzeling het stadhouderschap daar had aanvaard, kon haar zeker niet tot geruststelling strekken. Ook hier wilde men nog van den Religievrede niets hooren; de machtige geldersche adel en de patricische regeeringen in de steden verklaarden zich er sterk tegen; maar graaf Jan beschermde openlijk de Calvinisten, bevorderde de calvinistische prediking en liet in November te Tiel toe, dat de calvinistische gemeente „ein kirch eingenommen, dieselbe gesäubert und schön und aus denselben götzen und bildern ein herlich freudenfewer gemacht" [2]), terwijl te Nijmegen

---

[1]) P. L. Muller, De partijstrijd te Utrecht over de Nadere Unie (Fruin's Bijdr. 3de Reeks, III, blz. 327 vlg.) [2]) Archives VI, p. 459 en 484.

de monniken werden verjaagd en evenzoo eene kerk werd in bezit genomen. Op dezelfde wijze werd in de betuwsche dorpen gehandeld. Op de vertoogen der Staten antwoordde de Graaf ontwijkend en verborg noode zijne voldoening over de vorderingen zijner geloofsgenooten, daarentegen zijn wantrouwen jegens de Staten niet ontveinzend — een wantrouwen, dat inderdaad ook van zijne zijde niet ongegrond was bij den weinigen ijver der geldersche Staten in het opbrengen van hun aandeel in de kosten der landsverdediging en de verdachte houding van menig edelman en patriciër.

Maar behalve vele Katholieken waren er ook andere tegenstanders. Men achtte in de overige provinciën door eene verbinding met de machtige en rijke gewesten Holland en Zeeland de altijd met zooveel naijver gehandhaafde gewestelijke zelfstandigheid ernstig bedreigd. Men vreesde, dat in den met den Koning te wachten krijg bij de weifelende houding van sommige zuidelijke provinciën de oorlogslast in de eerste plaats op Gelderland en Utrecht zou vallen, die tot voormuur voor Holland en Zeeland zouden moeten strekken. Gelderland beklaagde er zich verder over, dat Holland de eigenlijk geldersche steden Bommel en Buren en hare omgeving, die met dat gewest tegen den Spanjaard hadden gestreden, scheen te willen inlijven. De oude geldersche adel was bevreesd voor het verlies van hunnen invloed door eene aansluiting bij het burgerlijke calvinistische Holland. Men wees op Amsterdam, waar drie maanden na den overgang tot de Staten de oude regeering voor eene calvinistische had moeten wijken. Men zag eindelijk in de nieuwe Unie eene afzondering van de zuidelijke gewesten en dus ontrouw aan de reeds gesloten verdragen. Zoo kwamen de bezwaren van alle kanten, vooral van de zijde van Gelderland en Utrecht, terwijl in Overijsel Deventer nog altijd koninklijk garnizoen had, met geweld van wapenen tot rede gebracht moest worden en het eerst in November 1578 Rennenberg gelukte die vesting te bedwingen. Ook het machtige Groningen was weinig gezind om zich nauwer aan het heerschzuchtige Holland te verbinden.

Doch graaf Jan wist alle bezwaren te overwinnen. In Juli werd de „Naerder Unie ende Confederatie” in de Staten van Holland ter sprake gebracht en, zooals te verwachten was, met meer sympathie begroet, maar ook hier toonde men er zich in sommige steden toch weinig warm voor. Ten slotte echter verklaarde de meerderheid zich bereid

tot eene Unie op den bedoelden voet (29 Augustus). Onmiddellijk ging men voort. In het begin van September maakte graaf Jan de zaak opnieuw bij Gelderland aanhangig in de door hem samengeroepen buitengewone vergadering der Staten van dit gewest [1]), waar ook een vijftal afgevaardigden van Holland, o. a. de pensionaris van Rotterdam, Johan van Oldenbarnevelt, verschenen, doch het plan vond weinig steun en de beraadslagingen bleven ook ditmaal „onvruchbaerlyc”, hoewel graaf Jan Arnhem door zijne troepen had laten bezetten om de Staten te intimideeren. Heftige tooneelen vielen op den gelderschen landdag voor tusschen de Katholieken en den vurig calvinistischen Graaf van Culemborg. Er werd getwist en gescholden. Niet alleen de driftige Graaf van Culemborg, die zich hatelijkheden veroorloofde over het hechten aan „een handt vol gotsen” en over de geheime bedoelingen der Staten, doch ook graaf Jan zelf maakte zich daaraan schuldig. Woedend over den geboden tegenstand riep hij uit: „salft ende smeert U met de Pacificatie van Gent, ick sie wel watter omgaet”, en liep dreigend de raadzaal uit, toen de meerderheid van den adel en alle groote steden bleven weigeren. Eerst toen in Gelderland „die verdachtige magistraten allenskens met ghevoeghlyckheidt teghen betere (waren) verwisselt” [2]), begon de tegenstand in dit gewest te verminderen.

In de andere provinciën was men niet veel verder gekomen. Men maakte in de oorspronkelijke ontwerpen allerlei wijzigingen, vooral in Holland. In Friesland, Groningen, Overijsel en Lingen werd, nadat de stadhouder Rennenberg de zaak ook hier ter tafel had gebracht, menig punt lang en breed besproken. Friesland toonde zich, hoewel niet zonder tegenstand, over het geheel bereid, maar Groningen, Drente en Lingen, waar sommige naar Parma uitgeweken landzaten nog altijd nauwe betrekkingen onderhielden, wezen met nadruk op de Pacificatie.

Na de terugkomst van graaf Jan van eene reis naar Duitschland in November, toen de zaken in Henegouwen en Artois op eene verzoening met Spanje bleken te zullen uitloopen, werd op aandrang des Prinsen overal het Unie-plan opnieuw aangevat en thans met nog grooter kracht dan te voren. Holland en Zeeland waren spoedig ge-

---

1) Nijhoff, in zijne Bijdragen, I, blz. 104—144.

2) Van Reyd, blz. 17.

wonnen en dank zij de onvermoeide werkzaamheid van graaf Jan, thans door den Prins in zijn overmatigen calvinistischen ijver betoomd, kon in het laatst der maand te Utrecht eene groote conferentie van gedeputeerden uit verschillende gewesten worden gehouden. Het resultaat was, dat de Unie den 6den December voorloopig door de hier verschenen gedeputeerden van Holland, Zeeland en Friesland met de Staten van Utrecht werd geteekend, terwijl men besloot den 10den Januari daaraanvolgende weder bijeen te komen om eene definitieve beslissing te nemen; ook de stadhouder Rennenberg benevens de Ommelanden en het thans weder handelbare Gent betuigden hunne instemming, terwijl daarentegen de stad Groningen, Drente en Lingen bleven weigeren en Overijsel in de belegering van Deventer aanleiding vond om zich te verontschuldigen. De voornaamste tegenstand kwam echter nog altijd van Gelderland en in de maand December werd vooral hier onophoudelijk over de zaak gehandeld. Toen den 10den Januari 1579 de conferentie te Utrecht bijeenkwam, was men in Gelderland eindelijk even te voren besloten — doch alleen bij meerderheid van stemmen — om eenige gedeputeerden daarheen te zenden ten einde naar den uitslag der onderhandelingen te vernemen.

Het was ten duidelijkste gebleken, dat er nog allerlei bezwaren bestonden. Te Utrecht zelf werd door sommige leden der kapittels eene samenzwering tegen de Unie-plannen op touw gezet en alleen door het krachtig ingrijpen der stadsregeering en de gevangenneming van de hoofdaanleggers verijdeld. In Zeeland verzetten zich Middelburg en Goes uit ontevredenheid over het verlies van hare oude rechten in hare omgeving, doch werden overstemd. Friesland had, zoogenaamd wegens den strengen winter, geene gezanten willen afzenden, dank zij vooral het taaie verzet van sommige geheime spaanschgezinden, door beloften van Parma en de bij hem vertoevende friesche uitgewekenen aangemoedigd; de toenemende lauwheid van Rennenberg, die misschien toen reeds door zijne verwanten in Henegouwen tegen den Prins ingenomen was en op zijne reis naar het Zuiden in het laatst van 1578 genoeg gezien had om aan het succès van den opstand te twijfelen, werkte hier ook de zaak tegen [1]). In de stad Groningen broeiden de spaanschgezinde Katholieken voortdurend op plannen om het staatsche bewind omver te werpen en haar tot de

---

[1]) Trosée, Het verraad van Rennenburg ('s Hertogenbosch, 1894), blz. XLII vlg.

gehoorzaamheid aan den Koning terug te doen keeren, terwijl daarentegen in de Ommelanden, die altijd en in alles tegenover de stad stonden, de zaak der Staten krachtig vooruitging.

Graaf Jan wist toch het plan door te drijven en den 23sten Januari werd de Unie van Utrecht geteekend door den Graaf zelven, als stadhouder van Gelderland, van wege dit gewest, en de gezanten van Holland, Zeeland, Utrecht en de Ommelanden.

Het gesloten verdrag [1]) verbond de genoemde gewesten — „niet omme hem van de Generael Unie, by de Pacificatie tot Ghendt gemaeckt, te scheyden" doch „om vorder separatie te schouwen, blyvende anders die voorsz. Generael Unie ende Pacificatie van Ghendt in weerden" — „ten ewygen daeghen" tot een geheel „alsoff siluyden maar een provincie waeren", voor altijd ongescheiden, „onvermindert nochtans een yegelyck provinci ende die particulier steden, leden ende ingesetenen van dyen haerluyder spetiaele ende particuliere privilegiën." Zij beloofden elkander „met lyff, goedt ende bloet by te staen jegens alle fortsen en gewelden." Daartoe zou de Unie de steden mogen versterken en nieuwe vestingen aanleggen; de bezettingen in de steden zou zij in elk gewest in overleg met den stadhouder der provincie vaststellen en ze zelve betalen, terwijl de soldaten aan Unie, stad en provincie den eed moesten doen; verder zouden alle inwoners van 18 tot 60 jaar worden opgeschreven ten behoeve eener oproeping van den landstorm ter verdediging des lands. De kosten zouden gevonden worden, behalve uit de domeinen, uit „eenpaerlick ende op eenen voet" geregelde imposten, daarvoor alleen bestemd en van drie tot drie maanden verpacht of bij collecte geheven. In zaken van „bestant oft peys", impost en contributie was eenstemmigheid noodig; anders mocht men bij meerderheid van stemmen besluiten nemen. Kon in de genoemde zaken geene eenstemmigheid worden verkregen, dan kwam de beslissing „by provisie aen de heeren stadholders van de Geunieerde Provincien, nu ter tyt wesende"; evenzoo bij twisten tusschen de provinciën onderling. Geen gewest mocht „enyge confederatien ofte verbonden met enyge nabuerheeren ofte landen" maken buiten toestemming der overige, terwijl voor de toelating van naburen in het verbond de algemeene goedkeuring werd verlangd. Over de

---

[1]) Naar de origineele akte, thans in het Rijksarchief te 's Gravenhage bewaard, door den Raad van State in 1778 uitgegeven.

munt zouden „metten yersten” algemeen bindende ordonnantiën worden gemaakt. Wat den godsdienst aanging, zouden „hem die van Hollant ende Zeland draegen nae haerluyder goetduncken”, terwijl de anderen zich konden houden aan den Religievrede of wel „daerinne generalick ofte particulierlick alsulcke ordre stellen als si tot rust ende welvaert.... ende conservatie van een ygelick gheestelick ende weerlick syn goedt ende gerechticheyt doennelick vynden sullen.” Handhaving van recht en justitie op den ouden voet, verbod van ongelijke belasting in de provinciën van ingezetenen en vreemdelingen, van invoering van imposten of convooigelden zonder „gemeen consent” werd uitdrukkelijk uitgesproken. Artikel 19 en 20 stelden „omme jegens alle opcoemende saecken ende zwaricheyden te versien” het bijeenkomen eener vergadering van afgevaardigden te Utrecht vast, beschreven „van denghenen, die daertoe geauthoriseert sullen syn”, waar men op de boven behandelde wijze met algemeene stemmen of bij meerderheid zou beslissen, terwijl de niet verschijnenden gebonden zouden zijn aan de genomen besluiten. „Donckerheyt ofte twyfelachticheyt” zouden „by gemeen advijs” door de bondgenooten zelve of, als zij het niet eens konden worden, door de stadhouders worden beslist. Geene verandering zou in de Unie gebracht worden dan met eenparige goedkeuring. De stadhouders benevens alle magistraten en hoofdambtenaren van provincie, stad of lid, ook alle schutterijen en gilden moesten den eed op de Unie afleggen, terwijl volgens artikel 26, het laatste, de stadhouders en de voornaamste leden en steden der gewesten haar plechtig zouden bezegelen en doen onderteekenen.

Zoo bestonden er thans behalve de groote Pacificatie en Unie twee afzonderlijke Uniën in de Nederlanden, de kiemen van twee afzonderlijke staatsverbanden. De eene, zich beroepende op de Pacificatie, plaatste met kracht het verzet tegen Spanje op den voorgrond en sprak duidelijk uit, dat gemeenschappelijke verdediging haar doel was; de andere, naar hare meening evenzeer op de Pacificatie gegrond, stelde daarentegen het behoud van het Catholicisme voorop en toonde onmiskenbare neiging tot verzoening met den Koning.

In het voorjaar van 1579 kwamen deze beide tegenover elkander staande beginselen meer en meer tot ontwikkeling. De Staten-Generaal en de Prins gaven zich nog veel moeite om de naderende scheiding

te verhinderen zoowel door onderhandelingen met Montigny en de zijnen, benevens met de Staten der tot afval neigende gewesten, als door pogingen om de vlaamsche Calvinisten in toom te houden. Doch ook Parma en La Motte hielden niet op met aan de katholieke Walen de voordeelen van een terugkeer tot de gehoorzaamheid aan den Koning uiteen te zetten en de leidende Grooten door beloften en vertoogen te winnen. In Maart verhief zich te Gent, waar de anarchie na 's Prinsen vertrek in Januari weder vrij spel kreeg, opnieuw een hevig oproer tegen de katholieke priesters en den katholieken eeredienst, die er opnieuw werd belemmerd en gehoond. De Malcontenten beklaagden zich over het niet nakomen der hun gedane beloften en toonden zich bereid om met La Motte samen te werken. Zoo teekende Montigny eindelijk in April de verklaring, waarbij hij zijne troepen en de vestingen, die hij in handen had, onder 's Konings gezag deed terugkeeren.

Voor de volledige onderwerping van Henegouwen en Artois was de formeele erkenning der Pacificatie door den Koning eene onmisbare voorwaarde. Deze voorwaarde echter kon, na wat de Koning reeds aan don Jan had toegestaan, thans geen bezwaar opleveren evenmin als de eisch tot verwijdering der spaansche troepen. Philips autoriseerde dan ook den Prins van Parma hiertoe over te gaan en beloofde La Motte en de reeds tot zijne zijde overgeloopen Grooten schitterend te zullen beloonen voor de bewezen diensten. Zoo teekenden den 17den Mei 1579 dan de Staten van Henegouwen en Artois benevens die van Rijssel, Douay en Orchies in de abdij van St. Vaast te Atrecht het verdrag van „reconciliatie." Daarbij werd bepaald, dat met behoud van het Catholicisme en van het gezag des Konings de privilegiën zouden worden gehandhaafd, de Pacificatie met de Unie van Brussel en het Eeuwig Edikt bevestigd; de vreemde soldaten zouden vertrekken om door een nationaal leger vervangen te worden; de citadellen en andere vestingen zouden aan ingeborenen worden overgegeven; na zes maanden zou een prins van den bloede als landvoogd optreden. Het voorbeeld werd in den loop des jaars door de steden Mechelen en Nivelles in Brabant, Aalst, Geertsbergen, Bourbourg en Bailleul in Vlaanderen gevolgd. Zij allen wierpen zich in de geopende armen des Konings uit afkeer vooral van den „gouffre du désordre", die zich in Vlaanderen had geopend, uit vrees voor „les loups qui sont pour nous ravir", zooals die van Mechelen plechtig

verklaarden [1]). Daarmede was de scheiding dezer streken en steden van de overige Nederlanden voltrokken.

Dezen hadden zich intusschen grootendeels bij de Unie van Utrecht aangesloten en daardoor verklaard in het verzet te willen volharden. De geldersche afgevaardigden te Utrecht hadden de Unie nog niet willen onderteekenen en waren naar hun gewest teruggekeerd om op de kwartierdagen de zaak te overleggen. Graaf Jan veranderde nu aanstonds de regeering te Arnhem en bewoog zoo het kwartier der Veluwe den 9den Maart toe te treden; de Betuwe had dit reeds den 5den Maart gedaan. Venloo trad den 11den April toe. Het kwartier van Zutphen, waar de spaanschgezinde bannerheeren hevigen tegenstand boden, bleef tot in Januari 1580 weigeren. De verschillende deelen van Friesland verklaarden in het voorjaar toe te stemmen. Overijsel gaf na lange besprekingen eindelijk in Maart 1580 eene verklaring, waarbij het de Unie wel niet onderschreef maar te kennen gaf zich voor eeuwig met haar en de Staten-Generaal verbonden te achten. Drente teekende in April 1580. Groningen daarentegen bleef weigeren, ofschoon de Unie er toch gezag uitoefende. Bovendien teekenden in Brabant in den loop van 1579 en 1580: Antwerpen, Lier en Breda, in Vlaanderen: Gent, IJperen, Brugge en het Vrije.

Het duurde nog geruimen tijd, eer Rennenberg en de Prins teekenden. De eerste wachtte af, wat Oranje zou doen.

Oranje aarzelde. De Unie van Utrecht, hoewel, wat het denkbeeld betreft, ongetwijfeld van hemzelven uitgegaan, voldeed hem niet geheel. Het ontging hem niet, dat zij den Katholieken in het algemeen, den Walen in het bijzonder, onaangenaam moest zijn, vooral wegens de tooneelen van beeldstormerij, waaraan ook haar oprichter, graaf Jan, blijkbaar deel had gehad, en de onmiskenbare neiging harer voorstanders om de kwestie der beide godsdiensten ten voordeele van het Calvinisme te beslissen. De Prins deed dan ook in April nog moeite om eene Generale Unie te bewerkstelligen [2]) op den grondslag van den Religievrede, dien hij ongaarne uit zijne gedachten stelde, doch moest het plan uit gemis aan voldoenden steun weldra opgeven. In het voorjaar van 1579, zoolang zijne onderhandelingen met de Walen nog eenige kans op slagen schenen aan te bieden, kon

---

[1]) Kervyn de Volkaersbeke et Diegerick, Documents inédits, I, p. 423.

[2]) Van de Spiegel, Bundel van onuitg. stukken, II, blz. 23 vlg.

de Prins daarom nog niet toetreden tot de utrechtsche Unie zonder die onderhandelingen voorgoed te doen mislukken. Eerst toen het plan eener Generale Unie geen voldoenden weerklank vond en tegelijk de verzoening der waalsche gewesten met den Koning niet twijfelachtig meer kon schijnen, besloot de Prins tot de toetreding; den 3den Mei teekende hij [1]). Rennenberg volgde hem ruim eene maand later, evenwel niet zonder eene verklaring, waarbij hij als zijne overtuiging deed uitkomen, dat de rechten van den Aartshertog door de Unie niet verkort zouden worden, eene autoriteit, die ook de Prins in zijne eigene acte van adhesie niet had nagelaten te vermelden met de betuiging, dat „Syne Hoochheyt met een groot deel der voorsz. Provinciën van herwaerts over verklaert hebben, dat sy voor goet insien ende bevinden raetsaem te wesen, dat een alsoodanige Unie soude geraemt, besloten ende aengenomen worden tot beter beleydinge der saken onses gemeene Vaderlants."

De teerling was geworpen. De Unie van Utrecht verbond thans de gewesten, die onder leiding van den Prins van Oranje opnieuw den strijd zouden aanvaarden tegen het spaansche gezag, dat onder Parma's leiding en met den steun der waalsche provinciën dien strijd niet zou ontwijken.

HOOFDSTUK IV.

DE KAMP TUSSCHEN ORANJE EN PARMA.

Opnieuw moesten alzoo de wapenen beslissen. De kansen van Spanje stonden verre van ongunstig in weerwil van het feit, dat het thans niet alleen zou hebben te strijden tegen Holland en Zeeland, het „edel prieël", zoo „cleyn in u kasteel", waarvan het volkslied roemde, doch tegen het gansche Noorden. De hevige oneenigheden tusschen Calvinisten en Roomschgezinden toch hadden voorloopig de vrees voor een algemeenen opstand in de Nederlanden tegen het spaansche gezag doen verdwijnen, mits dit gezag de gehechtheid der Nederlanders aan hunne privilegiën, aan hun zelfbestuur beleidvol in aanmerking nam.

---

[1]) Vergelijk over zijne houding: Archives VI, 536 suiv., 613 suiv.

Dit doende, kon Parma op de sympathie van velen ook in het Noorden rekenen, al bleven de rebellen daar voorloopig meester.

En zulk een taak was aan den nieuwen leider van het bestuur uitstekend toevertrouwd. Staatsman en veldheer beide van buitengewoon talent, was hij de aangewezen man om aan de eene zijde met handige slimheid, aan de andere met volleerde krijgsmanskunst den gehaten Oranje de eene stelling na de andere te ontweldigen, hem voet voor voet terug te dringen. Middelmatig van grootte, had hij een goed gevormd langwerpig gelaat met een hoog en smal voorhoofd, een arendsneus en groote donkere doordringende oogen, „een fel gesicht", zooals tijdgenooten zeggen. Hij paarde de langzame deftigheid van den Spanjaard aan de diplomatieke handigheid van den Italiaan. Geoefend in de oorlogskunst en in de listen der toenmalige staatsmanswijsheid, was hij geen man van ridderlijke idealen en droombeelden van roem en grootheid, zooals zijn voorganger, doch veeleer een man van praktischen zin, zonder eenig gewetensbezwaar om zich te bedienen van alle middelen, die hem ten dienste stonden om zijn vijand te vernietigen, koel zijne kansen berekenend, vrij van allen hartstocht — de gevaarlijkste tegenstander, dien prins Willem nog tegenover zich had gezien. Had de Koning hem in de politiek de vrije hand gelaten en hem tevens de middelen toegestaan om krachtig den oorlog te voeren, de zaak der Nederlanden zou naar alle waarschijnlijkheid spoedig ten nadeele van de partij van den opstand beslist zijn geweest en Oranje genoodzaakt zijn geworden om den strijd op te geven. Doch — gelukkig voor de nederlandsche vrijheid — van den beginne af heeft Philips II in meer dan een opzicht de plannen van zijn veldheer belemmerd.

Evenals keizer Maximiliaan II had ook diens opvolger, keizer Rudolf, zijnen spaanschen neef soms op verlangen der duitsche protestantsche vorsten, soms op verzoek der Nederlanders zelf reeds herhaaldelijk zijne bemiddeling in de nederlandsche zaken aangeboden, eene bemiddeling, die echter te Madrid evenals te Brussel uit vrees voor de vermeerdering van den invloed des duitschen Rijks in de Nederlanden telkens, naarmate van den stand dier zaken, met meer of minder koelheid was afgewezen. De komst van Matthias en de dubbelzinnige houding van den nog steeds in de Nederlanden aanwezigen keizerlijken gezant, den Graaf van Schwartzenberg, in verband met het niet ongegronde vermoeden, dat de Keizer het optreden van zijn

broeder zoo niet had bevorderd dan toch had toegelaten, had Philips' stemming tegenover den duitschen tak der habsburgsche familie niet verbeterd.

In de moeielijke dagen van don Jan evenwel was de spaansche regeering in hare verlegenheid er eindelijk toe gekomen het bemiddelingsvoorstel aan te nemen. Een congres zou te Keulen worden gehouden, waar de Hertog de Terranova namens Spanje verschijnen zou, terwijl de Paus en de Keizer er hunne afgevaardigden zouden zenden om er met die van de Staten-Generaal en den Prins te onderhandelen. Van duitsche zijde werden met den Bisschop van Würzburg en den Graaf van Schwartzenberg de Keurvorsten van Keulen en Trier als onderhandelaars aangewezen. Wegens de ligging hunner landen hadden deze laatsten sedert het begin van den krijg bij het herstel van den vrede in de Nederlanden het hoogste belang, daar niet alleen hunne grenzen telkens door de oorlogvoerende partijen werden overschreden, doch ook hun gebied, wat het verkeer betreft, groote schade leed en bovendien door den toevloed van nederlandsche uitgewekenen in voortdurende onrust werd gehouden. — Ook afgevaardigden van den machtigsten wereldlijken vorst aan den Neder-Rijn, den ouden hertog Willem van Gulik en Kleef, waren weldra te Keulen aanwezig. De Paus werd er vertegenwoordigd door den Aartsbisschop van Rossano. De Staten-Generaal zonden Aerschot, de Abten van Sint-Geertrui en Maroilles, de Heeren van Merode-Rummen en van Grobbendonck benevens den Hollander Van der Mijle, den Fries Albada, den Vlaming Meetkercke en eenige andere heeren. Bovendien had de Prins er een bijzonderen vertegenwoordiger in Arend van Dorp en Parma een in den proost Fonck.

Het bleek intusschen weldra, dat de eischen van beide partijen te veel uiteenliepen. Terranova had in last om op het punt van den godsdienst niets hoegenaamd toe te geven maar overigens de Pacificatie desnoods aan te nemen. De meerderheid van de afgevaardigden der Staten-Generaal te Keulen was niet ongezind om hierop in te gaan, doch zij kon van hare lastgevers niet verkrijgen, dat zij mochten afwijken van den eisch tot erkenning van den Religievrede door den Koning overal, waar die thans feitelijk was doorgezet, d. i. in bijna alle gewesten der noordelijke Unie, terwijl de Paus, de Keizer, de Koning van Frankrijk, de Hertog van Anjou, de Koningin van Engeland en de Keurvorsten van Keulen en Trier op de nakoming van

het verdrag zouden moeten toezien. Ook de Pacificatie alleen voldeed den Staten-Generaal echter niet meer: naast erkenning der privilegiën en verwijdering der vreemdelingen werd door hen thans uitdrukkelijk beperking van de macht der landvoogden verlangd. De kwestie van den godsdienst bleek het grootste struikelblok te zijn. Men kon het daarover onmogelijk eens worden, hoeveel moeite de onderhandelaars zich gaven. Ook eene geheime onderhandeling met den Prins zelven, door Schwartzenberg op touw gezet, leidde tot geen resultaten, daar de Prins weigerde zich van de Staten te scheiden. Zoo liep de gansche conferentie op niets uit: in November ging men na zes maanden van aanhoudend onderhandelen onverrichter zake uiteen [1]). Het was duidelijk, dat alleen de krijg de oplossing kon brengen.

Parma was dan ook reeds bezig haar langs dien weg te beproeven. Van een groot deel van het Zuiden was hij thans zeker. Luxemburg, Namen, Henegouwen en Artois waren geheel in zijne macht evenals zuidelijk Vlaanderen en zuidelijk Brabant. Ook van de zijde van Luik kon hij zich geheel veilig achten, sedert de rustlievende bisschop Gerard van Groesbeek, ten einde te ontkomen aan het gevaar, waaraan de ligging van zijn land te midden der strijdende partijen zijn grondgebied blootstelde, onder de toejuichingen zijner onderdanen het bisdom in 1577 formeel onzijdig verklaard had. Wel meende de spaansche regeering, dat deze neutrale houding niet overeenkwam met de overeenkomst van 1518, die Luik door eene alliantie met de bourgondische erflanden had verbonden [2]), doch zij gevoelde zich thans niet sterk genoeg om te wagen het bisdom tot het nakomen zijner verplichtingen te dwingen en liet de zaak op haar beloop.

Sedert het einde van 1578 had de nieuwe veldheer de legerplaats bij Namen, waar don Jan gestorven was, geheel ontruimd om zich naar den omtrek van Maastricht te begeven, waar hij bij Visé zijn kamp versterkte. Voordat hij het beleg van Maastricht aanving [3]), ver-

---

[1]) Belangrijk voor deze onderhandelingen zijn vooral de stukken in de verzameling der Nuntiaturberichte aus Deutschland, 3te Abth., 2ter Th., op grond waarvan Hansen in de Westd. Zeitschr. XIII, 3 eene studie bewerkte, getiteld: Der niederl. Pacificationstag zu Köln in 1579.

[2]) Zie Deel II, blz. 397.

[3]) Thomassen, Krijgsbedrijven van Alexander Farnese in Limburg 1578—1579 (Maastricht, 1890), overgedrukt uit de Publications de la Société du Limbourg.

zekerde hij zich eerst van een aantal plaatsen in het Overkwartier van Gelderland en in de Kempen en strekte zijne strooptochten tot voor de poorten van Antwerpen uit, waar hij bij Burgerhout den 23sten Februari den Staatschen slag leverde. De sedert het begin der woelingen reeds herhaaldelijk geteisterde dorpen van het platteland van Brabant, Limburg en Opper-Gelder hadden zoo opnieuw een moeielijken tijd te doorstaan, door het krijgsvolk van beide partijen gebrandschat tot bij Den Bosch, Roermond en Venloo toe.

Eindelijk legerde Parma zich in het begin van Maart voor Maastricht, dat dapper weerstand bood en eerst na herhaalde bestormingen den 29sten Juni bij verrassing stormenderhand werd veroverd. De bezetting, die geweigerd had te capituleeren uit vrees van met schending der voorwaarden te worden omgebracht, zooals kort te voren met de verdedigers van Sichem en Weert was gebeurd, werd bij de verovering grootendeels gedood. De burgerij zag zich blootgesteld aan gruwelijke mishandeling, brandschatting en plundering door de over den hardnekkigen weerstand verbitterde Spanjaarden; grijsaards, vrouwen en kinderen werden in grooten getale vermoord; zelfs de zieken op bed waren niet veilig; de lijken lagen, drie, vier hoog op de straten, die stroomden van het bloed; vele vluchtelingen verdronken in de Maas of werden op den anderen oever afgemaakt, onder hen de bevelhebber der stad en eenige andere aanvoerders. Een aantal soldaten, boeren en burgers, die zich in de voorstad Wijk hadden teruggetrokken, werden spoedig tot de overgave gedwongen en, hoewel deerlijk uitgeplunderd, ten minste in het leven gespaard, behalve de boeren, die grootendeels gedood werden. Het was de tweede maal binnen twee jaren, dat het ongelukkige Maastricht door den vijand werd geteisterd. Hoe vreeselijk het lot der bevolking was, blijkt uit het feit, dat meer dan de helft door het zwaard of door de tijdens het beleg in de stad heerschende pest en ellende is omgekomen; op den dag der bestorming alleen vielen 4000 menschen. De welvaart der stad was geheel vernietigd en nog jaren daarna klaagde men er over het verlaten staan van vele huizen, die door de soldaten om brandhout werden afgebroken, over de vernietiging van alle nering en industrie, over de armoede der bevolking; de inwoners, die nog iets van belang bezaten, waren naar Luik, Visé, Roermond en andere plaatsen verhuisd en niet veel meer dan een bandelooze hoop was overgeschoten: men spreekt van slechts 3 of 400 gezeten burgers, die in de stad

hunner inwoning gebleven waren. Ook in den omtrek der stad, in het land van Valkenburg, heerschte nog jaren later de vreeselijkste ellende en ontvolking, waarvan de tijdgenooten aangrijpende verhalen doen, sprekende van dorpen, die vroeger 1000, thans 30 of 40 strijdbare mannen telden, van vernielde kerken, van vertrapte landerijen.

De verovering van Maastricht was eene gewichtige zege voor de spaansche zaak, die evenwel ook op andere wijze vooruitging, namelijk door de nog altijd heerschende oneenigheden tusschen Calvinisten en Katholieken in de opgestane provinciën. Een ruwe aanval der Calvinisten op eene processie te Antwerpen bij gelegenheid van den Hemelvaartsdag, aan welke plechtigheid Matthias, de Markies van Havré en vele andere voorname personen deelnamen, verbitterde de Katholieken ten zeerste: Matthias zelf dreigde het land te verlaten, waar hij zijn godsdienst niet ongehinderd kon uitoefenen. Weldra hoorde men dan ook van nieuwen afval naar de zijde des Konings: de Graaf van Egmond ging in Juli over en sleepte na een mislukten aanslag op de hoofdstad, waar men hem op het stadhuis duchtig in het nauw bracht en hem onder hevige verwijten aan zijn vader herinnerde, verschillende reeds genoemde steden met zich mede: Nivelles, Geertsbergen, Ninove. Op het einde des jaars volgden de door de keulsche onderhandelingen teleurgestelde Aerschot, ook Schetz, Heer van Grobbendonck, en de beide abten. Men sprak van den spoedig te wachten afval van Havré en Rennenberg zelven, welke laatste aanhoudend door de koningsgezinden in het Noorden, door Parma en door zijne henegouwsche familie werd aangezocht om de staatsche zijde te verlaten. En het was geen ongegrond vermoeden, want te Keulen was reeds Rennenberg's ijverig koningsgezinde secretaris, Bailly, heimelijk verschenen om op den loop der onderhandelingen het oog te houden [1]).

De calvinistische woelingen in Gent gaven tot deze houding der edelen in hooge mate aanleiding. Wel mocht de Prins zeggen: „ces émeutes de la Flandre gâtent entièrement nos affaires" [2]). Nauwelijks had hij de stad verlaten, of de felle gentsche calvinisten, door Hembyze en Dathenus geleid, door Johan Casimir aangemoedigd, staken het hoofd weder op. De nog steeds gevangen katholieke heeren werden

---

[1]) Trosée, l. l., blz. XLVIII vlg.

[2]) Corresp. de Guillaume le Taciturne, IV, p. 148. Vgl. voor de bijzonderheden der vlaamsche woelingen: Bor, II, blz. 75 vlg.

van Dendermonde naar Gent teruggebracht en daar opnieuw in verzekerde bewaring gesteld. Enkelen hunner, met name Rasseghem en Sweveghem, slaagden er eindelijk in naar den Hertog van Parma te vluchten; Champagney en de Bisschop van Brugge bleven nog in gevangenschap, blootgesteld aan voortdurende beleedigingen en mishandelingen. Maar ook de gematigde geloofsgenooten der drijvers, zelfs La Noue, de dappere Hugenoot, waren in het onrustige Gent hun leven niet zeker. De Prins van Oranje zag zich weder het mikpunt van de aanvallen der heftige Calvinisten, die vooral zijne onderhandelingen met het gehate Frankrijk verdacht vonden; zij wezen aanhoudend op Johan Casimir als een vertrouwbaar geloofsgenoot en drongen op diens terugroeping aan. Het kostte groote moeite het aanzien der Staten voor het oogenblik te herstellen. Afdoende kon dit alleen geschieden door de verwijdering van Hembyze en de zijnen en daartoe scheen in Augustus het oogenblik eindelijk gekomen. Met hulp van den getrouwen Ryhove begon Oranje op handige wijze het gezag der gevaarlijke volksmenners te ondermijnen en verlangde nogmaals te Gent te worden ontvangen. Hembyze en Dathenus verweerden zich, begonnen de stad te versterken en lieten enkele in den omtrek aanwezige vendels binnen om zich tegen een mogelijken aanval van den Prins te vrijwaren, in heftige termen waarschuwende tegen diens plannen om het land aan Anjou en de Franschen over te leveren en den spot drijvende met zijne militaire talenten.

Maar het woord van den Prins had binnen Gent zijne kracht nog niet geheel verloren. Reeds zijne dringende schriftelijke vertoogen deden Hembyze's macht wankelen: de ontmoedigde volksleider trachtte de vlucht te nemen maar werd achterhaald en door zijne eigene aanhangers teruggevoerd. Toen de Prins den 18den Augustus te Gent verscheen, waagde Hembyze het wel nog een oogenblik aan het hoofd der kleine gilden weerstand te bieden en zich met eenige predikanten dreigend voor den vorst te vertoonen, wijzende op zijne gewapende medestanders, doch Oranje liet zich niet uit het veld slaan door dit stoute optreden, verweet hem zijne ongehoorzaamheid en zijn onzalig drijven en zette hem met zijn ganschen aanhang uit de regeering. Op het einde der maand verlieten Hembyze en Dathenus de stad om bij Johan Casimir in de Paltz eene schuilplaats te zoeken.

Het was ten zeerste noodig voor het vervolg dergelijke tooneelen, als die, waarvan Vlaanderen in de laatste jaren getuige was geweest,

te voorkomen. De Prins besloot zich daartoe ook in Vlaanderen officiëel tot hoofd der regeering te doen verheffen. Nadat hij te Gent de regeering uit zijne aanhangers had aangevuld, begaf hij zich naar Brugge en herstelde hier op dezelfde wijze de rust. Ofschoon de Staten van Holland hem in September verlof gaven om ook in Vlaanderen het stadhouderschap te aanvaarden, kwam er van dit plan voorloopig nog niet, waarschijnlijk in verband met de onderhandelingen met Anjou, die weder waren opgevat. La Noue slaagde er intusschen in om den vijand in zuidelijk Vlaanderen aanvankelijk terug te dringen.

Tegenover het dreigend optreden van Parma was opnieuw de behoefte aan buitenlandsche hulp dringend en weder was het in de eerste plaats Frankrijk, waarop de Prins het oog gevestigd had. Daar was Anjou nog altijd de man, tot wien men zich zou moeten wenden.

In Frankrijk teruggekeerd, had Anjou door bemiddeling van zijne moeder weldra van zijn broeder, den Koning, vergiffenis verkregen voor zijn eigenmachtig optreden in de Nederlanden en zijne daarmede samenhangende betrekkingen met de nog altijd onrustige Hugenoten. Ook zijne relatiën tot Elizabeth van Engeland waren in het voorjaar van 1579 dermate verbeterd, dat een huwelijk van den franschen Prins met de engelsche vorstin thans niet tot de onbereikbare zaken scheen te behooren: een vertrouwd gezant, door Hendrik III en zijne moeder gesteund, was naar Engeland overgestoken om dit huwelijk voor te bereiden. Elizabeth zelf moedigde Anjou aan om over te komen en hij besloot dan ook in Augustus aan haar verlangen te voldoen. Wel kwam er van een huwelijk voorloopig niets en was de geheele zaak, hoewel de artikelen van het huwelijkscontract in November werden vastgesteld, ten slotte blijkbaar weinig anders dan eene van die politieke kunstgrepen tegenover Frankrijk en Spanje, waarin de engelsche Koningin zoo ervaren was, maar de verstandhouding tusschen Frankrijk en Engeland scheen voor het oogenblik zeer innig. Elizabeth wachtte zich wel om de onderhandeling geheel en al af te breken doch beweerde alleen tegenover den slechten indruk, dien het plan bij Parlement en volk van Engeland had gemaakt, het huwelijk te hebben uitgesteld en verlevendigde de hoop van Anjou telkens. In deze omstandigheden was het geen wonder, dat de betrekkingen tusschen Anjou en den Prins in Juni 1579 weder werden aangeknoopt, daar het oogenblik gunstig scheen om voorgoed Frankrijk's hulp aan

de opgestane Nederlanden te verzekeren door thans, nu de vrede met den Koning blijkens de onderhandelingen te Keulen nooit zou kunnen verkregen worden, Anjou als landsheer aan te nemen [1]).

Groote bezwaren bleken hierbij ook nu weder te overwinnen. In de eerste plaats wel de oude tegenzin van het lagere volk der Nederlanden, van de „gemeente", zooals men toen placht te zeggen, tegen een franschen vorst — een tegenzin, die zich ook nu telkens op ondubbelzinnige wijze uitte, niet alleen in Vlaanderen doch evenzeer in de gewesten van het Noorden. Anjou begon intusschen met zich in het najaar te verzekeren van het door den afval van Artois en Henegouwen bijna reeds geïsoleerde Kamerijk, welks bevelhebber, de Heer van Inchy, van de Staten-Generaal weinig steun meer wachtte en erop bedacht was om daar ten koste van den Aartsbisschop onder fransche bescherming zijne eigene macht te vestigen. Anjou's vertrouwde afgezant Des Pruneaux hield de betrekkingen met de Staten-Generaal en den Prins aan.

Na het mislukken van den keulschen vredehandel scheen de eenige hoop der Nederlanders inderdaad op Anjou te berusten en in Januari 1580 droegen de Staten-Generaal den Prins op een ontwerp samen te stellen van de voorwaarden, waarop men den Hertog als landsheer zou kunnen erkennen [2]). Wie de eigenlijke bewerker van dit besluit was, is duidelijk. Reeds den 13den Januari was het ontwerp dan ook gereed. Het werd goedgekeurd en met eene memorie van den Prins aan de gewesten gezonden, die erover zouden hebben te raadplegen; tegen half Februari zouden de afgevaardigden terugkeeren om eene beslissing te nemen.

Het ontwerp stemde in geest en inhoud overeen met het verdrag, dat in 1576 Holland en Zeeland onder den Hertog had moeten plaatsen [3]) onder voorwaarden, die zijne macht aldaar ernstig zouden hebben beperkt. Handhaving der onafhankelijkheid tegenover Frankrijk, handhaving der privilegiën, van den Religievrede in de andere gewesten, van den bestaanden toestand in Holland en Zeeland, erkenning der gesloten Uniën, beperking van de vorstelijke macht op

---

1) Vgl. over dit onderwerp: Muller, De verkiezing van Anjou, in Fruin's Bijdr., 3de Reeks, VIII, blz. 339 vlg.

2) Documents, ed. Muller et Diegerick, III, p. 193.

3) Zie boven, blz. 162.

financieel en militair gebied, vrijheid van vergadering voor de Staten-Generaal, die hij overigens minstens eenmaal per jaar moest bijeenroepen — dit waren de voornaamste bepalingen.

Anjou, brandende van begeerte om de rijpe vrucht eindelijk te plukken en waarschijnlijk van meening, dat hij, eenmaal landsheer geworden, die beperkingen wel zou weten te vernietigen, was zeer met het ontwerp ingenomen. De nederlandsche gewesten toonden zich, in weerwil van 's Prinsen vermaningen, verklaringen en vertoogen, minder geneigd er toe over te gaan. Alleen Vlaanderen, nu geheel onder 's Prinsen invloed, keurde het ontwerp goed, maar andere provinciën aarzelden of stelden de beslissing uit, ja weigerden formeel.

In Holland, waar de Prins in dit voorjaar zelf verscheen om de regeering over te halen, zeide eene „groote vergadering" der Staten, waarbij in deze belangrijke zaak ook de anders gewoonlijk niet verschijnende kleine steden opkwamen, weliswaar den Koning de gehoorzaamheid op door te besluiten voortaan zijn naam uit de staatsstukken, waarin die tot nog toe steeds had geprijkt, weg te laten, maar men verklaarde er tevens het gezag aan Oranje alleen te willen toevertrouwen en was niet gezind Anjou te erkennen, hoewel men de onderhandelingen met hem voortzette. De Prins had dit laatste nog gedaan gekregen door geheime mondelinge verzekering, dat hij van Anjou tegemoetkoming aan deze wenschen zou verwerven. Het College der Nadere Unie, dat krachtens de Unie van Utrecht de daarbij vereenigde provinciën vertegenwoordigde en naast de thans eigenlijk dezelfde provinciën te Antwerpen vertegenwoordigende Staten-Generaal en den Raad van State een eenigszins zonderling figuur maakte, antwoordde ontwijkend op het voorstel. Utrecht weigerde ronduit; Gelderland en Overijsel deden weinig minder. In deze gewesten en in het algemeen in die van het Noorden werkte het bovendien nadeelig, dat graaf Jan voor het plan niet de minste sympathie betoonde en in zijn afkeer van den franschen vorst — in dezen tijd schreef hij, „dasz Französen und Spanier gleich zu achten" [1]) — bleef volharden. Er ontstond zelfs tusschen Gelderland, Utrecht en Overijsel eene samenwerking in deze zaak, die het begin scheen te zullen worden van eene nieuwe Unie, eene aaneensluiting dezer drie gewesten onderling, op dezelfde wijze als Holland en Zeeland samen verbonden

---

[1]) Archives VII, p. 48.

waren. Bij deze houding der oostelijke gewesten was ook de vrees voor algeheele losmaking van het duitsche Rijk een krachtige factor. Brabant bleek evenzoo weinig gezind om Anjou als landsheer te erkennen; vooral de kooplieden van Antwerpen, beducht voor verbod van hunnen handel op Spanje door den verbitterden Koning, wilden van de verheffing van een anderen vorst niets hooren. Friesland en Groningen waren ook afkeerig van Anjou.

De Prins echter, overtuigd van de gebiedende noodzakelijkheid der zaak, gaf haar niet op. Terwijl gezanten uit Vlaanderen Anjou het besluit van dit gewest om hem te verheffen overbrachten, deed de Prins de Staten-Generaal deputatiën zenden naar de het meest van de verheffing afkeerige gewesten Gelderland en Utrecht en liet Marnix, den persoonlijk met Anjou zeer ingenomen vriend der Hugenoten, alvast aan het hoofd stellen van het gezantschap, dat den vorst de waardigheid van landsheer moest aanbieden. De Prins zette alles met energie door. Hij was het, die den aarzelenden Marnix aandreef om de bij de stemming des volks bedenkelijke opdracht aan te nemen; hij was het, die de antwerpsche kooplieden met klem van redenen trachtte over te halen; op zijn verlangen schreef Marnix een pamflet met hetzelfde doel; hij bezielde de deputatiën naar wederspannige steden en gewesten; hij hield de weinig ijverige Staten-Generaal in beweging; hij leidde de besprekingen met Des Pruneaux; hij trachtte de wantrouwenden gerust te stellen, de aarzelenden aan te drijven, de halstarrigen tot concessiën te bewegen. Doch met dat al was de zomer aangebroken en de zaak nog altijd hangende: de nederlandsche staatsmachine was een werktuig met tallooze raderen, die een voor een in werking gebracht moesten worden.

Te midden van al die onderhandelingen en besprekingen leed de zaak der opstandelingen ernstige nadeelen.

De reeds sedert het najaar heimelijk tot 's Konings zijde overhellende, maar nog altijd aarzelende en door geen der beide partijen eigenlijk vertrouwde Rennenberg [1]), door Parma en zijne familie aanhoudend bewerkt, met name door zijne zuster, die hem kort te voren bezocht, als Katholiek onaangenaam getroffen door het stoute optreden eener kleine calvinistische minderheid ook in zijne onmiddellijke omgeving, bevreesd misschien voor een aanslag op zijn persoon bij het toene-

[1]) Vgl. Trosée, l. l., blz. CXXVIII vlg.

mend wantrouwen der Staatschen tegen hem, maakte in het begin van Maart aan zijne aarzeling een einde en verklaarde zich aan het hoofd der talrijke koningsgezinden te Groningen voor de onderwerping aan het koninklijk gezag. Behoud, tegenover de aanspraken van Robles, van zijne gouvernementen, de ridderorde van het Gulden Vlies, eene goede som ineens benevens een jaargeld en de verheffing van zijne heerlijkheid Ville tot een markiezaat, de zending van twee regimenten voetvolk — dat alles was de prijs van het verraad. De Prins had nog gehoopt door eene persoonlijke ontmoeting den Graaf van zijn noodlottig voornemen terug te brengen en zich daartoe uit het Zuiden ijlings naar Kampen begeven, doch hij kwam te laat: Rennenberg weigerde te komen.

Deze gebeurtenis was zeer gevaarlijk voor het gezag der Staten in het Noorden, want het was geen geheim, dat niet alleen te Groningen maar ook in Friesland, Drente en Overijsel zeer vele Katholieken sedert langen tijd met vurig verlangen uitzagen naar de komst van de door Parma telkens beloofde troepen, die hen onder hun ouden stadhouder Robles zouden komen verlossen van het juk der Calvinisten. Herhaaldelijk hadden de koningsgezinde Friezen, Groningers en Drenten, die den wankelmoedigen Rennenberg zagen aarzelen, met klem van redenen op het zenden van zulk een spaansch leger aangedrongen, ja zij hadden er zelfs een hunner om naar Spanje gezonden. Zij zouden Rennenberg thans, nu hij zich verklaard had, met kracht steunen en de staatsche troepen in het Noorden, onder Sonoy, Barthold Entens, den Graaf van Hohenlo en den jongen Willem Lodewijk, oudsten zoon van Jan van Nassau, zouden moeite genoeg hebben om den overgeloopen stadhouder te beletten zich van de belangrijke overijselsche steden meester te maken. Gelukkig hadden de friesche staatschgezinden, die den stadhouder reeds lang in het oog hielden, zich in Februari bijtijds van Leeuwarden en Harlingen weten te verzekeren en tot bevestiging hunner veiligheid de aldaar opgerichte kasteelen gesloopt.

Voorloopig bleef Rennenberg, door de beschikbare staatsche troepen ingesloten, nog tot Groningen beperkt. Doch weldra keerde de kans. In Zwolle en Deventer, Twente en Salland verhieven zich talrijke koningsgezinden, de „desperaten”, tegen de plunderingen der staatsche benden. Een door Parma eindelijk afgezonden legertje onder den gevreesden duitschen condottiere Maarten Schenck van Nideck rukte

tot hunne ondersteuning over Lingen op Overijsel aan. Hohenlo trok het te gemoet maar werd in Juni bij Hardenberg geslagen. Coevorden viel thans den vijand in handen en het door twisten onder de bevelhebbers krachtelooze leger voor Groningen, door Schenck bedreigd, liep uiteen, zoodat Rennenberg zich van Delfzijl en van de bij Groningen gelegen schansen kon meester maken. Om deze stad heen begon toen de hevige guerrilla, die deze streken veertien jaren lang teisterde. Na een aanval op Twente, waar hij zich van het weder verloren Coevorden en van Oldenzaal meester maakte, trachtte Rennenberg in het Zutphensche door te dringen om ook daar de koningsgezinden tot opstand te brengen, maar werd voor Doetinchem teruggeslagen en legerde zich half October voor het gewichtige Steenwijk, dat den weg van Friesland naar Overijsel beheerschte. Schenck hield tegelijk in Twente duchtig huis.

Het College der Nadere Unie was de aangewezen macht om in deze omstandigheden in het Noorden de orde te handhaven en er de verdediging tegen den vijand te leiden. Dit was een zeer moeielijke post voor het College, dat zelf nog alles behalve algemeen erkend of grif gehoorzaamd werd.

Na het sluiten der Unie had graaf Jan, wanneer hij gewild had, „Directeur” van den bond kunnen worden, doch van het herhaaldelijk geopperde plan om hem daartoe te verheffen is om ons ten deele onbekende redenen niets gekomen. Het schijnt, dat graaf Jan huiverig was om zich voorgoed te binden aan eene zaak, die zoo zwak stond als die der rebellen-Unie; er waren bovendien andere redenen van persoonlijken aard, die hem weerhielden. Toch had hij bij afwezigheid van den Prins in het Zuiden met twee op zijn verzoek naast hem aangewezen raden, den ervaren advokaat van Holland, Buys, en den drost van Wageningen namens Gelre, de leiding der Unie voorloopig in handen genomen en begon eene organisatie voor te bereiden op financieel en militair gebied [1]) door het doen benoemen van een ontvanger- en een tresorier-generaal, het doen aanwijzen van eene commissie tot het opstellen van instructiën voor de ambtenaren, het opnemen van gelden, het werven van troepen voor de Unie enz. Sedert Maart 1579 liet hij de verdere leiding echter grootendeels

[1]) P. L. Muller, Geschiedenis der regeering in de Nader Geunieerde Provinciën (Leiden, 1867), blz. 42 vlg.

over aan de op zijn verzoek daartoe benoemde gedeputeerden der vereenigde provinciën en beperkte zich tot zijn toch reeds op zichzelf bezwaarlijk stadhouderschap en de militaire belangen der Unie. Zoo maakte hij zich bij het tot rede brengen van het weerspannige Amersfoort in April zeer verdienstelijk, daar hij het beleg dezer stad bestuurde en haar na een paar dagen tot overgave dwong.

De moeielijkheden, waarmede hij en de gedeputeerden te kampen hadden, waren niet gering. De tot samenwerking weinig genegen gewesten moesten met groote handigheid daartoe worden overgehaald; de verhouding, waarin de gelden door de bondgenooten moesten worden opgebracht — van ouds eene bron van eindeloos gehaspel — moest worden vastgesteld; de onderlinge jaloezie der gewesten moest bij de benoeming der ambtenaren worden ontzien. De godsdienstkwestie baarde niet minder bezwaren, nu ook in de andere gewesten buiten Holland en Zeeland de Calvinisten den toon aangaven en zich te Utrecht en overal, waar zij konden, van de kerken meester maakten in weerwil van alle den Katholieken gunstige verdragen en van de bepalingen van den Religievrede, in weerwil zelfs van het gevoelen van den „Paus van Genève", Beza, het hoofd der calvinistische theologen, die tot voorzichtigheid maande [1]).

In den zomer van 1579 kwam, dank zij de werkzaamheid van graaf Jan en de zijnen, in dat alles meer en meer orde. Een te Utrecht gevestigde regeeringsraad, het boven genoemde College der Nadere Unie, volgens de instructie van den 19den Augustus uit gedeputeerden der gewesten samengesteld en in commissiën voor financiën, intendance, oorlogszaken en bestuur verdeeld, zou het bewind in de Unie voeren. Reinier Cant (van Amsterdam) en Paulus Buys uit Holland, Karel Roorda uit Friesland, Floris Thin uit Utrecht waren met graaf Jan de invloedrijkste leden van dit College, dat in deze moeielijke tijden het bewind „beoosten Maze" in de Nederlanden gevoerd heeft. Het waren oude beproefde vrienden van den Prins, op wie hij ten volle vertrouwen kon en die vooral na het verraad van Rennenberg met kracht en beleid optraden om de gevolgen van dit verraad zooveel mogelijk onschadelijk te maken voor de goede zaak. Het College vestigde zich daartoe spoedig na het verraad te Kampen, later te Amsterdam, vanwaar de verdediging, vooral door de nabijheid van

[1]) Archives VII, p. 248.

de hollandsche steden, te land en ter zee gemakkelijker te leiden was dan te Utrecht, waar volgens de bepalingen der Unie het bestuur zetelen moest.

Een ernstig nadeel was in Augustus 1580 het vertrek van graaf Jan. Diens positie in Gelderland was verre van aangenaam. Door velen gewantrouwd, door de katholieke edelen aanhoudend tegengewerkt, door den zwaren arbeid afgetobd, zonder geld, zonder het hem toekomende traktement, zoodat hij herhaaldelijk letterlijk broodsgebrek leed en geen vuur in huis had, aan alle kanten door verraad bedreigd en zelfs niet zeker van zijn zwager, graaf Willem van den Bergh, die, naar men niet ten onrechte begon te vermoeden, reeds heimelijk met Parma in betrekking stond [1]), zag hij weinig licht in de toekomst. De geldersche steden weigerden garnizoen in te nemen; het platteland klaagde bitter over den moedwil der plunderende onbetaalde soldaten; verschillende bannerheeren kozen openlijk de zijde des Konings, met name de Heer van Styrum en zelfs de calvinistisch opgevoede Jacob van Bronkhorst, Heer van Batenburg en Anholt. Vol verdriet over de toenadering van den Prins tot het door hem verafschuwde Frankrijk, waardoor de afscheiding der Nederlanden van het duitsche Rijk zou bevorderd worden, te midden van eene schier hopelooze verwarring, eindelijk door den dood zijner vrouw in zijne afwezigheid en de hulpeloosheid zijner talrijke kinderen wanhopig geworden, droeg hij na lange aarzeling [2]) het bestuur over zijn stadhouderschap aan den bekwamen Leoninus, sedert kort kanselier van het hertogdom, met de Raden van Gelderland op en begaf zich naar Nassau terug. Het was nog wel niet zeker, dat hij voorgoed was heengegaan, doch zijne stemming was weinig geschikt om in dit opzicht veel hoop te geven.

Jan's zoon, Willem Lodewijk, bleef nog in Friesland achter, dapper strijdend aan het hoofd van zijn regiment en zijn leven wijdend aan de zaak der Nederlanden, het oog gevestigd op zijn grooten oom, zijn leidsman en voorbeeld.

Wel mocht de Prins in deze dagen uitroepen:

---

[1]) Archives VII, p. 138 suiv.

[2]) Vgl. zijne brieven uit den zomer van 1579 in de Archives, vooral ook die van November aan den Prins (Archives VII, p. 108, 120).

„Donec eris felix multos numerabis amicos,
Tempora cum erunt nubila, nullus erit" [1]).

Terwijl de zaken in het Noorden zoo slechts met de grootste moeite in orde waren te houden, nam ook in het Zuiden de oorlog een ongunstigen keer. La Noue, de dappere Hugenoot, de „Bras de Fer" van dezen tijd, die nog in het voorjaar in Brabant menig voordeel op den vijand had behaald en onder anderen den jongen Graaf van Egmond met diens familie en een aantal andere spaanschgezinde edelen bij de herovering van Ninove had gevangen genomen, viel in Mei zelf den vijand in handen — een zwaar verlies, niet alleen omdat hij veldmaarschalk van het Statenleger was doch ook wegens zijn grooten persoonlijken invloed bij de Hugenoten. De harde gevangenschap, waarin Parma hem jaren achtereen hield, zonder zich te storen aan de pogingen van zijne familie, van den Prins en de Staten om zijne loslating te verkrijgen, toonde, van hoeveel belang de vangst van dezen veldoverste door de tegenpartij geacht werd. Vijf jaren ongeveer bracht de ongelukkige door in de vunzige kerkers van het afgelegen slot Limburg, ver van de fransche grenzen, zijne gevangenschap zoo goed mogelijk gebruikend tot het samenstellen van een boek, de beroemde „Discours politiques et militaires" [2]), en troost zoekend in het Evangelie. In denzelfden tijd viel Diest voor de spaansche wapenen, terwijl ook Bouchain, Doornik en Kamerijk aan de fransche grenzen groot gevaar liepen den vijand in handen te vallen.

Wilde men in het Zuiden nog redden, wat te redden viel, in de eerste plaats deze vestingen, dan moesten de onderhandelingen met Anjou, na wier gunstigen afloop de Prins op fransche hulp meende te mogen rekenen, snel voortgaan. De Prins drong dan ook op haast aan en slaagde er eindelijk met veel moeite in door allerlei politieke kunstgrepen en handige bemiddelingsvoorstellen sommige gewesten tot halve toestemming, andere tot verklaringen te brengen, die van eene toestemming ten minste den schijn hadden, en ten slotte de Staten-Generaal te bewegen op het eind van Augustus de reeds aangewezen deputatie naar Anjou, die in het kasteel van Plessis bij

---

[1]) Ibid., p. 231.

[2]) Vgl. Hauser, François de la Noue (Paris, 1892).

Tours met klimmend ongeduld op den afloop der eindelooze besprekingen wachtte, af te zenden.

De bezending, die den 24sten Augustus te Vlissingen in zee stak om een dag later te Dieppe aan wal te komen, bestond uit Marnix, de beide Vlamingen Provyn en Noël de Caron, twee Brabanders: den heer van Ohayn en den griffier der Staten, Hessels, verder uit den pensionaris van Gent en Caspar van Vosbergen, baljuw van Veere — slechts één of, wil men, twee afgevaardigden dus uit het Noorden, terwijl Brabant en Vlaanderen goed vertegenwoordigd waren. Dit kwam geheel overeen met den eigenlijken stand der zaken. Vlaanderen had toegestemd, Brabant onder voorbehoud ten slotte insgelijks, maar voor het Noorden kon men van eene toestemming niet spreken, daar de gewesten in die streken òf hadden geweigerd òf weinig beteekenende verklaringen hadden afgelegd. Brabant en Vlaanderen alleen zouden dan ook — zoo was het plan, dat de Prins had uitgedacht — door Anjou onmiddellijk worden geregeerd; in het Noorden zou de Prins over Holland en Zeeland onmiddellijk, over de overige gewesten door middel van het College der Nadere Unie regeeren en het oppergezag van Anjou slechts een naam zijn, gesteld dat men ook daarvan iets wilde weten [1]).

De onderhandelingen te Plessis leverden nog allerlei moeielijkheden op. De Hertog kon en wilde zich niet voor zijn broeder, den Koning, tot hulp aan de Nederlanden verbinden; de slechte stemming van de meeste nederlandsche gewesten tegenover den katholieken franschen Prins was ook zijnen agenten niet verborgen gebleven; de in het ontwerp opgenomen uitsluiting van vreemdelingen van alle ambten stelde de op buit van dien aard beluste hovelingen van den Hertog te leur. Maar ook hier wist Oranje's beleid alle bezwaren te overwinnen en reeds den 19den September kwam het verdrag tot stand. Eerst in Januari werden na nog heel wat bezwaren de ratificatiën uitgewisseld.

Het beroemde verdrag van Plessis-lez-Tours [2]), het resultaat van zooveel staatsmanskunst, verhief den Hertog van Anjou tot „prince et seigneur" van de Nederlanden zooals zijne voorgangers uit het huis

---

[1]) Muller, De verkiezing van Anjou, l. l., blz. 389.

[2]) Muller et Diegerick, Documents III, p. 469.

van Bourgondië waren geweest. De 27 artikelen gunden hem echter slechts eene beperkte macht, een gezag, dat in de belangrijkste zaken aan de medewerking der Staten gebonden was. Bij zijn dood zou een der wettige mannelijke erfgenamen volgens keuze der Staten opvolgen; bij eene minderjarigheid zouden de Staten regeeren. De Hertog zou de domeinen verkrijgen, geen belasting heffen zonder toestemming der Staten, de privilegiën en verdragen, met inbegrip der Unie van Utrecht, handhaven en minstens eens per jaar de Staten-Generaal bijeenroepen, terwijl deze bovendien nog mochten bijeenkomen, zooveel en waar zij wilden. De Hertog moest binnenslands resideeren, mocht geen vreemdelingen in den Raad van State en in andere voorname colleges opnemen, had zelfs in zijne hofhouding de meerderheid uit de inboorlingen te verkiezen, moest den Religievrede buiten Holland en Zeeland erkennen en mocht nergens geloofsonderzoek veroorloven. Holland en Zeeland „demoureront comme ilz sont à présent, nommément au faict de la religion et aultrement”, behalve in zaken van munt, oorlog, contributie en verdragen tusschen de gewesten onderling, te regelen door de Staten-Generaal. De Hertog verbond zich de hulp van Frankrijk te verwerven, terwijl de Nederlanden steeds onafhankelijk zouden blijven van de fransche kroon; verder zou hij een verbond trachten te sluiten met Engeland, Denemarken, Portugal, Zweden, Schotland, Navarre, de Hanzesteden en de duitsche vorsten; de gewesten zouden voor den oorlog gezamenlijk jaarlijks 2 millioen 400 000 gulden opbrengen; de bevelhebber der fransche hulptroepen zou in overleg met de Staten benoemd worden, geen fransche garnizoenen zouden in een gewest mogen gelegd worden zonder toestemming van het gewest; enkele veiligheidsplaatsen zouden den franschen troepen worden toegestaan tot verversching en overwintering; geen verdrag of accoord met Spanje of de andere gewesten zou worden gesloten dan in overleg met de gewesten, die Anjou thans verkozen, terwijl de andere nederlandsche gewesten zich later op dezelfde voorwaarden als deze zouden kunnen onderwerpen aan zijn gezag; bij verovering zou men overleg plegen over de positie der veroverde streken; een eed zou, volgens gewoonte, in ieder gewest door den Hertog op dit verdrag worden gedaan; bij schending van het verdrag door den nieuwen landsheer zouden de gewesten ontslagen zijn van alle gehoorzaamheid aan hem; Matthias zou „raisonnable satisfaction et contentement” ontvangen. Over sommige punten zou men nog nader onderhandelen.

Op deze wijze meende Oranje, dat het groote doel zijner politiek, de jarenlang gezochte hulp van Frankrijk voor een onafhankelijken nederlandschen staat, eindelijk bereikt was, terwijl de beperking der vorstelijke macht tegenover den door hem natuurlijk evenmin als door anderen onbepaald vertrouwden Anjou voldoende gewaarborgd scheen. In verband met de afzonderlijke bepalingen omtrent Holland en Zeeland werd volgens de te voren gemaakte geheime afspraken en overeenkomstig eene belofte, door Des Pruneaux in Augustus namens den Hertog gedaan, den 29sten December te Coutras door Anjou eene zeer geheime schriftelijke verklaring gegeven, waarbij hij den Prins de teruggave beloofde van de voor de veldtochten van 1568 en 1572 gemaakte kosten en Oranje en diens opvolgers in de rechte lijn erkende als souvereinen van Holland, Zeeland en Utrecht [1]). Den 23sten Januari 1581 werd deze verklaring in eenigszins anderen vorm even heimelijk herhaald [2]) tegelijk met eene, waarin Anjou aan de Staten-Generaal plechtig kennis gaf van zijn voornemen om spoedig naar de Nederlanden te komen ten einde het hem opgedragen gezag te aanvaarden.

Bij de verkiezing van een nieuwen landsheer was de formeele afzwering van den ouden vorst eene noodzakelijke plechtigheid, die aan de nieuwe regeering den grondslag van wettigheid kon en moest geven.

Het recht der onderdanen om gehoorzaamheid te weigeren aan een vorst, die de bij zijn optreden plechtig bezworen privilegiën niet handhaafde, stond eigenlijk slechts in één der nederlandsche vrijheidsbrieven geschreven, in de Joyeuse Entrée van Brabant, doch dit recht was ook daar alleen aangeduid als een recht van passieven tegenstand, niet van werkelijk verzet [3]). Het daarop betrekking hebbende artikel werd soms ook anders uitgelegd en daarom reeds door Karel V als zeer gevaarlijk beschouwd, daar het lichtelijk tot opstand kon verleiden: hij deed dan ook moeite om het te doen verdwijnen uit de Joyeuse Entrée, die zijn zoon Philips II in 1549 had te bezweren. Het artikel was intusschen, na eene nadere ver-

---

[1]) Kervyn, V, p. 600. Vgl. over dit veel besproken punt: Muller et Diegerick, Documents III, p. 663 suiv.

[2]) Kervyn, V, p. 608.

[3]) Poullet, Mémoire sur l'ancienne constitution brabançonne, p. 372.

klaring der Staten van Brabant betreffende de ware strekking ervan, onveranderd gebleven en bij de onderhandelingen te Keulen in 1579 had de Koning zich zelfs niet ongeneigd betoond het ook voor de andere gewesten aan te nemen. Toch bleef de uitlegging van dit recht in den aangeduiden zin bij velen, zelfs in de brusselsche regeeringskringen, verre van zeker.

Afgezien nog van het feit, dat de Koning zich bereid verklaarde de privilegiën te erkennen, kon men zich voor eene afzwering derhalve moeielijk op het brabantsche charter beroepen. Men vond dan ook weldra een ander argument, geput uit de natuurlijke verhouding tusschen vorst en volk. De vorst, zoo zeide men, ontleent zijne macht oorspronkelijk alleen aan den wil des volks. Een vorst, die zijn volk tiranniseert, verdient dus niet langer erkend te worden, zoo klonk het verder onder den invloed van de herleefde grieksch-romeinsche traditiën tegen het midden der 16de eeuw in menig geschrift uit westelijk Europa, vooral in Frankrijk onder de Hugenoten [1]). Nergens krachtiger werd dit uitgesproken dan in Hotoman's Francogallia en in het beroemde boek „Vindiciae contra tyrannos", waar op grond van voorbeelden uit de israëlietische, grieksche en romeinsche geschiedenis, op grond van het recht van verdrukte onderdanen tegenover den vorst, die hen mishandelt, het formeele recht van werkelijk verzet tegen een tiran en van onttrekking aan zijn gezag met klem van redenen werd gehandhaafd. De Prins van Oranje had reeds in zijne eerste verdedigingsgeschriften van 1568 deze theorie vooropgesteld en was sedert bij ieder openlijk optreden op dit aambeeld blijven slaan. Het recht van verzet uit de brabantsche Joyeuse Entrée, door hem reeds omstreeks 1560 blijkbaar erkend, en de theorie van de oorspronkelijke souvereiniteit des volks komen herhaaldelijk in zijne geschriften op den voorgrond en worden door zijne aanhangers, met name door Marnix en andere schrijvers zijner partij, uitgewerkt. „Gij vertegenwoordigt het geheel des volks, welks vrijheid en welvaart gij als het ware hebt te verzorgen; als zoodanig hebt gij den eed des Konings op uwe rechten ontvangen", zoo riep hij in 1576 den Staten-Generaal toe, en in dezen geest spraken alle zijne beschouwingen over de verhouding tusschen vorst en volk.

---

[1]) Ritter, Deutsche Geschichte, I, S. 489. Vgl. ook zijne studie in Quidde's Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1890, I, S. 44 ff.

De Prins van Oranje kan dan ook beschouwd worden als de verspreider van deze denkbeelden in de Nederlanden, hij, de groote staatsman, wiens woord voor velen eene wet was en die op dit gebied in het kamp des Konings zijn gelijke niet vond.

Maar men bleef niet staan bij het begrip van recht. In veler oogen was het verzet tegen den tiran veeleer een plicht, door Gods geboden voorgeschreven, een eisch van het geweten, met name waar het, zooals in de Nederlanden, niet alleen de burgerlijke vrijheid, maar ook het hoogste goed, den godsdienst, gold. De vurige Calvinisten zouden gemeend hebben eene zware zonde te begaan, wanneer zij zich niet verzet hadden tegen den vorst, die den in hunne oogen eenig waren godsdienst als gruwelijke ketterij wilde verdelgen. Voor hen was gehoorzaamheid aan den Koning een misdrijf geworden, zoodra het hun duidelijk werd, dat de Koning het Protestantisme nooit in zijne landen zou willen toelaten. En dit was, zoo ooit, bij den vredehandel te Keulen zonneklaar gebleken.

Deze denkbeelden waren het, die in het laatst van 1580 de leden der Staten-Generaal bezielden, toen zij in verband met de verkiezing van Anjou over de afzetting van Philips II handelden.

De besprekingen omtrent dit punt werden niet meer te Antwerpen gehouden. De woelingen der vlaamsche Calvinisten, het voortdringen van Parma, de daarmede in verband staande beweging onder de ook te Antwerpen talrijke koningsgezinden en de naar vrede hakende kooplieden, die in den langen oorlog hunnen handel zagen verloopen — dit alles maakte het verblijf der centrale regeering in de Scheldestad onveilig. Daarbij kwam, dat bij den toestand in het Noorden en de in Holland en Zeeland tijdens de langdurige afwezigheid van Oranje steeds grooter wordende zelfstandigheid der Staten aldaar, ook bij de te wachten besprekingen over de verhouding van den Prins tot deze gewesten, zijne tegenwoordigheid in het Noorden dringend noodzakelijk scheen. Om al deze redenen besloot men den zetel der centrale regeering naar Holland te verplaatsen en in October 1580 namen de Staten-Generaal een besluit in dezen zin, dat nog vóór den winter werd ten uitvoer gebracht. Ook aartshertog Matthias, die nog altijd zijne zeer bescheiden rol speelde, in de hoop om toch nog eenmaal het heft der regeering werkelijk in handen te krijgen en zoo de Nederlanden voor het huis Habsburg te redden, volgde de Staten naar Holland, eene zonderlinge verschijning bij de meer en

meer vasten vorm aannemende onderhandelingen met den nieuwen vorst.

Nadat in Maart Marnix met de definitieve verklaringen van Anjou en de geteekende overeenkomsten uit Frankrijk teruggekeerd was, werd de zaak krachtiger aangevat en den 22sten Juli 1581 het besluit tot afzetting van Philips II genomen. Vier dagen later werd de vervallenverklaring plechtig uitgesproken in eene vergadering der Staten-Generaal te 's Gravenhage. Een uitvoerig geschrift, de redenen der afzetting ontvouwende, werd onmiddellijk gedrukt en over gansch Europa verspreid. Het ging uit van het beginsel: „also een ygelic kennelik is, dat een Prince van de lande van Gode gestelt is hooft over syne ondersaten... gelyk een herder tot bewaernisse van sijn schapen; en dat d' ondersaten niet sijn van Gode geschapen tot behoef van den Prince"; van het natuurlijk recht om zich te ontslaan van een tiran, vooral wanneer de onderzaten „egeen ander middel hebben om haer eigene, harer huisvrouwen, kinderen en nakomelingen aangeboren vryheid, daer sy na de wet der naturen goed en bloed schuldig sijn voorop te setten, te bewaren en schermen." Verder ging het stuk in het kort weder de oorzaken van het verzet in een historisch overzicht na om ten slotte te komen tot een krachtig gesteld „doen te weten", dat de Staten-Generaal „den Coninck van Spangien verklaert hebben en verklaren mits desen ipso jure vervallen van syne heerschappye", terwijl „het meestendeel" van de landen — zoo stond er voorzichtiglijk — in zijne plaats den Hertog van Anjou als landsheer had aangenomen. Tot diens komst zouden de Staten-Generaal, aan wie Matthias gezegd werd het gezag „geresigneert" te hebben, voorloopig in het bestuur voorzien door in afwachting van de benoeming van een „Hooft en Landraad" zelf als bestuurslichaam op te treden voor de gewesten buiten Holland en Zeeland, welke beide door Oranje en de Staten dezer gewesten als te voren geregeerd zouden worden. Een nieuwe eed werd voorts van alle ambtenaren geëischt, waarin aan den „Landraad ende overheid, by den Staten gestelt" trouw werd beloofd.

* * *

In de dagen der keulsche onderhandeling had ook in Spanje eene groote verandering plaats gegrepen. Granvelle was weder door den

Koning in genade aangenomen en naar Spanje ontboden om de leiding der spaansche staatkunde in handen te nemen — een schitterend herstel van eer voor den kerkvorst.

Vijftien jaren lang had de Kardinaal in halve ballingschap te Rome geleefd, voortdurend door zijn vriend, den vicaris-generaal van zijn aartsbisdom, proost Morillon te Kamerijk [1]), en andere correspondenten op de hoogte gehouden van den gang der zaken in de Nederlanden en van tijd tot tijd de gelegenheid aangrijpend om de landvoogden, zijne vrienden in de nederlandsche regeeringskringen of ook den Koning zelven, meestal ongevraagd, van raad te dienen bij de toenemende bezwaren in de streken, die hij zoo goed kende.

De thans 62jarige man begaf zich onverwijld naar Spanje met groote verwachtingen van de dingen, die hij er zou kunnen tot stand brengen, in de wolken over de vleiende bewoordingen, waarin de Koning tot spoed had aangemaand: „hoe vroeger gij komt, des te tevredener zal ik zijn.” Voor de verwarde nederlandsche zaken beloofde de Koning [2]) zich werkelijk veel van Granvelle's raad, dien hij voortaan verklaarde te zullen opvolgen. Wel lag de zaak der bemachtiging van Portugal den Koning in die dagen vrij wat nader aan het hart dan die der Nederlanden, doch Granvelle zelf verloor deze laatste nooit uit het oog te midden van de ernstige beslommeringen, die de portugeesche successie in de eerstvolgende jaren — in 1580 veroverde de ook weder in genade aangenomen Alva [3]) het land voor zijn Koning — met zich bracht.

De politiek der spaansche regeering tegenover Frankrijk vormde een belangrijk deel der bemoeiingen, waarmede Granvelle zich had in te laten, hij, de uitnemende kenner van de verhouding tusschen de bourgondische erflanden en Frankrijk, de erfgenaam der antifransche traditiën uit de dagen van Karel V. In verband met de verhouding tot Frankrijk wenschte Granvelle de volgende politiek in de Nederlanden gevolgd te zien: onderhandeling met alle opstandelingen, die daartoe genegen waren, ten einde tweedracht te zaaien en vooral

---

[1]) Hij werd in 1582 bisschop van Doornik door den invloed van Granvelle, wiens correspondentie met hem eene voorname plaats inneemt in de lijvige verzameling brieven, opgenomen in de thans reeds gedrukte 11 zware deelen der Correspondance de Granvelle, uitgegeven door Piot namens de Académie Royale de Belgique.

[2]) Philippson, Ein Ministerium unter Philipp II (Berlin, 1895), S. 63.

[3]) Hij stierf in 1582.

de Grooten te winnen; tegemoetkoming, zooveel mogelijk, jegens hen, die zich wilden onderwerpen; krachtige voortzetting tevens van den krijg tegen den Prins en diens onverzoenlijke medestanders [1]). Granvelle was van dezelfde meening als vroeger zijne vrienden Viglius en Hopperus, namelijk dat alles in de Nederlanden door het systeem van Alva en zijne opvolgers was bedorven. Vargas en later Roda, die onder Alva, Requesens en don Jan de leiding der zaken feitelijk in handen gehad hadden, waren ook in zijn oog door hunne onbekendheid met taal, gebruiken en menschen de oorzaken geweest van de toenemende verwarring in de gewesten [2]).

Het was Granvelle's geliefkoosde politiek van het „moderata durant", eene politiek, die in de omgeving des Konings ook werd vertegenwoordigd door Fonck, die den post van Hopperus had verkregen. Van de bij zijn optreden reeds aangevangen keulsche onderhandelingen had de Kardinaal weinig verwachting evenals over het algemeen van de zoogenaamde bemiddeling van keizer Rudolf, dien hij niet ten onrechte verdacht van de neiging om de Nederlanden zooveel mogelijk van Spanje los te maken en weder aan het Rijk te verbinden, eene neiging, die met het streven der oude bourgondisch-habsburgsche politiek in lijnrechten strijd was.

Derhalve was de terugkeer van de voornaamste zuidnederlandsche edelen tot de gehoorzaamheid aan den Koning geheel naar zijn zin en bewoog hij dezen zoowel de financieële voorwaarden, die zij stelden, als den eisch tot verwijdering der spaansche troepen grif toe te staan. Ook het krachtig optreden van prins Alexander op militair gebied was voorloopig geheel volgens Granvelle's inzicht en hij ried den Koning den uitstekenden veldheer voorloopig in de landvoogdij te bevestigen. Spoedig evenwel kwam hij tot de overtuiging, dat Margaretha van Parma zelve, met wie hij in de latere jaren eene geregelde briefwisseling onderhield, weder de landvoogdij moest aanvaarden, en de Koning riep haar dan ook in September 1579 op om deze taak op zich te nemen. Terugkeer tot den toestand van vóór Alva's optreden — dat was het doel harer terugroeping, in overeenstemming met de politiek, die eenmaal de oude raadslieden des Konings in de Nederlanden, een Viglius, een Hopperus, hadden aanbevolen. Onder de Hertogin zou haar zoon over het leger blijven bevelen.

---

[1]) Corresp. de Granvelle, VII, p. 403. [2]) Ibid., IX, p. 54.

De zoon, zelf begeerig naar de landvoogdij, was met deze schikking niet ingenomen en toen zijne moeder na lange voorbereiding en aarzeling in Juli 1580 eindelijk in de Nederlanden verscheen, was ook zij spoedig overtuigd, dat, tegenover den dreigenden krijg met Frankrijk en de partij van den opstand tegelijk, niet zij doch haar zoon de leiding der zaken moest hebben. Ook zij verklaarde, dat in een krachtig gevoerden oorlog het eenige redmiddel lag [1]). In dien geest schreven beiden naar Spanje. Noch de Koning noch Granvelle wilde zich in het eerst laten overtuigen. Volgens spaansche gewoonte werd de zaak op de lange baan geschoven en niet dan met tegenzin gaf Philips eerst in den zomer van 1583 eindelijk aan beider wensch gehoor. Toen kon Margaretha, die zich in den tusschentijd zeer weinig met de zaken had ingelaten en sedert een jaar, ook met goedkeuring des Konings, in alles haren zoon liet handelen, naar Italië terugkeeren, waar zij in 1586 overleed.

Evenwel, niet op krijg en onderhandeling alleen vertrouwde Granvelle. Wie de zaken in de Nederlanden met oplettendheid naging, moest erkennen, dat de Prins de ziel van allen tegenstand was. „Als de Prins dood is, is de zaak uit" was het algemeene gevoelen. De gedachte om hem uit den weg te ruimen was dan ook reeds meer dan eens uitgesproken, voordat Granvelle den Koning voorstelde de gedachte aan geheime moordaanslagen, waarin deze reeds herhaaldelijk betrokken was en ook sommige spaansche staatslieden zich vermeidden [2]), te laten varen en den Prins openlijk vogelvrij te verklaren. Hoe afkeerig ook van Alva's wreedheden en Vargas' bloeddorst, de kerkvorst meende, dat de omstandigheden thans zoo iets eischten. Hij betoogde [3]) den Koning in November 1579 de wenschelijkheid ervan en noemde eene som van 30 à 40 000 kronen als den prijs, die „algun desperado", den een of anderen franschen of italiaanschen bandiet, zou kunnen verlokken om zijn leven eraan te wagen; hij wees erop, dat dit in Italië een zeer gebruikelijk middel was en dat de volgens hem vreesachtige Prins — zoo verkeerd beoordeelde de anders geslepen staatsman zijn grooten tegenstander — misschien wel van angst zou sterven.

---

[1]) Philippson, l. l., S. 252.
[2]) Kervyn, VI, p. 81.
[3]) Corresp. de Granvelle, VII, p. 496; vgl. ib., p. 503.

En de Koning liet zich zonder veel moeite bewegen. Nog vóór het einde des jaars ontving Parma van dezen een verzoek om zijn advies betreffende een over Oranje uit te spreken ban. Ook de Hertog en zijne moeder zagen in de zaak geen overwegend bezwaar. Toch wees Parma, door sommige leden van den Raad van State voorgelicht en gewaarschuwd, op de gevaren van zulk een banvonnis. Zou het geen slechten indruk in de Nederlanden maken en Oranje's populariteit niet nog doen toenemen bij den afkeer der Nederlanders van dergelijke praktijken? Diende men niet ook het advies der thans tot de gehoorzaamheid teruggekeerde gewesten in te winnen? Was het wel een vorst waardig, nu de oorlog geen doel scheen te treffen, dergelijke middelen te gebruiken? Zoo hadden die leden gesproken. Maar ten slotte gaf Parma toe, dat de vorst op grond van zijne „staatsmacht", met „God's zwaard" in de hand, het recht had „zulk een man des ongeluks te straffen" en kwam tot de conclusie: „bijgevolg is het niet tegen het geweten." Toch aarzelde hij het hem in Mei 1580 gezonden banvonnis openbaar te maken en moest herhaaldelijk worden aangezet, voordat hij in Juli en Augustus eindelijk het stuk liet drukken en verspreiden.

De „Ban ende Edict by forme van Proscriptie" [1]) tegen den Prins „als hooftberoerder ende bederver van tgeheel Christenrijck ende namentlijck van dese Nederlanden" riep iedereen op „hem te beschadighen, offenderen ende uuter werelt te helpen", hem, „optcorste die ghemeyn peste van der Christenheyt"; het stelde hem „als schelm ende verrader ende vyandt van ons ende vande landen" buiten de wet en beloofde, „opdat die deucht ende vroomheyt gepresen worde", den bedrijver der daad vergeving voor alle misdrijven, den adeldom, als hij dien niet bezat, en 25 000 gouden kronen. Het stuk, dat verder eene uitvoerige beschouwing bevatte over de aanleiding tot den ban, droeg den datum: Maastricht, 15 Maart 1580.

Dat was Granvelle's opzet, door den Prins in December beantwoord met zijne meesterlijke „Apologie oft Verantwoordinghe" [2]), de wel-

---

[1]) Nog eens, met andere belangrijke bescheiden, afgedrukt in den bundel: De Moord van 1584, uitgegeven door J. G. Frederiks ('s Gravenhage, 1884). Vgl. Fruin, De oude verhalen van den moord van prins Willem I, in de Gids 1884.

[2]) Het eerst gedrukt te Leiden, 1581, later herhaaldelijk. De Apologie is vermoedelijk opgesteld door 's Prinsen hofprediker en vertrouwde Pierre de Villers doch met groot persoonlijk aandeel van den Prins (Motley, Rise III, p. 371, noot 1).

sprekende aanklacht tegen den Koning en zijn staatsbeleid, de heldere uiteenzetting van al het gebeurde, de schitterende verdediging tevens van zijn eigen leven en van de taak, die hij zich had gesteld, een historisch stuk van hooge waarde, al is de inhoud niet altijd boven de bedenkingen eener gezonde, rechtvaardige kritiek verheven. Doch wie zal aan een verweerschrift tegen zulk een aanval, aan eene tot de wereld gerichte verdediging te midden van zulk eene worsteling den eisch der strenge onpartijdigheid willen stellen?

Met fierheid wees de Prins in het aan de Staten-Generaal — „naedemael dat wy ulieden alleen in dese werelt voor onse overheeren bekennen" — gerichte geschrift op de taak, die hij zich vrijwillig had gesteld, het streven naar „de wederkeeringhe van de vryheyt eenes so goeden volcks synde door de snoode luyden verdruckt." Punt voor punt worden de beschuldigingen van den ban besproken en weerlegd door een uitvoerig historisch overzicht van 's Prinsen leven in verband met den loop der nederlandsche woelingen, sedert de dagen zijner komst in de Nederlanden als erfgenaam der Nassau's en der Châlon's, zijne voorvaderen, wier diensten aan het huis van Bourgondië worden beschreven. Van de tijden van Karel V, die hem had „aenghenomen ende opghetrocken in sijn camer den tijdt van negen jaeren", tot het oogenblik der uitvaardiging van het banvonnis verdedigt de Prins stuk voor stuk zijne daden en het verzet der Nederlanders onder zijne leiding. Zijne persoonlijke grieven tegen den Koning, die hem zijn zoon en zijne goederen had ontnomen, behandelt hij naast de groote algemeene grieven des volks tegen het „spaensche regiment" van Granvelle tot Parma, welks fouten en misdrijven in de Nederlanden hij in den breede ontvouwt. Ook persoonlijke aanvallen op het karakter des Konings schuwt hij niet; hij bestrijdt zijn vijand Granvelle met de wapens van den spot en de vlijmende ironie, ten antwoord op de smadelijke beschuldigingen, in den proloog van den ban tegen hem uitgesproken. Het slot van het lange verhaal is eene vurige aanmaning aan de Staten-Generaal om te volbrengen „dat ghy hebt willen te verstaen gheven by tmerck van een bundelken pijlen in uwen seghel gegraveert, namelick dat gheen ledt in desen schoonen lichaeme en behoort aen te sien tgene dat syn eyghen is maer tgene dat den gantschen lichame toebehoort." Wanneer men hem niet langer vertrouwt, is hij bereid heen te gaan, al was het „tot aen 't eynde der weerelt"; doch wanneer men onder zijne leiding

wil volharden, zal ook hij blijven strijden en de besluiten der Staten „met aller ghetrouwicheyt handthaven ende voorstaen” overeenkomstig het devies van zijn wapen: „Je Maintiendrai Nassau”, dat vóór en achter het geschrift is afgedrukt. Het gansche geschrift werd vertaald, met een begeleidenden brief aan de koningen en vorsten van Europa gezonden en daarna in grooten getale in de naburige landen verspreid.

Èn de Ban èn de Apologie maakten overal een diepen indruk, vooral bij de bevolking van het Noorden, zoo gehecht aan den „vader des vaderlands.” De Staten-Generaal antwoordden op de aanbieding van 's Prinsen geschrift met eene hartelijke betuiging van tevredenheid over zijne leiding, het verzoek om ook voortaan daarin te willen volharden, eene belofte van krachtige hulp en het aanbod van eene lijfwacht van hunnentwege.

Niet het minst diep was de indruk in Holland en Zeeland, waar men op het punt stond in verband met de verkiezing van Anjou tot algemeen landsheer den Prins de grafelijke waardigheid op te dragen. In afwachting van 's Hertogs komst was verder de in het met hem gesloten verdrag genoemde Landraad door de Staten-Generaal ingericht ten einde voorloopig de regeering te voeren over de gewesten, die onder Anjou zouden komen te staan. Eene commissie uit dien Raad zou als Landraad beoosten Maze in het Noorden resideeren. De omstandigheden leidden er evenwel spoedig toe, dat deze Landraad beoosten Maze op zichzelf kwam te staan en geheel de plaats innam van het College der Nadere Unie, dat in de moeielijke jaren 1579 en 1580 met zooveel talent de zaken in het Noorden had bestuurd.

Wegens deze maatregelen nam Matthias, van wien bij al deze dingen weinig sprake was en die na de verheffing van Anjou zich meer en meer als het vijfde wiel aan den wagen kon beschouwen, in Juni 1581 eindelijk zijn ontslag om met October daaraanvolgende in stilte deze landen te verlaten. De belofte van eene geldelijke schadeloosstelling van *f* 50 000 's jaars bleef niet meer dan eene belofte; door Philips koel afgewezen, door de Nederlanders weinig minder koel bejegend, keerde hij naar Weenen terug: de poging om door het optreden van den jongeren tak van het huis Habsburg de Nederlanden voor dit huis te behouden, was mislukt. De Prins, thans aangezocht om tot de komst van Anjou met de Staten-Generaal het landsbestuur in handen te nemen, aarzelde schijnbaar een oogenblik maar stemde toch weldra toe. De Staten-Generaal bleven in naam de

souvereiniteit uitoefenen; Oranje zou zijne functie in voortdurend overleg met den Landraad, een nieuwen Raad van State eigenlijk, vervullen.

In Holland en Zeeland was de verhouding tusschen de Staten en den Prins nog altijd zeer tweeslachtig gebleven. Aan de eene zijde bezat de Prins de „hooge overheid", de souvereine macht, hem sedert het begin van den krijg opgedragen; aan de andere zijde had hij aan de Staten een groot aandeel in de regeering gegeven, vooral tijdens zijne afwezigheid in het Zuiden, zoodat zij reeds vele bevoegdheden feitelijk uitoefenden, die hun noch rechtens noch zelfs door gewoonte toekwamen. Doch nu de Koning was afgezworen, moest er eenige verandering komen: de Prins kon geen „hooge overheid" als „stadhouder" meer uitoefenen, nu er geen persoon was, wiens stadhouder hij wezen kon; want Anjou begeerde men in deze beide gewesten niet als werkelijk souverein te erkennen.

De hollandsche steden waren zeer gezind overeenkomstig de geheime afspraken [1]) den Prins thans tot Graaf te verheffen en boden hem de waardigheid aan, doch hij wilde er nog niet van hooren, blijkbaar uit vrees om Anjou te ontstemmen, die toch als landsheer der Nederlanden ten minste in naam Graaf ook van Holland en Zeeland moest zijn. Op zijn aandrang werd hem in Juli 1580 onmiddellijk na de afzwering des Konings alleen weder de „hooge overheid" opgedragen voor den tijd van den oorlog, gelijk in 1576, doch met dit groote onderscheid, dat thans het stadhouderschap kon verdwijnen en hij dus wel tijdelijk maar dan toch werkelijk souverein werd. Een nieuw regeeringsreglement, in overleg met hem in Maart 1581 door de Staten van Holland vastgesteld, veranderde den vroegeren toestand der regeering in den grond der zaak dan ook weinig [2]). Ook nu bleef het bestuur voorloopig voor den tijd van den oorlog bij den Prins als „hooft en de hoogste overigheydt", als „souverain ende overhooft" van Holland en Zeeland, met den Raad van Holland en onder voorbehoud van de privilegiën der landen en steden, terwijl de Staten, samengesteld uit de afgevaardigden van adel en 14 steden [3]), steeds

[1]) Vgl. Bor, II, blz. 181 vlg. [2]) Res. Holl. 1581, blz. 64 vlg.

[3]) Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Gorkum, Schiedam, Schoonhoven, Den Briel, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen. Later werden nog Medemblik, Edam, Monnikendam en Purmerend toegelaten.

in een aantal aangewezen belangrijke zaken moesten gekend worden; in kwestiën van contributie, vrede, oorlog en regeeringsverandering zouden ook de andere kleine steden worden opgeroepen. Geen personen buiten de raden of vroedschappen mochten de steden vertegenwoordigen in de statenvergadering, die voortaan alleen in Den Haag zou worden gehouden; in alle zaken zou de meerderheid beslissen, behalve bij beden, subventiën of contributiën, waarin geene stad tegen haar zin kon worden betrokken; in zaken van vrede, oorlog of regeeringsverandering zou bij onderling verschil de beslissing staan aan den Prins en eenige door hem gekozen leden uit zijn Raad of dien van het gewest; drie colleges van gecommitteerde Raden „nevens zijne Excellentie" zouden den Prins in de regeering bijstaan, een voor de algemeene regeering, een voor de financiën, een voor de zeezaken; de invloed der gilden en schutterijen werd bij staatsbesluit vernietigd door het uitdrukkelijk verbod om ze te raadplegen over de zaken des lands [1]), „ten ware met voorgaande gemeene bewillinge van de Staten" — bepalingen, die de regeering in Holland onder den Prins aan de regentenfamiliën verzekerden.

Ook in de andere provinciën was voorziening in de regeering hoog noodig geworden bij de veranderde omstandigheden na de afzwering des Konings, doch om allerlei redenen werd ook hier weinig beslissends tot stand gebracht.

In Zeeland bleef de regeering geheel op denzelfden voet als te voren, vooral door de oppositie van Middelburg, dat nog altijd herstel van zijne rechten tegenover de andere steden van Walcheren eischte, voordat het tot eenige definitieve regeling wilde medewerken; de Prins bleef in het bezit der functiën van Eersten Edele [2]); de Abt van Middelburg was met het Catholicisme in Zeeland verdwenen; de steden, waarbij in weerwil van Middelburg's verzet Vlissingen en Veere bleven verschijnen, vormden hier, zes in getal, met den Eersten Edele het statencollege. Ook hier was in den loop van den krijg wegens de onmogelijkheid om het statencollege altijd vergaderd te houden, een college van Gecommitteerde Raden opgekomen, aan

---

[1]) Kluit, Historie, I, blz. 218; Res. Holl 1581, blz. 111.

[2]) In 1581 kocht hijzelf het markiezaat van Vlissingen en Veere en trad sedert zelfstandig als Eerste Edele op, niet meer voor zijn zoon, dien hij tot nu toe als Heer van St. Maartensdijk had vertegenwoordigd.

welks hoofd sedert Mei 1578 een raadpensionaris de zaken leidde en dat in alle belangrijke zaken geraadpleegd werd.

In Utrecht kon men ten gevolge van allerlei twisten evenmin tot eene definitieve beslissing komen omtrent de verhouding van den voormaligen stadhouder des Konings tot de Staten in de regeering van het gewest. Ook hier was tijdens de troebelen in 1576 een college van Gedeputeerden der Staten ontstaan, dat zich weldra geheel van den ouden stadhouderlijken Raad of het Hof wist los te maken en zich steeds beter organiseerde. Na herhaaldelijk wijzigingen te hebben ondergaan, werd in Juli 1581 ook dit college van Gedeputeerden definitief geregeld: ieder der drie standen, in de Staten vertegenwoordigd, benoemde voortaan drie leden om de kleine zaken af te doen, terwijl de groote aan de Staten zouden voorbehouden blijven [1]).

De vroeger en nog tot in den laatsten tijd overwegende invloed der kapittels in het statencollege [2]), herhaaldelijk reeds door de beide wereldlijke standen met kracht tegengegaan, werd door deze regeling voorgoed gebroken. De macht der katholieke geestelijkheid in het Sticht neigde ten ondergang: een jaar later is zij gevallen voorgoed. Haar invloed was door het toenemen der calvinistische actie ook binnen Utrecht en door den invloed der aanhangers van Duifhuis in de stadsregeering in de laatste jaren zeer gedaald. Hoe hooger de kracht van het Calvinisme wies in de nederlandsche gewesten, des te ernstiger werd ook de politieke macht der geestelijkheid bedreigd. Met aandrang verlangde de burgerij, dat de kapittels, onder welke men menig geheim aanhanger der spaansche regeering, menig overtuigd Katholiek telde, van hunnen invloed op de staatszaken zouden worden beroofd. Zij eischte verbod hunner vergaderingen, ophouden zelfs van den katholieken eeredienst en dreef den gematigden Raad der stad tot krachtiger maatregelen. De Prins bemoeide zich thans met de zaak en liet eindelijk in April 1582 door den Landraad de verhouding der kapittels tot de regeering van het gewest zoodanig regelen, dat de Raad der stad uit de ten deele reeds tot het Calvinisme overgeloopen kapittelheeren tien personen van den Hervormden godsdienst zou kiezen; uit deze tien zouden Ridderschap

---

[1]) S. Muller, De oprichting van het college van Gedeputeerde Staten van Utrecht in Bijdr. en Med. Hist. Gen. 1887, blz. 337 vlg.

[2]) Vgl. Dl. II, blz. 425, waar verkeerdelijk reeds van Geëligeerden werd gesproken.

en steden van het Sticht zeven Geëligeerden hebben te benoemen, die samen den eersten stand in de Staten zouden uitmaken, als wereldlijke personen werden aangemerkt en buiten alle verband met de kapittels zouden moeten beraadslagen en besluiten. Drie van hen, evenzoo door Ridderschap en steden aan te wijzen, zouden zitting hebben in het college van Gedeputeerde Staten.

Zoo was de politieke macht der geestelijkheid geheel vernietigd. De dagen van het Catholicisme waren blijkbaar ook hier geteld. Reeds in 1580 was de openlijke uitoefening van den katholieken eeredienst evenals in Holland en Zeeland ook binnen de stad Utrecht verboden en de Staten hadden voor het gewest dit voorbeeld terzelfder tijd gevolgd, ofschoon eerst eenige jaren later het verbod met kracht werd doorgezet. De oude Aartsbisschop, Frederik Schenk van Toutenburg, die zich te midden van dit alles nog steeds te Utrecht ophield, overleefde den val zijner Kerk slechts kort: hij stierf in Augustus van dat jaar bijna onopgemerkt. De verhouding tot Oranje, onder wiens „gouvernement" als plaatsvervanger van den souverein Utrecht zich begeven had, bleef ook hier even onbepaald als te voren; de Prins weigerde de hem aangeboden souvereiniteit.

Niet minder zonderling was de toestand in Gelderland. Hier waren bij het vertrek van graaf Jan Kanselier en Raden met het bestuur belast. Men had er gehoopt, dat de Graaf slechts voor korten tijd afwezig zou blijven en alleen was heengegaan om orde op zijne eigene zaken te stellen. Doch toen de Graaf niet terugkwam en het gevaar van de zijde van Rennenberg in het Noorden en Parma in het Zuiden het hertogdom bleef bedreigen, toen ook 's Prinsen aandringen [1]) op een spoedigen terugkeer zijns broeders vruchteloos bleef en deze eindelijk in April 1581 formeel zijn ontslag nam, droeg de landdag ook hier in Juli daaraanvolgende den Prins het stadhouderschap op. De Prins weigerde, ten deele weder om Anjou niet te ontstemmen. Thans bood behalve den Graaf van Nieuwenaar, een vurig Calvinist en vriend van graaf Jan, ook de nog altijd tusschen de partijen zwevende graaf Willem van den Bergh, 's Prinsen zwager, zich aan. De talrijke koningsgezinden in Gelderland steunden tegenover den fellen Calvinist dezen laatsten candidaat, die ook anderen, op hun eigen belang bedacht, door beloften tot steun wist te bewegen. Ten slotte betuigde

[1]) Archives VII, p. 453, met het antwoord p. 510.

hij den Prins zoo krachtig zijn lust om „de gherechte saek" [1]) te dienen, dat deze, die hem nog niet vertrouwde, hem eindelijk om hem ten minste niet geheel te verbitteren, hoewel nog altijd zeer koel, aanbeval en de zaak in November haar beslag kreeg. Het feit, dat Leoninus kanselier bleef, scheen waarborg genoeg te bieden voor de trouw van den Graaf. Ook hier waren de omstandigheden er niet naar om de verhouding tusschen Stadhouder en Staten definitief te regelen en bleef alles voorloopig op denzelfden voet.

Zoo ging het ook in Overijsel, Drente en de Ommelanden, waar de gevaarlijke oorlog tegen Rennenberg en Schenck reden genoeg gaf om geene veranderingen van beteekenis aan te brengen en het gezag der Staten door wijzigingen niet te verzwakken. Overijsel had den Prins anders gaarne de souvereiniteit opgedragen.

In Friesland [2]) waren evenals elders in 1576 de Staten meer zelfstandig opgetreden tegenover het Hof, dat met den Stadhouder ook hier eigenlijk het bestuur had te voeren. Rennenberg, die eerst geaarzeld had om aan het college der hier reeds sedert 1532 bestaande Gedeputeerde Staten invloed op het gewestelijk bestuur toe te kennen en de landszaken met hen te behandelen, zag, toen hij daarin eindelijk getreden was, het gezag der Staten hand over hand toenemen, vooral doordat het Hof bleef volharden in zijne koningsgezinde neigingen en daarom zooveel mogelijk buiten de zaken moest gehouden worden. De aanhangers van Oranje dreven meer en meer de ontwikkeling van de macht der Staten in deze richting en behaalden, voornamelijk in de steden gesteund, dan ook, hoewel niet dan na een hevigen strijd, de overwinning in de zaak der aansluiting bij de Unie van Utrecht, een feit, ten gevolge waarvan ook hier de geestelijkheid voortaan niet meer ter statenvergadering verscheen. De steden verkregen in denzelfden tijd, Juni 1579, het recht om naast de vertegenwoordigers der drie plattelandskwartieren als vierde kwartier in de Staten op te treden. Bij het verraad van Rennenberg waren het wederom de Gedeputeerde Staten, die bij de eerste vermoedens tegen den verrader de leiding van het verzet tegen zijne plannen in handen namen en door hun krachtig optreden het gewest uit de spaansche

---

1) Van Reyd, blz. 29.

2) Slothouwer, De wording van het College der Gedeputeerde Staten in Friesland (Vrije Fries 1890, blz. 167 vlg.).

handen redden. De Prins werd nu stadhouder. Ook hier intusschen ontstonden moeielijkheden tusschen Merode, den plaatsvervanger des Prinsen, het toen gereorganiseerde en uit andere personen samengestelde Hof en de Staten over de wederzijdsche bevoegdheden. De luitenant-stadhouder eischte grootere macht; de Staten verlangden, dat hij „op alle landtssaken" met de Gedeputeerden zou overleggen; het Hof wenschte zich niet beschouwd te zien als een zuiver rechterlijk college. De Prins moest in April 1581 naar Harlingen overkomen om de toenemende verwarring te stuiten en slaagde er in om den vrede voor het oogenblik te herstellen, terwijl hij ook hier aan de Staten groote macht verzekerde zonder evenwel de verhouding van zijn luitenant tot hen behoorlijk te kunnen regelen.

Zoo was feitelijk bij de afzwering van Philips in 1581 en in afwachting van de komst van den nieuwen landsheer in de gewesten van het Noorden de regeering in handen van den Prins, als stadhouder, en de Staten: de algemeene landsregeering in die van den Prins, de Landraden en de Staten-Generaal, de gewestelijke regeering in die des Stadhouders en der gewestelijke Staten. In de statencolleges waren, vooral in Holland en Zeeland doch meer en meer ook in andere gewesten, de invloedrijkste leden de vertegenwoordigers der stedelijke vroedschappen, sedert de 15de eeuw gesloten lichamen, wier leden uit de toenmaals heerschende regentenfamiliën bestonden; in Gelderland, Overijsel en Utrecht, in mindere mate in Friesland, hadden de vertegenwoordigers van den grondbezittenden adel zeer veel te zeggen. Zoo was de grond gelegd voor een aristocratischen regeeringsvorm, die de rechten der „gemeente" weinig telde, der gemeente, die in Holland en Zeeland niets, in de overige gewesten zeer weinig had in te brengen bij het beheer der zaken van land, gewest of stad. En, wat voor de toekomst misschien nog belangrijker was, overal had de beschouwing ingang gevonden, dat de oorsprong der souvereiniteit niet lag in den landsheer maar in de Staten als de onderdanen vertegenwoordigende. Zij konden de „hooge overheid" opdragen, aan wie zij wilden, aan den Prins, aan Anjou, aan koningin Elizabeth van Engeland, en zoo lang een dezer het bewind niet aanvaardde, berustte die souvereiniteit bij de Staten zelve — eene opvatting, die groote gevolgen voor de toekomst zou hebben.

Die opvatting was door den Prins veelszins gesteund, eensdeels omdat hij er kracht uit putte bij het verzet tegen Spanje, anderdeels

omdat zijn persoonlijke invloed in de meeste gewesten sterk genoeg was om de bezwaren voor de landsregeering, die eruit voortvloeiden, te kunnen tegengaan. Voorloopig algemeen Landvoogd voor de Staten-Generaal, Ruwaard van Brabant, Stadhouder van Utrecht, Friesland en wellicht Vlaanderen, Hooge Overheid van Holland en Zeeland, invloedrijk in Gelderland, Overijsel en de Ommelanden, was zijn gezag groot genoeg om dat der Staten te overschaduwen. De dankbaarheid, waartoe Anjou jegens hem, den bewerker zijner verheffing, verplicht was, de afhankelijkheid, waarin de nieuwe vorst zich zou bevinden ten opzichte van den machtigsten man in den lande, schenen hem de gelegenheid te geven om ook onder Anjou de rol voort te zetten, die hij onder Matthias had gespeeld, om ook den nieuwen landsheer feitelijk tot zijn werktuig te maken.

* * *

De oorlogstoestand leverde in den loop van 1581 weinig beslissends op. In het Noorden moest Rennenberg het beleg van het door den dapperen Van den Cornput krachtig verdedigde Steenwijk na vier maanden opgeven en zag zich genoodzaakt ter beveiliging van Groningen tegen de benden van Sonoy, Hohenlo, Willem Lodewijk van Nassau en den Heer van den Nienoort, tegen het engelsche regiment van Norris, die hier met Sonoy en Hohenlo den krijg leidde, noordwaarts te trekken. Ziek naar geest en lichaam, teleurgesteld in zijne verwachtingen, door beide partijen als een zwak en onvertrouwbaar man geminacht, vol hartzeer over zijne valsche positie, is de ongelukkige stadhouder des Konings, in zijne laatste dagen binnen Groningen als opgesloten, in die stad overleden (Juli 1581), door weinigen betreurd, door velen gevloekt als de oorzaak der hernieuwing van den onzaligen krijg in het Noorden. Zijne plaats werd tot diepe ergernis van Schenck, die meende, dat hem deze post toekwam, weldra vervuld door den spaanschen veldoverste Francesco de Verdugo, die met zijn onderbevelhebber Baptista de Tassis voortaan hier de guerrilla tegen de staatsche troepen met afwisselend geluk voerde, nu eens in Friesland, Gelderland of Overijsel binnendringende, dan weder door een inval der Staatschen in Groningerland of Drente tot eene verdedigende houding gedwongen, maar door gebrek aan geld en troepen

evenzeer als de staatsche bevelhebbers buiten staat om een beslissenden slag te slaan.

In het Zuiden werd de strijd vooral om Kamerijk en Doornik gevoerd. Anjou slaagde er in de eerste stad nog te redden doch moest uit geldgebrek zijn leger ontbinden, waarop Parma hier de handen vrij kreeg en Doornik kon veroveren, terwijl het kleine leger der Staten in deze streek onder den Prins van Epinoy, bijna den eenigen der zuidnederlandschen Grooten, die nog hunne zijde hield, werkeloos moest toezien. De verrassing van Breda door den vijand bracht Antwerpen nog meer in het nauw en bereidde de verovering van geheel Brabant door Parma voor, terwijl die van Doornik hem gelegenheid gaf diep in Vlaanderen binnen te dringen.

Anjou had gehoopt, dat hem tegelijk met de heerschappij over de Nederlanden ook de hand van Elizabeth zou geworden, en had Engeland alleen verlaten om op de nederlandsche zaken beter het oog te kunnen houden en met zijn broeder en zijne moeder te raadplegen over de daar aan te nemen houding. Een schitterend gezantschap van wege koning Hendrik III was eindelijk het Kanaal overgestoken om plechtig de hand der engelsche vorstin voor den broeder des Konings te vragen. Prachtige feesten werden door het engelsche hof aan de gezanten gegeven en het huwelijkscontract werd in Juni geteekend, zelfs werden reeds de ceremoniën voor het huwelijk nauwkeurig vastgesteld. Evenwel, het was nog niet gesloten en het engelsche volk zag het nog steeds met tegenzin naderen, terwijl de gezindheid der engelsche Koningin zelve minstens twijfelachtig mocht heeten na alles, wat er omtrent het huwelijk reeds verhandeld was, en de plotselinge zwenkingen, die meermalen reeds in hare neigingen opgemerkt waren. Thans scheen de bijna vijftigjarige doodelijk verliefd op den jongen maar verre van bevalligen Valois. Deze vermoedde echter reeds, dat Elizabeth's liefde zeer nauw samenhing met de staatkunde en dat de geheime intrigues der fransche vorstenfamilie met de agenten van Spanje in Frankrijk niet vreemd waren aan de plotselinge verkoeling en de even plotselinge liefdesuitingen, waarvan Elizabeth telkens blijk gaf. Terwijl van de eene zijde over het engelsche huwelijk werd gehandeld, werden aan de andere dan ook de oude plannen op een huwelijk van Anjou met eene spaansche infante door het fransche hof volstrekt niet verwaarloosd. Catharina de Medicis was nog altijd de ziel dezer intrigues naar beide kanten, die haren jongsten zoon òf door het

engelsche òf door het spaansche huwelijk het bezit der Nederlanden, in het eerste geval met gewapenden steun van Engeland, in het andere als huwelijksgift moesten verzekeren [1]).

Eindelijk, in October, stak Anjou zelf weder naar Engeland over om het huwelijk met de Koningin door te zetten, terwijl hij het bevel over zijn leger in Vlaanderen aan zijn getrouwen dienaar, den Graaf de Rochepot, overgaf. Schitterend was de ontvangst, die Elizabeth hem bereidde. Zij sprak hem aan als haren echtgenoot en liet hem als zoodanig eer bewijzen. Reeds waren de ringen gewisseld en wederzijds beloften gedaan, die de laatste sporen van onzekerheid schenen weg te nemen; schriftelijk en mondeling werd de wederzijdsche verhouding vastgesteld en die tot de Nederlanden overeenkomstig de oude verdragen tusschen deze streken en Engeland besproken. Doch op het allerlaatst kwam er weder iets tusschenbeiden: Hendrik III weigerde de hem als noodzakelijk gevolg der verbintenis voorgestelde nauwe alliantie met Engeland tegen Spanje. Nu stond alles weder op losse schroeven en Elizabeth ontzag zich zelfs niet om heimelijk met Parma te onderhandelen. Hoe lang zou Dido Aeneas nog weten te boeien?

In de Nederlanden drong men krachtig op de overkomst van Anjou aan, vooral toen het gevaar voor Vlaanderen scheen toe te nemen. Marnix, die in Engeland was, kreeg in Januari 1582 bevel om den Hertog het ernstige van den toestand onder het oog te brengen en hem tevens te verklaren, dat men, kwam hij niet over, zich genoodzaakt zou zien een anderen beschermer te zoeken. Elizabeth trachtte hem nu eens terug te houden, dan weder zette zij hem aan om heen te gaan; nu eens gaf zij hem hoop, dan weder wilde zij niets van hem weten. Het spel eindelijk moede, gaf Anjou aan Marnix' vertoogen gehoor en verliet Engeland, uitgeleid door zijne grillige verloofde. Hij kwam den 10den Februari met een schitterenden stoet van fransche en engelsche edelen, onder wie zich Elizabeth's gunsteling Leycester en de later in de nederlandsche oorlogen beroemd geworden Philip Sydney, Willoughby en anderen bevonden, te Vlissingen aan, met groote eerbewijzen door Oranje en den Prins van Epinoy ontvangen. Eenige dagen later hield de vorst zijn plech-

---

[1]) Vergelijk over dit alles: Kervyn, Les Huguenots et les Gueux, VI, p. 110 suiv., waar deze intrigues breedvoerig worden geschetst.

tigen intocht in het nog altijd belangrijke Antwerpen, waar hij als Hertog van Brabant werd gehuldigd en voorloopig zijne residentie vestigde. De hierheen samengeroepen Staten-Generaal begroetten den nieuwen landsheer in het begin van Maart.

Het vertrouwen tusschen den nieuwen vorst en zijne onderdanen was in weerwil van alle bij deze gelegenheid gewisselde schoone woorden en den goeden indruk, dien zijne welbespraaktheid en aangename vormen maakten [1]), verre van innig. Nog geen veertien dagen was Anjou te Antwerpen, of hij had te klagen over bemoeielijking van zijn katholiek gevolg door de Calvinisten bij de uitoefening van den godsdienst, waarvoor hij slechts met groote moeite een kerkgebouw aangewezen kon krijgen, over wrijving tusschen zijne lichtzinnige fransche edelen en de ietwat stijve vlaamsche bevolking, over wantrouwen tegenover zijne troepen in Vlaanderen, die zich zelfs binnen Dixmuiden moesten terugtrekken. Vooral was het den antwerpschen Calvinisten een doorn in het oog, dat op aandrang van Anjou den Katholieken, wien in 1580 te Antwerpen slechts doop en huwelijk volgens hunnen ritus en dan nog maar in enkele kerken was veroorloofd, thans meerdere vrijheid moest worden toegekend. Toen dan ook den 18den Maart, op Anjou's verjaardag, de steeds populaire Prins van Oranje door den moordenaar Jean Jauregui gevaarlijk in de linkerwang en het verhemelte gewond werd, was de eerste gedachte van het volk die aan verraad van fransche zijde: de Bartholomaeusnacht kwam velen voor den geest, eene woedende volksmenigte bedreigde de Franschen en niet dan met veel moeite kon men het volk overtuigen, dat de aanslag op den Prins het werk was van een ellendigen spaanschen bankroetier, d'Anastro, en diens dweepzieken baskischen kantoorbediende, die, aangezet door zijn patroon, den aanslag had bedreven en na het bedrijf door 's Prinsen hellebaardiers was afgemaakt. De Prins zelf nam nog op zijn bed maatregelen om het wantrouwen tegen Anjou weg te nemen. Hij schreef tevens ten behoeve der medeplichtigen aan het feit een treffenden, zijn edel karakter en hoogen geest kenschetsenden brief aan Marnix om er voor te zorgen „qu'ils ne les veuillent faire souffrir grand tourment et se contenter, s'ils l'ont mérité, d'une courte mort" [2]). Hoe velen

[1]) Archives VIII, p. 73. [2]) Ibid., p. 80.

zouden in dien tijd en in zulke omstandigheden zoo hebben gedacht en geschreven?

Langzaam, zeer langzaam genas de gevaarlijke wonde, die door 's Prinsen zuster, de Gravin van Schwartzburg, en zijne gemalin, Charlotte, nacht en dag weken achtereen trouw werd verzorgd. Zijne edele gemalin werd het slachtoffer van hare toewijding: zij overleed ten gevolge van overspanning den 5den Mei, een paar dagen nadat de Prins genoeg aangesterkt was om zijn eersten kerkgang te volbrengen. Zijn onverwacht herstel was eene geduchte misrekening voor de tegenpartij, die reeds het gerucht van zijn dood had verspreid en zich daarin had verheugd. Nog in September kon Granvelle maar niet gelooven, dat de Prins, wiens ambten hij reeds aan diens in Spanje vertoevenden zoon had toegedacht, nog leefde.

Het waren gevaarlijke, sombere dagen voor de Nederlanden. Marnix, 's Prinsen vertrouwde, door dezen in de omgeving van den nieuwen landsheer geplaatst, had groote moeite om Anjou in het rechte spoor te houden. De vorst begeerde vurig zich ook in Vlaanderen te doen huldigen en den zetel van zijn bewind naar de oude hoofdstad, Brussel, over te brengen, terwijl de spreekwoordelijke neiging der fransche hovelingen tot verkwisting met de zwakke financieële krachten der nieuwe regeering onophoudelijk in conflict geraakte.

In hooge mate ondervond men vooral de bezwaren der financieële moeielijkheden, samenhangende met de erfelijk gebrekkige inrichting der nederlandsche financiën en den ouden naijver der gewesten onderling, steeds bevreesd om voor hunne naburen te betalen. De Prins van Oranje, door Anjou in de waardigheid van luitenant-generaal in de Nederlanden bevestigd en daardoor zeker van het behoud der positie, die hij onder Matthias had ingenomen, gaf zich veel moeite om alles te regelen, het leger, de hofhouding, de regeering te organiseeren. De Landraden, zoowel die voor het gansche land als die beoosten Maze, stonden hem daarbij krachtig ter zijde, zoodat de verdediging zoowel van het Oosten tegen Verdugo als van het Zuiden tegen Parma op vrij bevredigende wijze kon geschieden, hoewel Lier in Brabant den vijand in handen viel, gevolgd door Oudenaarden in Vlaanderen. Zoo precair werd hierdoor de toestand, dat ook IJperen niet veilig meer was en Anjou zich eerst in Augustus als Graaf van Vlaanderen kon laten huldigen te Gent, waar de calvinistische menigte den katholieken franschen landheer zeer koel bejegende. De vermoe-

dens eener nieuwe samenzwering tegen het leven van Anjou en den Prins beiden scheen echter den band van het gemeenschappelijk gevaar en den gemeenschappelijken strijd tusschen hen te zullen versterken.

De fransche vorst, die de heerschappij over de Nederlanden had aanvaard, gevoelde zich intusschen te midden van het volk, waarover hij moest regeeren, niet te huis. Noch de taal noch de gewoonten der Nederlanders waren geschikt om zijne sympathie te winnen: wat de eerste betreft, zij bood hem en den zijnen groote moeielijkheden aan; de laatsten kwamen weinig overeen met de wufte gebruiken van het zedelooze fransche hof, waar de Hertog en zijne hovelingen waren opgevoed. Het weinig indrukwekkende voorkomen van „le petit Italien", „sa grenouille", zooals Elizabeth hem soms placht te noemen, zijne kleine magere gestalte met het groote hoofd, zijne onregelmatige gelaatstrekken, beantwoordden in weerwil van zijne onmiskenbare elegantie, zijn onuitputtelijken woordenvloed en zijne groote levendigheid niet aan wat het nederlandsche volk zich van zijne heerschers voorstelde. De duidelijk merkbare tegenzin des volks tegen zijne fransche omgeving, het onuitroeibare wantrouwen der Calvinisten tegenover den broeder van den man van den Bloedbruiloft, verbitterden Anjou en niet minder zijne hovelingen. Zij beklaagden zich over de beperking der vorstelijke macht, zoo ongewoon voor een vorst, opgevoed in de absolute denkbeelden der fransche monarchie, in eene omgeving, waar het woord des Konings eene wet was. In Frankrijk was die absolute vorstelijke macht voor de hovelingen een rijke bron van voordeelen, die hier door de beperkende bepalingen van het plechtig bezworen verdrag geheel waren uitgesloten. Kortom, Anjou en de zijnen waren teleurgesteld in hunne verwachtingen: in plaats van roem en eer en voordeel, die zij zich van het optreden in de rijke Nederlanden hadden voorgesteld, vonden zij weinig meer dan wantrouwen, verwarring, onzekerheid. Vooral de hovelingen waren het, die Anjou aanzetten om te trachten zijne vorstelijke macht te vergrooten, hoe dan ook, en zich te onttrekken aan de afhankelijkheid, waarin hij zich tegenover de Staten-Generaal en den Prins bevond.

Maar ook de verwachtingen der Nederlanders waren niet vervuld. Van eene alliantie met Frankrijk, zelfs van eenigszins belangrijken steun van die zijde was voorloopig geen sprake. De weinig talrijke troepen, die Anjou had medegebracht, werden door ziekte en gebrek aan krijgstucht nog verzwakt; plunderend trokken zij door het platte-

land van Vlaanderen, in de steden niet toegelaten, door de boeren met de wapenen in de hand bestreden. Wel werden in den loop van 1582 maatregelen genomen om die wanorde eenigszins tegen te gaan maar het gelukte niet vertrouwen tusschen de fransche troepen en de bevolking van Vlaanderen te vestigen. Ook van Engeland bleek zeer weinig steun te wachten, nu het huwelijk der Koningin met Anjou weder voor onbepaalden tijd was uitgesteld. De Spanjaarden daarentegen, hoewel ook van hunne zijde nog door gebrek aan geld en aan troepen in hunne bewegingen belemmerd, vorderden in Brabant en Vlaanderen steeds meer.

In deze omstandigheden liet Anjou zich door zijne altijd intrigeerende moeder, de listige Catharina de Medicis, de booze geest der laatste Valois, en door de hem omringende hovelingen tot een noodlottigen stap bewegen. Het scheen hem ten gevolge van hunne inblazingen en aanmaningen om zijn gezag op hechter grondslagen te vestigen wenschelijk toe zich van Antwerpen en de voornaamste steden van Vlaanderen meester te maken. Geld werd in Frankrijk en Italië geleend, troepen werden in het Noorden van Frankrijk onder voorwendsel van het zenden van versterking door den maarschalk Biron verzameld. In het laatst van 1582 stonden omstreeks 10 000 man op de nederlandsche grenzen gereed; hun aanvoerder, een volleerd intrigant, begaf zich weldra naar Antwerpen om met Anjou alles te overleggen.

Oranje, hoewel nog altijd zwak, was het gansche najaar te Antwerpen druk bezig met de organisatie der nieuwe regeering en de voorbereiding van den aanvallenden oorlog, waarin men met hulp van het naderende fransche leger en van de nieuw geworven zwitsersche, engelsche en duitsche benden Parma uit zijne stellingen zou verdrijven. Dertigduizend man infanterie en vijfduizend ruiters, door de Staten-Generaal betaald, zouden met Biron's leger in Vlaanderen samenwerken. Tevens hield hij zich op met de verdere regeling van de regeering in Holland en Zeeland, waar men nog altijd niet Anjou maar hemzelven tot Graaf wilde verheffen en niet dan voorloopig wilde berusten in de voor zich door Oranje gewenschte algemeene opdracht der „hooge overheid", terwijl Anjou den grafelijken titel zou dragen. Eindelijk, den 14den Augustus 1582, liet de Prins zich bewegen om de grafelijke waardigheid in beginsel te aanvaarden [1]), doch voorloopig nog in diep

---

[1]) Kluit, Historie, I, blz. 293; Bor, II, blz. 200.

geheim ten einde Anjou's argwaan omtrent zijne bedoelingen niet op te wekken. Over de voorwaarden der opdracht werd in het najaar nader onderhandeld.

De ontevredenheid van den Hertog en zijne hovelingen was intusschen den Prins niet onbekend gebleven en hij vond er aanleiding in om zich in afwachting van wat komen kon, voorzichtig uit Anjou's omgeving terug te trekken, ofschoon hij alle reden tot onaangenaamheden wilde vermijden, rekenende op zijn persoonlijken invloed bij den vorst om hem van onberaden stappen terug te houden en hem niet voor doortastend genoeg aanziende om iets werkelijk gevaarlijks voor de rust der Nederlanden te ondernemen [1]).

Zoo kon het gebeuren, dat de Prins door de gebeurtenissen van Januari 1583 nog verrast werd, hoewel in de onmiddellijk voorafgaande dagen het aantal der Franschen binnen Antwerpen in het oog loopend was toegenomen en verschillende uitlatingen en voorstellen van Anjou en de zijnen betreffende de tot voor de stad genaderde troepen verdenking wekten, zoodat de stadsregeering in den nacht van den 16den op den 17den de wachten had laten verdubbelen en bevel had gegeven om alle vensters te verlichten.

In den vroegen morgen van den 17den begaf Anjou zich naar Oranje om met dezen eene revue over de reeds voor de stad verzamelde troepen te gaan houden, doch de Prins hield zich ziek en weigerde, evenals Norris, aan de uitnoodiging gehoor te geven. Tegen den middag, toen men kon rekenen, dat de burgerij aan den maaltijd was, liet Anjou toch de revue doorgaan, maar, nauwelijks buiten de Kipdorperpoort gekomen, deed hij zijn gunsteling Rochepot door een geveinsden val het afgesproken teeken geven en snelde aan het hoofd der zijnen onder het geroep: „Ville gagnée! Tue! tue!" de stad weder binnen. De Franschen, 3600 man sterk, drongen door tot de Beurs en begonnen reeds te plunderen. Daar weerklonk de alarmklok en roffelden de trommen der tot de wapenen geroepen burgerij, die vreesde voor eene hernieuwing der Spaansche Furie. Een hevig straatgevecht ontwikkelde zich aanstonds. De Franschen werden van de huizen en daken uit bestookt, trokken weldra in verwarring naar de poort terug en werden eindelijk met een verlies van bijna de helft der hunnen verjaagd, terwijl het kanon van de stadswallen den vluchtelingen nog

---

[1]) Archives VIII, p. 143.

menig nadeel toebracht. Oranje, onmiddellijk de leiding van den tegenstand aanvaardende maar tevens vreezende de fransche natie te zeer te verbitteren, wist de gemoederen der burgers door zijn persoonlijk optreden eenigszins tot bedaren te brengen en nog menigen gevangene het leven te redden, terwijl de spoedig ontmoedigde Marnix, die zich steeds een groot vriend der Franschen had betoond, tijdens het gevecht in wanhoop de stad verliet om naar Zeeland te vluchten. Zoo eindigde de Fransche Furie, een tegenhanger van de Spaansche ruim vijf jaren te voren.

Evenmin als te Antwerpen gelukte het plan te Brugge. Beter slaagden de ondernemingen tegen Dixmuiden, Duinkerken en Dendermonde, naar welke laatste plaats Anjou weldra de wijk nam.

Algemeen was de verontwaardiging over het schandelijke aan den aanslag van don Jan herinnerende verraad; niet alleen in de Nederlanden, waar men op vele plaatsen de Franschen mishandelde, doch ook in Engeland en Duitschland en onder de Hugenoten, door wie de Hertog, die in Frankrijk herhaaldelijk van partij had gewisseld, trouwens nooit als een vertrouwbaar persoon was beschouwd. De Prins hield echter voortdurend de schadelijke gevolgen van een openlijke breuk der opgestane gewesten met het fransche koningshuis, met den vermoedelijken aanstaanden beheerscher van Engeland en Frankrijk in het oog en gaf zich onverwijld de uiterste moeite om de eveneens ten hoogste verbitterde Staten-Generaal tot onderhandelingen te bewegen. Anjou bedierf bijna deze welgemeende pogingen des Prinsen om hem met de Nederlanders te verzoenen door verontwaardiging voor te wenden over de hem aangedane behandeling en op hoogen toon van de Staten-Generaal loslating der gevangenen en teruggave zijner papieren te eischen, gelijk hij ook Oranje verwijtingen deed over diens houding. Toch slaagde de Prins erin de Staten tot eene kalm en gematigd antwoord te bewegen en in weerwil van den tegenzin van velen zijner vrienden onderhandelingen met Anjou te doen openen.

De besprekingen werden reeds vóór het einde der maand begonnen te Vilvoorden, waar Anjou zich voorloopig onder bescherming van een fransch garnizoen vestigde, zoolang Brussel hem niet binnen zijne wallen zou willen ontvangen. Met aanwending van al zijne diplomatieke talenten trachtte de Prins in het voorjaar het naar zijne meening

tot iederen prijs te vermijden gevaar af te wenden. Zelfs zijne eigene populariteit zette hij op het spel bij deze onderhandelingen tusschen de verbolgen onderzaten en den trouweloozen landsheer, zich niet storende aan verdachtmaking of argwaan. Hij betoogde met voorbeelden, aan de klassieke, de gewijde, de eigen geschiedenis ontleend, dat men zich met een landsheer, die zulk een daad had gepleegd, toch weder kon verzoenen; hij wees er op, dat men God niet mocht verzoeken en door eene vijandige houding eene lang niet ondenkbare verbinding van Anjou met Parma uit zou lokken; hij gaf de voorwaarden aan, die men Anjou thans zou kunnen stellen en liet de kans uitkomen om alsnog de hulp van Frankrijk te winnen [1]). Van de andere zijde trachtte hij Anjou tot kalmte, tot concessiën te brengen en hem te bewegen de in bezit genomen steden terug te geven. Ook Frankrijk en Engeland poogden op zijn aandrang de beide partijen te verzoenen. Dat werkelijk het gevaar voor eene verbinding van Anjou met Parma niet denkbeeldig was, blijkt uit de geheime betrekkingen, die in het voorjaar van 1583 tusschen deze beiden bestonden en niet geheel verborgen bleven [2]).

Zoo kwam men eindelijk tot een voorloopig accoord, dat den 18den Maart te Dendermonde, waar Anjou toen gevestigd was, werd gesloten. Anjou zou zich naar Duinkerken terugtrekken en zijn niet meer vertrouwd leger ontbinden; later zou hij te Mechelen zijne residentie vestigen; verder zouden de gevangenen te Antwerpen worden losgelaten en zou hem eene som van 90 000 gulden als schadevergoeding worden uitbetaald.

De zaak scheen daarmede geschikt te zijn en op dezen grondslag werd nu verder onderhandeld. Doch de onderhandelingen wilden niet vlotten evenmin als die over het engelsche huwelijk of die over de beloofde hulp van fransche of engelsche zijde. De Hertog, te Duinkerken door zijne wegens de mislukking van het plan verbitterde hovelingen voortdurend in een verkeerd spoor geleid, zelf ziekelijk en teleurgesteld, verliet die stad den 28sten Juni onder voorwendsel, dat de Staten hem geen afgezanten zonden, dat Kamerijk zonder zijne onmiddellijke komst aldaar den vijand in handen zou vallen en dat hij noodzakelijk met zijne moeder en zijn broeder moest overleggen

---

1) Corresp. de Guillaume le Taciturne, V, p. 302.

2) Kervyn, VI, p. 398; Archives, VIII, p. 190.

betreffende de verder te nemen maatregelen. Hij keerde voorloopig naar Frankrijk terug, gevolgd door Biron en de andere deelnemers aan zijn verraderlijken aanslag.

Nog geene maand later, den 22sten Juli 1583, verliet Oranje, die te Antwerpen wegens zijne fransche sympathieën aan persoonlijke beleedigingen bloot stond en er zelfs zijn leven niet veilig achtte, die stad om voorgoed naar Holland terug te keeren.

Juist toen scheen zich eene nieuwe kans op buitenlandsche hulp voor de Nederlanden te vertoonen.

De sedert 1577 opgetreden Aartsbisschop van Keulen, Gebhard Truchsesz von Waldburg, was tegenover den door Spanje gesteunden Ernst van Beieren op den aartsbisschoppelijken stoel verheven door den invloed der protestantsche heeren in de Wetterau, de zoogenaamde „Grafeneinigung", die onder leiding van graaf Jan van Nassau aan den Beneden- en Midden-Rijn zoowel de protestantsche belangen als die van den gravenstand in het Rijk in het algemeen zooveel mogelijk trachtte te bevorderen [1]) en reeds tijdens de onderneming van graaf Lodewijk in 1574 het oog op de nederlandsche zaken gevestigd had. De nieuwe Aartsbisschop vond ook in zijn aartsbisdom en de onmiddellijk daaraan grenzende landen hier en daar groote sympathie voor de protestantsche leer en den in de Nederlanden gevoerden strijd. Met name was dit het geval in de hertogdommen Gulik en Kleef, wier geestelijk en lichamelijk zwakke beheerscher, de oude hertog Willem, sedert de dagen van zijn optreden tegenover Karel V in den gelderschen successie-oorlog nog altijd eene weifelende houding in den strijd tusschen de katholieke en protestantsche Kerken aannam, zoodat zijn zoon, Johan Willem, katholiek bisschop van de naburige bisdommen Munster, Osnabrück en Paderborn was geworden maar zijne dochters met protestantsche vorsten gehuwd waren.

In deze hertogdommen, die, met Berg en Mark vereenigd, aan de nederlandsche grenzen een samenhangend grondgebied van beteekenis vormden [2]), was het Protestantisme vrij sterk, vooral te Wezel en

---

[1]) Ritter, Deutsche Geschichte, I, S. 567 ff.; Lossen, Der Kölnische Krieg, Vorgeschichte, S. 212 ff. Vgl. mijn Lodewijk van Nassau, blz. 106.

[2]) Vgl. Deel II, blz. 389.

Duisburg; de talrijke nederlandsche emigranten, grootendeels Calvinisten, hadden hier grooten invloed. Ook in de naburige rijksstad Aken waren de Calvinisten en Lutheranen talrijk en bezaten sedert omstreeks 1580 zelfs de meerderheid in den stedelijken Raad, dien zij stap voor stap hadden weten om te zetten. In de oude burcht der Katholieken, het „heilige" Keulen zelve, het „duitsche Rome", had de Raad, hoewel katholiek, nooit veel ijver voor de streng-katholieke leer betoond, de nederlandsche emigranten, wier vestiging voor Keulen's handel en industrie van belang was, van het begin af welwillend behandeld en zich alleen door Alva's bedreigingen en den aandrang der katholieke reactie tot vervolging der Protestanten laten bewegen. Die vervolging was nog vóór het vertrek van den geduchten Landvoogd uit de Nederlanden intusschen reeds vrij wat geluwd in weerwil der vertoogen van de geestelijkheid, onder wie vooral de Jezuieten krachtig optraden. Hierbij kwam, dat ook de vorige Aartsbisschop, Salentin von Isenburg, al zeer weinig ijver voor zijne Kerk had betoond en zich evenals de guliksche Hertog tusschen de beide partijen had bewogen tot op het oogenblik, toen hij na lange aarzeling zijne waardigheid nederlegde om in het huwelijk te kunnen treden en zijne neiging tot het krijgsmansleven te kunnen opvolgen.

Onder deze omstandigheden was het geen wonder, dat zoowel op den linker als op den rechter Rijnoever een aantal calvinistische en luthersche gemeenten ten deele heimelijk, ten deele in het openbaar bestonden, niet alleen in de steden maar ook in de dorpen. Die gemeenten vormden eene samenhangende reeks van protestantsche elementen aan den Beneden-Rijn, die aan de eene zijde op het protestantsche Bentheim en Oostfriesland, aan de andere, over de talrijke op de Nassau's steunende protestantsche Graven van de Wetterau heen, op de calvinistische Paltz het oog gevestigd hielden. Vooral de onvermoeide graaf Jan van Nassau onderhield met den calvinistischen Graaf van Nieuwenaar en Meurs, zijn zwager, en met de luthersche Graven van Manderscheid in het Keulsche sedert lang innige betrekkingen. Wat eenmaal zijn dappere broeder Lodewijk had gewild, eene algemeene schildverheffing aan den Rijn om den Spanjaard van deze zijde het hoofd te bieden, scheen nu inderdaad der verwezenlijking nabij te komen. Zoo kon graaf Jan zich met eenige kans op succès voorstellen de vorsten en steden aan den Rijn onder leiding van hertog Johan Casimir van de Paltz door eene groote alliantie te verbinden

en in de nederlandsche zaken te mengen, wanneer ten minste de keulsche kerkvorst en de guliksche Hertog, wier landen midden in het betrokken gebied lagen, zich niet daartegen verzetten.

Aartsbisschop Gebhard had zich in het begin voorzichtig gedragen ten opzichte van den strijd tusschen de beide geloofsovertuigingen en tijdens de in 1579 te Keulen gevoerde onderhandelingen volgens de wenschen des Keizers oogenschijnlijk veeleer de spaansche dan de nederlandsche zijde gehouden, eene volgzaamheid, die hem de toen nog ontbrekende pauselijke bevestiging der door de meerderheid van het domkapittel op hem uitgebrachte keuze had bezorgd. Zijne weinig geestelijke levenswijze bracht hem evenwel reeds in dien tijd tot eene geheime liefdesbetrekking met gravin Agnes van Mansfeld, nog wel eene non, die op zijn verlangen door den Graaf van Nieuwenaar in diens slot te Meurs werd opgenomen om haar verkeer met den kerkvorst gemakkelijk te maken. Sedert 1580 kwam Gebhard op de gedachte om zijne keurvorstelijke waardigheid neder te leggen en, na tot het Protestantisme te zijn overgegaan, zijne geliefde te huwen. Weldra echter veranderde hij eenigszins van plan en trachtte met hulp van Jan van Nassau en de andere protestantsche vorsten in zijne omgeving het zoover te brengen, dat hij ook als protestantsch kerkvorst zijn keurvorstendom zou kunnen behouden op dezelfde wijze als dit reeds met enkele andere bisdommen in Noordduitschland was geschied. Zelfs Luik scheen een oogenblik in deze combinatie opgenomen te kunnen worden wegens Gebhard's kansen op de bisschoppelijke waardigheid aldaar, toen bisschop Gerard van Groesbeeck in 1580 overleed. Daar slaagde echter de spaansche regeering met hulp van den halfslachtigen gulikschen Hertog erin diens neef, Ernst van Beieren, een ijverig aanhanger der katholieke leer, te doen verkiezen, denzelfden vorst, die in Keulen voor Gebhard de vlag had moeten strijken.

Met bekommering had keizer Rudolf den gang der zaken in de Nederlanden en de verheffing van Anjou tot landsheer in die streken aangezien, te meer omdat zijn broeder Matthias, door wien hij deze gewesten ten minste voor het habsburgsche huis had willen behouden, daardoor geheel op den achtergrond werd geschoven. In 1580 had hij bij den rijksdag de dreigende losscheuring der noordelijke Nederlanden met Brabant van het Rijk opnieuw ter sprake gebracht, tevens wijzende op het gevaar, waarin het evenzoo in naam toch ook

nog deel van het Rijk uitmakende Kamerijk zweefde, om met deze gewesten bij Frankrijk te worden ingelijfd. Maar noch de protestantsche noch de meeste katholieke vorsten wilden van een krachtig optreden des Rijks in de Nederlanden hooren, voornamelijk uit vrees voor een oorlog met Frankrijk [1]). Na heel wat gehaspel besloot de rijksdag tot weinig beteekenende maatregelen om de aan de Nederlanden palende kreitsen eenigszins in staat te stellen zich tegen overschrijding hunner grenzen door de oorlogvoerende partijen te verdedigen.

Evenmin kon de Keizer in Aken zijn wensch naar de verwijdering der protestantsche raadsleden doorzetten; hoewel door Parma en Willem van Gulik gesteund, kon de katholieke partij de akensche Protestanten niet bedwingen en bleef in deze zoo dicht bij de nederlandsche grenzen gelegen stad tot ergernis der spaansche regeering feitelijk godsdienstvrijheid bestaan.

Ernstiger scheen nog het gevaar aan den Rijn te worden, toen het geheim, waarin de Aartsbisschop zijne ware gezindheid tot nog toe verborgen had, in den loop van 1582 allengs uitlekte en het gerucht van zijn aanstaanden overgang en zijn voorgenomen huwelijk zich verbreidde. Plotseling, zonder met zijne bondgenooten te raadplegen, wierp tegen Kerstmis Gebhard het masker af, trok met eene gewapende macht naar Bonn, maakte zijn overgang tot het Protestantisme bekend en verklaarde, dat onder zijne regeering de beide godsdiensten in het aartsbisdom voortaan op gelijken voet zouden behandeld worden; kort daarna huwde hij met gravin Agnes. Het was een overijld besluit, dat door alle bondgenooten van den afvalligen kerkvorst werd afgekeurd. Op dat oogenblik toch was men tot gewapend verzet tegen een te wachten aanval van katholieke zijde volstrekt niet in staat en ook prins Willem van Oranje, die van de duitsche vorsten weinig placht te verwachten, bleek niet zeer geneigd hen gewapenderhand te steunen, wat trouwens met het oog op den verwarden toestand in de Nederlanden niet te verwonderen was. Van hoeveel belang zou anders het optreden van een protestantschen Aartsbisschop te Keulen voor den nederlandschen opstand geweest zijn, vooral in verband met de alliantie-plannen van graaf Jan! Men sprak reeds van den op dezelfde wijze te wachten overgang van den Bisschop van Straatsburg.

Doch het was er nog verre van af, dat de Keizer en de Katho-

---

[1]) Ritter, l. l., S. 575.

lieken zoo iets zouden toelaten. Het in meerderheid katholieke domkapittel van Keulen bracht op eigen gezag tegen den afvalligen Aartsbisschop een leger in het veld; op verzoek des Keizers zond Parma eene afdeeling troepen onder graaf Karel van Aremberg naar het keulsche gebied; tegelijk verscheen eene pauselijke deputatie om den kerkvorst formeel af te zetten. De zoogenaamde keulsche oorlog nam toen een aanvang en bood van den beginne af den Katholieken gunstige kansen. Het domkapittel koos Ernst van Beieren, den luikschen Bisschop, in de plaats van Gebhard.

Op aandrang van graaf Jan van Nassau trad nu Johan Casimir weder als de voorvechter der protestantsche zaak in Keulen op. Tegenover de benden van den Aartsbisschop en het leger van dezen vorst, dat in den zomer van 1583 in het Keulsche binnendrong, stelde zich een beiersch-spaansch leger naast dat van het domkapittel, steunend op de spaansche en luiksche vestingen aan de Maas, die Parma van sterk garnizoen had voorzien.

De verschijning van Johan Casimir op het tooneel van den keulschen krijg was zeker niet geschikt om den Prins van Oranje vertrouwen te schenken in den gang der keulsche zaken: de Paltzgraaf was immers in 1578 zijn groote tegenstander in Vlaanderen geweest en nog de steun der vlaamsche Calvinisten, die in hem een man naar hun hart zagen. Toch bewoog de algemeene sympathie der nederlandsche Calvinisten voor den paltzischen ijveraar de Staten-Generaal in Augustus geldelijke hulp te beloven voor de onderneming.

Die toezegging stond misschien ook in verband met aanbiedingen, door Vlaanderen opnieuw aan Johan Casimir gedaan, nu Anjou de zaak der Nederlanden scheen te willen opgeven en het gewest door Parma's benden bedreigd werd. De Prins van Chimay, zoon van den Hertog van Aerschot, die zeer tegen zijns vaders zin tot de partij der Staten was teruggekeerd en weldra stadhouder van Vlaanderen was geworden[1]), was de bewerker van deze aanbiedingen geweest, die wederom ten doel hadden om in Vlaanderen een tegenwicht tegen 's Prinsen invloed te verkrijgen op dezelfde wijze als zijn vader en de andere Grooten indertijd Matthias tegenover den Prins hadden willen stellen.

---

[1]) Dit tot ergernis van den Prins van Epinoy, die op dezen post had gehoopt maar nu onmiddellijk het land verliet en zich naar Frankrijk begaf.

Intusschen, zeer spoedig verliepen de keulsche zaken in het nadeel der Protestanten. Johan Casimir voerde weinig uit met zijne als van ouds onbetaalde en plunderende benden; hij keerde reeds in October terug naar de Paltz, waar zijn broeder, de Keurvorst, was gestorven en hem thans de voogdij over zijn jongen neef toekwam. Gebhard's troepen werden uiteengejaagd en slechts met moeite kon de voormalige kerkvorst zich in het voorjaar van 1584 op geldersch gebied redden, terwijl de staatsche benden in die streken, door Parma bedreigd, het niet waagden in het aartsbisdom door te dringen. De eene keulsche vesting na de andere viel den nieuwen Aartsbisschop in handen en de zaak van Gebhard bleek weldra verloren te zijn, hoewel de Staten ter elfder ure diens veldoverste, graaf Adolf van Nieuwenaar, nog met geld en ammunitie trachtten te steunen. De voormalige Aartsbisschop leefde sedert op kosten der Staten te Delft.

De Prins, hoewel deze gebeurtenissen met oplettendheid gadeslaande, werd door den afloop versterkt in zijn oude meening, dat afdoende hulp alleen van Frankrijk kon komen. Zijn huwelijk in April 1583 met Louise de Coligny, de dochter van den admiraal, de weduwe van den tegelijk met dezen vermoorden Teligny, had zijne betrekkingen tot de Hugenoten nog inniger gemaakt en een duidelijke aanwijzing geleverd van de richting, waarin hij zich wilde blijven bewegen. Ook na het verraad van Anjou moest in ieder geval de goede verstandhouding met Frankrijk bewaard blijven.

Die gezindheid had in Antwerpen zoowel als in Vlaanderen opnieuw hevige ergernis gewekt en ook de gentsche Calvinisten hadden het hoofd weder opgestoken, de onvertrouwbaarheid der Franschen verwenschend en hun eigen verzet tegen 's Prinsen politiek hernieuwend. Oranje's vriend Ryhove zag in het altijd bewegelijke Gent zijn aanzien belangrijk dalen; Hembyze, 's Prinsen felle tegenstander, werd daarentegen in Augustus 1583 weder uit de Paltz teruggeroepen onder den indruk van het groote gevaar, dat Vlaanderen dreigde uit het Zuiden, waar Parma in korten tijd Duinkerken, Nieuwpoort, Veurne en Dixmuiden had bemachtigd. Men sprak te Gent, waar de intrigant Chimay eene dubbelzinnige rol speelde en blijkbaar weder tot onderwerping aan den Koning overhelde, van onderhandelingen met Parma op eene wijze, die den Prins terecht zeer verontrustte en hem tot ernstige waarschuwingen aanleiding gaf met betrekking tot

de wenschelijkheid eener „goede correspondencie" tusschen „de goede stadt van Ghent" en de overige landen [1]. In het voorjaar van 1584 trad ook zelfs Hembyze met Parma in overleg.

De stemming in Vlaanderen, die ook in Brabant eenigen steun vond, was het vooral geweest, wat den Prins na het vertrek van Anjou aanleiding had gegeven den zetel der landsregeering naar het Noorden over te brengen, naar het Noorden, waar de opstand nog altijd de meeste kracht ontwikkelde. Ook de omstandigheid, dat te Antwerpen in de vergadering der Staten-Generaal juist de afgevaardigden uit het Noorden wegens den grooten afstand en de aanzienlijke reis- en verblijfkosten dikwijls ontbraken, terwijl daarentegen in den Landraad beoosten Maze, die met grooten ijver en onder ernstige bezwaren van financieëlen aard voornamelijk de verdediging der oostelijke en noordelijke gewesten had te leiden, meer en meer alleen personen uit het Noorden zaten [2], maakte eene verplaatsing van het centrale bestuur naar het Noorden wenschelijk. Het centrale bestuur was toen weder in handen der Staten-Generaal gekomen, want na Anjou's verraad had de Landraad, die hem ter zijde moest staan en waarvan de Raad beoosten Maze — naar wij weten — eigenlijk slechts eene commissie was, zich ontbonden. Zonderling en verward werd de toestand van het landsbewind, nu naast de Staten-Generaal toch de Landraad beoosten Maze bleef bestaan. Nog zonderlinger werd de inrichting der regeering in April 1583, toen bovendien op grond van de bepalingen der Unie afgevaardigden der noordelijke gewesten te Utrecht bijeenkwamen en zoo nog eene afzonderlijke vertegenwoordiging der Nader-Geunieerde Provinciën van het Noorden zich begon te constitueeren, die vooral met den Landraad beoosten Maze samenwerkte maar zich met de Staten-Generaal weinig inliet. Deze nieuwe vergadering hield zich voornamelijk bezig met de bespreking van plannen tot eene betere regeling der verdediging van het Noorden, die haar, zooals duidelijk bleek, vrij wat meer ter harte ging dan de belangen van Vlaanderen en Brabant.

De beide zuidelijke gewesten beklaagden zich over deze nieuwe afscheiding der noordelijke doch de laatsten bekommerden zich weinig hierom, hoewel het gevaar voor het nog in staatsche handen verkee-

---

[1] Archives VIII, p. 294, 300, 391 suiv.

[2] Muller, De wording van den staat der Vereenigde Nederlanden, blz. 289.

rende gebied in het Zuiden steeds ernstiger werd en ten slotte bijna alleen nog slechts Gent, Brugge, IJperen, Ostende en Sluis in Vlaanderen, Brussel, Mechelen, Dendermonde en Antwerpen in Brabant het met groote moeite tegen Parma's opdringend leger konden volhouden, terwijl het platteland zoo goed als geheel verloren ging. Ook het kort te voren verraste Eindhoven, het belangrijke Steenbergen en menige kleine vlaamsche en brabantsche vesting viel den vijand in handen. Kamerijk was een tijdlang nog door Anjou verdedigd, maar thans ook door dezen opgegeven en overgelaten aan de fransche bezetting onder den Heer van Balagny. Overal dreigde verraad, overal slopen Parma's agenten rond en deden Parma's brieven en beloften hunne uitwerking onder de moedelooze Staatschen in het Zuiden.

Inderdaad, er was reden voor moedeloosheid. Ook in het Noorden maakte de Spanjaard vorderingen. Verdugo had wel het beleg van Lochem moeten opheffen maar bleef met zijn leger in den Achterhoek en maakte zich bij verrassing van Zutphen meester. Steenwijk werd door zijn onderbevelhebber Tassis overvallen en bemachtigd. En de Landraad was niet in staat hun behoorlijk het hoofd te bieden: geldgebrek, daarmede samenhangende muiterij onder de staatsche soldaten, hevige twisten tusschen den oploopenden Hohenlo en de andere staatsche bevelhebbers, klachten over ongelijke verdeeling der lasten tusschen de gewesten waren aan de orde van den dag. De van beide zijden gebrandschatte bevolking van Overijsel, Gelderland en Drente zuchtte onder de gevolgen van de thans reeds langer dan drie jaren in deze streken woedende guerrilla, die vooral op de plattelandsbewoners drukte en deze, die voor de groote meerderheid nog altijd katholiek was, van harte naar het einde van den opstand door onderwerping aan den Spanjaard deed verlangen. In de Ommelanden leed men eveneens groote schade door de voortdurende strooptochten der spaansche bezetting van Groningen en de omliggende schansen. In Friesland lagen steden en platteland voortdurend met elkander overhoop en trachtten de uitgeweken spaanschgezinden hunne vrienden tot onderhandeling met Parma te brengen, terwijl ook hier het landvolk door de spaansche strooptochten tot wanhoop werd gebracht.

Het was gelukkig voor de Nederlanden, dat Parma door geldgebrek in zijne bewegingen werd belemmerd. Hij had wel een leger van 60 000 man onder zich, maar de helft daarvan moest hij gebruiken voor de garnizoenen der talrijke vestingen en de andere helft

werd evenzeer als de staatsche legers slecht betaald [1]). De *f* 900 000 per maand, die de Koning, naar men berekende, voor dit leger had uit te geven, waren een te zware last voor de sedert jaren uitgeputte spaansche schatkist en het zilver en goud, de kostbare specerijen en andere waren, uit Amerika en Indië aangevoerd, waren verre van voldoende om de jaar op jaar toenemende uitgaven te bestrijden. Dikwijls klaagde dan ook Parma in zijne brieven aan de regeering te Madrid, dat hij op de gunstigste tijdstippen dikwijls genoodzaakt was „met de armen over elkander" den loop der gebeurtenissen in de Nederlanden af te wachten.

Hoogst bedenkelijk was daar voor de zaak van het verzet de zonderlinge houding van Willem van den Bergh, die sedert zijn optreden als stadhouder van Gelderland wel zijn plicht feitelijk nog niet had verzaakt doch steeds door Parma werd aangezocht om zijne vroegere afspraken en beloften gestand te doen en.... die aanzoeken niet ten eenenmale afsloeg. Eene tusschen hem en Parma gevoerde correspondentie van verdachten aard werd in November 1583 ontdekt, tot groote ergernis van Leoninus en de andere staatsche ambtenaren, die den Graaf met zijne edele gemalin, 's Prinsen zuster, zijne drie zoons en eenige zijner vertrouwde vrienden onmiddellijk deden gevangen nemen. Allen werden naar Holland gevoerd, waar men den Graaf een jaar lang te Delfshaven gevangen hield. Zijne plaats werd ingenomen door Adolf, Graaf van Nieuwenaar, die, in de keulsche zaken gemengd, voor dezen post met het oog op de plannen van samenwerking in het Keulsche als aangewezen was.

Diep was de smart van den Prins over deze treurige familiegebeurtenis. Toch verloor hij den moed niet. Hij deed, wat hij kon, om de overal haperende samenwerking tusschen de bondgenooten te bevorderen en de onderhandelingen met Anjou in weerwil van alles, wat er gebeurd was, voort te zetten ten einde Frankrijk niet geheel van de zaak der Nederlanden los te maken. Hij bezwoer de Staten „qu'on ostast toute passion", dat men toch geen gehoor zou schenken aan de „Espaignolisez, quy ne tendent qu'à vous rendre vos amis ennemis" [2]). Hij ontkende niet, dat er van beide zijden fouten begaan waren, maar hij meende „cela se doibt oublier": gelijk eenmaal

---

[1]) Van Meteren, fol. 195.

[2]) Archives VIII, p. 251.

Philips de Goede en Brugge in weerwil van de hevigste twisten weder goede vrienden geworden waren, moest men ook nu alles vergeven en vergeten en Anjou weder als landsheer aannemen. Aan de andere zijde trachtte hij den Hertog gunstig te stemmen en van onderhandelingen met Parma af te houden. Hij maande de Gentenaren dringend aan zich aan de andere gewesten te houden en kwam er zelfs toe met zijn persoonlijken vijand Hembyze, die nu weder te Gent almachtig was en Ryhove geheel had overvleugeld, ja verdreven, weder in correspondentie te treden. Hij zette de weinig ijverige gewesten Holland en Zeeland aan om meer voor de algemeene zaak te doen en de geldverlegenheid van den Landraad, de voornaamste oorzaak van den slechten loop der zaken in het Oosten en Zuiden, door krachtigen steun van financieelen aard te verminderen.

Hoe ernstig de toestand in het voorjaar van 1584 zich liet aanzien, blijkt uit menig geschrift van dien tijd, niet het minst uit een brief van Februari van den Prins aan graaf Jan, waarin hij den treurigen staat der zaken uiteenzet [1]). Met fierheid kon hij daarin schrijven, dat hijzelf in het geheel niet ontmoedigd, „aulcunement intimidé", was, en zonder zelfoverschatting mocht hij zeggen, dat dit alles wel niet gebeurd zou zijn, als men zich naar zijn raad had gedragen, hem had willen gelooven. Toch moest ook hij erkennen, dat hij den ondergang des lands nabij zag, als er niet spoedig redding kwam: de goedgezinden, zegt hij, beginnen ontmoedigd te worden en het zal niet lang meer mogelijk zijn om het volk met woorden, vertoogen en betuigingen in het spoor te houden. Kon graaf Jan van de duitsche zijde geen hulp verleenen, bleef koningin Elizabeth in hare neutrale houding volharden — en beide gevallen waren aanwezig — dan was immers Frankrijk de eenige mogendheid, die redding kon aanbrengen. Dit betoogde de Prins zijn broeder nog eens in twee belangrijke brieven van Maart 1584, waarin hij duidelijker dan ooit de grondslagen zijner politiek openlegt [2]), brieven, die als zijn politiek testament mogen beschouwd worden.

„On me dit que je me doy deffier du parti de France. Les dangers qu'il y a de ce costé ne me sont incogneus, ains peult estre mieux cogneus qu'à ceulx qui en parlent, et me touchent de plus près qu'à

[1]) Archives VIII, p. 313 suiv.

[2]) Archives VIII, p. 339 suiv.

nul aultre." Aan wien moet hij dan meer vertrouwen schenken? „Les princes d'Allemaigne ont esté si souvent sollicitez et nous n'en avons receu aulcun secours ny apparence, non pas en parolles seullement" en, als men hulp ontving van die zijde, zou het nederlandsche Calvinisme deerlijk te lijden hebben van de vijandige Lutheranen. Alleen kunnen de Nederlanden, hoe eensgezind ook optredend, zich naar zijne overtuiging niet blijvend tegen Spanje verzetten. Daarom is Frankrijk, de oude vijand van Spanje, zijne eenige hoop. „Vos théologiens et plusieurs aultres disent que c'est contre la parolle de Dieu", maar — let wel — slechts de minderheid is protestantsch in de Nederlanden en bij die minderheid is de groote menigte, hoewel sterk in het ijveren tegen Anjou en de Katholieken, als het op daden aankomt zwak en onzeker, zooals in oogenblikken van gevaar herhaaldelijk is gebleken. Bovendien is het nog volstrekt geen evangelie, dat men geen vorst van een ander geloof mag gehoorzamen of zich niet in eene alliantie met zulk eenen mag inlaten: de geschiedenis van de aartsvaders, van David en Salomo, van de Zwitsers en Polen, van de duitsche vorsten in de dagen van Maurits van Saksen levert er de bewijzen van. Men kan immers vrijheid van godsdienst bedingen en waarborgen! „Et encores vous m'escrivez qu'il y en a de si présumtieux que de toucher ma conscience et mon honneur, ce que je trouverois fort estrange, si je ne cognoissois de longue main l'ingratitude qui est aux hommes et le désir effréné de mal parler." Fier antwoordt de Prins: „Wie is de man ergens in de wereld zoo stoutmoedig, dat hij durft raken aan eens anders geweten? En wat de eer betreft, tot een broeder kan ik zonder omwegen daarover spreken: is er iemand, die meer heeft gearbeid, geleden, verloren om de kerken te vestigen, te steunen, te handhaven dan wij? Laat hen die mij beschuldigen", zoo zegt hij, „meer en beter doen dan ik: ik zal hen dienen en, zooveel ik kan, in eere houden. Blijf gij, broeder, mij steunen met uw raad ter verdediging van de goede zaak, waarin „Dieu m'en faisant la grâce, je suis delibéré de finir mes jours et de n'appoincter jamais avecq l'Espagnol, sachant que de tel appoinctement dépendroit la ruine des Eglises de ce païs et de plusieurs aultres, une tyrannie généralle sur touts les subjects de ce païs et particulièrement" — een argument, dat op graaf Jan zijne werking nooit miste — „la destruction de toute nostre maison." Onoverwinnelijk is de spaansche macht niet, zooals meermalen reeds in dezen oorlog

is gebleken. Wel is de macht des Konings groot in vergelijking met 's Prinsen krachten, maar God zal helpen bij de verdediging der zaak van vrijheid en geweten en van het leven van zoovele brave menschen, waarover de spaansche wreedheid „als een zondvloed" zou stroomen, als men den Spanjaard zijne oude macht liet herwinnen. Daarom wil hij standhouden en geen gevaren voor zich en de zijnen schuwen of zich schuldig maken „à une misérable désertion." Tegenover hen, die verzoening met Spanje aanraden, kan hetzelfde argument gekeerd worden, dat zij tegen Frankrijk aanwenden: is het dan wèl geoorloofd zich te onderwerpen aan den geliefden zoon des Pausen en niet aan den „twijfelachtigen" Katholiek, die Frankrijk regeert? Neen, de Franschman is altijd nog beter dan de Spanjaard. Nog eens „je ne veux pas nier qu'il n'y ait danger des deux costés mais s'il nous fault passer par dessus une de deux planches, je crois que chascun choisira plustost la plus large et la plus ferme." En de Koning van Spanje is veel machtiger dan die van Frankrijk, dus meer als souverein te vreezen. Hij verklaarde zich besloten tot ieder uiterste voor de verdediging der landen, van den godsdienst en de vrijheid, „espérant que Dieu, par quelque moien que se soit, ne m'abandonnera point en une si juste et si nécessaire querelle, dequoy je Le prie de tout mon cœur."

Zoo sprak de Prins in het gevaarlijke tijdsgewricht in het voorjaar van 1584. Op hetzelfde oogenblik was de regeering van Gent openlijk met Parma begonnen te onderhandelen, eene onderhandeling waarbij de thans heimelijk tot den vijand overgeloopen Hembyze [1]) de hoofdrol speelde. Slechts de omverwerping van Hembyze's regeering door de tegenpartij belette den afval van Gent. Hembyze werd met zijne helpers, de Schotten Roland York en Seaton, op het oogenblik dat hij de stad aan Parma zou overleveren, gevat en bij den nog altijd gevangen Champagney geplaatst. De val van IJperen in April was intusschen een nieuw nadeel, dat Vlaanderen trof, weldra door dien van Brugge gevolgd. Eenige dagen later werd Hembyze te Gent weder hersteld en zette zijn verraderlijk spel voort.

Terzelfder tijd werd Anjou ernstig ziek. Zijne ziekte, eene borstkwaal, bleek van slependen teringachtigen aard te zijn. Toch gingen zijne onderhandelingen met Oranje en de Staten-Generaal voort en schenen,

---

[1]) Corresp. de Granvelle, XI, p. 481 suiv.

dank zij 's Prinsen onvermoeide pogingen, tot een goed einde, tot zijne wedererkenning als landsheer te zullen leiden. Men was het over de voorwaarden weder zoo goed als eens, toen de fransche vorst den 10den Juni 1584 te Château-Thierry, waar hij zich in den laatsten tijd had opgehouden, overleed. Hij was ongeveer dertig jaren oud geworden.

De dood van Anjou was een gevoelige slag voor de politiek van den Prins. Met hem was de man verdwenen, die als bindend lid tusschen Frankrijk en de Nederlanden had kunnen dienen, het hoofd der zoogenaamde „politieke" partij in Frankrijk en als zoodanig de vertegenwoordiger van het verzoenende element in de fransche burger- en godsdiensttwisten, de tusschenpersoon, als men wilde, tusschen Hugenoten en Katholieken, dien de Prins ook om die reden in de immers nog grootendeels katholieke nederlandsche gewesten als den meest geschikten landsheer beschouwde.

Thans bleef, wilde men dezelfde politiek blijven volgen, niets anders over dan koning Hendrik III zelf als landsheer aan te nemen, want het hoofd der fransche Hugenoten, Hendrik van Navarre, hoewel thans troonopvolger, had meer hulp noodig dan dat hij die kon verstrekken. De Staten-Generaal gaven dan ook met goedkeuring van den Prins hunnen gezanten, die in last hadden met Anjou te onderhandelen, dadelijk de opdracht den franschen Koning de souvereiniteit aan te bieden op dezelfde voorwaarden als met zijn broeder waren afgesproken [1]). Doch de ijverzucht van Engeland op den franschen invloed in de Nederlanden; de onmiddellijke oorlog met Spanje, die voor Frankrijk uit eene aanneming van de souvereiniteit zou volgen; de gevaren, die voor den binnenlandschen toestand van zijn eigen rijk zouden ontstaan, wanneer hij tot ergernis der katholieke Franschen openlijk met den Prins en diens calvinistische vrienden gemeene zaak maakte — dat alles weerhield den franschen Koning voorloopig het aanbod aan te nemen.

Tegelijk met de onderhandelingen met Anjou waren ook die over de verheffing van den Prins tot de grafelijke waardigheid in Holland en Zeeland weder opgevat.

---

[1]) Kervyn, VI, p. 533.

De beide gewesten begeerden hunne zelfstandigheid zoowel tegenover Anjou als tegenover de andere provinciën te bewaren en hadden zich deze bij alle onderhandelingen met den nieuwen landsheer voortdurend voorbehouden. Sedert het begin van den opstand hadden zij eene afzonderlijke plaats ingenomen en door den loop der zaken was die afzonderlijke positie bestendigd. De Pacificatie van Gent en de Unie van Brussel, die de eerste moest versterken en hernieuwen, hadden hun de zelfstandigheid uitdrukkelijk gelaten; de Unie van Utrecht was vooral door hen erkend, omdat zij de gelegenheid bood om de andere gewesten als hun voormuur te doen optreden, ofschoon zij zich om dien voormuur, waar het op financieelen steun ter verdediging aankwam, tot groote ergernis van het College der Nadere Unie en zijn opvolger, den Landraad beoosten Maze, feitelijk weinig offers wilden getroosten. Om de Staten-Generaal plachten zij zich weinig te bekommeren en de instelling van een Hoogen Raad voor Holland en Zeeland in 1582 als hof van appèl voor deze beide gewesten had ze ook op rechterlijk gebied geheel zelfstandig gemaakt, terwijl de overige gewesten nog altijd den Grooten Raad van Mechelen in dit opzicht min of meer erkenden. Zij wilden daarom den Prins reeds spoedig na de afzwering van Philips gaarne tot hun afzonderlijken landsheer verheffen. De Prins echter betoonde weinig lust in die eer, eensdeels om Anjou niet in zijne souvereiniteitsrechten te krenken, anderdeels juist omdat hij zulk eene afzonderlijke positie der beide gewesten in den nederlandschen staat, dien hij zich dacht, niet goedkeuren kon. Zoo bleef de zaak ook sedert het najaar van 1582 slepen.

Onder den indruk der Fransche Furie waren de onderhandelingen over de opdracht met meer kracht voortgezet, doch eerst den 5den April 1583 kwamen adel en afgevaardigden van groote en kleine steden van Holland eindelijk tot de definitieve bezegeling van de opdracht, waarvan den Prins eene officieële akte werd verstrekt. Daarna begaf men zich aan het behandelen der voorwaarden, waaronder hij plechtig als Graaf zou worden ingehuldigd.

Allerlei bezwaren — niet alleen die, welke de behandeling der zaken in het veelhoofdige lichaam der Staten reeds van ouds belemmerden — vertraagden de hierover geopende onderhandelingen [1]. Holland wilde niet zonder Zeeland tot de zaak overgaan en in het

---

[1]) Kluit, Historie, I, blz. 299 vlg.

laatste gewest was Middelburg, dat zijne rechten tegenover Veere en Vlissingen bij iedere gelegenheid wilde verzekeren, voortdurend aan het tegenstribbelen. In Holland zelf toonden Amsterdam, Gouda en Den Briel zich langen tijd bevreesd om erop in te gaan uit vrees voor krenking hunner privilegiën en ontevredenheid onder de burgerij. Men hoopte verder nog Utrecht in de combinatie te kunnen opnemen. De argwaan der overige provinciën en van Anjou moest voorzichtiglijk worden ontzien, terwijl ook andere plannen tot versterking van de algemeene landsregeering voor het oogenblik de aandacht trokken bij de groote gevaren, die van de zijde van Parma en Verdugo dreigden. Bovendien leverde het vaststellen der voorwaarden zelve allerlei moeielijkheden op: de regenten wilden tegenover den Prins zooveel mogelijk de macht in handen houden, die zij in de laatste jaren hadden bezeten.

Zoo werd het December 1583, eer men de voorwaarden had samengevat in een ontwerp, dat den 30sten dier maand na overleg tusschen den Prins en de Staten van Holland van weerszijden werd aangenomen maar vóór de huldiging eerst nog aan de vroedschappen der steden zou worden voorgelegd, terwijl men de weerstrevende leden, Amsterdam en Gouda, intusschen door eene bezending tot toegeven hoopte te brengen.

De voornaamste leiders der Staten, onder hen de advocaat Buys, de pensionaris van Rotterdam, Johan van Oldenbarnevelt, die van Enkhuizen, François Maelson, die bij al deze onderhandelingen de hoofdrol speelden, hadden de hand ook in de opstelling dezer voorwaarden. De nieuwe Graaf zou souverein zijn en wel absoluut d. i. zonder iemand, wien ook, boven zich te erkennen, met losmaking dus van alle banden met het Rijk. Hij moest de privilegiën en de Unie handhaven en mocht geene nieuwe privilegiën geven, geene verdragen sluiten, geene andere steden, heerlijkheden of plaatsen onder zijne bescherming nemen, geene ordonnantiën betreffende justitie of politie uitvaardigen, geene verandering in de munt brengen, geene nieuwe tollen instellen zonder toestemming der Staten. De „ware christelijke gereformeerde religie" zou met uitsluiting van andere worden gehandhaafd, terwijl met toestemming der Staten eerstdaags eene algemeene regeling op godsdienstig gebied zou worden gemaakt onder beding, dat niemand in zijn geloof of geweten mocht gemoeid worden. De voornaamste ambten, in het bijzonder die van president, raad, grif-

fier, lid en griffier van het te vormen leenhof, houtvester, baljuw, drost, bevelhebber eener vesting, dijkgraaf, schout, zouden door den Graaf bezet worden uit eene hem door de Staten van elke provincie aangeboden nominatie van drie personen. De Staten mochten vergaderen, als zij wilden, terwijl de Graaf ze jaarlijks op den 1sten Mei moest bijeenroepen om te handelen over de landszaken en privilegiën. Geen omslag of heffing mocht geschieden buiten eendrachtige toestemming der Staten, behalve in zaken van oorlog of verdediging, waarbij $^2/_3$ der stemmen voldoende zou zijn; beden voor zich en zijn huis moest de Graaf zelf in persoon ter statenvergadering aanvragen. De nederlandsche taal zou de officieële taal zijn. De Graaf zou als admiraal zorgen voor handel en scheepvaart, voor nering en bedrijf, voor veiligheid van toegangen en stroomen; ook moest hij eene goede ordonnantie op het jachtrecht maken, die alle bezwaren daartegen zou wegnemen. De ambtenaren en edellieden van de hofhouding moesten voor het meerendeel inboorlingen zijn. Een Raad van 12 personen, door den Graaf en de Staten aangesteld en door hem ten hoogste met nog twee vermeerderd, zou hem bij de regeering ter zijde staan volgens eene door hem en de Staten gezamenlijk te maken instructie. De Graaf mocht geen oorlog voeren, geen vrede of bestand sluiten, geene verbonden aangaan, niet met vreemde mogendheden handelen dan met toestemming der Staten. Hij moest nog andere punten toestaan, die zij uit de Joyeuse Entrée van Brabant of uit het traktaat met Anjou wilden overnemen. Hij kreeg de beschikking over de domeinen. Ingeval van overtreding van dit verdrag door den Graaf zou men van de gehoorzaamheid aan hem ontslagen zijn. Bij zijn overlijden mochten de Staten een zijner wettige zonen onder nader te bepalen voorwaarden tot Graaf verheffen.

Dat is de inhoud van het merkwaardige stuk, waarbij de Prins de souvereiniteit over de beide gewesten zou hebben aanvaard op voorwaarden, die, in menig opzicht herinnerend aan het oude ideaal van alle nederlandsche gewesten op staatsrechtelijk gebied, de in het stuk zelf genoemde Joyeuse Entrée, nog verder dan deze gaan in de beperking der vorstelijke macht door die der Staten, dat is hier der stedelijke regenten in de eerste plaats.

In den loop van het voorjaar van 1584 werden in de vroedschappen der hollandsche steden deze voorwaarden behandeld, eene werkzaamheid, die in Juni zoover was gevorderd, dat dertien steden ze

hadden onderteekend, terwijl eenige andere zich genegen verklaarden het eerstdaags te doen. Gouda meldde den 6den Juli, nadat herhaalde bezendingen tot die stad gericht waren, dat het zou toestemmen, als Zeeland het deed; Amsterdam aarzelde nog, verlangde de voorwaarden nog eens te onderzoeken en verklaarde ze niet te zullen teekenen, tenzij Zeeland ze aannam en zijne eigene schutterij en notabele burgers ze goedkeurden. De tegenstand in Amsterdam ging vooral uit van den daar zeer invloedrijken burgemeester Cornelis Pieterszoon Hooft, wiens bedenkingen in de verklaring der stad in hoofdzaak werden onderschreven. In Holland zou men ten slotte echter dezen tegenstand wel hebben overwonnen en ook in Zeeland, waar men intusschen nog lang niet zoo ver was gekomen, zou geen ernstig verzet te wachten zijn geweest, terwijl Utrecht misschien spoedig gevolgd zou zijn. Wij bezitten nog eene memorie van den Prins, in het begin van Juli opgesteld, waarin hij Holland aanmaant ter wille van zijn eigene eer en van het algemeen belang, van de algemeene zekerheid in den lande eindelijk een besluit in deze zaak te nemen. De Prins laat daarbij niet na duidelijk te doen uitkomen, dat het plan niet van hem maar van de Staten was uitgegaan, en geeft eenige punten aan, die bij de plechtige huldiging in het oog gehouden moesten worden [1]).

Toen juist gebeurde, wat door 's Prinsen vrienden sinds lang gevreesd was. Na Jaureguy hadden verscheidene andere moordenaars dezelfde plannen gekoesterd maar zij waren vóór de uitvoering gevat of op andere wijze niet tot hun doel geraakt. Een dweper uit Franche Comté, Balthasar Gérard, slaagde, helaas, beter [2]).

Sedert jaren, met name sedert het optreden van prins Willem tegen don Jan, had Gérard het plan opgevat den rebel tegen zijn Koning, den vijand der katholieke Kerk te dooden. Na de afkondiging van den ban was zijne begeerte om de daad te bedrijven, zijn geloof aan eene goddelijke missie te dezen opzichte, hem opgelegd, onweerstaanbaar geworden en in het voorjaar van 1582 had hij zich daarom naar

[1]) Archives VIII, p. 428.

[2]) Het officieële, in hoofdzaak door Villers op last der Staten-Generaal opgestelde Discours de l'assaissinement, in eene slordige hollandsche vertaling overgezet onder den titel: Verhaal van de Moort (Delft, 1584), is herdrukt in de bovengenoemde collectie van Frederiks. Vgl. voor de geloofwaardigheid: Fruin, De oude verhalen enz., blz. 15 van den afzonderlijken afdruk van dit Gidsartikel.

de Nederlanden begeven, waar hij zich eerst eenigen tijd te Luxemburg ophield. De poging van Jaureguy en hare mislukking was hem hier tot zijn leedwezen ter oore gekomen en toen had zijn plan vaste vormen verkregen. Een Jezuiet te Trier en een monnik te Doornik hadden hem, zooals hij later op de pijnbank verklaarde, tegen Paschen de biecht afgenomen en, hoewel wegens bijkomende omstandigheden bezwaar makende, hem ten slotte toch in zijn voornemen gesterkt. Ook de raadsheer Assonleville had in denzelfden geest met hem gesproken [1]). Onder een valschen naam wist hij zich in Mei 1584, als de zoon van een slachtoffer der katholieke vervolging, te Delft toegang te verschaffen tot den hofprediker des Prinsen, Villers, wien hij eenige blancseings toonde, door hem te Luxemburg aan Mansfeld, den stadhouder aldaar, ontstolen. De hofprediker, door zijn voorgewend vurig Calvinisme misleid, zond hem naar den in Frankrijk vertoevenden gezant der Staten-Generaal, Noël de Caron, die hem op zijn verzoek belastte met de overbrenging van het bericht van den dood van Anjou aan den Prins. Gérard, bij dezen ter nadere mededeeling van bijzonderheden omtrent dit sterven op zijne slaapkamer ontvangen maar op deze ontmoeting niet voorbereid en daardoor, zooals hij later zeide, tot zijn spijt ongewapend, verklaarde zich aanstonds bereid om het antwoord op die mededeeling aan den gezant te brengen.

Den 8sten Juli vertoonde hij zich aan het Prinsenhof te Delft, de uitgangen bespiedend en de gelegenheid om te ontvluchten opnemend. Ontdekt, verklaarde hij zijne tegenwoordigheid daar uit zijne aarzeling om in zijne slechte plunje de tegenover Oranje's woning gelegen kerk te bezoeken. Van den Prins, dien men hiervan had verwittigd, ontving hij eene som gelds om zich beter te voorzien. Hij kocht er van een soldaat der lijfwacht pistolen en kogels voor en begaf zich op den middag van Dinsdag, den 10den Juli, naar het Hof, waar hij den Prins, die juist met de zijnen naar de eetkamer ging, zijn paspoort vroeg. De Prinses was zeer getroffen door het ongunstig uiterlijk van den man maar haar echtgenoot lette weinig op hem en beval hem het gevraagde te geven. Na den maaltijd, te twee uur, ging de Prins in een deftigen tabbert gekleed, met de zijnen langzaam en peinzend uit de eetkamer, waar hij met zijn gast, den leeuwarder burgemeester

[1]) Vgl. Fruin, l. l., blz. 19.

Ulenburgh, een levendig gesprek had gevoerd over de friesche zaken, door eene kleine vestibule naar de trap, die naar boven leidde. Plotseling sprong de moordenaar van onder eene kleine donkere boog, die naar een nauwen gang voerde, te voorschijn en schoot zijn wapen af, waaruit twee kogels den Prins ter hoogte van de longen en de maag in de borst troffen. De wonde was doodelijk. De Prins riep uit: „Mon Dieu, ayez pitié de mon âme! Mon Dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple!" [1]), antwoordde nog met een flauw „ja" op de vraag, of hij zijne ziel niet in Christus' handen stelde, en gaf na weinige oogenblikken den geest, den laatsten meewarigen blik uit zijn brekend oog gevestigd op de Prinses en zijne zuster, die in hevige ontroering bij hem stonden.

Zoo was het einde van den grooten vorst, wien de nederlandsche natie in de eerste plaats hare zelfstandigheid te danken heeft. Zijne uitnemende staatsmanstalenten, zijne onvergelijkelijke energie, zijn nooit gebroken moed en vast vertrouwen op de rechtvaardigheid zijner zaak, zijne ruime denkbeelden omtrent de toen nog zoo schaars begrepen vrijheid van godsdienst en geweten, zijn onbekrompen zin voor volksvrijheid en zelfregeering geven hem recht op de bewonderende hulde van den nakomeling gelijk zij hem de innige bewondering en aanhankelijke liefde schonken van zoovelen, die bij zijn leven in hem „den vader des vaderlands" eerden, den man „vry van eyghen baet, dryvende tghemeene beste" [2]), „steets met sorghen, arbeyt ende ernstighe saeken ommegaende", zich geen tijd gunnende om te rusten van zijne vele beslommeringen.

Die aanhankelijke liefde kwam nooit sterker uit dan in de droeve dagen van verbijsterende smart, die op den moord volgden. Diepe verslagenheid heerschte bij velen in de opgestane gewesten, heftige verontwaardiging tegen den moordenaar, die onder de vreeselijkste pijnigingen het leven moest laten, heftige verontwaardiging ook tegen den Koning, wiens banvonnis den vreeselijken moord had uitgelokt. En de tranen van duizenden begeleidden de baar van den grooten Oranje naar de laatste rustplaats.

---

[1]) Over de echtheid dezer woorden, „eene dierbare nalatenschap, die het nederlandsche volk zich door geen onrechtmatigen twijfel mag laten betwisten", zie men Fruin, l. l., blz. 20.

[2]) Van Reyd, blz. 50.

Van duizenden, niet van alle inwoners der gewesten. Vele vurige Katholieken verheugden zich van harte over den dood van den man, in wien de opstand als het ware belichaamd was, de opstand, die hun ten slotte de vrijheid tot uitoefening van den hun dierbaren godsdienst had gekost [1]). Zij zagen in den dood van „den tyran van 't Nederlandt" in het klooster van St. Aagten, waar eenmaal de ongelukkige pastoor Musius had geleefd, eene vergelding voor het misdrijf, door Lumey tegen dezen edelen priester en de Gorkumsche martelaren gepleegd, de rechtmatige straf God's voor al wat 's Konings gezag en hunne Kerk, naar zij meenden, door 's Prinsen toedoen had geleden. En in den moordenaar zagen zij niet den misdadigen verraderlijken dweper, die hij was, maar den martelaar voor hun geloof, wiens deerlijk lot zij betreurden, wiens nagedachtenis zij vereerden, wiens hoofd zij als eene kostbare reliek naar Keulen wisten te redden, wiens roem zij door eene heiligverklaring wenschten te vergrooten — een plan, dat eerst na ruim eene halve eeuw is opgegeven [2]). Zoo grievend miskenden ook tijdgenooten de edele bedoelingen van den grooten Oranjevorst, die, zoowel uit een algemeen menschelijk als uit een bijzonder staatkundig oogpunt, de verdediger was geweest der vrijheid van godsdienst en geweten voor allen, die daarom, zooveel hij vermocht, de Katholieken tegen den geloofshaat der vurige Calvinisten had beschermd en menigmaal zijne populariteit bij de laatsten in de waagschaal had gesteld.

Met bekommering zagen de opgestane gewesten de toekomst te gemoet, beroofd als zij waren van den grooten leider, die hen tot hiertoe met vaste hand den weg had gewezen, die te midden van de ernstigste omstandigheden nooit den moed had verloren, vertrouwende op Gods hulp, op de onuitputtelijke vindingrijkheid van zijn geest, op de kracht zijner overredingskunst, op zijne onvergelijkelijke kennis van menschen en zaken, op de rechtmatigheid eindelijk van het verzet tegen tirannie en gewetensdwang, waaraan hij, hoe dikwijls ook tot zijn diepe ergernis miskend in zijne bedoelingen, nooit een enkel oogenblik heeft getwijfeld.

---

[1]) Men zie de Historie Balthazars Gerardt alias Serach, in den boven vermelden bundel. Vgl. Fruin, l. l., blz. 21 vlg.

[2]) Vgl. Fruin, l. l., blz. 44.

TWEEDE AFDEELING.

DE DAGEN VAN MAURITS EN OLDENBARNEVELT.

HOOFDSTUK I.

DE TOESTAND DER NEDERLANDEN IN 1584.

Bij den dood van prins Willem waren de Nederlanden verre verwijderd van den bloeienden staat, waarin zij nog gedurende de eerste jaren van Philips' regeering hadden verkeerd en die toenmaals de bewondering van den vreemdeling, de trots van den landzaat uitmaakte. In alle gewesten hadden de nu bijna twintig jaren durende woelingen en krijgstochten de noodlottigste gevolgen voor de welvaart na zich gesleept.

Vlaanderen was door den Beeldenstorm reeds in de eerste dagen van de woelingen tijdens Margaretha hevig geteisterd: zoowel het platteland als de steden hadden tooneelen van verwarring en verwoesting aanschouwd, die toen nergens in die mate zich hadden voorgedaan. Vervolgens waren de Boschgeuzen gekomen en hadden de afgelegen hoeven geplunderd, de kloosters en kerken opnieuw geteisterd en in vlammen doen opgaan. En de wraak van Egmond's benden, van Alva's soldeniers had hier niet minder woeste plundering en brandschatting over de bevolking gebracht, vooral ten platten lande. Acht jaren lang was toen in Vlaanderen de oorlogsfakkel niet ontbrand maar de na Requesens' dood muitende spaansche soldaten, die zich te Aalst een roofnest hadden uitgekozen, waarheen van heinde en verre alle buit werd gesleept, hernieuwden de tooneelen van verwoesting en brandschatting. Daarna was de wilde strijd tegen de Malcontenten gevolgd, van Gent uit door de woeste benden van Ryhove met niet minder verbittering gevoerd dan door de verwilderde en verwaarloosde volgers zelve van Montigny. Vooral de streek om IJperen, Doornik en Veurne had daarvan hevig te lijden gehad. De troepen van Anjou, de door de vlaamsche bevolking verafschuwde Franschen, bij wie de plunderzucht als ingeboren scheen, waren toen

gekomen. Eindelijk waren Parma's benden de maat komen volmeten, van stad tot stad de staatsche troepen terugdringend en het platteland beroovend van het weinige, wat het nog bezat. Is het wonder, dat Vlaanderen in 1584 eene woestenij geleek en de arme landbevolking snakte naar het einde van al die ellende?

Dat einde naderde, zoo het scheen, met rasse schreden. Nadat Brugge zich had onderworpen en Dendermonde de poorten had geopend, kon het van alle zijde omringde Gent niet lang meer stand houden. Een hevige kamp ontspon zich nogmaals tusschen de partijen in deze oude hoofdstad van Vlaanderen: het eene oogenblik dreef de partij van den vrede boven, het andere zag die van de Staten zegevieren. Wel was Hembyze, het hoofd thans der spaansche partij, gevangen en werd hij, van verraad, moord en diefstal beschuldigd, den 4den Augustus ter dood gebracht, maar de verwarring in de stad verminderde niet, terwijl van Antwerpen en van Holland en Zeeland in die treurige dagen van algemeene consternatie en vrees voor eigen behoud geen hulp kon worden verwacht evenmin als van Frankrijk. Zoo onderwierp zich in September Gent aan den Hertog van Parma op voorwaarden, die overeenkwamen met wat voor andere in onderwerping komende steden was bepaald: uitsluitende handhaving van het Catholicisme, verlof tot vertrek voor andersdenkenden met have en goed, behoud der privilegiën, algemeen pardon. Alleen Ostende, Sluis en enkele andere plaatsen aan de Scheldekust hielden thans nog staatsche bezetting; overigens was geheel Vlaanderen door Parma onderworpen.

Maar hoe keerde het tot de gehoorzaamheid aan den Koning terug? Het schitterende, bloeiende Vlaanderen van weleer was eene woestijn geworden. Met de vernietiging der welvaart ten platten lande was die in de steden gepaard gegaan. De nijverheid was te gronde gericht door het vertrek van honderden protestantsche gezinnen naar Engeland en elders, omstreeks 1580 vooral naar de veiliger gewesten Holland en Zeeland, thans bij den overgang van de eene vlaamsche stad na de andere nog in grooter getal dan te voren. Ook de handel had zware verliezen geleden in den oorlogstijd, toen alle verkeer eigenlijk had stilgestaan. Zoo was Vlaanderen in 1584 niet meer dan een schaduw van wat het nog vóór 20 jaren was geweest: zijne verwoeste dorpen konden slechts met moeite hun bestaan volhouden, zijne verlaten steden vervielen meer en meer en zonken terug tot den rang

van landstadjes, wier trotsche hallen en uitgestrekte omwallingen een steeds treuriger beeld van verlatenheid en verloren grootheid opleverden. Hoe ellendig het er gesteld was, blijkt uit het feit, dat herhaaldelijk zich wolven tot om en binnen de muren der steden vertoonden. En men was niet aan het einde der beproevingen, zoolang Ostende, Sluis en de vestingen aan de Schelde nog in handen der Staatschen waren.

Niet minder treurig was de toestand van Brabant en Henegouwen. Hier waren het de veldtochten van prins Willem in 1568 en 1572 geweest, die de eerste ellende hadden veroorzaakt, te erger door de wijze, waarop Alva den Prins had bestreden, namelijk door verwoesting van het platteland om hem door gebrek aan levensmiddelen tot den aftocht te noodzaken. De plunderende fransche en waalsche benden van den Prins hadden hier dan ook vreeselijk huis gehouden. Later had de krijg tegen don Jan vooral in deze streken gewoed, terwijl Henegouwen door Anjou's plunderziek leger tot wanhoop was gebracht. Thans was Parma sinds vijf jaren bezig Brabant te onderwerpen en trokken zijne benden aanhoudend het gewest in alle richtingen door. Ook hier was stad na stad in onderwerping gekomen en geraakten Brussel en Antwerpen steeds meer in het nauw. Brussel, nog altijd door Hendrik de Bloyere, thans als burgemeester, in het verzet tegen de spaansche heerschappij geleid maar van alle zijden door Parma geblokkeerd, leed weldra hongersnood. De dappere Olivier van den Tympel, Oranje's veldoverste, die er het bevel over de troepen voerde, begon den moed te verliezen en het oor te leenen aan Parma's voorstellen, terwijl ook hier de bevolking vurig naar het einde van den krijg verlangde. Toch bleef de stad nog den ganschen winter weerstand bieden te midden van de wassende ellende, die tot formeelen hongersnood oversloeg. De hoop op hulp van Frankrijk hield nog den moed staande; kwam deze niet, dan was het lot der stad beslist. Eerst in Maart 1585 heeft Brussel zich aan Parma overgegeven; in den volgenden zomer moest ook Mechelen weder vallen.

Veeg was ook de toestand van het ongelukkige Antwerpen, welks handel sedert jaren kwijnde, ja thans zoo goed als geheel was verdwenen. De bemachtiging van Vlissingen in 1572 door de Geuzen en de daarmede samenhangende bemoeielijking van het verkeer op de Schelde had den antwerpschen handel reeds een hevigen slag toegebracht. De uiterste inspanning van Mondragon's dappere troepen en

Avila's vloten had de zeeuwsche stroomen niet uit de handen der Geuzen kunnen verlossen: de Schelde werd meer en meer gesloten. De Pacificatie van Gent had hierin wel verbetering gebracht, maar, was zij niet tot stand gekomen onder den indruk der Spaansche Furie, die de reeds lang twijfelachtige veiligheid van den vreemden koopman te Antwerpen in zulk een ongunstig licht had gesteld? Toch was, nu de Geuzen niet langer de rivier blokkeerden, de Schelde weder geopend en aanstonds had de herleving van de veiligheid van het verkeer aan Antwerpen het uitzicht op herleving van zijn handel bezorgd. Tegenover de zeerooverij op de Noordzee en den Oceaan werden krachtige maatregelen genomen. Eene ordonnantie op het zeewezen, door de Staten-Generaal uitgevaardigd, stelde vast, dat geen koopvaardijschip uit de nederlandsche havens mocht zeilen dan behoorlijk bemand en bewapend naarmate van de grootte van het schip, waaromtrent vaste bepalingen werden gemaakt, die streng werden gehandhaafd [1]). In 1580 werd er te Londen een consulaat opgericht, dat zorgen moest voor de handhaving der oude contracten en bepalingen omtrent den wederzijdschen handel tusschen Engeland en de bourgondische gewesten; in het algemeen had dit consulaat verder te waken voor de belangen van den nederlandschen koopman in die streken. Maar op den duur kon de aanhoudende oorlogstoestand niet anders dan een noodlottigen invloed op den handel en de veiligheid van den koopman oefenen. Nog telde de stad 90 000 inwoners, minder wel dan zij in het midden der eeuw had kunnen aanwijzen maar toch genoeg om haar een aanzienlijken invloed in de Nederlanden te verzekeren, wanneer haar handel slechts mocht blijven bestaan. De krijg naderde echter van de landzijde meer en meer de muren van Antwerpen, zoowel van den vlaamschen als van den brabantschen kant. Parma's benden stroopten in Brabant reeds jaren lang tot voor de poorten der stad. Nog erger werd het, toen zij zich in 1584 van het aan de overzijde der rivier gelegen land van Waes meester maakten. De Fransche Furie was Antwerpen op het verlies van den ten deele naar Middelburg maar grootendeels naar Hamburg verplaatsten engelschen handel gekomen [2]). Thans was de stad zoo goed als omsingeld en Marnix, die er door den Prins op het einde

---

[1]) Van Meteren, fol. 173.

[2]) Van Reyd, blz. 42. Vgl. Ehrenberg, Hamburg und England (Jena, 1895).

van 1583 tot buiten-burgemeester was aangesteld, zag het oogenblik aankomen, waarop Parma de stad werkelijk zou gaan belegeren. In den voorzomer van 1584 nam deze daartoe de eerste groote maatregelen. Op den dag van den moord op prins Willem bemachtigde hij het nog niet geheel afgemaakte staatsche fort Liefkenshoek. Hij begon aan de Schelde boven en beneden Antwerpen forten te bouwen tegenover de staatsche te Lilloo en elders en legerde zich met zijne hoofdmacht te Beveren en Calloo, vast besloten om de stad thans met kracht aan te vallen. Daarmede was „de bijl aan den wortel gelegd." Het is geen wonder, dat het in deze omstandigheden met Antwerpen's handel zoo goed als gedaan was; ook hier verlieten nijveren en kooplieden in steeds grooter getal de onveilige plaats om zich in Holland of Zeeland te vestigen, naar Engeland of Hamburg de wijk te nemen. Ook wanneer Antwerpen zou gevallen zijn, was zijn handel geheel tot stilstand gedoemd, zoolang Zeeland nog in der Geuzen macht zou blijven.

Waarlijk, men had omstreeks 1580 in het Zuiden voldoende reden om met Renon de France te klagen over den schromelijken achteruitgang der zuidelijke gewesten, vergeleken vooral met Holland en Zeeland, waar sedert het ophouden van den krijg in die streken zelve handel en nijverheid met reuzenschreden waren vooruitgegaan. Het eenige gebied, dat in deze streken nog op eene betrekkelijke welvaart kon bogen, was het thans neutrale Luik, dat echter ieder oogenblik moest vreezen weder in den oorlog gemengd te worden, zoolang nog niet het gansche Zuiden zich aan den opstand had onttrokken.

Niet minder bedenkelijk dan in Brabant en Vlaanderen was de toestand in het Overmaasche en in Gelderland.

Hoe zwaar de Maasstreek door de veldtochten van den Prins, dien van graaf Lodewijk in 1574, eindelijk door het optreden van Parma aan deze rivier in 1578 en 1579 was getroffen, is uit de beschrijving dier wapenfeiten en hunner gevolgen voor het platteland duidelijk geworden. Thans was het Overkwartier, behalve Venloo, zoo goed als geheel in spaansche handen en woedde de keulsche krijg ook in deze streken tusschen de benden van Nieuwenaar en die van Aremberg. Verdugo's plunderende scharen vertoonden zich, sedert Zutphen was gevallen, allerwege in den Achterhoek en op de Veluwe. Ook hier begon de bevolking vurig naar het einde van den krijg te ver-

langen; Nijmegen en Doesburg verzoenden zich in het voorjaar van 1585 met den Koning en zelfs Arnhem zou dit voorbeeld hebben gevolgd, wanneer niet de Graaf van Nieuwenaar deze neiging in de hoofdstad van zijn stadhouderschap met kracht had onderdrukt. Overal waren het de talrijke Katholieken, die, verlokt door de gunstige voorwaarden, waarop vele brabantsche en vlaamsche steden waren overgegaan, verontwaardigd over de onderdrukking van hun geloof door de calvinistische regeeringen, begeerende een einde te zien aan de brandschatting, de wanhopige verwarring, waaraan ook het platteland van Gelderland reeds jaren achtereen was blootgesteld, tot onderhandeling met Parma dreven en geene gelegenheid lieten voorbijgaan om over het beheer der Staten te klagen. De handel op den Rijn stond geheel stil. De kaperij tierde ook op die rivier sedert het weder uitbreken van den krijg in 1578 welig en drie jaren later was de toestand zoo verergerd, dat de oude handelsweg zoo goed als gesloten was [1]), tot groot nadeel zoowel van de geldersche en overijselsche steden als van de naburige duitsche landen.

Dezelfde omstandigheden deden zich voor in de noordelijker gelegen streken, waar nog altijd de guerrilla voortduurde en na de bemachtiging van Steenwijk door den Spanjaard de toegang tot het platteland van Friesland voor dezen open lag, terwijl Willem Lodewijk en Hohenlo niet bij machte waren om met de onvoldoende geldmiddelen en de zwakke legerafdeelingen, waarover zij konden beschikken, meer te doen dan de friesche steden te beveiligen en in den omtrek van Groningen de plundertochten van Verdugo en Tassis in Friesland met gelijke munt te betalen. Het landvolk van Drente, Friesland en Groningen was zoo voortdurend in de wapenen om er de bij afwisseling plunderende staatsche en spaansche benden te weerstaan. Hongersnood en pest teisterden die zwaar bezochte streken, vooral in 1581, toen binnen Groningen alleen 13 000 menschen aan de pest stierven [2]). De berichten uit die streken zijn vol van kleine gevechten, van brandschatting en plundering, die er als het ware tot de natuurlijke verschijnselen van het leven begonnen gerekend te worden en een toestand van algemeene verwildering ten gevolge hadden. Groningen's vroeger zoo bloeiende handel, reeds omstreeks 1570 door de Water-

---

[1]) Archives VII, p. 381, 517.

[2]) Kroniek van Phebens (Werken Hist. Gen., no. 7), p. 89.

geuzen deerlijk benadeeld, verliep thans geheel en al, want jaren achtereen werd de stad zoo goed als geblokkeerd. „Dus waren de ongelukkige boeren nu den vijand, dan den vriend ten prooi; niemand bekommerde zich om hun lot" [1]). De watervloed van 1585, hoe ernstig ook, scheen een ramp van mindere orde vergeleken bij het dagelijksche lot der bevolking van stad en land na Rennenberg's afval.

Zoo stond het in de „bedorvene provinciën" [2]) Gelderland, Utrecht, Friesland en Overijsel, die zich reeds in 1579 buiten staat verklaarden iets bij te dragen voor den gemeenschappelijken krijg tegen den Spanjaard. Hoe gunstig echter stak bij dat alles de toestand van Holland en Zeeland af!

Ook deze gewesten hadden de bitterheid van den oorlog gesmaakt. Toen de spaansche benden bij den ontredderden toestand der Nederlanden na Requesens' dood deze streken verlieten, verkeerden zij nog in de droevigste omstandigheden. Hoe het er in die dagen ook in Holland uitzag, blijkt uit de beschrijving, door Bor als ooggetuige gegeven, van den toestand van 's Gravenhage in 1576 [3]). De vroeger bloeiende residentie der Graven sedert Willem II, tijdens Karel V onder de steden gerekend en door eene bevolking van 10 000 personen bewoond, was toen „seer verdrietelijk ende bedroeflijck te sien": de meeste inwoners van rang en stand waren gevlucht naar het ommuurde Delft; de huizen stonden grootendeels ledig en toonden verbrande deuren, vensters en daken; de straten waren met gras begroeid; de troepen van weerszijden hadden de huizen als stallen gebruikt, het ijzerwerk geroofd en alles, wat waarde had, geplunderd; de boomen van het Bosch waren grootendeels omgehakt en verkocht. Nog een jaar later [4]) klagen de Staten van Holland, dat tijden achtereen $^1/_3$ des lands onder water had gestaan, zoodat vooreerst geen behoorlijke opbrengst van den landbouw te wachten was. Het doorsteken van Rijnland's en Delfland's dijken om Leiden te redden was den landman op groote verliezen te staan gekomen. Over het algemeen waren de dijken door verwaarloozing in den oorlogstijd zoo verzwakt, dat zelfs enkele eilanden, als Duiveland en Schouwen, met

---

1) Ibid., p. 104.
2) Van Reyd, blz. 25.
3) Bor, I, blz. 676.
4) Papieren van Oldenbarnevelt (Rijksarchief), Stukken vóór 1586, A. A. 6, No. 1.

ondergang werden bedreigd. Ten platten lande was de bevolking in die mate verloopen, verstorven en verarmd, dat de Staten verklaarden, dat niet meer dan $^1/_3$ van het vroegere getal bewoners daar was overgebleven. Met name de grenzen aan de utrechtsche zijde hadden ontzaglijk veel schade geleden, terwijl op Walcheren en Zuidbeveland alle welvaart was vernietigd te midden van den bloedigen strijd te land en te water.

Maar toen eenmaal de Pacificatie den vrede en daarmede het geregelde verkeer tusschen Holland en Zeeland en de overige gewesten had hersteld, herleefden handel en nijverheid in deze streken op verwonderlijk snelle wijze. Van groot belang was hier intusschen de houding van Amsterdam, de machtigste koopstad reeds van het Noorden. De taaie weerstand aldaar tegen het gezag der Staten maakte wel eene blokkade dier stad noodig doch Enkhuizen, Hoorn en de andere „watersteden" aan de Zuiderzee trokken voordeel van dezen toestand. Sedert de Geuzen in 1573 de groote overwinning ter zee op Bossu hadden bevochten, waren zij meester van dien zeeboezem en verhinderden Amsterdam's handel, die toch reeds door den zeeroof der Watergeuzen omstreeks 1570 zeer achteruit was gegaan. In het jaar 1569 was de handelsvloot der stad op de Oostzee van 250 op 150 schepen verminderd en de achteruitgang duidelijk voelbaar [1]). Men klaagde reeds toen, dat er geen schepen en huizen werden gebouwd, dat het aantal vermogenden afnam, terwijl de lasten stegen. En dit werd weldra veel erger. Vele kooplieden verlieten Amsterdam en vestigden zich te Hoorn of Enkhuizen; de schepen lagen te rotten in de stadsgrachten, de pakhuizen veranderden in stallen voor het vee der gevluchte boeren uit den omtrek. Slechts bij uitzondering en steelsgewijze kwamen er nog graanschepen in de stad. Er begon zelfs gebrek te heerschen [2]). Het was geen wonder, dat de stadsregeering, wilde zij den handel niet geheel zien verloopen, ten slotte voor de staatsche partij moest wijken. Aanstonds na de „satisfactie" echter werd de toestand beter en herwon Amsterdam weder de oude levendigheid, het oude vertier. Reeds in 1585 moest de stad worden vergroot [3]) en kon Spieghel spreken van „het schipryck Amsterdam vol nauwbehuysde huysen."

---

[1]) Ter Gouw, Amsterdam, VI, blz. 389 vlg.

[2]) Ibid., VII, blz. 137.

[3]) Ibid., blz. 416.

Amsterdam kon nu weder deelnemen aan het handelsverkeer, dat Holland en Zeeland in weerwil van den oorlog waren blijven voortzetten, zoowel op de Oostzee en Engeland als op Frankrijk, Spanje en Portugal, gedurende Alva's krijgsoperatiën in deze gewesten onder groote bezwaren zoo goed en kwaad als het ging, na de Pacificatie met steeds toenemende winst.

Behalve door den groeienden rijkdom der bevolking trokken deze gewesten ook groot voordeel van den handel door de lasten, die men daarop kon leggen.

Evenals in de andere provinciën kon men ook in Holland van de bevolking slechts met groote moeite de sommen verkrijgen, die noodig waren voor het voortzetten van den krijg: van de oude wijzen van heffing der lasten door de schildtalen, vermogens- en grondbelasting, honderdste penningen en lasten van anderen aard was bij den achteruitgang van het platteland ook hier weinig te wachten. Andere provinciën waren zelfs, hoewel die middelen toepassend, volstrekt buiten machte om aan hunne verplichtingen te voldoen. Ook de gewone imposten op zout, zeep en wijnen leverden lang niet genoeg op. Holland vond weldra de middelen om den krijg te voeren in de zoogenaamde licenten en convooien, belastingen op den handel, die volgens de meening der Staten gemakkelijk waren te heffen, daar zij gingen „over tbreet ende over veele, onder dewelcke alsulcke verlicente waeren ofte coepmanschappen werden gebruyct ende gesleten, soe die coepman ende een yegelick syne reekeninge daernae weet te maeken" [1]). Licenten of verlofgelden noemde men de lasten, betaald voor de vergunning om waren naar vijandelijk land uit te voeren, d. i. naar Spanje en Portugal en naar de door de Spanjaarden thans weder bemachtigde streken. De zeeuwsche Geuzen hadden ze in 1572 ingevoerd bij het begin van den opstand aldaar en in het voorjaar van 1573 had Holland dit voorbeeld gevolgd, zoodat het reeds in het eerste jaar alleen daaruit 850 000 gulden trok. Convooien [2]) waren de lasten, betaald van alle andere in- of uitgevoerde goederen; men onderscheidde binnen- en buitenlandsche convooien, naarmate

---

[1]) Verklaring der Staten van Holland aan de Staten-Generaal, in de Papieren van Oldenbarnevelt, d.d. 5 April 1577.

[2]) De naam is ontleend aan de omstandigheid, dat de zoo verkregen gelden in de eerste plaats werden gebruikt voor het uitrusten van oorlogschepen, die tot beveiliging van den handel de koopvaarders moesten begeleiden.

men ze hief van tusschen de gewesten onderling vervoerde goederen of van in het verkeer met andere landen verhandelde waren. Eene in 1581 vastgestelde lijst wees aan, hoeveel van alle waren moest betaald worden.

Holland zag zooveel voordeel in deze lasten, dat het ze ook bij de andere gewesten dringend aanbeval [1]). Zoo gingen dan ook de Staten-Generaal in Mei 1578 ertoe over, wat de lasten op in- en uitgaande waren in het algemeen betreft [2]), hoewel nog slechts bij wijze van proef, een proef, die in het volgende jaar werd voortgezet, terwijl latere maatregelen moesten dienen om de ongelijke heffing in verschillende provinciën, de misbruiken van ontduiking en slecht beheer door de voor de inning aangestelde ambtenaren te doen ophouden. In de verschillende gewesten werden in de havens en grensplaatsen, waarlangs het binnen- en buitenlandsch verkeer zich vooral bewoog, tolkantoren gevestigd. Tollijsten, op kosten der Staten-Generaal gedrukt, wezen aan, hoeveel van elk in- of uitgevoerd artikel mocht worden gevraagd.

Van verschillende kanten werd intusschen op de bedenkelijke zijde van den handel op den vijand gewezen. Bracht men den vijand op die wijze ook niet zelf de middelen om den oorlog vol te houden: levensmiddelen, kruid, lood, mast- en ander timmerhout uit de Oostzeestreken? De voorstanders van dien handel maakten er op opmerkzaam, dat men bij belemmering daarvan niets anders zou bereiken dan dat men andere natiën, de kooplieden der Oostzeesteden, de Engelschen [3]), de voordeelen zou laten genieten, die men thans zelf genoot en.... die men niet kon missen. Doch de tegenstanders, met name de streng calvinistische predikanten, ergerden zich aan het „goddelooze gewin"; ook de krijgslieden konden dikwijls de voordeelen van den handel in oorlogsmateriaal niet inzien. Zoo gebeurde het, dat reeds in Februari 1578 [4]), later nog in Mei 1582, zeer kort na het optreden van Anjou, de maatregel werd genomen tot verbod van allen handel op den vijand, een verbod, dat intusschen slecht werd nageleefd en dan ook spoedig weder ingetrokken op aandrang van den handel en bij de gebleken behoefte aan de daaruit voortvloeiende inkomsten.

---

[1]) Verklaring bovengenoemd.

[2]) Plakkaat der Staten-Generaal, Pamfl. Bibl. Thys., no. 268.

[3]) Van Meteren, fol. 173.

[4]) Plakkaat, Pamfl. Bibl. Thys.

Het voordeel, vooral door de Hollanders en Zeeuwen uit den handel getrokken, niet het minst uit dien op de gewesten van het Zuiden, op Spanje en Portugal, was ook der spaansche regeering een doorn in het oog. Zij kon zich niet verbergen, dat de geldsommen, met dien handel verdiend, voor een groot deel tegen haarzelve werden aangewend, dat voornamelijk daardoor de Prins van Oranje den strijd kon blijven volhouden. Reeds herhaaldelijk waren de Hollanders dan ook in de spaansche havens bemoeielijkt maar het toen nog onafhankelijke Portugal had hen des te meer aangelokt door groote handelsvrijheden [1]). Thans was Portugal spaansch en kon de neiging om de nederlandsche kooplieden te benadeelen met meer kracht worden gevolgd. Ook in de Nederlanden zelve waren onder Alva en Requesens door de brusselsche regeering plakkaten uitgevaardigd, die alle verkeer met de opstandelingen verboden, doch zonder veel vrucht. Granvelle had reeds lang zijne aandacht op dit punt gevestigd en zon op maatregelen om aan den handel der Hollanders en Zeeuwen een einde te maken. Op Engeland en Frankrijk had Spanje niet genoeg invloed om deze landen tot sluiting hunner havens voor de rebellen te bewegen; integendeel dezen konden van engelsche en fransche zijde op openlijken of onderhandschen steun rekenen. Iets meer was misschien te wachten van den ijverig katholieken Koning van Zweden, meende Granvelle, of van den beheerscher van Denemarken, dien men misschien zou kunnen bewegen om voor de Hollanders en Zeeuwen de Sont te sluiten [2]).

Hij vatte omstreeks 1580 het plan op om op hetzelfde oogenblik onverwachts in alle havens van Spanje en Portugal de hand te leggen op de hollandsche en zeeuwsche schepen. Doch zulk een plan was lichter te bedenken dan uit te voeren, want Spanje en Portugal konden de Hollanders en Zeeuwen niet missen. Zij toch waren de vrachtvaarders van die landen en brachten in de eerste plaats, nu de Hanze gedaald was in beteekenis, het koren uit de Oostzee naar Lissabon en Sevilla om er de waren uit Oost- en West-Indië voor te ruilen. In die omstandigheden zou het beletten van den handel der Hollanders en Zeeuwen vooreerst onmiddellijk een hongersnood ten gevolge gehad hebben in de niet meer korenrijke landen tusschen de Golf

---

[1]) Van Reyd, blz. 32.

[2]) Corresp. de Granvelle, IX, p. 95, 297.

van Biscaye en de Middellandsche zee, vervolgens een groot nadeel aan den afzet der indische en amerikaansche waren hebben toegebracht. En dit gevoelde Granvelle zelf ook wel [1]), doch hij meende, dat men misschien met de duitsche steden, met Hamburg en Bremen vooral, en met de gehoorzame Nederlanders overeenkomsten kon treffen ten einde den aanvoer van koren te verzekeren.

Van groot belang was hierbij het feit, dat Spanje geen oorlogsvloot had en de zee dus aan de tegenstanders moest overlaten. Zwaar drukte dat gemis op den spaansch-portugeeschen handel in Oost en West, ten prooi aan de engelsche en hollandsche piraten op den Atlantischen Oceaan. Er werden dan ook omstreeks 1580 allerlei avontuurlijke plannen beraamd om Spanje aan eene marine te helpen en een einde te maken zoowel aan de rooverijen van een Francis Drake, den beroemden engelschen zeevaarder, die op zijn grooten tocht om de wereld en later vele met rijke lading terugkeerende schepen buit maakte en voor honderdduizenden ducaten schade toebracht, ja zelfs de spaansche kusten niet ontzag, als aan de suprematie der hollandsche zeelieden. Een van die plannen was dat van Alonzo Guttierrez [2]), waarbij de zouthandel, als monopolie geëxploiteerd, den financieelen grondslag moest leveren. Men zou in het geheim in Biscaye een vloot bouwen en die even heimelijk door aankoop van schepen in de Hanzesteden vermeerderen tot eene aanzienlijke macht, waarmede men Vlissingen, Texel of eenige andere nederlandsche of fransche zeeplaats zou verrassen met hulp van sommige hollandsche bootslieden, die daartoe niet ongenegen schenen. Die zeeplaats moest dan de stapel worden voor den zouthandel en den indischen handel, gedreven door een aanzienlijk getal spaansche koopvaardijschepen en beschermd door de op deze wijze verkregen marine. Guttierrez rekende uit, dat na aftrek van alle onkosten jaarlijks 7 millioen florijnen netto winst zouden overblijven. Ongelukkig ontbraken voorloopig nog de middelen om deze grootsche plannen te verwezenlijken. Ook het bescheidener plan om de hollandsche en zeeuwsche schepen in beslag te nemen en zoo een einde te maken aan den handel der rebellen, die, naar men berekende, daardoor in een oogenblik 300 groote

---

[1]) Zie over deze plannen het 10de en 11de deel der Correspondance de Granvelle, passim, vooral X, p. 8, 225; XI, p. 178, 341, 349, 356.

[2]) Ibid., XI, p. 139, 165 suiv.

schepen zouden verliezen [1]), kwam nog niet tot uitvoering, daar men begreep voorloopig niet buiten hen te kunnen.

Bovendien had reeds Terranova tijdens de keulsche onderhandelingen gewaarschuwd uit een ander oogpunt n.l. wegens het gevaar voor Indië. Hij had er op gewezen, dat de Hollanders en Zeeuwen bij bemoeielijking van hunne vrachtvaart wel eens op de gedachte konden komen, voortreffelijke zeelieden als zij waren, om zelf naar de Indiën te zeilen en er de producten te halen, die zij thans uit Sevilla en Lissabon van de spaansche en portugeesche vloten kwamen overnemen.

Zoo bleven de Hollanders en Zeeuwen voorloopig nog in het bezit van hunnen handel en trokken er de groote voordeelen van, die hunne gewesten weldra tot de bloeiendste van geheel de Nederlanden maakten, vooral toen de handel van Antwerpen verliep en tal van kooplieden zich van daar naar de zeeuwsche en hollandsche havens verplaatsten. Het vertrek van die kooplieden en van tal van calvinistische of op eenigerlei andere wijze in de woelingen betrokken nijveren en neringdoenden uit de vlaamsche en brabantsche steden werd door de regeering van Parma niet alleen niet belemmerd maar zelfs bevorderd. Met voldoening zag die regeering honderden woelige kettersche gezinnen de overgegeven steden metterwoon verlaten om plaats te maken voor de enkele Katholieken, die thans uit de ballingschap terugkeerden. In Holland en Zeeland, in Engeland en de Paltz werden de verdreven geloofsgenooten met open armen ontvangen, ja, door voordeelen en rechten voor hunne industrie zelfs gelokt. Wij vernemen van 136 gezinnen, die zich in Augustus 1586 uit Antwerpen naar Middelburg wilden verplaatsen. En de stroom bleef steeds voortgaan [2]). Nog in 1616 maakt de Bisschop van Antwerpen melding van 200 gezinshoofden, die in de laatste jaren die stad hadden verlaten, niet alleen Protestanten maar ook Katholieken [3]). Zoo genoten de beide zeeprovinciën vooreerst toch ook nog de vruchten van Parma's overwinningen en diplomatieke onderhandelingen, al begonnen deze meer en meer Holland en Zeeland zelf van alle kanten met groot gevaar te bedreigen.

---

[1]) Ibid., IX, p. 95.

[2]) Kron. Hist. Gen. 1853, blz. 8.

[3]) Belg. Mus. III, 115.

Zoo ernstig was dit gevaar, dat de regeering te Madrid reeds begon te overleggen, wat er moest geschieden om, waren ook deze beide gewesten onderworpen, de rust in de Nederlanden voorgoed te verzekeren [1]). Granvelle helde er na den dood van den Prins toe over om diens gouvernementen aan zijn in Spanje opgehouden oudsten zoon, dien men met dat doel langen tijd onkundig liet van den moord op zijn vader, op te dragen ten einde twist tusschen den jongen vorst en de andere kinderen zijns vaders te zaaien en tevens de gematigde partij te winnen [2]). Dan moest men de predikanten verbannen met de rumoerigste leiders van het verzet, Marnix en een twintigtal pensionarissen en raden, onder wie natuurlijk Oldenbarnevelt, Buys, Van Hout, Van der Does, Hooft, Maelson en anderen konden gerekend worden. Verder moest men zorgen voor goede boeken, goede scholen, goede geestelijken en bij het minste verzet onmiddellijk krachtige maatregelen nemen, geleerd door het voorbeeld van de eerste jaren der woelingen, toen Viglius en de zijnen door slapheid in het onderdrukken der beweging de zaak steeds erger hadden gemaakt. Vooral op verbetering van het gehalte der geestelijken moest worden gelet, meende Granvelle, de voormalige aartsbisschop van Mechelen, het hoofd der nederlandsche Kerk, die in 1580 deze waardigheid had overgedragen aan Jean d' Auchin, deken van St. Gudule te Brussel.

In dit opzicht was anders reeds veel verbeterd. Een nieuwe geest had zich omstreeks 1560 in de katholieke Kerk vertoond, de geest der Contrareformatie, der herleving van de Kerk uit het verval, waarin zij gedurende de laatste eeuwen had verkeerd. Onder leiding van vrome Pausen als Pius V en Gregorius XIII, mannen van ernstigen zin, zich richtende naar de strenge beginselen van katholieke leer en kerkelijke tucht, door het Concilie van Trente scherp geformuleerd, was allerwege in de katholieke landen eene krachtige werkzaamheid in katholieken zin ontstaan, die het hoofd bood aan het vóór 1560 steeds meer voortdringende Protestantisme van allerlei vorm en de Kerk sterkte in den strijd tegen de ketterij. Vurig traden de Jezuieten in de voorste rijen der verdedigers van de katholieke Kerk en dreven tot den kamp tegen het in hunne oogen duivelsche beginsel

---

1) Corresp. de Granvelle, XI, p. 306.
2) Ibid., p. 359 suiv.

der Protestanten. En naast hen streden tal van geestelijken met voorbeeldigen ijver voor het katholieke geloof, dat weder eenė levende kracht geworden was.

Ook in de Nederlanden was omstreeks 1584 deze beweging duidelijk merkbaar [1]). Wel waren in het Noorden de bisschoppen uit hunne nauwelijks bezette plaatsen verdreven maar in het Zuiden keerden zij tegelijk met Parma's legers terug en hielden streng de hand aan de kerkelijke tucht onder hunne geestelijkheid.

Terwijl nog omstreeks 1576 de klachten over onkuisch leven, over geldzucht, over onrechtzinnigheid der geestelijken in de noordelijke gewesten talloos zijn en de afval van de Kerk er weldra algemeen dreigt te worden, zien wij thans de geestelijkheid met voorbeeldigen ijver werkzaam om te redden, wat er nog te redden viel. Het was vooral één man, van wien dit uitging. Na den dood van den tragen aartsbisschop van Utrecht, Frederik Schenck van Toutenburg, toen onder den evenzoo weinig krachtigen vicaris-generaal Van Bruhesen in 1583 Sasbout Vosmeer als werkelijk vicaris de taak der herovering van het aartsbisdom Utrecht voor het Catholicisme op zich nam, ziet men er de herleving van het katholieke geloof intreden. Er is sedert geen sprake meer van kerkvorsten als de eerste bisschop van Haarlem, Nicolaas Nieuwland, bijgenaamd „Dronken Claesgen", of van reeksen van onkuische pastoors zooals in het bisdom Roermond, waar geen vier van het geheele getal volgens het getuigenis van hun Bisschop zelven behoorlijk leefden. Er is weldra geen sprake meer van de vele kanunniken te Utrecht, die aanstoot geven door hun gedrag, of van die te Maastricht, die hunne bijzitten als echtgenooten geëerd willen zien. Geen sprake ook voortaan van schandelijke predikatiën als die van den beruchten brugschen monnik Broer Cornelis, wiens ruwe taal jaren achtereen, van 1560 tot 1578, onder de welgezinden verontwaardiging had gewekt, wiens geheime geeselingen van ontkleede vrouwen het toppunt van schaamteloosheid bij de katholieke geestelijkheid dier dagen aanwijzen [2]). De moed, de energie, de zelfopoffering, de onbuigzaamheid van Vosmeer spoorde aanstonds de geestelijkheid van het aartsbisdom tot krachtiger werk-

---

[1]) Fruin, De wederopluiking van het Catholicisme in Noord-Nederland (Gids, 1894, no. 1).

[2]) Vgl. Van Meteren, fol. 136 vlg.

zaamheid aan — een nieuwe geest voer in de gansche priesterschap. Hij herstelde in korten tijd veel van wat reddeloos verloren scheen en met trots kon hij twintig jaren later wijzen op de verkregen resultaten. Gesteund door den in 1584 te Keulen opgetreden pauselijken nuntius, begon hij aan het werk der wederopheffing van het Catholicisme uit het diepe verval, de vervolgden tot volhouden aansporend, den flauwhartigen moed insprekend, de aarzelenden terughoudend, den kerkdienst regelend, de misbruiken van financieelen aard afschaffend, voor geregelde opleiding der geestelijkheid zorgend. Zoo begon het Catholicisme zich weder te versterken, maar het was nog slechts een begin.

Het Calvinisme, omstreeks 1560 nog in het geheim voortwerkend, was daarentegen thans een machtig element in de Nederlanden. Nog twaalf jaren te voren leefden zijne volgers òf in de ballingschap òf onder den druk eener wreede vervolging. Thans was het de heerschende Kerk in vijf gewesten, zelf van vervolgde vervolger geworden. In 1571 had nog de eerste nationale synode te Emden gehouden moeten worden maar reeds in het midden van 1572 kon te Hoorn de eerste particuliere synode samenkomen. Overal in Holland en Zeeland vormden zich, zoodra het verzet tegen den Koning begon, calvinistische gemeenten, zoodat er spoedig behoefte ontstond aan veel meer predikanten dan op het oogenblik beschikbaar waren. Zij werden er betaald uit de rijke goederen en fondsen der oude Kerk, die er in het voorjaar van 1573 aan den staat werden getrokken. Vooral „om gheleerde ende waerdige harders te formeeren" was na het ontzet van Leiden aldaar eene Academie opgericht en de tweede nationale synode, in 1578 te Dordrecht gehouden, getuigde van den grooten vooruitgang der calvinistische beginselen. Daar scheidden zich reeds de door uitgewekenen uit het Zuiden gestichte waalsche van de nederduitsche gemeenten; daar werd over bijbelvertaling en psalmberijming gehandeld; daar werd ter wille der eenheid het vasthouden aan de Confessie en den Heidelbergschen Cathechismus nog strenger dan te voren ingescherpt. In Gelderland had Jan van Nassau in 1579 de calvinistische kerken georganiseerd en de eerste synoden gehouden. In Utrecht begon Dathenus de eerste calvinistische organisatie tegenover de afzonderlijke kerkelijke vereeniging onder leiding van Duifhuis [1]), die tusschen de protestantsche en katholieke leerstellingen

[1]) Zie boven, blz. 223.

inzweefde. In Friesland streden nog de beide Kerken om den voorrang, totdat in 1580 bij de reactie na van Rennenberg's verraad de Gereformeerden de overhand behielden, de bezittingen der oude Kerk ook hier naastten en tot oprichting van kerken en scholen in hunnen dienst aanwendden; de eerste synode werd er in Mei te Sneek gehouden [1]). Onder de krachtige leiding van Willem Lodewijk van Nassau organiseerde zich hier het Calvinisme, in 1585 te Franeker eene eigen vormschool van predikanten oprichtend.

Toch was het er in 1584 nog verre van af, dat het Calvinisme de algemeene godsdienst zelfs in ééne provincie kon heeten, behalve misschien in Zeeland. In de andere gewesten van het Noorden waren de Katholieken ongetwijfeld nog veel en veel talrijker, met name in Utrecht en de oostelijke streken, in mindere mate in Holland en Friesland. Doch de Calvinisten vergoedden door hunnen geloofsijver het mindere getal, dat zij konden aanwijzen, en de predikanten vuurden hunne gemeenten nog steeds aan, terwijl daarentegen de Katholieken eerst kort te voren weder eene behoorlijke leiding hadden ontvangen en voor een groot deel nog werkeloos en moedeloos de overheersching der ketterij aanzagen. De tallooze onverschilligen wachtten den loop der zaken af, gereed om het Calvinisme te aanvaarden, wanneer dit ten slotte de zege behaalde, evenzeer gereed om weder ter mis te gaan, wanneer Parma overwon.

Behalve die onverschilligen vond men in het land, vooral in de regeeringskringen, een groot aantal zoogenaamde „libertijnen", mannen, die men zou kunnen beschouwen als de erfgenamen der Erasmianen, als de geestverwanten der volgers van „paap Hubert" te Utrecht. Zij hadden een afkeer van het drijven der predikanten zoowel als van den dwang van katholieke zijde en verzetten zich tegen alle pogingen om de streng calvinistische beginselen consequent in de kerkelijke instellingen door te drijven. Verdraagzaam, tot op zekere hoogte zelfs onkerkelijk gezind, gevoelden zij weinig voor een scherp optreden tegen de Katholieken, aan wie zij gaarne godsdienstvrijheid hadden toegekend, even weinig voor een confessioneelen dwang, zooals de ijverende predikanten dien wenschten. Zij vonden steun bij de onverschilligen, die men soms met hen verwart, daar zij veelal met hen samengingen, en bij prins Willem zelven.

---

[1]) Vgl. Reitsma, Honderd jaren uit de geschiedenis der hervorming in Friesland (Leeuw. 1876).

Tegen hen en hunne woordvoerders richtten zich nu de leiders der Calvinisten. Gelijk Dathenus en Moded te Utrecht tegen Duifhuis optraden, twistten Saravia en Crusius te Leiden met Coornhert, den wijsgeer, die in zijne zedekundige geschriften de beginselen van verdraagzaamheid en christelijke liefde hoog hield en krachtig tegen de overdrijving der predikanten waarschuwde. Vooral in Utrecht was de strijd hevig, ook na den dood van Duifhuis in 1581, toen zijne „gemeente van Sint-Jacob" onder bescherming der regenten bleef bestaan. Tot deze Libertijnen behoorde ook de bekende leidsche predikant Coolhaes, die zich tegen de harde leer der praedestinatie verklaarde en daarom door de synode van Haarlem in 1585 werd afgezet.

Zoo begonnen zich reeds in dezen tijd in het Calvinisme twee sterk tegenover elkander staande richtingen te openbaren, die door hun verschil het toch reeds in allerlei kerken verdeelde Protestantisme naar de schatting der andersdenkenden niet in kracht deden toenemen.

En naast die Calvinisten van allerlei schakeering waren ook de nooit geheel verdwenen Mennonieten op het platteland van Holland en Friesland weder overal voor den dag gekomen, zoodra de druk van het spaansche bewind had opgehouden. Wel waren vele volgelingen van Menno en de zijnen tot het verwante Calvinisme overgegaan maar anderen bleven aan hunne oude overtuiging vasthouden, hoewel ook door de thans heerschende Kerk met weinig welwillendheid beschouwd, ja zelfs met onverholen vijandschap bejegend.

Doch hoe lang nog zouden de Protestanten zich kunnen handhaven tegenover den wassenden vloed van het Catholicisme, achter Parma's legerbenden weder voortdringend? Zoo vroeg menigeen zich met bekommering af, nu de Prins was heengegaan, de man, die, hoe ook bij de heftige Calvinisten in verdenking, in het oogenblik des gevaars toch de vertrouwde leider mocht heeten. Slechts weinigen waren met Jan van Nassau innig overtuigd, dat God zelf „de verwachtingen zijner vijanden zou teleurstellen" en uit de booze daad de goede gevolgen der vrijheid zou doen voortkomen [1]).

De gevolgen van den geweldigen krijg deden zich ook op het gebied van kunst, van letteren, van wetenschap duchtig gevoelen.

---

[1]) Vgl. zijn schoonen brief aan de Prinses, Archives VIII, p. 439.

De tijden waren voorbij, waarin de welvarende bevolking hare kerken en kapellen, hare stadhuizen en particuliere woningen versierde met de tallooze voortbrengselen der inheemsche kunst. De behoeften van den krijg verslonden schatten; voor kunst was geen geld meer beschikbaar te midden van de gevaren, die van alle zijden dreigden. De toenemende invloed van het strenge Calvinisme, dat van geen symboliek, van geen het oog bekorende kerkversiering, van geen heiligenbeelden, van geen fijn gebeeldhouwde altaren, van geen het oor streelende kerkmuziek wilde weten en den meest mogelijken eenvoud in de kerk verlangde, deed in vele streken de kerkelijke kunst ten eenenmale te niet gaan. De beeldenstorm, in 1566 begonnen, sedert 1572 in Holland en Zeeland, sedert 1576 in Vlaanderen, Brabant en andere gewesten weder voortgezet, maakte een einde aan den bloeitijd der kerkelijke kunstvaardigheid in katholieken zin, in sommige streken voorgoed, in andere tijdelijk, zoolang er de heerschappij van het Calvinisme duurde.

De kerken, vroeger getooid met al de sieraden en kunstwerken, te midden waarvan het Catholicisme zijn eeredienst placht uit te oefenen, getuigenissen van het vrome geloof der eenvoudigen, van den weelderigen kunstzin der vermogenden, waren thans van allen tooi beroofd en toonden weinig anders dan de kale muren. Naar alle winden waren ze verstrooid, de oude schilderijen van meer of minder kunstwaarde; vernield waren de beschilderde houten heiligenbeelden, door geslacht na geslacht met innige vereering bewaard, zoowel als de marmeren beeldhouwwerken en fraai in hout gesneden koorhekken en koorbanken, de trots van menig klooster, van menig kerkgebouw; weggesleept en verkocht of versmolten de gouden en zilveren bekers en sieraden, bij de kerkelijke plechtigheden in gebruik, de gedreven schalen, de kunstige lichtkronen, de sierlijk geschreven en gebonden misboeken, de merkwaardige antiphonariën, de kostbare met edelgesteenten versierde evangeliën.

Geen bouwwerken van beteekenis werden in deze jaren uitgevoerd: de in den oorlogstijd geruïneerde stadhuizen en openbare gebouwen van anderen aard bleven voorloopig in puin liggen of werden zoo zuinig mogelijk opgelapt; de halfvernielde kloosters en kerken werden, voorzoover men ze niet voor den calvinistischen eeredienst noodig had, òf verwaarloosd òf als kazernes en woonhuizen ingericht, voor de behoeften van het bestuur bestemd, voor afbraak verkocht. Het

wordt als eene uitzondering vermeld, dat men in dien tijd te Antwerpen nog een belangrijken bouw durfde ondernemen [1]).

In deze omstandigheden moest de roem der nederlandsche schilder- en bouwkunst onvermijdelijk gaan tanen. Slechts een enkele maal, bij de feestelijke intochten te Brussel, Antwerpen, Gent van Requesens, van Oranje, van Anjou, van don Jan, van Parma konden de nederlandsche kunstenaars nog hunne kunstvaardigheid op het gebied der decoratie toonen. Dan traden mannen als Lucas de Heere en andere schilders van naam als van ouds bij de versiering der stad weder op den voorgrond.

Alleen de kunst van graveeren en in hout snijden bloeide in verband met de drukkunst ook in dezen tijd. Christoffel Plantyn, de vorst der nederlandsche drukkers en boekhandelaars, de officieële drukker der Staten-Generaal, dreef met zijn bekwamen schoonzoon Johannes Moretus ook in deze jaren te Antwerpen zijne bloeiende zaken, getrouw aan zijne spreuk „labore et constantia." De bovengenoemde Lucas de Heere, Philippus en Cornelis Galle te Antwerpen, Hubert Goltzius te Brugge en Hendrik Goltzius te Haarlem versierden met hunne fijne graveerstift, hunne edele teekenkunst de talrijke beschrijvingen der merkwaardige gebeurtenissen in de Nederlanden, de kleinere vlugschriften van voorbijgaand gewicht en verspreidden, kunstenaars en handelaars tegelijk, de door hunne hand gemaakte afbeeldingen van den Prins en de andere hoofdpersonen in den strijd door gansch Europa

Ook letteren en wetenschap toonen duidelijk den invloed der tijdsomstandigheden. Het was geen tijd voor verzen van liefde en huiselijken vrede, voor het bezingen der heerlijkheden van het natuurschoon en der genietingen van het leven. De dichters dier dagen vonden veeleer stof voor hunne gedichten in de felle beroeringen van krijg en godsdienstverschil, in den volkshaat tegen den Spanjaard en de klachten over de lasten van den oorlog. Eenvoudige volksliederen of liever berijmde beschrijvingen der merkwaardige gebeurtenissen, die men beleefde, soldatenzangen als het Wilhelmus van Nassouwen, spotliederen op de katholieke geestelijkheid en het katholieke geloof, beantwoord met heftige satiren op de calvinistische leer — ziedaar de voornaamste onderwerpen, die men behandelde. Slechts zeer enkele

---

1) Van Meteren, fol. 148.

dier „refereinen", zoowel in de geuzenliedboeken als in de liederenverzamelingen der Katholieken, verheffen zich boven de maat van rijmelarij, belangrijker als teekenen des tijds dan als uitingen van kunstgevoel. Iets boven die allen gaan in dichterlijke vlucht de psalmberijmingen van Utenhove en Dathenus [1]), eerst te midden der vervolging in hagepreek of binnenkamer met zachte stem gezongen, later met volle borst aangeheven in de veroverde kerken en van de wallen der dapper verdedigde steden, terwijl van katholieke zijde de innigheid des geloofs zich bleef uiten in de oude leisen en „devote liedekens", wier karakter in deze tijden echter gelijken tred blijft houden met de heerschende slapheid in het Catholicisme.

Dezelfde geest is in het proza dier dagen op te merken [2]). De stichtelijke „devote boecxkens" van een vroeger tijdperk komen ook thans nog wel een enkele maal voor en een volksboek als de Reynaert moest in dezen tijd van aanvallen op de katholieke Kerk wel de aandacht blijven trekken; de klassieke invloed, in de eerste helft der eeuw zoo krachtig, laat zich ook thans nog gelden zoowel in de berijmde vertaling van Ovidius door den Gentenaar Borluut, in des Antwerpenaars Van Ghistele's bewerkingen der Ars Amandi en van Horatius, in Coornhert's vertaling der Odyssee, in Van Mander's bewerking der Bucolica van Virgilius, als in de prozavertalingen van Cicero's wijsgeerige geschriften door Coornhert.

Over het algemeen kan men zeggen, dat de letterkunde van dien tijd zich aansluit bij die der Rederijkers, wier gebrek aan waar kunstgevoel, wier opgaan in den vorm slechts zeer langzaam begint plaats te maken voor persoonlijke aandrift en ware begaafdheid op het gebied der kunst. Jan Baptista Houwaert is met zijn „Lusthof der Maechden" de beste vertegenwoordiger van dit nog zwakjes voortlevende rederijkerdom.

Maar reeds begint zich een nieuwe tijd te doen gevoelen. Lucas de Heere schrijft in 1565 zijn „Hof en Boomgaerd der poetiën", waarin hij verklaart den „ouden vlaemschen treyn van dichten" als „te ruut, ongeschickt ende ruum" te veroordeelen en zich meer richt naar de fransche en klassieke voorbeelden. Uit de corporatie komt het individu te voorschijn [3]). Behalve hem zijn de begaafde Jan van der Noot,

---

1) Kalff, Gesch. der nederlandsche Letterkunde in de 16de eeuw, II, blz. 96 vlg.
2) Ibid., blz. 152 vlg. 3) Ibid., blz. 239.

de veelzijdige kunstenaar en geleerde Karel van Mander, de smaakvolle secretaris van Leiden, Jan van Hout, zijn beroemde medestander Jan van der Does en boven allen Marnix te noemen, Marnix, de vurige Calvinist, de scherpe polemicus van den „Bienkorf” en van zoo menig meesterlijk gestileerd politiek geschrift uit den krijg tegen Spanje, de dichterlijke bewerker tevens der Psalmen, dier innig gevoelde vertalingen, getuigende van plechtigen ernst en zuiveren smaak, van dichterlijke begaafdheid en meesterschap over den vorm. Hij en Dirk Volkertszoon Coornhert mogen de grondleggers heeten van het moderne nederlandsche proza. Marnix, de hoofsche edelman en ervaren diplomaat, die zich thuis gevoelt aan het fransche hof en op den duitschen rijksdag, in de raadzaal der Staten en in de synode der Kerk, de onvermoeide strijder met de pen en met het woord, wiens kernachtig proza herkenbaar is in menig ongeteekend geschrift uit die dagen, wiens bewegelijke strijdvaardige geest zich uit in den vlijmenden spot zijner ironie zoowel als in de van vaderlandsliefde en van vrijheidszin sprekende polemiek tegen den vijand op kerkelijk en staatkundig gebied; en in die bewegelijkheid wel niet altijd standvastig of „saevis tranquillus in undis”, doch Calvinist en vaderlander in hart en nieren, trouw aan zijne zinspreuk „repos ailleurs.” Coornhert, kalmer van aard, dieper van wijsbegeerte, veelzijdiger van kennis, nuchterder van opvatting, secretaris van Haarlem, plaatsnijder, notaris, dichter, theoloog bovenal, zelfstandig denker te midden van de religieuse woelingen van zijn tijd, door en door protestantsch en burgerlijk nederlandsch, afkeerig van uitersten en het goed recht der zelfstandige meening stellend tegenover kerkelijke heerschzucht en leerstellige bekrompenheid bij Katholiek en Protestant, het type van een wijsgeer te midden van den strijd der meeningen, die zich het „weet of rust” ten zinspreuk had gekozen.

Coornhert en Marnix beiden bekleedden een aanzienlijken rang in de geleerde wereld hunner dagen, die in de eerste plaats zich met de vraagstukken der theologie bezighield. De beide middelpunten der geleerdheid in de Nederlanden — Leuven en Leiden; van Douay, de derde hoogeschool, is weinig sprake — trokken intusschen de geleerden meer en meer tot zich. De hervormingsstrijd had niet het minst ook de scholen in de nederlandsche steden aangetast; vele harer beste mannen hadden met ijver de zaak der Hervorming omhelsd of zich in ieder geval bij de heerschende Kerk in verdenking

gebracht als geheime of openlijke volgers der onder de geleerde wereld sterken aanhang vindende middenpartij der Erasmianen; zij waren vervolgd en verjaagd; menigeen hunner zwierf jaren lang in ballingschap rond of zocht zijn heil in Frankrijk of Duitschland. Te Leuven vond de orthodoxe leer haren vasten burcht, al kwam ook hier af en toe de geest van zelfstandig onderzoek de alleenheerschappij der scholastiek verstoren: het verzet van een Michaël Baius, hoogleeraar te Leuven, overtuigd Katholiek en trouw aanhanger des Konings, tegen de leerstellingen der Jezuieten, kan tot bewijs daarvan strekken. Te Leiden predikten Saravia en Holmannus de calvinistische leer in haar strengen en minder strengen vorm naast elkander; Justus Lipsius vertegenwoordigde eerst te Leuven, daarna te Leiden, later weder te Leuven op schitterende wijze de studie der klassieke oudheid; Hadrianus Junius, op het tijdstip der stichting van Leiden's hoogeschool beroemd als geschiedvorscher en geneesheer, was met Janus Dousa, den geleerden edelman en curator der leidsche school, Maecenas, smaakvol dichter en geleerde van naam tevens, een der beste vertegenwoordigers van de veelzijdige geleerdheid uit de dagen der Renaissance; Petrus Forestus, die den hoogleeraarspost te Leiden afwees, leefde als geneesheer van den Prins te Delft en verwierf zich den naam van den nederlandschen Hippocrates. Te midden van het krijgsgewoel en den strijd der meeningen op kerkelijk gebied, bleef de nederlandsche geleerdheid zoo haren roem waardig, het meest juist in de kringen van het verzet tegen Spanje.

HOOFDSTUK II.

LEYCESTER IN DE NEDERLANDEN.

De dood van den Prins had in Noord en Zuid een diepen indruk gemaakt: „tzelve gaff een grote verslagenheyt aen een ygelick, insonderheyt zoe onversiens beroeft zynde van haer hooft, op wiens auctoriteyt ende wysheyt, naest God, zy altyts principelyck hadden gesteunt" [1]). Parma's aanhoudend voortdringen scheen in die omstan-

---

[1]) Joris de Bye in zijn Gedenkschrift, uitg. door Fruin (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. 1888), blz. 414.

digheden de vrees te wettigen, dat de opstand niet lang meer stand zou kunnen houden, dat het gansche Noorden weldra het voorbeeld van het Zuiden zou moeten volgen en zich op zoo gunstig mogelijke voorwaarden aan het gezag des Konings onderwerpen. Niemand was er, die de plaats van den gevallen leider kon innemen aan het hoofd der rebellen; niemand, die als staatsman en veldheer opgewassen scheen tegen den energieken Landvoogd, den onvermoeiden en gelukkigen kampvechter voor de rechten des Konings.

De zeventienjarige graaf Maurits, die bij de afwezigheid van zijn nog altijd in Spanje teruggehouden broeder Philips Willem het eerst voor de opvolging in zijns vaders waardigheden in aanmerking moest komen, kon, hoewel „de gentille esperence" [1]), toch in ernst niet aan het hoofd der zaken worden geplaatst, hoezeer Oldenbarnevelt en anderen er wel aan dachten hem Graaf te maken [2]). Graaf Jan, de eenig overgeblevene van 's Prinsen broeders, gesteld, dat hij thans had willen komen om de plaats van zijn broeder in te nemen, was door zijn karakter weinig geschikt om de moeielijke rol van leider van den opstand op zich te nemen, vooral niet in deze omstandigheden, nu de onderhandelingen met het door hem verafschuwde fransche koningshuis in vollen gang waren. En van de veldheeren aan het hoofd der staatsche legers — Hohenlo, Sonoy, den jongen graaf Willem Lodewijk van Nassau, Norris — was er geen, die genoeg aanzien bezat om tegenover een tegenstander als Parma gesteld te kunnen worden.

Zoo waren bij den dood des Prinsen de Staten wel genoodzaakt zelven voorloopig de leiding der zaken in handen te nemen, wilden zij niet onmiddellijk alles in elkander zien vallen. Het waren de Staten van Holland, die dit het eerst begrepen. Geleid door de krachtige persoonlijkheden, die daar sinds jaren met den Prins de regeering hadden geleid, den ervaren landsadvokaat Paulus Buys, den bekwamen pensionaris van Rotterdam, Oldenbarnevelt, de energieke amsterdamsche regenten Reinier Cant en Willem Bardes, den president van het Hof Van der Myle, Willem van Zuylen van Nyevelt, Jan van der Does en anderen, lieten zij geen oogenblik verloren gaan. Aanstonds nadat de Prins den laatsten adem had uitgeblazen,

---

[1]) De fransche gezant Des Pruneaux aan zijn Koning, Archives, 2me Sér., I, p. 2.
[2]) Vgl. Van der Kemp, Maurits van Nassau, I, blz. 153 vlg.

snelden zij naar het stadhuis te Delft en namen er de eerste maatregelen om, terwijl zij volgens hunne toen genomen resolutie „den moet omme de gemeene saecke te handthouden in het minste niet en hadden laten sincken", de edelen en steden van hun gewest bijeen te roepen ten einde door onderlinge samenwerking met de andere gewesten „hen manlyk ende vromelijck te houden sonder door het voorsz. ongeluck eenigsints te verflauwen."

De hollandsche staatslieden, die te Delft bijeenkwamen, verdienen ten volle den lof, hun door latere geschiedschrijvers voor hunne houding in ruime mate toegekend [1]). Hun manmoedig voorbeeld toch heeft de opkomende paniek [2]) bezworen, de zaak van den opstand gered. Handelende in den geest van den overleden Prins, schreven zij aanstonds aan de voornaamste bevelhebbers van leger en vloot, aan de steden van hun gewest, aan de Staten der andere Geuniëerde Provinciën, vooral aan die van Utrecht, om tot trouw aan elkander, tot onderlinge samenwerking aan te manen. En dit alles was wel noodig, want de partij van verzoening met Spanje wies met het uur te midden van de heerschende onzekerheid. Vooral de Katholieken toonden sterke neiging tot onderhandelen, nu in het Zuiden hunne geloofsgenooten zoo gunstige voorwaarden van Parma hadden kunnen bedingen.

Het krachtig optreden der Staten van Holland en dergelijk gezinden in de andere gewesten van het Noorden had goede gevolgen. Nog vóór het einde der maand was een Regeeringsraad voor Holland, Zeeland en Utrecht samengesteld, bestaande uit de meest vertrouwde mannen, die onder den Prins op den voorgrond waren getreden, en al kwam die Raad ten slotte niet in functie [3]), de genoemde staatslieden bleven het heft in handen houden en wisten de aansluiting tusschen de drie provinciën te bewaren. Eene commissie van zeven Gecommitteerde Raden, door de Staten aangewezen, werd in October benoemd om het bestuur in Holland te voeren, hoewel voor het ten Noorden van het IJ gelegen gedeelte het reeds bestaande college der Gecommitteerden van het Noorderkwartier behouden bleef.

Onder den invloed van het door Holland gegeven voorbeeld stelden de Staten-Generaal, met ongewone snelheid handelende, den 18den

---

1) Wagenaar, VIII, blz. 3; Van Wijn, Bijv. en Aanm. daarop.
2) Vgl. wat de tijdgenoot Joris de Bye, l. l. daarvan zegt.
3) Muller, De wording van den staat der Ver. Nederl., blz. 152.

Augustus een Raad van State in om „bij provisie" het landsbestuur te voeren. Die Raad van State bestond uit 18 personen, naast wie in naam — een president werd door den Raad gekozen — de jonge graaf Maurits als „eerste Raad" [1]) werd geplaatst. Men telde er vier leden uit Holland, drie uit Brabant, Zeeland en Friesland, twee uit de nog vrije deelen van Vlaanderen en uit Utrecht, een uit Mechelen; de andere gewesten waren er niet in vertegenwoordigd: de Ommelanden, omdat zij grootendeels in 's vijands handen waren, Overijsel en Gelderland wegens de daar nog heerschende verwarring en twisten bleven achter. In het geheim werd bepaald, dat de Raad slechts voor drie maanden zitting zou nemen. In dien Raad van State waren het wederom de genoemde hollandsche staatslieden, die den meesten invloed oefenden. Toch konden zij niet verhinderen, dat het altijd op Holland's invloed naijverige en voor een nauw verbond met dat gewest bevreesde Utrecht zich van Holland en Zeeland afscheidde door een eigen stadhouder te kiezen, Josse de Zoete, Heer van Villiers; de beide andere gewesten verkozen nog geen stadhouder in de onzekerheid, waarin men verkeerde, of het niet geraden zou zijn aan Maurits de grafelijke waardigheid op te dragen, die men zijn vader had toegedacht, tenzij men, wat wenschelijker scheen, thans ook hier den Koning van Frankrijk of der Koningin van Engeland de souvereiniteit aanbood. In dat geval wilde men Maurits stadhouder van Holland en Zeeland maken [2]).

Zoo was ten minste het bestuur voorloopig geregeld. Doch hoe zou men den oorlog blijven voeren?

Nog minder dan in de dagen van den Prins kon het doenlijk schijnen den krijg tegen het machtige en thans overwinnende Spanje alleen met eigen middelen te voeren, hoe vol moed men ook was, hoe vast men op God's hulp rekende. De dood had den Prins verrast te midden van zijne onderhandelingen met den franschen Koning, die zich na de catastrophe, hopende op een onbeperkt gezag niet alleen in de andere gewesten maar thans ook in Holland en Zeeland zelf, meer geneigd betoonde om aan de tot hem gerichte aanzoeken gehoor te geven [3]). Het door den Prins in diep geheim naar Frankrijk

---

[1]) Vgl. Van der Kemp, Maurits van Nassau, I, blz. 152.

[2]) Dit blijkt uit de instructie der gezanten aan Frankrijk, V. d. Kemp, blz. 161.

[3]) Van Deventer, Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd ('s Gravenhage, 1860), I, blz. 59.

gezonden gezantschap der Staten-Generaal, dat vóór Oranje's dood met weinig oplettendheid door den franschen vorst was behandeld, werd nu met fraaie beloften overstelpt en keerde naar het vaderland terug, weldra gevolgd door den bekenden Des Pruneaux, den ervaren diplomaat, die indertijd de verheffing van Anjou had helpen voorbereiden en beter dan eenig ander fransch staatsman de Nederlanden kende. Hem zou het misschien gelukken thans ook Holland en Zeeland voor de fransche kroon te winnen. Op den steun van 's Prinsen weduwe en van hare omgeving, van graaf Willem Lodewijk, die in Friesland tot stadhouder was verheven, van Marnix, van Oldenbarnevelt en andere vrienden des Prinsen meende hij te kunnen rekenen; van het deerlijk in het nauw gebrachte maar nog niet door Parma overheerde deel van Vlaanderen en Brabant, ook van de bedreigde gewesten Utrecht en Gelderland kon hij krachtige hulp bij zijne pogingen verwachten. Reeds in Augustus verscheen hij in Holland. Zijne komst versterkte het gevoel van veiligheid bij de bevolking, die in groote onrust verkeerde.

Dit en andere plannen hingen in de lucht. Sommigen in Holland wilden van eene aanbieding der souvereiniteit aan Frankrijk of aan Engeland niets weten maar begeerden slechts een verbond met die beide mogendheden, die dan de defensie dezer landen conjunctis viribus in handen zouden nemen. Had men in 1572 en volgende jaren niet alleen den krijg gevoerd? Thans was men veel beter gewapend en voorbereid dan toen. Desnoods zouden ook nu Holland en Zeeland alleen weder den krijg kunnen voeren, meenden dezen en zij waren niet bereid om Holland's altijd vastgehouden onafhankelijkheid van den algemeenen souverein op te geven [1]), al ontbrak de leider in den krijg, die hen tot nog toe had aangevoerd. Anderen daarentegen wilden zich van de overige gewesten niet afscheiden en desnoods door eene onderwerping ook van Holland en Zeeland aan het fransche gezag de hulp van Frankrijk koopen.

Hendrik III was echter verre van vast besloten om, ingeval men hem de souvereiniteit opdroeg, deze te aanvaarden. De dreigende burgerkrijg in Frankrijk, waar de katholieke Ligue tegenover de hugenootsche partij reeds in de wapenen stond, maakte het uiterst gevaarlijk zich te steken in een oorlog met Spanje, die een onver-

1) Zie Fruin in Gids 1862, I, blz. 525.

mijdelijk gevolg van de aanvaarding zou zijn. Het was den Koning zeer wel bekend, dat Spanje de groote steun was der Ligue. Een speelbal tusschen de beide groote staatspartijen, nu de gematigde middenpartij zoo goed als vernietigd was ten gevolge van de dubbelzinnige houding van het vorstelijke huis, gevoelde de fransche Koning zich te zwak om eene energieke politiek in de Nederlanden te volgen. Hij bepaalde zich dus tot onderhandelen, ook uit vrees voor de plannen van koningin Elizabeth van Engeland.

Ook Engeland toch had zijne partij in de Nederlanden, met name in Holland, Friesland en Utrecht.

Tot nu toe had de voorzichtige Elizabeth het vermeden zich krachtig in de nederlandsche zaken te doen gelden. Zoowel in het belang van het Protestantisme in het algemeen als in dat van hare eigene souvereiniteit in het bijzonder had zij den opstand in de Nederlanden dikwijls heimelijk aangezet en gesteund. Zij begreep zeer goed, dat eene onderwerping der Nederlanders aan het spaansche gezag voor het voortbestaan van de haar zeer ter harte gaande episcopaalsche instellingen in Engeland en de handhaving van haar eigen gezag tegenover de pretentiën der katholieke Maria Stuart een groot bezwaar zou opleveren. Waren eenmaal de Nederlanden bedwongen, dan zou Spanje immers de handen vrij hebben om Engeland tot de Roomsche Kerk terug te brengen en het ideaal van don Jan te verwezenlijken. Alva's houding in 1570 en 1571 en don Jan's plannen toonden haar, wat zij had te vreezen. Daarom wilde zij den opstand niet laten onderdrukken; daarom had zij sedert 's Prinsen eerste optreden steeds betrekkingen met hem onderhouden; daarom had zij vooral na de Pacificatie van Gent hare agenten in de Nederlanden laten optreden; daarom had zij ook Johan Casimir in staat gesteld tegenover don Jan in het veld te komen. Maar aan de andere zijde vreesde zij een oorlog met Spanje, ook weder ten deele wegens de katholieke sympathieën van vele Engelschen, ten deele uit schroom voor de onkosten en verdere bezwaren van een grooten krijg; bovendien had zij een afkeer van het puriteinsche Calvinisme en was zij bij haren eerbied voor het vorstelijk gezag huiverig om openlijk rebellen te steunen; eindelijk, voor het voeren van een oorlog was geld noodig en dit kon zij alleen verkrijgen van het Parlement, dat zij zoo min mogelijk bijeenriep, wel wetende, dat de geldverlegenheid der vorsten ook voor hare onderdanen altijd de beste gelegenheid was geweest om invloed op den

gang der regeering te verkrijgen. In die omstandigheden leverde hare nederlandsche politiek eene reeks van tegenstrijdige feiten op, daar zij nu eens de opstandelingen, dan weder Philips scheen te willen steunen; nu eens toonde zij hare gunst aan hare op krijg tegen Spanje beluste jonge edellieden, van wie velen in de Nederlanden gediend hadden, dan weder leende zij het oor aan de vredespartij, wier hoofd haar leidende staatsman, lord Burghley, mocht heeten.

Er waren reeds vroeger onder de toongevende nederlandsche staatslieden enkelen, die in weerwil van dat beurtelings geven en nemen op Engeland hunne hoop gevestigd hadden, ten deele uit afkeer van het trouwelooze fransche koningshuis, van de Franschen in het algemeen, ten deele uit sympathie voor het anti-katholieke Engeland. Zeer talrijk waren de voorstanders van Engeland onder de calvinistische bevolking, waarin deze haren natuurlijken bondgenoot zag tegenover het katholieke Spanje en het sedert den Bartholomeusnacht en Anjou's verraad verafschuwde Frankrijk. Als hoofd der engelsche partij gold Paulus Buys, de invloedrijke landsadvokaat van Holland, die ook tijdens het leven van den Prins als de voornaamste tegenstander van diens fransche plannen gold, hoewel hij tevens als een trouw prinsgezinde te boek stond, trouw sedert de eerste dagen van het verzet. Zijne algemeen bekende loszinnigheid, zijne scherpe tong, zijn overmoed, zijne heerschzucht hadden in weerwil van zijne ontegenzeggelijke bekwaamheid en handigheid zijn aanzien intusschen zeer verzwakt. Zijne vele vijanden, vooral onder de kerkelijken, die hem zijne onverschilligheid op kerkelijk gebied niet konden vergeven, waren er voortdurend op uit om zijn gezag te ondermijnen en hem bij de eerste gelegenheid de beste te doen vallen.

Eindelijk had men, om van de spaanschgezinden te zwijgen, behalve de fransche en de engelsche nog de derde partij, die van eene souvereiniteit van een der beide mogendheden niets weten wilde en op eigen wieken wilde drijven. Dat waren zij, als wier leider in de Staten de bekwame pensionaris van Gouda, mr. François Francken, kon gelden. De partij was klein — Gouda stond toen in de Staten zoo goed als alleen — maar verdedigde een beginsel van groote kracht, het beginsel van zelfvertrouwen. Wel ontveinsde ook zij zich niet, dat men zonder buitenlandsche hulp den strijd niet ten einde zou kunnen brengen, maar zij begeerde alleen hulp van de beide mogendheden en niet de tirannie van Spanje te verwisselen voor die van

Frankrijk of voor die van het sedert het begin van den opstand lauwe en, mocht onverwachts de Koningin sterven, waarschijnlijk tot hopelooze verwarring voorbestemde Engeland. Met fierheid wees zij op de eerste jaren van den opstand, toen Alkmaar en Leiden hadden getoond, wat burgerdeugd vermocht; met nadruk herinnerde zij aan de „italiaansche schalkheid" van Catharina de Medicis en hare zoons; wel was de Prins voor de souvereiniteit van Frankrijk in de Nederlanden geweest, maar hij had Holland en Zeeland wijselijk steeds uitgezonderd; zou men zich nu geheel in de armen van den trouweloozen Valois werpen? Dan liever „met een gerust geweten afwachten, tgene hun de Allerhoogste mocht toeschikken", zoo besloot Gouda zijn „wijdluftig vertoog" op de dagvaart der Staten [1]). Deze houding liet niet na daar een diepen indruk te maken ook op hen, die de overige gewesten reeds als verloren beschouwden en zich in dat verlies hadden geschikt. Toch scheen de autoriteit der Staten bij het volk niet groot genoeg om het er op te wagen alleen den strijd te voeren en het drijven der tot verzoening met Spanje geneigden met geweld te onderdrukken [2]).

Op het einde van September werden deze kansen door de Staten van Holland ernstig besproken en graaf Maurits beval ook de belangen van zijn huis krachtig aan, wijzende op de omstandigheden, die eene opdracht der grafelijkheid aan den Prins in het laatste oogenblik hadden verhinderd, zonder evenwel uitdrukkelijk de onderhandelingen met eene vreemde mogendheid te misbillijken.

De aandrang van de in den uitersten nood verkeerende gewesten Brabant en Vlaanderen deed eindelijk de schaal overslaan en men besloot in Holland aan de Staten-Generaal voor te stellen een gezantschap naar Frankrijk te zenden. Amsterdam, Gouda en Monnikendam weigerden daarin toe te stemmen. Zeeland daarentegen sloot er zich bij aan. In Friesland wist Willem Lodewijk den tegenstand der engelschgezinden te overwinnen. In Utrecht, Gelderland en Overijsel ontmoette de zaak weinig bezwaar. In Brabant, Vlaanderen en Mechelen nam men de fransche souvereiniteit weder aan. Bij de Staten-Generaal vond het plan zoo gereedelijk ingang en, hoewel niet dan na „lange deliberatiën en disputen", men besloot de souvereiniteit

---

[1]) Bor, II, blz. 489 vlg.

[2]) Joris de Bye, l. l., blz. 417.

dezer landen aan Frankrijk aan te bieden onder voorwaarde van behoud der gereformeerde religie, der privilegiën en der verbonden „ten respecte van koophandel en navigatie" met Engeland, Denemarken en de Hanzesteden. De nog altijd onzekere houding van Elizabeth, aan wie men intusschen ook een gezantschap had gezonden om hulp en steun te vragen, werkte mede tot dezen uitslag.

De fransche partij had de overwinning behaald en Paulus Buys, zijne nederlaag niet kunnende verkroppen, nam tot vreugde van zijne talrijke vijanden zijn ontslag als landsadvokaat van Holland. Hij werd eerst na eene vacature van een groot jaar, ongetwijfeld wegens de heerschende onzekerheid omtrent het landsbestuur, die dit anders belangrijke ambt weinig begeerlijk maakte, eindelijk in Maart 1586 vervangen door Johan van Oldenbarnevelt, den bekwamen pensionaris van Rotterdam, die reeds lang een der leidende staatslieden in Holland was geweest, een der meest vertrouwde dienaren van prins Willem.

Het duurde nog tot Januari, eer de instructiën voor het gezantschap, waarover nog „vele hacquetten" [1]) vielen, waren vastgesteld en de gezanten waren vertrokken. Het was een statige deputatie, waarin Elbertus Leoninus, Noël de Caron, Arend van Dorp, Cornelis Aerssen met nog 14 andere aanzienlijke personen optraden, voorname staatslieden en ambtenaren uit de verschillende gewesten.

Met groote statie werd het gezantschap te Parijs ontvangen maar de zaak zelve, waarvoor het kwam, leverde minder voldoening op. De Koning, hoe begeerig ook naar het bezit der Nederlanden, zelf door Spanje bedreigd, door zijne katholieke onderdanen niet minder in het nauw gebracht dan door de Hugenoten, in zijn hart afkeerig van de ketterij, zijn eigen land aan den vooravond van een nieuwen fellen burgeroorlog ziende, begon weder zwarigheden te maken en zich terug te trekken, ook thans besluiteloos en zichzelven wantrouwend gelijk hij zich gedurende zijne gansche regeering heeft getoond [2]). Het wantrouwen tegenover zijne aarzelende houding nam in de Nederlanden hand over hand toe, hoe meer men hoorde van den langzamen gang der onderhandelingen. De gezanten putten zich uit in concessiën; eindelijk boden zij de souvereiniteit over alle

---

[1]) Bor, II, blz. 495.

[2]) Zie over zijne houding Fruin, l. l., blz. 527 vlg.

gewesten onvoorwaardelijk aan. Niets kon baten: de Koning weigerde ronduit en met diepe teleurstelling en kwalijk verborgen ergernis namen op het einde van Maart de gezanten hun afscheid, onverrichter zake naar de Nederlanden terugkeerend [1]). Zij hadden nog een oogenblik aan den Koning van Navarre, het hoofd der Hugenoten, gedacht en zich met hem in betrekking gesteld, maar ook hij bleek onmachtig iets voor de Nederlanden te doen bij den bedenkelijken stand der binnenlandsche twisten in Frankrijk. De schrale troost, dat „aller dagen avond" nog niet was gekomen, was het eenige, wat zij uit Frankrijk medebrachten. Zoo was de hoop op Frankrijk opnieuw in rook vervlogen.

Engeland bleef nog over. Bevreesd voor eene onbeperkte fransche heerschappij in de Nederlanden, had Elizabeth op het einde van het vorige jaar ten slotte gehoor gegeven aan de vertoogen van haren staatsdienaar Walsingham, den ouden vriend der Hugenoten, die in haren Raad steeds de zaak der Protestanten tegenover de voorzichtige politiek van lord Burghley had verdedigd; zij had besloten een vertrouwd diplomaat, den in de Nederlanden niet onbekenden Davison, naar Den Haag te zenden ten einde het oog te houden op de fransche onderhandelingen. Davison moest er onderzoeken, welke voorwaarden men in de Nederlanden zou aanbieden, ingeval Engeland bereid was alsnog te helpen; hij moest zien Vlissingen, Middelburg en Brielle voor dat geval als pandsteden te verkrijgen tegen belofte van hulp in geld en troepen. In den te voeren oorlog zou men dan den ouden bondgenoot, paltzgraaf Johan Casimir, en den verdreven Keurvorst van Keulen, die nog altijd in Holland vertoefde, weder kunnen gebruiken tot ondersteuning van de nederlandsche gewesten [2]). In December verscheen Davison in Holland. Wel kon hij de afzending van het gezantschap naar Frankrijk toen niet verhinderen maar de loop der onderhandelingen te Parijs deed zijne vorstin weder op den voorgrond treden, de vrienden van Engeland opnieuw hoop voeden. Reeds op het einde van Februari begon men in Holland Davison te polsen en toen de gezanten uit Frankrijk terugkeerden, scheen de tijd gekomen om ernstig met Engeland te onderhandelen.

De noodzakelijkheid van spoedige buitenlandsche hulp bleek ieder

[1]) Motley, History of the United Netherlands, I, p. 90 ff.
[2]) Ibid., p. 79.

oogenblik duidelijker bij den achteruitgang van de zaak van den opstand in het Zuiden. Brussel viel in Maart, kort na Vilvoorde; Ostende was een oogenblik zoo goed als in 's vijands handen; Antwerpen eindelijk geraakte hoe langer hoe meer in het nauw. Vooral het lot der laatste stad wekte in de Nederlanden algemeene bekommering en ook in Engeland kon men den naderenden val der machtige metropolis niet met onverschilligheid aanzien, te meer omdat eene spoedige beslissing ten opzichte van den steun, aan de Nederlanden te verleenen, ook deze belangrijke stad feitelijk in engelsche handen zou stellen.

Het gezag der Staten en van den Raad van State werd bovendien met den dag minder erkend: de Unie verkeerde zoo goed als in een staat van ontbinding, daar eene centrale regeering feitelijk niet aanwezig was, ten minste niet werd erkend. De Raad van State werd telkens voor korten tijd gecontinueerd en toonde herhaaldelijk neiging zijne in die troebele dagen moeielijke taak neder te leggen. De contributiën der gewesten kwamen of niet of slechts zeer langzaam binnen. Holland en Zeeland droegen feitelijk alleen den financieelen last van den krijg, waarvan $^3/_4$ toch reeds langzamerhand op hunne schouders was geschoven, nu Brabant en Vlaanderen zoo goeds als niets meer bijdroegen. De oostelijke gewesten waren sedert lang grootendeels door den vijand overheerd en dus buiten staat om iets voor de gemeenschappelijke zaak af te zonderen; zij zonden zelfs in den regel geene afgevaardigden meer naar Den Haag, waar Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland, ja Holland en Zeeland alleen, in de Staten-Generaal dikwijls de belangrijkste besluiten op eigen gezag moesten nemen.

Hoe de regeeringloosheid toenam, blijkt uit de geschiedenis van het door de Staten-Generaal en den Raad van State vastgestelde plakkaat tot verbod van uitvoer van levensmiddelen. Holland, met name Amsterdam, vroeg eene uitzondering daarop voor den graanhandel en toen de Raad van State weigerde hierin te treden, nam Holland of liever namen de Gecommitteerde Raden van dit gewest eenvoudig zelf het besluit den graanhandel uit te zonderen. Dit wekte hevige ergernis bij de Staten-Generaal en den Raad van State maar zij waren onmachtig er iets tegen te doen. Toen de utrechtsche burgerhoplieden, die weder grooten invloed op de regeering hadden verkregen, zich ongeroepen met de zaak bemoeiden en bij de Staten-Generaal eene heftige remonstrantie tegen de amsterdamsche kooplieden indienden,

ontvingen zij wel een vriendelijke dankbetuiging van die vergadering voor hunne belangstelling maar Amsterdam en Holland stoorden zich weinig aan deze stemming en gingen voort met te doen, alsof het plakkaat voor den graanhandel niet bestond [1]).

Op den toestand van Antwerpen werkte dit alles zeer slecht. Parma deed zijn uiterste best om door dringende brieven de regeering en het volk der stad te overtuigen van het nutteloozе van den tegenstand. Tegelijk begon hij een schipbrug over de Schelde te slaan ten einde de insluiting der stad te voltooien. Marnix, die langen tijd weigerde aan de mogelijkheid dier insluiting te gelooven, zag in het voorjaar van 1585 de meesterlijke belegeringskunst van Parma dagelijks vorderen en moest zich op een geregeld beleg voorbereiden. Een oogenblik scheen de onderneming tegen Antwerpen in groot gevaar, toen namelijk Hohenlo in Januari 's Hertogenbosch trachtte te verrassen; deze stad was reeds in zijne handen doch werd nog bij tijds door den spaanschen gouverneur van Breda, Haultepenne, hernomen. Was zij door de rebellen bemachtigd, het beleg der stad Antwerpen had misschien door Parma moeten opgegeven worden. Snel ging de veldheer thans met de werkzaamheden aan de brug voort; hij slaagde er den 25sten Februari in haar te voltooien: Antwerpen was van de zee afgesloten [2]). Gedekt door twee sterke forten en eene vloot van 20 welbewapende oorlogschepen, van voren en van achteren beschermd door twee groote op ledige vaten drijvende vlotten, kon de brug weerstand bieden aan iederen aanval van de zeezijde zoowel als van den kant der belegerde stad. Die brug, zeide Parma, zou zijn graf zijn of zijn pad naar Antwerpen.

De belegerden gaven den moed niet op, evenmin als hunne vrienden in Zeeland. Lilloo was nog in staatsche handen en Liefkenshoek werd in April door den dapperen Justinus van Nassau, 's Prinsen bastaardzoon, op de Spanjaarden veroverd, daarna een tweede fort, dat van St. Antonie, eveneens dicht bij de brug gelegen. Doch Parma wierp onmiddellijk eene nieuwe versterking op ter bescherming van zijn werk. Eene merkwaardige poging van den te Antwerpen levenden Italiaan Gianibelli om de brug met vernuftig uitgedachte kruid-

---

[1]) Fruin, l. l., blz. 542.

[2]) Vgl. over het beleg de in het algemeen voortreffelijke beschrijving bij Motley, History, I, p. 129 ff.

schepen in de lucht te laten springen gelukte ten deele, maar Parma wist de geleden schade met levensgevaar ijlings te herstellen, voordat de zeeuwsche vloot, die den uitslag afwachtte, door de gemaakte opening naar Antwerpen op durfde zeilen. Aanzienlijke verliezen leed de belegeraar anders bij het springen van de brug, waar een duizendtal soldaten en vele officieren o. a. de dappere Robles, Heer van Billy, het leven lieten; de paniek was een oogenblik groot en ook gedurende den verderen loop van het beleg verkeerde het spaansche leger en de veldheer zelf aanhoudend in vrees voor mogelijke aanslagen van denzelfden aard. Maar Parma gaf de zaak niet op, wel wetend van hoeveel belang zij was. Al zijne beschikbare troepen trok hij voor Antwerpen samen, al zijne financieele krachten besteedde hij voor deze onderneming: noch gebrek aan mondvoorraad, noch de zware verliezen door sterfte en door den moeielijken strijd op de Scheldedijken konden hem bewegen het beleg op te geven. Nieuwe forten verrezen op de meest bedreigde punten, met name op den Kouwensteinschen dijk, te midden van het verdronken land, waarop de geuzenbooten voortdurend rondzwierven, in verband met de zeeuwsche schepen op de Schelde den belegeraars afbreuk doende. In den loop van Mei werd op den genoemden dijk, een smalle streep lands, herhaaldelijk met beleid en moed gestreden maar telkens wist Parma de geleden verliezen te herstellen en de verloren posten te herwinnen, zoowel de Zeeuwen als de Antwerpenaars terugdringend. Van beide zijden werden de uiterste krachten ingespannen om in de worsteling de overhand te behouden. Het was een strijd, levendig herinnerend aan de oude verhalen aangaande Troje. Parma en de oude Mondragon, graaf Karel van Mansfeld en zijn grijze vader graaf Peter Ernst, de markies van Richebourg en Caspar de Robles, Italianen en Spanjaarden, Portugeezen en Walen van de spaansche zijde — Hohenlo en Marnix zelf, Justinus van Nassau en de zeeuwsche admiraal Haultain, hopman Heraugière en de engelsche officieren Balfour en Morgan, Hollanders en Zeeuwen, Franschen en Schotten overdekten zich met roem in den aanval en de verdediging, van beide kanten met moed en beleid ondernomen.

Doch Parma gaf het beleg niet op en in de belegerde stad begon men den moed te verliezen. Marnix had reeds sinds het begin der insluiting met de altijd woelige bevolking te kampen gehad en zijn gezag met strengheid moeten handhaven, iets wat weinig in zijn

aard lag en hem spoedig zeer tegen de borst stuitte. Thans begon er gebrek te heerschen en tegelijk daarmede de oproerige gezindheid toe te nemen. Wel was het lijden te Antwerpen niet te vergelijken met wat Leiden had doorstaan, maar de bevolking der Scheldestad was die van Leiden niet. Antwerpen bevatte toen nog omstreeks 90 000 inwoners [1]), zesmaal zooveel als Leiden, en deze groote menigte was veel moeielijker in toom te houden. Bovendien .... de standvastigheid van Marnix was niet zoo groot als die van Van Hout en Van der Does. Ontmoedigd en wanhopende aan de toekomst van den opstand, gaf hij weldra gehoor aan de voorstellen tot onderhandeling, hem in Juni gedaan, waarbij de president van Artois, Richardot, een trouw koningsgezinde, als bemiddelaar optrad. Hevige ontevredenheid ontstond bij een deel der burgerij, toen men van deze onderhandelingen de lucht kreeg, maar tevens drong een ander deel — met name de Katholieken — op het treffen van een vergelijk met Parma aan, terwijl de oproerige tooneelen in de stad toenamen. De gansche maand Juni werd er onderhandeld en den 9den Juli hield Marnix, hier ook voor Holland en Zeeland eene goede kans op verzoening met den Koning meenende te zien, eene samenkomst met den veldheer, die de stad thans geheel omkneld hield. De onderhandelingen liepen vooral over de vraag van de religie, waaromtrent Parma niets wilde toegeven, terwijl men te Antwerpen ook tegen eene nieuwe citadel en een garnizoen groote bezwaren had, gedachtig aan wat in 1576 was geschied. Marnix echter was te ontmoedigd en te diep onder den indruk van Parma's persoonlijkheid, die hij vol bewondering roemde, om lang weerstand te bieden. Hij gaf na herhaalde besprekingen op het punt van den godsdienst eindelijk toe en op den 9den Augustus ging ook de Breede Raad der stad onder den aandrang eener voor het stadhuis om brood roepende menigte op zijn raad tot capitulatie over. Acht dagen later werd het verdrag geteekend. Amnestie, terugkeer der koningsgezinden in hunne eigendommen, herstel van geestelijken, kloosters en kerken in de hunne, vertrek der niet-Katholieken uit de stad binnen twee jaren, waarin zij hunne zaken konden regelen, verder uitsluitende handhaving der katholieke religie, loslating van alle gevangenen, *f* 400 000 als boete door de stad te betalen, vertrek van het garnizoen met krijgseer,

[1]) Van Meteren, fol. 216.

wapenen en bagage — dat waren de voorwaarden, waarop Antwerpen tot de gehoorzaamheid aan den Koning terugkeerde.

Groot was de vreugde in het spaansche kamp en schitterend de eerbewijzen, waarmede Parma bij zijn intocht in de stad werd begroet. Aan het hoofd van zijne garde en vergezeld door Aerschot, Chimay, de Mansfelds, Aremberg en andere zuidnederlandsche Grooten, verwelkomd door de stedemaagd Antwerpia op een zegekar, trotsch op het Gulden Vlies, waarmede 's Konings dankbaarheid hem vereerd had ter gelegenheid van het belangrijke voordeel, dat hij had behaald, trok de overwinnaar Antwerpen binnen. Hij begon onmiddellijk met den herbouw der citadel.

Even groot was bij de tegenpartij de verbittering tegen Marnix, dien men openlijk van verraad beschuldigde, vooral toen hij thans in het algemeen de noodzakelijkheid eener verzoening met Spanje scheen in te zien en zelfs in zijne gedrukte verdediging onbewimpeld daartoe ried. Hij waagde het dan ook niet naar Holland terug te keeren om, zooals hij met Parma had afgesproken, te trachten daar deze denkbeelden ingang te doen vinden, maar begaf zich naar zijn landgoed te West-Souburg op Walcheren. De verdediging van zijne houding in een „bref récit de l'estat de la ville d'Anvers" moest zijn gedrag rechtvaardigen. Het stuk overtuigde zijne meest verbitterde vijanden niet en gaf het bewijs van zijne volkomen ontmoediging, daar hij zelfs het goed recht van den opstand in twijfel trok; doch wie hem goed kende, was overtuigd, dat hij, al was hij soms zwak, toch „zuiver was van handen en van hart" [1]), zooals La Noue van hem zeide. Zijne politieke rol was evenwel voorloopig uitgespeeld en hij leefde voortaan teruggetrokken, zijne dagen doorbrengende met theologische studiën en eerst later weder eenigszins in staatszaken gemengd. Het was vooral de engelsche partij, die hevig verbitterd op hem was wegens den val der belangrijke stad, die men met engelsche hulp had willen redden; de weldra uit Antwerpen overgekomen uitgewekenen, voor het meerendeel vermogende kooplieden en roerige handwerkslieden, verweten hem de vernietiging van hunne welvaart en het verlies van hunne vaderstad; de krijgslieden spraken van zijne lafheid. Allen wezen met nadruk op de belofte van spoedige hulp voor Antwerpen, kort te voren door Elizabeth gedaan.

---

[1]) Vgl. de belangrijke Note on Sainte-Aldegonde bij Motley, l. l., I, p. 251 ff.

Wat was er van die belofte?

De geneigdheid van Elizabeth om iets voor de Nederlanders te doen was niet twijfelachtig in het voorjaar van 1585, maar toch was er een diep geworteld wantrouwen in hare bedoelingen bij vele Hollanders en Zeeuwen. Men meende, dat het haar meer te doen was om vasten voet in de landen aan de riviermonden te verkrijgen dan wel om de opstandelingen te helpen. Met de agenten De Gryze en Ortel — de laatste sedert jaren als agent der opgestane gewesten in Engeland werkzaam — traden dan ook Walsingham en andere engelsche staatslieden herhaaldelijk in overleg om het wantrouwen te doen ophouden. Ernstige besprekingen hadden in Londen plaats. Walsingham en Robert Dudley, Graaf van Leycester, die een rol in de Nederlanden hoopte te spelen, toonden zich zeer gunstig jegens het plan. Men werd het eindelijk in hoofdzaak eens en in Juli 1585 verscheen eene aanzienlijke deputatie der Staten-Generaal aan het engelsche hof om met Elizabeth de overeenkomst te sluiten, die men vroeger van koning Hendrik had willen verkrijgen, of ten minste hare hulp te verwerven [1]).

De nood drong de Nederlanders om alles toe te staan, wat Elizabeth van hen zou willen verlangen. Ongeacht het gevaar, waarin Antwerpen zweefde, dreigde ook aan andere zijden de vijand groote vorderingen te maken. De Graaf van Oostfriesland rustte oorlogschepen uit, die blijkbaar de door de staatsche vloot geblokkeerde Eems moesten ontzetten, zoodat het noodig werd het oog op hem te houden; van Zutphen uit bemachtigden de Spanjaarden onder Tassis eenige schansen op de Veluwe en bedreigden Harderwijk en Elburg, terwijl zij het utrechtsche, geldersche en overijselsche platteland, ja zelfs het Gooi deerlijk plunderden; bij Amerongen leverde deze onvermoeide veldoverste in Juni den Staatschen een slag, waarin zij eene volkomen nederlaag leden en Josse van Villiers, veldmaarschalk der Staten en stadhouder van Utrecht, ernstig gewond en gevangen genomen werd; Nijmegen, waar de Katholieken zich van het geschut en de poorten meester gemaakt en het garnizoen ontwapend hadden, verzoende zich aanstonds met den Koning; Doesburg volgde dit voorbeeld; ook voor Arnhem, Zwolle en Kampen begon men ernstig te vreezen; Mechelen gaf zich in Juli over; een aanslag der Staatschen

---

1) De verbalen der gezanten bij Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 78 vlg.

op Groningen mislukte. En te midden van al dien tegenspoed begon men in Holland en Zeeland onderling te twisten niet alleen over de wijze, waarop men met Engeland zou onderhandelen, maar ook over persoonlijke belangen, die bij den naderenden val van een staat meer dan gewoon gewicht in de schaal plegen te leggen. Gouda was ook thans niet te bewegen zich eventueel onder engelsche souvereiniteit te begeven of engelsch garnizoen aan te nemen. De zeeuwsche admiraal Blois van Treslong, de oude Watergeus, kreeg twist met sommige leden zijner admiraliteit; hij werd zelfs aangeklaagd en gevangen gezet, terwijl zijn ambt aan Justinus van Nassau werd opgedragen. De andere gewesten klaagden over Holland's heerschzucht en eigenbaat en hoopten bij Engeland steun te vinden tegen den overmachtigen bondgenoot, die hun zijn overwicht dagelijks deed gevoelen. Vooral Utrecht en Gelderland toonden zich zeer op Holland vertoornd [1]. Het gezantschap, dat in deze omstandigheden naar Engeland vertrok, bestond weder uit 12 aanzienlijke staatslieden en ambtenaren, onder wie de agent De Gryze, Noël de Caron, Jan van der Does, Joost van Menin, pensionaris van Dordrecht, Valke voor Zeeland, François Maelson, Hessel Aysma voor Friesland, Johan van Oldenbarnevelt en Paulus Buys.

De Koningin weigerde ronduit de souvereiniteit aan te nemen, hoezeer ook de gezanten daarop aandrongen, terwijl zij wezen op de wenschelijkheid eener vereeniging van de beide staten „tot één lichaam" en de behoefte der weinig samenhangende provinciën aan eene „opperste macht", een souvereinen heer, die de gemeenschappelijke belangen zou beschermen tegenover de particuliere pretentiën der gewesten [2] — een merkwaardig pleidooi voor eene monarchale regeering in den mond van hen, die welhaast voor republikeinen bij uitstek zouden doorgaan. Zij wilde niet verder gaan dan tot het verleenen van hulp in geld en troepen onder voorwaarde, dat haar enkele steden zouden worden in pand gegeven ten einde de betaling van de onkosten na het einde van den krijg te verzekeren. Daarop begon een

---

[1] Fruin in Gids 1862, I, blz. 544.

[2] Motley, l. l., I, p. 305. Het verbaal der gezanten is te vinden Kron. Hist. Gen., 1866, blz. 215 vlg. en minder volledig bij Van Deventer, I, blz. 78. Het komt mij tegenover de meening van den heer Fruin, l. l., blz. 531, voor, dat men in den uitersten nood, waarin men verkeerde, wel degelijk Elizabeth's souvereiniteit heeft gewenscht, al was het dan onder zekere voorwaarden.

loven en bieden over het bedrag van de te verleenen hulp en de door de gewesten zelve voor den krijg te betalen geldsommen. De gezanten verlangden een minimum van 5000 man voetvolk en 1000 ruiters, de Koningin wilde niet meer dan 4000 man en 400 ruiters toestaan; de afgezanten boden 2 ton gouds voor zes maanden van wege Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, de Koningin verlangde meer en vooral meerdere zekerheid ook omtrent de contributiën der andere gewesten. Terwijl men nog hierover haspelde, kwam het bericht van Antwerpen's val: de geleerde toespeling der Koningin op het lot van Saguntum, terwijl men te Rome overlegde, was tegen hare verwachting een beeld van de werkelijkheid geworden.

Hevig was de ontsteltenis in Engeland en de Nederlanden. Alles scheen verloren, wanneer niet spoedig hulp kwam voor de thans ook ernstig bedreigde gewesten Holland en Zeeland. Elizabeth zond aanstonds Davison weder naar Holland en stemde toe in het bedrag van 5000 man troepen, onder een „heere van qualiteit ende respecte." Deze edelman zou volgens het tractaat van den 20sten Augustus den titel „gouverneur-generaal" dragen en met den Raad van State „de publyke autoriteit ende regeeringe" zoo goed mogelijk weder herstellen. Privilegiën en costumen zouden ongerept blijven. Vlissingen met Rammekens en Den Briel werden als pandsteden aangewezen. De gouverneur-generaal zou den eed doen aan de Staten en de Koningin; zoo ook de gouverneurs en ambtenaren in het algemeen. De meeste leden van het gezantschap keerden daarop naar de Nederlanden terug.

Het bleef nog eenige weken onzeker, wie deze troepen zou aanvoeren, en even lang duurde een opkomend verschil, of de garnizoenen der pandsteden uit deze benden zouden worden samengesteld. Op het einde van October was men het ten laatste eens en de nog gebleven gezanten keerden terug met de zekerheid, dat de hulptroepen weldra zouden komen, aangevoerd door niemand minder dan Robert Dudley, Graaf van Leycester, Elizabeth's vriend en vertrouweling, die tevens met de noodige civiele macht bekleed zou worden om op de leiding der zaken invloed te kunnen hebben. Hij zou volgens zijne geheime instructiën in de eerste plaats bevelhebber der engelsche troepen zijn maar tevens „eerste raadsman" der Staten in alle politieke zaken, waarbij twee engelsche raden hem ter zijde zouden staan, die zitting moesten hebben in den Raad van State. Vooral het toezicht op de munt, op de geregelde betaling der oorlogslasten door de ge-

westen en hunne onderlinge samenwerking werd hem opgelegd, vervolgens de verbetering der misbruiken in de zoo ontredderde landsregeering door versterking van de macht van den Raad van State en hervorming van het logge lichaam der Staten-Generaal.

In Holland en Zeeland had men al dien tijd in eenige onrust verkeerd. De streng calvinistische Graaf van Nieuwenaar was onder den invloed der democratische beweging voorloopig tot stadhouder van Utrecht verkozen en voerde, geholpen door den kort te voren tot de Staten overgeloopen Maarten Schenck, met afwisselend geluk den krijg in het Geldersche tegen de stroopende spaansche benden. Toen eindelijk het bericht van Leycester's aanstaande komst bekend werd, begon men te herademen, vooral toen engelsche troepen onder Thomas Cecil en Philip Sidney, de laatste een der schitterendste edellieden van het toenmalige Engeland, ridderlijk en geleerd, dichter en krijgsoverste tevens, aanstonds Brielle en Vlissingen bezetten.

Ongeveer tegelijk hiermede kregen de Staten eenige kennis van de instructie, die Leycester van zijne regeering had ontvangen en welks inhoud men zorgvuldig voor de nederlandsche staatslieden had zoeken te verbergen, opdat bij de Staten geen vrees voor vermindering hunner macht, bij de gewesten voor verlies hunner zelfstandigheid zou ontstaan [1]). Het schijnt verder, dat Oldenbarnevelt reeds in Engeland de lucht had gekregen van een plan om de stadhouderlijke waardigheid in Holland en Zeeland voor Leycester te bestemmen, gebruik makende van het dezen voorbehouden recht om gouverneurs in provinciën en steden aan te stellen. Het vertrouwen in Elizabeth's bedoelingen was bij de Hollanders niet groot genoeg om dit toe te laten en zoo werd nog inderhaast de jonge graaf Maurits overeenkomstig de reeds vroeger hieromtrent gemaakte plannen met het stadhouderschap bekleed, daar men in Holland en Zeeland zoowel tegenover een engelschen als tegenover een franschen souverein een eigen stadhouder en wel uit het geliefde huis van Nassau begeerde [2]). Zeeland gaf het voorbeeld, Holland volgde het en den 1sten November werd graaf Maurits van Nassau met eene uitvoerige instructie onder den titel van „Excellentie" en „geboren Prince van Orangien" door

---

[1]) Hooft, Nederl. Hist., blz. 1039; Bruce, Correspondence of Robert Dudley (London, 1844), p. 12 ff.

[2]) Wagenaar, VIII, blz. 105; Van der Kemp, I, blz. 161.

de Staten tot stadhouder, gouverneur, kapitein-generaal en admiraal der beide gewesten verheven — eene waardigheid, die hem wel tot den eersten ambtenaar der Staten maakte, terwijl zijn vader eertijds als ambtenaar des Konings boven hen had gestaan, doch hem krachtens de opgemaakte commissie en instructie [1]) tevens in de zorg voor „de overigheid, gerechtigheden, privilegien en 't welvaren" der landen en ingezetenen, voor het recht en de justitie, de oorlogs- en staatszaken, de politie, zelfs voor het veranderen „na behoren" van „burgemeesteren, schepenen en wetten", ook souvereine rechten toekende, zooals vroegere stadhouders die in naam van den landsheer hadden uitgeoefend. Wat het sedert 1534 met de beide gewesten vereenigde Utrecht betrof, de Staten van Holland en Zeeland verklaarden, dat de afscheiding van dit gewest onder een afzonderlijken stadhouder wederrechtelijk was geschied en men zou trachten den ouden toestand te herstellen. De Graaf van Hohenlo werd den jongen stadhouder als luitenant-generaal ter zijde gesteld. De verhouding van den stadhouder van Holland en Zeeland tot den engelschen „Gouverneur-generael", dien de Koningin zou zenden, was, evenals die der overige provinciale stadhouders, van ondergeschikten aard: in Maurits' instructie werd de bepaling opgenomen, dat hij de „bevelen ende ordonnantien" van den Gouverneur-generaal en den Raad van State „trouwelijk" zou hebben „na te komen." De brieven, die hij en zijne stiefmoeder, Louise de Coligny, in die dagen aan de Koningin schreven, getuigden werkelijk van hunne overeenstemming met de engelsche regeering, die voor de bezetting van het aan de Nassau's behoorende Vlissingen ook hunne toestemming had moeten vragen. Beiden verklaarden in die brieven [2]) de aanneming der souvereiniteit door de Koningin van harte gewenscht te hebben en bevalen haar de belangen van het huis van Nassau dringend aan. De Staten-Generaal droegen Maurits iets later het markiezaat van Bergen op Zoom op, zooals zijn vader het had bezeten; dat van Veere en Vlissingen beheerde hij reeds sedert den dood zijns vaders.

Leycester was met Maurits' verheffing intusschen slechts matig ingenomen. De opperbevelhebber van het statenleger, Hohenlo, kon

---

[1]) Bor, II, blz. 664 en 665. Vgl. over deze instructie Van der Kemp, Maurits van Nassau, I, blz. 14, met de aanteekeningen.

[2]) Motley, History, I, p. 323.

hem reeds lastig genoeg worden; de jonge Maurits, eerste lid van den Raad van State en stadhouder der beide belangrijke provinciën, ja weldra misschien ook van Utrecht, zou op den duur een nog gevaarlijker mededinger kunnen zijn.

Over het geheel was Leycester niet tevreden over den gang der zaken. Ware zijne vorstin souverein der Nederlanden geworden, hij zou als landvoogd eene andere positie hebben gehad dan thans, nu hij min of meer aan de Staten-Generaal ondergeschikt mocht heeten, aan de Staten-Generaal, die „kooplieden", voor wie hij onverholen minachting toonde en wier invloed op de regeering des lands hij zeer schadelijk achtte, daar hij hen verdacht van alleen hun eigen belang te zoeken. De zuinigheid en voorzichtigheid, waarmede de spaarzame Elizabeth de geheele zaak regelde, was hem even weinig naar den zin als Davison en Walsingham, die een krachtiger optreden van Engeland in de Nederlanden hadden gewenscht en van den beginne af in dezen halven maatregel weinig heil zagen. Leycester klaagde vooral over het beperkte en slecht omschreven gezag, dat hij zou bezitten, over de blijkbare vrees der Koningin voor een openlijken krijg met Spanje, over den verwaarloosden toestand van de troepen, die zijne vorstin tot zijne beschikking stelde. Met dat al en wenschende „that her Majesty never send general again as I am sent", verklaarde hij: „I will do what I can for her and my country" [1]). Hij zeilde den 19den December 1585 met eene vloot van vijftig schepen, vergezeld door de nog in Engeland achtergebleven gezanten en de bloem van Engeland's adel, uit Harwich naar Vlissingen, in de Nederlanden sinds lang met ongeduld verwacht als de redder uit den nood, als een Messias, schreef hem de reeds in Zeeland vertoevende Sidney.

Een groot manifest was hem vooruitgegaan, waarin Elizabeth den stap, dien zij had gedaan, tegenover Europa verdedigde als een daad van goede nabuurschap jegens de verdrukte en ontredderde Nederlanden, van zelfverdediging tevens tegenover de geheime en openlijke vijandschap van Spanje.

* * *

---

1) Motley, l. l., I, p. 331.

De thans vierenvijftigjarige engelsche edelman, die de Nederlanden zou komen redden uit hun neteligen toestand, was sinds jaren de gunsteling van Elizabeth. Volmaakt hoveling, was hij overstelpt met titels en waardigheden, geschenken en eerbewijzen, meermalen door de openbare meening als de geliefde der Koningin, als haar toekomstige gemaal aangemerkt. Hij had dan ook rijkelijk zijn aandeel gehad in de praatjes, die Elizabeth's vijanden over haar gedrag, hare persoonlijkheid en hare omgeving verspreidden; men beschuldigde hem van talrijke moorden, door middel van vergif gepleegd, met name van moord op zijne gemalin Amy Robsart, een gruwelijke laster, die hem nog eeuwen na zijn dood vervolgde. Indrukwekkend van uiterlijk, groot van gestalte, met eene donkere gelaatskleur, die hem aan het hof den naam van „the gipsy" had bezorgd, zorgvuldig gekleed, gemakkelijk in den omgang, beschaafd van vormen, was hij het type van een man van de wereld. Zijne bekwaamheden waren met zijn uiterlijk niet geheel in overeenstemming. Middelmatig staatsman, was hij voor de hem toegedachte taak niet berekend — de zware taak om de Nederlanden en Engeland's grondgebied tevens te verdedigen, om de nederlandsche gewesten, zoo verschillend van belangen en inzichten, éène lijn te doen trekken en ze te leiden tot het bereiken van het grootsche doel, dat prins Willem had nagejaagd. Hij was niet de man, die prins Willem kon vervangen, wiens eenvoudig uiterlijk zijner latere jaren in treffend contrast stond tot zijne innerlijke grootheid, die op ieder, die hem ontmoette, aanstonds een diepen indruk placht te maken.

Schitterend was de feestelijke ontvangst, Leycester te Vlissingen, te Middelburg, te Dordrecht, te Rotterdam, te Delft, eindelijk op een der laatste dagen van 1585 te 's Gravenhage bereid. Latijnsche verzen, kreupele welkomstdichten in de volkstaal, allegorische vertooningen te land en te water werden ook te zijner eer aangeboden gelijk de smaak dier dagen medebracht; als een souverein werd hij door de gansche bevolking begroet, zeer tot zijne voldoening [1]). Met groote ingenomenheid schreef hij dan ook naar Engeland over de goede stemming der Hollanders jegens de Koningin en over de welvaart, die hij alom opmerkte en die zeer uitstak boven wat Engeland in die dagen nog kon aanbieden. Met name moest hem in deze

---

[1]) Leycester Corresp., p. 30.

gewesten de sterk ontwikkelde inlandsche nijverheid treffen, terwijl in Engeland vele takken van nijverheid òf nog in hunne eerste opkomst òf grootendeels in handen van vreemdelingen waren [1]). Ook de talrijke schepen en de bijzondere geschiktheid der bewoners voor de zeevaart misten niet een diepen indruk te maken op de Engelschen, die zich met bekommering afvroegen, wat er van Engeland's zeevaart en handel, toen ook nog in hunne eerste ontwikkeling, zou worden, wanneer deze gewesten in de handen van Engeland's aartsvijanden, de Spanjaarden, zouden vallen [2]). Vooral wegens de sedert eenigen tijd aanhangige spaansche plannen op een grooten aanval met vloot en leger op Engeland scheen het bezit der nederlandsche gewesten veel waard, niet alleen als een bolwerk op het vasteland tegenover den geduchten vijand doch ook als steunpunt bij het beheerschen der zee.

Ofschoon velen in Engeland de inmenging der Koningin in de nederlandsche zaken als eene gevaarlijke onderneming afkeurden en het engelsche volk in het algemeen voor de Nederlanders van oudsher weinig sympathie gevoelde, ofschoon het in den winter door tegenwinden dikwijls bemoeielijkte verkeer met de hollandsche en zeeuwsche havens aanstonds groote bezwaren opleverde [3]), was de stemming van Leycester en zijne metgezellen tegenover de Hollanders en Zeeuwen aanvankelijk zeer welwillend. Ook de indruk, dien de edelman en zijne omgeving op de Hollanders maakten, was niet ongunstig. Van de toen reeds vrij sterke minachting der engelsche natie voor vreemdelingen, van de aanmatiging der Engelschen, waarover de vreemdelingen klaagden, bleek in den eersten tijd weinig. Overal, waar hij zich vertoonde, klonk het „God save the Queen Elizabeth", als ware men in Cheapside [4]).

Een der eerste zaken, die geregeld moesten worden, was de verhouding van Leycester tot de Staten. Bij de verslapping van het gezag scheen het noodzakelijk hem eene zoo groot mogelijke autoriteit te geven en zich niet tevreden te stellen met zijn bevel over de hulptroepen. De Staten en de stedelijke regeeringen toonden zich bereid

---

1) Van Meteren, fol. 243.
2) Motley, l. l., I, p. 364; Joris de Bye, l. l., blz. 417.
3) Leycester Corresp., p. 50.
4) Ibid., p. 31.

om het hun in de laatste jaren toegevallen gezag in zijne handen neder te leggen, ten minste onder zekere voorwaarden. Zoo zou het hem mogelijk zijn de gewenschte hervormingen te bewerken. De zaak werd iets gemakkelijker, doordat de bestaande Raad van State het voorloopig gezag begeerde neder te leggen en voor een nieuwen Raad plaats te maken.

Op den 11den Januari verscheen zeer plotseling de gansche Staten-Generaal bij Leycester om hem de „absolute regeering" als landvoogd over de gewesten aan te bieden en deze verheffing aanstonds af te kondigen. Elizabeth's vertegenwoordiger begreep ten volle, dat dit aanbod volstrekt niet naar den zin zijner voorzichtige meesteres zou zijn, en meende het plan der Staten voor het oogenblik door eene handige aarzeling te moeten verijdelen, ofschoon hij aan de andere zijde niet ongeneigd bleek zulk een ambt aan te nemen, daar het ook hem wenschelijk scheen het gezag zoo krachtig mogelijk te maken. Het uitzicht op eene onbeperkte regeering, op het feitelijke oppergezag bekoorde hem echter weldra in die mate, dat hij spoedig van niets anders hooren wilde en zich ongeduldig toonde over een onverwacht oponthoud, dat de zaak nog tegenhield. De reden van dit oponthoud was, dat de Staten hem tot versterking zijner autoriteit wel de „absolute (d. i. algemeene) regeering" wilden geven, die zij ook den Prins hadden willen opdragen, maar hem tevens door een Raad van State of een dergelijk lichaam wilden beperken in die macht. Eene deputatie uit de Staten-Generaal, samengesteld uit den ouden Leoninus voor Gelderland, den Noordhollander Maelson, den Utrechtsman Floris Thin, den dortschen pensionaris Menin en den invloedrijken Fries Hessel Aysma, overlegde met hem en Davison, ook met Philip Sidney, die hier zeer gezien was, en kwam spoedig tot een goed resultaat. Op het einde van Januari was men het eens geworden. Leycester zou gouverneur-generaal zijn ongeveer op dezelfde wijze als indertijd koningin Maria onder Karel V de landvoogdij had uitgeoefend, evenwel met deze wijziging, dat de Staten-Generaal evenals die der provinciën niet alleen op zijn bevel zouden vergaderen maar ook op eigen gezag bijeen zouden mogen komen, terwijl alle ambtenaren moesten worden benoemd uit eene nominatie van twee of drie personen, opgemaakt door de Staten van het gewest, waar de vacature was. De bestaande stadhouders zouden door hem bevestigd worden. Een nieuwe Raad van State, bestaande uit mannen als Leoninus,

Meetkercke, Walraven van Brederode, de bekwame Zeeuw Valcke en Paulus Buys, beproefde medestanders van den Prins, aan wie nog twee Engelschen en eenige andere leden, door de gewesten aangewezen, zouden toegevoegd worden, zou hem ter zijde staan in de regeering — een Raad naar zijne begeerte voornamelijk uit ambtenaren en aanzienlijke personen samengesteld [1]. Den 4den Februari reeds werd op plechtige wijze de nieuwe regeering ingevoerd en de nieuwe „Excellentie" in de rijk versierde Groote Zaal op het Binnenhof te 's Gravenhage beëedigd in tegenwoordigheid van graaf Maurits en de zeer voltallige Staten-Generaal.

Het was de vraag, hoe Elizabeth dezen gang der zaken zou opnemen. Davison, die het wel kon vermoeden, vertrok, hoewel met weinig haast, naar Engeland om de belangrijke afwijking van de medegegeven instructiën te verklaren en te verdedigen. Dat ging evenwel niet zoo gemakkelijk. De Koningin, die haren gunsteling nog in de maand Januari naar aanleiding van zijne mededeelingen omtrent het plan der Staten telkens had aangemaand zich niet te laten verleiden tot een dergelijken stap, was hoogst verontwaardigd over het gebeurde, dat volkomen in strijd was met hare voorzichtige terughoudendheid; het eerste bericht daaromtrent deed haar in heftigen toorn uitbarsten en de weinige haast, waarmede Davison was gekomen, maakte de zaak niet beter. Zij zond een vertrouwd persoon, lord Heneage, naar Den Haag om Leycester aan te zeggen, dat hij oogenblikkelijk de pas aangenomen waardigheid had neder te leggen om eenvoudig weder te worden, wat hij was geweest: bevelhebber van hare hulptroepen in de Nederlanden en haar vertegenwoordiger, niets meer. Zij herinnerde hem toornig aan de hem bewezen gunsten en weldaden. Tevens betuigde zij den Staten-Generaal in even sterke bewoordingen hare ontevredenheid over den aandrang, op haren dienaar uitgeoefend, sprekende van een „manifest insult", van „very little respect", haar door de Staten bewezen, van schending harer eer. Er was zelfs ernstig sprake van onmiddellijke terugroeping van den ongehoorzamen bevelhebber.

Davison slaagde er echter in den toorn der Koningin eenigszins te matigen door haar te wijzen op de noodzakelijkheid van een zoo hoog

---

[1] De instructiën enz. voor de nieuwe regeering zijn te vinden bij Bor, II, blz. 685 vlg.

mogelijk geplaatst leider in de Nederlanden, daar graaf Maurits, hoe veelbelovend ook, nog te jong was en de aan den drank verslaafde Hohenlo evenmin als de verdreven keulsche Keurvorst of de weinig beteekenende Graaf van Nieuwenaar of de ervaren en verstandige maar jeugdige graaf Willem Lodewijk van Nassau, allen vreemdelingen, genoeg prestige bezaten om op algemeene gehoorzaamheid te kunnen rekenen, terwijl het aanzien der Staten zelve niet groot genoeg scheen om uit hen meer dan eene voorloopige regeering te vormen. Het duurde intusschen nog tot het begin van April, eer eindelijk een onderworpen brief van Leycester — het eenige middel, meenden de engelsche staatslieden — het hart der Koningin verteederde en zij haren „sweet Robin" zijne ongehoorzaamheid vergaf. Toch was zij er ook toen nog verre van af de opdracht der landvoogdij goed te keuren en klaagde er telkens over, dat men niets deed om deze ongedaan te maken. Tot in Juli noemde zij Leycester niet anders dan haren „luitenant-generaal" en aarzelend voegde zij er eerst in die maand den titel van „gouverneur" bij.

De onzekerheid omtrent dit punt had ernstiger gevolgen dan de Koningin had vermoed. Het oude wantrouwen der Nederlanders in hare politiek was verlevendigd; niet geheel uit de lucht gegrepen geruchten van geheime onderhandelingen tusschen Spanje en Engeland waren weder opgekomen; luide klachten waren geuit over den inderdaad meer dan ellendigen toestand, waarin het met Leycester overgekomen engelsche hulpleger verkeerde, over Elizabeth's karigheid in het voorzien van hare troepen; hollandsche schepen en kooplieden waren als van ouds in Engeland bemoeielijkt; het aanzien van den nieuwen Landvoogd was er door het gehaspel, door den toorn der Koningin, door de geruchten van zijne terugroeping niet grooter op geworden [1]). De door de Staten beloofde onderstandsgelden kwamen in deze omstandigheden slechts zeer langzaam in.

Bovendien begon reeds met het voorjaar de verstandhouding tusschen Leycester en de Staten veel minder innig te worden dan in het begin. De Staten klaagden spoedig over zijn willekeurig optreden en de aanmatiging zijner officieren; zij wantrouwden zijne weldra duidelijk geworden neiging om tegenover hen te steunen op de volksgunst; zij bemerkten met ergernis, dat de Landvoogd als contrazegel op offi-

---

[1]) Leycester Corresp., p. 214.

cieele stukken zijn eigen wapen liet drukken, en zagen hierin eene aanranding hunner souvereiniteitsrechten, die uit het gebruik van het zegel der Staten-Generaal voor belangrijke zaken konden blijken. De Graaf toonde zich een bijzonder vroom Calvinist en won daardoor de genegenheid der invloedrijke predikanten en van het lagere volk, dat tegenover de minder strenge richting der leden van de Staten-regeering de vrome gezindheid van den engelschen Landvoogd ten zeerste toejuichte. Met ergernis zag deze van zijn kant, vreezende, dat Maurits op den duur de rol zijns vaders begeerde te spelen, den jongen vorst in de gunst der Staten van Holland rijzen. Met ergernis richtte hij het oog op de franschgezinde omgeving van Maurits en Louise de Coligny, die hij nog altijd van geheime tegenwerking van den engelschen invloed verdacht. Zelfs met den ouden vriend van Engeland, Paulus Buys, lag Leycester weldra overhoop: hij noemde hem reeds een verrader, een duivel, een atheïst, een geheim vriend der roomsche Kerk [1]).

Ook de kooplieden in Holland en Zeeland, òf zelf regeeringsleden òf nauw met dezen verwant en daarom zeer invloedrijk, waren teleurgesteld over de aanvankelijke resultaten van Leycester's zending. Zij hadden gehoopt thans den stapel der engelsche lakens in de eene of andere hollandsche stad gevestigd te zullen zien, maar de engelsche „merchant-adventurers" wezen er hunne regeering op, dat sedert den afval van Nijmegen van de zaak des opstands de weg naar Duitschland voor die lakens was afgesloten en het dus in het belang der Engelschen was ze te blijven zenden naar Hamburg, dat sedert Antwerpen's verval de stapelplaats van den engelschen handel op de duitsche landen was geworden. Het aanbod der hollandsche fabrikanten om, mits men de engelsche wol voortaan naar deze streken uitvoerde, engelsche wol te gebruiken in plaats van de spaansche of fransche, die sedert eene halve eeuw meer in zwang waren gekomen, had op deze stemming weinig invloed. Van hunne zijde klaagden de Engelschen met vele hollandsche militairen, predikanten en niet tot de kringen der kooplieden behoorende personen bitter over den handel der hollandsche en zeeuwsche kooplieden op Spanje, de zuidelijke

---

[1]) Vgl. over dit alles de herhaaldelijk genoemde correspondentie van Leycester in verband met de talrijke bij Motley, l. l., gepubliceerde uittreksels uit onuitgegeven brieven, bewaard in het British Museum en het State Record Office te Londen.

Nederlanden en Picardië, van waar de aangevoerde goederen, vooral koren en andere levensmiddelen, beweerden zij, naar het vijandelijk land werden gevoerd, een punt, waarop ook in de instructie, die Leycester oorspronkelijk van zijne regeering had ontvangen, met nadruk was gewezen. Velen waren van meening, dat bij het ophouden van dezen handel de vijand tot hongersnood zou gebracht worden, en wezen op het sedert den val van Antwerpen in de gehoorzame gewesten van het Zuiden heerschende gebrek, dat inderdaad een onrustbarenden omvang begon te verkrijgen. In het algemeen werd alle handel met den vijand als ongeoorloofd beschouwd [1]). Tot ergernis van zeer vele kooplieden werd door den Landvoogd dan ook aanstonds met name op het vervoer van leeftocht naar den vijand streng gelet; zelfs werden reeds op grond van de vroegere verbodsmaatregelen verschillende personen wegens dat vervoer aangeklaagd, veroordeeld, ja opgehangen en vele schepen verbeurd verklaard. De strijd van het vorige jaar werd nog heftiger hernieuwd. In April werd een nieuw streng plakkaat [2]) in denzelfden geest uitgevaardigd, waarbij alle handel op het land des vijands, direct of indirect, weder ten eenenmale werd verboden evenals reeds in 1582 en 1584 was geschied, maar thans met veel strengere strafbepalingen; bovendien werd de uitvoer van leeftocht en ammunitie, waarheen ook, belet, terwijl alle andere goederen ter voorkoming van fraude bij uitvoer moesten worden aangegeven en niet dan tegen betaling van hoog convooigeld mochten worden verscheept; ter voorkoming van smokkelarij naar vijandelijk land uit de frontiersteden werd ook het vervoer daarheen onder scherpe contrôle gesteld; de scheepvaart op Frankrijk, Schotland en Engeland mocht om dezelfde reden voortaan niet meer de vlaamsche kust volgen maar moest de ruime zee kiezen. Sommige bepalingen van het plakkaat gaven zelfs aan de toch reeds lastige vrijbuiters van nederlandschen en engelschen oorsprong het recht om de schippers te molesteeren en hunne lading te onderzoeken, zoodra zij maar eenigszins onder de vlaamsche kust kwamen.

Hevig was de ergernis der kooplieden over deze opnieuw met zoo-

---

[1]) De verschillende argumenten uit die dagen voor en tegen dezen handel zijn te vinden bij Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 118 vlg.; vgl. boven, blz. 306.

[2]) Bor, II, blz. 703 vlg.

veel nadruk ingescherpte bepalingen, die „hoewel eenige schijn int generael van reden” hebbende [1]), „de vrije negotiatie en navigatie”, van ouds „het eenig welvaren deser landen”, ten zeerste beperkten en belemmerden. Men vreesde niet ten onrechte allen handel op die wijze te zullen zien verloopen naar de concurreerende Hanzesteden, die reeds vroeger 20, 30, 40 volgeladen schepen tegelijk naar den vijand hadden gezonden en daarmede zeker zouden voortgaan. En wat zou deze maatregel tegenover den vijand helpen, als men niet de macht bezat om andere natiën te beletten den vijand toevoer aan te brengen? Aan een oorlog met Denemarken, Zweden, Polen en de Hanze, aan eene werkelijke blokkade der spaansch-portugeesche en vlaamsche kust viel immers niet te denken! Op deze wijze zou men den vijand ten slotte geen afbreuk doen en zelf groot voordeel verliezen.

De weg om Schotland en Ierland heen, dien de schippers moesten volgen om de vrijbuiters te ontzeilen, bood vele gevaren aan, vooral in voor- en najaar. En er was meer. „Cesserende geheel den handel op Westen (alst al doenlijk ware, als neen), so soude van gelijken ook cesseren die van Oosten” m. a. w. de korenhandel op de Oostzee zou te niet gaan, als men het koren niet vrij meer mocht uitvoeren, en de visscherij kon het noodige zout niet meer verkrijgen. Alle handel zou verdwijnen, alle nijverheid te gronde gaan en daarmede de gansche welvaart der nederlandsche gewesten, ja hun bestaan bedreigd worden. Ook tegen de onbepaaldheid van sommige artikelen werden ernstige bezwaren in het midden gebracht. Reeds dadelijk was het plakkaat voor vele uit Antwerpen gevluchte kooplieden aanleiding om zich niet in Holland of Zeeland maar te Bremen, Hamburg of elders te vestigen [2]). Zoo klaagden de kooplieden en nijveren en de wijzigingen, later in het plakkaat gebracht, konden hen niet tevreden stellen, al werden daardoor belangrijke artikelen: haring, kaas, boonen, meel, eenigszins ontlast.

Ook als maatregel van weerwraak tegen de vijandige handelingen van de spaansche regeering trof het plakkaat volstrekt geen doel. Wel had die regeering in 1585 eindelijk beslag gelegd op de hollandsche en engelsche schepen in de havens van Spanje en Portugal

---

[1]) Joris de Bye, l. l., blz. 419.

[2]) Van Meteren, fol. 232.

en daardoor veel schade aan de scheepvaart ook der Nederlanders toegebracht, maar dit lievelingsdenkbeeld van Granvelle, sedert jaren door hem gekoesterd en waarvoor hij tijdens het beleg van Antwerpen, toen de moed der rebellen gebroken scheen, het juiste oogenblik gekomen achtte, was niet bestemd om langer dan een oogenblik den handel der zwaar getroffen Hollanders en Zeeuwen te doen ophouden evenmin als dien der Engelschen. Zoo voordeelig was die handel, zoo uitlokkend in weerwil van de geleden verliezen de grove winst, bij voortzetting ervan in de havens van Spanje en Portugal te behalen, dat de koopman ook deze kans besloot te wagen en eerst voorzichtiglijk, later weder zonder schroom zijne schepen zuidwaarts zond. En de berekening bleek niet te falen: de spaansche regeering had den aanvoer der nederlandsche handelsartikelen noodig en sloot de oogen voor het braveeren harer bevelen. Zou men nu zelf dien handel, de bron van alle welvaart, moedwillig vernietigen?

Zoo nauw stonden handel en politiek met elkander in verband, dat vele voorname hollandsche staatslieden, wetende, hoeveel de licenten en convooien in de schatkist brachten, hoe allerlei inkomsten met het gedijen van den handel samenhingen, den Landvoogd door ernstige vertoogen het verkeerde van zijn stelsel onder het oog trachtten te brengen. Het zou niet mogelijk zijn zonder de baten uit den handel op den vijand den krijg verder voort te zetten, verklaarden zij, thans als vroeger, tegenover de verbodsmaatregelen. Maar de voor kooplieden-argumenten weinig toegankelijke Leycester liet zich niet overtuigen. Steunende op den raad van zijne met de behoeften van den hollandschen handel weinig van nabij bekende omgeving, aangezet door de rechtzinnige predikanten, die in den handel op den vijand een onzedelijk beginsel, een groot gevaar voor het land en in het voordeel daaruit een ongeoorloofde winst zagen, handhaafde hij tot groote voldoening der utrechtsche regeering en der oude oppositie elders het verderfelijke stelsel, dat streed met het groote beginsel, in Holland sedert de 16de eeuw telkens met nadruk door de kooplieden op grond van lange ervaring verkondigd: „door vrijheid wordt de handel getrokken, door bezwaring afgeschrikt" [1]). Van speciale licenten voor den handel op vijandelijk land was geen sprake meer; integendeel, de verbodsbepalingen werden streng toegepast. Door een later plakkaat,

---

[1]) Fruin, Tien Jaren, blz. 194; vgl. Deel II, blz. 504.

in Juli uitgevaardigd, werd het vervoer van allerlei goederen naar Calais, de Sommesteden, Londen, Oldenburg, Bremen en Hamburg nogmaals streng verboden op grond van het vermoeden, dat die goederen van daar naar vijandelijk land werden verscheept.

Nieuwe oorzaak van twist werd de toenemende concurrentie tusschen de engelsche en hollandsche kooplieden, die sedert jaren reeds elkander overal trachtten te bemoeielijken en thans herhaaldelijk klaagden over elkanders optreden op de gemeenschappelijke markten, zoowel in de Oostzee en de Witte Zee als te Calais, Emden en Hamburg, ja in de engelsche havens zelve. En de klachten der kooplieden werden weldra door die der hollandsche veehouders gesteund: het verbod van uitvoer van boter en kaas benadeelde de boeren ten zeerste en verwekte groote ontevredenheid ten platten lande, daar de landhuren onmiddellijk de gevolgen ondervonden [1]). Men zag ook hier in Leycester's plakkaten de hand der engelsche concurrenten.

Door deze verschillen werden de kooplieden en fabrikanten, zoo talrijk en zoo invloedrijk in Holland en Zeeland, aanstonds van den Landvoogd vervreemd. Met de Staten van die gewesten, uit henzelven, hunne vrienden en verwanten samengesteld, werden de hollandsche kooplieden en nijveren weldra zijne heftigste tegenstanders.

Ook op het gebied van den krijg was de engelsche veldheer niet gelukkig.

In het voorjaar had Parma Grave in het nauw gebracht. De pogingen van Leycester om die stad te ontzetten gingen slechts zeer langzaam voort, daar het hem aan geld ontbrak, en in Juni viel de belangrijke vesting, waarop ook Megen en Batenburg door den Spanjaard werden bemachtigd. De bevelhebber van Grave, de jonge geldersche edelman Lubbert Turck, Heer van Hemert, moest met twee zijner kapiteins de overgave der stad op het schavot boeten — eene plotselinge strengheid, die sterk afstak bij de verschoonende houding, door den Landvoogd aangenomen tegenover de verdachte gangen van sommige zijner engelsche bevelhebbers en ook daardoor eene hevige ergernis wekte bij de talrijke verwanten van den jongen Hemert onder den gelderschen adel. De teleurstelling van den Landvoogd over den val der stad had hem tot deze strenge handelwijze bewogen en hij kon zich overigens beroepen op het vonnis van den krijgsraad,

---

[1]) Velius, Chronijck van Hoorn, blz. 249.

die Hemert schuldig had bevonden. Toch ware voorzichtige gematigheid hier eene verstandige politiek geweest.

Leycester, die zich reeds in de nabijheid van Grave bevond, was thans genoodzaakt zich te beperken tot een tocht in de Betuwe, waar hij de schans Knodsenburg tegenover Nijmegen liet bezetten. Een belangrijk punt op de kleefsche grens aan de scheiding van Rijn en Waal werd op aanwijzing van Schenck, die evenals Hohenlo nog bij Leycester in de gunst stond, met een fort voorzien, dat voortaan als Schenckenschans een gewichtige rol in de militaire geschiedenis dezer streken speelde. De bemachtiging van Venloo door Parma in Juli was evenwel een nieuw nadeel van beteekenis. De zegevierende spaansche veldheer richtte zich daarop naar het keulsche gebied; hij veroverde er Neuss en sloeg daarna het beleg voor het gewichtige Rijnberk, de plaats, die het verkeer tusschen Gelderland en de duitsche landen beheerschte.

Te midden van al die gevaren twistte Leycester met Norris en andere engelsche aanvoerders; vooral Norris, de ervaren bevelhebber, dien hij in het begin niet genoeg kon roemen, werd thans door den meer en meer verbitterden Landvoogd in zijne brieven naar Engeland als een verrader en een intrigant afgeschilderd, die hoe eerder hoe liever teruggeroepen moest worden, daar de bandeloosheid en muitzucht der engelsche troepen vooral aan hem en zijn slecht, wanordelijk beheer moest worden toegeschreven. De verovering van Axel door Sidney en graaf Maurits was eene kleine vergoeding voor al deze ongevallen en verliezen maar in het Noorden stroopte de vijand na de overwinning van Tassis bij Boxum in Januari 1586 aanhoudend van Steenwijk en Groningen uit op het friesche platteland, dat hevig werd geteisterd in weerwil van de pogingen van graaf Willem Lodewijk om den vijand te verdrijven, zoo zelfs dat het verkeer in Friesland alleen met voor grof geld van Verdugo, den spaanschen stadhouder, verkregen paspoorten kon plaats hebben.

Hevige verontwaardiging wekte in denzelfden tijd Leycester's plan tot instelling eener Kamer van Financiën, waartoe hij wilde overgaan op raad van den brabantschen avonturier Reingoud, een der drie personen, die met het lid van den Raad van State Meetkercke weldra den grootsten invloed op den Landvoogd hadden verkregen.

Reingoud was indertijd, na een bankroet als koopman, secretaris van Egmond geweest en had daarna Granvelle, Alva en Requesens

als Commies van Financiën gediend. Later was hij tot de partij der Staten overgegaan en kenmerkte zich thans door een met het oog op zijn vroeger levensgedrag verdacht vertoon van vroomheid, dat echter niet naliet op den door zijne ontegenzeggelijke bekwaamheid getroffen Leycester, tot wien hij zich spoedig na diens komst had begeven, een gunstigen indruk te maken. Hij wist zich door vleierij bij den Graaf in te dringen en was als kenner der nederlandsche financieele toestanden weldra diens groote raadsman op dit gebied. De nieuwe Kamer [1]), onder leiding van Reingoud, haar tresorier-generaal, naast den Raad van State geplaatst, zou ook aan de tallooze overtredingen der zeevaartplakkaten, naar Leycester meende, een einde kunnen maken en bovendien door de den smokkelaars en overtreders, den „lorrendrayers", opgelegde boeten duizenden, ja millioenen in de schatkist brengen. Reingoud sprak zelfs van enkele hooggeplaatste regeeringsleden, die zich aan dergelijke praktijken zouden schuldig gemaakt hebben, en verlangde, dat Leycester hem en zijnen ambtenaren zou vergunnen de boeken van alle in dit opzicht verdachte personen van ambtswege te onderzoeken. Eindelijk zou de Kamer een einde maken aan allerlei misbruiken op financieel gebied in het algemeen, waardoor, naar men beweerde, jaarlijks groote sommen in de zakken der overheden en ambtenaren plachten te verdwijnen.

Zoowel het plan als de persoon van Reingoud en die van zijn nog meer verdachten handlanger Perret, controleur der convooien te Arnhem, vielen bij de andere leden van den Raad van State weinig in den smaak, met name bij Paulus Buys, die volgens het plan commies zou zijn onder Reingoud, den voormaligen bankroetier, maar, diep verontwaardigd over de vernedering, verklaarde dezen zelfs niet voor commies onder hem geschikt te achten; ook de bekwame Amsterdammer Willem Bardes, die evenzoo commies had moeten worden, wilde er niets van weten. Men verklaarde in den Raad, dat het onmogelijk zou zijn de „lorrendrayers" te straffen zonder velen onschuldigen mede onrecht aan te doen; dat het onderzoek der koopmansboeken hier te lande iets ongehoords was, aan Alva's dagen herinnerde en het crediet zou ondermijnen; dat het ook bedenkelijk was aan ekere ambtenaren met voorbijgaan van de gewone justitie en van de overheid zulk eene groote macht tegenover de kooplieden toe te

[1]) Bor, II, blz. 721.

staan. Doch Leycester, door Reingoud en de „Reingoudisten" met een diep wantrouwen in de hollandsche koopliedenregeering bezield, liet zich door dat alles niet overtuigen. Hevige tooneelen hadden in den Raad van State plaats tusschen de oppositie en den Landvoogd, die steunde op Meetkercke en de engelsche leden Killigrew en Clerk. Hij benoemde werkelijk Reingoud, zonder er de Staten in te kennen, in den begeerden post tot groote ergernis van de leidende staatslieden; in naam werden verder de Graaf van Nieuwenaar en de utrechtsche Heer van Brakel aan het hoofd der Kamer gesteld, ook al zonder dat de Staten er over gehoord waren.

Behalve Reingoud speelden Gerard Prouninck, genaamd Deventer, en de Vlaming Daniël de Burchgrave eene groote rol in de omgeving van den Graaf. De laatste was een talentvol jurist van naam en aanzien, die lid van den Landraad beoosten Maze was geweest en uit Vlaanderen, waar hij den post van procureur-generaal had bekleed, gevlucht was na de verovering van dat gewest door Parma. Thans bewees hij Leycester als buitengewoon secretaris van den Raad van State goede diensten door zijne groote kennis van de regeeringszaken en van de engelsche en de italiaansche talen, die hij goed sprak en schreef, wat van belang was bij de weinige kennis van het Engelsch in de noordelijke gewesten; tevens spionneerde hij in den Raad van State en hield onophoudelijk den Graaf op de hoogte van de stemming en gevoelens der leden, die hij bij het opruimen van 's Graven papieren soms ongemerkt kon aanhooren. De bekwaamste van de drie was zeker Prouninck, een Bosschenaar van oorsprong, ijverig gereformeerd en daarom na den overgang zijner vaderstad tot den Koning naar het Noorden uitgeweken. Hij was een handig en hartstochtelijk volksleider, die in het democratische Utrecht een geschikt tooneel voor zijne werkzaamheid meende gevonden te hebben. Ook hij was in het Noorden geen onbekend persoon meer en reeds in verschillende zaken tijdelijk als tresorier-generaal gebruikt, hoewel hij geen inboorling der noordelijke gewesten was en op dien grond daar niet in de regeering kon komen. Te Utrecht, waar hij thans verblijf hield, stond Deventer sedert de zes of zeven jaren zijner inwoning in groot aanzien bij de kleine burgerij, die hier in den laatsten tijd weder een belangrijken invloed op de regeering had verworven.

Het was geen toeval, dat de raadslieden van Leycester, zijne „oorblasers", zijn „achterraad", zooals men smalend zeide, Zuid-Ne-

derlanders waren. De ballingen uit het Zuiden in het algemeen hoopten op den Landvoogd als den man, die aan het hoofd zijner troepen hen misschien eenmaal uit de ballingschap weder naar Brabant en Vlaanderen terug zou voeren. Op hen kon Leycester vast rekenen bij zijn optreden tegen de hollandsche en zeeuwsche kooplieden-regenten, die zich aan het lot van de beide onlangs door Parma veroverde gewesten zoo weinig gelegen hadden laten liggen en eerder in de verdediging van Holland's bolwerken, Utrecht en Gelderland, dan in de herovering van het reeds verloren Zuiden de hoofdtaak van den engelschen veldheer zagen. Deze ballingen spotten luide met de „souvereine" heeren „Hans Brouwer, Hans Kaaskoper, Hans Meulder, dinstrument wesende van de souvereine pensionarissen" [1]), door wie de Hollanders zich lieten leiden, dezelfden, zeiden zij, die den Prins van Oranje in zijne laatste jaren heimelijk hadden tegengewerkt. Uit hunne brabantsche en vlaamsche omgeving herinnerden zij zich den invloed, dien de burgerij zelve daar in de dagen van den Prins weder op de stedelijke regeering had geoefend. In die richting wilden zij nu ook in de hollandsche steden de regeering hervormen om een einde te maken aan de in hunne oogen ondragelijke heerschappij der kooplieden.

Bijna in alle steden van Holland, waar de opstand de zege had behaald, was de regeering in handen gebleven van de aanzienlijke burgers, die reeds sedert bijna twee eeuwen in die steden zoo goed als zonder medewerking der overige stadsbewoners het bewind hadden gevoerd. Wat er door den opstand veranderd was, waren meer de personen dan de instellingen geweest: de katholieke regenten hadden plaats moeten maken voor protestantsche, sommige familiën hadden voor andere het veld moeten ruimen, onder deze waren enkele uit het lagere volk voortgekomen, maar van meerderen invloed der burgerij op de regeering was in weerwil der pogingen van prins Willem om hierin eenige verandering te brengen evenmin sprake geweest als vroeger.

En zoo was het ook in de andere gewesten gegaan, naarmate zij zich bij den opstand aansloten. De oude instellingen waren ook daar gebleven; andere personen slechts hadden de plaats der vroegere regenten ingenomen, voorzoover deze zich tegen den nieuwen gang

1) Bor, III, blz. 205.

der zaken hadden verklaard. Wat er in de noordnederlandsche steden buiten Holland en Zeeland aan invloed van de burgerij op de stedelijke regeering nog omstreeks 1550 aanwezig was, in het bijzonder aan invloed der gilden op het stadsbestuur, was tijdens de woelingen zoo goed als verdwenen; waar die invloed nog in naam bestond, beteekende hij metterdaad zeer weinig. En het was in zekeren zin een verstandige wijze van handelen geweest, ten minste voorzoover de gewesten buiten Holland en Zeeland betrof. Het geven van een belangrijken invloed op de stadsregeering aan de burgerij, hetzij door middel van de gilden, hetzij door de schutterijen, hetzij door de zoogenaamde gemeene meenten in de steden van Gelderland en Overijsel [1]), zou in die moeielijke dagen de deur hebben geopend voor woelingen der talrijke flauwhartigen en roomsch-, ja spaanschgezinden, die tot onderhandeling met Parma drongen en reeds Nijmegen, Zutphen en andere plaatsen door hunnen invloed hadden doen overgaan. Thans berustte de regeering bijna overal uitsluitend bij eene krachtig aaneengesloten klasse, die besloten was den krijg voort te zetten en onder leiding der oude medestanders van prins Willem tot het uiterste vol te houden [2]).

Ook te Utrecht hadden de zaken in het algemeen dien loop genomen. De ervaren Floris Thin, de invloedrijke Floris van Heermalen, Jhr. Nicolaas van Zuylen van Drakenburg en andere leiders van de partij van verzet in deze stad hadden hier in overleg met prins Willem, hoewel dikwijls tegenover Holland ijverzuchtig optredend, het bestuur toch in de richting der hollandsche statenregeering gevoerd en de niet te verachten overblijfsels van de aloude macht der burgerij en gilden in Utrecht, die reeds eeuwen lang met aristocratische elementen kampten [3]), op zijde weten te schuiven. Na den noodlottigen dood van den Prins was hier zelfs een Erfraad ingesteld, een gesloten vroedschapscollege, welks leden voor hun leven zitting hadden en zich bij sterfgeval door coöptatie aanvulden. De nieuwe aristocratische regeering te Utrecht wilde niets weten van invloed der burgerij op het bestuur, met name van de burgerhoplieden, de aanvoerders der schuttersvendels, in deze dagen van krijg van zooveel

---

[1]) Vgl. Deel II, blz. 508.

[2]) Vgl. Fruin, Tien Jaren, blz. 39 vlg. Zie boven, blz. 259 vlg.

[3]) Zie Deel I, blz. 343; Deel II, blz. 160, 340.

belang, die zich een groot deel der politie hadden aangematigd en, „meest hantwerckers zijnde", in de dagen van Requesens en van de Pacificatie een hoogen toon tegenover den magistraat hadden aangenomen [1]). De Erfraad was evenwel bij de verheffing tot stadhouder van den Graaf van Nieuwenaar weder afgeschaft, terwijl de invloed der burgerhoplieden was hersteld en de regeering in sterk democratischen zin was hervormd, met toekenning van groote macht aan den op die democratie steunenden Stadhouder.

Dezen regeeringsvorm vond Leycester in de stad. Deventer was het erkende hoofd der nieuwe utrechtsche volksregeering, van welke hij zich thans wilde bedienen om zijnen tegenstanders, die hem uit de regeering hadden willen weren, den voet te lichten. De hooge gunst, waarin Leycester stond bij de utrechtsche predikanten en hunne gemeente, wier rechtzinnigheid, naar hij schreef, dagelijks toenam, maakte een krachtig optreden zijner aanhangers juist in Utrecht mogelijk. Vandaar moest de groote beweging tegen de Staten uitgaan, beschermd door een flink, geheel van Leycester afhankelijk garnizoen, waarvoor deze gezorgd had door er hoofdzakelijk zijne aan hem verknochte engelsche troepen te legeren. Met groote handigheid en slim overleg werd alles door Deventer, Reingoud, Burchgrave en andere vertrouwden van den Landvoogd voorbereid. Men zou op een gegeven oogenblik een soort van coup d'état wagen ten einde het gezag van Leycester met hulp van de predikanten, onder wie de roerige Moded weder een groote rol speelde, in Utrecht voorgoed te vestigen. Dan zou verder door de talrijke geheime aanhangers, die de saamgezworenen in de hollandsche steden hadden, het werk worden voortgezet.

Toen alles gereed scheen, togen de Reingoudisten aan den arbeid. Op het einde van Juni deden de burgerhoplieden plotseling een verzoek aan den Raad der stad om de souvereiniteit over het gewest aan koningin Elizabeth op te dragen, welk voorbeeld aanstonds door Amersfoort en de andere kleine steden van het Sticht werd gevolgd [2]); de burgerhoplieden wendden zich ook tot Friesland en Overijsel om deze gewesten te bewegen zich bij hen aan te sluiten, ja stelden zich reeds met de schutterij van Gouda in betrekking om ook daar eene

---

[1]) Joris de Bye, l. l., blz. 421; vgl. Fruin in Gids 1862, I, blz. 538 vlg.

[2]) Bor, II, blz. 723.

dergelijke beweging te doen ontstaan. Tegen wie dit alles vooral gericht was, bleek aanstonds door de gevangenneming te Utrecht van Paulus Buys, die door de burgerhoplieden tot voldoening van Leycester en in geheim overleg met diens medestanders, keurvorst Gebhard en den stadhouder Nieuwenaar, hoewel niet met hunne rechtstreeksche inmenging, in streng arrest werd gesteld op den dag, nadat Leycester de stad verlaten had om naar Den Haag te gaan. Nog in dezelfde maand werden in overleg met den Landvoogd ook Thin, Heermalen en een zestigtal andere „oude Geuzen", meest aanzienlijke regeeringspersonen van de dagen van prins Willem, uit de stad en het gewest verdreven als „suspect", kwaadwillig en in het geheim tot voordeel van Spanje samenspannende met Buys, dien Leycester voor het hoofd eener groote tegen hem en de Koningin gerichte samenzwering hield en gaarne had laten ter dood brengen [1]). Door de felle Reingoudisten aangezet, meende hij in ernst, dat Buys en de Staten van Holland en Zeeland met de utrechtsche regentenpartij niets liever wenschten dan de andere provinciën behalve Friesland van zich af te schuiven en den Koning van Denemarken als beschermer uit te roepen. Zelfs Hohenlo en Maurits verdacht hij van instemming met zulke verraderlijke plannen.

Hevig was de ergernis der Staten van Holland over deze gebeurtenissen. Zij wendden zich met bezwaarschriften tot den Landvoogd, die, op het oogenblik der uitvoering voor de gevolgen zijner plannen terugdeinzend, zijne vrienden verloochende en de schuld op Nieuwenaar en de regeering van Utrecht wierp, hoewel de medewerking van de beide te Utrecht garnizoen houdende engelsche vendels en van den engelschen bevelhebber, lord North, duidelijk uitwees, dat de zaak niet zonder zijne voorkennis had plaats gehad. Holland vergunde daarop den utrechtschen uitgewekenen zich in dat gewest te vestigen, beschermde hunne personen tegen alle geweld en toonde zich uiterst verontwaardigd over het optreden van Nieuwenaar en de utrechtsche democraten, de Reingoudisten, die zich niet ontzagen om de utrechtsche ballingen uit de Vereenigde Provinciën in het algemeen te willen verjagen en een hoogen toon tegenover Holland aansloegen. De saamgezworenen te Utrecht maakten zich reeds meester van de voornaamste opengevallen posten zoowel in de stadsregeering

[1]) Vgl. o. a. Leycester Corresp., p. 376; Van Everdingen, Paulus Buys, blz. 137 vlg.

als in het Hof van het gewest en werden daarin door Leicester bevestigd. Deventer o. a. werd burgemeester der stad, hoewel hij als vreemdeling daartoe volgens de privilegiën niet de bevoegdheid bezat en dan ook door de Staten-Generaal uit hunne vergadering werd geweerd, toen hij zich daar in de utrechtsche deputatie vertoonde [1]). Schout van Utrecht werd de aanzienlijke Brabander Trillo; de burgerhoplieden bleven hunnen invloed laten gelden en beheerschten meer dan ooit den Raad der stad. Eene poging van Leycester om ook Oldenbarnevelt, den bekwamen opvolger van Paulus Buys als landsadvokaat van Holland, naar Utrecht te lokken, blijkbaar met het doel om dezen geduchten tegenstander gevangen te nemen, mislukte, daar Oldenbarnevelt zich door de Staten liet verbieden om het gewest te verlaten.

De verhouding tusschen den Landvoogd en de Staten, naar zijne meening een „monstruous government" [2]), eene regeering van alleen op eigen belang bedachte kooplieden, werd hoe langer hoe slechter en de laatsten richtten zich reeds met hevige klachten tot den juist overgekomen gezant der Koningin, Wilkes, die de verschillen moest onderzoeken. Die klachten liepen vooral over Reingoud, Perret en andere raadslieden van Leycester, die zij openlijk beschuldigden van oneerlijkheid, onbekwaamheid en twiststoken. Een hevig verschil tusschen de Staten en Sonoy over het beheer der kerkelijke goederen in het Noorderkwartier, waar door den laatste in overleg met Leycester dat beheer aan de overheden aldaar was onttrokken om het op te dragen aan een door hen aangewezen commissaris, maakte de verstandhouding nog slechter.

Er was in Westfriesland nog eene zeer belangrijke zaak, waarin Leycester de Staten van Holland en hunnen stadhouder dwarsboomde.

De Westfriezen hadden lang tegenover de andere deelen van Holland eene eigenaardige positie ingenomen, sedert de dagen van hunne inlijving bij het graafschap door Floris V tot die van de bourgondische Hertogen. Philips de Goede en zijne opvolgers hadden het onderscheid tusschen Westfriezen en Hollanders voor een goed deel doen verdwijnen maar de val van Haarlem en de daardoor bewerkte afscheiding van het Noorderkwartier van de zuidelijke streken, die den opstand tegen Spanje hadden volgehouden, had hier toch weder

---

1) Vgl. over deze utrechtsche zaken vooral Fruin in Gids 1862, I, blz. 660 vlg.

2) Leycester Corresp., p. 367.

een afzonderlijk bestuur doen ontstaan, waarvan Sonoy het hoofd geacht kon worden. Sonoy was onder prins Willem daar gebleven en zette onder Maurits zijn bewind in het Noorden voort doch wist van Leycester weldra eene afzonderlijke aanstelling te verkrijgen, waardoor hij niet onder Maurits maar als op zichzelf staand stadhouder onmiddellijk onder den Landvoogd kwam te staan. Dit was zeer naar den zin der Westfriezen, die zich ook verheugden in de oprichting door den Landvoogd van drie afzonderlijke admiraliteiten in de gewesten Holland en Zeeland, waarvan één in Westfriesland, een tweede in Zeeland, een derde in Holland zelf gevestigd werd ten einde daardoor het gezag van Maurits, den admiraal der beide gewesten, te verzwakken. Zoo vleide Leycester de particularistische neigingen der Westfriezen ten einde de eenheid van het machtige Holland te verbreken en de gehate koopliedenregeering langzamerhand te ondermijnen. Met hetzelfde doel maakte hij van eene bepaling in zijne aanstelling gebruik om in verschillende vestingen op de hollandsche grens, te Vianen, Gorkum, Woerden, Oudewater en Muiden, op eigen gezag en buiten Maurits om gouverneurs aan te stellen.

De Landvoogd intusschen was niet doortastend, ja zelfs van verregaande karakterloosheid niet vrij te pleiten. Hij, die in alles de hand gehad en in het geheim alles goedkeurde, waagde het niet tegenover den openlijken tegenstand der Staten voor zijne handelingen uit te komen maar bezwoer bij hoog en bij laag van niets te weten. Hij ging zoover, dat ook hij de utrechtsche ballingen onder zijne hoede verklaarde te nemen — eene houding, die behalve uit zwakheid van karakter verklaard moet worden uit zijne vrees voor de afkeuring der Koningin, die Buys als haren vriend had leeren beschouwen en Reingoud als een onvertrouwbaar persoon kende, voor wien zij Leycester had gewaarschuwd, terwijl zij ook de aansluiting van haren veldheer bij de ijverende Calvinisten ongaarne zag [1]).

Ook Leicester's muntordonnantie, waarbij de nieuw gemunte rozenobels op eene hoogere waarde werden gesteld dan hunne goudswaarde bedroeg, wekte terecht bedenking bij de Staten, die op de gevolgen van Maximiliaan's muntpraktijken als een leerzaam voorbeeld wezen [2]).

In September liep de twist zoo hoog, dat beide partijen op het punt

[1]) Fruin, l. l., blz. 670.

[2]) Vgl. Deel II, blz. 497 en mijne verhandeling over Het Kaas- en Broodvolk in Versl. en Med. der Kon. Akademie, N. R., Dl. X, blz. 257 vgl.

stonden gezanten naar de Koningin te zenden om hunne zaak in Engeland te bepleiten; maar de Koningin toonde weinig neiging om zich met de verschillen in te laten, geheel beziggehouden als zij juist in dien tijd werd door de voor Engeland gewichtiger zaak van Maria Stuart. Zoo bleven de twistenden aan zichzelf overgelaten en steeg het verschil met den dag.

De voornaamste grieven der Staten tegen Leycester's bewind werden met nog allerlei andere klachten den 11den November door de Staten van Holland, Zeeland en Friesland gezamenlijk in eene groote remonstrantie den Landvoogd onder het oog gebracht. Zij klaagden over nietnakoming van het tractaat met de Koningin, over de scheepvaartplakkaten, over Sonoy en andere ongehoorzame gouverneurs, over de admiraliteiten, over de blijvende uitsluiting van Maurits uit het stadhouderschap van Utrecht, dat bij afwezigheid van den gevangen Villiers slechts voorloopig door Nieuwenaar bekleed was, over het gebrek aan krijgstucht bij de troepen, over de betaling der garnizoenen, over Reingoud, over de gebeurtenissen te Utrecht en de aanmatigingen der burgerhoplieden, over Buys' gevangenneming enz. enz. Het bitse antwoord van den Landvoogd was weinig geschikt om den vrede te herstellen en de herhaalde weigering der Staten-Generaal om burgemeester Deventer in hunne vergadering toe te laten verscherpte den strijd nog, te meer daar de utrechtsche deputatie ter Staten-Generaal zelve tegen Leycester gestemd was. Eene poging der utrechtsche democratie om het lid der Geëligeerden te doen afschaffen, daardoor in de Staten van het gewest de meerderheid te verkrijgen of ten minste den heftigsten tegenstand te breidelen en zoo ook in de Staten-Generaal haren invloed te doen gelden, mislukte door den tegenstand der ridderschap, die in dit lid steeds een welkomen bondgenoot tegen de overmachtige stad vond. De poging der Staten aan de andere zijde om Reingoud in hechtenis te nemen werd door den Landvoogd verhinderd doch de reeds in beslag genomen papieren van den verdachten financier en van Perret gaven overvloedig reden tot wantrouwen en van de Kamer van Financiën, waaraan Holland en Zeeland in ieder geval weigerden zich te onderwerpen, was sedert weinig sprake. Want wat zou eene Kamer baten, waaraan de contributiën van Holland en Zeeland, samen $^3/_4$ van het geheel, waren onttrokken?

Ook de zienswijze van den Landvoogd in kerkelijke zaken stond scherp tegenover die der Staten van Holland.

Leycester had zich van zijn eerste optreden in de Nederlanden af een ijverig Calvinist getoond en zich daardoor de gunst der predikanten en die van de streng calvinistische kleine burgerij weten te verzekeren. Deze omstandigheid gaf hem reden om in zijne brieven hoog op te geven van zijne eigene populariteit bij de bevolking en van haren afkeer jegens de veel minder rechtzinnige Staten, die nog steeds weigerden mede te werken tot krachtige maatregelen om volgens den wensch der „precysen" niet alleen de katholieke Kerk maar ook de van Calvijn's denkbeelden afwijkende protestantsche gezindten te onderdrukken. Het was algemeen bekend, dat zeer vele leden der regeering zich nog niet eens in de Gereformeerde Kerk hadden laten opnemen, ten deele uit afkeer van het drijven der meer en meer in die Kerk op den voorgrond tredende „precysen", ten deele uit onverschilligheid in godsdienstzaken in het algemeen, het gevoelen, dat in de laatste jaren van de heerschappij der katholieke Kerk onder alle klassen op zoo onrustbarende wijze geheerscht had. Buys, Leoninus, Oldenbarnevelt behoorden tot deze regenten.

Vooral in Utrecht gedroeg Leycester zich geheel naar den zin der vurige Calvinisten, die onder leiding van den drijver Moded en den meer gematigden predikant Helmichius erop uit waren om de schismatieke gemeente van Sint-Jacob, die nog altijd door de stadsregeering erkend werd, te doen verdwijnen. Leycester en de Graaf van Nieuwenaar verleenden daartoe hunne hulp en reeds in April 1586 bewerkte het calvinistische consistorie de opheffing der Sint-Jacobsgemeente of liever hare vereeniging met de Gereformeerde Kerk [1]) tot ergernis der oude regenten, die een van de drie predikanten der versmolten gemeente, die zich tegen het „accoord" had verzet, daarin krachtig steunden. Het was geen geheim, dat het consistorie der Gereformeerden in de utrechtsche woelingen van dien zomer betrokken was en de democratische partij had gesteund, hopende door de regeeringsverandering met behulp der streng calvinistische ballingen uit het Zuiden, die nu in Utrecht de macht bezaten, stad en platteland voorgoed voor de reformatie te winnen door de roomschgezinden en de aanhangers der St. Jacobsgemeente te bekeeren. In Holland werd tegelijk door de streng Gereformeerden van de gelegenheid gebruik gemaakt tot het houden van eene groote nationale synode,

---

[1]) Bor, II, blz. 838.

die onder bescherming van den als Landvoogd ook met het oppertoezicht op de kerkelijke zaken belasten Leycester in Juni 1586 te 's Gravenhage bijeenkwam. Deze synode trachtte de Gereformeerde Kerk thans voorgoed te organiseeren overeenkomstig de strenge beginselen, die de ijveraars van den aanvang af voor eene waarlijk gereformeerde kerkordening hadden geëischt.

De synode en in het algemeen de pogingen der kerkelijke partij verwekte nieuwe ergernis en onrust bij de hollandsche regenten. Met bekommering dachten velen aan prins Willem's waarschuwingen tegen het drijven der kerkelijken en aan de gevolgen, die het voor Vlaanderen en Brabant had gehad [1]). Zij wezen er op, dat de wreede vervolging onder Alva geen onderscheid had gemaakt tusschen Lutheranen, Doopsgezinden en Gereformeerden maar allen te zamen had willen verdelgen. Zij herinnerden aan de ballingschap, die de meer gematigden zoowel als de reeds toen voor de strengere leer optredende „precysen" samen hadden doorleefd. Men sprak van eene „nieuwe inquisitie", die het gevolg van een streng vasthouden aan de dogma's zou zijn, en vroeg zich af, of men daarom zoo lang tegen Spanje had gestreden. Eene kerkorde, buiten medewerking van de overheid vastgesteld, was dan ook in het geheel niet naar den zin der Staten van Holland en deze hebben lang geaarzeld, voordat zij er toe kwamen om „bij provisie" de genomen besluiten goed te keuren behoudens hun toezicht op kerk en school, eene beperking, die het geheele stelsel der kerkordening op losse schroeven zette en wel aantoonde, dat, toen de Staten dit besluit namen — in December eerst — de borden verhangen waren.

Er was namelijk eene groote verandering gekomen. Leycester was zeer teleurgesteld in zijne verwachtingen en verbitterd over den weinigen steun, dien hij uit Engeland ontving, vooral sedert Wilkes de plaats van Killigrew in den Raad van State had ingenomen. Wel waren hem achtereenvolgens op zijn herhaald aandringen aanzienlijke versterkingen gezonden maar een groot deel daarvan moest voor garnizoenen gebruikt worden en slechts weinig troepen bleven voor den krijg over. De hem verstrekte onderstandsgelden waren op verre na niet voldoende. Hij had zelfs een deel van zijne eigene inkomsten moeten besteden voor de uitrusting en betaling der troepen, die toch

[1]) Vgl. Hooft, Memoriën en Adviezen (Werken Hist. Gen. no. 16), passim.

nog veel te wenschen overlieten, wat weder in toenemende bandeloosheid en muitzucht zijne gevolgen toonde. De slechte verhouding tot de Staten van Holland, van wie in de eerste plaats het voor den krijg benoodigde geld moest komen en die zich in het begin zijner regeering zeer gul betoond hadden, maakte, dat er van een ernstig aanvallend optreden geen sprake kon zijn.

Had Parma toen geld en troepen tot zijne beschikking gehad, er is geen twijfel aan, of de aanzienlijke nadeelen der laatste jaren zouden bijna zeker door het verlies van geheel Gelderland en Overijsel gevolgd zijn. Gelukkig echter voor den nederlandschen staat in wording werd Parma in zijne bewegingen ten zeerste belemmerd door de grootsche plannen van de regeering der spaansche monarchie.

Philips II had juist in de dagen van het beleg van Antwerpen, dat Parma's krachten zoozeer uitputte, twee groote ondernemingen op touw gezet, waarbij vergeleken de zaak van de onderwerping der Nederlanden van minder beteekenis, in ieder geval van later zorg moest schijnen. De eene was de uitvoering van het lang besproken plan om met eene groote armada, eene gcombineerde uitrusting te land en ter zee, een aanval te doen op Engeland, den geduchten vijand van het Catholicisme en van Spanje's oppermacht. In 1583 reeds had de bekwame en energieke spaansche admiraal Alvaro de Bazan, markies van Santa Cruz, na zijne roemvolle verovering van de Azoren op de Portugeezen, de Koning tot zulk eene onderneming opgewekt [1]). De oude kardinaal Granvelle, sedert lang met deze plannen vertrouwd, was evenals de Koning van meening, dat de „moderne Jezabel" hoe eerder hoe liever plaats moest maken voor de rechtzinnige Koningin der Schotten, Maria Stuart, die van hare gevangenis uit nog altijd de katholieke partij in Engeland en Schotland tot verzet prikkelde en met de spaansche regeering, met hare verwanten, de Guises, met de fransche Katholieken en den Paus voortdurend in het geheim samenspande [2]). Zoolang de burgeroorlog in Frankrijk nog niet was uitgebroken, waren de Guises de drijvende kracht bij deze plannen geweest; een gezamenlijke aanval van hunne benden en Spanje met ondersteuning van den Paus op de britsche eilanden werd herhaaldelijk besproken. Maar de denkbeelden der Guises waren na

---

[1]) Duro, La Armada Invencible (Madrid, 1884), I, p. 243.

[2]) Philippson, Ein Ministerium unter Philipp II, S. 475 ff.

zekere ontnuchterende inlichtingen van Parma over Engeland's werkelijke macht en hulpbronnen onuitvoerbaar gebleken. Parma wees er op, dat de engelsche Katholieken veel te zwak waren om, zooals Henri de Guise in 1583 wilde, met slechts 6000 Spanjaarden en Franschen de onderneming te volvoeren; minstens 30 000 man schenen hem daarvoor noodig. En zijne houding was niet overdreven voorzichtig: hoe weinig kracht de engelsche Katholieken inderdaad konden ontwikkelen, bleek zonneklaar uit den geringen weerstand, dien zij in dit en het volgende jaar vermochten te bieden tegen de maatregelen der regeering van Elizabeth, die de lucht van deze plannen gekregen had en honderden Katholieken in de gevangenis liet werpen, terwijl de schotsche Koningin zelve in veel strenger gevangenschap werd gehouden, nadat hare schuld aan de samenzwering ontdekt was.

Sedert het voorjaar van 1585 kregen deze dingen een gansch ander aanzien. De toen uitgebroken burgeroorlog in Frankrijk belette Guise zich met plannen tegen Engeland te bemoeien. Gesteund door de spaansche regeering, verhief hij in zijn vaderland de vaan van den opstand tegen den laatsten Valois, tegen de Hugenoten, op wie deze toen steunde. Daardoor was hij voorloopig buiten staat zich met andere ondernemingen te bemoeien.

In die omstandigheden vatte Philips het plan op om met steun van den Paus en de italiaansche vorsten de onderneming tegen Engeland buiten het nooit recht vertrouwde Frankrijk, buiten de Guises om met een spaansch leger en eene spaansche vloot ten einde te brengen [1]). Het spaansche leger in de Nederlanden moest in de eerste plaats daarvoor dienen. Parma, van meening, dat eerst de Nederlanden moesten onderworpen worden, verklaarde zich aanstonds ten sterkste tegen de zaak en wist den Koning te bewegen ten minste den val van Antwerpen af te wachten. En toen Antwerpen eindelijk gevallen was, was het te laat in het jaar geworden om nog aan zulk eene onderneming te denken na de groote inspanning, die de verovering dezer stad aan de spaansche legerbenden en de spaansche financiën had gekost.

Tegen het volgende najaar zou men de zaak ten uitvoer brengen [2]). Van eene nederlandsche haven uit zou het veroveringsleger naar Engeland worden overgevoerd onder leiding van Parma zelven, wien

---

[1]) Ibid., S. 515.

[2]) Motley, I, p. 377 ff.

sommige staatslieden, de denkbeelden van don Jan weder opvattend, de hand van Maria Stuart toedachten, terwijl Philips Engeland wilde te veroveren voor zichzelven of voor zijne dochter Isabella, die dan met een oostenrijkschen Aartshertog zou huwen. Was eenmaal Engeland bemachtigd, dan zou Holland onmiddellijk worden aangevallen; het zou, terwijl Frankrijk door den burgeroorlog werd beziggehouden en Engeland in spaansche handen was, weinig weerstand meer kunnen bieden. De Paus, hoewel weinig ingenomen met het vooruitzicht eener universeele spaansche monarchie, die dan ook de Curie zelve beheerschen zou evenals reeds in de gelukkigste jaren van Karel V was geschied, liet zich bewegen tot de belofte om de onderneming met eene, schoon betrekkelijk kleine, geldsom te steunen. Maar welk een schril licht viel er op de wanverhouding tusschen de spaansche plannen en Spanje's krachten, toen de engelsch zeeleeuw Francis Drake, half zeeroover, half vlootvoogd, in den herfst van 1585 „des Konings baard" kwam „zengen", de stad Vigo in Gallicië bemagtigde en verbrandde, de gansche portugeesche kust onveilig maakte, daarop den Oceaan in zijne gansche breedte beheerschte, tallooze schepen opving en uitplunderde, eindelijk in het gezicht eener spaansche vloot, die hem moest verdrijven, tot in Spaansch-Amerika zijne vermetele strooptochten voortzette, hier landende, daar bombardeerende, elders stroopende, zooveel hij kon. Waarlijk, een aanval op Engeland scheen een herschenschim.

Toch zou de onderneming voortgaan. Onder leiding van den markies van Santa Cruz, Spanje's besten vlootvoogd, zou eene „Groote Armada" worden uitgerust [1]) van meer dan 550 schepen, bemand met 30 000 matrozen en roeiers en bijna 70 000 man landingstroepen, een reuzenplan, waarvoor aanstonds in de spaansche en portugeesche havens alle handen aan het werk werden gezet, waaraan alle beschikbare gelden werden ten offer gebracht. Parma kreeg bevel zich tegen het najaar gereed te houden.

Parma evenwel waarschuwde en stribbelde tegen, altijd van meening, dat eerst de Nederlanden moesten onderworpen worden, en niets liever wenschende dan juist vrede met Engeland om zijn eigen plan te kunnen verwezenlijken. Hij begon zelfs op eigen gezag met Elizabeth te onderhandelen en vond deze niet ongenegen tot een ver-

---

[1]) Het plan van Santa Cruz bij Duro, I, p. 250.

gelijk, eene stemming, die bij de Nederlanders hevige onrust verwekte, toen zij iets van deze onderhandeling bemerkten. De spaansche Koning keurde deze besprekingen goed, daar hij meende op deze wijze Elizabeth te misleiden omtrent zijne ware bedoelingen.

Intusschen bleek weldra, dat ook in 1586 niet aan de onderneming te denken viel, daar men op verre na niet gereed kon komen. Men besloot nog een jaar te wachten. Nieuwe plannen werden tevens gesmeed. Maria Stuart, uit hare gevangenis nog steeds met de katholieke Engelschen en Schotten in betrekking, wilde haren jongen zoon in Schotland doen oplichten, dat rijk onder spaansche bescherming stellen, ja zelfs het, ingeval haar zoon kettersch bleef, aan Philips II afstaan [1]). In verband met die voornemens begonnen de Katholieken in Engeland eene samenzwering tegen het leven van Elizabeth, „het wilde dier, dat de wereld verderft": evenals Oranje moest zij uit den weg worden geruimd. Philips II was vol van het nieuwe moordplan, van de „heilige onderneming", die hij onmiddellijk door een hulpleger onder Parma van de Nederlanden uit zou steunen [2]). Maria Stuart was ook in die samenzwering betrokken en vuurde den moed harer getrouwen aan.... niet wetende, dat de engelsche regeering door het verraad van een der deelnemers alle draden der samenspanning in handen had en dat de staatssecretaris Walsingham met duivelsche list de samengezworenen zelfs heimelijk aanzette om op het kritieke oogenblik de betrokken personen, Maria in de eerste plaats, zoo streng mogelijk te kunnen straffen.

Op het gewenschte oogenblik trok de engelsche regeering plotseling de koorden samen van het net, dat zij had gespannen. In Augustus werden de saamgezworenen gevat en werd Maria Stuart naar Fotheringay gevoerd, waar zij op grond van hare dubbel en dwars bewezen schuld in December werd veroordeeld en in Februari 1587 onthoofd. Door haar te doen verdwijnen hoopte Elizabeth's regeering aan de katholieke beweging en de voor Engelands binnen- en buitenlandsche rust zoo gevaarlijke plannen het middelpunt te ontnemen.

Deze gebeurtenissen beletten aan de eene zijde Parma om in de nederlandsche zaken met kracht te werk te gaan, daar de regeering te Madrid alleen voor de grootsche engelsche onderneming oog en oor

---

[1]) Philippson, l. l., S. 536.

[2]) Ibid., S. 546.

had en weigerde geld en troepen voor een aanval op de nog in opstand verkeerende nederlandsche gewesten beschikbaar te stellen. Aan de andere zijde geven zij den sleutel voor de houding van Elizabeth tegenover den herhaalden aandrang van Leycester om meerdere hulp in troepen en geld: de engelsche regeering schroomde hare krachten in de Nederlanden te besteden, terwijl zij zelve van binnen en van buiten bedreigd werd door gevaren als die, welke hierboven werden geschilderd.

Zoo kwam het, dat Leycester met zijne zwakke macht weinig kon uitrichten. Toch bemachtigde hij in September Doesburg en sloeg het beleg voor Zutphen, terwijl hij het wankelende Deventer van een sterk garnizoen voorzag. Een hevig gevecht bij Warnsveld in het begin van October liep nadeelig af: de Engelschen, die een convooi voor Zutphen hadden willen oplichten, onderscheidden zich zeer maar leden de nederlaag; de ridderlijke sir Philip Sidney ontving hier eene wonde, waaraan hij weldra overleed. Het beleg van Zutphen had weinig voortgang. De Landvoogd belastte den katholieken engelschman Rowland York daar met de leiding en met het bevel over de schansen voor de stad, terwijl hij het gewichtige Deventer met een garnizoen van 1200 woeste Ieren onder den evenzoo katholieken William Stanley als gouverneur stelde.

Het mislukken van dezen veldtocht, waarvan hij groote verwachting had gekoesterd, deed Leycester eindelijk besluiten om naar Engeland te gaan en daar met de regeering te overleggen, hoe men de zaken in de Nederlanden zoo goed mogelijk, ook in het belang van Engeland, zou kunnen regelen. Hij hoopte dan tevens de Koningin te kunnen overtuigen van de noodzakelijkheid om de souvereiniteit over deze landen te aanvaarden en hem door beteren steun in geld en troepen in staat te stellen den oorlog met kracht te voeren; eindelijk dacht hij het herhaaldelijk gebleken wantrouwen der vorstin, dat door de berichten van den weinig met zijne handelingen ingenomen Wilkes zeer was gestegen, weg te kunnen nemen.

Elizabeth had hem bevolen voor eene goede regeling van het bewind in zijn afwezigheid zorg te dragen door de Staten-Generaal, de voorloopige souvereinen, daarin te bevestigen. Hij toonde weinig neiging hierin te treden, wel wetende, dat hij dan zijne vijanden aan het bestuur zou brengen. De regeering stelde hij daarom gedurende zijne afwezigheid in handen niet van de Staten-Generaal maar van

den Raad van State, terwijl graaf Maurits, als de voornaamste stadhouder, de stukken mede zou moeten onderteekenen en Norris onder den Raad over de engelsche troepen zou bevelen. Bedenkelijk was bij deze regeling vooral de onafhankelijkheid der gouverneurs, die volgens eene zeer geheim gehouden instructie niet mochten afgezet worden en zich dan ook spoedig weinig geneigd toonden de bevelen van den Raad te gehoorzamen. Voordat Leycester ging, trachtte hij nog de Staten van Holland en Zeeland over te halen tot het zenden van een gezantschap naar Engeland om, evenals Utrecht had gedaan en de zeer bedreigde gewesten Gelderland, Overijsel en Friesland, naar hij meende [1]), niet ongenegen waren te doen, de souvereiniteit onvoorwaardelijk aan de Koningin aan te bieden. De Staten verklaarden zich in hun antwoord bereid om over redelijke voorwaarden eener opdracht der souvereiniteit te onderhandelen maar weigerden ronduit, zooals Leycester begeerde, den jongen Maurits aan het hoofd van dit gezantschap te stellen, daar zij vreesden, dat de Landvoogd hem op die wijze wilde verwijderen en in Engeland zou laten terughouden. Zoo luttel was het vertrouwen, dat de Staten in hunnen Landvoogd stelden, hoewel zij hem bij zijn vertrek, als bewijs hunner dankbaarheid, eene zeer fraaie vergulde vaas vereerden.

Den 25sten November vertrok Leycester naar Vlissingen, waar tegenwind hem nog veertien dagen ophield, voor hij naar Engeland kon oversteken.

***

Het vertrek van Leycester verminderde het aanzien der landsregeering zeer en de Staten-Generaal zagen zich weldra genoodzaakt om in allerlei zaken voor den Raad van State, die het gezag niet behoorlijk kon handhaven, op te treden. Hun beheer strekte natuurlijk niet tot bestendiging van Leycester's instellingen en plannen, zooals hij wel vermoed had. Zij begonnen, ten einde de verwarde financiën in orde te brengen, met een groot aantal vendels, niet minder dan 65, te ontslaan en onder de overblijvende de tucht eenigszins te herstellen [2]). Verder voldeden zij aan het verlangen van de hollandsche

---

[1]) Motley, II, p. 134. In Friesland wist Hessel Aysma werkelijk kort daarna Oostergoo tot het aanbieden der souvereiniteit aan Elizabeth te bewegen.

[2]) Joris de Bye, l. l., blz. 423.

kooplieden om het gehate zeevaartplakkaat zoodanig te wijzigen, dat het zoo goed als niets meer beteekende. Buys werd spoedig uit zijne gevangenschap ontslagen en in zijne waardigheden hersteld.

Hoe gevaarlijk de in het geheim geregelde onafhankelijkheid der gouverneurs was, hoe roekeloos de aanstelling van mannen als Stanley en York, soldaten van woeste dapperheid maar die in vroeger jaren herhaaldelijk ook onder de spaansche vlag hadden gediend, bleek weldra. Op het einde van Januari leverden beiden de hun toevertrouwde vestingen aan den spaanschen bevelhebber van Zutphen, Tassis, over. Vooral de overgang van Deventer tot de spaansche zijde was een groot verlies, niet alleen om het belang der gewichtige handelsstad op zichzelve maar ook wegens hare ligging, waardoor zij geacht kon worden met Zutphen den IJsel en met Steenwijk en de vestingen in Twente het gansche platteland van Overijsel te beheerschen.

Hevig was dan ook de ontsteltenis over deze verraderlijke handelingen en het wantrouwen tegen de Engelschen werd er nog grooter door dan te voren, vooral toen ook het kasteel van Wouw bij Bergen op Zoom en de stad Gelder op dezelfde wijze aan Parma werden overgeleverd en men slechte berichten kreeg over de engelsche garnizoenen te Arnhem, Bergen op Zoom, Ostende enz. Wilkes en Norris deden hun uitersten best om de stemming ten opzichte hunner landgenooten te verbeteren maar de Koningin betaalde na het vertrek van Leycester hare troepen in het geheel niet meer en de reeds vroeger ergerlijke bandeloosheid en muitzucht der engelsche benden wekten in het voorjaar steeds ernstiger bekommering: een groot deel ervan liep uiteen, een ander deel trok plunderend en roovend door het platteland en kon slechts met groote moeite tot rust gebracht worden. De ontdekking van Leycester's geheime instructie aan de gouverneurs vooral was oorzaak van nog heviger verbittering tegen den Landvoogd en zijne natie in het algemeen, in verband ook met de woelingen zijner aanhangers in Utrecht, Friesland en het Noorderkwartier van Holland.

De Staten van Holland namen aanstonds het besluit om in deze gevaarlijke omstandigheden de regeering te versterken door den jongen graaf Maurits, die den titel van Prins zou aannemen, voorloopig met groote macht te bekleeden; Hohenlo werd zijn luitenant-generaal, de dappere veldheer, „meer rou als politicq", wiens drinkgewoonten en

ruwheid zijn aanzien als krijgsman weinig hadden verminderd [1]). Aan de hollandsche steden werd vergund een aantal waardgelders voor hare veiligheid in dienst te nemen. De vreemde benden werden zooveel mogelijk ontslagen. Het geheele gewest werd met voorbijgang van den Raad van State voor de verdediging onder den Stadhouder gesteld. Een nieuwe eed aan de Staten van Holland en Zeeland werd van het krijgsvolk geëischt. Ook de gouverneurs der vestingen en Sonoy zelf werden in weerwil van Leycester's bevelen uitdrukkelijk onder Maurits geplaatst. Zoo ontstond feitelijk een gewestelijk leger. Het waren maatregelen, die door het gevaar van het oogenblik geboden schenen, al waren zij in strijd met de rechten van den Raad van State en die der Staten-Generaal. De landsadvokaat Oldenbarnevelt was de ziel van dit alles.

En de Staten-Generaal lieten zich in deze gevaarvolle omstandigheden door Holland's energieke leiders tot maatregelen van gelijken aard overhalen. De Raad van State werd door hen, als de souvereinen, in zijne macht bevestigd en door ontslag van Meetkercke en andere verdachte personen gezuiverd van bedenkelijke elementen; Burchgrave werd voortaan uit de vergadering van den Raad geweerd. Een heftige brief, door Oldenbarnevelt namens de Staten-Generaal aan Leycester gezonden, behelsde de bitterste verwijten aan het adres van den Landvoogd en van zijn „achterraad", volgens de Staten bestaande uit „eer- en winzuchtige personen", die alleen hun eigen voordeel op het oog hadden; alle vroeger opgenoemde grieven werden ook thans weder in het kort in herinnering gebracht, vermeerderd met die wegens de geheime instructie aan de gouverneurs en wegens het verraad van Stanley en York, dat men tengevolge van die instructie niet had kunnen voorkomen; ten slotte deelden de Staten hem mede, op welke wijze zij thans de regeering hadden ingericht. Een begeleidende brief aan de Koningin versterkte den indruk dezer verwijten [2]). De engelsche staatsraad Wilkes trachtte te vergeefs het afzenden der brieven te verhinderen.

Elizabeth was even verontwaardigd als Leycester zelf over den toon „aspre et malcourtois" der Staten en verklaarde luide, dat haar luitenant-generaal niet meer zou terugkeeren, nu men hem tot dank

---

1) Joris de Bye, l. l., blz. 424.

2) Motley, II, p. 195.

voor al zijne diensten zoo behandelde. Maar de staatsche gezanten, die juist in Engeland gekomen waren om over de toekomstige verhouding van Leycester tot de Staten te onderhandelen en krachtiger steun in geld en troepen te vragen, lieten zich, ofschoon zij reeds eene duchtige berisping van de Koningin hadden ontvangen bij hunne eerste audientie, niet uit het veld slaan. In een tweeden brief verklaarden de Staten fier: „nous sommes accoustumez, comme aussi ont été nos prédécesseurs, de remonstrer à nos princes et gouverneurs librement des désordres et contraventions que nous trouvons contre nos privilèges et libertés, comme avons fait à Votre Excellence étant ici, ce que nous avons toujours tenu estre de nostre devoir et vray moyen pour parvenir au redrès des dites désordres" [1]).

De zenuwachtige spanning, waarin de engelsche regeering juist toen verkeerde — het was in de laatste dagen van Maria Stuart en onmiddellijk na hare onthoofding — bracht het hare bij tot de onhandelbaarheid der engelsche Koningin en die harer raadslieden tegenover de verwijten en voorstellen der „ondankbare" Hollanders. Er ontstond echter onder den invloed van sommige engelsche staatslieden, die den Hollanders welgezind waren, spoedig eene betere stemming en lord Buckhurst werd weldra uit Engeland naar Den Haag gezonden om in overleg met de Staten Leycester's terugkeer voor te bereiden op eene wijze, die beide partijen zou kunnen bevredigen. Des Landvoogds terugkeer scheen op dat oogenblik nog eene onmisbare voorwaarde voor het handhaven der orde in de Nederlanden, waar Sonoy, de friesche ontevredenen en de stadsregeering van Utrecht, zich beroepende op Leycester, openlijk zich tegen de Staten begonnen te verzetten en Maurits' gezag weigerden te erkennen.

Het engelsche lid van den Raad van State Wilkes had reeds te voren getracht den partijstrijd door een vertoog te eindigen. Dit geschrift wierp echter olie in het vuur. De engelsche staatsman, ongetwijfeld door Deventer en anderen voorgelicht [2]) omtrent den regeeringsvorm dezer gewesten, beriep zich tegenover de Staten, wier souvereiniteitsrechten hij sterk in twijfel trok, ja ontkende, op de gezindheid van het volk om Leycester te steunen, het volk, welks souvereiniteit bij ontstentenis van den vorst hij tegenover de souvereiniteitstheorieën

---

[1]) Ibid., p. 200, n. 4.

[2]) Fruin, l. l., blz. 684.

der Staten stelde. „De souvereiniteit by gebreke van een wettelyk Prince behoort de Gemeente toe en niet Ulieden, myne Heeren, welke niet zyt dan dienaers, Ministers en Gedeputeerden van dezelve Gemeente", beperkt door instructiën en commissiën; en nog „veel minder representeren Uwe Edelheden de souvereiniteit", die door de Gemeente aan Leycester was gegeven door middel van de Staten als hare dienaren [1]) — zoo klonk de merkwaardige theorie in Wilkes' remonstrantie van het einde van Maart 1587 aan de Staten-Generaal en de Staten van Holland, die hem hadden uitgenoodigd zijne denkbeelden nader te ontwikkelen.

Tegenover deze meening van den engelschen staatsraad stelden zich thans de Staten, als wier woordvoerders Oldenbarnevelt en François Francken optraden, met hunne opvatting. De laatste schreef namens Holland's regeering eene uitvoerige Justificatie of Deductie, waarin hij de bewering waagde, dat „sedert 700 jaren herwaarts dit land bij Graven en Gravinnen bestierd is, aan wien de Edelen en Steden, als representerende de Staten, de souvereiniteit wettig hebben opgedragen", verder even boud verklarende, dat de stedelijke vroedschappen lichamen waren „zoo oud als de steden zelve of zoo dat geene memorie zy van hare beginsels." „By deze collegiën", zegt het stuk, „is de macht om te disponeren van de zaken, concernerende den staat der stad, en wat bij tzelfde collegie wordt gestatueerd, moet bij de gansche burgery worden gevolgd"; steden en edelen samen „representeren den ganschen staat en tgeheel ligchaam van de landzaten." En de gedeputeerden, die de regeering voeren, zijn niet de Staten zelve maar „representeren hunne principalen" en vertegenwoordigen op die wijze het volk des lands, dat „een afkeer heeft van alle ambitie." Wie zich partij stelt tegenover de Staten, doet dit daardoor reeds tegenover het volk zelf en als „de Gemeente" zich zou stellen tegenover „hunne wettige voorstanders", de Staten, dan zou de staat van zelf moeten vergaan. Op dien grond handhaafden zij hun recht van verzet tegen de maatregelen van Leycester en zijn achterraad, die zij nogmaals aan eene scherpe kritiek onderwierpen.

Voorloopig evenwel werd dit antwoord nog niet aan den engelschen staatsraad gezonden, daar intusschen Buckhurst als buitengewoon gezant zijne opwachting had gemaakt tot herstel van den vrede, die

---

[1]) Kluit, Holl. Staatsregeering, II, blz. 281 vlg.; vgl. Bor, II, blz. 918 vlg.

door dergelijke strijdschriften eer verstoord zou worden. Het stuk zelf, de stemming, die er uit spreekt, de denkbeelden, die er aan ten grondslag liggen, behooren tot de merkwaardigste verschijnselen van den tijd; de Deductie is het manifest der aristocratische regeering, volgens den ouden Hooft „ons nodichste ende zeeckerste om veelderleye redenen" [1]) en geheel overeenkomende met den nederlandschen volksaard, die in het algemeen voor het volk zelf geen aandeel in de regeering van de Staten verlangde [2]).

In het algemeen, want er waren er ook wel, die de democratische theorieën van Wilkes met geheel hun hart deelden. Deventer, de woelige utrechtsche burgemeester, de regeering, die in die stad thans het bewind voerde, de meeste predikanten der Gereformeerde Kerk, eindelijk de Leycestersgezinden in Friesland, door den raadsheer Aysma geleid, lieten geene gelegenheid voorbijgaan om hunne democratische gevoelens te doen kennen tegenover de Staten en de dezen steunende „Graven", zooals Maurits, Willem Lodewijk en Hohenlo gezamenlijk plachten betiteld te worden. Op de kansels en in particuliere gesprekken, in vlugschriften en brieven, in de statenvergaderingen zelve hielden zij vol, dat de souvereiniteit niet bij de Staten maar wel degelijk bij het volk berustte, en zij stookten de ontevredenheid over het optreden der Staten tegen Leycester naar vermogen aan, dezen voortdurend ernstig verzoekende zich weder „aan het hoofd des volks" te plaatsen tegenover de aanmatigende regentenaristocratie. Vooral de ijverige Deventer drong bij den afwezigen Landvoogd in brief op brief hierop aan: Leycester moest onverwijld terugkeeren en zijne trouwe vrienden verdedigen en helpen; zijne eer, zijn goede naam bij de nakomelingschap, de eer der engelsche natie was er mede gemoeid [3]). De predikanten lieten zich weinig minder dringend hooren, hopende de „Kerke Gods" met Leycester's hulp krachtiger te kunnen vestigen. Van Friesland en Utrecht uit werden gezanten naar Engeland gezonden — onder die uit het laatste gewest de weder meer en meer op den voorgrond tredende predikant Moded — om Leycester's spoedige overkomst te verzoeken uit vrees voor de maatregelen der Statenpartij tegen hen en hunne vrienden. Deventer en

---

[1]) Memoriën en Adviezen, blz. 23.
[2]) Fruin, Tien Jaren, blz. 42.
[3]) Uittreksels uit Deventer's brieven aan Leycester bij Motley, II, p. 219 ff.

Aysma trachtten tegenover de hollandsche Statenpartij eene nauwere aaneensluiting tusschen hunne aanhangers en vrienden in Utrecht, Gelderland, Overijsel en Friesland te stellen ten einde deze gewesten gezamenlijk tot eene aanbieding der souvereiniteit aan Elizabeth te brengen en zoo de macht van Leycester te versterken. Zij trokken zelfs het gezag der „zoogenaamde Staten-Generaal" in twijfel tegenover dat van den Raad van State en beriepen zich op de Unie van Utrecht, het recht der gewesten tegenover dat der algemeene statenvergadering stellende. Zouden zij slagen, dan moest de Landvoogd terugkeeren om zich aan het hoofd der wassende beweging te plaatsen.

Het plan gelukte thans echter niet wegens den krachtigen tegenstand van Holland in de Staten-Generaal en den Raad van State. Meer wil hadden Deventer en de zijnen van hun optreden in het gewest Utrecht zelf, waar zij werkelijk meester werden in de statenvergadering en in afwachting van Leycester's terugkeer zich tot een krachtig optreden tegen Holland en de Staten-Generaal aangordden. Hun werk was het, dat Utrecht, Gelderland en Overijsel plechtiglijk verklaarden den brief van Februari, die buiten voorkennis der gewestelijke Staten door de afgevaardigden ter Staten-Generaal was verzonden, te verloochenen en met den wensch, dat Leycester spoedig zou terugkomen, hunne verkleefdheid aan Engeland betuigden.

Doch ook de Staten van Holland zelve begeerden den terugkeer van den Landvoogd [1]). Was hij niet de invloedrijke raadsman der engelsche Koningin, wier hulp men begeerde? Was hij niet van nabij bekend met de politiek van Engeland en bevriend met de leiders der Hugenoten? Zou men, wanneer men hem weerde, niet oproer onder het volk te vreezen hebben, met name te Utrecht en in Sonoy's gouvernement? Bovendien, de vijand maakte zich gereed om Sluis aan te vallen en men had Engeland's medewerking bij de verdediging noodig.

Bij die stemming der beide partijen had Buckhurst weinig moeite om Leycester's terugkomst voor te bereiden. Alleen met Hohenlo, die niets van den engelschen veldheer meer weten wilde, en met enkele andere hoofdofficieren kon men het niet eens worden, terwijl Wilkes persoonlijk de komst van den Landvoogd evenmin wenschte. Een groote moeielijkheid leverde de begeerte van de Staten op, dat

---

[1]) Archives, 2me Série, I, p. 42.

Elizabeth zich thans tot aanzienlijke hulp in geld zou verbinden; wel beloofden zij van hunne zijde nog meer voor de gemeenschappelijke zaak te zullen besteden, maar Elizabeth was, als altijd, weinig geneigd om zich groote opofferingen voor den krijg in de Nederlanden te getroosten, in weerwil van den aandrang van Buckhurst en Wilkes zelven. Toen begon Parma Sluis te belegeren. IJlings kwamen de leden der regeering bijeen en namen maatregelen om de verdediging der bedreigde stad te organiseeren. Eene hevige ontsteltenis maakte zich van het gansche land meester. Op hetzelfde oogenblik echter zond Leycester bericht, dat hij ten spoedigste terug dacht te komen.

Groot was de vreugde, ook der Staten, over dit plotselinge besluit van den Landvoogd, dat intusschen Buckhurst onverwacht op het lijf viel en Wilkes, die het geheel bij Leycester had verbruid, wanhopig maakte. Maar de vreugde maakte weldra plaats voor ergernis, toen de Staten bericht kregen van een zeer geheim schrijven van Leycester aan zijn secretaris Junius, waarin hij zijn wensch te kennen gaf, dat zijne aanhangers in de gewesten zouden trachten hem een van de Staten onafhankelijk gezag te verschaffen, hetwelk hij dan bereid was met een Raad van State, uit inboorlingen van de verschillende gewesten samengesteld, uit te oefenen. Junius moest zijne aanhangers overal aanzetten en daartoe de steden afreizen. In denzelfden geest luidden ook de geheime instructiën, die de engelsche regeering Leycester medegaf en die door middel van den gewonen nederlandschen agent in Engeland, Ortell [1]), eveneens spoedig ter kennis van de Staten kwamen. In de instructiën stond duidelijk te lezen, dat Leycester op handige wijze den vrede met Spanje tot stand moest zoeken te brengen, dat hij zich verzekeren moest van eene onbeperkte macht in krijgszaken en over de financiën zoowel als over de ambten, met beperking tevens van den handel op des vijands landen. Ingeval de Staten weigerden hem deze onbeperkte macht te geven, moest hij trachten haar met behulp der gemeenten en der predikanten te verkrijgen; mislukte ook dit, dan moest hij weder terugkeeren en zou de Koningin de handen ten eenenmale van de Nederlanden aftrekken [2]).

---

[1]) Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 159 vlg. Vgl. Fruin, Gids 1862, I, blz. 692.

[2]) Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 164.

Buckhurst waarschuwde zijne regeering ernstig voor deze plannen, met name voor het stoken van oneenigheid tusschen de Staten en de gemeente. Hij wees er op, dat de Staten juist van meening waren het gezag van den Landvoogd zoodanig te moeten beperken, dat moeielijkheden als die van het vorige jaar konden vermeden worden, en dat zij er nooit in zouden toestemmen hem eene onbeperkte macht te verleenen.

De verontwaardiging, die de Staten bezielde, toen Oldenbarnevelt deze stukken, zoodra hij ze in handen gekregen had, ter tafel bracht, zeide genoeg omtrent hunne stemming. De bekwame Landsadvocaat begreep, dat de omstandigheden ernstig waren, en was vast besloten zich tegen de plannen van den engelschen Landvoogd te verzetten; hij werd thans nog meer dan in het vorige jaar de erkende leider van den tegenstand en verklaarde tegenover de verzoeningsgezinde neigingen van sommige leden der Staten van Holland, dat hij, als men hem niet krachtig steunde, zijn ontslag zou nemen. Van dat ontslag was in April 1587 inderdaad ernstig sprake en François Francken schijnt de aangewezen man te zijn geweest om hem in dat geval te vervangen, maar men heeft zich ten slotte naar zijn zin gevoegd, zich scherp verklarende tegen iederen vredehandel, die niet gegrond was op het behoud der religie en der privilegiën, waarvoor de groote strijd was begonnen.

Terwijl die stemming nog bij de Staten heerschte, kwam Leycester in het begin van Juli te Vlissingen aan wal. Hij bracht eenig geld en versche troepen mede, van beiden te weinig om iets van belang uit te richten. Het wantrouwen tegenover hem bleek aanstonds duidelijk, zoowel uit de koele ontvangst van wege de Staten als uit de wijze, waarop men zijne voorstellen tot ontzet van Sluis ontving. Tusschen hem en Maurits met Hohenlo ontstond spoedig ernstig verschil over de voor het ontzet te nemen maatregelen. Moedig verdedigde zich de belegerde stad, waarbinnen Engelschen en Nederlanders samen het garnizoen vormden en om den prijs der dapperheid streden, Francis Vere en Roger Williams, Heraugière en De Maulde, de bevelhebber Groenevelt en de jonge Meetkercke. Van Vlissingen uit deden Maurits en Hohenlo, Justinus van Nassau en andere aanvoerders te zamen met de burgerij der zeeuwsche steden hun best om de stad te ontzetten; Leycester van zijne zijde landde met een leger bij Ostende en trachtte Parma tot een veldslag te verleiden. Het scheen een strijd

te zullen worden als om Antwerpen twee jaren te voren. Doch niets kon baten: Parma liet zich niet van het beleg aftrekken en Sluis viel reeds in het begin van Augustus tot diepe ergernis van den engelschen Landvoogd, die luide de Staten en de staatsche bevelhebbers van plichtverzuim en ongehoorzaamheid beschuldigde, ja — maar dat zeker ten onrechte — van verraad en geheime samenspanning met Parma. En het volk stemde met hem in. De leden van den Raad van State, na den val van Sluis te Vlissingen en Middelburg komende, waren te midden van de woedende menigte hun leven niet zeker [1]).

Zoo slecht begon het tweede tijdperk van Leycester's bestuur. Het „vuyr der oude factie" ontvlamde spoedig ook weder. Een oogenblik scheen het alsof de vrede tusschen de twistenden door het gemeenschappelijk gevaar zou hersteld worden maar weldra begonnen de verschillen zich weder te verheffen. Eene scherpe remonstrantie der Staten van Holland verscheen nog in Augustus, waarbij zij hunne souvereiniteit luide deden klinken, nogmaals klaagden over Leycester's slechte raadgevers, de „quade geesten", en hem hunne eischen blootlegden betreffende het bevel over de troepen in hun gewest en het provinciaal bestuur in het algemeen. Het wantrouwen tusschen den Landvoogd en de Staten steeg, toen de laatsten van de voortdurende onderhandelingen tusschen Elizabeth en Parma vernamen.

Sedert het voorjaar van 1587 wenschte de engelsche Koningin het dreigende gevaar van een spaanschen inval in Engeland door een vrede af te wenden. Een nieuwe tocht van Francis Drake in de lente van dat jaar, waarbij hij te Cadix en Lissabon een groot aantal spaansche schepen in de havens zelve in brand had gestoken, een ontzaglijke buit had behaald en met roem en voordeel naar de engelsche kust was teruggekeerd, was half tegen haar zin ondernomen en de berichten, die de koene zeevaarder medebracht van de voorbereidselen tot de gevreesde groote onderneming te land en ter zee in de spaansche en portugeesche havens, hadden hare neiging tot vrede met Spanje doen toenemen. Het denkbeeld kwam bij Leycester en andere harer staatslieden op om zich van het eiland Walcheren en enkele belangrijke hollandsche vestingen te verzekeren ten einde deze posten eventueel op het juiste oogenblik tegenover Spanje te kunnen

---

[1]) Joris de Bye, l. l., blz. 428.

gebruiken als prijs voor een voordeelig vredesverdrag. Doch Philips' staatkunde bracht nog steeds geen vrede met Engeland mede, al wilde hij Elizabeth gaarne bezighouden door onderhandelingen, zoolang hij nog niet met de voorbereiding van den inval in Engeland gereed was. Hij besloot dus de onderhandelingen slepende te houden en gaf Parma bevel ze niet af te breken doch ook geene beslissende stappen tot den vrede te doen. Zoo bleven de onderhandsche besprekingen tusschen Parma en de engelsche regeering het gansche jaar voortduren en werd het wantrouwen der door onderschepte brieven en waarschuwingen van Ortell daaromtrent min of meer ingelichte Staten telkens weder opgewekt, vooral omdat Elizabeth's staatslieden nu eens ondubbelzinnig het bestaan der onderhandelingen erkenden, dan weder ze ten sterkste verloochenden.

Eerst zeer laat, in Augustus, deelde Leycester het bestaan van onderhandelingen officieel aan de Staten mede, al was het slechts mondeling [1]). Hij ondervond aanstonds de gevolgen van deze onvoorzichtige mededeeling. De besprekingen der engelsche regeering met Parma, waarvan ook onder de menigte nu en dan reeds wat uitgelekt was en waaraan de Staten thans openbaarheid gaven, verminderden onmiddellijk bij de gansche calvinistische bevolking der Nederlanden op bedenkelijke wijze de sympathie met het engelsche bestuur en het vertrouwen in Engeland's plannen. En op de sympathie en het vertrouwen der calvinistische bevolking had Leycester bij zijn tweede optreden in de Nederlanden al zijne hoop gebouwd: zij moesten hem dienen om den fellen tegenstand der Staten te overwinnen. Hij trachtte zich nu te redden door eene nieuwe ontkenning van alle vredesplannen en liet toe, dat Deventer de berichten dienaangaande als vuige lasterpraatjes brandmerkte. Tegenover de ontwijfelbaar juiste inlichtingen, door de Staten verkregen, hielp dit alles echter weinig en het werd meer en meer duidelijk, dat hij spoedig moest handelen, wilde hij het spel niet verliezen.

Onmiddellijk na den val van Sluis begon hij in dit opzicht zijne maatregelen te nemen. Zijne aanhangers verwachtten reeds sedert het begin van September een coup d'état [2]). Hij had in zekeren zin de handen vrij, doordat Wilkes en Norris, die het nooit geheel met hem

---

[1]) Muller, De wording enz., blz. 452.

[2]) Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 168.

hadden kunnen vinden en van een forsch optreden tegen de Staten afkeerig waren, spoedig na zijne terugkomst naar Engeland waren geweken, bevreesd voor de wraak van hunnen machtigen vijand, die hen door de ongenade der Koningin evenwel ook in Engeland trof. Zelfs Buckhurst, die zich scherp over de fouten van den Landvoogd tijdens diens eerste bewind had uitgelaten, werd van het engelsche hof verwijderd en bleef tot Leycester's dood in halve gevangenschap op zijne landgoederen. Killigrew was in Wilkes' plaats met den Landvoogd als engelsch lid van den Raad van State teruggekeerd en toonde zich met zijn ambtgenoot Beale een even willig dienaar van Leycester's plannen als vroeger.

Het is intusschen tot dien coup d'état niet gekomen.

Leycester geraakte namelijk in het nauw. Zijne dubbelzinnige erkenning der vredesonderhandelingen na de herhaalde ontkenningen had eene hevige ontroering bij het volk te weeg gebracht. Zoowel in den Raad van State als in de Staten-Generaal en in de Staten der gewesten was men van alle vredesonderhandelingen ten eenenmale afkeerig, ook in Utrecht en Gelderland, waar men hem altijd zeer genegen was geweest, ook thans nog ervan sprak hem het oppergezag te verschaffen, ja alle financieele hulpmiddelen onbeperkt te zijner beschikking wilde stellen, iets, waarvan Holland, Zeeland niets wilden weten. In Utrecht verbood de Raad ten strengste de verspreiding van de lasterlijke geruchten omtrent den vrede, die de eer der Koningin aantastten! Van vrede met Spanje toch wilden niet alleen de Staten maar ook de Calvinisten niets weten. De laatsten hadden in Leycester hunnen Jozua meenen te zien, die hen leiden zou in den krijg; thans bleek hij met vredesplannen gekomen te zijn. Het wantrouwen begon ook bij hen de overhand te verkrijgen.

Nog moeielijker werd de toestand, toen het Leycester weldra bleek, dat Parma slechts schijnbaar vrede wilde en in de vlaamsche havens heimelijk alles voor den beraamden inval in Engeland voorbereidde, schepen, munitie, oorlogsbehoeften in het algemeen, samen misschien voor wel 30 000 man. IJlings waarschuwde de engelsche Landvoogd zijne regeering voor deze plannen. Hij ried nu voortaan tot krachtige wapening, tot opgeven van de vredesonderhandelingen [1]).

Maar deze weinig standvastige houding konden niet dienen om het

---

[1]) Motley, l. l., p. 311.

geschokte vertrouwen in den vroeger zoo populairen Landvoogd te herstellen. Herhaaldelijk vroeg hij dan ook van zijn post te worden ontheven, niet opgewassen als hij bleek tegen de bezwaren zijner moeielijke taak. Zijne heftige remonstrantiën en missives uit dezen tijd aan de Staten-Generaal en de Staten der gewesten toonden, hoezeer hij verbolgen was over den geboden tegenstand; daartegenover bleef Holland het antwoord niet schuldig.

Maar de Koningin verlangde, dat hij zijne rol tot het einde zou spelen. Hij besloot dus ten slotte werkelijk eene poging te wagen om in vereeniging met hen, die hem getrouw waren gebleven, met Sonoy, Deventer, Meetkercke en andere zijner ijverigste medestanders, met sommige predikanten en volksleiders zich meester te maken van enkele belangrijke steden en vestingen. Eene heftige remonstrantie aan de Staten, een manifest, dat overal in de gewesten door den druk werd verspreid, verdedigde nog eens zijne houding tegenover Holland en de vredesplannen der Koningin. Hij wendde zich nu werkelijk over de Staten heen rechtstreeks tot het volk zelf door de aanwijzing, dat men overal in de steden het geschrift met de burgerijen zou bespreken — eene uitnoodiging, die, bepaaldelijk tegen de regenten-aristocratie gericht, overal het volk ter deelneming aan de regeering scheen op te roepen. En de Landvoogd ging weldra verder. Den 12den September begaf hij zich met een talrijk gevolg uit Utrecht naar Den Haag, blijkbaar met het doel om daar zijn slag te slaan en den tegenstand der Staten te breken door gevangenneming hunner voornaamste leiders. De poging mislukte echter deerlijk, ten deele door de onvoldoende voorbereiding en door Leycester's aarzeling, ten deele door de krachtige houding der Staten. Maurits, op wien Leycester het ook gemunt schijnt te hebben, trok zich bij zijne nadering uit het open Den Haag naar het ommuurde Delft terug, waar hij zich veiliger achtte. Oldenbarnevelt ging er in den nacht tusschen den 11den en den 12den September heen. Ook Hohenlo, wiens gevangenneming reeds vroeger door de engelsche regeering was aanbevolen, bleef vooreerst nog vrij. De Staten van Holland verlegden dadelijk den zetel hunner beraadslagingen evenzoo naar Delft.

In Utrecht was de democratie nog altijd meester en behoefde men voorloopig niet verder te gaan; te Medemblik voerde de aan Leycester verknochte Sonoy het bevel. Leycester trachtte ook Amsterdam, Enkhuizen, Leiden en andere plaatsen in handen te krijgen met hulp van

zijne geheime en openlijke aanhangers en van de engelsche troepen.

De aanslag op Amsterdam werd in het begin van October ondernomen. Leycester kwam er zelf om er met Burchgrave en een aantal zijner aanhangers eene omwenteling te bewerken: ook hier, als vroeger te Utrecht, moesten de voornaamste leiders der Statenpartij, de „oude Geuzen", de burgemeesters Boom, Cant en Hooft met een aantal anderen op de eene of andere wijze, door verbanning of gevangenneming, met hulp der calvinistische burgerij onschadelijk worden gemaakt. Het handig optreden der amsterdamsche regeering verhinderde echter alle woelingen en de Graaf keerde na eenige dagen onverrichterzake naar Utrecht terug. Zijn plan om verschillende andere hollandsche steden te bemachtigen werd verijdeld door de Staten, die hem nadrukkelijk verzochten om nergens meer dan 200 personen in zijn gevolg mede te brengen. Te Enkhuizen, welke stad hij met hulp van Sonoy had willen bezetten, weigerde men hem te ontvangen; hij moest zich in die streek tevreden stellen met een bezoek aan Hoorn en Medemblik, waar Sonoy hem met groot eerbewijs ontving. Ook in Friesland had Leycester zich willen vertoonen om er, vergezeld door Sonoy en met steun van Aysma, den president van het Hof, en andere invloedrijke aanhangers tegenover den stadhouder Willem Lodewijk en de Statenpartij eene beweging te zijnen gunste te verwekken. Aysma werd echter op grond van ernstige vermoedens afgezet en de Staten verzochten wegens mogelijke onlusten Leycester zich niet naar hun gewest te begeven.

Te Leiden mislukte het plan evenzeer [1]). Hier zou een ondernemend avonturier, die het tot kolonel gebracht had, Cosmo de Pascarengis, met den ouderling Valmaer en den hopman de Maulde en diens vendel, dat er in garnizoen lag, in geheime verbintenis met eenige predikanten en uitgeweken Vlamingen de beweging ten gunste van Leycester leiden en zich van enkele invloedrijke burgers, o. a. Van der Werff, Van Hout en Paulus Buys, verzekeren. Ook de zeer met Leycester verbonden hoogleeraar Saravia wist van de zaak evenals Meetkercke, die te Leiden woonde. De samenzwering werd door een toeval ontdekt en, om een voorbeeld te stellen, ten strengste, hoewel misschien niet geheel volgens recht en billijkheid [2]), gestraft: nog

---

[1]) Bisschop, De woelingen der Leycestersche partij binnen Leiden (Leiden, 1867).

[2]) Joris de Bye, l. l., blz. 429.

vóór het einde der maand werden de hoofdaanleggers ter dood gebracht en sommige anderen verbannen. Ook te Dordrecht en elders mislukten alle plannen van den Landvoogd.

De uitnoodiging aan de burgerijen had zoo bijna nergens eenig gevolg: de rust bleef bijna overal ongestoord. Slechts enkele steden in Holland antwoordden afzonderlijk op de remonstrantie; de andere bleven nauw aaneengesloten en gaven hun afwijzend antwoord staatsgewijs.

In nauw verband met deze ondernemingen, waarin Leycester zelf, Deventer, Sonoy en andere zijner voornaamste volgers gemengd waren, stond een adres, door een aantal hollandsche predikanten in dezen tijd aan de Staten van Holland ingediend en door de regeering van Utrecht, waar de Landvoogd weder zijn hoofdverblijf hield en het middelpunt der woelingen moest gezocht worden, ondersteund. Dit adres, een merkwaardig getuigenis voor den omvang en de beteekenis der plannen en neigingen van Leycester's aanhangers en van het allengs wegvallen der „scheytselen ende limiten tusschen het kerkelyck ende polityck" [1]), hield in [2]), dat de predikanten, „sentboden ende regeerders" in het huis Gods, zich verontrustten over het feit, dat er „tusschen den regenten van hoogen ende legen staet" verschil was gerezen en met name de verhouding tot Engeland veel te wenschen overliet, reden waarom zij zich op grond van de „grote droefheyt", die zij bespeurden „by den vromen christenen en goede Patriotten", wendden tot de Staten met het dringend verzoek de eendracht te willen herstellen.

Naar aanleiding van de zeer ernstige gebeurtenissen achtten de Staten van Holland het geraden te Haarlem eene buitengewone vergadering te houden ten einde over de gespannen betrekkingen van het gewest tot den Landvoogd te raadplegen. Oldenbarnevelt was hier weder de groote leidsman der Staten. De predikanten ontvingen, na een eerste welwillender antwoord, van den Landsadvocaat de bitse terechtwijzing, dat de Staten zelf wel wisten, wat de predikanten in hun vertoog aangaven, „ende noch meer daertoe", dat hun het welvaren van den lande evenzeer ter harte ging en dat zij daarin ook zonder de heeren wel zouden voorzien. In eene scherpe reso-

---

[1]) Joris de Bye, l. l., blz. 420.

[2]) Bor, III, blz. 73.

lutie, den 16den October onder den verschen indruk der aanslagen op verschillende steden genomen, keurden de Staten ten slotte de bemoeiing der predikanten met de zaken der regeering ten zeerste af, klagende over de onruststokers, die het vuur van de tweedracht hadden aangeblazen, onder wie zij ook „enige van de principaelste dienaers des goddelijken Woorts" hadden opgemerkt, die de regeering wilden veranderen en vele eenvoudige menschen hadden misleid, in het troebele water begeerende te visschen gelijk eertijds in Vlaanderen; voor dezen verderfelijken „koers" waarschuwden zij op het voorbeeld van prins Willem de predikanten ernstig. Een dergelijk krachtig vertoog werd op Oldenbarnevelt's voorstel tot Utrecht gericht, waarbij Holland klaagde over de overheersching der brabantsche en vlaamsche uitgewekenen in de naburige stad, die zou kunnen uitloopen op hetzelfde als te Gent en Brugge was geschied, namelijk de onderwerping aan Spanje. Een vinnig antwoord van Deventer en de zijnen „op naam van de magistraat van Utrecht" was de terugslag op dit vertoog. Verder richtte Holland zich tot Leycester met eene ampele verdediging van zijn standpunt tegenover de vraagstukken van staatsrecht en praktische politiek, die deze onlangs had opgeworpen. De belangrijkste van al deze remonstrantiën en verklaringen was wel de Deductie van het recht der Staten op de regeering van Holland [1], waarin de in het voorjaar tegenover Wilkes besproken denkbeelden thans werkelijk in het kort werden uiteengezet; het geschrift werd op last der Staten door den druk algemeen verspreid, ten einde de gemeente te overtuigen van het goed recht der Staten op de souvereiniteit, als „representeerende". hunne „principalen", de Edelen en Steden van het gewest.

Leycester was door den afloop van dit alles zeer teleurgesteld. Het bleek duidelijk, dat zijne rol hier te lande thans was uitgespeeld en dat hem niets anders overbleef dan een spoedig heengaan. Hij hield zich nog eenige dagen in Medemblik op en vertrok daarna over Utrecht naar Vlissingen, zoo het heette om de plannen van Parma op Bergen op Zoom in het oog te houden, in werkelijkheid om naar Engeland terug te keeren. Pogingen van Killigrew en anderen om hem nog met de Staten te verzoenen mislukten. Men was van beide zijden te ver gegaan.

---

[1]) Bor, III, blz. 82.

Het duurde niet lang, of een brief der Koningin meldde den Staten-Generaal op hoogen toon, dat zij ten zeerste verbolgen was over de ondankbaarheid der Staten jegens haren vertegenwoordiger en de schandelijke wijze, waarop deze was behandeld; zij klaagde nog eens over hunne heerschzucht en tegenwerking, hunne zelfzuchtige politiek, hun slecht bestuur en eindigde met het besluit om Leycester tot zich te roepen, terwijl zij verklaarde alleen uit medelijden met het arme volk hare subsidiën tijdelijk nog niet te zullen intrekken. Een niet minder heftige afscheidsbrief van den Landvoogd, den 6den December te Vlissingen geschreven, waarin hij nog eens al zijne grieven tegen de Staten uiteenzette, vergezelde zijne mededeeling, dat hij naar Engeland vertrok, niet onduidelijk te kennen gevende, dat hij nooit meer zou terugkeeren.

Zijne officieele nederlegging van de landvoogdij bleef nog uit. Eerst na zijne terugkomst in Engeland, den 17den December, werd de daartoe strekkende verklaring opgemaakt en naar de Nederlanden afgezonden, opdat de inmiddels vertrokken engelsche gezant Herbert haar aan de Staten-Generaal zou overgeven. Door een toeval waarschijnlijk ontving Herbert haar eerst, toen hij tegen het einde van Januari na het volbrengen van zijne eigenlijke zending op het punt stond uit Vlissingen weder naar Engeland over te steken. Hij nam haar mede terug naar Engeland, waar men weinig haast maakte haar opnieuw te verzenden, zoodat het April werd, eer zij officieel ter kennis van de Staten-Generaal kwam [1]).

Dat uitblijven der berichten omtrent het definitief nederleggen der landvoogdij had noodlottige gevolgen. Leycester's aanhangers bleven op zijne terugkomst hopen en het aanzien der Staten-Generaal en der Staten van Holland leed in het voorjaar van 1588 zeer onder de heerschende onzekerheid, waaromtrent de engelsche regeering zich niet in het minst haastte ze door eene ondubbelzinnige verklaring op te heffen. Daarbij kwam, dat lord Willoughby, de in plaats van Leycester benoemde aanvoerder der engelsche troepen, diens partij bleef steunen in haar verzet tegen de Staten en hare hoop op de terugkomst van den Landvoogd versterkte. Hij toonde zich weinig genegen om de Staten te gehoorzamen en zijn zwager, die in Geertruidenberg het bevel voerde, verklaarde luide niets van hen te willen weten.

---

1) Kron. Hist. Gen. 1866, blz. 282.

Maurits en Hohenlo werden openlijk door de engelsche bevelhebbers getrotseerd en opnieuw bij hunne regeering als geheime vrienden van Spanje in verdenking gebracht. De predikanten steunden zoowel openlijk van den kansel als heimelijk de voor eene nauwe verbinding met Engeland pleitende partij der Leycestersgezinden.

In die omstandigheden was het niet vreemd, dat aan alle kanten oproer en verzet dreigde. Sonoy weigerde, als vroeger, op grond van zijn eed aan Leycester Maurits te gehoorzamen, stelde zich te Medemblik in staat van tegenweer en vermaande ook de andere steden in het Noorderkwartier zich bij hem aan te sluiten. In Utrecht waren Deventer en de zijnen nog altijd meester en, opkomende tegen de aanmatigingen van Holland, beschuldigden zij de Staten van dit gewest voortdurend van landverraad, van plannen om met Spanje vrede te sluiten. In Friesland toonden de plattelandskwartieren Oostergoo en Westergoo weder eene sterke neiging om met den spaanschen stadhouder Verdugo te onderhandelen over een afzonderlijken vrede, die hen van de aanhoudende strooptochten des vijands zou bevrijden; Willem Lodewijk had groote moeite om met hulp der betergezinde steden het gewest op den goeden weg te houden en verraderlijke samenspanning met den vijand te beletten [1]). Op Walcheren maakte de engelsche bevelhebber van Vlissingen zich van bijna het gansche eiland meester, heftig optredende tegen de Staten van Zeeland. In verscheidene belangrijke vestingen begon het onbetaalde krijgsvolk te muiten. Utrecht protesteerde nog steeds tegen de machtsoverschrijding der Staten-Generaal, die voortdurend bijeenbleven en zonder bijeengeroepen te zijn door de volgens de Unie daartoe „gerechtigde" personen zich de macht van den Raad van State aanmatigden. Eene deputatie van de predikanten der nederlandsche kerken verscheen in Juni in Engeland om op krachtigen steun van Elizabeth aan te dringen en haar tevens ernstig voor een vrede te waarschuwen. Te midden van de toenemende verwarring liep de commissie van den Raad van State af en begon deze zich feitelijk ontslagen te rekenen, slechts voorloopig de zaken drijvende.

Met kracht handhaafde echter de Statenregeering, weder door Oldenbarnevelt geleid, door Maurits en Hohenlo gesteund, de bedreigde orde. Op Walcheren herstelde de jonge Oranjevorst de rust. Na ver-

---

[1]) Archives, 2me Série, I, p. 83, 109.

geefsche pogingen van den Raad van State om Sonoy tot rede te brengen verzekerde hij zich van Hoorn en Enkhuizen en liet Medemblik insluiten. Sonoy en de utrechtsche democraten wendden zich tot Engeland om hulp; Willoughby dreigde tusschen beiden te komen; zelfs in de Staten-Generaal en den Raad van State toonden zich een oogenblik sporen van verzet tegen het drijven van Oldenbarnevelt en de zijnen, die door brieven van Elizabeth in heftige bewoordingen werden aangemaand den binnenlandschen vrede niet te verstoren. Maar de Staten van Holland lieten zich niet uit het veld slaan. Zij beantwoordden de bedreigingen der engelsche regeering met krachtige vertoogen, terwijl ook Maurits zijn gedrag in ronde termen verdedigde. De laatste zette het beleg van Medemblik voort.

Eerst de aanbieding der akte van afstand van Leycester maakte een einde aan het verzet. Zij toonde zijnen aanhangers, dat Engeland hen had opgegeven, zoodat op het einde van April Sonoy zich onderwierp, waarop de andere weerspannigen weldra volgden [1]). Ook het garnizoen van Geertruidenberg, dat hoofdzakelijk uit Engelschen en weinig vertrouwbare huurlingen bestond en gedreigd had die stad, zoo nabij de hollandsche grenzen gelegen en daarom van veel belang, aan den vijand te verkoopen, ingeval de Staten niet voor de sedert maanden achterstallige soldij zorgden, liet zich door eene gedeeltelijke betaling althans voorloopig tevreden stellen.

De moedeloosheid der Leycestersche partij deed haar zoo in Holland het hoofd in den schoot leggen. In Utrecht bleef de democratie onder Deventer nog eenigen tijd in het bezit der regeering maar zonder veel hoop op de toekomst. Die was aan de Staten, na het definitieve opgeven der landvoogdij door Leycester de erkende souvereinen in het land.

Met bitteren wrok in het hart had de engelsche Landvoogd de Nederlanden verlaten; met voldoening ontving de bovendrijvende partij de macht uit zijne handen weder terug in de hare. „Non gregem sed ingratos invitus desero” liet de voormalige Landvoogd graveeren op den gedenkpenning, die voor deze gelegenheid werd geslagen — het was zijne opvatting van de zaak, waartegenover de hollandsche zich plaatste op den spotpenning, die in diezelfde dagen werd geslagen en het opschrift droeg: „libertas ne ita cara ut simiae catuli” met de afbeelding van een aap, die zijne jongen uit liefde dooddrukt.

---

[1]) Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 202 vlg.

Zoo eindigde in hevige twisten en met wederzijdsche klachten de heerschappij van den man, die de Nederlanden tegen Parma's aanslagen had moeten verdedigen. Graaf Jan van Nassau, die nog altijd met groote belangstelling de gebeurtenissen in de Nederlanden volgde, waar zijne zonen den heldenstrijd hielpen voeren, zag het zeer juist in: Leycester was niet de man om zich met eene op de basis der volkssouvereiniteit of der medewerking van de onderdanen in belangrijke landszaken gegronde regeeringswijze te verbinden; de door zijne onvertrouwbare vertrouwelingen moedwillig verscherpte strijd met de kooplieden-regenten had hem in de Nederlanden onmogelijk gemaakt [1]).

HOOFDSTUK III.

DE VESTIGING VAN DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

De poging om, nadat Frankrijk en Engeland beiden de souvereiniteit over de opgestane gewesten hadden geweigerd, een „eminent hoofd" met aan de Staten ontleend gezag onder een soort van protectoraat van Engeland met de leiding der zaken te belasten, was ten eenenmale mislukt. De in de handen van Leycester gelegde autoriteit was door hem teruggegeven aan hen, die hem met die autoriteit hadden belast, aan de Staten-Generaal, de gezamenlijke vertegenwoordigers van hen, die zich thans de souvereinen der gewesten noemden. Met het vertrek van Leycester had het denkbeeld van de souvereiniteit der gewestelijke Staten eene groote kracht verkregen. Was het niet juist daartegen geweest, dat de Landvoogd en zijne aanhangers zich hadden verzet? Was het niet juist die souvereiniteit geweest, waarop Oldenbarnevelt en de zijnen zich tegenover Leycester hadden beroepen? De nederlaag van de tegenpartij beteekende de zegepraal van het beginsel der bij de gewestelijke Staten berustende souvereiniteit, een beginsel, dat, hoewel staatsrechtelijk onjuist, door den drang der omstandigheden op den voorgrond was getreden.

Het was thans de vraag, in hoeverre men thans dat beginsel op

---

[1]) Archives, 2me Série, I, p. 86 suiv.

de organisatie van het bestuur zou kunnen toepassen zonder eene algeheele verandering in de bestuursinrichtingen te maken, waartoe de tijdsomstandigheden bij het dringende gevaar van de zijde van Parma weinig geschikt waren. Dat dit in 1588 en de eerstvolgende jaren is kunnen geschieden, zoo goed en zoo kwaad als het geschied is, dankt de staat der Nederlanden aan de geestkracht vooral van één staatsman, den energieken Johan van Oldenbarnevelt.

Te Amersfoort waarschijnlijk in September 1547 geboren, had Oldenbarnevelt te Leuven, Bourges en Heidelberg in de rechten gestudeerd, Italië en Frankrijk doorgereisd en zich daarna als advocaat bij het Hof van Holland te 's Gravenhage gevestigd. Van het begin der woelingen af vinden wij hem aan de zijde der partij van den opstand; hij was een der drie advocaten van het Hof, die in 1572 te 's Gravenhage bleven, terwijl President en Raden van Holland naar Utrecht uitweken. Hij was weldra een der ijverigste aanhangers van den Prins, in wiens omgeving hij zich zeer onderscheidde, terwijl hij zijn ambt van advocaat ook bij het nieuwe aanvankelijk te Delft gevestigde Hof ijverig waarnam. Nauwkeurig en arbeidzaam, doortastend en beleidvol, van nabij bekend met regeeringszaken en regeeringspersonen, werd de jonge Oldenbarnevelt spoedig een man van algemeen erkende beteekenis onder hen, die zich ter verdediging der vrijheid om prins Willem hadden geschaard; eerzuchtig, van nature tot heerschen aangelegd, kon hij weldra een groote rol spelen. Op het einde van 1576 bood het opkomende Rotterdam hem het ambt van pensionaris aan, dat hem gelegenheid zou geven in de Statenvergadering van Holland op te treden, waarheen de pensionaris eener stad gewoonlijk een of meer leden van de vroedschap vergezelde. In die Statenvergadering vinden wij hem spoedig in het bezit van grooten invloed. Belangrijke en moeielijke zaken werden hem opgedragen, in gevaarvolle omstandigheden werd zijn raad ingewonnen. Ook in de vergaderingen van het College der Nadere Unie en van de Staten-Generaal treedt hij sedert 1579 herhaaldelijk namens Holland op en zijne stem was er van groot gewicht. Hij was zoo in de laatste jaren van prins Willem een van de invloedrijkste leden der Staten van Holland, een der ijverigste vrienden van den Prins en door dezen in de belangrijkste zaken gebruikt. Ook toonde hij zich voortdurend een krachtig voorstander van 's Prinsen souvereiniteit onder zekere beperkende voorwaarden en van de verbinding van Holland en Zeeland

met Utrecht tot een krachtig aaneengesloten geheel, dat de kern van het verzet in het Noorden zou kunnen zijn. Na 's Prinsen dood bleef hij een der voornaamste leiders van Holland's Staten bij de zwarigheden, die toen volgden: buiten hem om is slechts zeer weinig geschied. Op hem is dan ook de keus gevallen, toen men eindelijk besloot aan Paulus Buys, den gewezen landsadvocaat, een opvolger te geven, en in het voorjaar van 1586 nam de bijna veertigjarige staatsman het belangrijke ambt op zich. Het maakte hem tot den leider der hollandsche politiek juist in de moeielijke dagen van Leycester's bestuur, een tijdperk, waarin hij toonde zijne plaats waardig te zijn.

De post, op het einde der 15de eeuw ontstaan uit de verbinding van dien van rechtsgeleerd raadsman der Staten en dien van secretaris hunner bijzondere dagvaarten [1]), was bij de voortdurende afwisseling der personen, die de Staten samenstelden, aanvankelijk reeds van zeer veel belang. Zij, die hem bekleedden, konden geacht worden personen van invloed in Holland te zijn en Paulus Buys was dit dan ook geweest.

Oldenbarnevelt's instructie van den 6den Maart 1586 verschilde echter in een belangrijk punt van die zijner voorgangers. Als rechtsgeleerd raadsman der Staten had de Landsadvocaat te zorgen voor de handhaving der privilegiën en costumen van het gewest, de leiding der processen van staatswege te voeren; hij moest de dagvaarten bijwonen, de punten van beschrijving aangeven, het op eene vroegere vergadering niet afgedane in herinnering brengen, de meening der edelen vragen, de stemmen opteekenen, de ordonnantiën en depêches in de registers doen opnemen en geregeld in de vergaderingen der colleges van Gecommitteerde Raden, in die voor de Financiën en de Zeezaken verschijnen. In de nieuwe instructie werd thans bepaald, dat de Advocaat „de opiniën zal omvragen, een ieders opinie annoteren, verklaren, wat de meeste stemmen zijn, en daernae de resolutiën opmaeken" — een belangrijk recht, dat, terwijl hij vroeger alleen de stemmen had op te teekenen, zijn invloed op den gang der zaken zeer moest vergrooten. Doch het grootste gewicht ontleende de post aan de eminente persoonlijkheid van den man, die hem bekleedde.

---

[1]) Zie mijne Holl. stad onder de bourg. heerschappij, blz. 373 vlg.; vgl. Deel II, blz. 425.

Hij was de staatsman, die meer dan een ander van dien tijd de thans zegevierende beginselen vertegenwoordigde, het beginsel der souvereiniteit van de gewestelijke Staten, dat van den aristocratischen regeeringsvorm, dat van het overwicht van Holland tegenover den invloed der andere gewesten. In dien geest werden dan ook onder zijn invloed weldra maatregelen genomen ten einde het na het vertrek van Leycester zoozeer verzwakte regeeringsgezag te versterken.

Vooral was dit noodig ten opzichte van den Raad van State, welk lichaam, door den Landvoogd samengesteld en met hem de regeering voerende, na zijn vertrek in een uiterst zonderlingen toestand verkeerde. Reeds den 12den April ontving de Raad van de Staten-Generaal eene nieuwe instructie [1]), waarbij hem het uitvoerend bewind werd opgedragen. De Raad bleef samengesteld uit personen uit de onderscheidene gewesten, terwijl naast de gewone leden, krachtens het tractaat met Engeland, de engelsche bevelhebber en twee engelsche leden benevens de stadhouders der gewesten er zitting in zouden hebben.

De omstandigheden ontnamen aan dit bestuurslichaam echter weldra de groote beteekenis, die het in de Unie eigenlijk had moeten innemen. De aanwezigheid der engelsche leden, die met groote aanmatiging optraden en door absolute weigering om tot een maatregel mede te werken dikwijls belangrijke zaken tegenhielden, de weinige invloed der drie hollandsche leden, terwijl de Advocaat er eigenlijk geen zitting had en weldra zelfs uitdrukkelijk uit de beraadslagingen werd geweerd, had ten gevolge, dat men in Holland er meer en meer naar trachtte den Raad in zijne macht te beperken. Dit bleek reeds uit de genoemde nieuwe instructie, die aan den Raad het beleid der zeezaken ontnam en dat van den oorlog eigenlijk aan den engelschen opperbevelhebber en de drie stadhouders opdroeg, terwijl den Raad uitdrukkelijk verboden werd om zich met de gewestelijke zaken te bemoeien. Op grond van artikel 32 der instructie, volgens hetwelk „by tyde van nood of als de saken van den lande sulks sullen vereyschen” de Staten-Generaal en ook de afzonderlijke gewesten „selfs ordre ten dienste van den lande” mochten stellen met voorbijgang van den Raad, kon men nog allerlei andere zaken aan diens toezicht onttrekken. En dat is ook gebeurd. De buitenlandsche zaken, de

---

1) Bor, III, blz. 238.

oorlogvoering, de rechtspraak, de politie — alles werd reeds binnen een paar jaren aan den Raad ontnomen en op de Staten-Generaal en de Staten der gewesten overgebracht, d. w. z. onder den invloed van Holland en zijnen landsadvocaat gesteld. Reeds in 1590 klagen de Engelschen luide, dat de autoriteit van den Raad van State grootendeels op de Staten-Generaal is overgegaan [1]).

Zoo trad in plaats van een uitdrukkelijk daartoe aangewezen regeeringslichaam, dat de uitvoerende macht in handen had, aan het hoofd van den nieuwen staat de veelhoofdige regeering van de Staten-Generaal, eene vergadering, door hare gebondenheid aan den last der Staten, waarvan hare leden slechts de afgevaardigden waren, een der logste regeeringslichamen, die men zich denken kan. Alleen het overwicht van één gewest, Holland, en het persoonlijk aanzien van één staatsambtenaar, hetzij deze stadhouder van een of meer gewesten was gelijk eenmaal prins Willem was geweest, hetzij hij in Holland zelf een grooten invloed bezat gelijk Oldenbarnevelt als landsadvocaat, kon aan de centrale regeering, zooals zij door deze verandering geworden was, de noodige kracht verzekeren.

Het valt niet te ontkennen, dat bij deze regeling niet alleen de vrees voor den engelschen invloed in den Raad van State maar ook de begeerte van Holland om zijn overwicht in de andere gewesten te vestigen nevens de heerschzucht van den Landsadvocaat feitelijk den doorslag heeft gegeven. De klachten van Engeland over te weinig invloed op de zaken, van de andere gewesten over het overwicht van Holland, die van andere staatslieden van beteekenis, zoowel in Holland als daarbuiten, over des Advocaats heerschzuchtig optreden werden in de eerstvolgende jaren alleen door het succès onderdrukt. Met sterke hand ruimde Oldenbarnevelt alle hinderpalen uit den weg, die het aristocratische regeeringsstelsel hadden kunnen belemmeren. „Liever verheerd dan verknecht", zoo was de stelregel van den Advocaat, die van invloed der burgerij op de regeering niets wilde weten en dan ook het gezag der regenten met kracht handhaafde.

Er was slechts éene provincie of liever éene stad, waar de democratie nog sterk was: Utrecht. In het najaar van 1588 verdween ook hier dit overblijfsel uit den tijd van Leycester om definitief voor de regeering der regentenaristocratie plaats te maken.

---

[1]) Motley, III, p. 29.

Deventer had er ook na Leycester's vertrek met de zijnen het gezag nog in handen weten te houden en de hier door den Landvoogd bevestigde regeering in haar optreden tegen de door Holland gesteunde regentenpartij in de Staten van het gewest aangevoerd. Eene poging, in het voorjaar van 1588 door den Raad van State gedaan, om de twisten in Utrecht te doen eindigen en de utrechtsche democraten met de verbannen staatsleden te verzoenen, mislukte evenals alle bemoeiingen der Staten-Generaal om den vrede in het gewest te herstellen. De Staten van Holland trachtten nu in overleg met den thans van de Leycestersche partij afkeerigen stadhouder Nieuwenaar nieuw garnizoen in de stad te brengen om zoo gewapenderhand een einde aan de zaak te maken. Ook dit mislukte. De democraten bleven in het bezit van het gezag en onderhielden nog geruimen tijd betrekkingen met Leycester, wiens terugkeer naar de Nederlanden, zoolang hij leefde, nog niet geheel ondenkbaar scheen. In September echter overleed de gewezen Landvoogd, eene gebeurtenis, die er zeer veel toe bijbracht om het gezag der Staten overal te bevestigen. Met het oog op de nieuwe raadskeuze in October deden Deventer en de zijnen toch nogmaals de grootste moeite om hunnen invloed in stad en gewest te behouden. Zij hadden reeds herhaaldelijk om den steun en de bescherming der engelsche Koningin verzocht en vooral op krachtige hulp door een talrijk engelsch garnizoen aangedrongen. In Juli hadden zij nog eens heimelijk aangeboden der Koningin de souvereiniteit in de Nederlanden te verschaffen, waarbij zij verklaarden op den steun van Overijsel en Gelderland en hunne vrienden in Friesland te kunnen rekenen, ja zich bereid toonden om zich met die gewesten alvast op eigen gezag onder hare souvereiniteit te begeven [1]. De utrechtsche burgerhoplieden hadden zich weder niet onbetuigd gelaten en een hunner naar Engeland gezonden om den steun van Leycester en de Koningin te verkrijgen voor den bij de eerstvolgende raadskeuze door zijne van Holland uit gesteunde vijanden met afzetting bedreigden Deventer zoowel als voor zichzelven. Maar dit alles had weinig geholpen en na den dood van Leycester viel op den steun der Koningin minder dan ooit te rekenen.

Tegen den tijd der raadskeuze heerschte dus in de stad eene hevige gisting. De partij van Deventer was vast besloten om zich desnoods

---

[1]) Bor, III, blz. 305.

met geweld in het bezit der regeering te handhaven, terwijl aan de andere zijde ook de stadhouder Nieuwenaar gezind was om zijn plan tot verandering der regeering met de wapenen door te zetten. Op den 5den October ontstond er tusschen de beide partijen in de stad een gevecht, dat eindigde met de nederlaag der democraten, die te vergeefs de hulp der in Utrecht aanwezige engelsche troepen inriepen. Deventer, Trillo en een aantal hunner aanhangers werden gevangen genomen en de den volgenden dag door Nieuwenaar met toestemming der Gedeputeerde Staten van het gewest bewerkstelligde raadskeuze maakte een einde aan de democratische regeering, die nu drie jaren lang in Utrecht had geheerscht. De ballingen werden teruggeroepen, de vroegere schout van Utrecht, Nikolaas van Zuylen van Sevender, werd weder in zijn ambt hersteld. De bij deze revolutie afgezette raadsleden en burgerhoplieden werden spoedig vrijgelaten, na korten tijd ook Trillo en anderen. Alleen Deventer werd nog gevangen gehouden, mede op aandrang van Holland, dat Nieuwenaar bij zijn optreden tegen de utrechtsche democratie met raad en daad krachtig had gesteund. Tegen den leider der democratie begon men een proces, waarin de beschuldigde zich met groote handigheid wist te verdedigen doch aan het einde waarvan hij, zooals te verwachten was, werd veroordeeld: hij werd in Juli 1589 uit Utrecht verbannen en onbekwaam verklaard tot het bekleeden van eenig ambt. Kort daarna vertrok hij naar Engeland, waarheen ook Trillo en andere zijner medestanders de wijk hadden genomen. Hij kwam intusschen in het volgende jaar naar Holland terug, waar men hem toestond voortaan ambteloos te leven. Zijne rol was uitgespeeld: in den nieuwen staat was voor een man van zijne denkbeelden geen plaats. Stad en gewest van Utrecht „hebben van dien tijd af goede correspondentie met die van Holland gehouden" [1]).

De dood van Leycester was, zooals gezegd, van groote beteekenis voor de handhaving van het gezag der Staten, voor wie de betrekkingen van den Landvoogd met de elementen van verzet in de verschillende gewesten eene voortdurende bedreiging waren geweest. Hoe gevaarlijk deze betrekkingen nog voor de rust des lands konden worden, was na zijn vertrek niet alleen in Utrecht gebleken.

---

[1]) Bor, III, blz. 347.

Ook onder hen, die niet van geheime of openbare samenwerking met Engeland konden verdacht worden, waren er velen, die tegen het regeeringsstelsel, dat nu de overhand had verkregen, ernstige bezwaren hadden. In Friesland klaagde eene machtige partij over den toenemenden invloed van Holland, ook al wilde zij van democratische bewegingen of van engelsche inmenging niets weten. De „Leycestersche factie" was hier, evenals reeds vroeger die der voorstanders van onderwerping aan Spanje, door het krachtig optreden van den stadhouder Willem Lodewijk en de Staten tegenover het drijven van Aysma en de zijnen in 1587 geheel ten onder gebracht. De poging van Leycester in November van dat jaar om met hulp van Aysma en de andere ontevredenen een landdag bijeen te roepen en de Statenregeering omver te werpen was door de afzetting van den reeds lang woelenden President van het Hof verijdeld. Maar de invloedrijke Karel Roorda en anderen, die trouwe dienaren van de zaak van den opstand waren geweest en ook tegenover Aysma pal hadden gestaan, waren met dat al naijverig op de onafhankelijkheid van Friesland en zagen in allerlei handelingen van hunnen persoonlijk met Oldenbarnevelt nauw verbonden stadhouder niets minder dan onverantwoordelijke opoffering van Frieslands belangen aan die van Holland. Deze gezindheid bracht vele moeielijkheden teweeg en belemmerde vooral de plannen van den frieschen stadhouder op Groningen zeer, daar men hem uit wantrouwen de middelen tot het krachtig voeren van den krijg zocht te onthouden.

In Holland zelf vertoonde zich in 1589 eene bedenkelijke beweging, die met de plannen der Leycestersche factie in nauw verband stond. Het was de zaak van de afzonderlijke regeering in Westfriesland, ook door Sonoy en de zijnen gewenscht maar door den val van Leycester een oogenblik schijnbaar op den achtergrond geraakt.

Onder leiding van den bekwamen en invloedrijken pensionaris van Enkhuizen, François Maelson, die zich tot de waardigheid van syndicus van Westfriesland had laten verheffen, een ambt, dat hem in dat district de positie van den Landsadvocaat in Holland kon verzekeren, trachtten nu de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik op hare beurt de afzonderlijke regeering, die hier feitelijk sedert 1573 bestond, tot eene vaste instelling te maken. Zij verklaarden, dat Westfriesland op grond van zijne vroegere verhouding tot de grafelijkheid even goed souverein was als Holland zelf en een afzonderlijk gewest

moest vormen. De andere kleine steden van het Noorderkwartier kantten zich tegen dit plan, te meer omdat Maelson en de zijnen Purmerend, als van ouds eene van heeren afhankelijke stad, van de Statenvergadering wilden uitsluiten en zelfs Edam en Monnikendam daarin niet op gelijken voet met de anderen wilden toelaten. De oude aanhangers van Sonoy steunden natuurlijk deze plannen naar vermogen. Holland wilde van deze afscheiding niets weten en de Staten van dat gewest zonden weldra commissarissen om de verschillen bij te leggen en de particularistische neigingen der Westfriezen in het goede spoor te leiden. Eerst na allerlei pogingen gelukte dit en Maelson legde zijn ambt neder, nadat hij tot lid van den nieuw opgerichten Raad van Zijne Excellentie den Stadhouder was benoemd. Men moest evenwel aan de wenschen der Westfriezen toch eenigszins tegemoet komen door het college van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier voorloopig te laten bestaan en daarin aan de drie eigenlijk westfriesche steden evenveel recht te verzekeren als aan de drie andere met Alkmaar.

Over de oprichting van den genoemden nieuwen Raad van Zijne Excellentie was ook veel te doen. Het College van Gecommitteerde Raden was in Holland nog altijd op onzekeren voet en zonder goed omschreven instructie met het dagelijksch bestuur van het gewest naast den Stadhouder belast geweest. In het voorjaar van 1587 had men reeds eene wijziging voorgesteld — misschien ook met de bedoeling om Oldenbarnevelt's wassenden invloed eenigszins te beperken — namelijk door den goudschen pensionaris François Francken als Advocaat van dit college naast den Landsadvocaat te plaatsen. Ook thans weder kwam dit plan te berde maar Gouda weigerde zijnen pensionaris ontslag te geven en er ontstonden nog andere zwarigheden. Eerst in Januari 1590 kwam men tot de instelling van twee colleges, een van Gecommitteerde Raden nevens den Stadhouder, een ander voor de Staten. Het eerste diende vooral voor de defensiezaken en bestond uit 4 leden, een uit den adel en drie uit de steden, behoorende tot de aanzienlijkste en bekwaamste staatslieden; het andere beheerde de financiën en de justitie en voerde de besluiten der Staten uit. Het eerste college, waar de Advocaat weinig invloed had, verdween, waarschijnlijk wel om die reden, na een paar jaren weder, terwijl zijne macht ten deele aan den Stadhouder, ten deele aan de Gecommitteerde Raden der Staten verviel.

Ook op kerkelijk gebied wist Oldenbarnevelt zijne denkbeelden de overhand te verschaffen. Het krachtig optreden der Staten van Holland tegen de bemoeiingen der predikanten met de staatszaken in den Leycesterschen tijd was voor een groot deel zijn werk. Oldenbarnevelt, die het belang van eene definitieve regeling der kerkelijke zaken zeer goed inzag, had spoedig het oog op deze gewichtige zaak gevestigd. Hij deed in 1591 eene vergadering van acht kerkelijke en acht wereldlijke personen bijeenkomen, onder wie hijzelf en de gematigde predikanten Uyttenbogaert en Arminius de invloedrijkste waren. Zij stelden eene kerkorde op, die de macht der Staten ook in kerkelijke zaken zou bevestigen maar bij de kerkelijke partij in Holland en daarbuiten aanstonds zooveel tegenstand vond, dat men het nog niet waagde ze in te voeren.

Zoo kwam eene regeling der kerkelijke zaken in Holland voorloopig niet tot stand en bleef men daar en in navolging van dit gewest ook elders in hoofdzaak aan de meer kerkelijk gekleurde haagsche kerkorde van 1586 vasthouden met feitelijke handhaving echter van de oppermacht der gewestelijke Staten op kerkelijk gebied, een band, die de ergernis der streng kerkelijken tegenover den Landsadvocaat, den bestrijder der kerkelijke invloeden, het hoofd der „Libertijnen”, levendig hield. Toch kwam hij er in 1591 toe om zich door deelneming aan het Avondmaal bij de Gereformeerde Kerk aan te sluiten, iets, wat hij uit afkeer van het drijven der predikanten steeds had vermeden maar waartoe hij vooral op aandrang van Uyttenbogaert thans overging ten einde voor zijn persoon de ergernis eenigszins weg te nemen. Doch deze daad, weldra door vele van de invloedrijkste staatslieden nagevolgd, kon de streng kerkelijke partij, de „precysen”, niet verzoenen met den leider der Staten, die de Kerk onder staatstoezicht wilden houden en den geliefden engelschen Landvoogd den voet dwars hadden gezet. Voor het oogenblik bleef hun bij de zegepraal der Staten weinig anders over dan te morren over den loop der zaken, die hunnen tegenstanders en den tot gematigdheid overhellenden predikanten de zege had verschaft, maar zij haatten sedert Oldenbarnevelt als hunnen machtigsten vijand, wiens lijfspreuk „nil scire tutissima fides” lijnrecht tegen hunne opvattingen streed. Hij en de zijnen waren een gruwel in hunne oogen, de heerschappij der met hem gelijkgezinde staatsleden was hun een voortdurend opwellende bron van ongerechtigheden, de voortzetting immers van de politiek,

waartegen zij ook onder prins Willem herhaaldelijk waren opgekomen en die zij niet van zins waren thans ongemoeid te laten. Van zijn eerste optreden af zag Oldenbarnevelt zich zoo gesteld tegenover een machtig element, dat nog dagelijks in krachten toenam en de nederlandsche gewesten steeds meer met zijn zuurdeesem doortrok — een groot gevaar voor de politiek, waarmede hij zich had vereenzelvigd. Maar voor het oogenblik althans had hij ook dezen tegenstanders het zwijgen opgelegd.

Zoo was Oldenbarnevelt ontegenzeggelijk in die jaren de ziel der regeering en de engelsche staatslieden, die in 1589 klaagden [1]) „dat den advocaat Oldenbarnevelt alles gouverneerde; dat niemant hem dorst wederspreken", ja, dat men „nauwelijks" tegen hem durfde „adviseren", zagen de zaken niet onjuist in, al trachtte men zich te verdedigen met de weinig overtuigende opmerking, dat de Landsadvocaat slechts de dienaar der Staten was en zijne autoriteit niet zoo groot als men in Engeland dacht.

Tegenover de figuur van den energieken Landsadvocaat stond die van graaf Maurits in die dagen nog op den achtergrond. Ook hij liet zich willig door den grooten staatsman, den beproefden vriend zijns vaders, leiden gelijk hij sedert den dood zijns vaders hem steeds als zijn raadsman had gevolgd. Leycester had Maurits dan ook geheel als het werktuig zijner tegenstanders beschouwd. Na het vertrek van den Landvoogd was hij de partij der Staten getrouw gebleven en had hun de hulp van zijn naam en zijn arm verleend, vooral bij de moeielijkheden met Sonoy.

De jonge Graaf van Nassau was bij Leycester's vertrek een jongman van 20 jaren, stil en teruggetrokken van aard, verstandig, door de gebeurtenissen vroegtijdig ontwikkeld. Zoon van Anna van Saksen, de ongelukkige tweede gemalin van prins Willem, had hij eene zeer onrustige jeugd gehad [2]). Geboren te Dillenburg in de ballingschap te midden der woelingen, die de zijnen uit de Nederlanden hadden verdreven, was hij bij het vertrek zijns vaders daarheen in 1572 met zijne zusters op het voorvaderlijk kasteel achtergebleven onder de hoede van zijn oom, graaf Jan, die bij de kinderen van zijn in de Nederlanden kampenden oudsten broeder toen de plaats van een

[1]) Bor, III, blz. 452.

[2]) Van der Kemp, Maurits van Nassau, blz. 1 vlg.

vader innam. Zeer jong nog was hij met zijne neven, de zoons van graaf Jan en die van den Graaf van den Bergh, welke laatsten hij later aan de spaansche zijde als zijne tegenstanders zou terugvinden, naar de universiteit te Heidelberg gegaan, vanwaar hij in 1577 naar Breda werd ontboden, zoodra zijn vader weder een gevestigd huishouden bezat. Zijne stiefmoeder, Charlotte van Bourbon, gaf hem eene verdere zorgvuldige opvoeding, totdat hij vijf jaren later op aandrang van de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht en op hunne kosten naar de hoogeschool te Leiden werd gezonden ten einde hem voor te bereiden voor de regeeringstaak, die hem later misschien zou wachten, daar zijn oudste broeder nog altijd in Spanje werd opgehouden. Hij bleef er tot den dood zijns vaders, welk ongeluk hem de studie aan de hoogeschool vaarwel deed zeggen om zich aan den landsdienst te wijden. De goede verwachting, die men van hem had, het aanzien van zijn naam, de behoefte om de vrijheid van Holland en Zeeland tegenover het gezag van den engelschen Landvoogd te handhaven maakte, dat men hem, zooals wij zagen, weldra de stadhouderlijke waardigheid over die beide gewesten aanbood. Gesteund door zijne verstandige edeldenkende stiefmoeder Louise de Coligny, op staatkundig gebied het oor leenende aan de raadgevingen van Oldenbarnevelt, in militaire zaken aanvankelijk de leiding van zijn ervaren luitenant Hohenlo volgend, wist hij op handige wijze de partij der Staten te kiezen zonder ten eenenmale zijne verhouding tot den argwanenden Landvoogd en de engelsche Koningin te bederven, hoewel de loop der gebeurtenissen dikwijls tot ernstige moeielijkheden aanleiding gaf.

Op godsdienstig gebied evenmin als op dat der staatkunde had Maurits den ruimen blik van zijn vader. Van godsdienstvrijheid ook voor Katholieken en andersdenkenden in het algemeen wilde hij niet weten: het was hem een ondragelijk denkbeeld, dat „papistes et tous aultres héréticques" dezelfde rechten zouden hebben als de Hervormden [1]). Doch de omstandigheden leidden er vooralsnog niet toe, dat deze tegenstelling tusschen Maurits en de Libertijnen scherp aan den dag kwam, evenmin als die tusschen den jongen Stadhouder en de staatsrechtelijk in vele opzichten zich meer boven dan naast hem plaatsende Statenregeering.

---

[1]) Archives, 2me Série, I, p. 82.

Maurits was in de eerste plaats soldaat van neiging en van beroep. Bij het beleg van Antwerpen zag hij den krijg het eerst van nabij. Onder leiding van den gevierden gouverneur van Vlissingen, Philip Sidney, deed hij in Juli 1586 zijn eersten krijgstocht in Vlaanderen, waar hij Axel hielp bemachtigen. Zelfstandig trad hij, hoewel nog door Hohenlo vergezeld, als veldheer het eerst een jaar later op bij eene vergeefsche poging om Parma door een strooptocht in noordelijk Brabant van het beleg van Sluis te doen afzien. Men ziet hem in deze jaren feitelijk echter ook hierin nog steeds onder het toezicht van de Staten handelen, als hun dienaar, als de getrouwe uitvoerder hunner bevelen. Hij verkeerde veel met zijne neven Willem Lodewijk en Adolf van Nieuwenaar, vooral met den eerste, die steeds een grooten invloed op hem heeft bezeten en meer nog dan Hohenlo zijn leermeester is geworden op het gebied der militaire taktiek, die Willem reeds lang op grond van wetenschappelijke studie der groote klassieke en moderne strategen beoefende [1]). De looden soldaten, waarmede de beide jonge vorsten hunne studiën maakten, de proefnemingen en oefeningen in het aanvallen en verdedigen, de spiegelgevechten op antieke wijze met schild en lans wekten dikwijls de verbazing van den tijdgenoot. De studie der wiskunde, die Maurits te Leiden onder den beroemden Snellius, later met den werktuigkundige Simon Stevin ijverig ter hand nam, bewees bij deze wetenschappelijke beoefening der strategie belangrijke diensten: de schitterende belegeringskunst, waarvan Maurits later blijken gaf, de snelle bewegelijkheid zijner in zwenken en marecheren welgeoefende troepen waren de resultaten van deze vlijtige studiën, de theoretische voorbereiding voor de praktijk, die hem wachtte. „Tandem fit surculus arbor”, zijn geliefkoosd devies, is de ware uitdrukking van zijn wezen in die dagen.

Van dezen veelbelovenden trouwen medestander bedienden zich de Staten bij de regeling der politieke toestanden in de gewesten ook buiten Holland. Het was weder Oldenbarnevelt, die met groote behendigheid ook hier de draden der politiek in handen hield. Het gold daarbij vooral den samenhang tusschen de gewesten onder de leiding van Holland te versterken ten einde van krachtige samenwerking ter bereiking van het groote doel, het afweren van den Spanjaard, zeker te zijn. Bij het ontbreken van een krachtig centraal regeerings-

---

[1]) Van Reyd, blz. 161.

lichaam, wat eene vergadering als de Staten-Generaal moeielijk kon heeten, bood de persoon van Maurits daarvoor den vertrouwbaarsten grondslag.

Van Friesland kon men zeker zijn, wanneer slechts de invloed van den met de hollandsche staatslieden nauw verbonden graaf Willem daar de bovenhand kon behouden tegenover de hier nog altijd vrij talrijke spaanschgezinde Katholieken en de op Holland's overwicht naijverige partij van Roorda en de zijnen. In weerwil van alle moeielijkheden gelukte dit inderdaad en het moest thans het streven der hollandsche staatslieden zijn om op den duur ook in de nog onder het spaansche bewind staande noordoostelijke gewesten aan graaf Willem de overhand te verschaffen door hem de vurig gewenschte gelegenheid te geven met geweld van wapenen deze streken aan den vijand te ontrukken. Doch dit moest met beleid geschieden, opdat de friesche stadhouder niet al te machtig zou worden in de Unie.

Niet minder moeielijkheden leverde deze politiek op met betrekking tot de eveneens altijd op Holland's invloed naijverige gewesten Utrecht, Gelderland en Overijsel, waar, gelijk wij zagen, sedert jaren eene onmiskenbare neiging bestond om gezamenlijk een tegenwicht tegen de zeeprovinciën te vormen.

De dood van Nieuwenaar in October 1589 ten gevolge van een noodlottig toeval, het springen van een voorraad kruid, schonk de gezochte gelegenheid om Holland's invloed ook hier te bevestigen: het stadhouderschap in de drie gewesten viel daardoor open. Aanstonds gaf Oldenbarnevelt zich moeite om deze gewichtige waardigheden voor „Zijne Excellentie van Nassau" [1]) — zoo noemde men sedert Augustus van dit jaar op bevel der Staten-Generaal den „geboren Prins van Oranje" — te verwerven. In Overijsel ontmoette dit weinig bezwaar. Eendrachtig verzochten de Staten van het gewest Maurits als hun stadhouder op te treden en de Staten-Generaal droegen hem na eenige moeielijkheden met den Raad van State, die een oogenblik trachtte de benoeming aan zich te trekken op grond van de bepalingen in het tractaat met Engeland van 1585, in Februari 1590 diensvolgens de waardigheid op [2]). In Utrecht ging het eenigszins anders. De Staten van dit gewest benoemden geheel zelfstandig

---

[1]) Van der Kemp, I, blz. 295.

[2]) Ibid., blz. 310.

Maurits tot stadhouder zonder aanvankelijk de Staten-Generaal of den Raad van State daarin te kennen [1]); den Staten-Generaal werd evenwel verzocht het besluit goed te keuren en dezen gaven ook van hunne zijde eene commissie aan den nieuwen Stadhouder. In Gelderland leverde de zaak meer bezwaren op. De Raad van State liet hier zijn invloed ten behoeve van Maurits gelden, terwijl eene aanzienlijke partij uit vrees voor Holland daarentegen den Graaf van Kuilenburg of dien van Oostfriesland als stadhouder wenschte. Na heel wat schrijven en wrijven boden de Staten van Gelderland den Raad van State inderdaad eene nominatie aan, bestaande uit Maurits en den Graaf van Oostfriesland, waarop de Raad in Mei 1591 den eerste verkoos; de Staten-Generaal keurden natuurlijk die keuze goed en gaven als „hooge overigheid" den nieuwen stadhouder ook hier eene commissie. De belofte, door Oldenbarnevelt namens de Staten van Holland gedaan, voor de algeheele bevrijding van Overijsel en Gelderland te zullen zorgen [2]), had bij deze onderhandelingen medegewerkt om hunne plannen te doen zegevieren.

Daarmede was de invloed van Holland op de drie provinciën bevestigd. Sedert Augustus 1588 kapitein-generaal en admiraal der Unie van wege de Staten-Generaal, was de jonge Stadhouder der vijf gewesten, nauw met dien van Friesland vermaagschapt en bevriend, de man, in wien de samenwerking van alle gewesten der Unie was belichaamd. Wel kwam het door Oldenbarnevelt gewenschte College van Superintendentie over de door Leycester vermeerderde admiraliteiten niet tot krachtige werkzaamheid, vooral door het verzet van het voor den invloed van Holland beduchte Zeeland, en ging weldra te niet, maar de waardigheid van admiraal der beide voornaamste zeeprovinciën, in Maurits' hand vereenigd, scheen aanvankelijk waarborg genoeg te geven voor samenwerking in de Unie ook op dit gebied.

Toch getuigden al deze bezwaren en moeielijkheden, door de handige staatkunde van den Landsadvocaat van Holland, door geven en nemen, soms door opofferen van den vorm aan het wezen overwonnen, hoe reeds van den beginne af de Staten-Generaal tegenover den Raad van State en de Staten der afzonderlijke gewesten op een staatsrechtelijk bedenkelijken grondslag stonden, afgezien nog van de groote

---

[1]) Kluit, Gesch. der holl. staatsreg., III, blz. 109—114, 456—458.

[2]) Vgl. Van der Kemp, l. l., blz. 317.

fout der nieuwe staatsinrichting, de zwakheid van het centrale bestuur. Onder de energieke leiding van Oldenbarnevelt, door Maurits gesteund, vielen deze ernstige gebreken voorloopig minder in het oog en kon de regeering der Staten-Generaal kracht genoeg ontwikkelen. Sedert 1593 ging hunne vergadering niet meer uiteen maar bleef permanent vergaderd, een feit, dat duidelijk aantoont, hoezeer de Staten-Generaal het leidende lichaam in den staat waren geworden en den Raad van State als zoodanig geheel hadden verdrongen.

***

Dat dit alles zich rustig kon ontwikkelen, was vooral te danken aan de voor de opgestane gewesten gelukkige wending, die de krijg tegen Spanje had genomen.

Het gansche jaar 1587 had de spaansche regeering Elizabeth bezig gehouden met onderhandelingen over een vrede, dien Philips onder geen enkele voorwaarde wenschte te sluiten [1]), alleen met het doel om haar en hare nederlandsche bondgenooten in slaap te wiegen met betrekking tot de groote plannen, die hij in weerwil van Parma's waarschuwingen en vermaningen nog altijd voorbereidde. Zoodra de kans schoon was, wilde Philips de onderhandelingen laten afbreken om onmiddellijk op het niets vermoedende Engeland aan te vallen met de groote „Armada", die in Spanje's havens werd gereedgemaakt. Met het oog op die onderneming werden aan Parma tot zijne diepe ergernis alle middelen onthouden om den krijg in de Nederlanden met kracht te voeren: de troepen en het geld, waarover hij kon beschikken, moest ook hij in gereedheid houden om van de vlaamsche kust de groote vloot, die uit Spanje komen zou, bij haren aanval op Engeland te steunen in verbinding met een opstand, die tegelijk onder de katholieke Schotten en Engelschen moest uitbreken.

In het najaar van 1587 scheen eindelijk de tijd gekomen te zijn. In September had de Koning zijne vloot zoo goed als gereed onder Spanje's besten admiraal, den markies van Santa Cruz. Een oorlogskas van 7 millioen dukaten was gevormd, ongerekend een millioen, dat door den Paus werd beloofd. Als nu ook Parma met zijne troepen

---

[1]) Motley, II, p. 295.

bereid was, kon de zaak haren loop hebben. De Koning stelde zich voor, dat dit werkelijk zoo was en Parma gereed stond om 30 000 man naar Engeland over te voeren; herhaaldelijk vleide hij zich met de hoop, dat Parma, zijne wenschen voorkomend, reeds in een der engelsche havens was binnengevallen en met hulp der engelsche Katholieken zich van een vast punt had meester gemaakt om er de groote vloot van Santa Cruz af te wachten. Met toenemend ongeduld drong de Koning op snelheid van handelen aan. In een brief van den 24sten December 1587 verklaart hij van uur tot uur bericht omtrent Parma's onderneming te wachten [1]).

Maar Parma was nog lang niet gereed. De Koning had hem versche troepen en het zoo hoog noodige geld onthouden en de uitgeputte gewesten konden niet geven, wat Spanje onthield. Hollandsche en zeeuwsche vrijbuiters, de schepen van de geregelde vloot der Staten kruisten onophoudelijk op de vlaamsche kust en de Schelde tot voor Antwerpen, weldra meer dan 100 groote en kleine vaartuigen in het geheel. Sluis, Sas van Gent en Antwerpen waren zoo goed als van elkander afgesneden en, hoewel Parma de beide eerste plaatsen door een kanaal met elkander verbond, slechts langzaam en op onvoldoende wijze kwamen daar, te Nieuwpoort en te Duinkerken de transportvaartuigen bijeen, die zijn leger moesten overvoeren. En dat leger zelf was op verre na niet gereed. Hoogstens de helft van het gewenschte getal soldaten was bijeen en met 15 000 man kon toch aan de onderneming niet worden gedacht. Wanhopig over 's Konings ongeduld, verklaart Parma nog in de laatste dagen van 1587, dat het hem onmogelijk is aan diens verlangen te voldoen en dat Santa Cruz de zaak moet aanvangen: was eenmaal de groote vloot in het Kanaal, dan zou men wel een middel vinden om zich met deze te vereenigen en gezamenlijk Engeland te veroveren.

Zoo ging het najaar voorbij, de winter met zijne stormen en sneeuwbuien volgde en de zaak moest tot het volgende voorjaar worden uitgesteld.

Dit oponthoud kwam den Engelschen en Nederlanders ten goede. In het najaar en den winter kwamen van alle kanten berichten over de groote toebereidselen in Spanje, Portugal en de Nederlanden. Wel meenden sommigen nog, dat zij tegen Frankrijk gericht waren, maar

---

[1]) Motley, II, p. 303.

anderen waren beter ingelicht en waarschuwden de engelsche regeering, die nog altijd met Parma bleef onderhandelen maar nu toch ook een weinig het oor begon te leenen aan de haar van alle kanten toestroomende berichten omtrent Spanje's ware bedoelingen. In weerwil van dit alles lieten de engelsche staatslieden zich door Parma om den tuin leiden en zonden den eenen onderhandelaar na den ander naar Vlaanderen om met den Hertog besprekingen te houden, terwijl deze de spaansche toerustingen, als tegen Drake's rooverijen gericht, verontschuldigde, met groote diplomatieke kunst den engelschen onderhandelaars een rad voor de oogen draaiend [1]). Uitstellende en verontschuldigingen aanbiedende, zwarigheden opwerpende en weder uit den weg ruimende, wist hij de onderhandelingen te rekken tot Juli.

Toen kwam plotseling een pauselijke bul van Sixtus V de engelsche onderhandelaars opschrikken. De Paus verklaarde krachtens de oude rechten van den pauselijken stoel op Engeland de Koningin, bastaard en tiran als zij was, vervallen van den troon en droeg haar koninkrijk over aan koning Philips, die als hoofd eener groote katholieke Liga, als „verdediger van het christelijk geloof" met Parma als veldheer den tegen Elizabeth geslingerden ban zou uitvoeren. De engelsche kardinaal Allen liet een hevig geschrift, door hem tegen de Koningin opgesteld, opnieuw in duizenden exemplaren te Antwerpen drukken ten einde het bij den inval in Engeland te verspreiden. De Koningin, ernstig verontrust over deze zaken, protesteerde bij Parma, die verklaarde er niets van te weten maar intusschen de laatste hand legde aan zijne toebereidselen, want de groote vloot was op komst, zooals Philips hem had medegedeeld.

En terwijl dit alles in gang kwam, twistten Engeland en de Staten zoo heftig met elkander, dat zelfs de gedachte aan een krijg tusschen de beide natiën niet uitgesloten scheen en het onderling wantrouwen dagelijks toenam. De Hollanders klaagden over het buitmaken van vele hunner schepen door de engelsche vrijbuiters en zelfs door koningsvaartuigen. Aan de andere zijde bleven de Engelschen klagen over den in hunne oogen ongeoorloofden handel der Hollanders op Portugal en Spanje [2]). Lord Willoughby dacht even ongunstig over

---

[1]) Deze geheele onderhandeling bij Motley, II, p. 272 ff.

[2]) Van Deventer, Gedenkstukken, I, blz. 223 vlg.

de Staten, over Maurits en de zijnen als Leycester zelf in zijn laatsten tijd had gedaan en sprak voortdurend over schandelijke tegenwerking en dreigend verraad gelijk zijn voorganger. Hij en de beide engelsche leden van den Raad van State lagen telkens met Oldenbarnevelt overhoop; zij klaagden over de behandeling der zaken in het Hollandsch, waardoor zij dikwijls tot stilzwijgen werden veroordeeld en van den loop der besprekingen zoo goed als niets begrepen; zij veroorloofden zich hevige aanklachten tegen de Statenregeering zelve, die hen meer en meer op den achtergrond deed treden. Van krachtige samenwerking kon in deze omstandigheden weinig sprake zijn.

Aan eene Armada trouwens geloofde men in Engeland weinig meer. Nog in Mei verklaarde een der best ingelichte engelsche staatslieden, Walsingham, dat hij er niet aan geloofde, en zoo geheim was alles voorbereid, dat men zelfs in Juli nog kon denken, dat de Armada niets meer was dan een praatje, een sprookje en dat de berg een muis zou blijken te baren. Slechts enkele ervaren zeelieden, Howard, Drake, Hawkins, ergerden zich over die zorgeloosheid.

In de Nederlanden was men lang niet zoo gerust. Reeds in April hadden de Staten alle beschikbare schepen op de vlaamsche kust in en buiten de banken verzameld; hollandsche en zeeuwsche eskaders werden uitgerust en de Staten en Maurits boden aan ze met de engelsche vloot te doen samenwerken; koopvaarders werden geprest en in oorlogsvaartuigen herschapen; Vlaanderen werd van Duinkerken tot Antwerpen geblokkeerd en tot bij Calais kruisten de staatsche schepen, gesteund door de kleine eskaders, die Engeland in zee had. Een twintigtal staatsche schepen zou zich onder bevel van Cornelis Loncq [1]) bij de engelsche vloot te Dover voegen.

En wel was er reden voor die onrust, die eindelijk ook in Engeland sommige kringen in beroering begon te brengen. Op het laatst van Mei 1588 was de groote vloot reeds uit de haven van Lissabon uitgezeild. Zij stond niet meer onder het bevel van den ervaren Santa Cruz, die in het voorjaar gestorven was, maar onder den Hertog van Medina Sidonia, die nooit ter zee had gevaren, geen verstand van

---

[1]) Vgl. over het aandeel der Nederlanders naast Scheltema, De Onoverwinnelijke Vloot (Haarlem, 1825), blz. 118, 176, vooral de monumentale uitgave der Navy Records Society, The Defeat of the Spanish Armada, uitg. Laughton, 2 vol. (London, 1895) I, p. 230; II, p. 71 ff.

krijgvoeren had en te vergeefs getracht had zich van het hem opgedragen ambt te ontslaan. Zij telde omstreeks 150 groote en kleine schepen met 10 000 matrozen en galeislaven, 20 000 man landingstroepen en ruim 2400 stukken geschut. Zestig zware galjoenen, vier nog grootere prachtig ingerichte galjassen en even zooveel iets kleinere eveneens weelderige galeien vormden met een aantal kleinere hulken de „Armada Invencible." Zij moest langs de engelsche kust, zooveel mogelijk een gevecht met de engelsche vloot vermijdende, door het Kanaal varen tot Margate, waar Parma met zijne spaansche veteranen van de overzijde zou komen. Met 6000 man van de beste troepen der vloot vereenigd, moest Parma vervolgens bij Dover landen en onmiddellijk Londen bemachtigen, terwijl Medina Sidonia, in het geval dat Parma niet dadelijk bij hem kon komen, Wight zou veroveren en daar den loop der zaken zou afwachten. De voornaamste taak zou dus na de vereeniging ten deel vallen aan Parma, dien Medina Sidonia had te beschermen. Het plan ondervond later eenige wijziging, waardoor aan de Armada eene meer actieve rol werd toebedeeld dan oorspronkelijk in de bedoeling lag. Engeland, waar Leycester nog in Augustus geen 20 000 man bij Dover bijeen had en de vloot der Koningin slechts een dertigtal schepen met 6000 matrozen telde, zou — zoo meende men te Madrid — deze groote macht niet kunnen weerstaan, zelfs al werd het gesteund door de Hollanders en Zeeuwen, die 130 meestal kleine schepen beschikbaar hadden.

Langzaam, zeer langzaam zeilde de Armada met tegenwind langs de portugeesche kust [1]). Drie weken had zij noodig om kaap Finisterre te bereiken. Daar stak een hevige storm op, die de moeielijk te regeeren galjoenen en galjassen als houten doozen tegen elkander wierp, terwijl in de verwarring vele galeislaven onder leiding van een engelschen lotgenoot naar Frankrijk wisten te ontsnappen. [2]). Langer dan eene maand bleven de schepen in de spaansche havens aan de noordkust om hunne schade te herstellen en zeilden eindelijk op den 22sten Juli voorgoed de haven van Coruña uit tot den „heiligen krijg", die den Koning en Medina Sidonia voor den geest

---

[1]) Over dit alles vgl. Motley, II, p. 435 ff.; een nauwkeuriger verhaal bij Tilton, Die Katastrophe der Spanischen Armada (Freiburg, 1894), voornamelijk uit Duro.

[2]) Het verhaal bij Motley van de daden van Gwynn berust op valsche berichten, door dezen verspreid, vgl. Laughton in het werk The Defeat, I, p. LXXVII.

zweefde — eene religieuse opvatting, die zoowel in de op de vaart gehouden bidstonden en in de strenge bepalingen omtrent orde en tucht als in de met katholieke emblemen versierde vlaggen en standaarden aan den dag kwam. Zeven dagen later verscheen de vloot bij kaap Lizzard in het Kanaal tot grooten schrik van de Engelschen, die, na den storm vertrouwende op de daardoor aangerichte schade, de op het bericht van het uitzeilen der Armada aanstonds genomen maatregelen weder hadden gestaakt. Toch was reeds een 200tal schepen van verschillend kaliber in de havens verzameld, dank zij de krachtige hulp van de zeesteden, Londen vooraan, die tal van koopvaarders ter beschikking der regeering stelden; 15 000 matrozen bemanden deze vloot, geoefende zeelieden onder hoogst bekwame en ervaren kapiteins. Inderhaast werden de noodige besluiten genomen. Howard en Drake, Hawkins en Winter, Frobisher en Fenner, mannen, die lange jaren de schrik der spaansche kusten in Europa en Amerika waren geweest en oorlog en zeeroof hadden verbonden, snelden naar Plymouth. Reeds den 30sten Juli zeilden zij met een zestigtal vaartuigen onversaagd den nog in al zijne kracht onbekenden vijand tegemoet, vol hoop op de overwinning.

Den volgenden dag, een Zondag, ontmoetten de beide vloten elkander op de kust van Cornwallis bij Looe. De Armada zeilde in een halve maan statig voort, de galjoenen in schitterenden dos maar log en langzaam in hunne bewegingen. De engelsche schepen onder Howard ontweken een eigenlijken slag maar zwermden om de Armada heen en wierpen zich op de achterhoede, die eenigen tijd met hen slaags bleef zonder hunne vlugge schepen te kunnen omsingelen of inhalen en menig nadeel leed. De Engelschen hielden eindelijk af en de groote vloot zeilde in de richting van Wight voort, nu en dan door de Engelschen aangevallen. Aan Parma zond de admiraal bericht van zijne nadering. Zoo kwam de Armada, door de steeds voor eene landing beduchte Engelschen gewoonlijk op iets meer dan een kanonschot afstand gevolgd, den 2den Augustus bij Portland Bill, waar een langdurig scherp gevecht zich weder ontspon tusschen haar en de dagelijks in sterkte aangroeiende engelsche vloot, die nu werkelijk een honderdtal vaartuigen telde. De Spanjaarden waren ditmaal aanvallers in de hoop de Engelschen tot enteren te bewegen, een soort van strijd, waarin de legermacht op de Armada het best tot haar recht kon komen. Doch de Engelschen, sterk in artillerie, lieten

zich daartoe niet verleiden en bepaalden zich tot een ernstig geschutgevecht, na welks afloop de Armada haren tocht weder voortzette, altijd door Howard op kleinen afstand gevolgd. Ook op den 4den Augustus werd scherp gestreden tusschen de zware galjoenen en Howard's vlugge vaartuigen, die, wanneer het ernst scheen te worden en men op het punt stond van dichtbij strijd te voeren, plotseling den boeg wendden uit vrees voor de spaansche infanterie op de schepen. Medina Sidonia, die in deze gevechten reeds het nadeel van het gemis van kleine bewegelijke schepen zeer wel inzag, zond aan Parma herhaaldelijk het verzoek hem met kleine vaartuigen en munitie te steunen doch hij vernam nog altijd niets van dezen. Eindelijk kwam hij Zaterdagavond den 6den Augustus voor anker bij Calais, waar hij Parma's vloot uit Duinkerken en Nieuwpoort volgens de gemaakte afspraken meende te zullen vinden, al waren die afspraken wat zwevend geweest en had hij van zijnen bondgenoot geen antwoord ontvangen op zijne uit het Kanaal gezonden berichten.

Hij vond er Parma niet doch ontving hier eindelijk een bericht, waaruit bleek, dat de Hertog alles behalve gereed was om hem te komen ondersteunen. Zelfs te Duinkerken, de naaste haven, was nog weinig voor den tocht in gereedheid. De spaansche admiraal zond hem nogmaals dringend bericht om hulp, daar de Engelschen zijne onbeholpen schepen deerlijk in het nauw brachten. Doch Parma antwoordde, dat hij nog in geen 14 dagen gereed kon zijn. Er was bovendien voor hem een ernstig beletsel om met de verzamelde schepen, zooals de bevelhebber der Armada wilde, naar Calais te komen: de hollandsche en zeeuwsche eskaders beletten hem zijne havens te verlaten. Een engelsche flotille onder lord Seymour bewaakte verderop den ingang van het Kanaal en stelde zich aanstonds met de grootere vloot, die achter de spaansche aankwam, in verbinding.

De twee vloten waren thans ongeveer even groot, wat het aantal schepen betreft, doch de spaansche was veel zwaarder, hoewel niet beter, bewapend en hare vaartuigen hadden te zamen tweemaal zooveel inhoudsmaat, terwijl zij een aanzienlijk leger medevoerde. Eenige ontmoediging was intusschen op de Armada reeds duidelijk merkbaar, toen plotseling eenige door de Engelschen afgezonden branders een panischen schrik veroorzaakten, daar men zich de antwerpsche branders bij de brug tijdens het beleg en hunne vreeselijke uitbarsting herinnerde.

Van de hierdoor ontstane verwarring maakten den volgenden dag de Engelschen onder Drake gebruik om de tot bij Grevelingen afgedreven Spanjaarden, die zich nog ijlings trachtten te verzamelen, aan te vallen. Nogmaals stelde de thans reeds voor een groot deel ontredderde Armada zich op, zoo goed en zoo kwaad als dit ging in den geringen tijd, die beschikbaar was. Zij vormde eene halve maan, waarvan het centrum de grootste kracht kon ontwikkelen. Een hevige strijd begon, waarin het den Engelschen, in weerwil van gebrek aan munitie, gelukte eenige schepen van de grootste soort te bemachtigen of te doen zinken, terwijl van hunne zijde slechts zeer weinig schade werd geleden. Het gevecht duurde van den morgen tot den avond, toen de Armada naar alle kanten verstrooid bleek. Toch was zij nog verre van vernietigd: zij herzamelde zich en opnieuw begon den volgenden dag de nu reeds op eene vlucht gelijkende vaart der Spanjaarden, door de Engelschen gevolgd. De stijve noordwestewind dreef intusschen de Armada steeds meer naar de vlaamsche kust, waar de staatsche schepen onder Van der Does op hunne beurt een paar galjoenen deden zinken of tot overgave dwongen. Zoo „plukten" zij „stuk voor stuk" den Spanjaarden, zooals Howard schreef, „de veêren uit", totdat de spaansche vloot steeds dichter onder de gevaarlijke vlaamsche kust kwam en de Engelschen bijna al hun kruid hadden verschoten.

Het einde der Armada scheen nabij. Een opkomende zuidwestewind redde haar nog van den wissen ondergang op de vlaamsche en zeeuwsche zandbanken, waar de schepen geen betrouwbare havens konden inloopen, en joeg ze weder de Noordzee in, terwijl een deel der engelsche vloot onder Howard en Drake ze bleef vervolgen en een ander deel den Theemsmond beveiligde. De paniek der Spanjaarden verhinderde hen om te keeren en de lastige vervolgers af te slaan, wat bij het gebrek aan munitie en levensmiddelen op de engelsche vloot anders zeker niet tot de onmogelijkheden behoord zou hebben. Zij waren besloten om, nu Parma niet te hulp kon komen en de wind den terugkeer naar het Kanaal belette, voor den wind de Noordzee in te zeilen en om Engeland en Schotland heen naar Spanje terug te keeren. Zoo dreef de zuidwestewind hen noordwaarts naar de schotsche kusten.

Nog drie dagen vervolgden hen de Engelschen. Toen weken dezen — ten deele uit vrees voor Parma's plannen, ten deele weder wegens gebrek aan munitie — naar hunne havens terug, de vervolging der

vluchtenden opgevend. Men was echter nog volstrekt niet gerust over de toekomst, want de drie zeeslagen, die de Armada had geleverd, hadden haar wel minstens acht groote en een aantal kleinere schepen gekost doch haar weerstandsvermogen geenszins ten volle vernietigd; nog altijd vormde zij, ook na de geleden verliezen, eene geduchte macht, die den Engelschen, wanneer zij het had gewaagd, nog groote schade had kunnen toebrengen. Doch moreel was de Armada gebroken door al den tegenspoed, dien zij had ondervonden. Die ontmoediging redde Engeland, waar, niet het minst op de vloot, nog geruimen tijd vrees heerschte voor den terugkeer der vijanden in het Kanaal of hunne vereeniging met Parma [1]). En bij beter aanvoering, bij heldhaftiger leiding ware noch het eerste noch het laatste na den slag bij Grevelingen ondenkbaar geweest: het Kanaal was in ieder geval zeer goed te bereiken.

Den 12den zagen de Engelschen onder Howard bij Newcastle de „Armada Invencible" voor het laatst. Zij lieten haar toen aan haar lot over. Dat lot was vreeselijk. Den 14den stak een hevige storm op, die in het laatst der maand door andere werd gevolgd. De spaansche schepen, noordwaarts om Schotland zeilend, werden, log, zwaargetakeld, topzwaar, hulpeloos als zij waren, uiteengeslagen, op de kale rotsen der Hebriden, der Orkney's, der Faroër verbrijzeld, op de iersche en noorsche kusten geworpen te midden van eene onherbergzame natuur en eene roofgierige bevolking, die niets en niemand spaarde. Slechts een derde deel der groote vloot bereikte ontredderd en voorgoed onbruikbaar in October de spaansche havens. Duizenden matrozen en soldaten kwamen om en een doffe droefheid heerschte op het gansche spaansche schiereiland, waar bijna geene enkele familie geen verlies te betreuren had. Parma's sombere voorspellingen waren uitgekomen.

Maar waar was hijzelf gebleven, terwijl de Armada kampte? Parma, die door de eerste berichten uit het Kanaal in den waan was gebracht, dat de vloot nog lang in die zeeëngte zou toeven, had op het bericht van hare komst en nog na den slag bij Grevelingen te Nieuwpoort en Duinkerken zijne troepen in de gereedliggende booten ingescheept maar, zooals hij betuigde, ten deele ook door tegenwind geen kans gezien ze door de hollandsche en zeeuwsche schepen heen

---

[1]) Vgl. Tilton, l. l., S. 129 ff.; The Defeat, II, p. 91 ff.

te brengen, in machtelooze woede langs de kust heen en weder trekkend. Zoo bereikte hem het bericht van de nederlaag der Armada, daarna van hare vlucht, eindelijk van haren ondergang in de woeste zeeën van het barre Noorden, van waar de weinige engelsche en hollandsche schepen, die haar spoor hadden gevolgd, in den loop van September terugkeerden met de definitieve berichten van hare vernietiging, berichten, die tot groot vreugdebetoon aan beide zijden van de Noordzee aanleiding gaven. Thans begreep men in Engeland en de Nederlanden ten volle, aan welk een groot gevaar men gelukkig was ontsnapt, en met dankbaarheid zond men overal in de kerken gebeden op tot God, die, naar men vastelijk geloofde, de zaak der vrijheid en van het Protestantisme op wonderdadige wijze had gered. De Engelschen en de stormwind hadden de Armada verstrooid; de Hollanders en Zeeuwen hadden Parma kunnen beletten haar te ondersteunen.

Van den krijg te land hoorde men in dezen tijd weinig belangrijks. Parma trachtte met de door hem verzamelde troepen het voor den handel op de Schelde gewichtige Bergen op Zoom te veroveren maar de dappere verdediging door het engelsch-hollandsche garnizoen, waarbij vooral Francis Vere en de gebroeders Bax zich onderscheidden, en het weldra opkomende winterweder deden hem in November het beleg opgeven. Zijne troepen legde hij in Brabant in de winterkwartieren, waardoor dit gewest evenals in het vorige jaar Vlaanderen veel nadeel leed.

Treurig was thans de toestand dezer twee eertijds zoo rijke provinciën. Herhaalde slechte oogsten en de verhindering van den toevoer van koren uit de Oostzee, doordat de engelsche, hollandsche en zeeuwsche schepen sedert jaren de Schelde zoo goed als gesloten hielden, hadden in deze eertijds van overvloed en weelde getuigende streken nijpenden hongersnood veroorzaakt; roovers maakten het verwoeste en verbrande platteland onveilig, wolven zelfs vertoonden zich in de vlaamsche dorpen, de vroeger bloeiende steden waren thans verlaten. Zonder militaire bedekking waagde het niemand, die iets te verliezen had, buiten de poorten te komen. Roovers en vagebonden maakten de wegen onveilig en overvielen afgelegen huizen en gehuchten. Troepen vrijbuiters uit Ostende en andere door de Hollanders bezette punten liepen het land af en bedreven gruwelijke wreedheden tegen de arme

bevolking. Antwerpen, waar de bisschop Torrentius in die dagen klaagde [1]) over de „urbis olim celeberrimae mira solitudo", toonde den bezoeker een beeld van treurige verlatenheid en achteruitgang, overgeleverd als het was aan den moedwil der spaansche soldaten en de plundertochten der staatsche garnizoenen van Axel, Bergen op Zoom en Geertruidenberg [2]).

Van groot belang was het daarom voor deze streken, dat Geertruidenberg, waar het garnizoen onder Wingfield, den zwager van Willoughby, nog steeds weigerde het gezag der Staten te erkennen, in April 1589 na lange onderhandelingen en een formeel beleg, waardoor Maurits het met geweld tot rede had willen brengen, verraderlijk aan Parma werd verkocht, een feit, dat de verbittering tegen de Engelschen ten zeerste deed toenemen. Eene sterke flotille moest aan deze zijde voortaan de hollandsche grenzen beschermen. De „Bergverkoopers" werden door de Staten-Generaal als schelmen en verraders buiten de wet gesteld bij een scherp plakkaat, dat ook de houding van Willoughby zelf in een ongunstig daglicht scheen te plaatsen, waarom de engelsche veldheer kort daarna zich veroorloofde in een gedrukt geschrift de Staten en met name hun leider, Oldenbarnevelt, openlijk aan te vallen en van verraad te beschuldigen. Zoo weinig onderling vertrouwen was er tusschen de bondgenooten, zoo weinig samenwerking kon er worden te weeg gebracht. Eene hollandsch-engelsche expeditie, onder leiding van den dapperen John Norrits na heel wat gehaspel tot stand gebracht, slaagde er echter in Coruña te bemachtigen en deze stad te verbranden, waarna zij ver in den omtrek stroopende en plunderende rondtrok. Vanhier begaf men zich naar Portugal om zoo mogelijk Lissabon te veroveren en den pretendent, don Antonio de Braganza, door eene revolutie in het bezit van zijn rijk te stellen, eene poging, die evenwel mislukte en spoedig werd opgegeven, daar de Portugeezen weinig neiging betoonden om de wapenen op te vatten. De expeditie verspreidde grooten schrik door het geheele schiereiland maar had overigens weinig gevolg, hoewel zij duidelijk toonde, hoe zwak de spaansche macht toch in den grond der zaak was.

De teleurstelling over den ondergang der Armada had aan het

---

[1]) Comptes-rendus de la comm. d'Hist., 2me Série, 7, p. 245, 253, 257.

[2]) Vgl. de berichten over de reis van den jongen Cecil in Vlaanderen in 1588 (Motley, II, p. 351 ff.); Champagney's klachten bij Motley, III, p. 20.

spaansche hof hevige ontevredenheid over de houding van Parma gewekt, te meer omdat deze niet alleen tegen die onderneming maar ook tegen de bemoeiingen der spaansche regeering met de fransche zaken voortdurend had gewaarschuwd. Men schreef het mislukken van de groote veroveringsplannen tegen Engeland zelfs aan geheime tegenwerking van den Landvoogd toe en legde hem in verband daarmede zijn niet verschijnen te Calais ten laste. Zoo ernstig waren de tegen hem geuite beschuldigingen, dat de Hertog het noodig achtte Richardot, lid van den Raad van Artois, naar Spanje te zenden ten einde zijn gedrag tegenover de klachten van Medina Sidonia, van den nog altijd intrigeerenden Champagney en anderen te verdedigen.

Deze spanning tusschen Parma en de spaansche regeering benevens eene hevige ziekte, die hem in het voorjaar van 1589 overviel, belette hem in de Nederlanden iets van belang uit te richten. Zijne troepen belegerden Heusden en trachtten in de Betuwe door te dringen maar werden door Maurits met beleid tegengehouden. Eene poging van Maarten Schenck om Nijmegen te verrassen mislukte echter en de moedige houwdegen verloor bij zijn terugtocht over de Waal het leven; zijn lijk werd door de Nijmegenaren opgevischt en op gruwelijke wijze verminkt. Rijnberk werd in denzelfden tijd door de Spanjaarden bemachtigd. Daarentegen was in Maart 1590 de welgelukte verrassing van Breda door een heimelijk binnen de veste gebracht turfschip eene belangrijke gebeurtenis, die deze in verband met Bergen op Zoom uitstekend gelegen stad voortaan tot een gewichtig bolwerk voor de staatsche macht maakte. Het behendig overleg van den jongen Maurits kwam bij deze gelegenheid ten zeerste uit.

Intusschen waren de zaken in Frankrijk in een gansch anderen toestand gekomen. De burgeroorlog, waarin de katholieke Ligue met steun van Spanje de Hugenoten zeer in het nauw bracht, was daar nog in vollen gang. In de dagen van den ondergang der Armada had het hoofd der Ligue, Henri de Guise, de overhand gehouden en hij was het, niet koning Hendrik III zelf, die sedert in overleg met den spaanschen gezant te Parijs de teugels der regeering in handen hield. Doch de Hugenoten onder hun dapperen aanvoerder, koning Hendrik van Navarre, hielden nog het veld.

Plotseling kregen de zaken hier eene andere wending. De fransche Koning ontsloeg zich met de roekeloosheid, zijn geslacht eigen, van Guise's voogdij door hem te doen vermoorden (December 1588) en

wierp zich daarop geheel in de armen der Hugenoten: eene andere keus bleef den door alle Katholieken thans verafschuwden vorst niet over. In diezelfde dagen stierf ook de oude Catharina de Medicis, de booze geest van het fransche koningshuis, die haren laatst overgebleven zoon door hare verderfelijke intrigues en hare verkeerde raadgevingen in het ongeluk had gestort. De Koning zelf eindelijk viel in Augustus 1589 als het slachtoffer van de verbittering der Katholieken over zijne verbinding met hunne doodvijanden, de Hugenoten. Zijn dood maakte het hoofd der laatsten, Hendrik van Navarre, als Hendrik IV tot erfgenaam der fransche kroon.

Deze opvolging kon evenwel door Philips II niet worden toegelaten evenmin als door de Ligue zelve. Zij trof Philips in zijne dierbaarste overtuigingen zoowel als in de grondslagen zijner europeesche politiek: een Hugenoot als Koning van Frankrijk was eene voortdurende bedreiging van het katholieke geloof zoowel als van Spanje's invloed in Europa. De spaansche vorst wilde daarom de verheffing van Hendrik van Navarre op alle mogelijke wijze beletten en kon bij de Ligue op steun in deze ten volle rekenen. Zoo werd onder spaanschen invloed door deze partij de oude kardinaal van Bourbon, de oom der laatste koningen, als Karel X op den franschen troon geplaatst. Stierf deze, dan hoopte Philips de kroon te verwerven voor zijne dochter Isabella, wier moeder immers eene zuster der Valois was geweest; Isabella zou dan met een oostenrijkschen Aartshertog huwen en in Frankrijk eene nieuwe katholieke en met Spanje nauw verbonden dynastie vestigen.

Voor het oogenblik schenen zoo de belangen der spaansche politiek in Frankrijk van meer gewicht dan de oorlog in de Nederlanden en Parma zag zich tot zijn spijt genoodzaakt voorloopig alle plannen voor de verdere onderwerping der nederlandsche gewesten op te geven ten einde zijne krachten te besteden aan de bevestiging van den spaanschen invloed in het naburige koninkrijk. Vol ergernis moest hij het bevel zijns Konings te dien opzichte opvolgen, juist nu, na het definitief mislukken der altijd door hem afgekeurde groote plannen op Engeland, waaraan hij jaren lang de beste krachten der spaansche monarchie had zien opofferen, het oogenblik gekomen scheen om in de Nederlanden een einde te maken aan het verzet en zijn handige taktiek, die het Zuiden tot gehoorzaamheid had gebracht, ook op het Noorden met meer kracht dan totnogtoe te gaan toepassen.

Deze gesteldheid bij den vijand in het voorjaar van 1590 bood den Staatschen eene welkome gelegenheid aan om den krijg geheel van karakter te doen veranderen.

Reeds kort na de utrechtsche Unie schijnt het denkbeeld om den oorlog offensief te gaan voeren ernstig te zijn besproken maar, als te stout, verworpen te zijn. Thans was het vooral graaf Willem Lodewijk, die er bij de Staten-Generaal, in wier midden hij daartoe in Den Haag verscheen, krachtig op aandrong den defensieven weg te verlaten en de gelegenheid om den vijand voorgoed uit de noordelijke gewesten terug te dringen niet te verzuimen [1]). Hij ried aan met de ongeveer 10 000 man veldtroepen, die men op dat tijdstip tot zijne beschikking had, eerst Groningen en de riviervestingen aan te vallen en daarna de kleinere landsteden te bemachtigen. Geen veldslag of gewaagde onderneming doch schans- en graafwerk om de te belegeren plaatsen was daartoe noodig: de soldaat moest, betoogde de Graaf, door dezen goed betaalden arbeid leeren de dwaling, als zou dit geen soldatenwerk zijn, te overwinnen. Hij wees er op, hoe men door van de gelegenheid gebruik te maken „den thuyn der Vereenigde Nederlanden” zou kunnen versterken en uitbreiden, aan de eene zijde het platteland der oostelijke gewesten van de aanhoudende plunderingen zou kunnen bevrijden, aan de andere uit het veroverde land weder meerdere contributiën zou kunnen trekken, alzoo uit de eene overwinning nieuwe doende voortspruiten. Hij ried met het belangrijke en goed gelegen Groningen te beginnen en bood daartoe zijne hulp aan in vast vertrouwen „dat hy nimmermeer beschaemt soude werden als hebbende meer gheroemt dan in der daedt bewesen.”

Deze moedige raad viel bij de voorzichtige Staten niet aanstonds in goede aarde. Bevreesd om door een roerig optreden van deze zijde den vijand weder van Frankrijk af te wenden en tot zich te trekken, weigerden zij in weerwil van ’s Graven herhaalden aandrang in zijn voorstel te treden. Maar de Graaf wist den jongen Maurits spoedig voor zijn plan te winnen en beiden bereidden zich thans ijverig voor op den offensieven krijg, dien zij eenmaal hoopten te voeren, de een in Friesland de guerrilla tegen Verdugo voortzettend, de ander in Gelderland den vijand tegenhoudend.

---

[1]) Vgl. Van Reyd, blz. 160.

Welhaast bood Parma's langdurige afwezigheid in Frankrijk, waar hij Parijs moest ontzetten, eene zoo schoone gelegenheid aan, dat de Staten het een oogenblik met de plannen der beide veldheeren durfden wagen. Ook koningin Elizabeth, beducht voor Parma's optreden in Frankrijk, zette hen aan, hopende daardoor Parma te zullen bewegen den strijd in Frankrijk met minder kracht te voeren. En Hendrik IV liet om dezelfde reden niet af bij de Staten op krachtiger oorlogvoering aan te dringen.

Terwijl Maurits na eene mislukte poging om Nijmegen te verrassen in het voorjaar de schans Knodsenburg had versterkt en de vesting begon te beschieten, verliet hij in September plotseling dit werk en ontrukte met eene kleine macht Hemert, Crèvecœur, Hedel, Ter Heyde, daarna Steenbergen, Oosterhout en de schans te Rozendaal aan den op dit stoutmoedig optreden niet verdachten vijand. Het succès gaf moed om op dezen weg verder te gaan. Een rooftocht in Brabant, waarbij het platteland tot bij Brussel en Antwerpen weder veel te lijden had, diende om de aandacht des vijands af te wenden van de groote onderneming, die de beide Graven tegen Zutphen en Deventer op touw hadden gezet. Friesland kwam er echter niet toe om het hollandsche leger hierbij krachtig te steunen, voordat prins Maurits beloofd had onmiddellijk daarna Groningen aan te vallen en zoo ook het Noorden te bevrijden: nog in 1590 was de vijand herhaaldelijk tot bij Leeuwarden en Dokkum doorgedrongen op zijne stoute strooptochten, had dorpen geplunderd, vee geroofd en gevangen boeren medegesleept.

De ondernemingen op Zutphen en Deventer werden met geluk bekroond. Beide onverhoeds aangegrepen steden vielen den Staatschen in handen, de eerste na vijf, de andere na tien dagen; de dappere verdediging door graaf Herman van den Bergh was niet bestand gebleken tegenover de krachtige leiding van de jonge staatsche veldheeren en den financieelen en moreelen steun, hun door de toegevoegde „gedeputeerden te velde" verleend. Nog in Juni verscheen nu het staatsche leger voor Groningen, dat Maurits evenwel te sterk vond, waarom hij zich ditmaal bepaalde tot het innemen van enkele schansen in den omtrek en daarna naar het Zuiden terugkeerde om „den grooten Alexander" in het oog te houden, die, ijlings teruggekeerd, reeds Knodsenburg belegerde maar na eene kleine doch bloedige schermutseling op bevel van Philips weder naar Frankrijk moest

trekken. Schijnbaar trok nu ook Maurits terug en liet zijn leger uiteengaan maar slechts om den vijand te misleiden, die onder den ouden Graaf van Mansfeld bij afwezigheid van Parma met zijn verzwakt leger weinig anders doen kon dan toezien en afwachten. Eene plotselinge onderneming der Staatschen tegen het slecht voorziene Hulst bracht ook deze stad in Vlaanderen aan hunne zijde en eene snelle wending van Maurits naar Nijmegen, terwijl de spaansche troepen Vlaanderen meenden te moeten beveiligen, deed die sterke maar reeds lang te vergeefs op een talrijker garnizoen wachtende stad insgelijks overgaan.

Hevig was de ontsteltenis in de zuidelijke gewesten over dit onverwachte voortdringen der rebellen. Men klaagde over de muitzucht en de plunderingen der spaansche soldaten, zoo afstekend tegen de goede krijgstucht, door Maurits en Willem Lodewijk thans onder hunne troepen gehouden; steden als Antwerpen, Sas van Gent en Brugge boden aan, dat Vlaanderen geregeld contributie aan Zeeland op zou brengen om vrij te zijn van de zware brandschattingen, die het platteland teisterden; zij verzochten den Staten tegen betaling van hooge licenten ten minste eenigen toevoer te mogen aanbrengen ten einde hare verhongerende inwoners eenigszins te gemoet te komen; de ziekelijke toestand van den Hertog van Parma en zijne gedwongen tochten in Frankrijk, terwijl de strijd tegen de oude vijanden vergeten werd, wekten diepe ergernis; de hebzucht der spaansche ambtenaren gaf tot nieuwe klachten aanleiding — kortom, de geest, die in 1576 tot de Pacificatie van Gent had gedreven, begon hier en daar zich weder te vertoonen [1]). Doch Philips II liet zich door geene vertoogen van Parma zelven of van andere invloedrijke personen in de Nederlanden van het schadelijke der door hem gevolgde staatkunde overtuigen en dwong den spaanschen veldheer zijne krachten voortdurend aan den oorlog in Frankrijk te wijden, de Nederlanden geheel aan het nagejaagde droombeeld opofferend en het oor sluitend voor Parma's wanhopige klachten over zijne onmacht en den treurigen staat der aan zijn bestuur toevertrouwde gewesten [2]).

Het volgende jaar werd op aandrang van Friesland, dat, hoewel

---

[1]) Zie de brieven van Torrentius in de boven aangehaalde verzameling, vooral p. 273.

[2]) Motley, III, p. 66 ff.

sedert een paar jaren Verdugo door Willem Lodewijk achter de Lauwers was teruggedrongen, toch van de roofnesten Steenwijk, Groningen en Coevorden uit dikwijls met plundertochten werd geplaagd, de eerste stad door de verbonden troepen van Maurits en Willem Lodewijk belegerd. Op wetenschappelijke wijze werd dit beleg door de beide Graven uitgevoerd, een meesterstuk, dat algemeene bewondering wekte en den roem der staatsche veldheeren ten zeerste vermeerderde; vooral door „mineren", meer nog dan door hevig bombardeeren was de stad gevallen en de vijand was als een mol uitgegraven. In weerwil van den tegenzin van Holland om zijne troepen en zijn geld nog langer voor de verovering van deze afgelegen streken te laten gebruiken wist Maurits zijn zin door te drijven en tot vreugde der Friezen, niettegenstaande ook het vertrek der engelsche troepen naar Frankrijk, het leger te voeren voor Coevorden, dat dapper door zijn neef, graaf Frederik van den Bergh, werd verdedigd maar, nadat eene poging tot ontzet door Verdugo te vergeefs was gewaagd, in September tot overgave werd gedwongen.

Parma was al dien tijd weder met een leger van 24 000 man in Frankrijk, thans in Normandië, waar hij Hendrik IV van voor Rouaan hoopte weg te trekken. Ook hier vond hij reeds eene door de Staten afgezonden hulpbende onder graaf Philips van Nassau tegenover zich in de rijen der Hugenoten. Schoon gewond en ziekelijk, toonde hij wederom zijn meesterschap in den krijg, zich handig terugtrekkend voor den naar een veldslag verlangenden Hendrik IV [1]). Ziek en moedeloos keerde hij evenwel tegen den winter naar de Nederlanden terug, bij de wateren van Spa heil zoekend.

De dood van den beroemden spaanschen veldheer in het begin van December 1592 was een nieuw en belangrijk voordeel voor de partij van den opstand, hoewel het feit op het oogenblik zelf weinig dien indruk maakte: de vroeger zoo geduchte krijgsman was in de laatste jaren verlamd door teleurstelling over het in den wind slaan zijner raadgevingen, door toenemende lichaamszwakheid tengevolge van waterzucht, eindelijk door het wantrouwen, dat Philips ook hem meer en meer betoonde. Toch was de Hertog met zijne groote militaire en politieke talenten, zijne kennis van de nederlandsche zaken een gedücht tegenstander, die, had hij eenmaal de handen vrij ge-

---

1) Vgl. Fruin, Tien Jaren, blz. 106 vlg.

kregen, ook Maurits genoeg schade had kunnen toebrengen, voorzoover dit ten minste mogelijk was met een door lange jaren van slechte betaling en slappe krijgstucht gedesorganiseerd leger, dat slechts nu en dan door tijdelijke maatregelen tot zijn plicht kon worden gebracht.

Doch de Koning van Spanje, achterdochtig en wantrouwend als altijd, had ook dezen trouwen dienaar, die hem 16 jaar lang in de Nederlanden zoo voortreffelijk had gediend, ten slotte zijne gunst onttrokken. Aangezet door op den Hertog afgunstige spaansche bevelhebbers en staatslieden, die den gehaten Italiaan het mislukken der spaansche plannen op Frankrijk verweten, was hij vertoornd over de voortdurende vertoogen van Parma tegen den gevaarlijken oorlog in Frankrijk en weet den snellen achteruitgang der spaansche zaak in dat land aan de geheime tegenwerking en den onwil van den Landvoogd, dien hij zelfs verdacht zich eene eigene heerschappij in de Nederlanden te willen verschaffen. De Graaf van Fuentes werd in het najaar van 1592 naar de Nederlanden gezonden om Parma dadelijk naar Madrid te ontbieden en hem zelfs te dwingen de landvoogdij neder te leggen, wanneer hij aarzelde aan dit bevel te voldoen [1]). Fuentes moest dan de leiding der zaken voorloopig op zich nemen.

Parma, de bedoeling vermoedende, reisde hem naar Atrecht te gemoet, waar hij den 2den December plotseling overleed, nog voordat Fuentes zijn last had kunnen openbaren [2]). Hij had nog even vóór zijn dood den ouden Mansfeld tot zijn plaatsvervanger aangewezen. Fuentes bevestigde dezen als zoodanig.

Slechts voorloopig zou Mansfeld de regeering voeren. De tegenzin der Nederlanders tegen een Spanjaard, vooral een Spanjaard als den neef van Alva, was te goed bekend om aan Fuentes de landvoogdij op te dragen, hetgeen de spaansche regeering met het oog op den franschen krijg wel zou gewenscht hebben. Daartoe had Philips eindelijk weder een Prins van den bloede bestemd, Ernst, Aartshertog van Oostenrijk, den jongeren broeder van keizer Rudolf II, dien hij op den duur ook met de hand zijner dochter Isabella zoowel de kroon van Frankrijk als die van Duitschland en misschien ook zelfs, bij de

---

[1]) Gachard, Correspondance de Philippe II, II, p. LXXXI; Motley, III, p. 193 ff., 207 ff.

[2]) Fruin, Tien Jaren, blz. 118.

lichamelijke zwakheid van den spaanschen troonopvolger, die van Spanje had toegedacht [1]). Zoo zou toch eenmaal het groote wereldrijk van Philips' droomen onder aartshertog Ernst en zijne eigene geliefde dochter verwezenlijkt kunnen worden.

Aartshertog Ernst was bereid om de schitterende toekomst te aanvaarden, eene toekomst, die hij zich totnogtoe weinig waardig had betoond, middelmatig als hij in alle opzichten was. Het duurde tot Januari 1594, eer hij in de Nederlanden kwam, en in dien tusschentijd leed 's Konings zaak opnieuw groote nadeelen. De oude Mansfeld, die op geen gebied ooit had uitgemunt en zich thans vooral door zijn rumoerigen zoon, graaf Karel, liet leiden, was niet de man om de regeering of ook slechts den krijg met kracht te voeren. De Raad van State betwistte hem herhaaldelijk zijn gezag, terwijl de eigenlijke regeerders de evenzoo met hem en zijn zoon twistende Fuentes en de met dezen uit Spanje gekomen Ibarra waren, de eerste met de leiding der zaken in het algemeen, de laatste met die der financiën belast. Het was onder een nederlandsch hoofd in naam eigenlijk eene zuiver spaansche regeering, die thans het bestuur voerde, en met ergernis zagen zoowel Italianen als Nederlanders zich feitelijk geheel buiten de regeering geplaatst. Een nieuw streng stelsel van bestuur werd, ten minste gedeeltelijk, ingevoerd, dat evenwel bij de voortdurende verschillen de innerlijke kracht van dat van Alva ten eenenmale miste. Fuentes was een uitstekend krijgsman, een streng en trotsch heerscher maar werd niet genoeg gesteund om aan de in de Nederlanden heerschende verwarring een einde te kunnen maken en zijne dubbele taak in Frankrijk en tegenover de Staten der noordelijke gewesten te vervullen. Ook het leger kon hij niet genezen van de chronische kwalen van geldgebrek en muitzucht, die het zoo goed als onbruikbaar maakten.

De zaken in Frankrijk gingen bovendien geheel tegen den zin der spaansche regeering. Het fransche volk bleek weinig ingenomen met het plan om de fransche kroon onder een schijnkoning, als de hun voorgestelde Ernst zou zijn, afhankelijk te maken van Spanje. De leiders der Ligue, de bondgenooten nog van Philips, wilden desnoods Isabella wel tot koningin van Frankrijk verkiezen maar begeerden, dat zij dan met een der Guises of met een ander katholiek

---

[1]) Ibid., blz. 136.

fransch edelman zou huwen. Van eene verheffing van Isabella met aartshertog Ernst op den troon van Frankrijk wilde men niet hooren. In die omstandigheden was het van het uiterste gewicht, dat Hendrik IV zich bereid toonde om zijne kroon te koopen door zijn overgang tot de katholieke Kerk: de aanvoerder der Hugenoten, nooit een vurig Calvinist en luchthartig genoeg om over bezwaren van dien aard zonder veel moeite heen te stappen, deed werkelijk in Juli 1593 den „saut périlleux" en werd katholiek. Parijs, dat hem nu ook kort daarna binnen zijne wallen ontving, scheen hem wel „eene mis waard."

Daarmede was de strijd in Frankrijk beslist en de politiek, waaraan de zaak der Nederlanden was opgeofferd, geslagen. De blijkbare onmacht van Philips om met een leger zijne staatkunde kracht bij te zetten had tot dien uitslag medegewerkt: Karel van Mansfeld was nog met een weinig beteekenend leger van 7000 man in Frankrijk verschenen maar hield zich lang voor Noyon op, terwijl in Parijs de fransche Staten-Generaal over de toekenning van de kroon aan Hendrik IV raadpleegden.

Hoe diep gezonken de spaansche macht was, bleek uit den schitterenden tocht, door den ondernemenden Philips van Nassau, die in vele opzichten aan zijn oom Lodewijk herinnerde, in het vroege voorjaar van Nijmegen uit door Limburg naar het Luxemburgsche ondernomen, welk gewest hij met hulp van fransche zijde onder den hugenootschen Hertog van Bouillon, vicomte de Turenne, die met de erfdochter der La Marck's was gehuwd, dacht te bemachtigen ten einde den vijand voortaan te beletten zijne troepen langs den gewonen weg uit Italië en Duitschland naar de Nederlanden te voeren [1]). Het plan moest echter worden opgegeven en alleen met rijken buit keerde Philips terug.

Plotseling wierp Maurits zich einde April op Geertruidenberg, terwijl de vijand een hernieuwden aanval op Groningen verwachtte. Ook dit beleg is een beroemd wapenfeit in Maurits' loopbaan geworden, vooral wegens de groote door Willem Lodewijk als „restauration de la vieille art et science militaire" geroemde [2]) kunst, waarmede de jonge veldheer in het moerassige land eerst eene verschansing op-

---

[1]) Fruin, l. l., blz. 127.

[2]) Archives, 2me Série, I, p. 245.

wierp tegen eene mogelijke poging tot ontzet en daarna de stad door loopgraven begon te naderen. De oude Mansfeld verzamelde zijn leger maar durfde den goed verschansten belegeraar niet aanvallen en bleef op een afstand toezien, totdat de vesting na drie maanden viel. Een hevige muiterij onder het spaansche voetvolk belette den vijand verder iets te ondernemen maar ook Maurits waagde het niet de zuidergrenzen te verlaten.

Willem Lodewijk was intusschen steeds voortgegaan met in het Noorden zijn nooit uit het oog verloren doel, de bemachtiging van Groningen, na te jagen. Met de zwakke krachten alleen, die Friesland tot zijne beschikking kon of wilde stellen, was de verovering van Groningen eene onmogelijkheid. Kon of wilde stellen, want het verzet van eene sterke partij in Friesland tegen den met de hollandsche staatslieden en hunnen veldheer in voortdurende overeenstemming samenwerkenden Stadhouder was dikwijls zeer ernstig. Menigmaal moest Willem Lodewijk op den frieschen landdag een hevigen strijd voeren tegen Karel Roorda en de onder diens leiding staande ontevredenen in Friesland, die zich niet ontzagen [1]) zijn persoon, zijn karakter aan te tasten, zijn beleid, zijne eerlijkheid zelfs in verdenking te brengen. Reeds sedert lang was deze partij bezig Willem Lodewijk's aanzien in het gewest te ondermijnen, ten deele ook uit vrees voor een te grooten invloed van den Stadhouder in het gewest, een vrees, die niet afnam, sedert de krijgsroem van den frieschen veldheer zich met dien van Maurits begon te verheffen. Roorda en de zijnen trachtten heimelijk prins Maurits en zijn neef tegen elkander op te zetten. Zij beschuldigden openlijk den Graaf van schandelijke eerzucht, waaraan hij ten koste van het gewest door den krijg zou hebben willen botvieren. Zij maakten gebruik van het weder afstaan der in 1588 door friesche troepen bezette vesting Hasselt aan Overijsel om den Graaf bij de Friezen in verdenking te brengen als zou hij de belangen van hun gewest hebben verwaarloosd om zijne hollandsche vrienden te believen en „als een tiran” in Friesland te heerschen met hulp van Oldenbarnevelt en de zijnen.

In Mei 1593 liep deze twist zoo hoog, dat de Graaf zich genoodzaakt zag op den frieschen landdag zijnen vijanden ruiterlijk den handschoen toe te werpen, verzoekende om tusschen hen en hem

---

[1]) Van Reyd, blz. 198, vlg.; Archives, 2me Série, I, p. 236 suiv.

recht te doen. Een heftige woordenwisseling ontstond, waarin Roorda den Graaf voor een leugenaar uitmaakte en door dezen wegens grove beleediging bij het Hof van Friesland werd aangeklaagd. De Graaf, wiens rondborstigheid alle intrigues ontmaskerde, deed thans zijn fellen tegenstander verwijderen uit de Staten, waarin deze zestien jaren achtereen eene voorname plaats had ingenomen, en behield zoo eindelijk toch de overhand.

Van groot belang was deze afloop der friesche twisten voor het plan van den veldtocht van 1594, die tegen Groningen gericht zou worden. [1]) De stad was thans door Willem Lodewijk zoo goed als geheel omsingeld; het laatst was de weg over de Eems-moerassen naar Duitschland gesloten door den aanleg van een sterk fort in de Bourtange. Verdugo trachtte nog een uitweg voor de in het nauw gebrachte vesting te scheppen door Coevorden te bemachtigen. Midden in den winter begon hij het beleg dier stad, dat hij 41 weken lang onder de grootste bezwaren volhield, door ziekte en gebrek duizenden zijner steeds uit het Zuiden aangevulde manschap verliezend, terwijl de belegerden slechts een enkel man verloren. De oude krijgsman uit Alva's school bleek niet opgewassen tegen de nieuwe wijze van krijgvoeren, door Maurits en Willem Lodewijk ingeleid: de belegerden hadden aan niets gebrek, de belegeraars versmolten door gebrek aan alles en verstoven als kaf voor den wind, toen prins Maurits op het eind van April met 12 000 man van Zwolle op Coevorden kwam aantrekken. Een klein deel van Verdugo's troepen kon zich nog in de voorstad van Groningen werpen om de daar gelegerde bezetting te versterken.

Thans gold het eindelijk de belangrijke stad, waaruit sinds jaren de Spanjaarden Friesland en de Ommelanden bestookten. Sedert Rennenberg's verraad had de oorlog onophoudelijk deze streken geteisterd en lang had graaf Willem Lodewijk reeds het einddoel in het oog gehad, waarnaar thans de hand werd uitgestoken. Ook de Groningers zelf hadden de belegering in de laatste jaren voortdurend verwacht. Velen hunner met ongeduld, daar zij, hetzij uit genegenheid jegens de Statenregeering, hetzij bloot uit afkeer van den Spanjaard, hetzij ter wille van den geknakten handelsbloei der stad de hereeniging met de opgestane gewesten wenschten. Anderen, de stads-

---

[1]) Vgl. hierover het Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594 (Groningen, 1894).

regeering aan het hoofd, wilden van eene aansluiting bij de Vereenigde Nederlanden niets weten, ten deele uit gehechtheid aan het katholieke geloof, ten deele uit trouw aan den wettigen landsheer, ten deele ook uit haat tegen de staatschgezinde Ommelanders. Toen echter de sedert jaren met aandrang door de regeering der stad gevraagde hulp in geld en troepen uit het Zuiden uitbleef; toen alle gezantschappen naar Brussel en zelfs naar Madrid met beloften zonder meer terugkeerden; toen ook het beroep op Keizer en Rijk, door de Groningers in hunnen uitersten nood gedaan, vruchteloos bleek; toen een plan om de stad hetzij onder Oostfriesland, hetzij onder Brunswijk te brengen was opgegeven, wies de partij der staatschgezinden met den dag, hoewel de Jezuieten in de stad het katholieke volk aanvuurden en de altijd nog gewantrouwde spaansche troepen eindelijk binnen de muren zelve werden toegelaten.

Op de verdeeldheid onder de burgerij zelve hadden de belegeraars bij de vaststelling van de belegeringsplannen gerekend en de uitkomst bewees, dat zij niet verkeerd hadden gezien. Aan ontzet viel niet te denken bij het geldgebrek, dat te Brussel heerschte — het gevolg van het geheel verloopen van het spaansche financiewezen en de vernietiging van Spanje's crediet — en bij de daarmede samenhangende verderfelijke muitzucht der troepen, die zich in Artois, in Henegouwen, ja in Brabant zelf tot voor de muren van Brussel onder hunne eletto's als van ouds op eigen gezag bijeenvoegden en het platteland afliepen. De belegeraars gingen intusschen voort de stad te beschieten en hare wallen door loopgraven en mijnen te naderen; eene vreeselijke ontploffing vernielde een gewichtig ravelijn, van waar thans opnieuw een hevig geschutvuur de wallen teisterde. Eerst den 22sten Juli, juist twee maanden na Maurits' aankomst, ging de stad eindelijk over op voorwaarden, die gezamenlijk als het „Tractaat van Reductie" den grondslag vormden voor de betrekkingen der stad tot de Unie. Groningen werd met de Ommelanden samengekoppeld en het nieuwe gewest Stad en Lande onder Willem Lodewijk als stadhouder in de Unie opgenomen met gelijke rechten als de overige gewesten. Drente werd onder denzelfden stadhouder gesteld, zonder dat evenwel aan dit kleine en onaanzienlijke, in de laatste jaren den vijand geheel onderworpen gewest recht van zitting in de Staten-Generaal werd vergund. Ook in deze streken werd de katholieke godsdienst voortaan door de zegevierende partij slechts geduld en met krachtige hand

organiseerde de streng-calvinistische Willem Lodewijk er de Gereformeerde Kerk, wier belangen hem bij den tegen Spanje gevoerden strijd niet in de laatste plaats ter harte gingen.

Algemeen was het gejuich in den lande, toen Maurits op zijn zegetocht door Friesland en Holland naar 's Gravenhage terugkeerde. Wat Willem Lodewijk ruim vier jaren te voren had voorspeld als het gevolg van eene offensieve oorlogvoering, was thans werkelijkheid geworden. Nassau's helden, in proza en dichtmaat geprezen, door gansch Europa beroemd om hun krijgstalent, hadden in een reeks van gelukkige ondernemingen, met beleid en zorg voorbereid, met energie uitgevoerd „den tuin der Nederlanden gesloten."

Dat het doel bereikt was, dankte men, naast de, wat offervaardigheid betreft, niet altijd evenzeer te roemen maar ten slotte toch voor den aandrang der jonge veldheeren hunne bezwaren opgevende Staten, aan het voortreffelijke leger, dat de beide Nassau's hadden gevormd. Dikwijls hadden Maurits in Holland, Willem Lodewijk in Friesland, beiden bij de Staten-Generaal en den Raad van State groote moeite gehad om de onderlinge ijverzucht te bezweren, de zware geldelijke offers te verkrijgen, de zoo noodige munitie bijeen te brengen. Gesteund door Oldenbarnevelt en andere Gedeputeerden te Velde uit die dagen, die zij van de noodzakelijkheid hunner krijgsondernemingen wisten te overtuigen, een enkele maal zelfs in wedstrijd met hen drijvende tot het toestaan der benoodigde aanzienlijke geldsommen, hadden zij hunne plannen kunnen volvoeren. Hoevele memoriën zijn er in die dagen niet opgesteld, hoevele besprekingen niet gehouden om de gewestelijke Staten, die de koorden der beurs vasthielden, tot het losmaken dier koorden te bewegen! Op Holland vooral is het in die dagen weder aangekomen, op Holland, dat nog altijd meer dan 60 % in de gezamenlijke krijgskosten bijdroeg, ook nadat de oostelijke gewesten, thans beter dan vroeger in staat om te betalen, iets begonnen bij te dragen. Hoe aanzienlijk de sommen waren, die men had op te brengen, moge blijken uit het feit, dat in 1593 de vier toen in de quoten betalende provinciën — Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht — maandelijks 2 ton gouds en bovendien nog als buitengewone bijdrage 9 ton gouds in eens moesten geven behalve *f* 30 000 's maands als subsidie voor Frankrijk; daarbij kwam dan nog de opbrengst van de convooien en licenten,

van de in de staatsche deelen van Gelderland, Overijsel en Groningerland geheven contributiën benevens van de brandschatting uit de aan den vijand onderworpen streken, alles te zamen 5 ton gouds 's jaars. Daarvan onderhield men ongeveer 100 oorlogschepen, 150 vendels voetvolk en 58 kornetten ruiterij [1]).

Zoo was het kleine maar schoone leger bijeengekomen, waarop de beide Nassau's thans konden wijzen [2]). Het waren niet meer de muitende benden, die onder Leycester dikwijls grooter plaag waren geweest voor den landzaat dan voor den vijand, gelijk er in de gehoorzame gewesten van het Zuiden nog altijd op ergerlijke wijze huishielden, te krijgen voor wie hen betalen wilde, plunderend en roovend, waar de gelegenheid zich voordeed. De helft kleiner misschien dan vroeger, doch geregeld betaald en geregeld gevoed, aan strenge krijgstucht gewend, door aanhoudende oefeningen in marcheeren en zwenken van eene zware massa in een vlug bewegelijk geheel hervormd, met de piek en het meer en meer dit wapen op den achtergrond dringend musket even gemakkelijk omgaande als met de spade, voorzien van eene voortreffelijke artillerie en eene niet minder uitstekende genie, wekte Maurits' leger de bewondering van het gansche militaire Europa. Het hier gegeven voorbeeld vond alom navolging. Maurits was de groote held en veldheer geworden, in wiens legerkamp de jonge fransche, engelsche en duitsche edelen het handwerk van den oorlog kwamen leeren, methodisch zich vormend tot krijgslieden, bij wie naast den persoonlijken moed het door geregelde studie ontwikkelde beleid op den voorgrond trad; een beleid, zoo noodig ook voor het aanvoeren der ruwe elementen, het uitvaagsel dikwijls der natiën, waaruit de toenmalige legers hier en elders voor het meerendeel bestonden, Engelschen, Franschen, Walen, Duitschers, Nederlanders, alles door elkander, door het krijgsmansgenie van Maurits beheerscht.

De taktische eenheid van Maurits' leger was nog altijd het vendel, ongeveer 120 man sterk, aangevoerd door een hopman, onder wien zijn luitenant en de vendrig stonden. Een afwisselend aantal vendels, soms 6, soms wel 20, vormde een regiment onder het bevel van een kolonel. Maurits wapende ongeveer $^2/_3$ van ieder vendel met het door

---

1) Archives, 2me Série, I, p. 222.

2) Fruin, Tien Jaren, blz. 86 vlg.; L. Mulder, Inleiding op het Journaal van Anthonis Duyck.

Alva hier te lande ingevoerde musket, het zware wapen, dat bij het schieten op den vork moest geplaatst worden, en met de lichtere haakbus, evenals het musket met vuursteenlont voorzien. Een dertigtal piekeniers, behalve met de 18 voet lange piek, het oude aanvalswapen, nog met den degen gewapend, vormde de rest van het vendel, waarin drie met schilden voorziene krijgslieden in het bijzonder belast waren met de zorg voor den hopman in het gevecht. De kavallerie was gewapend met de karabijn en verdeeld in eskadrons, sedert 1591 van 120 man; zij nam gewoonlijk eene ondergeschikte plaats in, wat ten deele te verklaren is uit Maurits' wijze van oorlogvoeren, die minder op het leveren van veldslagen dan wel op het belegeren van steden ingericht was. Van meer beteekenis was de artillerie, vooral belegeringsgeschut, zware kartouwen, die kogels van 48 pond wierpen, en halve kartouwen. Verder had men veldstukken, die slechts kogels van de helft minder zwaarte dan die der halve kartouwen konden werpen. Bovendien maakte Maurits veel gebruik van zware mortieren, waaruit steenen en brandkogels werden geslingerd. Uitstekend was de inrichting zijner werktuigen op het gebied van graaf- en bruggenwerk, waarvoor echter geen bepaalde afzonderlijke troepenafdeelingen werden gebezigd. Hij bracht eindelijk groote verbeteringen aan in het legerbeheer, vooral wat betreft de betaling der troepen; hij beperkte met name het schandelijke maar ook in die dagen zeer algemeene misbruik van „blinde naemen", soldaten op papier, waarvoor het geld in de zakken der officieren placht te vloeien.

Met energie heeft de nauwelijks vier en twintigjarige Maurits dit alles binnen een paar jaren geregeld en ingevoerd, tot ergernis dikwijls der oudere officieren en soldaten, die onder Hohenlo en andere bevelhebbers van den ouden stempel hadden gediend en de vroegere financieele voordeelen noode misten; vooral het graaf- en schanswerk, waarvoor men vroeger het landvolk uit den omtrek gebruikte, bespotten zij als eene vernederende bezigheid gelijk zij om de exercitiën lachten. Doch de veldheer, door Willem Lodewijk en zijne andere neven, door Cornput, de gebroeders Vere en Bax en andere zich boven het gewone peil verheffende officieren krachtig gesteund, slaagde er in den spotters en ijverzuchtigen het zwijgen op te leggen, met onverstoorbare kalmte voortwerkend aan de taak, die hij zich had gesteld. En het succes beloonde den teruggetrokken zwijger, den eenvoudigen, soms ruwen, onversaagden, zelfs voor zijn persoon soms

roekeloozen, tegen geen vermoeienis opzienden soldaat, die zich nergens beter thuis gevoelde dan te midden zijner troepen, in den kring zijner veldoversten, in het legerkamp, en wiens geliefde uitspanning het schaakspel was, het spel der denkers, der groote strategen, onder welke zijn naam schittert met helderen glans.

HOOFDSTUK IV.

DE ALLIANTIE MET ENGELAND EN FRANKRIJK.

Eindelijk schenen de politieke omstandigheden in Europa er toe te zullen leiden, dat de groote plannen, waarvan eenmaal het hoofd van prins Willem vervuld was geweest, werkelijkheid zouden worden en de naburige staten openlijk de Nederlanden zouden steunen in den worstelstrijd, die nu reeds bijna dertig jaren aanhield. Juist in de jaren, toen Maurits' overwinningen de door het voor de spaansche macht noodlottige optreden in Frankrijk ontstane kans om Spanje's gezag in het Noorden te doen verdwijnen zoo glorierijk ten gunste der staatsche zaak keerden, juist toen scheen het belang van Engeland en Frankrijk mede te brengen om met de nederlandsche rebellen een verbond tegen Spanje aan te gaan.

Elizabeth was hiertoe echter persoonlijk nog altijd weinig geneigd. De engelsche Koningin kon niet toelaten, dat Spanje in de Nederlanden en in Frankrijk de macht in handen zou krijgen en zoo, nauw met Oostenrijk verbonden, Europa zou beheerschen; daarom was zij èn de Nederlanden èn Frankrijk in het uiterste gevaar te hulp gekomen. Maar nu de Staten aanvallende partij waren geworden en zelfs aanleiding vonden om naar Normandië en Luxemburg hulpbenden aan Hendrik IV te zenden, achtte de karige vorstin het oogenblik gekomen om bij hen op terugbetaling der sedert 1585 gemaakte onkosten aan te dringen, een aandrang, die de Staten zeer in ongelegenheid bracht; hare troepen liet zij alleen in den winter nog in de nederlandsche gewesten en gebruikte ze in het gunstige jaargetijde in Frankrijk. De vrijmoedige toon, die de door de trotsche vorstin geminachte maar thans het hoofd opstekende koopliedenregeering tegenover haar en hare eischen waagde te voeren, moest haar wel kwetsen, daar zij hen

sedert lange jaren als hare nederige beschermelingen had leeren beschouwen. Er bestond dan ook in 1595 en 1596 eene zekere spanning in de betrekking tusschen de Nederlanden en Engeland, die van hare zijde tot dreigende vertoogen, van die der Nederlanders tot min of meer bittere antwoorden aanleiding gaf. De agent der Staten in Engeland, Noël de Caron, die den in 1590 gestorven Ortell als zoodanig had vervangen, had groote moeielijkheden te overwinnen, niet het minst omdat Elizabeth zich ook tegenover Hendrik IV, den Koning van het herlevende Frankrijk, minder welwillend toonde dan tegenover Hendrik van Navarre, den leider van de door den franschen burgeroorlog aanvankelijk onderliggende partij der Hugenoten: ook hier zag de engelsche vorstin met wantrouwen den vroegeren beschermeling tot eene voor den engelschen invloed bedenkelijke hoogte stijgen; ook hier begon zij zich koeler te toonen, ja zich terug te trekken.

Hendrik IV daarentegen scheen zeer geneigd om in nauw verbond met de Staten tegen Spanje te kampen. In Januari 1595 verklaarde hij als Koning van Frankrijk openlijk den oorlog aan Philips II, eene daad, die van uiterst veel belang was voor de Nederlanden: de oorlogsverklaring van Frankrijk aan Spanje, het groote doel, waarnaar de Prins altijd had gestreefd, was eindelijk een feit geworden; van samenwerking tusschen Frankrijk en de Nederlanden, eene samenwerking, die reeds in de laatste jaren door gemeenschappelijk overleg bij het vaststellen der oorlogsplannen was ingeleid, scheen een schitterend gevolg te wachten te zijn, vooral wanneer ook de duitsche protestantsche vorsten zich bij de oorlogvoerenden aansloten.

Op die aansluiting viel echter voorloopig weinig te hopen. De vorsten, van wie in deze richting nog iets te verwachten scheen, de Calvinist Johan Casimir en de hoofden der Lutherschen, Willem van Hessen en Christiaan I van Saksen, waren kort na elkander gestorven. Met ergernis sprak graaf Jan van Nassau, een der weinige duitsche heeren, die diep doordrongen waren van het groote gevaar, waarmede de zich in de laatste jaren steeds krachtiger verheffende katholieke beweging der Contrareformatie ook in Duitschland het Protestantisme bedreigde, met ergernis sprak hij van de lauwheid zijner standgenooten, die hij te vergeefs tot eensgezindheid tegenover de wassende macht van het Catholicisme, tot ijver voor de gemeenschappelijke zaak trachtte op te wekken. Twisten tusschen Lutherschen en Calvinisten, baatzuchtige pogingen der vorsten van beide gezindten

tot versterking hunner eigene macht, tot vergrooting van hun eigen grondgebied, beletten alle nuttige samenwerking aan deze zijde.

Zelfs het ongelukkige lot der streken aan den Neder-Rijn, waar Parma op aandrang van keurvorst Ernst van Keulen sedert het voorjaar van 1586 de verdediging der katholieke belangen feitelijk op zich had genomen, kon de protestantsche vorsten niet tot een krachtig optreden bewegen: jaren achtereen beoorloogden hier staatsche en spaansche benden elkander, zonder dat het duitsche Rijk zich tot meer liet bewegen dan tot machtelooze protesten tegen de ellende, door de plunderende vreemde troepen over deze streken gebracht [1]. De handel der landen aan den Neder-Rijn was zoo goed als vernietigd door de zware tollen en lasten, zoowel in de staatsche grenskantoren als in de door de Spanjaarden bezette plaatsen geheven, door de rooverijen der op de rivier elkander bevechtende staatsche en spaansche schepen. Over ontvolking en armoede van land en stad wordt in Gulik, Keulen en Westfalen in deze jaren onophoudelijk geklaagd. Bonn, Neuss en Rijnberk, door sterke spaansche garnizoenen bezet, waren de hoofdpunten, waar zich de spaansche macht in deze streken nestelde; Schenckenschans was dat der Staten. Niet minder ellendig was de toestand van het door hevige twisten tusschen Lutherschen en Calvinisten en door heftige verschillen tusschen den Graaf en zijne onderdanen verdeelde Oostfriesland. Met name de burgerij van Emden beklaagde zich ernstig over de dwingelandij van haren landsheer, aan wiens jegens Verdugo gunstige houding zij bovendien de voor haar verderfelijke maatregelen der Staten tot sluiting van de Eems kon toeschrijven. Ook Hamburg en Bremen, Lübeck en de andere Hanzesteden klaagden heftig over de vernietiging van haren handel door de staatsche en engelsche schepen, die alle verkeer van de Oosterlingen met Spanje trachtten te verhinderen en den korenhandel in het algemeen onder voorwendsel van verbodsmaatregelen tegen heimelijken invoer naar spaansch gebied geheel in nederlandsche en engelsche handen overbrachten. Maar noch het Rijk zelf onder zijn krachteloozen Keizer, den zwakken Rudolf II, die zich te Praag in zijn hofburg opsloot en de belangen des Rijks verwaarloosde, noch de protestantsche, veel minder nog de katholieke vorsten toonden neiging om door een krachtig woord of eene krachtige daad een einde

[1] Ritter, Deutsche Geschichte, II, S. 20 ff.

te maken aan de voortdurende schending der duitsche belangen door de oorlogvoerende partijen.

Van een optreden der duitsche Protestanten ten behoeve der Nederlanden was thans minder sprake dan ooit.

De oorlogsverklaring van Hendrik IV aan Spanje was in de eerste plaats eene ernstige bedreiging voor de thans tusschen twee vuren gelegen zuidnederlandsche gewesten, waar de stemming welhaast tot diepe ontmoediging oversloeg. Aartshertog Ernst, teleurgesteld in zijne hoop op de fransche koningskroon, wegens de financieele moeielijkheden der spaansche regeering, die nergens meer crediet had, buiten staat om den oorlog met kracht te voeren, had Groningen moeten zien vallen zonder iets tot ontzet te kunnen doen. De eenige kans om iets van belang te verrichten, scheen in onderhandeling met de Staten gelegen. Om vrede riep het verarmde Antwerpen, riepen alle gewesten van het Zuiden [1]) en Philips II, thans zelf van de wenschelijkheid van vrede doordrongen, gaf eindelijk verlof dezen op eenigszins billijke voorwaarden te sluiten.

De Landvoogd zond dan ook naar Den Haag een schrijven, waarin hij een vrede op den grondslag der Pacificatie van Gent voorstelde, maar het diep gewortelde wantrouwen der Statenregeering was niet te overwinnen en toen een aanslag op het leven van prins Maurits en anderen werd ontdekt, waarin de regeering van Brussel min of meer betrokken scheen, werd alle onderhandeling ronduit door de Staten geweigerd met verwijzing naar vroegere geveinsde vredesvoorslagen, met scherpe woorden bovendien over deze aanslagen en over de spaansche listen zoowel van vroegeren tijd als van het oogenblik zelf; het wantrouwen jegens hen, wien men de grondstelling toeschreef, dat men jegens ketters geen woord behoefde te houden, bleek nog altijd diep geworteld [2]).

Een hevig oproer der onbetaalde soldaten, die zelfs tot den vijand dreigden over te loopen, toen de Landvoogd hen met geweld tot rede wilde brengen, getuigde van de diepe onmacht der brusselsche regeering, die bovendien te kampen had met telkens optredend hevig verzet van de zijde der Nederlanders tegen de leidende spaansche

[1]) Fruin, Tien Jaren, blz. 146.

[2]) Bor, III, blz. 813.

ambtenaren. De Landvoogd zelf gevoelde weinig voor Fuentes en Ibarra en de hunnen, die er voortdurend op aandrongen, dat hij met krachtige hand de ontevredenheid zou onderdrukken en den oorlog zou voortzetten. Hoe kon de ziekelijke vorst zonder geld met een muitend leger en eene ontmoedigde bevolking dezen raad opvolgen? Klachten van Ernst over zijne onmacht, van de spaansche raadslieden over zijne slapheid wisselden elkander af en in de zuidelijke gewesten toonden adel en steden welhaast weder levendige neiging [1]) om, gelijk in 1576, de hand te reiken aan de opstandelingen ten einde met verwijdering van den Spanjaard de bevrediging der Nederlanden te verkrijgen.

De Landvoogd schreef als laatste redmiddel tegen Kerstmis eindelijk eene vergadering der Staten-Generaal uit. Doch ook dit mocht niet baten. Aan het hoofd der ontevreden partij onder adel en geestelijkheid — de steden waren uit vrees voor hare bekende zeer ongunstige gezindheid niet eens ter vergadering opgeroepen — stelde zich de Hertog van Aerschot, de oude tegenstander van prins Willem, die in eene heftige rede scherp opkwam tegen de ondragelijke heerschappij der Spanjaarden en werkelijk dreigde met een algemeenen opstand in de gehoorzame gewesten, wanneer de Koning niet eens eindelijk metterdaad den goeden wil toonde, waarvan hij zoo lang had gesproken [2]). De met zijne spaansche raadslieden weinig ingenomen Landvoogd, verlangde echter van zijne Staten-Generaal een advies omtrent de thans te volgen gedragslijn. Hij ontving in antwoord op deze vraag eene geweldige aanklacht tegen het spaansche bewind, die nog grooter beteekenis had door het feit, dat zij het eenstemmig gevoelen der vergadering uitdrukte [3]).

De inhoud van de gegeven verklaring was ongeveer als volgt.

De toestand van den katholieken godsdienst was overal zeer bevredigend en van ketterij zoo goed als geen sprake maar het bandelooze leger moest gereorganiseerd worden, vooral met het oog op de talrijke soldaten op papier, de zeer ongeregelde betaling, de slappe krijgstucht, de gebrekkige intendance; de vestingen waren slecht in orde, vooral op de fransche grens; de financiën bevonden zich in een treu-

---

[1]) Bor, III, blz. 860 vlg.; Van Reyd, blz. 246.

[2]) Van Meteren, fol. 326.

[3]) Gachard, Actes des Etats Généraux de 1600, p. 415 suiv.

rigen staat en middelen ter verbetering konden niet worden aangegeven, want er was zoo goed als niets aan baar geld voorhanden en men moest leven bij den dag. In een lang slot, bevattende niet minder dan 38 punten, werden hartverscheurende klachten aangeheven over den toestand des lands in het algemeen, die aldus wordt beschreven: „il ne reste quasi plus riens, sinon ung très grand crèvecœur et désespoir, menassant la dernière ruyne et confusion"; strooperij der troepen zelve, die tot verdediging bestemd zijn; inbreuk op de goede regeeringsbeginselen uit de dagen van Maria van Hongarije door hen, die in 1567 Margaretha van Parma na het aanvankelijk herstel der orde waren opgevolgd; heerschappij van vreemdelingen, terwijl de inboorlingen op zijde werden geschoven; verwaarloozing der zeezaken, waardoor Brabant en Vlaanderen zeer hadden geleden en de Hollanders zich zoo hadden kunnen verheffen; opoffering der Nederlanden aan de verderfelijke fransche plannen des Konings; geldgebrek, terwijl de zware lasten en rooverijen van vriend en vijand toch millioenen wegsleepten. Een oorlog tegen Frankrijk en de nederlandsche rebellen beiden tegelijk scheen in deze omstandigheden onmogelijk, waarom de Staten-Generaal vrede met Frankrijk en de rebellen aanrieden of, wanneer deze niet op behoorlijke voorwaarden te verkrijgen was, ten minste een bestand of wapenstilstand, opdat „les povres subjectz de par deça", die thans zijn „mis aux derniers abois" eenigszins adem zouden kunnen scheppen. Dit advies, door den Aartsbisschop van Kamerijk, de Bisschoppen van Atrecht en St. Omer, de Abten van St. Vaast en Maroilles, door Aerschot, zijn broeder Havré, zijn zoon Chimay, de Graven van Aremberg, Bossu, Berlaymont, Ligne, door La Motte en andere gouverneurs, door Assonleville en Richardot — de voornaamste nederlandsche regeeringsleden — geteekend, geeft ten duidelijkste de stemming in het Zuiden te kennen.

En te midden van die onrustbarende verschijnselen in de ongelukkige gewesten stierf aartshertog Ernst, eene maand na ontvangst van dit belangrijke stuk.

De gehate Fuentes nam aanstonds zijne plaats in, wederom voorloopig, want hem, den Spanjaard, kon men bij de bekende stemming in de Nederlanden niet aan het hoofd der zaken handhaven zonder onmiddellijk verzet uit te lokken. Hij had een moeielijken post te vervullen tegenover de nauwe samenwerking tusschen Hendrik IV en de Staten, die thans door bemiddeling van den staatschen agent

in Frankrijk Calvart, die daar onlangs was opgetreden, en den franschen gezant te 's Gravenhage, Buzanval, was geregeld. Fuentes bleek voor dien post berekend te zijn. Een gezamenlijke aanval der bondgenooten op de zuidelijke gewesten in het Luiksche en in Luxemburg, reeds in 1594 afgesproken en thans opnieuw aan de orde gesteld, mislukte door Fuentes' maatregelen en door den hevigen tegenstand van Verdugo. De verrassing van Huy door den staatschen veldoverste Héraugière, die de verbinding met Bouillon moest verzekeren, was daarentegen een belangrijk voordeel. Maurits had ook Hasselt en Maeseyck willen verrassen en zelfs in Luik zijne geheime aanhangers aan het werk gesteld maar van deze ondernemingen kwam niets en de nauwelijks gewonnen vesting zag zich weldra weder door den toegesnelden Fuentes en den Bisschop van Luik belegerd, terwijl het plotseling overstroomen der rivieren en zeewateren Maurits belette haar bijtijds te hulp te komen [1]).

Fuentes, krijgsman van beteekenis en krachtig regent, liet het niet bij het afslaan van den aanval der verbondenen; hij betaalde met eene juist van pas gekomen geldzending uit Spanje zijne soldaten, handhaafde energiek de krijgstucht onder zijn volk en bracht zeer spoedig drie legers op de been. Met het eene heroverde hij Huy, terwijl het tweede onder Verdugo Luxemburg zuiverde en het derde het beleg sloeg voor Kamerijk, waar sedert Anjou's tijd nog steeds de fransche bevelhebber Balagny de heerschappij voerde en de grensprovinciën in den omtrek bedreigde. Kamerijk viel in korten tijd. Duidelijk bleek, hoeveel het schijnbaar geheel ontredderde spaansche bewind nog onder krachtige leiding vermocht. Groenloo, dat door Maurits met een klein leger werd belegerd, werd door den ouden Mondragon ontzet en ernstige verliezen leed eene in eene hinderlaag gevallen afdeeling staatsche troepen onder graaf Philips van Nassau, die met zijn neef Ernst van Solms sneuvelde, terwijl zijn broeder Ernst Casimir gevangen raakte. Het gemis van den dapperen Philips vooral, nog jong maar reeds een bekend ruiteroverste, kon moeielijk worden vergoed.

En terwijl Fuentes zoo den oorlog gelukkig voerde, liet hij tevens, ten einde de zuidnederlandsche gewesten eenigszins tevreden te stellen, te Middelburg den Markies van Havré met de Staten onderhandelen.

---

[1]) Fruin, Tien jaren, blz. 165.

Deze onderhandelingen echter, waarbij Havré den schijn aannam niet namens Fuentes doch namens de ontevredenen in het Zuiden te spreken, werden weldra op hare juiste waarde geschat, toen men brieven in handen kreeg, waaruit het medeweten en de eigenlijke bedoelingen van Fuentes duidelijk bleken. Verontwaardigd maakten de Staten de onderschepte brieven bekend tegelijk met een schrijven van den uit Leiden naar Leuven geweken geleerde Justus Lipsius, die de brusselsche regeering met nadruk een bestand aanried, waarin naar zijne meening de tweespalt in het Noorden zoowel op kerkelijk als op politiek gebied spoedig zou uitbreken en de spaansche regeering in troebel water zou kunnen visschen [1]). De gebleken dubbelhartigheid had op de stemming in het Noorden een belangrijken invloed: ook zelfs de grootste voorstanders van den vrede moesten erkennen, dat van eene overeenkomst met zulk een vijand geen sprake kon zijn, en alom won de overtuiging veld, dat „voor een beveynsde pays een rechte kryg te prysen is", zooals de rederijkers meenden, die in Mei 1596 te Leiden een prijskamp hielden, waarbij die spreuk het onderwerp der gedichten was.

De vervanging van Fuentes door den kardinaal-aartshertog Albrecht of Albertus, zooals men hem gewoonlijk noemt, van Oostenrijk scheen anders de gelegenheid tot het voeren van onderhandelingen weder te openen. In Januari 1596 verscheen de nieuwe Landvoogd te Brussel, door de bevolking luidruchtig ingehaald en bezongen evenals zij, die vóór hem waren gekomen. Zijne komst beteekende voortzetting van de plannen tot verzoening, waarmede zijn broeder Ernst naar de Nederlanden was gekomen maar die deze niet had kunnen volvoeren. Wederom, gelijk zoo dikwijls te voren, werd het stelsel van dwang en krijg voor dat van verzoening en vrede verwisseld.

Ditmaal was er eene overwegende reden, die meer dan ooit tot verzoeningsgezindheid en vredelievendheid aanleiding moest geven: het was bij den toestand, waarin zich de spaansche landen bevonden, onmogelijk nog langer oorlog te voeren. Het crediet van Spanje was zoo goed als geheel verloopen; landbouw, handel en nijverheid hadden schade geleden zoo door de verkeerde maatregelen der regeering zelve [2]) als door de rooverijen der engelsche en hollandsche pi-

---

[1]) Van Meteren, fol. 336.

[2]) Vgl. boven, blz. 130 vlg.

raten. De bevolking der spaansche rijken ging met den dag achteruit, zoowel numeriek als in welvaart, voorzoover daarvan althans nog sprake kon zijn. Alle hulpbronnen waren ten eenenmale uitgeput en zoo slecht was de financieele toestand van Spanje, dat de inkomsten van den staat geregeld reeds vier jaren vooruit verbruikt waren, terwijl de schuldenlast, die in 1575 nog 34 millioen dukaten had bedragen, thans tot omstreeks 100 millioen was gestegen. De toestand was in één woord onhoudbaar [1]). Vrede was het eenige redmiddel, zoo meende men thans in Spanje zoowel als in de gehoorzame nederlandsche gewesten.

De vroegere plannen met aartshertog Ernst werden daarom met aartshertog Albertus weder opgevat. Philips II had dezen aan zijn hof onder zijn toezicht zien opgroeien en hem in den geestelijken stand doen opnemen, waarin hij thans den hoogen rang van kardinaal bekleedde; de oude Koning beschouwde hem als zijn aangenomen zoon, als den aangewezen raadsman van den jongen onervaren troonopvolger. Vol vertrouwen op zijnen niet van talenten ontblooten kweekeling, had hij dezen Portugal na de verovering laten regeeren, een post van gewicht, dien de Aartshertog zich ten volle waardig betoond had. Thans begeerde Albertus zelf vurig met de landvoogdij in de Nederlanden belast te worden, waar twee zijner broeders, Matthias en Ernst, reeds eene zoo in het oog vallende rol hadden gespeeld. Het plan was, dat hij weldra zijne geestelijke waardigheid zou nederleggen en in het huwelijk zou treden met de infante Isabella, Philips' lievelingsdochter. Albertus en Isabella, de kinderen van zijn hart, zouden samen de landvoogdij over de nederlandsche gewesten in handen nemen en door zachte maatregelen, desnoods door eenig toegeven den opstand in die streken zoo mogelijk doen eindigen.

Als blijk van die verzoenende gezindheid werd de ongelukkige prins Philips Willem van Oranje eindelijk uit zijne halve gevangenschap ontslagen; de goederen van zijn vader werden hem teruggegeven en in het gevolg van den Landvoogd keerde hij terug naar het nooit vergeten vaderland, welks grond hij in bijna dertig jaren niet had betreden. De spaansche regeering hoopte, dat de ruim twee en veertigjarige vorst, zeer aan den katholieken godsdienst gehecht en in de trouw aan den Koning opgevoed, als bemiddelaar tusschen de regee-

[1]) Häbler, Die wirtschaftliche Blüte Spaniens, S. 129 ff.

ring en de partij van den opstand zou kunnen optreden, dat hij als hoofd der familie op Maurits, op zijne neven van Nassau, op de oude aanhangers van prins Willem een grooten invloed zou kunnen oefenen. Met het oog op de rol, die men hem sedert lang had toegedacht, was de jonge vorst, vooral nadat hij door den dood zijns vaders Prins van Oranje was geworden, hoewel onder zorgvuldige bewaking, goed behandeld en zelfs met de aan zijn rang verschuldigde eer aan het spaansche hof ontvangen. Hij heeft zich echter steeds op den achtergrond gehouden, onbewogen te midden van tegenstrijdige winden, zooals zijn devies luidde, gehoor gevende aan den wensch der Staten om voorloopig niet in de noordelijke gewesten te verschijnen maar tevens trouw blijvend aan zijn godsdienst en zijn wettigen vorst — een tragische figuur in de geschiedenis van het Huis van Oranje, met vorstelijke waardigheid zich onthoudend van iedere daad, die hem kon stellen tegenover zijne broeders, maar ook van iedere daad van vijandschap tegen Spanje, de nagedachtenis zijns vermoorden vaders, op wien hij uiterlijk treffend geleek, eerend in terughouding zoowel tegenover den vorst, die den moord had uitgelokt, als tegenover diens tegenstanders, de vrienden van zijn vader, wiens neigingen en handelingen hij niet kon goedkeuren.

Een tweede daad van verzoening was de vrijlating van de in het voorjaar van 1595 opnieuw in beslag genomen schepen der Hollanders en Zeeuwen in de spaansche en portugeesche havens. Een vier- of vijfhonderdtal schepen met eene bemanning van 5 à 6000 matrozen, ongeveer $^2/_5$ van de geheele koopvaardijvloot der noordelijke Nederlanden [1]), was door deze inbeslagneming in groot gevaar geraakt en vele handelshuizen zagen zich daardoor geruimen tijd met den ondergang bedreigd. Maar Spanje kon deze handelaars, die het koren en hout uit de Oostzee aanvoerden, nog altijd niet missen, daar de Oosterlingen zelven nog steeds buiten staat waren om, de engelsche en hollandsche kapers ontgaande, dien handel over te nemen. Het was dus in het belang van Spanje om het beslag weder op te heffen en men onderstelde zelfs een oogenblik, dat de inbeslagneming alleen voor de leus was geschied om den nieuwen Landvoogd, dien Philips van plan was uit te zenden, de gelegenheid te geven zijn goeden wil te toonen. De vreugde bij den terugkeer der schepen in den zomer

---

[1]) Van Reyd, blz. 262.

was algemeen, te meer omdat men gevreesd had, dat de inbeslagneming de voorbode was van de uitzending eener nieuwe Armada uit de spaansche havens tegen Engeland en de Nederlanden.

Hoe weinig Spanje's toerustingen in dit opzicht echter waren te vreezen, bleek duidelijk nog in hetzelfde jaar, toen eene vereenigde engelsch-nederlandsche vloot opnieuw de spaansche kust aanviel. Onder leiding van den engelschen admiraal Howard en den hollandschen vlootvoogd Duivenvoorde, met een landingsleger van 6000 man engelsche en staatsche troepen onder Essex, Vere, Lodewijk Gunther van Nassau en andere vermaarde bevelhebbers voorzien, vernielde de vloot een spaansch eskader in de haven van Cadix, plunderde tal van rijk beladen koopvaarders en bemachtigde daarna de belangrijke havenstad zelve, die evenzoo geplunderd werd maar daarna spoedig verlaten. Hetzelfde lot trof Faro in Portugal. In Augustus keerde de vloot met buit beladen in de eigen havens terug.

Het was niet alleen deze oorlogsdaad, die de spaansche regeering kon bewijzen, dat er voorloopig aan geen vrede te denken viel. Ook aartshertog Albertus had spoedig na zijne komst in de Nederlanden ingezien, dat de oorlog vooreerst moest worden voortgezet. Maar Fuentes was heengegaan, Verdugo en Mondragon waren gestorven en er bleven geene aanvoerders over, geschikt om het thans gereorganiseerde spaansche leger ter zegepraal te leiden. Albertus vond eindelijk een veldheer in den franschen edelman De Rosne, die, terwijl Hendrik IV zijne krachten voor de belangrijke vesting La Fère in Picardië uitputte, plotseling het slecht voorziene Calais insloot en er in slaagde de stad te nemen, voordat men haar te hulp kon komen. Calais was een zeer belangrijk punt door zijne ligging aan den mond van het Kanaal: met Duinkerken kon het dezen belangrijken handelsweg zoo goed als geheel afsluiten. Albertus liet het dan ook duchtig versterken met het oog op de komst eener nieuwe Armada, waarvan toch inderdaad sedert eenigen tijd sprake was. Kort daarna sloeg Rosne het beleg voor Hulst, dat zich aanvankelijk dapper verdedigde maar spoedig moest zwichten. Wel was dit een groot verlies voor de Staten maar de vijand had er zijne beste soldaten bij honderden zien vallen en ook de veldheer zelf sneuvelde, zoodat er verder dit jaar niets kon ondernomen worden.

Ook van de Armada kwam weinig terecht. De aanval op Cadix had het daar reeds bijeengebrachte eskader vernietigd en toen ein-

delijk in October een zestigtal schepen, ten deele vroeger in beslag genomen staatsche en hanzeatische koopvaarders, met 8000 man voor Calais bestemd uitzeilde, werd deze scheepsmacht bij kaap Finisterre door een storm overvallen en verstrooid met verlies van meer dan de helft van schepen en manschap. Zoo moest het opnieuw opgevatte plan om van Calais uit een inval in Engeland te beproeven voorloopig worden opgegeven, hoewel de Koning nog altijd met dergelijke plannen vervuld bleef.

Philips II leerde niets door het ongeluk. In ditzelfde jaar nam hij opnieuw zijne toevlucht tot den maatregel, die reeds in 1575 noodlottige gevolgen had gehad, de uitvaardiging van een financie-dekreet, waarbij weder aan alle schuldeischers van Spanje de hun toegewezen onderpanden uit de staatsinkomsten werden ontnomen [1]). Ook ditmaal werd het bankiershuis Fugger niet aan het dekreet onderworpen in de hoop, dat het in den nood bijspringen zou. Maar de Fuggers waren zelf in moeielijkheden en konden niet helpen, zoodat de regeering wederom spoedig genoodzaakt was met de benadeelde schuldeischers te onderhandelen, met name met de Genueezen, die zich ten slotte tevreden stelden met de voor dien tijd zeer matige rente van 5 % van de geleende sommen. Het staatsbankroet had — het is waar — voorloopig lucht gemaakt bij den benauwden toestand der spaansche schatkist maar het spaansche crediet ontving er opnieuw een hevigen slag door en in de toekomst zou het sluiten van leeningen ten zeerste bemoeielijkt worden. Er waren dan ook onder de spaansche staatslieden velen, die dezen voor het crediet van den staat verderfelijken maatregel scherp afkeurden. En de gevolgen lieten zich niet wachten: de nieuwe Landvoogd kon vooreerst de geldschieters tot geene leening bewegen en moest alle oorlogsplannen opgeven.

Bedenkelijk was dit vooral, omdat juist toen Engeland, Frankrijk en de Staten zich door een verbond tegen den gemeenschappelijken vijand vereenigden.

De overwinningen van Fuentes en het aanvankelijk krachtig optreden van aartshertog Albertus, met name de verovering van Calais door de Spanjaarden, hadden zoowel Frankrijk als Engeland meer geneigd gemaakt om gehoor te geven aan de voorstellen der Staten tot een

---

1) Häbler, Die Finanzdekrete Philipps II, in Deutsche Zeitschrift für Geschichtsw., 1894, S. 297 ff.

gezamenlijk voeren van den krijg tegen den nog altijd gevaarlijk gebleken gemeenschappelijken vijand. Hendrik IV, dien de nederlandsche agent in Frankrijk, Lieven Calvart, naar diens verklaring „als eene perpetuele schaduwe alom vervolgde" [1]) met zijne voorstellen, liet zich in het voorjaar bewegen om Elizabeth een of- en defensief verbond aan te bieden en de engelsche regeering stemde hierin na eenige aarzeling toe, vreezend, dat Hendrik anders vrede met Spanje zou sluiten. De wijze, waarop zij toestemde, toonde echter duidelijk de neiging om zich niet al te veel ten behoeve van den gemeenschappelijken krijg in te spannen. Er werden namelijk twee verdragen gesloten, een in het geheim, een ander voor openbaarheid bestemd. Het laatste bepaalde, dat Engeland zou te hulp komen met 4000 man, waarvoor de onkosten later door Frankrijk moesten worden teruggegeven; geen der beide mogendheden zou zonder de andere vrede sluiten. In het geheime verdrag echter werden de hulptroepen op 2000 man gesteld, die bovendien slechts in Picardië mochten gebruikt worden [2]).

Dit bondgenootschap moest naar de bedoeling der Staten, die het hadden uitgelokt, de grondslag worden van eene groote alliantie, waarbij niet alleen zij zelven in de eerste plaats maar ook de Koning van Denemarken, de duitsche protestantsche vorsten en de voor Spanje's invloed beduchte italiaansche potentaten zich moesten aaneensluiten om gezamenlijk „de baniere van den oorloge" tegen Spanje te „dresseeren". Engeland maakte aanvankelijk zwarigheid om de Staten, wier krachtige ontwikkeling het met toenemende ijverzucht aanzag, wier zelfstandige houding in de dagen van Leycester en later het nog niet kon vergeten, op gelijken voet in het bondgenootschap toe te laten, maar Hendrik IV drong daarop zoo sterk aan, dat Engeland eindelijk wel moest toegeven.

Zoo waren dan de Vereenigde Nederlanden door twee groote mogendheden als gelijkgerechtigd in een bondgenootschap opgenomen. Op meer eervolle wijze dan prins Willem ooit had kunnen denken was zijne hoop om de hulp en bescherming van Engeland en Frankrijk beiden te zamen voor de Nederlanden te winnen in vervulling

---

[1]) Van Deventer, Gedenkstukken, II, blz. 114.

[2]) Fruin, Tien jaren, blz. 321 vlg.

gekomen tot groote ongerustheid van Spanje, dat aanstonds pogingen in het werk stelde om Frankrijk tot een afzonderlijken vrede te bewegen.

Groote opofferingen kostte de glansrijke alliantie den Staten reeds dadelijk. Op aandrang der beide bondgenooten beloofden zij niet alleen krachtige hulp in Frankrijk, met evenveel troepen als Elizabeth in het alleen te hunner kennis gebrachte openbare tractaat had toegezegd en op hunne eigene kosten, maar ook zouden zij met 8000 man den vijand op hunne eigene grenzen bestoken. Bovendien gaven zij het kostbare voordeel op, dat zij tegenover Engelands eischen in de dagen van Leycester zoo krachtig hadden verdedigd, den vrijen handel op Spanje en de aan dit land onderworpen streken. Zij verbonden zich dien handel te doen ophouden, ten minste te verbieden.

Niet dan zeer schoorvoetend gingen de Staten van Holland ertoe over om dezen laatsten eisch te bewilligen. De kooplieden protesteerden heftig. Vooral het handeldrijvende Amsterdam liet zich wederom krachtig hooren [1]), eerst gesteund door het opkomende Rotterdam, dat echter het verzet spoedig opgaf. Tegenover de klachten van Engeland en Frankrijk, dat de slecht bewapende nederlandsche koopvaarders in grooten getale door den vijand werden buitgemaakt, zoodat deze zijne eigene vloot zonder veel moeite en kosten kon versterken; tegenover de bewering, dat Spanje door den voortdurenden aanvoer van onze zijde voor gebrek aan graan, munitie en zeilen werd bewaard, stelde Amsterdam de kans, dat handel en nering geheel zouden verdwijnen uit onze landen, dat de duizenden bootsgezellen, die zonder werk zouden rondloopen, oproer zouden verwekken, dat de convooien en licenten, die den grondslag vormden van de financieele kracht der admiraliteiten, gevoeligen achteruitgang zouden toonen. Doch de eisch der bondgenooten was de uitdrukkelijke voorwaarde voor het tot stand komen der veelbelovende alliantie en men ging er eindelijk toe over zich eraan te onderwerpen. Sommigen lieten zelfs de meening hooren, dat „de staet van dese landen niet en was bestaende by de koopluyden alleen" en Amsterdam's verzet bleef vruchteloos. Trouwens, het lot der vroegere verbodsbepalingen bewees, hoe weinig deze in staat waren om den koopman van de vaart naar de verboden kusten te weerhouden: wat hij vroeger openlijk deed, deed hij thans heimelijk, te eer omdat hij zeker kon zijn, dat

[1]) Res. Holl. 1596, blz. 415, 430, 459, 598.

de Staten zich niet veel moeite zouden geven om hunne verbodsbepalingen te doen eerbiedigen.

De vurig begeerde alliantie heeft echter niet aan de hoog gespannen verwachting beantwoord. De overige landen, waarop men gerekend had, toonden weinig neiging zich er bij aan te sluiten en de beide bondgenooten gaven zich weinig moeite om hen er toe te bewegen. Engeland en Frankrijk toch hadden minder op het oog de Nederlanden te verdedigen dan wel hunne eigene belangen te verzorgen: het eerste om Spanje zooveel mogelijk te verzwakken en het te beletten in het Noorden weder eene macht van beteekenis te worden, het laatste om het door vrees voor een europeeschen oorlog tot een voordeeligen vrede te bewegen. Bovendien kwam het bedrog met het geheime verdrag den Staten in den volgenden zomer toevallig ter oore [1]), terwijl de ware bedoeling van Frankrijk evenmin lang verborgen kon blijven en de Staten met bekommering en argwaan de onderhandelingen gadesloegen tusschen dit land en Spanje, waarbij ook de Paus zijne diensten verleende.

In deze omstandigheden scheen er weinig van de aanvankelijk gehoopte voordeelen te zullen komen. Toch was, wat men bereikte, nog belangrijk genoeg. De fransche troepen plunderden het slecht beschermde Artois maar richtten overigens niet veel uit. Daarentegen gelukte het prins Maurits op de heide bij Turnhout in Januari 1597 het daar ter beveiliging van Brabant samengetrokken leger van den Graaf de Varax met eene tienmaal kleinere macht te overvallen en uiteen te jagen, een wapenfeit, dat hem weder grooten roem bezorgde, vooral omdat het den onzen slechts een tiental dooden kostte, terwijl de vijand er meer dan 2000 had te betreuren, onder hen den aanvoerder zelf.

Groote toebereidselen werden ten onzent voor den veldtocht gemaakt, die tegen het voorjaar van 1597 zou beginnen. Voor oorlogskosten werd het dubbele bedrag van eenige jaren te voren uitgetrokken. Terwijl Hendrik IV het pas door den Spanjaard bemachtigde Amiens zou heroveren, zou Maurits aan de nederlandsche zijde den aanval leiden.

Het geluk diende hem. De Landvoogd richtte zijne krachten vooral op de verdediging van zijne in Picardië veroverde stellingen en ont-

---

1) Bor, IV, blz. 325.

blootte zijne eigene grenzen aan den nederlandschen kant. Maurits maakte daarvan gebruik om met ruim 8000 man Rijnberk aan te vallen, dat zich binnen tien dagen overgaf. Door deze verovering waren de vestingen in den Achterhoek en Twente voortaan van de zuidelijke gewesten gescheiden en kon Maurits zich thans veilig richten tegen deze laatste steunpunten des vijands in het Noorden, die hij dan ook binnen drie maanden veroverde: Groenloo, Bredevoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal, Lingen waren de prijs van zijn beleid in dezen schitterenden veldtocht, die ook Gelderland, Overijsel en Drente van den vijand verloste en een einde maakte aan de aanhoudende strooptochten der Spanjaarden op het platteland in die streken, waar Verdugo op het einde van 1594 nog tot in het Oldambt, ja tot voor Groningen was doorgedrongen en Frederik van den Bergh nog kort te voren dwars door Drente heen in Friesland was gevallen.

Geldgebrek belette Albertus weder iets te doen om Maurits' zegetocht te verhinderen. Ook in het Noorden van Frankrijk kon hij om dezelfde reden weinig ondernemen. Wel rukte hij nog met een leger op om Amiens te ontzetten en de oude spaansche sympathieën van sommige fransche Katholieken tegenover den vroegeren Hugenoot, die thans hun Koning was, te doen herleven maar de dagen der Ligue waren voorbij en hij moest zijn plan om tot Parijs door te dringen spoedig opgeven. Amiens viel weder in handen van Hendrik IV.

Het daar en in het Noorden behaalde voordeel woog wel op tegen de teleurstelling, die eene andere gemeenschappelijke onderneming van Elizabeth en de Staten opleverde. In den zomer van 1597 ondernam Essex met eene groote engelsch-staatsche vloot weder een tocht naar de spaansche kust ten einde de volgens het gerucht daar opnieuw verzamelde Armada te vernielen. Eene poging om Ferrol te verrassen mislukte en een hevige storm verstrooide de expeditie. De overblijvende schepen zeilden wel opnieuw uit om de westindische zilvervloot op te wachten doch zij werden weder door hevige stormen beloopen. Dezelfde stormen beletten ook de werkelijk in Ferrol verzamelde Armada haar plan om in Ierland te landen uit te voeren.

Intusschen vorderden de vredesonderhandelingen tusschen Frankrijk en Spanje goed. Verontwaardigd over de weinige hulp, die Engeland verleende, vurig begeerend zijn door den jarenlangen binnen- en buitenlandschen krijg verzwakt en verarmd koninkrijk door een tijdperk van rust, hoe kort dan ook, weder tot eenigen bloei te brengen en

het fransche volk op te beuren uit zijn verval, greep Hendrik IV gaarne de hem door Philips geboden hand aan.

De spaansche Koning, teleurgesteld in zijne grootsche plannen van wereldheerschappij, zwak en ziekelijk, oud en afgeleefd, met bekommering de toekomst van zijn rijk onder zijn jongen zwakken opvolger overwegend, gedachtig aan zijne door de eindelooze oorlogen uitgeputte schatkist en zijne niet minder uitgeput volkeren, was eindelijk gezind den thans ten minste voor het uiterlijk katholieken Koning van Frankrijk te erkennen en vrede met hem te sluiten. Op aandrang van den Paus en van aartshertog Albertus, van de zuidnederlandsche Staten en vele zijner eigene staatslieden, bood hij den franschen Koning den vrede aan.

Maar Hendrik IV wilde geen vrede sluiten, voordat hij zijne bondgenooten gesproken had van zijne begeerte om den krijg voort te zetten en zijne onmacht om dit te doen zonder krachtiger hulp dan zij hem totnogtoe hadden verleend.

Tegenover Engeland was het verwijt zeker alleszins gegrond, niet tegenover de Staten, die zich in dit opzicht weinig te verwijten hadden en dan ook in antwoord op de fransche vertoogen op de behaalde voordeelen wezen [1]), waarschuwend voor de spaansche listen, die, meenden zij, niets anders ten doel hadden dan om weder meester te worden in de Nederlanden, ten einde van daar uit op den duur ook Engeland en Frankrijk weder te kunnen bestoken. De Staten deden hun uitersten best om den vrede te verhinderen en zonden twee gezantschappen, het eene naar Frankrijk, het andere naar Engeland om op de handhaving der alliantie aan te dringen. Oldenbarnevelt zelf belastte zich met Justinus van Nassau met het eerste, wel een bewijs, hoe ernstig de zaak werd geacht; aan het hoofd van het gezantschap naar Engeland stond de admiraal Duivenvoorde, die aan het engelsche hof zeer gezien was.

Ook voor de Staten scheen intusschen de kans op vrede zich weder aan te bieden. Richardot, de bekwame zuidnederlandsche diplomaat, die in Parma's beste dagen zoovele vlaamsche en brabantsche steden tot onderwerping had bewogen en ook thans weder de leiding der besprekingen met Frankrijk had, liet zich bij deze onderhandelingen uit, dat de spaansche regeering niet ongeneigd was ook met de Staten weder te onderhandelen, hetzij over een definitieven vrede,

---

1) Bor, IV, blz. 400.

hetzij over een bestand van enkele maanden of zelfs van drie of vier jaren. Van zulk een bestand sprak ook Hendrik IV herhaaldelijk met aandrang en beval het den Staten krachtig aan. Maar de Staten waarschuwden den Koning zich door dit aanbod niet te laten vangen en wezen op de gevaren van een bestand gedurende hetwelk de Koning van Spanje en zijne dienaren, zeiden zij, niet zouden ophouden steden en personen tot afval te verlokken, zooals dat indertijd met vele brabantsche en vlaamsche steden en edelen was geschied, terwijl Spanje tevens gelegenheid zou hebben de geleden verliezen te herstellen, zijne oorlogsmacht te versterken en zijne financiën in orde te brengen om na den afloop van het bestand met nieuwe kracht op te treden. Daarentegen beloofden zij krachtdadige hulp voor een gemeenschappelijken veldtocht in Brabant en Vlaanderen, waartoe zij Maurits met 12 à 13 000 man ter beschikking des Konings zouden stellen; men zou een vast punt aldaar bezetten en van daar uit het gansche land kunnen beheerschen, ja den Landvoogd in Brussel zelf belegeren.

Het gezantschap der Staten vond den Koning te Angers maar kon hem niet overtuigen van de wenschelijkheid om den oorlog voort te zetten, daar Engeland zeer weinig neiging betoonde om met kracht te helpen en zelf vrede scheen te begeeren, terwijl Frankrijk blijkbaar noodzakelijk vrede behoefde. Onverrichter zake verlieten de staatsche gezanten het fransche hof. Zij lieten er François Aerssens, den zoon van den griffier der Staten-Generaal, achter ter vervanging van den kort te voren gestorven Calvart. Daarna staken zij uit Normandië naar Engeland over om bij Elizabeth nog eens eene laatste poging te wagen en Duivenvoorde te ondersteunen. Ook hier verklaarden zij niet gezind te zijn tot onderhandelingen, die dadelijk tot verraderlijke intrigues van Spanje aanleiding zouden geven, gelijk eertijds de onderhandelingen te Keulen, en overal verlangen naar bijzondere verdragen met den ouden vijand benevens muiterij onder de troepen ten gevolge zouden hebben. Nooit zou men er toe kunnen komen, verklaarden Oldenbarnevelt en Justinus fier, te voldoen aan de twee vaste eischen des Konings: herstel van den katholieken godsdienst met uitsluiting van den gereformeerden en herstel van zijn eigen gezag, hetgeen in werkelijkheid naar hunne meening niets anders wilde zeggen dan: absolute macht des Konings en ruïne van de christelijke religie [1]).

---

[1]) Van Deventer, Gedenkstukken, II, blz. 236, in het verbaal der ambassade.

Tegenover de hartstochtelijke protesten der Koningin en hare toornige uiting, dat zij in geval van weigering der onderhandelingen geen hand meer voor de Staten wilde uitsteken in dien oorlog, een krijg, langer dan die van Troje was geweest, dien de Staten uit „passiën" en „obstinaat" aan den gang hielden, handhaafden de gezanten hunne meening, dat er aan geen vrede voor hen viel te denken, zoolang Spanje die eischen niet opgaf. Elizabeth drong van hare zijde bovendien met nadruk weder aan op teruggave der sedert 1585 gedane voorschotten. Ook in Engeland ontmoette men alzoo weinig neiging om den krijg voort te zetten, eerder verlangen naar vrede en de gezanten scheidden met de bittere maar vruchtelooze vermaning aan Elizabeth, „dat oock Coningen ende Princen aen haer contracten, beloften ende eeden voor Godt ende de werelt verbonden waren."

Frankrijk sloot werkelijk den vrede, zooals thans wel te verwachten was. Hendrik IV betuigde zijnen bondgenooten ernstig van plan te zijn om na eenige jaren van rust den oorlog weder te hervatten maar thans die rust noodzakelijk voor zijn land te achten. Het vredesverdrag werd den 2den Mei 1598 te Vervins gesloten en behelsde o. a. teruggave van alle veroverde plaatsen, in het algemeen bevestiging van den toestand, die door den voor 39 jaren gesloten vrede te Château-Cambresis was geschapen.

Wat Engeland betreft, hoe vredelievend ook gestemd, kon de engelsche regeering op dat oogenblik van Spanje geen gunstige voorwaarden meer bedingen, nu dit rijk van de vrees voor Frankrijk bevrijd was. Elizabeth bood dus ten slotte den Staten aan den oorlog gezamenlijk voort te zetten, mits de genoemde voorschotten, die zij op 1½ millioen pond sterling schatte, werden terugbetaald — een hooge en bij den financieelen toestand der Staten bedenkelijke eisch, die Oldenbarnevelt nogmaals de Noordzee deed oversteken. Alleen op de bedreiging der engelsche regeering van onmiddellijk vrede te zullen sluiten kon de gezant der Staten worden overgehaald om den eisch der Koningin, die intusschen tot 800 000 pond gedaald was, in dier voege aan te nemen, dat de helft van de som bij jaarlijksche termijnen van 30 000 pond zou worden afgedaan, terwijl de andere helft later zou worden betaald en de Staten zich verbonden om Engeland met 5000 man infanterie, 5 eskadrons ruiterij en minstens 30 schepen bij te staan, zoodra door Spanje een aanval op het eilandenrijk werd ondernomen. Op die voorwaarden alleen verklaarde

Engeland voorloopig van zijne vredesplannen te willen afzien en dit nog slechts na een loven en bieden, dat duidelijk aantoonde, hoe weinig krachtige hulp ook thans van Engeland viel te verwachten. Het was intusschen van veel belang, dat Elizabeth erin toestemde voortaan slechts één vertegenwoordiger in den Raad van State te hebben en haar krijgsvolk, zelfs dat in de pandsteden, alleen aan de Staten den eed zou hebben te doen, dus alleen aan deze gehoorzaamheid zou hebben te bewijzen [1]).

Te gelijk met den vrede van Vervins kwam Philips tot de uitvoering van een plan, dat reeds herhaaldelijk door de spaansche regeering was overwogen en ten doel had om den weg te banen tot eene definitieve regeling der nederlandsche zaken volgens de raadgevingen der zuidnederlandsche gewesten zelve, wier door de Staten-Generaal te Brussel onlangs uitgesproken wenschen de Koning had overwogen en werkelijk grootendeels had beaamd.

Bij de onderhandelingen met Frankrijk had de spaansche regeering, ten einde de fransche gunstiger voor den vrede te stemmen, laten uitkomen, dat zij het plan had opgevat de Nederlanden naar hun eigen lang gekoesterden wensch geheel van Spanje los te maken door ze af te staan aan aartshertog Albertus en de infante Isabella. Zoo zou weder een tak van het Huis van Bourgondië in de Nederlanden worden gevestigd en eene nieuwe nederlandsch-habsburgsche dynastie het rijk der oude bourgondische Hertogen kunnen voortzetten.

Het plan was volstrekt niet nieuw. Ook onder Karel V was er herhaaldelijk sprake van iets dergelijks geweest, hetzij ten behoeve van Maria van Hongarije, hetzij ten behoeve van een zoon van Frans I van Frankrijk, die dan met eene dochter des Keizers zou gehuwd zijn. Ook in den thans gevoerden oorlog was het meer dan eens opgeworpen ten einde het verlangen der Nederlanders naar eene eigene regeering te bevredigen en de namen van Albertus en Isabella waren reeds vroeger in dit verband genoemd. Nu scheen het oogenblik gekomen. Maar Philips II, hoe liefdevol ook gestemd tegenover de beide personen, die hij begiftigde, hoe gunstig gezind ook tegenover Albertus en tegenover zijne geliefde dochter, „de spiegel, het licht zijner oogen", zooals hij haar in zijn testament noemde, wilde met dat al

---

[1]) Arend, Gesch. des Vaderl., III, 2, 74.

den band tusschen Spanje en de Nederlanden niet geheel verbreken. Het bezit dezer gewesten was voor Spanje's algemeene staatkunde van groot belang en al toonde Philips' zoon en opvolger weinig geschiktheid om op het voorbeeld van zijn vader de groote politieke beteekenis van Spanje in Europa te handhaven, die beteekenis — Spanje's trots sedert meer dan eene halve eeuw — ten eenenmale op te geven, het ideaal zijner regeering voorgoed op te offeren, kon niet in 's Konings bedoeling liggen. Daarom bepaalde het verdrag van afstand der Nederlanden, zooals het den 6den Mei 1598 te Madrid werd geteekend, dat Spanje zekere belangrijke rechten op deze gewesten zou behouden: ingeval van kinderloosheid van het gesloten huwelijk, moesten de landen na den dood van Isabella weder onder spaansch gezag terugkeeren en zou Albertus alleen gouverneur blijven namens den nieuwen vorst; voor het geval, dat er eene prinses opvolgde in de Nederlanden, moest deze huwen met den Koning van Spanje of zijn zoon; alle huwelijken in de nederlandsche vorstelijke familie moesten gesloten worden in overleg met de regeerende Koningen van Spanje; de handel op de Indiën werd verder allen Nederlanders streng verboden en de vorst of vorstin der Nederlanden moest katholiek blijven op straffe van verlies der opvolging, die geregeld zou worden volgens de pragmatieke sanctie van 1549 [1]).

Deze beperkende voorwaarden wezen duidelijk aan, dat het de bedoeling was, dat de Nederlanden afhankelijk zouden blijven van Spanje en dat dit rijk de positie in het Noorden, die het door de vereeniging met de Nederlanden sedert Philips den Schoone had bezeten, dacht te behouden. De spaansche regeering wist zeer goed, dat zonder de Nederlanden de in den zuidwesthoek van Europa gevestigde Koning van Spanje voor het grootste deel van Europa weinig meer zou zijn dan een vorst van Indië, waarom men zich niet had te bekommeren, en dat ook de italiaansche landen onder Spanje's gebied gevaar liepen verloren te gaan, wanneer Frankrijk niet een nauw met Spanje verbonden staat als dien der Nederlanden in den rug had, terwijl de spaansche invloed in Duitschland dadelijk zou verdwijnen en alle inmenging in de engelsche of scandinavische zaken voor het zuidelijke koninkrijk onmogelijk zou zijn [2]). Nog duidelijker wordt de bedoeling

---

1) Bor, IV, blz. 461 vlg.

2) Fruin, Tien jaren, blz. 347.

door de geheime overeenkomst, waarbij de bezetting van de voornaamste vestingen des lands door spaansche troepen werd voorbehouden. Uit dit alles blijkt, dat de Koning, zooals de Staten-Generaal van het Noorden een jaar later aan den Keizer verklaarden, „de Nederlanden voor een spaansch leen of achterleen" wenschte te houden onder den schijn van onafhankelijkheid.

In deze omstandigheden was het niet te verwachten, dat de in opstand tegen Spanje verkeerende gewesten zich, zooals de Koning hoopte, aan „de Aartshertogen" zouden onderwerpen. Toen Richardot en Havré, door de brusselsche regeering belast de Staten-Generaal omtrent deze plannen te polsen, ze mededeelden aan den daartoe uit Den Haag naar Brussel gelokten antwerpschen uitgewekene Daniel van der Meulen, liet deze dan ook aanstonds de ongegrondheid van zulke verwachtingen uitkomen [1]). Wel verklaarden de zuidnederlandsche staatslieden, dat in het Noorden alles zou kunnen blijven, zooals het was, mits slechts de oppermacht der nieuwe regeering, al was het alleen in naam, werd erkend, terwijl ook in het Zuiden alles onveranderd zou blijven, doch hoe konden twee zoo verschillende staatsinrichtingen, als thans in Noord en Zuid bestonden, naast elkander blijven bestaan? Hoe konden het meer en meer calvinistische Noorden en het door en door katholieke Zuiden onder één gezag leven, terwijl in het Noorden de Katholieken van de regeering zouden zijn uitgesloten en te Brussel nog in 1597 Anna van den Hove levend werd begraven, omdat zij den gereformeerden godsdienst beleed? Hoe konden de ballingen uit het Zuiden zich nederleggen bij het verlies van hun vaderland en hunne bezittingen? Hoe zouden de kooplieden van het Noorden er in kunnen berusten om uitgesloten te worden uit de Indiën, waarop zij reeds druk handel dreven? Afgezien nog van de bestendiging der spaansche oppermacht kon het Noorden zich op die wijze onmogelijk onder het bewind der Aartshertogen stellen en de Staten-Generaal, zoowel door Albertus als door de Staten der zuidelijke gewesten in Augustus aangezocht om over de onderwerping te handelen, antwoordden dan ook in Maart van het volgende jaar aan de Staten van het Zuiden — de brief van Albertus bleef onbeantwoord — dat zij van meening waren den krijg, het eenige middel om de Spanjaarden te

---

[1]) Ibid., blz. 357.

verdrijven, voort te zetten met alle macht en gaarne zouden zien, dat die van het Zuiden daartoe medewerkten. De talrijke alom verspreide pamfletten en dergelijke geschriften, waarin tegen den vrede heftig geijverd werd, toonden duidelijk aan, hoe de stemming in het Noorden was. Zoo moest de krijg worden voortgezet: ook van de nieuwe regeeringsverandering was geen vrede te verwachten.

De Staten van het Zuiden waren met den nieuwen Landvoogd en in het algemeen met hunnen nieuwen toestand niet ontevreden maar bij hunne bijeenkomst ter gelegenheid van de bekendmaking der door den Koning getroffen regeling verzochten zij met nadruk, zoodra het huwelijk des Aartshertogen voltrokken was en hij was teruggekeerd in de Nederlanden, opnieuw bijeen te mogen komen ten einde geraadpleegd te worden over in te voeren hervormingen en in het algemeen over maatregelen tot verzekering van orde en rust. Albertus antwoordde ontwijkend en maakte zich gereed om zijne bruid af te halen. Hij legde zijn kardinaalschap plechtig neder, belastte gedurende zijne afwezigheid zijn neef, kardinaal Andreas van Oostenrijk, met het bewind en begaf zich daarna over Oostenrijk naar Italië, waar hij in November te Ferrara met de Infante, die nog in Spanje was, in het huwelijk werd verbonden.

In dien tusschentijd was de reeds lang ziekelijke spaansche Koning overleden. Zijne gewone kwaal, de jicht, had hem in de laatste jaren zeer geplaagd. Teleurstelling in zijne groote plannen had zijn geest geknakt. Thans kwam een vreeselijke ziekte zijn gesloopt lichaam vernielen: overdekt met booze zweren, waaruit het gewormte naar alle zijden te voorschijn kwam, heeft de ongelukkige nog eenige maanden geleefd, totdat de dood hem den 13den September 1598 uit zijn lijden verloste.

Zoo stierf de man, die eenmaal de machtigste vorst der aarde was geweest, die eene wereldheerschappij had nagejaagd, in zijne grootsche en veelomvattende projecten echter belemmerd door de betrekkelijke zwakheid der middelen, waarmede hij ze wilde volvoeren, zoowel als door de bekrompenheid van zijn geest. De oppermacht van Spanje en de alleenheerschappij der katholieke Kerk, dat waren de twee denkbeelden, waarvoor hij had geleefd, ze beiden in zijn geest vereenigend tot een onverbrekelijk samenhangend stelsel. Van den morgen tot den avond heeft de sombere teruggetrokken man meer dan veertig jaren lang naar de verwezenlijking van dit doel gestreefd, zijne onver-

gelijkelijke werkkracht tot over de grens van het kleingeestige onafgebroken inspannend, in zijn eenzaam studeervertrek starende op het groote doelwit, waaraan hij bereid was alles op te offeren en dan ook zeer veel opgeofferd heeft: het geluk van zichzelven en dat zijner eigene familie, de welvaart, den rijkdom zijner staten, het leven van duizenden en duizenden zijner onderdanen. En toen hij stierf, was hij verder dan ooit van zijn doel verwijderd. Zijnen opvolger liet hij een uitgeputte schatkist en door een langdurigen oorlog, waarvan het einde nog niet te voorzien was, ontredderde staten na. De vloek der nakomelingschap heeft tot eeuwen na zijn dood zijne nagedachtenis getroffen, zijne beste gevoelens tot zelfs zijn vurig geloof en zijne innige liefde voor de zijnen in verdenking brengend als zouden zij gehuicheld geweest zijn. Eerst in onzen tijd kwam het aan den dag, dat in het gemoed van dien politicus vol staatkundige list, vol duivelsche wreedheid, vol lage sluwheid, in het hart van dien kleingeestigen, bekrompen, somberen, in het geheim woelenden en moordenden Koning toch ook grootsche wereldomspannende gedachten, toch ook de edele gevoelens van innig geloof, hartelijke liefde, rijken kunstzin en toewijding aan hooge idealen eene plaats hebben gevonden.

HOOFDSTUK V.

DE INDISCHE HANDEL. DE KRIJG TEGEN DE AARTSHERTOGEN.

De nieuwe regeering te Brussel had zich een oogenblik gevleid met de hoop, dat de noordelijke gewesten zich geneigd zouden betoonen met haar in onderhandeling te treden over het sluiten van een vrede, die de rust in de Nederlanden zou herstellen. IJdele hoop! De weinige welwillendheid, waarmede de Staten de eerste schreden in die richting begroetten, toonde duidelijk, dat ook thans van een vrede geen sprake kon zijn tusschen de rebellen van het Noorden en de nog altijd met Spanje zoo nauw samenhangende regeering van het Zuiden. Zelfs wanneer de Aartshertogen de algeheele onafhankelijkheid van het Noorden hadden willen erkennen — iets, waaraan zij toen nog niet dachten — zouden de Staten ernstige bezwaren ertegen

gehad hebben in de toenmalige omstandigheden een vredesverdrag te sluiten. En zonder onafhankelijkheid was er voor het thans aan staatkundige vrijheid en zelfbestuur gewende Noorden geen denken aan vrede.

De oorlog was thans zoo goed als de normale toestand geworden voor de noordelijke gewesten, met name voor Holland en Zeeland, de kern, de ziel der Unie [1]), de landen, die in de Unie den toon aangaven en tegenover wie de andere, behalve misschien Friesland, weinig anders dan „grensgewesten" konden heeten [2]). Daar leefde men thans zoo rustig en kalm alsof men geen oorlog voerde, alsof er geen gevaar meer van des vijands zijde dreigde [3]). Men begreep er zeer goed, dat in een tijd van vrede niet alleen de ijverzucht der andere gewesten op den grooten invloed, dien Holland en Zeeland in den oorlog hadden weten te verkrijgen, voornamelijk doordat het grootste deel van het geld, waarmede oorlog gevoerd moest worden, van daar moest komen, tot groote bezwaren aanleiding zou geven, maar men vreesde er voor meer. Niet alleen de gewesten maar ook de steden onderling zouden bij gebrek aan eene krachtige centrale zoowel als aan eene krachtige gewestelijke regeering in een tijdperk van vrede, wanneer de behoefte aan samenwerking minder in het oog viel, tot hevige twisten komen te vervallen; de calvinistische minderheid, die thans den boventoon voerde, zou in gewone rustige tijden voor de nog altijd ten minste in naam katholieke meerderheid en de talrijke groepen der Libertijnen en onverschilligen, moeten wijken of althans veel van haar gezag moeten verliezen; het Huis van Oranje, onder leiding van Maurits gevierd in den krijg, zou in een tijd van vrede zijn invloed spoedig zien dalen [4]), vooral omdat Maurits als staatsman niet in de schaduw van zijn vader kon staan en de talenten miste om de instellingen der Unie met krachtige hand en politiek doorzicht te hervormen naar de behoeften, die eene geregelde staatsinrichting in tijd van vrede eischt. Zoo was er veel, wat de gedachte aan vrede tegenhield.

En voor de bewoners van Holland en Zeeland, ook voor velen in

---

[1]) Lettres de Buzanval, ed. Vreede (Leyde, 1846), p. 7.

[2]) Ibid., p. 121.

[3]) Ibid., p. 194.

[4]) Ibid., p. 300.

de andere gewesten, was de oorlog bovendien eene bron van welvaart geworden, die niet kon worden gestopt zonder de grondslagen van het bestaan van duizenden te vernietigen. In het begin van den krijg had de handel op vijandelijk en neutraal gebied zoowel als de kaapvaart aan duizenden in Holland en Zeeland reeds groote voordeelen verschaft; naar Spanje en Portugal, naar Vlaanderen en Brabant, naar de neutrale landen zeilden thans jaarlijks tallooze schepen uit de hollandsche, zeeuwsche en friesche havens.

En de handel had juist nieuwe banen gevonden, die in geval van vrede geheel stonden afgesloten te worden: de Hollanders en de Zeeuwen hadden eindelijk zelf den weg naar Indië ingeslagen.

Had Philips II hun de gelegenheid om in Spanje en Portugal de produkten van Amerika en Indië te halen en ze naar het Noorden van Europa over te brengen niet benomen of zelfs maar hen in hunne vrachtvaart op zijne landen niet te zeer bemoeielijkt, het zou misschien nog lang geduurd hebben, eer onze zeevaarders de door de vrachtvaart gemakkelijk te behalen winst hadden opgegeven om zelf de kostbare en ook in andere opzichten bezwaarlijke tochten naar de verre kusten van Oost en West te ondernemen [1]). Ernstig was ook door 's Konings raadslieden herhaaldelijk gewezen op de mogelijke gevolgen van eene bemoeielijking, die de ondernemende zeelieden in hun wanhoop, in hunne zucht naar winst, naar de Indiën zelve zou kunnen drijven. Doch de verlokkende buit, bij eene inbeslagneming der hollandsche en zeeuwsche schepen te behalen, de hoop om den rebellen een onherstelbaren slag toe te brengen, de nog altijd te groote gedachte omtrent Spanje's macht, die de Nederlanders wel, naar zij meenden, gewapenderhand uit Indië zou kunnen weren, deed de spaansche regeering ten slotte de waarschuwing in den wind slaan.

De uitbreiding van de nederlandsche zeevaart had haar intusschen reeds kunnen voorspellen, wat er gebeuren zou. Niet tevreden met de vrachtvaart op de spaansche en portugeesche havens, hadden de Nederlanders hunnen handel voortdurend noord- en zuidwaarts uitgebreid. De antwerpsche koopman Balthasar de Moucheron, die bij Antwerpen's val naar Middelburg was uitgeweken, had van daar uit in verbinding met amsterdamsche kooplieden de reeds in 1577 be-

---

[1]) Zie de Inleiding op het werk Begin ende Voortgangh der O. I. C.; Velius, Chronyck van Hoorn, blz. 261.

gonnen vaart op de Witte Zee krachtig aangevat; zijne in 1584 opgerichte factorij te Archangel [1]) werd het vaste punt der Nederlanders in die streken. Zij zeilden voorts door de straat van Gibraltar naar Italië en brachten er het koorn van de Oostzee; te Venetië verschenen omstreeks 1590 de eerste nederlandsche koopvaarders. Ook in Alexandrië, Tripoli en Constantinopel vertoonden zij zich, al was het voorloopig nog slechts steelsgewijze, totdat in 1598 de turksche Sultan hun toeliet onder fransche vlag in zijne havens handel te drijven. De vriendschap tusschen de opgestane Nederlanders en Frankrijk onder Hendrik IV had de fransche bemiddeling hierbij doen inroepen tot ergernis der Engelschen, die deze gevreesde concurrenten zeer ongaarne in den Levant zagen optreden [2]). Zelfs naar de Kaapverdische eilanden en de kust van Guinea waren reeds vele nederlandsche koopvaarders gezeild; soms vijfentwintig tegelijk ankerden er aan deze kusten, dreven ruilhandel met de negers en verdrongen de portugeesche handelaars, terwijl zij zich langs de rivieren van Guinea diep landwaarts in waagden [3]). In deze omstandigheden kan het geen verwondering baren, dat de 2700 koopvaarders, die in 1588 bij de nadering der Armada in de hollandsche, zeeuwsche en friesche havens gevonden werden, spoedig met vele honderden toenamen, dat in deze dagen jaarlijks op de hollandsche werven duizend nieuwe schepen werden gebouwd en op het einde der eeuw het aantal der matrozen hier te lande, die van den handel op Spanje en Portugal alleen bestonden, op 25 à 30 000 werd begroot [4]).

De herhaalde inbeslagneming der schepen en gevangenzetting der bemanning, de moeielijkheden in Spanje en Portugal gedurende de laatste jaren in het algemeen den handel berokkend, deden ten slotte de kooplieden besluiten om te trachten zelf de begeerde waren uit Indië en Amerika te halen.

Jaren lang reeds hadden nederlandsche zeelieden op de portugeesche schepen den weg naar Indië leeren kennen; die naar Amerika was nog veel meer bekend, daar reeds vóór de verovering van Portugal door de Spanjaarden deze natie liever nederlandsche dan portugeesche

---

1) Scheltema, Rusland en de Nederlanden, I, blz. 37 vlg.
2) Van Meteren, fol. 371.
3) Van Reyd, blz. 350.
4) Lettres de Buzanval, p. 121; vgl. Fruin, Tien Jaren, blz. 203.

zeelieden op hare schepen had gebruikt uit vrees voor de concurrentie der Portugeezen in de vaart naar de Antillen [1]). De aanteekeningen en berichten vooral, die de ervaren zeeman Jan Huyghen van Linschoten omtrent den zeeweg en de handelsbetrekkingen der Portugeezen in het Oosten had gemaakt en die in 1595 als „Reys-Geschrift van de Navigatien der Portugaloysers in Orienten” werden gedrukt, waren hierbij van groot gewicht.

Toch zag men er nog wel tegen op om den langen en door den vijand met gewapende schepen druk bevaren weg om de Kaap de Goede Hoop te bereizen. De betrekkingen van Moucheron en anderen in de landen aan de Witte Zee deden de aandacht vestigen op de vaart om het Noorden van Europa en Azië heen, waar volgens den geograaf Mercator eene opene zee moest bestaan, eene meening, die door nadere berichten uit deze streken bevestigd scheen te worden. Die vaart moest aanmerkelijk korter zijn en wel kouder doch zeker met minder gevaar voor vijandelijke bemoeielijking gepaard dan die om het Zuiden.

De ondernemende Moucheron stelde dus namens eene door hem gevormde compagnie na overleg met prins Maurits, den admiraal-generaal, met Oldenbarnevelt, met den admiraal Warmond en eenige leden der Staten, voor wie hij in eene audientie zijne plannen had ontwikkeld, in December 1593 aan de Staten van Holland en Zeeland voor de zaak langs het Noorden te beproeven. Hij zou $^1/_4$ der onkosten dragen, mits hem ook $^1/_4$ in de opbrengst der in- en uitvoerrechten op de waren, die langs dien kant in de nederlandsche havens zouden komen, werd gewaarborgd [2]). Dit aanbod werd wel om verschillende redenen afgeslagen doch de Staten rustten nu zelf twee schepen uit, waarbij eenige amsterdamsche kooplieden er nog een voegden, gezamenlijk onder bevel van Linschoten. Te Amsterdam wist de geleerde predikant Petrus Plancius, een bekwaam sterrekundige en geograaf, sympathie voor de zaak te winnen.

In Juli 1594 zeilde de kleine vloot uit, vergezeld door een terschellingsch jacht, dat den daar thuis behoorenden ervaren stuurman Willem Barendsz zou begeleiden. Men vond in straat Waaigat werkelijk open water maar moest wegens gebrek aan voedsel in het

[1]) De Jonge, De opkomst van het nederl. gezag in Oost-Indië, I, blz. 35 vlg.

[2]) Van der Chijs, Gesch. der stichting der V. O. I. C. (Leiden, 1856), blz. 22 vlg.

najaar terugkeeren. Het open water had de hoop op welslagen verlevendigd. Een jaar later zeilde weder eene door de Staten-Generaal onder belangstellende medewerking van den Prins [1]) uitgeruste vloot van zeven schepen naar deze streken maar zag zich herhaaldelijk door stormen, ijsbergen en schotsen gedwongen naar de genoemde straat terug te keeren en gaf eindelijk de zaak op.

Beroemder dan deze eerste ondernemingen, waaromtrent tegenover de engelsche concurrenten en den vijand groote geheimhouding werd betracht, is die van Jacob van Heemskerck en Jan Cornelisz. de Rijp, door de amsterdamsche regeering op aandrang van Plancius in Mei 1596 uitgezonden om den prijs van *f* 25 000 te verdienen, welken de Staten na het mislukken der eerste op landskosten ondernomen tochten voor den ontdekker van den zeeweg hadden uitgeloofd. De Rijp was weldra gedwongen voor de ijsschotsen uit de zee benoorden Spitsbergen te wijken en naar de kust van Finland terug te keeren; Heemskerck, die oostwaarts opgezeild was, weder geleid door den moedigen Willem Barendsz, zag zijn schip eindelijk door het ijs ingesloten en moest op Nova-Zembla overwinteren, van waar hij op het einde van 1597 na vreeselijke ontberingen geleden te hebben met een deel der zijnen in het vaderland terugkwam. De kloeke Barendsz was op de reis bezweken en de lijdensgeschiedenis der ongelukkige zeelieden, treffend als zij was, schrikte van verdere ondernemingen in het Noorden af: de zeeweg, al bestond hij, bleek voor geregeld handelsverkeer onbruikbaar, ten minste met de hulpmiddelen, waarover men toen te beschikken had. Men gaf de hoop nog wel niet op maar ondernam toch voorloopig geen verdere pogingen van dezen aard.

Het eenige, wat men, behalve den roem, met deze tochten gewonnen had, was de nadere ontdekking van Nova-Zembla en Spitsbergen, waar nederlandsche namen van kapen, straten en eilanden ook thans nog getuigen van de onverschrokkenheid der moedige zeelieden, die door hunne nauwkeurige en uitvoerige aanteekeningen de eerste wetenschappelijke berichten omtrent het Noorden, zijne temperatuur, zijne zeestroomingen, zijne natuurverschijnselen bekend maakten. De naam van den terschellinger zeevaarder schittert nog thans als die van een der eerste poolreizigers, die voor een grootsch doel hun leven hebben veil gehad, en eeuwen later nog bezielde de herinnering aan den

---

[1]) Ibid., blz. 47 vlg.

kloeken Barendsz den nakomeling tot nieuwe tochten naar het barre Noorden, in de dagen toen de moderne scheepvaartkunst eindelijk voor het eerst zijn ideaal verwezenlijkte en om Noord-Azië heen den zeeweg naar de Stille Zuidzee aflegden.

Tegelijk met Barendsz' laatsten tocht waren anderen den gevreesden weg om de Kaap ingeslagen. Voorgelicht door Cornelis Houtman van Gouda, die met groote gevaren in Portugal inlichtingen omtrent den portugeeschen handel in Indië had weten te verkrijgen, en door Linschoten's berichten omtrent den te volgen zeeweg, vatten in den loop van 1594 eenige ondernemende amsterdamsche kooplieden den moed om eene kleine vloot uit te rusten, die langs dezen weg Indië zou trachten te bereiken. Eene „compagnie van verde" kwam onder mannen als Hendrik Hudde, Reinier Pauw, Pieter Hasselaer en nog zeven andere vermogende kooplieden van Amsterdam tot stand [1]). Deze compagnie rustte voor eigen geld en dat van enkele andere „participanten" onder goedkeuring en medewerking der Staten in 1595 vier schepen met 250 man uit, die den 2den April onder leiding van Houtman en met eene instructie van prins Maurits den gevaarvollen tocht ondernamen. Zonder ongeval bereikten zij Madagascar, in welks omtrek stormen en ziekte hen vijf maanden lang deden vertoeven, waarna zij, ten einde de sterke portugeesche nederzettingen in Voor-Indië te ontwijken, rechtstreeks op Java aanhielden. Den 22sten Juni 1596 ankerden zij voor Bantam. Het wantrouwen der eerst goed gezinde maar weldra door portugeesche handelaars opgezette inboorlingen belemmerde hunnen aanvankelijk welgeslaagden handel en gaf aanleiding tot vijandelijkheden, waarbij Houtman, de „capitan mayor", zooals men hem noemde, gevangen raakte en niet dan tegen zwaar losgeld weder bevrijd kon worden. Hij wilde thans naar de Molukken zeilen en kwam langs Java's noordkust tot bij Lombok, maar een zijner schepen was onzeewaardig geworden en zijne door ziekte en ongevallen geteisterde manschap tot 90 man versmolten, waarom hij op aandrang der zijnen bezuiden Java om terugkeerde. Eerst in Juli 1597 vielen de stoute zeelieden in het vaderland binnen, in kleinen getale maar met eene lading indische producten, die, hoewel

---

[1]) Zie de bovengenoemde Inleiding. Vgl. v. d. Chijs, blz. 33 vlg. en over deze eerste compagnieën en zeetochten vooral de Jonge, De Opkomst van het nederl. gezag in Oost-Indië, deel I.

lang niet voldoende om de kosten der onderneming te dekken, toch duidelijk aanwees, dat er in Indië grove winst te behalen viel.

Nauwelijks was dan ook de eerste vloot thuis, of naast de „oude” vormde zich te Amsterdam nog eene „nieuwe” compagnie, weldra door eene te Rotterdam onder leiding van Moucheron en door nog eene andere aldaar gevolgd. Ook in Zeeland ontstonden twee compagnieën en als om strijd rustte men met hulp der Staten schepen uit voor de winstbelovende vaart, zoodat in 1598 reeds 22 vaartuigen naar Oost-Indië zeilden. Van eene vloot van negen schepen onder Jacob van Neck en Wybrand van Waerwyck, door de beide amsterdamsche compagnieën vereenigd uitgerust, keerden in Juli 1599 na eene ongeloofelijk korte reis van vijftien maanden vier rijkbeladen vaartuigen terug. Inderdaad, de rijkdommen van Indië begonnen naar Holland te vloeien [1]).

En tegelijk begon men in Guinea op te treden en naar Amerika met steeds toenemenden ijver den steven te richten. De Moucheron zond onder goedkeuring van den Prins eene expeditie naar Guinea, die het Prinseneiland veroverde en met een garnizoen voorzag; de onderneming moest evenwel wegens hitte en gebrek aan leeftocht spoedig worden opgegeven. Grooter schepen werden gebouwd, sterker vloten uitgezonden. Tachtig groote schepen voeren in dat jaar naar Oost en West [2]). Twee daarvan zeilden in 1598 onder den ondernemenden Olivier van Noort door straat Magelhaens en deden zoo de eerste reis om de wereld, wederom met goedkeuring en onder krachtige medewerking van den Prins. Ruw was het scheepsvolk, dat deze vaarten ondernam, ruwer dikwijls nog waren de kapiteins, die het aanvoerden. Zeeroof en ongebondenheid, moedwil en brooddronkenheid, muiterij en doodslag zelfs waren op de uitgezonden vloten aan de orde van den dag, maar de ruwe gasten baanden den weg voor een lateren geregelden handel, die welhaast zich uit deze beginselen zou ontwikkelen [3]).

Nog vóór de eeuw ten einde was, betreurde men het verlies van den handel op Spanje en Portugal reeds niet meer. Er was een goede uitweg gevonden, die veel grooter voordeelen beloofde dan de oude

---

[1]) Buzanval, l. l., p. 250.

[2]) Van Meteren, fol. 371.

[3]) Van der Chijs, blz. 75.

vrachthandel ooit had kunnen opbrengen en de Staten-Generaal moedigden de deelneming aan deze eerste tochten door vrijstelling van lasten aan, hopende later groote inkomsten te zullen trekken van den indischen handel, die thans reeds sommigen kooplieden binnen twee jaren een kapitaal deed winnen. De vaart op Spanje en Portugal had intusschen geheel opgehouden, toen koning Philips III, de tijdelijke maatregelen zijns vaders tot eene vaste politiek verheffend, bij dekreet van het najaar 1598 kortaf allen handel met de Nederlanders verbood, hunne in de havens aanwezige schepen verbeurd verklaarde en de bemanningen gevangen zette.

Met groote strengheid werden des Konings bevelen uitgevoerd. Nederlanders, die dertig jaren in Spanje hadden gewoond, werden gevangen genomen en gepijnigd ten einde hen te dwingen nederlandsche goederen in havens en pakhuizen aan te wijzen. Alleen de korenschepen werden vrijgelaten en onder het voorwendsel, dat zij Oosterlingen waren, kwamen vele hollandsche zeelieden spoedig los, zoodat van de aanvankelijk aangehouden 500 schepen omstreeks de helft weder terugkeerde [1]). Met name in de portugeesche havens en door portugeesche ambtenaren werd veel door de vingers gezien. In Februari 1599 volgde echter een plakkaat, waarbij ook in de landen der Aartshertogen alle handel met de staatsche Nederlanders werd verboden, een maatregel, die in de zuidelijke Nederlanden onmiddellijk groot ongerief veroorzaakte tengevolge van gebrek aan koren, zout, haring, kaas, boter en andere artikelen, die er alleen door de schepen uit het Noorden werden aangebracht. De spaansche en zuidnederlandsche regeeringen waren besloten om deze krachtige verbodsbepalingen zoo lang mogelijk te handhaven ten einde daardoor den handel der Staatschen onherstelbare verliezen toe te brengen. Hoe weinig echter dit doel bereikt werd, blijkt uit het feit, dat Amsterdam in dit jaar, in weerwil van de sluiting der spaansche havens, op 640 meestal groote schepen kon wijzen, die de waren uit de Oostzeelanden naar die stad voerden [2]).

Eindelijk vatte de vijand het voornemen op den oorlog krachtiger te voeren dan in de laatste jaren het geval was geweest. Onder den bekenden veldoverste don Francesco de Mendoza, admirant van Arra-

---

[1]) Van Reyd, blz. 359.

[2]) Van Meteren, fol. 399.

gon, werd in de Nederlanden een groot leger verzameld, waarmede men de Staatschen dacht aan te grijpen van hunne zwakste zijde, van de oostelijke grenzen. Eene krachtige financieele ondersteuning uit Spanje maakte het mogelijk 25 000 man bijeen te brengen, waarover onder Mendoza de bekwame graaf Frederik van den Bergh en don Luis de Velasco het bevel zouden voeren. Ten einde de zuidelijke gewesten gunstig te stemmen en hen van den last van den krijg zooveel mogelijk te bevrijden moest Mendoza, wanneer het hem niet gelukken mocht aanstonds in Gelderland of Overijsel door te dringen, zijne troepen eenvoudig in de naburige rijkslanden, met name in Kleef en Munster, legeren en daar op kosten der bevolking de winterkwartieren betrekken om in het volgende jaar den aanval te hernieuwen. Voor tegenstand van de zijde des duitschen Rijks was men bij den treurigen toestand, waarin het Rijk onder keizer Rudolf nog altijd verkeerde, niet ernstig beducht.

Het was bedenkelijk, dat de Spanjaarden den zwakken oostelijken kant tot punt van aanval kozen. De zware onkosten van den aanvallenden krijg der voorgaande jaren, zwaar niet het minst door de wijze, waarop prins Maurits dien krijg voerde, met graven en schansenbouw, het landvolk sparend en den soldaat door goede geregelde betaling en krachtige voeding in de goede stemming houdend, had van de krachten der Staten zooveel gevorderd, dat de schatkist uitgeput scheen. Juist in die oostelijke gewesten was de bevolking voor verreweg het grootste deel roomsch-katholiek en tegenover het heerschende Calvinisme slecht gezind. In Utrecht bleek bij een onderzoek, in 1593 ingesteld [1]), dat er nog veel aan de calvinistische gezindheid van de plattelandsbevolking ontbrak, ja dat het Catholicisme er nog zeer krachtig voortleefde.

Maar ook elders aan de grenzen was ten gevolge van den langdurigen krijg de ellende groot en de neiging tot vredesonderhandelingen levendig. Binnen de stad Groningen vooral heerschte ernstige ontevredenheid over de wijze, waarop de Staten-Generaal de eeuwigdurende verschillen tusschen Stad en Lande door den stadhouder Willem Lodewijk en de naast hem aangewezen commissarissen hadden willen beslissen; men klaagde over achteruitzetting der stad en herinnerde zich, hoe de brusselsche regeering steeds eene omgekeerde politiek

---

[1]) Bijdr. Hist. Gen. 1884, blz. 186 vlg.

had gevolgd. Bij de verovering der stad was namelijk graaf Willem Lodewijk met den ouden Leoninus, Johan Witten en Sebastiaan van Loosen, leden van den Raad van State, aangewezen om de oude verschillen bij te leggen. Na vrij wat moeielijkheden hadden zij in Februari 1595 eene uitspraak gegeven, waarbij de provincie Stad en Lande werd georganiseerd. Deze uitspraak evenwel was beiden partijen weinig naar den zin. De Ommelanden wilden niet met de stad „tot één corpus" [1]) vereenigd worden; zij beklaagden zich, dat zij, de getrouwe aanhangers der Staten, tegenover de stem der machtige stad slechts ééne stem als tegenwicht in de schaal zouden kunnen werpen; zij achtten zich „der stadt onderwerpigh ghemaeckt". De stad van hare zijde beklaagde zich over het verlies harer oude privilegiën in de Ommelanden. Graaf Willem, de stadhouder, trachtte zooveel mogelijk te bemiddelen maar werd van beide kanten met ondank beloond.

En er kwam weldra nog meer reden tot ontevredenheid. Bij het Tractaat van Reductie was bepaald, dat de verschillen over stapel, brouwerij en justitie door de Staten-Generaal zouden uitgemaakt worden. Negen door dit lichaam aangewezen juristen uit alle provinciën [2]) deden in 1597 eene uitspraak, waarbij de benoeming van vier der acht leden in de Hoofdmannenkamer aan de stad werd toegestaan, alleen Groninger bier in de Ommelanden werd toegelaten en de stapel voor alle uit te voeren waren — voornamelijk vee en granen — binnen Groningen werd gehandhaafd, terwijl uitheemsche waren — lakens, hout, ijzer, steen, kalk, zout enz. — geheel vrijgesteld werden. Maar de uitvoering dezer bepalingen had weder heel wat voeten in de aarde: de Ommelanden waren ditmaal tot gehoorzaamheid geneigd, terwijl de stad daarentegen zich heftig verzette, zelfs met openlijk verzet dreigend; de spaanschgezinden begonnen er het hoofd op te steken: sommigen hunner kwamen weder in de regeering en trachtten zooveel mogelijk den ouden toestand in de stad te herstellen.

Van betaling der over het nieuw ingerichte gewest omgeslagen contributie was in deze omstandigheden geen sprake. Friesland voldeed in dit opzicht ook slechts zeer gebrekkig aan zijne verplichtingen

---

[1]) Van Reyd, blz. 257.

[2]) Ibid., blz. 303.

ten gevolge van de twisten tusschen de verschillende kwartieren onderling, de oude kwaal van dit altijd lastig te regeeren gewest, welks bevolking zich voortdurend tegenover die van andere gewesten verongelijkt achtte en vooral tegenover het machtige Holland eene volkomen onafhankelijkheid wilde bewaren. De factie van Roorda was wel overwonnen maar nog lang niet verdwenen en maakte het den Stadhouder voortdurend lastig zoowel op de landdagen als in de kwartieren zelve. Op het drentsche, overijselsche en geldersche platteland vond men nog altijd talrijke spaanschgezinden; zelfs in de steden aldaar was men verre van algemeen met de Statenregeering ingenomen, terwijl de adel ernstig over het verlies van zijn invloed klaagde. Bovendien waren de vestingen in het Oosten zwak en eenigszins verwaarloosd, daar men van de neutrale duitsche zijde geen krijg vreesde, nu Maurits er de laatste sterkten aan Spanje had ontweldigd en de kracht van den vijand gebroken scheen.

Doch zou het duitsche Rijk de schending van zijn grondgebied door den Spanjaard inderdaad zonder verzet dulden?

De politieke omstandigheden in de aangrenzende duitsche landen gaven in dit opzicht weinig hoop [1]). Eene sterke spaanschgezinde partij had zich daar gevormd, waarvan keurvorst Ernst van Keulen, de oude vijand der Staten, de ziel kon heeten. Hij zou den Spanjaarden, wier tusschenkomst tegenover de dreigende protestantsche overheersching in het Westen des Rijks hij steeds gewenscht had, zeker geene belemmering in den weg leggen. In de hertogdommen Kleef, Gulik, Berg en Mark regeerde een half krankzinnige vorst, hertog Johan Wilhelm, voor wien eigenlijk zijne spaanschgezinde katholieke raden het bewind voerden, nadat zij zijne gemalin op zijde hadden gezet; zij wenschten niets liever dan met spaansche hulp de in meerderheid protestantsche stenden der hertogdommen om te zetten en den invloed der protestantsche erfgenamen van hunnen Hertog, den Keurvorst van Brandenburg en den Markgraaf van Neuburg, te vernietigen. Tegen de rijksstad Aken, waar jaren lang de Protestanten waren begunstigd, werd op aandrang der brusselsche regeering en van keurvorst Ernst de reeds vijf jaren te voren dreigende rijksban door den zwakken keizer Rudolf eindelijk uitgesproken. De Hertog van Kleef en aartshertog Albrecht werden met de uitvoering

---

[1]) Vgl. Ritter, Deutsche Geschichte, II, S. 126 ff.

van dien ban belast en noodzaakten de fiere keizersstad in Augustus 1598 haar verzet op te geven en de alleenheerschappij der katholieke Kerk weder in te voeren, waardoor ook hier het Protestantisme voorgoed werd onderdrukt [1]). Zelfs in het protestantsche Oostfriesland, waar de zwakke graaf Edzard II voortdurend met zijne hoofdstad Emden overhoop lag, scheen de spaansche invloed zich te zullen vestigen met hulp van den Graaf zelven, die herhaaldelijk reeds om eene spaansche vloot in de Eems en een spaansch leger had verzocht ten einde zijne tot de Staatschen neigende stad te bedwingen. Door bemiddeling van de Staten-Generaal, die uit vrees voor deze plannen tijdelijk reeds een regiment friesche soldaten in Emden gelegerd hadden, was in Juli 1595 te Delfzijl wel een verdrag tusschen den Graaf en de stad gesloten, doch Edzard weigerde dit verdrag te erkennen, bewerende, dat het hem afgedwongen was. Ook eene nadere uitspraak van den Keizer, die de stad in hare rechten bevestigde, werd door den Graaf niet geacht. Men verdacht hem niet alleen van te streven naar eene onbeperkte heerschappij over zijne landen met vernietiging van alle aanspraken der stenden maar zelfs van heimelijke neiging tot het Catholicisme, daar zijne vrouw de zuster was van den Koning van Zweden, den katholieken Sigismund Wasa, die met het zweedsche volk, dat hij wilde bekeeren, in twist geraakte en weldra zijne kroon verloor. Emden, dat in de nederlandsche oorlogen vooral door de ballingen, die er zich gevestigd hadden, eene aanzienlijke stad was geworden, telde toen 6000 inwoners, die zich vooral met den handel bezighielden en eene vloot van 600 groote en kleine schepen tot hunne beschikking hadden. De stad wilde zich niet aan de willekeur van den Graaf onderwerpen en bleef voortdurend op de Staten-Generaal rekenen, die den burgers herhaaldelijk geld leenden om soldaten in dienst te nemen tegenover die des Graven, die hen bedreigden [2]). Toch bestond ook hier eene spaanschgezinde factie, voornamelijk bestaande uit op Spanje handelende kooplieden, die in de uitsluiting der Staatschen uit de spaansche havens voordeel voor zichzelf zagen en daarom de partij van Spanje wenschten te kiezen [3]).

Ook verder in het Rijk was op geen krachtig verzet tegen de

---

1) Ibid., S. 154.
2) Van Reyd, blz. 376.
3) Van Meteren, fol. 399.

spaansche aanmatigingen te rekenen. De krachtelooze politiek der protestantsche stenden tegenover de wassende macht der Katholieken, de schandelijke verwaarloozing van alle rijksbelangen door keizer Rudolf, de verschillen tusschen Lutheranen en Calvinisten, het gebrek aan samenwerking, aan moed onder de leidende protestantsche vorsten — dat alles bracht een Jan van Nassau, die steeds op aaneensluiting aandrong, een Christiaan van Anhalt, die sedert 1595 in de Paltz de leiding der politiek in handen had [1]), en andere dieper inzicht toonende vorsten tot wanhoop aan de toekomst des Rijks en kon den Staatschen weinig goeds van de duitsche zijde beloven.

Bovendien was noch de steeds dubbelzinnige houding van Elizabeth, bij wier onderhandelingen met Spanje men vreesde, dat zij den vijand de nog altijd in haar bezit zijnde pandsteden in ruil voor een voordeeligen vrede zou aanbieden, noch de weinige neiging van Hendrik IV van Frankrijk om de Staten krachtig met subsidiën te helpen in staat om de laatsten te bemoedigen. Engeland vroeg zelfs een deel zijner beste troepen terug om ze in Ierland te gebruiken en Frankrijk maakte telkens bezwaren om de toegezegde jaarlijksche subsidie te betalen, tot ergernis zoowel van onzen eigen agent te Parijs, François Aerssen, als van den franschen gezant in Den Haag, Buzanval, die niet naliet voortdurend te wijzen op het groote belang, dat Frankrijk had bij het voortbestaan van de onafhankelijkheid dezer gewesten.

Inderdaad, wel mocht Buzanval zijnen Koning schrijven: „je croy, Sire, que cette année sera la crise de (cet) Etat" [2]); want thans moest de nieuwe staat toonen tegen al deze moeielijkheden bestand te zijn. Hij heeft het getoond onder de meesterlijke leiding van Maurits en Oldenbarnevelt, door de offervaardigheid en de energie der hollandsche staatslieden gesteund.

De scherpe afwijzing in Maart van de aanbiedingen, uit het Zuiden gedaan, getuigde, dat men in het Noorden bereid was den strijd voort te zetten.

Mendoza was toen reeds te velde. In September 1598 rukte hij uit Brabant over de Maas en liet alle schepen op den Rijn in beslag nemen, waarna hij het stadje Orsoy bemachtigde. De vraag was, of

---

[1]) Ritter, l. l., S. 145.

[2]) Buzanval, l. l., p. 107.

hij zich thans volgens den raad van den in het Oosten van de Nederlanden zoo welbekenden graaf Frederik van den Bergh naar Emden zou wenden om van daar op Groningen aan te trekken, dan wel of hij volgens Velasco's raad door de Betuwe onmiddellijk op Holland zou aanvallen of in Gelderland zou dringen. Mendoza, een dapper man maar geen veldheer van den eersten rang, liet geruimen tijd voorbijgaan zonder eene beslissing te nemen, waardoor Maurits gelegenheid kreeg om maatregelen van tegenweer te treffen, de geldersche vestingen van garnizoenen te voorzien en inderhaast zoo goed mogelijk te versterken. De troepen, die Maurits na aftrek van de garnizoenen had kunnen bijeenbrengen, ruim 7500 man, verzamelde hij bij Arnhem; hij verschanste zich bij Zevenaar aan het punt, waar de Rijn zich in tweeën scheidde; ten einde onmiddellijk overal hulp te kunnen bieden wierp hij over de beide rivierarmen twee sterke schipbruggen.

Mendoza sloeg eindelijk het beleg voor Rijnberk, dat dapper werd verdedigd maar na den dood van den bevelhebber en een groot deel der bezetting door het springen van een kruidhuis half October den vijand in handen viel. De spaansche benden hielden in het ongelukkige kleefsche land op gruwelijke wijze huis en bedreven er de schandelijkste wreedheden, overal de protestantsche boeren en stedelingen mishandelend en tot zware opbrengsten dwingend. Het hoofd der protestantsche stenden in het hertogdom Berg, graaf Ulrich van Daun, die zich met een klein getal „haneveeren" op zijn slot Bruch aan de Roer trachtte te verdedigen, werd tot overgave gedwongen en verraderlijk vermoord. Wezel, Rees, Emmerik, Xanten werden achtereenvolgens door de Spanjaarden bezet. De talrijke protestantsche bevolking der eerste stad, sedert het midden der eeuw in het bezit van godsdienstvrijheid, zag zich genoodzaakt hare predikanten op te offeren en hare kerken weder voor den katholieken eeredienst in te ruimen. Van de Maas af tot ver in het Munstersche plunderden de tuchtelooze spaansche benden het gansche land onbarmhartig uit; kloosters en kasteelen werden verwoest, zelfs in het Munstersche, niettegenstaande de protesten van Ernst van Keulen, onder wien ook het munstersche bisdom stond en die zich nog wel door eene sauvegarde had willen vrijwaren voor den last, dien hij begreep van zijne zoogenaamde bondgenooten anders te zullen lijden [1]. De troepen van Mendoza

[1] Ritter, Deutsche Geschichte, II, S. 137 ff.

leefden zoo maanden lang op kosten van den kleefschen en munsterschen burger en boer; zij sloegen hunne winterkwartieren op in de duitsche steden en dorpen en lieten regelmatig brandschatting opbrengen en proviand leveren.

Dit begon toch te erg te worden voor het Rijk. De westfaalsche kreits kwam in beweging en hield samenkomsten, waar vrees en verbittering om den voorrang streden. In het vroege voorjaar van 1599 hielden ook de beide naastbijgelegen kreitsen vergaderingen maar zelfs met hun drieën achtten zij zich niet tegen den ingedrongen vijand bestand. Vervolgens kwamen de afgevaardigden van vijf kreitsen te Coblenz bijeen, maar het was toen reeds lente geworden en de spaansche troepen verlieten de wederrechtelijk opgezochte winterkwartieren. Zij beloofden, nu hun doel bereikt was, den veldtocht verder in de Nederlanden te zullen voortzetten en den rijksgrond niet meer te betreden.

Toen was men te Coblenz juist besloten een leger op de been te brengen, hoewel de katholieke minderheid verklaarde zich aan dit besluit niet gebonden te achten. Eindelijk kwam er in den zomer eene krijgsmacht van omstreeks 15 000 man bijeen, dank zij de iets krachtiger houding en meerdere samenwerking van den Markgraaf van Ansbach, den Landgraaf van Hessen en den Hertog van Brunswijk, die het evenwel over de leiding langen tijd niet eens konden worden, totdat ten slotte niet de krachtige Christiaan van Anhalt maar de onbekwame graaf Simon van der Lippe daarmede belast werd. Toen die krijgsmacht, slecht uitgerust en slecht betaald, te velde kwam, was het spaansche leger reeds lang niet meer op rijksbodem: het had den inval in Gelderland gewaagd. Wel terecht had prins Maurits de Staten gewaarschuwd, dat zij van duitsche zijde op geen ernstigen steun hadden te rekenen; graaf Jan van Nassau had in denzelfden geest geschreven, moedeloos te midden van de kleingeestige twisten en langzame onderhandelingen.

Met eigen krachten moesten de Staten den vijand afweren; dat hadden zij in den winter van 1598 op 1599 duidelijk ingezien. De „staat van oorlog", het budget voor het volgende jaar, toonde werkelijk, dat men zich het gevaar bewust was. Een oogenblik hadden de Staten met het oog op de groote onkosten van den offensieven krijg nog gemeend, dat het voldoende zou zijn zich voor de defensie in te richten; de raad van koning Hendrik IV en de aandrang van

hunne eigene veldheeren bewoog hen dit denkbeeld op te geven. Voor 1599 werd $2^1/_2$ millioen beschikbaar gesteld [1]), van Frankrijk werd vergunning gevraagd en verkregen om twee regimenten voetvolk en eenige cavalerie te lichten; de cavalerie zou in naam staan onder den zestienjarigen graaf Frederik Hendrik, die daartoe uit Frankrijk, waarheen hij een jaar te voren was vertrokken om er eenigen tijd aan het hof van koning Hendrik te leven, werd terugontboden; ook in Schotland werden nieuwe troepen gelicht, zoodat het leger tot ongeveer 16 000 man vermeerderd kon worden. Het noodige geld werd gevonden door nieuwe lasten op den handel en door een omslag, die in Holland van alle bezittingen werd gevorderd, eene zeer hatelijke belasting, die men alleen in deze omstandigheden waagde in te voeren. In het vroege voorjaar was alles gereed en kon de Prins zich naar het bedreigde Gelderland begeven.

Tegelijk begon men met den grootsten ijver aan het uitrusten eener vloot, die ongeveer 70 schepen zou tellen en bemand zou worden met de talrijke matrozen, lastige ruwe gasten, die door het ophouden der handelsbetrekkingen met Spanje tijdelijk zonder werk waren, brandden van begeerte om, gelijk in de eerste jaren van den opstand, de kaapvaart aan te grijpen als middel om te leven en in de havens heel wat last begonnen te veroorzaken. Juichend nam het zeevolk dienst op deze vloot, die bestemd was om op de portugeesche en spaansche kust naar het voorbeeld van Drake en Essex de eene of andere haven, bijvoorbeeld Coruña of Vigo, aan te vallen en van daar uit allen handel, ook dien der neutrale mogendheden, op Spanje en Portugal te beletten. Aan het hoofd der vloot, waarop 8000 matrozen en 3000 soldaten werden aangenomen, werd de bekwame en bij het volk in hoog aanzien staande Pieter van der Does als admiraal geplaatst.

De gansche uitrusting zoowel als het plan zelf toonde, hoezeer de jonge staat zich zijne macht bewust was. Hij waagde het den handel der Engelschen, Franschen en Oosterlingen de wet voor te schrijven en de ergernis der neutrale mogendheden over dit stoutmoedig optreden te trotseeren [2]). Bij Frankrijk drongen de Staten, tegenover de

---

[1]) Buzanval, Lettres, p. 30. Vgl. de klachten van Oldenbarnevelt in de Lettres et Négociations de Buzanval (uitg. Hist. Gen. Cod. Dipl. Neerl., 2de serie I), p. 177.

[2]) Buzanval, Lettres, p. 359 suiv.

plannen om het herkregen Calais tot eene groote vrijhaven te maken voor den handel in die streken, erop aan, dat ook daar alle handel met de Zuidelijke Nederlanden zou belet worden [1]), opdat een algemeene stilstand van het verkeer de landen van den Koning allen te zamen aan het gebrek zou prijsgeven. Wat Spanje nooit van de neutralen tegenover de Staatschen had kunnen verkrijgen, zou nu met groot vertoon van macht door deze zelven tegenover Spanje worden geëischt.

In Maart was de Prins te velde en behaalde reeds dadelijk bij Emmerik eenige kleine voordeelen op den Admirant, wien hij 's Heerenberg ontrukte. De Spanjaarden trokken verder in de volgende maand naar Schenckenschans en hunne voorhoede onder den doortastenden veldoverste La Barlotte vertoonde zich in Mei plotseling in den Bommelerwaard, blijkbaar met het doel om volgens Velasco's plan over Bommel in Holland binnen te dringen. Doch Maurits verijdelde het voornemen, versterkte in allerijl de bedreigde vesting en legerde zich langs de Waal om den vijand te beletten de rivier over te steken, liefst een veldslag in deze moerassige en door tallooze slooten doorsneden streek willende vermijden. Mendoza belegerde eenigen tijd het nu goed voorziene Bommel en bedreigde ook Tiel maar bepaalde zich spoedig tot het opwerpen van het fort Sint Andries, waar hij een vast punt hoopte te verkrijgen om van daar uit ieder oogenblik den inval te kunnen hernieuwen. Maurits' maatregelen waren zoo goed genomen en zijne dappere neven Ernst Casimir en Lodewijk Gunther van Nassau wisten den vijand in de Betuwe zoo goed tegen te houden, dat deze zijn plan op Bommel opgaf en over de Maas terugtrok. De muiterij onder zijne in de hoop op buit teleurgestelde troepen belette Mendoza verder iets uit te richten. Hij verdeelde zijn leger in de naburige brabantsche vestingen en het gevaar van deze zijde was alzoo geweken. Tegen den winter verspreidde ook Maurits zijn leger doch behield nog genoeg troepen bij zich om in Maart 1600 plotseling Crèvecoeur te bemachtigen en daarna Sint Andries te omsingelen, welks muitende bezetting het pasgebouwde fort voor eene aanzienlijke som aan de Staten overleverde. Een schitterende afloop der in het vorige jaar dreigende gevaren! De bemachtiging van Sint Andries had „den hollandschen tuyn beslooten"; de Spanjaarden zelf hadden

---

[1]) Cod. Dipl. Neerl. l. l., p. 180, 185 suiv.

„die laeste poort" [1]) daaraan gebouwd in den Bommelerwaard, waar het steeds een gevaarlijk punt was geweest.

Niet zoo goed liep het met de groote vloot af. Zij vond Coruña goed versterkt en gereed om haar terug te slaan, de kust overal welbewaakt en zeilde toen naar de Canarische eilanden, waar Van der Does de rijke spaansche vloot uit Amerika hoopte te treffen; zij was hem evenwel reeds voor geweest en de eenige buit, dien hij behaalde, was die in de veroverde stad Allegona, waaruit de inwoners echter grootendeels met hunne have weggevlucht waren. Bij het eiland Sint-Thomas deed eene hevige buikziekte honderden der vlotelingen omkomen. Een groot deel zijner schepen zond Van der Does van hier naar het vaderland terug; met de overigen stak hij naar Brazilië over. Maar ook hier behaalde hij weinig voordeel: eene nieuwe ziekte sleepte nogmaals vele schepelingen weg, ook den admiraal zelf, wiens door de stormen en den langen zeetocht zwaar geteisterde vaartuigen met het voorjaar van 1600 in treurigen staat de vaderlandsche havens bereikten.

Groot was de teleurstelling over het lot der vloot, waarvan de Staten gehoopt hadden, dat zij een aanzienlijk deel der te land en ter zee gemaakte oorlogskosten aan buit zou terugbrengen. Die kosten waren buitengewoon zwaar geweest in dit jaar en zij hadden bijna uitsluitend op Holland gedrukt. Zeeland toch kon niets bijdragen wegens den stilstand van den handel op de zuidelijke gewesten; deze provincie kwam maandelijks *f* 40 000 te kort en scheen zelfs over te hellen tot onderhandeling met de Aartshertogen [2]). Op de stemming van dit gewest was van grooten invloed geweest, dat de genueesche edelman Frederik Spinola zich in Sluis genesteld had met eenige op zijne eigen kosten uitgeruste galeien, die den zeeuwschen handel ten zeerste belemmerden en nog meer nadeel berokkenden dan de rooverijen der Duinkerkers. Friesland klaagde ook steen en been over de onkosten van den offensieven krijg en de wijze, waarop de staatsche financiën werden beheerd, terwijl het zijne afgunst op Holland's bloei en rijkdom voortdurend deed blijken en zelf feitelijk zeer weinig opbracht. Groningen had nog weinig of niets in de gemeenschappelijke lasten bijgedragen. Utrecht, Gelderland en Overijsel waren

---

[1]) Van Reyd, blz. 414.

[2]) Ibid., blz. 397, 404, 410.

ten deele zelf door den vijand bedreigd, ten deele buiten staat om meer op te brengen. Zoo stond Holland eigenlijk alleen voor de financieele bezwaren. Het klaagde thans ook over de vermindering van zijne welvaart door de belemmering van den handel op de spaansche havens, over de onmogelijkheid om zijnen ingezetenen nog meer lasten op te leggen; het wees er op, dat het in 1599 meer dan 5 millioen aan de zaken des lands ten offer had gebracht, terwijl zijn schuldenlast op ettelijke millioenen kon gesteld worden en nog altijd toenam.

Voor den goeden gang der zaken was het noodzakelijk, dat aan den onverantwoordelijken toestand in Stad en Lande en Friesland een einde kwam.

Ernstig was het vooral in Groningen gesteld. De houding van sommige regenten was hier zoo weerspannig, dat de Staten-Generaal in overleg traden met graaf Willem Lodewijk om krachtige maatregelen te nemen hetzij door ontmanteling der stad, hetzij door den aanleg eener citadel, hetzij door een sterk garnizoen en door ontwapening der burgerij, die zich tegen dwangmaatregelen scheen te willen verzetten. Het verzet ging hier minder uit van de spaanschgezinde elementen dan wel van sommigen onder de burgerij, die, hoewel onverdacht calvinist en staatsgezind, zich beklaagden over de gunstbewijzen der Staten-Generaal aan de Ommelanden. Van onderhandelingen met den Spanjaard was dan ook bij de leiders der ontevredenen geen sprake, alleen van weigering om de bevelen der centrale regeering op te volgen. De Staten-Generaal meenden, in weerwil van den aandrang van Willem Lodewijk om met het oog op de nog altijd talrijke spaanschgezinden voorzichtig te zijn, krachtig door te moeten tasten. In het voorjaar van 1600 namen zij het besluit eene deputatie naar Groningen te zenden, er de regeering te veranderen en dadelijk tot de ontwapening der burgerij over te gaan, waarbij een garnizoen, dat men in de stad zou leggen, goede diensten kon bewijzen. Een legertje van 14 vendels voetvolk en ruiterij onder den overste Olivier van den Tympel begaf zich om dit alles tot stand te brengen naar Groningen, waarheen reeds 11 vendels hun waren voorgegaan. Willem Lodewijk, die op verlangen der Staten-Generaal ten slotte de leiding der zaak in handen genomen had, liet deze troepen tegen den zin der stadsregeering binnen de poorten. Eerst werden door de met den Stadhouder gekomen gezanten der Staten-Generaal nu zoowel in de stad als in

de Ommelanden de achterstallige contributiën der laatste vijf jaren, *f* 625 000, nogmaals nadrukkelijk opgeëischt; daarna werden de beide twistende staatsleden aangemaand om den onderlingen vrede te herstellen. Beide partijen stribbelden tegen. De Ommelanden gaven wel spoedig toe doch de stad toonde zich ongezind, wat betreft hare verhouding tot de Ommelanden, aan den eisch der Staten-Generaal te voldoen. De gedeputeerden ging daarom, hoewel weder tegen den zin van Willem Lodewijk, werkelijk over tot ontwapening der burgerij, terwijl de leiders van den tegenstand naar 's Gravenhage werden opgezonden. Nadat zoo alle verzet gebroken was, begon het garnizoen wegens de nog altijd dreigende houding der burgerij een kasteel te bouwen, dat niettegenstaande de protesten van de stad, die tegen zulk een dwangmiddel steeds groot bezwaar had gehad, binnen twee jaar voltooid werd. De krachtige wijze van handelen der Staten-Generaal, hierin weder door Oldenbarnevelt geleid, wist zoo de wederspannigheid der Groningers te doen ophouden en over het algemeen werd de landsregeering geprezen wegens de energie, in deze zaak betoond tegenover een gewest, dat zich aan hun gezag weinig scheen te willen storen, ofschoon toch ook zeer velen de harde maatregelen tegen Groningen betreurden [1]).

Met name was dit het geval in Friesland, waar in dezen zelfden tijd de oude partij van Roorda weder krachtig het hoofd opstak en onder leiding van eenige personen uit Westergoo den zetel der regeering van Leeuwarden naar Franeker begeerde over te brengen. De gedeputeerden van Ooster- en Westergoo scheidden zich werkelijk van die der steden en der Zevenwolden af, ronduit verklarende, dat zij het meeste in de lasten betaalden en dus ook het meeste te zeggen wilden hebben. Te Franeker begonnen zij eene afzonderlijke regeering in te richten op den voet van volkomen zelfstandigheid der gouwen tegenover elkander en tegenover de steden. Ook hier werd de toestand dus zeer bedenkelijk. En er was meer, wat krachtig optreden noodig maakte. Friesland had reeds vroeger op eigen gezag zijn aandeel in de oorlogscontributie met $^1/_3$, niet minder dan vier ton gouds, verminderd zonder zich veel om de gemeene landszaak te bekommeren. Enkele invloedrijke familiën waren verder sedert eenigen tijd gewoon

---

[1]) Vgl. Van Reyd, blz. 414 vlg.; Archives, 2de Serie, II, p. 5, 9, waar brieven van Willem Lodewijk aan zijn vader over deze zaak.

onderling overeenkomsten te sluiten om de ambten en de daarmede verbonden inkomsten onderling te verdeelen, het begin van misbruiken, die ten slotte alle posten, van de belangrijkste tot de minst gewichtige, in de handen moesten brengen van eenige weinige geslachten, die alle andere van het bewind uitsloten. Door heimelijk elkander hunne stemmen te beloven en die stemmen alzoo aaneen te „kuipen" bereikten de contracteerende familiegroepen reeds spoedig voor een groot deel hun doel. Vooral waren het de familiën, waaruit de grietmannen gewoonlijk werden verkozen, die zich aan deze „ligues" schuldig maakten. Reeds in 1599 klaagden eenige edelen en eigenerfden op den frieschen landdag, dat de grietmannen ten platten lande alle verkiezingen wederrechtelijk beheerschten en dat de ter Statenvergadering gezonden volmachten der grietenijen geheel van de aanzienlijke heeren afhankelijk waren, wanneer deze zich niet zelf tot volmachten deden verkiezen. De leidende grietmannen dreigden zoo de beheerschers van het gansche gewest te worden en eene verderfelijke oligarchie in Friesland te doen ontstaan [1]).

Graaf Willem Lodewijk en het Hof van het gewest trachtten tusschen de twistenden te bemiddelen maar die van Franeker wilden van geene bemiddeling hooren en beschuldigden Stadhouder en Hof als van ouds van eerzuchtige bedoelingen en tirannie. De oproerigen begonnen zelfs troepen te werven om zich te verdedigen tegen Willem Lodewijk, die thans een paar vendels uit het leger te Groningen zond om de orde te herstellen. Het begon op een burgeroorlog te gelijken. De Staten-Generaal zonden eene deputatie naar Friesland om de orde in het gewest te herstellen maar ook dit mocht niet baten: de deputatie bleek tegenover het Hof en den Stadhouder minder welwillend gezind, vooral toen die van Franeker haar beloften deden omtrent geregelder betaling der contributiën door de gouwen. Met groote moeite gelukte het eindelijk de afgevaardigden te Franeker te bewegen zich weder met de anderen te Leeuwarden te vereenigen maar aan de misbruiken der kuiperij kwam geen einde. Toch maakte men in 1601 eenige bepalingen tot verbetering, waarbij o. a. werd ingevoerd, dat geen der hooge staatsambtenaren twee aanzienlijke ambten tegelijk mocht bekleeden, en tevens de termijn, gedurende welken één persoon

---

[1]) Slothouwer, Oligarchische misbruiken in het friesche staatsbestuur, in Fruin's Bijdr., 3de R., I, blz. 73 vlg.; Van Reyd, blz. 458 vlg.

hetzelfde ambt mocht waarnemen, op 2 of 3 jaren werd gesteld, terwijl nadrukkelijk verboden werd, dat iemand op zichzelven of op een bloedverwant zou stemmen. Maar deze bepalingen konden de misbruiken niet geheel doen ophouden, al was door de tusschenkomst der Staten-Generaal de orde voor het oog hersteld.

Kort te voren waren ook de oostfriesche zaken niet minder gevaarlijk geweest voor de veiligheid der oostelijke grenzen van de Republiek. De stad Emden zag zich in den winter van 1598 op 1599 weder zoo goed als belegerd door graaf Edzard, die een zijner zonen met eenige honderden soldaten naar het leger van den Admirant had gezonden en de regeering te Brussel wederkeerig om steun verzocht [1]). Graaf Edzard stierf kort daarna en zijn zoon Enno toonde zich aanvankelijk niet ongeneigd zich met de stad te verzoenen, maar eene poging daartoe mislukte en Emden wendde zich als naar gewoonte om hulp tot de Staten-Generaal. Deze aarzelden eerst bij de groote moeielijkheden in hun eigen gebied ook nog in de zaken van Oostfriesland tusschenbeiden te komen. Zij boden eerst geld aan om de stad in staat te stellen troepen te werven maar, daar het gevaar van spaansche tusschenkomst ernstig dreigde, zonden zij in April 1599 tevens zeshonderd man onder Cornput naar de voorstad van Emden. Deze bezetting wekte bij een deel der burgerij wel eenige verbittering maar werd toch zonder verder bezwaar toegelaten, te meer daar Willem Lodewijk ingeval van verzet de Eems kon sluiten. Evenwel, de Staten begeerden niet anders dan het herstel der rust in deze streken, aan de eene zijde vreezende door een krachtig optreden aldaar Keizer en Rijk te ontstemmen, aan de andere zijde toch den spaanschen invloed willende weren. Zij zonden daarom eene deputatie naar Oostfriesland om tusschen de twistende partijen te bemiddelen. De Graaf, zeer onder den indruk van het mislukken van den spaanschen inval in de Nederlanden, toonde zich weldra bereid iets toe te geven en verzoende zich met zijne hoofdstad op voorwaarden, die hoofdzakelijk aan het verdrag van Delfzijl ontleend waren maar op vele punten tot nieuwe verschillen aanleiding konden geven en dit in de eerstvolgende jaren dan ook herhaaldelijk deden tot groote bekommering der Staten-Generaal, die in de eerste jaren voortdurend het oog op deze streken moesten houden.

---

[1]) Van Reyd, blz. 376.

De Aartshertogen deden in dezen tijd eene poging om de Staten door bemiddeling des Keizers tot onderhandelingen over te halen. Een aanzienlijk gezantschap, bestaande uit den voormaligen Keurvorst van Keulen, graaf Salentin van Isenburg, en twee andere Graven, verscheen daartoe aan de staatsche grenzen maar het antwoord, dat de Staten hun gaven op hunne aanvraag om paspoorten naar 's Gravenhage, wees duidelijk aan, dat er aan geen vrede te denken viel. Zij begaven zich daarom zonder verder aan te dringen naar Brussel, van waar zij weder naar Duitschland terugkeerden zonder iets anders verkregen te hebben dan dat de Staten zich bereid verklaarden om de door hen in het Kleefsche bezette duitsche steden te ontruimen, mits de Spanjaarden hetzelfde deden. Ook eene poging tot bemiddeling, door den Koning van Denemarken aangewend, leidde tot niets.

De stemming in het Zuiden bleek anders meer en meer tot den vrede te neigen. Albertus en Isabella, die op het laatst van 1599 uit Italië naar de Nederlanden gekomen waren en er op de gewone plechtige wijze de regeering hadden aanvaard, konden dit laatste niet zonder eenige zwarigheden doen. De Staten der getrouwe gewesten toch verzochten vóór de huldiging genoegdoening op drie punten: verwijdering der spaansche garnizoenen, ontslag van alle vreemdelingen uit de ambten, vrede met de Vereenigde Nederlanden. De Aartshertogen weigerden zich daartoe te verbinden maar beloofden de privilegiën te zullen bezweren en gaven eenige onderhandsche toezegging betreffende de drie voorwaarden, waarop de huldiging voor Brabant te Leuven na plechtige bezegeling der Joyeuse Entrée plaats had, gevolgd door die in de overige gewesten van het Zuiden. Overeenkomstig de gedane onderhandsche beloften riepen de Aartshertogen in April de Staten-Generaal bijeen — eene uiterst belangrijke samenkomst, die duidelijk aantoonde, wat de zuidelijke gewesten van het nieuwe bestuur verwachtten.

Het begin der regeering van Albertus en Isabella had den Staten van het Zuiden reeds eenigen moed op de toekomst gegeven. De Prins van Oranje, die den Aartshertog op zijne huwelijksreis vergezeld had, de Hertog van Aerschot en de Graaf van Aremberg — aanzienlijke nederlandsche edelen dus — waren in den Raad van State opgenomen; de laatste werd tevens admiraal, de Markies van Havré hoofd der financiën, de Graaf van Egmond kreeg het stadhouderschap van Namen, het Gulden Vlies werd door den Koning van Spanje aan

al deze heeren verleend. De dagen van Margaretha van Parma schenen terug te keeren en zonder een nieuwen Granvelle: de namen der regeeringsleden waren bijna dezelfde, al waren de personen veranderd; eene nationale regeering scheen eindelijk weder verkregen te zijn [1]). De ernstige onderhandelingen, sedert eenigen tijd met Elizabeth gevoerd, de wisseling van vriendschapsbetuigingen met de fransche regeering, de herhaalde pogingen om met de Vereenigde Nederlanden tot een vergelijk te komen — alles scheen op een naderend tijdperk van vrede te wijzen, te meer nu op het oogenblik zelf van de bijeenkomst der Staten-Generaal de nederlaag van het leger van Mendoza der oorlogspartij eene grievende teleurstelling had berokkend. Daarbij kwam de toenemende muitzucht onder het nog altijd slecht betaalde krijgsvolk. Reeds in het vorige jaar had men te Gent, te Antwerpen, te Lier en elders weder eletto's zien verkiezen en de spaansche soldaten hooren dreigen met eene herhaling van de antwerpsche Furie; thans had de bezetting van Sint Andries die plaats aan de Staten van het Noorden verkocht en zag men te Diest, midden in Brabant, de muiters heinde en verre in den omtrek plunderen en rooven. De eischen dezer benden, de strooptochten der hollandsche troepen van Ostende, Breda en Bergen op Zoom tot diep in Vlaanderen en Brabant, de vernietiging van den handel van Antwerpen, het stilstaan der vlaamsche lakennijverheid door de aanhoudende verhuizing van werklieden en de concurrentie van Engeland en Holland, de ernstige hongersnood, het gevolg van de rooftochten op het platteland en de sluiting van de vlaamsche havens voor den hollandschen korenhandel — al deze zaken eischten dringend voorziening. Regeering en onderdanen wenschten niets liever dan samenwerking om het ongelukkige land uit zijn treurigen toestand op te heffen, met bekommering zich herinnerende, wat in 1576 uit deze zelfde oorzaken was voortgekomen.

De besprekingen der Staten betroffen dan ook vooral de middelen tegen de muiterij en de mogelijkheid van een vrede met de Vereenigde Nederlanden. Wat het eerste betreft, het eenige middel was geld en nog eens geld; dit had men niet tot zijne beschikking en de zaak bleef dus zooals zij was. Wat den vrede aangaat, de Aartshertogen stemden toe in een uitnoodiging namens de Staten-Generaal te Brussel

---

[1]) Gachard, Actes des Etats Généraux de 1600, p. VI.

aan die van het Noorden tot het houden eener conferentie [1]). In Juni vertrok eene deputatie naar Antwerpen met een uit het Fransch in het Nederlandsch vertaalden brief — de noordelijken wilden sedert eenigen tijd geene in het Fransch gestelde brieven van deze zijde meer ontvangen [2]) — die evenwel weinig meer succès had dan vroegere pogingen van dien aard: de haagsche Staten weigerden voorloopig paspoorten en drongen op volkomen afscheiding, ook der zuidelijke gewesten, van Spanje aan maar verklaarden zich bereid om later nadere voorstellen te overwegen, mits zij tot hen als tot „Staten-Generaal" werden gericht, zooals ook andere mogendheden hen betitelden, terwijl zij in de brieven der zuidelijken nog steeds „gedeputeerden ter Staten-Generaal" werden genoemd.

De stemming in het Noorden was blijkbaar veel minder vredelievend. De ontmoediging, de ellende in het Zuiden, de muiterij onder de vijandelijke troepen scheen eene gunstige gelegenheid te openen om een grooten slag te slaan en den vijand door eene flinke onderneming tot het uiterste te brengen. De Staten lieten aanstonds het oog vallen op Duinkerken, sedert jaren een gevaarlijk roofnest, dat den nederlandschen handel groote schade berokkende.

De oorsprong van Duinkerken's beteekenis als zetel van zeeroovers moet gezocht worden in de maatregelen, door Parma op bevel van koning Philips genomen tot voorbereiding van den aanval op Engeland. In 1583 richtte hij in deze vlaamsche stad eene admiraliteit op en begunstigde het uitrusten van particuliere vaartuigen, die op de hollandsche en zeeuwsche koopvaarders en haringschuiten moesten azen [3]). Reeds vier jaren later was het bedrijf der zeeroovers zoo gevaarlijk geworden, dat de Staten-Generaal bevel gaven hun voortaan geen genade meer te bewijzen maar hun bij gevangenneming onverwijld „de voeten te spoelen". Bracht men ze in een der zeeuwsche of hollandsche havens op, de beul was aanstonds gereed om bevelhebbers en manschap op te knoopen; slechts zelden werden enkele der jonge opvarenden gespaard. Zoo begon reeds spoedig de krijg op leven en dood tusschen de nederlandsche en duinkerker zeelieden, die ruim zestig jaren geduurd heeft. Weldra werden geregeld wacht-

---

1) Ibid., p. LXXXVII.

2) Gachard, Collection de documents inédits, I, p. 456.

3) De Jonge, Gesch. van het nederl. Zeewezen, I, blz. 226.

schepen op de vlaamsche kust en de Schelde geposteerd om de roovers in het oog te houden; koopvaarders en visscherschuiten werden door convooien beveiligd of sloten zich welbewapend tot onderlinge verdediging aaneen. De geregelde strijd tegen de Duinkerkers was de hoofdbezigheid vooral der zeeuwsche admiraliteit. Toch gelukte het den Duinkerkers nog dikwijls bij vier of vijf tegelijk staatsche schepen, zelfs oorlogsbodems te overvallen en zich met den buit achter de gevaarlijke vlaamsche banken of in de tallooze kreeken te redden, voordat de wachtschepen hen konden inhalen.

Zoowel om de Duinkerkers als om de andere kustbewoners te bedwingen en tegelijk het gewichtige Ostende te verlossen van de schansen, waarmede de Aartshertogen deze sedert jaren eenige vesting der Staatschen op de vlaamsche kust ter beveiliging van Vlaanderen hadden ingesloten; verder om den last van den oorlog op Vlaanderen te leggen en daardoor op de bewoners dezer streken te werken [1]), ook om gemakkelijker aan een fransch leger de hand te kunnen bieden en de gansche kust tegenover Engeland te beheerschen, drongen de Staten, geleid door Oldenbarnevelt, met nadruk op een krijgstocht naar Duinkerken aan. Maar prins Maurits en graaf Willem Lodewijk achtten het stoute plan te gewaagd, bevreesd voor eene mogelijke afsnijding van de troepen in het geval eener hereeniging van het spaansche leger, dat door het gevaar en de hoop op buit misschien van zijne muitzucht kon worden genezen, terwijl de Aartshertogen om Vlaanderen te redden ongetwijfeld hunne uiterste krachten zouden inspannen. Zij rieden aan liever het gewichtige Sluis te belegeren en na de verovering dier stad langzamerhand dieper in Vlaanderen binnen te dringen; Duinkerken was wel zwak bezet doch kon in korten tijd behoorlijk in staat van tegenweer gebracht worden, terwijl een beleg op zulk een verren afstand van onze grenzen, waarbij alle voorraad over zee moest komen, gevaarlijk scheen. In het algemeen wilde bovendien de Prins zich liever niet door de Staten aan een bepaald plan laten binden. Doch de Staten drongen aan: Willem Lodewijk zou in het nog altijd onrustige Noorden de orde handhaven, de oude Hohenlo bij Hemert de geldersche grens bewaken, prins Maurits zelf in Vlaanderen de leiding op zich nemen.

De Prins gaf eindelijk met weerzin toe. Met groote voortvarendheid

---

[1]) Archives, II, p. 12.

werd het leger thans gereed gemaakt en in Juni reeds stonden 12 000 man voetvolk en 3000 ruiters met 37 stukken geschut op Walcheren. Bijna al wat het staatsche leger aan voortreffelijke aanvoerders en uitgezochte soldaten kon aanwijzen, werd voor dezen grooten tocht bestemd. De jonge Frederik Hendrik, in het voorjaar juist in den Raad van State opgenomen, Lodewijk Gunther en Ernst Casimir van Nassau voerden met den beroemden engelschen veldoverste sir Francis Vere en den Graaf van Solms onder den Prins de troepen aan; tal van aanzienlijke jonge fransche, engelsche en duitsche edelen omringden den beroemden opperbevelhebber. Het was het schitterendste leger, ooit door de Republiek uitgerust. Oldenbarnevelt zelf, Van der Dussen, De Huybert en verschillende andere leidende nederlandsche staatslieden maakten als leden der Staten-Generaal en gedeputeerden te velde den tocht mede, tot niet geringe ergernis van den Prins, op wien zij min of meer toezicht wilden houden en die dat zeer goed gevoelde [1]). Het plan was om over zee naar Ostende te gaan maar tegenwind deed, weder tegen 's Prinsen zin, besluiten om eenvoudig van Walcheren uit de Wester-Schelde over te steken. Den 21sten Juni landde men aan de overzijde bij Philippine en trok nu dwars door Vlaanderen naar Ostende, waar de staatsche vloot de noodige ververschingen zou aanbrengen. Den 30sten begon de Prins Nieuwpoort te belegeren, zonder dat men van den vijand iets naders wist, een feit, dat de in dit opzicht ten minste onvoldoende voorbereiding van den tocht duidelijk doet uitkomen.

Plotseling ontving men bericht, dat het door den Prins gevreesde inderdaad was geschied. De Aartshertogin zelve had de muiters te Diest tevreden gesteld ten deele door verpanding harer juweelen, ten deele door in eene vurige toespraak geestdrift en hoop op buit bij hen op te wekken; de troepen van Velasco, die aan de Maas verspreid lagen, werden inderhaast bijeengetrokken en reeds den 28sten kwamen de Aartshertogen met 12 000 man te Gent. Van daar rukte het spaansche leger, zonder dat de Prins nog wist, wat er eigenlijk gaande was, snel naar de zeekust op en stuitte den 1sten Juli op het door de Staatschen bezette Oudenburch, noordoostelijk van Ostende, terwijl de hoofdmacht van het Statenleger een paar uur verder op het strand bij Nieuwpoort lag. Oudenburch werd met eenige forten bij Ostende

---

[1]) Fruin, De slag bij Nieuwpoort, in Bijdr. N. R. V, blz. 65 vlg.

zonder moeite op de verraste Staatschen veroverd. Nog bevroedde Maurits niet, dat hij tegenover eene groote macht stond, en toen hij eindelijk tegen den nacht de zekerheid verkreeg, dat inderdaad het gansche spaansche leger in aantocht was [1]), stond hij nog aan de overzijde van de alleen bij laag water doorwaadbare haven van Nieuwpoort, terwijl zijne troepen reeds in den omtrek waren begonnen te plunderen en een derde van zijn leger onder graaf Ernst aan de andere zijde lag, geheel blootgesteld aan den vijand, daar het hooge water voor het oogenblik de verbinding afsneed. Maurits zond Ernst bevel den vijand zoo lang op te houden, totdat het water zou vallen, maar Albertus liet geen tijd verloren gaan, trok aanstonds naar het strand over eene brug, die men onbegrijpelijker wijze verzuimd had af te breken, en joeg de door de overmacht verbijsterde troepen van den Graaf uiteen. Drieduizend man waren voor het staatsche leger verloren; 18 vaandels en 2 kanonnen vielen in handen des vijands, die nu langs het strand zuidwaarts oprukte.

De Spanjaarden aarzelden om het ook na de geleden verliezen nog schitterende leger van den voortreffelijksten veldheer van dien tijd aan te vallen; sommigen wilden den Hollanders eenvoudig den terugtocht afsnijden, anderen drongen op een veldslag aan: nooit hadden de Geuzen immers nog een slag in het open veld kunnen winnen. Eindelijk dreven de laatsten hunnen zin door maar het door het verschil van gevoelen ontstane oponthoud en de daarop gevolgde korte rusttijd der Spanjaarden gaf Maurits gelegenheid zich op den slag voor te bereiden. Hij vreesde, dat de vijandelijke bezetting van Nieuwpoort zijne vloot, die thans daar in de haven lag, gedurende den slag zou verbranden, en zond ze in zee, niet om geheel tegen zijne gewoonte in alles op ééne kaart te zetten, zooals men heeft beweerd, maar uit voorzichtigheid. De jonge Frederik Hendrik, dien hij op de vloot had willen laten, smeekte het gevaar te mogen deelen en bleef ten slotte bij zijn broeder.

In die omstandigheden begon de slag [2]) op den 2den Juli des middags omstreeks 2 uur, nadat graaf Lodewijk Gunther sedert den morgen aan het hoofd der cavalerie met den langzaam aanrukkenden vijand

---

[1]) Archives, II, p. 25.

[2]) Zie vooral het verhaal van Lodewijk Gunther van Nassau, Archives, II, p. 23 suiv.

op het strand had geschermutseld. Het was toen hoog water en het gevecht bepaalde zich daarom vooreerst tot de duinen. Voet voor voet drongen de dappere oudgediende spaansche voetknechten de zwakkere staatsche infanterie terug in een scherp gevecht van man tegen man; duin op duin werd door den vijand veroverd en het terugtrekken der Staatschen werd bijna een vlucht, naar het scheen, alleen door de uitputting der overwinnaars nog een oogenblik verschoven. De Prins echter vuurde zijne wijkende troepen aan, herzamelde de vluchtenden, sprak hun moed in, overal kenbaar aan den helm met de oranjepluimen, zelf met het rapier in de hand het voorbeeld gevend en zwerende met de zijnen te willen overwinnen of sterven. Er kwam werkelijk een oogenblik van stilstand bij den vijand, van herlevenden moed bij de Staatschen. Van dat oogenblik maakte Maurits gebruik om zijne reserve ruiterij onder Francis Vere en hopman Balen van de landzijde op de vijandelijke infanterie te werpen, terwijl de op het bij de toenemende eb steviger en breeder strand geplaatste stukken geschut, die reeds in groot gevaar verkeerden, door eene afdeeling matrozen bediend, onder den van dichtbij naderenden vijand schrik en verderf verspreidden. Tegelijk deed de hoofdmacht der ruiterij onder Lodewijk Gunther eene woedende charge. De vijand werd werkelijk overhoop geworpen en vluchtte in verwarring. De slag was gewonnen. Maurits, voorzichtig als altijd, vervolgde de vluchtenden niet lang doch hield zijne troepen bij elkander, waardoor het leger van Albertus zich nog grootendeels kon redden. Onder de 700 krijgsgevangenen was de Admirant van Arragon; Albertus zelf was nauwelijks ontsnapt en moest zijn paard en wapenrusting in handen der Staatschen laten; zesduizend dooden dekten het slagveld; honderd vaandels vielen den overwinnaars in handen. Toch was het gevaar niet geweken en Maurits waagde het niet thans verder door te dringen, te meer nu Albertus zijn leger herzamelde en zich bij Dixmuiden legerde. Het beleg van Nieuwpoort werd nog voortgezet maar weldra opgegeven. Ook bij Ostende bleek weinig voordeel te behalen en zeer tegen den zin der Staten dreef Maurits zijn besluit om terug te keeren door zonder zelfs eene poging tegen Hulst of Sluis te wagen. Hij scheepte tegen het einde van Juli zijne troepen te Ostende in en begaf zich naar Middelburg. Het ontbonden leger werd in de grensvestingen verdeeld.

De kostbare onderneming, die tonnen gouds had verslonden, had geene andere blijvende gevolgen dan den indruk der schitterende

zege op vriend en vijand en de herinnering aan het eerste ernstige verschil tusschen de Staten en hunnen grooten veldheer, tusschen Oldenbarnevelt en Maurits. 's Prinsen omgeving klaagde bitter over de roekeloosheid van Oldenbarnevelt en zijne „langrokken"; de Staten van hunne zijde meenden zich te kunnen beklagen over de halstarrigheid van den veldheer en zijn duidelijk getoonden onwil om hunne plannen uit te voeren, vooral nu het eigenlijke doel van den gevaarvollen tocht ook na de zegepraal niet bereikt was [1]). Ook Hendrik IV nam den Prins zijn snellen aftocht hoogst kwalijk en stijfde de Staten in hunne ongunstige meening omtrent Maurits' beleid.

De Prins, hardnekkig van aard, liet zich niet bewegen om zijn denkbeeld op te geven. Hij wilde den oorlog voortzetten, zooals die sedert 1590 gevoerd was: voorzichtig voortdringende, wenschte hij den vijand stad voor stad te ontweldigen volgens zijn geliefkoosd stelsel van belegeren, dat nog nooit het doel had gemist. De Staten van hunne zijde waren niet ongeneigd iets van belang te ondernemen maar drongen in de eerste plaats aan op zuinigheid en konden met de kostbare wijze van oorlogvoeren des Prinsen niet altijd vrede hebben. Het verschil liep zoo hoog, dat men er alom, ook buitenslands, over hoorde, zoodat Elizabeth het zelfs geraden achtte tot eendracht op te wekken en daartoe in het najaar een buitengewoon gezant mèt den onzen in Engeland, Noël de Caron, over de Noordzee zond [2]). Van openlijken twist was evenwel nog geen sprake, alleen van inderdaad diepgaand verschil van inzicht.

Dat de behoefte aan vrede zich echter in het Noorden nog niet sterk deed gevoelen, ondervonden de gezanten uit het Zuiden, die de vóór den slag van Nieuwpoort voorgestelde onderhandelingen kwamen aanvangen. De Staten gaven schijnbaar eenig gehoor aan de gedane voorstellen en zonden van hunne zijde einde Juli eene deputatie onder leiding van Oldenbarnevelt naar Bergen op Zoom, waar ook namens het Zuiden drie heeren: de Graaf van Bassigny, kolonel Bentinck en de pensionaris van Yperen, Codt, verschenen. Het bleek evenwel spoedig, dat deze onderhandelingen tot niets konden leiden. Oldenbarnevelt eischte namens de Staten, zooals na de vroegere verklaringen verwacht kon worden, nog steeds algeheele afscheiding, ook

---

[1]) Van der Kemp, II, blz. 79 vlg.; vgl. Archives, II, p. 14 suiv.

[2]) Ibid., blz. 296.

in het Zuiden, van Spanje en verwijdering der spaansche troepen, iets, waarvan onder de regeering der Aartshertogen geen sprake kon zijn. Men ging na een paar dagen onderhandelens onverrichterzake uiteen.

Wederom waren het de wapenen, die de beslissing moesten aanbrengen, en het vertrouwen op den Aartshertog, zijne energieke maatregelen om de gevolgen der nederlaag te verzachten, zijn krachtig aandringen op ruime geldelijke hulp bracht de Staten-Generaal van het Zuiden inderdaad, hoewel niet zonder aarzeling, tot het aanbieden van de bij den toestand des lands zeer hooge som van 300 000 gulden ten einde de gevaren, die het Zuiden uit Ostende en de staatsche vestingen in noordelijk Brabant bedreigden, af te wenden. Van eene tegemoetkoming aan hun verlangen betreffende het bestuur en de verhouding tot Spanje kwam evenmin als van den vrede met het Noorden.

Op Ostende, welks voor de rust van Vlaanderen zoo gevaarlijke ligging Maurits' tocht duidelijker dan ooit in het licht had doen treden, had de Aartshertog thans het oog geslagen en de Staten-Generaal te 's Gravenhage zagen zich dan ook genoodzaakt krachtige maatregelen van tegenweer te nemen. Een nieuwe tocht naar Vlaanderen werd overwogen. Elizabeth beloofde daarvoor 5000 man hulptroepen, Hendrik IV liet de mogelijkheid van zijne medewerking doorschemeren en Maurits toonde zich thans na overleg met Willem Lodewijk niet geheel ongeneigd om met deze kansen op vreemde hulp opnieuw iets in die richting te ondernemen, vooral daar de rooverijen van Sluis en Duinkerken uit nog steeds aanhielden onder het oog der sterke bezetting van Ostende, die intusschen reeds van alle kanten door de schansen van den vijand werd omringd. Voorloopig scheen het noodig den vijand van die vesting, waarheen zijne troepen zich van alle zijden richtten, te verwijderen.

Maurits sloeg daarom in Juni 1601 het beleg voor Rijnberk ten einde hetzij deze stad te veroveren, hetzij Albertus van voor Ostende naar den Rijn te lokken en dan zelf weder in snelle marschen naar Vlaanderen te trekken. Doch Albertus liet zich niet zoo gemakkelijk van Ostende, dat hij reeds aanving te belegeren, aftrekken: hij had van de Staten van Vlaanderen krachtige hulp voor de vèrovering der lastige vesting te verwachten. Maurits zag zich zeer tegen zijn zin genoodzaakt op uitdrukkelijk bevel der Staten de engelsche troepen

onder Vere uit zijn leger naar de bedreigde stelling te zenden; met het overschot nam hij eerst Rijnberk, vervolgens Meurs in en trachtte daarna 's Hertogenbosch te bemachtigen, waar de spaansche bezetting evenwel nog bijtijds zoo werd versterkt, dat hij het plan moest opgeven.

Drie jaren lang duurde het beleg van Ostende, door Albertus' veldheeren met even groote hardnekkigheid bestuurd als door de Staatschen de verdediging werd geleid. Het was eene worsteling, die levendig aan den antieken heldenkamp om Troje herinnerde. Van beide zijden werden alle hulpmiddelen der toenmalige krijgswetenschap te baat genomen; beroemde veldoversten, jonge officieren en soldaten kwamen zoowel in het spaansche kamp als in de van de zeezijde steeds van versche troepen, van oorlogsmateriaal en levensmiddelen voorziene veste om er als op „een academia ofte hooge schole" het handwerk van den oorlog te leeren; om „een meester van (het) ambacht" te worden kwamen inlandsche en vreemde edelen en burgers, officieren en soldaten, ingenieurs en geneeskundigen, kanonniers en matrozen in grooten getale toevloeien; het scheen soms meer een kermis dan een beleg, want ook vrouwen en kinderen kwamen over zee hunne verwanten onder de bezetting bezoeken en tal van duitsche vorsten, engelsche en fransche edellieden met groot gevolg vertoonden zich in de belegerde vesting en in het spaansche kamp [1]). De bezetting bedroeg weldra 7000 man, het vijandelijke leger bleef gewoonlijk niet beneden de 15 à 16 000; beiden leden hevige verliezen, zoo door den strijd zelf als door de pestziekten, die zich in en om de stad verhieven. De dijken om de stad werden doorgestoken om den vijand te verdrijven door het water, dat hem in Holland zoo dikwijls had verbijsterd. Toen de toegang tot de haven door de spaansche werken onveilig was gemaakt, openden de Staatschen een nieuw vaarwater om de verbinding der stad met de zee te onderhouden. Bestormingen door de belegeraars en uitvallen der belegerden wisselden elkander af. De zware onkosten van dezen moeielijken krijg putten jaren achtereen zoowel de schatkist der Staten als die der Aartshertogen uit. Toch gaf geen der beide partijen den kamp op: de Staten niet, omdat zij dien scherpen doorn in het lichaam van Vlaanderen niet wilden wegnemen; de zuidelijken niet, omdat zij in geval eener mislukking van het

---

[1]) Van Meteren, fol. 478.

beleg groote gevaren voor Vlaanderen en het gansche Zuiden voorzagen. Acht bevelhebbers en gouverneurs, van wie verschillenden na korter of langer tijd sneuvelden, volgden elkander op in de leiding der verdediging volgens de plannen van den Prins; van spaansche zijde waren graaf Frederik van den Bergh, Rivas en Ambrosius Spinola de leiders in dezen reuzenstrijd. Ten slotte moest er wel aan de zaak een einde komen: de eene wal na den andere werd door 's vijands kanonvuur onbruikbaar gemaakt, door zijne mijnen vernield; de grachten werden opgevuld door het puin; brandballen en vuurpijlen, bommen en gloeiende kogels vernielden huizen en verblijfplaatsen van allerlei aard in de stad. Een oogenblik scheen het, alsof de chronische kwaal der spaansche legers in de Nederlanden, de muitzucht, het beleg zou doen opbreken, maar toen in den zomer van 1603 de energieke Ambrosius Spinola het bevel over de belegeraars op zich had genomen, werd de orde spoedig hersteld.

Eindelijk waren de belegerden, voet voor voet binnen hunne laatste verschansingen teruggedrongen, bijna omsingeld en van de zee afgesneden, buiten staat om aan eene bestorming weerstand te bieden. Zij gaven den 22sten September 1604 de stad, een puinhoop thans, die meer dan 70 000 menschen van beide zijden had zien vallen, over aan Spinola, die de dappere bezetting met eerbewijzen ontving en haar volgens de gemaakte overeenkomst ongedeerd, met slaande trom en vliegende vaandels naar de naaste staatsche vesting liet aftrekken [1]).

Jaar op jaar hadden de Staten getracht de Spanjaarden door allerlei ondernemingen van Ostende, dat voor eene mogelijke samenwerking met Frankrijk of Engeland veel waarde voor hen had, weg te lokken. Onwrikbaar hadden de Aartshertogen echter aan de onderneming vastgehouden, hoewel geldgebrek en daarmede samenhangende muiterij onder hun krijgsvolk hen dikwijls zeer had belemmerd. Zoo was het Maurits mogelijk geweest de eene belangrijke grensvesting na de andere te bemachtigen. In den zomer van 1602 drong de Prins over de Maas diep in Brabant door, tot bij Sint Truyen in het Luiksche, waar de in het voorjaar weder tegen alle nog in Spanje gevangen Nederlanders — 400 personen — en een hoog losgeld ont-

---

[1]) De voor de krijgsgeschiedenis dier dagen uiterst belangrijke bijzonderheden van dit beleg zijn te vinden bij C. A. van Sypesteyn, Het merkwaardig beleg van Ostende ('s Gravenhage, 1887).

slagen Mendoza een aanzienlijk observatie-leger had bijeengetrokken. Dit leger, welks kern gevormd werd door 8000 man versche italiaansche troepen, door Spinola zelf naar de Nederlanden gebracht, moest Brussel tegen de Staatschen beschermen — zoo ernstig was het gevaar, dat Brabant bedreigde. Maar de krijgsmacht van den vijand, de ongunstige stemming der brabantsche bevolking jegens het Geuzenleger en de moeielijkheid om zich van levensmiddelen te voorzien dwongen den Prins tot den terugtocht, waarop hij eerst Helmond bemachtigde en daarna het belangrijke Grave na dapperen weerstand veroverde. Een schitterende strooptocht van graaf Lodewijk Gunther naar Luxemburg veroorzaakte nieuwen schrik in het Zuiden, waar eene hevige muiterij in de armee van Mendoza juist toen weder groote verwarring stichtte. Eene talrijke afdeeling spaansche ruiterij, „het eskadron" genaamd, legerde zich onder eigen bevelhebbers in het kasteel Hoogstraten en plunderde het noordelijk deel van Brabant heinde en verre methodisch uit. De brusselsche regeering, door eene geldzending uit Spanje weder een oogenblik uit de verlegenheid gered, wierf aanstonds nieuwe troepen en deed graaf Frederik van den Bergh daarmede tegen de muiters optrekken. De muitelingen wierpen zich nu in de armen van prins Maurits, die bij Oosterhout een leger verzameld had, hen op zekere voorwaarden in dienst nam en zich thans gereed maakte om zijn neef Van den Bergh slag te leveren, wat deze evenwel wist te ontwijken.

Herhaaldelijk drongen de Staten bij den Prins aan op een nieuwen veldtocht naar Vlaanderen maar Maurits weigerde nog steeds daarin te treden, weder het gevaar van afsnijding voor zijn leger vreezende, vooral nu de Aartshertogen behalve het leger voor Ostende ook overigens eene vrij aanzienlijke macht op de been hadden. Eene onderneming tegen 's Hertogenbosch in het najaar van 1603 moest weldra worden opgegeven wegens de nabijheid van het vijandelijk observatieleger, dat eene sterke afdeeling troepen binnen de stad wierp zeer tegen den zin der anders weinig staatschgezinde burgerij, die echter evenmin een spaansch garnizoen begeerde. Hoeveel last de bevolking van die garnizoenen hebben kon, bleek duidelijk, toen de naar de Staten overgeloopen benden in Grave werden gelegerd en den ganschen omtrek tot diep in Gelderland toe door hunne strooptochten onveilig maakten. Eene poging van prins Maurits om Maastricht te verrassen mislukte evenzeer.

Eindelijk liet de Prins zich overhalen om weder in Vlaanderen op te treden en daar eene poging te wagen om Ostende te ontzetten. In April 1604 voerde hij een leger van ruim 11 000 man naar het toenmalige eiland van Cadzand over; hij drong na eenige aarzeling zuidwaarts door, nam de schans Philippine, de vestingen IJzendijke, Aardenburg en andere spaansche sterkten aldaar in en ving den 19den Mei het beleg van Sluis aan.

Deze stad had in de laatste jaren den zeeuwschen handel veel last veroorzaakt. Frederik Spinola was er meer dan eens in geslaagd met zijne galeien de waakzaamheid van den zeeuwschen vice-admiraal Joost de Moor te verschalken en staatsche schepen te bemachtigen. Eens zelfs had hij een aanslag op Walcheren gewaagd, die evenwel door onze vloot was afgeweerd. Spinola's dood in een zeegevecht voor Sluis tusschen zijne galeien en de wachtschepen der Staten in Mei 1603 [1]) had wel eenige verbetering in den toestand aangebracht doch Sluis bleef nog een gevaarlijk roofnest. De Prins zag ook in een beleg dezer stad veel minder gevaar dan in een nieuwen tocht dwars door Vlaanderen, hoewel hij altijd nog met grooten weerzin aan den aandrang der Staten gehoor gaf; het sterke garnizoen van Sluis had weinig leeftocht en daarop vooral rekende men, toen men de stad insloot [2]). Wel deed Spinola herhaalde pogingen om haar te ontzetten en liet zelfs een oogenblik het leger voor Ostende zooveel mogelijk verzwakken ten einde met eene voldoende macht Cadzand te bemachtigen en Maurits den terugtocht af te snijden, doch al die pogingen mislukten en zoo was Sluis genoodzaakt zich den 19den Augustus over te geven.

Het was toen weder de vraag, of men nog verder zou doordringen dan wel zich met dezen nieuwen doorn in het vleesch van Vlaanderen tevreden zou stellen en Ostende zou opgeven. Maurits en Willem Lodewijk raadden tot het laatste en betoogden opnieuw het gevaar van een tocht in Vlaanderen, terwijl zij het stukgeschoten Ostende, „een hoop omgeworpen aarde" [3]), niet meer van groote militaire waarde verklaarden te achten. Met hunne geringe macht durfden zij het bovendien niet wagen Spinola aan te vallen. De Staten echter

---

[1]) Archives, II, p. 194.

[2]) Over dezen veldtocht een merkwaardig relaas in de Archives, II, p. 282 suiv.

[3]) Ibid., p. 318.

hielden vol. Heftige disputen werden gevoerd tusschen de beide veldheeren en de leden der Staten-Generaal en van den Raad van State, te Sluis verzameld. Eindelijk zou dan het leger naar Ostende optrekken: de veldheeren, „als der heeren Staten dienaars", gaven ten slotte toe aan den aandrang om eene poging tot ontzet der volgens hen thans overtollige vesting te wagen. Voordat het daartoe kwam, was Ostende gevallen. De bemachtiging van Sluis met de omringende schansen en vestingen had den Staten eene zeer sterke positie in Vlaanderen verschaft; hunne ruiterij stroopte en brandschatte tot voor Gent en Brugge, terwijl de vaart op de Schelde thans voorgoed kon worden gesloten, daar men de beide oevers aan haren mond geheel in bezit had. De jonge Frederik Hendrik werd tot gouverneur van „Staats-Vlaanderen" aangesteld, een belangrijke post in deze streek, waar sedert jaren van beide zijden met zooveel talent was gestreden.

Wel mocht graaf Ernst Casimir van Nassau naar aanleiding van deze wapenfeiten schrijven: „je ne pense point à la vérité qu'il y aye place au monde où un soldat qui faict profession des armes, puisse tant voir et apprendre qu'en nostre Païs-Bas" [1]). Het stroomde dan ook steeds officieren uit de naburige landen naar het kamp van prins Maurits, den algemeen erkenden meester in de krijgskunst, die altijd weder nieuwe wegen vond, nieuwe denkbeelden toepaste, gesteund door de dappere schaar van vorsten uit het Huis van Nassau, onder wie Willem Lodewijk onbetwist de eerste plaats innam. Een groot verlies leed het roemrijke geslacht in deze dagen door den dood van den jongsten der zonen van graaf Jan, den generaal der ruiterij Lodewijk Gunther, die in het legerkamp voor Sluis aan eene slepende ziekte overleed.

De verstandhouding tusschen prins Maurits en de Staten was er door al die verschillen over de vlaamsche veldtochten niet beter op geworden. Doch er was meer, wat den Prins en de Staten in deze jaren van elkander vervreemdde. De staatsrechtelijke betrekking tusschen den wegens zijne schitterende krijgsmanstalenten hooggeëerden en invloedrijken „dienaar" der Staten en zijne „meesters" was verre van zuiver, reeds van den beginne af [2]). De vermenging van souvereine rechten met de plichten van een ambtenaar, die de omstandig-

---

[1]) Archives, II, p. 307.

[2]) Zie boven, blz. 393 vlg.

heden omstreeks 1590 in 's Prinsen verhouding tot de Staten hadden doen ontstaan, gaven tot allerlei bezwaren aanleiding. Aan de eene zijde scheen Maurits het hoofd van den staat en trad hij soms zelfs op begeerte der Staten in die hoedanigheid op, zooals b.v. tegenover de vorsten van Indië, die hem hunne hulde kwamen brengen [1]) en in officieele brieven zijn naam bovenaan geplaatst zagen; aan den anderen kant waakten zij angstvallig tegen pogingen om hunnen dienaar binnenslands als zoodanig te doen optreden. Zijn invloed in Zeeland, waar hij tegenover zijn zwager Hohenlo, den gemachtigde van zijn broeder Philips Willem, zijne rechten op het ambt van Eersten Edele handhaafde, was zeer groot. Daar en in Gelderland en Overijsel, waar de talrijke en machtige adel slechts noode de overheersching der burgerij in de Staten verdroeg, was men zeer geneigd den Prins tot Graaf of Hertog te verheffen [2]). Het leger en de lagere volksklassen in alle gewesten zouden zulk eene verheffing ongetwijfeld zeer hebben toegejuicht, gehecht als zij waren aan den persoon van den Prins. En deze zelf was er ook in het minst niet afkeerig van. Ontleende hij niet altijd nog eenige aanspraak aan de zijnen vader gedane opdracht, welker uitvoering eerst door den tegenstand van enkelen en later door 's Prinsen vermoording was verhinderd? De omstandigheid, dat Maurits den Staten in 1601 verzocht om op eigen hand en eigen kosten veroveringen in de zuidelijke Nederlanden te mogen maken en op de kust van Guinea den alleenhandel in peper en gember te mogen drijven ten einde de daarvoor noodige gelden bijeen te brengen, geeft duidelijk 's Prinsen neiging te kennen [3]). Maar een beperkt gezag als dat zijns vaders was niet naar den zin van den als veldheer aan bevelen gewenden Maurits, die, wanneer hij eenmaal landsheer was, dat ook met de volle oppermacht zou willen zijn en zich niet de handen wilde gebonden zien door kooplieden en burgers op de wijze, die zijn in de behandeling der staatszaken zoo omzichtige vader zich zou hebben laten welgevallen. Maurits bezat niet als prins Willem het staatkundig genie, dat bij eene beperkte macht feitelijk toch hemzelven de regeering in handen zou geven.

---

[1]) Van Meteren, fol. 480: het gezantschap van Atjeh in het leger voor Grave.

[2]) Van Wijn, Nalez. op Wagenaar, I, blz. 317 vlg.

[3]) Arend, Gesch. des Vaderl., III, 2, blz. 164.

Onderhandsche besprekingen over eene opdracht der souvereiniteit aan Maurits werden in Maart 1602 door 's Prinsen vrienden in Zeeland met Oldenbarnevelt begonnen en deze riep in verband daarmede in diep geheim een klein getal hollandsche staatslieden bijeen. Bij hen vond het denkbeeld om den Prins souverein te maken, vooral na de twisten en verschillen der laatste jaren, weinig ingang, maar men zag wel, dat men ten slotte de zaak niet zou kunnen tegenhouden, wanneer werkelijk Zeeland en Gelderland het voorstel deden. Oldenbarnevelt zelf liet zich met groote voorzichtigheid over het plan uit en ten slotte kwam het conclave tot de meening „dat tselve by dees tyd, voor Syne Excellentie niet goet noch dienstelyck soude wesen", eene meening, die door den Landsadvocaat aan de zeeuwsche heeren en door dezen aan den Prins schijnt overgebracht te zijn. De Prins, die blijkbaar van de zaak wist, liet haar thans voorloopig rusten maar ook hierin — en niet geheel ten onrechte — meende hij Oldenbarnevelt tegenover zich te vinden, eene gedachte, die de goede verstandhouding tusschen den Prins en den Landsadvocaat niet bevorderde.

Oldenbarnevelt was zoo in dezen tijd nog steeds de algemeen erkende politieke leider der Vereenigde Nederlanden [1]), die metterdaad allengs eene Republiek werden, al droegen zij er officieel den naam nog niet van. Zijn machtige en nog stijgende invloed bewerkte in dezen tijd de oprichting der Oost-Indische Compagnie, het groote handelslichaam, dat den grondslag van den handelsbloei en van het koloniaal bezit der Nederlanden heeft gelegd.

Sedert 1598 was het aantal der kleine compagnieën voor den indischen handel nog toegenomen in weerwil der groote verliezen, die verscheidene der reeds bestaande vereenigingen van dien aard leden. Te Amsterdam waren er in 1600 vier, te Rotterdam en in Zeeland ieder twee, te Delft werd er ook eene opgericht, te Hoorn en Enkhuizen eene andere. Hoeveel er in het begin verloren is, valt moeielijk uit te maken, maar zeker is het, dat nauwelijks de helft der 22 in dat jaar hier te lande uitgeruste schepen terugkeerde [2]). De Staten-Generaal zagen weldra de wenschelijkheid in om de groote concur-

---

[1]) Buzanval (Cod. Dipl. Neerl., I), p. 303.

[2]) V. d. Chijs, blz. 79.

rentie tusschen de verschillende compagnieën te doen ophouden en op samenwerking aan te dringen maar de kooplieden sloegen een voorstel van dien aard aanvankelijk af, evenals een tweede, in het volgende jaar door de Staten van Holland gedaan. Vooral de machtige „oude" compagnie verzette zich tegen zulk eene ineensmelting, hoewel ook zij leed onder de gevolgen der concurrentie op de javaansche en moluksche markten, waar de prijzen ten gevolge van de groote vraag naar de artikelen tot het achtvoudige stegen [1]) en de inlandsche vorsten reeds spoedig door tolgelden enz. den handel bemoeielijkten. Ieder schip, dat terugkeerde, bracht nieuwe berichten over de noodlottige gevolgen der overmatige concurrentie. Holland's Staten hadden hierop ernstig het oog gevestigd. Er werd in de Statenvergaderingen over dit onderwerp herhaaldelijk beraadslaagd; eene commissie uit Holland onderzocht de zaak en adviseerde in Mei 1601 tot de vereeniging der compagnieën onder bescherming der Staten-Generaal. Eindelijk begrepen ook vele kooplieden zelf hun belang in dezen en weldra sloten zoowel de compagnieën te Amsterdam als de beide te Middelburg zich aaneen onder medewerking van de stedelijke regeeringen, terwijl aan die vereenigde compagnieën, voorzoover deze steden betrof, uitsluitend recht tot den handel op Indië werd verleend en toegezegd.

Op het einde van 1601 riepen eindelijk de Staten-Generaal op voorstel van Holland, in dezen weder door zijn Landsadvocaat aangespoord, gemachtigden van alle toen bestaande compagnieën bijeen „omme tsamenlyck tot eene goede ende redelicke politie ende ordre op de voorsz. navigatie ende handelingen voor ettelycke jaeren te maken". Ook ditmaal mislukte de zaak nog door den tegenstand van die van Zeeland, die vreesden door het zooveel machtigere en rijkere Holland geheel overvleugeld te worden.

Maar de regeering liet zich niet uit het veld slaan. Onder leiding van Oldenbarnevelt werden de kooplieden opnieuw bijeengeroepen [2]). De Landsadvocaat wees nogmaals op het groote belang eener krachtige samenwerking. Allerlei zwarigheden deden zich weder op: de gewestelijke jaloezie, de onderlinge verschillen der zeeuwsche en hollandsche steden, de halstarrigheid der vertegenwoordigers van het

---

[1]) Res. Holl. 20 Maart 1602.

[2]) Gedenkst. van Johan van Oldenbarnevelt, II, blz. 311; III, blz. 47 vlg.

Noorderkwartier en van Zeeland hielden de zaak nog lang tegen. Eerst de tusschenkomst van den Prins bewoog Zeeland tot toegeven en tot het bijleggen der verschillen; in Holland deed de Advocaat zijn best. Zoo kwamen de zaken zoover, dat de plannen van den 18den tot den 20sten Maart 1602 in de Staten-Generaal konden behandeld worden. Daar kwam men spoedig tot een einde en zoo werd den 20sten „post prandium" bij meerderheid van stemmen de Vereenigde Oost-Indische Compagnie bij een octrooi voor 21 jaar tot stand gebracht.

Dit belangrijke octrooi [1]), gedagteekend 20 Maart 1602, bevatte 46 artikelen, waarvan het eerste bepaalde, dat in iedere uitrusting de „Kamer" van Amsterdam de helft, die van Zeeland 1/4, die van Delft met Rotterdam en van Westfriesland samen ook 1/4 zou geven. Die „Kamers" waren de voormalige oude compagnieën, die zich thans in één lichaam oplosten. Het tweede artikel stelde eene Kamer van Zeventienen in als „generale vergaderinge", een bewindvoerend college, waarin Amsterdam 8, Zeeland 4, de Maas en het Noorderkwartier ieder 2 leden zouden hebben, terwijl het laatste lid door de drie laatstgenoemden bij meerderheid van stemmen zou worden aangewezen. De Zeventienen zouden in de eerste zes jaren te Amsterdam, daarna twee jaren in Zeeland zitting hebben en zoo vervolgens. Als „participanten" zouden alle ingezetenen der gewesten mogen optreden met zooveel kapitaal als zij begeerden, mits zij binnen vijf maanden na 1 April hun verlangen te kennen gaven. In drie termijnen binnen drie jaren moest het kapitaal gestort worden, wat later gewijzigd werd, zoodat de eindstorting eerst einde September 1606 plaats had [2]). De Kamers zouden ieder het toezicht hebben op de uit hare havens afgezeilde schepen, die er zoo mogelijk ook moesten terugkeeren, ofschoon men, wanneer een harer soms veel specerijen binnen kreeg en eene andere weinig, elkander daarmede moest gerieven. De Kamers moesten aan de provinciën of steden, wier ingezetenen 50 000 gulden of meer gestort hadden, staten der aangekomen ladingen en van de gemaakte prijzen overzenden, wanneer die provinciën of steden zulks wenschten. Uitdeeling van per-

[1]) Van der Chijs, blz. 118 vlg.

[2]) Klerk de Reus, Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederl. Ostind. Compagnie (Verhand. Batav. Gen., dl. XVII, 3de st.), 1894.

centen aan de participanten zou eerst plaats hebben, zoodra er 5 % van het gestorte kapitaal aan winst in kas was. Alle „bewindhebbers" der kleine compagnieën zouden in de nieuwe groote ook als zoodanig optreden; bij sterfgeval of vertrek zou men de Kamer van Amsterdam allengs op 20, van Zeeland op 12, van Delft en Rotterdam op 7, van Enkhuizen en Hoorn mede op 7 brengen. Later zou bij vacature de opengevallen plaats binnen drie maanden bezet worden door de Staten der provincie, waarin de Kamer lag, uit eene nominatie van drie personen, door de overgebleven bewindhebbers der betrokken Kamer opgemaakt. Ieder bewindhebber zou later minstens 1000 pd. vlaamsch (*f* 6000) kapitaal in de Compagnie moeten hebben, die van Hoorn en Enkhuizen de helft. Zij ontvingen allen gezamenlijk 1 % van de kosten der uitrusting en 1 % van de opbrengst der retouren, waaruit zij een boekhouder, een kassier en een bode moesten betalen. Artikel 34 schonk aan de Compagnie het volle monopolie voor den tijd van 21 jaren, een getal aangenomen wegens eene andere bepaling, namelijk dat men van 1603 af elke 10 jaar de rekening zou opmaken en ieder, die wilde, dan met zijn kapitaal uit de Compagnie zou kunnen treden; het monopolie gold tegenover andere ingezetenen dezer landen voor allen handel „beoosten de Cape Bonne Espérance ofte deur de Strate van Magellanes." Daar mocht de Compagnie volgens art. 35 „opten naeam van de Staten-Generael der Vereenichde Nederlanden" met „Princen ende Potentaten verbintenissen ende contracten maken", sterkten bouwen, gouverneurs en rechterlijke ambtenaren aanstellen, troepen werven „eensamentlyck tot voorderinge vande neringe". De gouverneurs, rechterlijke ambtenaren en troepen moesten den eed doen zoowel aan de Staten-Generaal als aan de Compagnie, aan de laatste „sooveel die neringe ende trafficque aengaet." De hoofdambtenaren mochten eventueel niet verhinderd worden uit Indië over te komen om zich over het een of ander bij de Staten-Generaal te beklagen. Bij vermeestering van vijandelijke schepen moest de schatkist der Unie volgens de gewone buitrechten haar aandeel daarin hebben. Specerijen, zijde en katoen zouden niet zwaarder belast mogen worden dan thans het geval was. De terugkeerende bevelhebbers van vloten of schepen moesten rapport doen, zoo noodig schriftelijk, aan de Staten-Generaal, die voor het octrooi 25 000 pd. van de Compagnie ontvingen, welke som evenwel weder in het kapitaal der Compagnie werd ingebracht op den voet van een gewoon aandeel.

Zoo was het gevaar, voor den indischen handel door de zware concurrentie ontstaan, afgewend, een gevaar, dat inderdaad niet alleen hier te lande maar ook elders als volstrekt niet hersenschimmig beschouwd werd. Men zag aan de andere zijde ook het nadeel van een monopolie zeer goed in, als altijd van meening, dat „de vrye navigatie ende traffycke voor alle man gemeen" moet blijven, doch ernstige overweging had tot het monopolie doen overhellen als het minste der beide kwaden, waaraan men blootstond. Oldenbarnevelt zelf had niet dan noode tot dezen maatregel geraden [1]). Behalve het monopolie scheen ook de groote zelfstandigheid der Compagnie in het verkrijgen van grondbezit, versterkingen en souvereine rechten eene gevaarlijke zaak, welker bezwaren eerst later duidelijk aan den dag zouden komen maar die de landsregeering thans moest laten gaan, daar zijzelve niet in staat was om bij den reeds bezwaarlijken landoorlog nog den krijg ter zee in die verre gewesten voor hare eigene rekening te nemen [2]); bovendien meende men de Compagnie door het octrooi voor een beperkt aantal jaren in dit opzicht in de macht te zullen hebben, terwijl de eed der ambtenaren en troepen aan de Staten-Generaal en het dezen toekomende algemeene toezicht op de handelingen der Compagnie het overige moesten doen; men beloofde zich verder voordeel voor den staat uit de talrijke schepen en de artillerie der Compagnie. Eindelijk was de groote macht der bewindhebbers tegenover de overige participanten, die zeer weinig hadden te zeggen, zeker eene ernstige schaduwzijde van het octrooi, welks geringe waarborgen voor de latere aandeelhouders hoofdzakelijk te wijten zijn aan het nog niet bestaan dier aandeelhouders op het oogenblik van het tot stand komen van de zaak [3]): de eerste bewindhebbers waren zelf toen nog de eenige aandeelhouders en zorgden vooral voor hunne eigene belangen, terwijl de regeering geen reden zag om zich die der latere participanten bijzonder aan te trekken.

Het kapitaal der Compagnie bedroeg $6^1/_2$ millioen gulden, verdeeld in actiën, die, zooals boven gebleken is, volstrekt niet dezelfde nominale waarde hadden. Van dividenden kon natuurlijk voorloopig nog geen sprake zijn, daar er vooreerst aanzienlijke vloten moesten

---

1) V. d. Chijs, blz. 137 vlg.

2) Ibid., blz. 143.

3) Ibid., blz. 158.

uitgerust worden en de handelsbetrekkingen eigenlijk nog moesten worden aangeknoopt. Men mocht tevreden zijn, wanneer in de eerste jaren de onkosten door de opbrengst der op de terugkeerende schepen medegebrachte goederen werden gedekt.

De Compagnie ging aanstonds, onmiddellijk na hare oprichting, met kracht aan het werk.

Reeds enkele dagen later vertrokken uit de hollandsche havens hare eerste schepen naar Indië, behoorende tot eene groote vloot van 17 bodems, die onder Wybrand van Waerwyck als admiraal en Sebald De Weert als vice-admiraal daar handel zou drijven en betrekkingen aanknoopen. Ruim vijf jaren bleef deze vloot uit [1]). De Weert viel door verraad op Ceilon, waar hij aanvankelijk goed was ontvangen doch zich door onhandige minachting van de vereering der bevolking voor runderen de vijandschap van den Maharadja en eindelijk den dood berokkende [2]); zijn opvolger Cornelis Pietersz. versloeg bij Djohor de Portugeezen. Admiraal Waerwyck bereikte eerst veel later de indische zeeën maar verkreeg weldra te Bantam vergunning om eene factorij te bouwen, waar hij een opperkoopman en eenige andere ambtenaren met eenig kapitaal en voorschriften voor de rechtspraak en den handel achterliet. Hij zond zijne schepen in alle richtingen door den Archipel, naar Banda, Atjeh, Djohor, Borneo, eindelijk ook naar Siam en China, waar hij te vergeefs handelsvrijheid trachtte te verkrijgen. Eerst in Juni 1607 keerde hij met zijne laatste schepen en eene rijke lading terug in het vaderland, waarheen andere uit zijne vloot, even rijk beladen, hem waren voorgegaan.

Intusschen was eene nieuwe vloot van 13 goed ten oorlog geruste schepen nog vóór het einde van 1603 onder den admiraal Steven van der Hagen door de Zeventienen uitgezonden ten einde den Portugeezen in Indië afbreuk te doen [3]). Deze vloot zeilde eerst naar Mozambique maar vond er geen buit en begaf zich nu rechtstreeks naar Goa en de andere portugeesche vestigingen op de kust van Malabar, waar Van der Hagen te Calikoet met den Samorin aldaar

---

[1]) De Jonge, Opkomst, III, blz. 1 vlg.

[2]) Van Geer, De opkomst van het nederl. gezag over Ceilon (Leiden, 1895), blz. 16 vlg.

[3]) De Jonge, l. l., blz. 26 vlg.

een verdrag van vriendschap sloot. Een bericht uit Ambon, waar hijzelf in 1600 het „Kasteel van Verre" had gebouwd, het eerste vaste punt der Nederlanders in Indië, dat kort te voren weder door de Portugeezen bezet was, trok hem naar de Molukken. Hier heroverde hij het fort en plaatste er Frederik Houtman als gouverneur; ook op Banda richtte hij eene factorij op en zijne schepen bezochten menig eiland van dezen specerijenrijken archipel, terwijl andere op de kust van Coromandel den grondslag legden van onzen later zoo bloeienden handel in indische tapijten en de eerste berichten omtrent Nieuw-Guinea, ja zelfs omtrent Nieuw-Holland brachten. Toen Van der Hagen op zijne thuisreis in Januari 1606 het eiland Mauritius aandeed, ontmoette hij er de derde vloot der Compagnie, die in Mei te voren onder Cornelis Matelief was uitgezeild, 11 schepen sterk.

Matelief had bevel om vooral in de Molukken en in straat Malakka op te treden, wat hij dan ook met veel succès deed, zoo zelfs, dat hij Malakka, de hoofdvestiging der Portugeezen, durfde aantasten en de portugeesche vloten herhaaldelijk versloeg, hoewel hij het beleg der stad wegens de zwakheid zijner vloot weder moest opgeven [1]). Een oogenblik werd er ernstig aan gedacht in Atjeh eene blijvende vestiging te stichten; de Sultan van Atjeh stemde toe maar Bantam bleef ten slotte voorloopig nog het middelpunt onzer handelsbetrekkingen in deze streken. In de Molukken regelde Matelief de toestanden op Ambon, waar hij een onderwijzer plaatste op verzoek der inlanders en vergunning gaf tot het sluiten van huwelijken tusschen Europeanen en inlandsche vrouwen. Vervolgens bevestigde hij het gezag der Compagnie op Tidore en Ternate. Hij bedreigde ook Macao in China en trachtte te vergeefs vergunning te verkrijgen om Canton te bezoeken, wat de Chineezen en Portugeezen hem beletten. Hij keerde weldra naar Bantam en vandaar naar het vaderland terug, nadat hij de voortzetting van zijne taak had opgedragen aan den pas met een tiental schepen in Indië aangekomen Paulus van Caerden.

Dezen gelukte het echter niet de Spanjaarden, die van de Philippijnen uit de Molukken trachtten te beheerschen, zooals hij gewild had, geheel uit die eilanden te verdrijven; integendeel, hijzelf raakte gevangen en bleef met de bemanning van zijn schip in de handen des vijands.

---

[1]) De Jonge, l. l., blz. 46 vlg.

Toonde die nederlaag, dat de vijand in deze wateren nog geduchte krachten kon ontwikkelen, ook de vorige ondernemingen hadden reeds met de toenemende machtsontwikkeling der Spanjaarden en Portugeezen in Indië te kampen gehad. Schepen en troepen werden aanhoudend te Lissabon uitgerust; in Goa en Malakka, op de Philippijnen en te Macao maakte men zich tot krachtigen tegenweer gereed en verschillende armada's werden hier tegen de Nederlanders uitgezonden. De Staten-Generaal begonnen eenigszins ongerust te worden en zonden in 1606 tweemaal eene vloot onder den zeeuwschen admiraal Haultain naar de portugeesche kust om de toebereidselen des vijands in het oog te houden. Den eersten keer behaalden de onversaagde zeelieden grooten buit maar de tweede maal werden zij door overmacht aangegrepen en zochten hun heil in de vlucht behalve de dappere Reinier Claeszen, vice-admiraal van Holland, die na een gevecht van twee dagen den brand in het kruid stak en met zijn schip in de lucht vloog. In het volgende jaar moest een nieuwe vloot onder Heemskerck den vijand op zijne eigene kusten ernstiger bestoken.

Doch ook in Indië bleek het noodig, wilde men de Molukken behouden, krachtig tegen den vijand op te treden en in December 1607 vertrok daartoe eene vloot van negen groote schepen en vier jachten onder den admiraal Verhoeff [1]), een kloek bevelhebber, die in last had om eerst bij Malakka, daarna in de Molukken de Portugeezen te bevechten en verder op den handel in zijde en specerijen te letten. Verhoeff bezocht eerst Mozambique en de kusten van Voor-Indië, knoopte daar betrekkingen aan, maakte vele portugeesche schepen prijs en begon zich toen ernstig met de bedreiging van Malakka bezig te houden, toen in April 1609 het bericht in Indië kwam, dat er in Europa een wapenstilstand was gesloten en de vredesonderhandelingen met Spanje eindelijk tot een goed gevolg schenen te zullen leiden. Het was te verwachten, dat men voor Indië den status quo tot grondslag zou aannemen en de bewindhebbers begeerden dus de rechten en betrekkingen der Compagnie nog zooveel mogelijk uitgebreid te zien gelijk zij den bevelhebber lieten weten.

De toestand der Compagnie was toen verre van schitterend.

In het begin was het goed gegaan. Reeds onmiddellijk na de oprichting werden de aandeelen met 15 % premie op de beurs verhan-

---

[1]) De Jonge, l. l., blz. 68 vlg.

deld en de eerste goede berichten hadden ze tot 130 %, ja, na de aankomst der eerste rijkbeladen schepen tot 140 % opgedreven; maar er waren spoedig zooveel specerijen, met name ladingen peper aangekomen, dat de prijzen aanzienlijk daalden en de magazijnen opgevuld werden met onverkoopbare waren. Bovendien kwamen er weldra ongunstiger berichten over den gang der zaken in het Oosten en de actiën daalden nu even snel als zij gerezen waren, tot 60, ja tot 48 %. De bewindhebbers zagen hun kapitaal versmelten en begonnen schulden te maken, terwijl zij reeds vroeger geschut en ammunitie van de Staten-Generaal te leen hadden moeten vragen. Handige speculanten maakten van de gelegenheid gebruik om hunne praktijken ten uitvoer te brengen. De vijanden der Compagnie en van het monopolie, de wangunstigen binnen- en buitenslands wreven zich in de handen en ondermijnden haar crediet op allerlei wijzen, zoowel door het werpen van groote hoeveelheden aandeelen op de beurs als door valsche berichten. Sommige aandeelhouders bleven in gebreke om hunne genomen aandeelen te betalen, andere maakten bezwaren tegen de leiding der zaken. Men begon hier en daar aan de levensvatbaarheid der Compagnie ernstig te twijfelen. Verder kwamen er mededingers op. Balthasar De Moucheron, die in 1597 van Middelburg naar Veere was verhuisd, had veel gewaagd en veel verloren, was eindelijk bankroet geraakt en naar Frankrijk gevlucht. Reeds vroeger had hij den franschen gezant Buzanval opmerkzaam gemaakt op de mogelijkheid om eene amerikaansche Compagnie in Frankrijk te stichten; thans sloeg hij Hendrik IV de oprichting eener fransche Oost-Indische Compagnie voor. Ook de koopman Pieter Lijntgens, een Doopsgezinde uit Amsterdam, die beweerde tegenzin te hebben tegen het krijgvoeren in het Oosten, werkte heimelijk in dezelfde richting en nam zijn kapitaal uit de Compagnie terug; hij ging naar Frankrijk, wist de gunst des Konings te winnen en het was voor de nederlandsche compagnie een groot geluk, dat hij kort daarna stierf. Het weinige crediet van Moucheron deed de zaak geen voortgang hebben. Daarbij kwam ook de niet ongegronde vrees, dat door de oprichting eener fransche compagnie de nederlandsche handel ten eenenmale vernietigd zou worden. Eene fransche compagnie toch, die wegens den vrede tusschen Frankrijk en Spanje geen oorlog in Indië zou hebben te voeren en van onze betrekkingen met de indische vorsten zonder meer gebruik kon maken, zou met groot gemak en weinig kosten kunnen werken

en den nederlandschen kooplieden den voet kunnen lichten. Daardoor zou Frankrijk de financieele kracht der nederlandsche gewesten, zijne oude bondgenooten, op onherstelbare wijze hebben geschokt — een gevaar, dat niet te licht geteld moest worden en waarop men van staatsche zijde niet ophield te wijzen. Er bleven anders genoeg vijanden over, „libertijnen en mennonisten”, zeide Oldenbarnevelt verachtelijk [1]), en een hunner, de vermogende Isaac Lemaire, van ouds een vijand der Compagnie en van haar monopolie, liet zich door den in 1607 te ’s Gravenhage gekomen franschen gezant Jeannin overhalen om met de fransche regeering in betrekking te treden over nieuwe ontdekkingsreizen en zijne plannen tot oprichting eener Compagnie uit te werken [2]).

De staatsche regeering vond eindelijk een middel om de gedachten van den Koning van Frankrijk op een ander punt te richten. Zij liet hem eerst door haren gezant te Parijs, François Aerssens, daarna door een hollandschen raadsheer in den Hoogen Raad, den nog altijd invloedrijken François Francken, aanbieden in overleg te treden over het plan tot oprichting eener West-Indische Compagnie. Met den bekwamen zeevaarder en koopman Willem Usselincx, Linschoten en den geleerden Plancius had Francken reeds herhaaldelijk deze zaak bestudeerd. In den loop van 1606 kwam de oprichting eener West-Indische Compagnie met hollandsch kapitaal en steun van Frankrijk ernstig ter sprake. Oldenbarnevelt had er toen wel ooren naar: hij zag er voordeel voor den nederlandschen staat in om ook in Amerika Spanje afbreuk te doen. Maar er rezen spoedig ernstige bezwaren. Ook deze Compagnie zou het monopolie moeten verkrijgen, waardoor met name de groote particuliere handel in zout, een belangrijk artikel voor de visscherij, zou worden getroffen. Volgens de plannen van Francken en de zijnen zou de nieuwe Compagnie zes ton gouds subsidie ’s jaars van de Staten verkrijgen benevens troepen en 16 oorlogschepen, eischen, die in deze omstandigheden niet konden worden ingewilligd. In de Statenvergaderingen van Holland en Zeeland werd wel een octrooi in dezen geest aangeboden doch het vond er hevigen tegenstand. Francken en Usselincx deden hun uitersten best om de verschillende belangen tot overeenstemming te brengen. Nog in den

---

1) Gedenkst., III, blz. 26, 49 enz.

2) De Jonge, III, blz. 115 vlg.

zomer van 1607 werd de zaak in de Staten ernstig besproken. Doch de bezwaren bleken te groot: de kooplieden toonden weinig lust om hunne kapitalen te wagen, de toenemende kans op vrede bewoog Oldenbarnevelt en andere staatslieden om de reeds in Oost-Indië bestaande moeielijkheden niet nog te vergrooten en zoo bleef de zaak voorloopig slepen tot diepe ergernis van den vurigen Usselincx, die uit deze Compagnie reeds „de grootste traficque van de werelt” meende te zien rijzen [1]).

Met dat al hadden sedert 1605 de aandeelhouders der Oost-Indische Compagnie groote sommen uitbetaald gekregen, eerst uit de retouren der vóór de oprichting der Compagnie nog door de oude compagnieën uitgeruste schepen [2]), zelfs tot 50 % in Febr. 1606, in het voorjaar van 1609 uit de zaken der Compagnie zelve tot een bedrag van 25 %, welke som echter eerst een jaar later werd uitbetaald. Deze eerste „dividenden”, hoewel zij binnen zes jaar reeds een kapitaal bedroegen, een feit, dat onzen aan grove winsten gewende kooplieden toen volstrekt niet buitengewoon voorkwam, beteekenden in werkelijkheid voor de levensvatbaarheid der zaak nog weinig: zij schijnen hoofdzakelijk te hebben moeten dienen om de aandeelen op de markt te steunen, wat te eerder bereikt werd, daar het publiek den oorsprong van de uitdeelingen niet kende.

De voorname kwestie was weldra, hoe de bepalingen zouden zijn, die met betrekking tot den indischen handel in de toen behandelde vredesvoorwaarden met Spanje zouden worden opgenomen. Daarvan hoofdzakelijk zou het afhangen, of de Compagnie te gronde zou gaan dan wel of zij zou voortleven en tot werkelijken bloei geraken.

Wat thans in Indië ontbrak, was vooral eenheid van leiding. De kantoren op de kust van Coromandel, van waar de handel op Ceilon en de kustlanden van Bengalen en Achter-Indië werd gedreven, de betrekkingen met Calicoet, met Djohor en Atjeh, het kantoor te Patani voor den handel op China, Japan en Borneo, stonden in weinig samenhang met de hoofdvestiging der Compagnie te Bantam, waar Jacques L'Hermite de leiding der factorij sedert jaren in handen had en zich tegen de tolkwellingen des Sultans trachtte te verzetten. Tusschen Bantam en de kantoren op Ambon, Banda, Ternate en Matsjan in

---

[1]) Gedenkst., III, blz. 75 vlg.

[2]) Klerk de Reus, l. l., S. 178.

de Molukken was evenmin veel verband, terwijl zelfs de verstandhouding tusschen de daar gevestigde ambtenaren te wenschen overliet. Er ontbrak een vast middelpunt met een ambtenaar, die boven alle andere het bewind voerde en de beschikking had over eene voldoende macht om Portugeezen en Spanjaarden af te weren en zich door de zijnen te doen gehoorzamen.

***

De oorlog was intusschen in Europa van staatsche zijde slap gevoerd, hetgeen in de eerste plaats viel toe te schrijven aan de groote krachtsinspanning bij het beleg van Ostende, dat *f* 100 000 per maand had gekost en waarvoor weder Holland in de eerste plaats zware financieele offers had gebracht. De vijand daarentegen was in de gelegenheid gekomen om krachtiger op te treden dan hem in de laatste jaren mogelijk was geweest.

Spanje had namelijk door den lang gewenschten vrede met Engeland in 1604 de handen ook aan deze zijde vrij gekregen. Wat Elizabeth dikwijls had gedreigd maar nooit had gedaan en de engelsche natie in haren nationalen afkeer van Spanje ook nooit had begeerd, was na den dood der Koningin in 1603 door haren opvolger, Jacobus I, eindelijk volbracht. De Staten, die wel wisten, dat de nieuwe engelsche monarch zeer vredelievend en weinig staatschgezind was, hadden gevreesd, dat de pandsteden thans gevaar liepen aan Spanje te worden overgeleverd, doch Jacobus liet zich door een kort na zijne troonsbestijging gezonden gezantschap der Staten, waarbij Oldenbarnevelt zelf zich bevond en de jonge Frederik Hendrik tot meerdere opluistering was gevoegd, zoowel als door zijne eigene raadslieden overtuigen, dat de vrijheid der nederlandsche gewesten voor Engeland een groot voordeel was, en weigerde aan den aandrang der Spanjaarden gehoor te geven, hoewel hij hun beloofde van de pandsteden uit het verzet der Staten niet langer te zullen steunen. Ook verklaarde hij op verlangen van Spanje de Staten tot vrede te willen aanmanen maar de verheffing van hunnen agent Caron tot ambassadeur was met die verklaring weinig in overeenstemming en de Koning liet zelfs toe, dat de Staten de Schelde ook voortaan voor engelsche schepen gesloten hielden.

Bij de geringe ondersteuning, van engelsche zijde in de laatste

jaren door de Staten genoten, leverde het sluiten van dien vrede op zich zelf weinig verandering op, doch Spanje, thans van de vrees voor Engeland en Frankrijk bevrijd, geraakte erdoor in staat om krachtiger tegenover de rebellen op te treden. Oldenbarnevelt, die nu na Frankrijk ook Engeland den oorlog tegen Spanje zag staken, begon in deze omstandigheden ernstig bezwaar te zien in de toekomst der nederlandsche gewesten, die geheel alleen, zooals de ondervinding van vroeger geleerd had, den strijd niet veel langer konden volhouden [1].

Over het algemeen scheen de regeering van den jongen Philips III, door den machtigen gunsteling des vorsten, den Hertog van Lerma, geleid, van plan om door eene krachtige oorlogvoering den vrede in de Nederlanden te bewerken. De partij, die thans in Spanje de zaken bestuurde, was wel voor een aanzienlijk deel samengesteld uit hen, die eenmaal de denkbeelden van den Prins van Eboli, Ruy Gomez, tegenover die van Alva en de zijnen hadden voorgestaan [2] — in Lerma scheen Eboli herleefd te zijn — maar voor het oogenblik maakte de vrede met Frankrijk en Engeland het mogelijk om alle krachten van Spanje tegen de rebellen te wenden en de aandrang van aartshertog Albertus op krachtdadige financieele en militaire hulp vond thans gereedelijk gehoor, hoewel de schitterende hofstoet des jongen Konings schatten verslond.

De nieuwe regeering had aanstonds voor de nederlandsche zaken groote belangstelling getoond en duidelijk doen uitkomen, dat zij de Aartshertogen niet aan hun lot zou overlaten, integendeel van plan was om Spanje's invloed op den vazalstaat in wording te versterken. De onderneming van Mendoza, door den vorigen Koning aangevangen, was door de nieuwe regeering naar vermogen gesteund. Na den slag bij Nieuwpoort deed zij den Algemeenen Staten te Brussel hare goedkeuring te kennen geven over hunne moedige houding en dat wel in bewoordingen, die deden verstaan, dat de Koning de krachtsinspanning der getrouwe gewesten beschouwde als geschied „à son service", terwijl hij hun aanspoorde „à servir lui et ces princes (de Aartshertogen) avec la même fidélité" [3], uitdrukkingen, die in het Zuiden, waar men zich een oogenblik met de hoop op onafhan-

---

[1]) Archives, II, p. 206.

[2]) Ranke, Die Osmanen und die Spanische Monarchie, S. 172.

[3]) Gachard, Actes des Etats Généraux de 1600, p. CXVI.

kelijkheid had gevleid, een ontgoochelenden indruk maakten, daar eruit bleek, dat Spanje deze gewesten beschouwde als ook voortaan nog onder zijn gezag staande.

Het tijdstip scheen voor een krachtige oorlogvoering niet ongeschikt: in het Noorden begon zich bij velen het verlangen naar het ophouden van den eindeloozen krijg te uiten, een wensch, die in het Zuiden reeds lang levendig was; de Aartshertogen brandden van begeerte om de opstandelingen tot rede te brengen en zij hadden thans weder een veldheer, die de herinnering aan Alexander van Parma verlevendigde.

Ambrosius Spinola, door de verovering van Ostende en zijne daarbij ontwikkelde militaire talenten spoedig tot den hoogsten rang in het leger der Aartshertogen gestegen, had zich het algemeene vertrouwen weten te verwerven. Energiek en talentvol, ervaren in de nieuwere militaire taktiek, bekwaam wiskundige, was hij een waardig tegenstander van prins Maurits, wiens voorzichtige wijze van krijgvoeren in Spinola's stoutmoedig wagen en onstuimig voortdringen een genie van tegengestelde orde tegenover zich zag. Onvermoeid, streng in de handhaving van orde en tucht, handig, gemakkelijk in den omgang, man van beschaafde vormen en politiek doorzicht, was de ruim 33jarige Genuees geschikt om de bewoners der zuidelijke gewesten te verzoenen met het denkbeeld van een nieuw krachtig optreden onder feitelijke hegemonie van Spanje. Eene reis van Spinola naar Spanje in den winter van 1604 gaf hem gelegenheid daar de gemoederen voor zijne plannen te winnen.

Na zijn terugkeer in de Nederlanden door de Aartshertogen met het volle beleid van den krijg belast, maakte hij zich in 1605 tot een geduchten aanval gereed: met twee legers, voor een groot deel uit nieuwe spaansche, italiaansche, duitsche en engelsche regimenten te vormen, zou hij eensdeels de zuidelijke gewesten beschermen, anderdeels den Staatschen op het lijf vallen. Nieuwe geldsommen uit Spanje, welks Koning den veldheer zijner zuster tevens tot bevelhebber der spaansche hulpbenden verhief en hem het Gulden Vlies schonk, stelden hem in staat op die wijze op te treden. Wel vernielde Haultain bij Dover een groot deel der transportschepen, waarop een uit Spanje gezonden regiment werd overgevoerd, maar Spinola zette zijn plan door.

Maurits had in het voorjaar te vergeefs Antwerpen pogen te ver-

rassen door onverwacht een vloot en leger onder graaf Ernst langs de Schelde tot vlak voor de stad te zenden. Daarna had hij zich met bijna 24 000 man in noordelijk Vlaanderen neergeslagen, in de hoop op samenwerking met Frankrijk, dat in dezen tijd daartoe niet ongenegen scheen en Vlaanderen voor zich dacht te winnen, in ieder geval Sluis in handen meende te krijgen. Spinola stelde hier een observatieleger onder Van den Bergh op en rukte zelf met ruim 11000 man dwars door keulsch en guliksch gebied bij Kaiserswerth over den Rijn en daarop snel noordwaarts. Half Augustus 1605 bemachtigde hij Oldenzaal en sloeg het beleg voor Lingen, welks bevelhebber de stad bijna dadelijk overgaf.

Algemeene ontsteltenis wekte deze stoute tocht in het gansche Noorden en Oosten. Overijsel, Groningen, Friesland achtten zich bedreigd; de nog altijd gespannen toestand in Oostfriesland wekte groote bezorgdheid, te meer daar graaf Enno II zich nauw met Spinola inliet, troepen verzamelde en zijn zoon in spaanschen dienst liet treden. Willem Lodewijk vreesde ernstig voor een spaanschen inval in Groningen of Drente met hulp van den oostfrieschen Graaf en met steun van een spaansch eskader, dat, gelijk men beweerde, naar de Eems op weg was. Er was meer dan voldoende reden voor ongerustheid omtrent de houding van den Graaf, die reeds in 1602 tegen het bovenvermelde verdrag van Delfzijl in Emden met militaire macht ten onder had willen brengen. De Staten-Generaal hadden toen weder op verzoek van den magistraat bezetting in de stad geworpen, de handhaving van het verdrag verlangd en den Graaf gedwongen van zijn voornemen af te zien. Allerlei plannen waren in die dagen besproken, met name dat om te Emden eene admiraliteit op te richten ten dienste van het duitsche Rijk onder leiding van den Graaf als rijks-admiraal [1]), maar de toestand des Rijks en die van Oostfriesland zelf was van dien aard, dat deze plannen spoedig werden opgegeven. Graaf Enno, ten einde raad, had zich toen naar 's Gravenhage begeven en na eenig tegenstribbelen in het haagsche verdrag van 1603 berust, dat door bemiddeling der Staten-Generaal werd gesloten en stad en vorst voorloopig weder met elkander verzoende op grondslag van het oude verdrag van Delfzijl. Weder in zijn land teruggekeerd, maakte hij bezwaar het verdrag uit te voeren en de bekeering van zijn broeder en schoonzoon

---

[1]) Van Meteren, fol. 461 v., 471 vlg.

Johan, Graaf van Rietberg, tot het Catholicisme toonde duidelijk aan, in welke richting het huis Cirksena nog altijd zijne bondgenooten zocht. Men moest van staatsche zijde hier op sympathie voor de spaansche plannen rekenen en graaf Johan van Rietberg maakte zich inderdaad gereed om deze met eene gewapende macht te bevorderen.

De Prins verliet op het bericht van Spinola's komst in het Oosten ijlings Vlaanderen, vereenigde zijne benden met de friesche troepen van Willem Lodewijk en legerde zich met eene sterke macht op de grenzen bij Coevorden, waarop Spinola zijne verdere plannen opgaf en nog vóór den herfst weder naar den Rijn aftrok. Maurits volgde hem naar den omtrek van Wezel. Aanslagen op Grave en Bergen op Zoom werden nog bijtijds door de Staatschen verijdeld; aan de andere zijde mislukte ook den Prins een aanslag op Gelder evenals eene poging om de spaansche ruiterij bij Mühlheim aan de Roer te overvallen. De indruk van Spinola's stouten veldtocht was overigens groot genoeg om de Staten te bewegen zich tegen het volgende jaar flink te wapenen in weerwil van de zware lasten, die men reeds had op te brengen.

Inderdaad, het gevaar was ernstig. Spinola trok in den voorzomer van 1606 opnieuw eene aanzienlijke macht van 12000 man bijeen en drong plotseling in Overijsel, terwijl zijn veldoverste Bucquoy met eene even groot leger bij Mook verscheen. Het doel was den IJsel en de Waal tegelijk te forceeren en zoo het veel kleinere leger van Maurits tot achter Utrecht terug te dringen. De Prins verzekerde in allerijl de bedreigde rivieren door wachtschepen en schansen, legde een sterke afdeeling bij Tiel en Bommel en sloeg zich met het overschot zijner troepen bij Deventer neder. Deze uitstekende maatregelen beletten den vijand zijn voornemen uit te voeren maar Spinola veroverde toch Lochem en Groenloo, terwijl hij Doesburg en Zutphen berende en Bucquoy bij Nijmegen de Waal trachtte over te trekken. Doch 's Prinsen maatregelen waren ook hier goed genomen en redden de bedreigde gewesten. Het oorspronkelijke plan weder opgevend, sloeg de vijand thans het beleg voor Rijnberk, dat werkelijk in zijne handen viel. Muiterij in het spaansche leger belette Spinola van de reeds behaalde voordeelen gebruik te maken en Lochem viel dan ook weder voor Maurits. De Prins zelf werd toen door een vermetelen tocht van den vijand, die plotseling van de Lippe kwam opzetten, belemmerd in zijne verdere plannen en brak het beleg van Groenloo bij diens nadering weder op, ten deele wegens in zijn kamp woedende

koortsen, die zijne troepen zeer verzwakt hadden, ten deele uit afkeer van een beslissenden slag.

Over het algemeen was Maurits' roem door dit alles niet vergroot en overdreven vrees voor beslissende veldslagen werd zelfs als de oorzaak van zijn herhaald terugtrekken aangegeven; daarentegen werd Spinola's stoutmoedigheid alom bewonderd [1]) en alleen het geldgebrek, de kanker der spaansche regeering, en het gevolg daarvan, soldatenoproer, deden zijn succès afbreuk.

Van beide zijden was men blijkbaar uitgeput en deed de overmatige krachtsontwikkeling der laatste jaren naar het einde van den krijg verlangen. In het voorjaar van 1607 bepaalde men zich dan ook tot wederzijdsche strooptochten. Frederik Hendrik verraste Erkelens en plunderde den omtrek dier stad; de ruiterij van Grobbendonck brandschatte den Bommelerwaard en bedreef van Den Bosch uit allerlei kleine wapenfeiten op de grenzen van het staatsche gebied. Prins Maurits, door de Staten aangezet om den vijand door een beslissenden slag van de rivieren te verdrijven, weigerde, ook op raad van Willem Lodewijk [2]) en zijn thans tot veldmaarschalk verheven broeder, graaf Ernst Casimir van Nassau, standvastig het lot van den staat in een veldslag te wagen, zich in het bewustzijn van de zwakheid zijner eigene krachten bepalende tot de verdediging der bedreigde streken.

De neiging tot vrede werd aan de spaansche zijde sterk bevorderd door de smadelijke nederlaag, die de spaansche vloot in het voorjaar in hare eigene havens had te lijden. Vrees voor eene expeditie uit Spanje naar Oost-Indië had reeds herhaaldelijk vloten naar de spaansche kust doen zenden; thans zeilde eene scheepsmacht van 26 goed uitgeruste oorlogsbodems onder den onversaagden Jacob van Heemskerck naar de portugeesche en toen hij hier den vijand niet vond, naar de spaansche kust bij Gibraltar, waar eene vloot van 21 groote schepen onder D'Avila gereed lag. Onder het geschut der stad viel de moedige admiraal den 25sten April den vijand aan, zelf voorop de baai inzeilend en zoo den anderen het voorbeeld gevend. De dappere

---

1) Vgl. voor deze veldtochten: Van Meteren, fol. 496 vlg.; Vervov, Gedenkw. Gesch., blz. 195 vlg.; Giustiniano, Delle guerre di Fiandra (Anv. 1609), p. 149 vlg.; Carnero, Historia de las guerras civiles, p. 519 vlg.

2) Archives, II, p. 378.

aanvoerder sneuvelde bij het begin van den strijd maar de kapitein van zijn schip, Verhoeff, dezelfde, die later de vloot naar Indië kommandeerde, zette met den vice-admiraal Alteras het gevecht voort. Ook D'Avila sneuvelde en de spaansche vloot, van alle zijden besprongen, geraakte weldra in verwarring, zoodat de helft harer schepen vernield werd en de andere helft deerlijk gehavend. Zoo werd de zege bevochten, die den onzen op 100, den Spanjaarden op niet minder dan 2000 dooden kwam te staan. Eene landing bij Cadix of Gibraltar, die in het plan gelegen had, kon wel door het van alle zijden opkomen van vijandelijke troepen niet worden volbracht, doch ook zoo was de indruk der schitterende overwinning krachtig genoeg om aan de reeds aangevangen onderhandelingen een goeden stoot te geven.

Het was het laatste wapenfeit van beteekenis, dat vóór het tot stand komen van een langdurigen wapenstilstand plaats had.

De noordelijke gewesten waren blijkbaar niet meer in staat den eindeloozen oorlog krachtig voort te zetten. De schuldenlast van Holland, het gewest, dat meer dan de helft der thans reeds tot 10 millioen gulden 's jaars gestegen oorlogskosten placht te dragen, was tot 26 millioen geklommen en nog altijd verlangden de militaire leiders van den krijg meer geld, van meening zijnde, dat eerst met nog 4 à 5 millioen 's jaars meer in werkelijkheid voordeel kon behaald worden. Zwaardere belastingen konden niet worden ingevoerd, verklaarde men in de Staten van Holland: de grens der draagkracht was bereikt, zoo was ook elders het algemeene gevoelen. Een ernstig onderzoek, door eene tot geheimhouding zelfs tegenover prins Maurits verplichte commissie op verlangen van Oldenbarnevelt ingesteld naar den financieelen toestand en de mogelijkheid om den oorlog voort te zetten, leidde in Augustus 1606 tot een bepaald negatief resultaat [1]).

Van Frankrijk, dat na 1598 op herhaalden aandrang van de Staten zijn subsidie tot 2 millioen 's jaars had verhoogd, was niets meer dan dit te verwachten, ja, het begon deze som met een aanzienlijk bedrag te verminderen en de binnenlandsche toestanden van dit rijk beletten het voorloopig krachtig naar buiten op te treden. De Hugenoten, sedert 1598 door het Edict van Nantes een gewettigde staat in den staat geworden, lieten zich tot ergernis van de rechtzinnige Katholieken in alles gelden.

---

[1]) Gedenkst., III, blz. 83.

Telkens vernam men van oproerige bewegingen en van beraamde aanslagen op het leven des Konings, die duidelijk aantoonden, dat de nieuwe fransche regeering verre van zeker was van de toekomst en nog altijd te kampen had met moeielijkheden binnenslands. Vooral de eerste Hertog van Bouillon uit het geslacht Trémoille, Heer van Sédan en met de Nassau's en andere duitsche vorsten vermaagschapt — hij was gehuwd geweest met eene dochter van prins Willem van Oranje — werd sedert eenige jaren verdacht van heimelijke samenspanning tegen het koninklijk gezag. Hij was de aanzienlijkste der hugenootsche heeren en de Koning, bevreesd voor een nieuwen Hugenoten-oorlog onder dezen aanvoerder, zag zich in 1606 genoodzaakt de stad Sédan met een leger te bedreigen, toen het eindelijk den Staten gelukte door hunne bemiddeling den vrede te herstellen, onder voorwaarde dat de Koning Sédan voor vier jaren in handen kreeg.

Op Jacobus van Engeland viel evenmin te rekenen, vooral toen de spaansche regeering hem uitzicht gaf op een huwelijk van zijn zoon met eene spaansche prinses, die dan de Nederlanden als bruidschat zou ontvangen — het oude lokaas der Spanjaarden.

Ook de altijd twistende duitsche Protestanten waren tot hulp ongeneigd, zooals duidelijk bleek uit de zending van dr. Pieter van Brederode naar de duitsche hoven in 1603. De dood in 1606 van den ouden graaf Jan van Nassau, den onvermoeiden vriend der Staten in Duitschland, die tot op het laatst van zijn leven niet had opgehouden hunne belangen te verdedigen en de protestantsche duitsche vorsten tot samenwerking met de noordnederlandsche gewesten aan te zetten, was aan deze zijde een groot verlies. De Graaf had nog de onderhandelingen van dr. Brederode krachtig gesteund en inderdaad waren van enkele vorsten kleine subsidiën verkregen, maar de resultaten der aanhoudende pogingen om de duitsche heeren tot samenwerking te bewegen bleven met dat al van weinig beteekenis: aan duitsche hulp viel voor een krachtig voortzetten van den krijg evenmin als vroeger ernstig te denken. Toch werd het verlies van den ouden trouwen bondgenoot, die van het begin van den opstand af zijne sympathie voor de zaak der Nederlanders metterdaad had getoond, die zijne inkomsten, een tijdlang ook zijn persoon tot beschikking der Staten had gesteld en als grondlegger der Unie onschatbare diensten had bewezen, die later zijne zonen in nederlandschen dienst had doen treden en thans reeds ook

zijne kleinzonen in het leger der Staten zag, die nooit had opgehouden zijn goeden raad ten beste te geven, hoewel hij dikwijls over ondank en miskenning had te klagen — het verlies van dien trouwen vriend werd diep gevoeld en was moeielijk te vergoeden, al was het ook hem onmogelijk gebleken om de duitsche vorsten tot eene krachtige politiek te bewegen.

Van een aanvallenden oorlog, zooals de Prins en koning Hendrik IV gevoerd wilden zien, kon in deze omstandigheden voor de Staten geen sprake zijn; van eene groote ligue van alle protestantsche duitsche vorsten met de Staten, Engeland en Frankrijk, waaraan sommigen dachten, evenmin. Oldenbarnevelt wees hierop herhaaldelijk met nadruk [1]). Hij achtte den toestand der Vereenigde Gewesten zeer bedenkelijk en zag met bekommering het oogenblik naderen, waarop de wanhoop tot eene „desperate resolutie" van welken aard dan ook, hetzij eene nieuwe aanbieding der souvereiniteit aan Frankrijk, hetzij eene onderwerping aan de Aartshertogen zou kunnen brengen. Over het eerste punt werd in deze jaren herhaaldelijk geraadpleegd en in het voorjaar van 1607 verzocht Hendrik IV zelfs den gezant Aerssens naar de Staten te reizen ten einde hem te kunnen berichten, op welke voorwaarden men hem als souverein zou willen erkennen [2]).

Pogingen om Frankrijk tot eene nieuwe oorlogsverklaring aan Spanje te brengen — een krijg, waarvan de gansche zuidelijke Nederlanden de prijs zouden kunnen worden — stuitten allen af op de voorzichtigheid der fransche regeering, die wel met belangstelling den gang der zaken in Duitschland gadesloeg en zich begon gereed te maken om daar bij de toenemende spanning tusschen Protestanten en Katholieken op het juiste oogenblik tusschenbeiden te kunnen komen, doch om dezelfde reden een openlijken krijg met Spanje niet begeerde, afgezien nog van de wenschelijkheid eener nog langere rust voor het door de langdurige burgeroorlogen verarmde fransche volk. Ook het lokaas van aanzienlijke machtsuitbreiding in het Noorden was niet bij machte Hendrik IV over te halen en de fransche staatslieden begonnen te vreezen, dat eene krachtige ondersteuning in geld, aan de Staten verleend, op den duur toch tot een oorlog met Spanje

---

1) Vgl. over dit alles: Van Rees, l. l., blz. 245 vlg.; Gedenkst. van Oldenbarnevelt, III, passim, vooral blz. 69, 83.

2) Gedenkst., III, blz. 101.

zou leiden. Villeroy ten minste, die toen in Frankrijk de buitenlandsche zaken bestuurde, toonde zich allengs huiveriger de Staten te helpen.

Oldenbarnevelt werd moedeloos [1]) en dacht erover zich uit de zaken des lands terug te trekken. Hij had in het voorjaar van 1604 reeds verzocht — en herhaalde dit verzoek in de beide volgende jaren — niet meer in de Staten-Generaal te worden afgevaardigd, daar zijne vertoogen tegenover de militaire neigingen van den Prins en diens omgeving niet meer den noodigen indruk schenen te maken. De Landsadvocaat gevoelde toen reeds, dat hij zich met zijne begeerte naar vrede op een ook voor hem persoonlijk gevaarlijken weg bevond. Hij, de machtige en trotsche leider, had vele, zeer vele vijanden, die klaagden over zijne heerschzucht, hem weldra van baatzuchtige bedoelingen zouden beschuldigen en zijn invloed zouden trachten te ondermijnen. Den Prins zou hij in ieder geval tegen zich innemen, nog meer dan te voren. De fransche gezant vond dan ook, dat Oldenbarnevelt een zeer gewaagd spel speelde [2]). Doch de Advocaat gaf eene vaste overtuiging niet gemakkelijk op. Een eervolle vrede of desnoods een wapenstilstand scheen hem meer en meer het eenige redmiddel, hoewel hij zich ook de gevaren daarvan niet ontveinsde. Zou na een wapenstilstand het volk der noordelijke gewesten, eenmaal weder aan de zegeningen van den vrede gewend, zich niet spoediger aan de eischen der Aartshertogen willen onderwerpen? Was de organisatie in het Noorden wel op een tijdperk van vrede berekend? Zouden de Katholieken, nog altijd verreweg de groote meerderheid en thans door de herleving hunner godsdienstige gevoelens sedert het einde der 16de eeuw uit de vroegere onverschilligheid opgewekt, zich in een tijd van vasten vrede rustig blijven onderwerpen aan de heerschappij der Calvinisten, die godsdienstvrijheid voor de Katholieken nooit zouden toestaan? Zou het leger, zou de Prins zelf in een vrede of zelfs in een wapenstilstand berusten, die de militaire macht tot werkeloosheid en tot het, zij het dan tijdelijk, gemis der voordeelen van den krijg zou doemen? Zouden de gewesten ook tegenover Frankrijk en Engeland op den duur hunne onafhankelijkheid kunnen bewaren?

Deze gedachten moesten zich aan den geest van den staatsman

---

[1]) Gedenkst., III, blz. 5, 69.

[2]) Ibid., blz. 85.

opdringen bij het overwegen van de vraag, wat thans gedaan moest worden. Het gevaar voor zijn persoonlijken invloed bleef daarbij ook hemzelven niet verborgen maar de vrees voor den ondergang van den staat was sterker. En er waren velen in het land, vooral onder de magistraten, die dachten als hij. De oude „hertige mannen, die het spaansche jock gheproeft hadden" [1]), waren de een na den ander gestorven en een nieuw geslacht was opgestaan, dat den langen krijg moede was en naar vrede voorgoed of ten minste voor eenigen tijd verlangde, wanneer die op behoorlijke voorwaarden te verkrijgen zou zijn. De meerderheid in de hollandsche Statenvergadering was zoo gestemd. De landprovinciën, nog pas aan des vijands aanvallen blootgesteld, begeerden nog vuriger naar het einde der aanhoudende gevaren, waarmede zij het eerst werden bedreigd. De financieele lasten van den krijg werden overal ter dege gevoeld, niet het minst in het zwaar belaste Holland. Er waaide in het Noorden een wind, die vredesdenkbeelden verspreidde en vredesverwachtingen opwekte.

Ook de stemming in het Zuiden was nog altijd voor den vrede. Reeds sinds jaren hadden de Staten der zuidelijke gewesten daarop aangedrongen; tallooze malen was er reeds onderhandeld; het laatst nog hadden de Staten-Generaal in 1600 te Brussel ten duidelijkste hunne wenschen in dit opzicht te kennen gegeven. En de Aartshertogen, de groote afhankelijkheid van Spanje in de laatste oorlogsjaren zwaar op zich voelende drukken, waren niet ongeneigd aan het verlangen hunner onderdanen toe te geven. Zelfs Spinola, door geldgebrek in zijne plannen belemmerd, begeerde naar een tijd van rust. En in Spanje verlangde de machtige partij van Lerma niets liever dan vrede om te kunnen genieten van de heerschappij.

De omstandigheden brachten zoo van beide kanten tot toenadering, zeer tegen den zin van Maurits en Willem Lodewijk, die de neiging der Staten tot den vrede als een groot gevaar beschouwden, iederen stap in die richting als eene schrede naar een afgrond van ellende brandmerkten en hun uitersten best deden om de Staten te weerhouden voort te gaan op een weg, die naar hunne vaste overtuiging tot den ondergang van den Staat moest leiden [2]). De beide veldheeren zagen in de spaansche vredesaanbiedingen niets meer dan list en

---

[1]) Van Meteren, fol. 522 v.

[2]) Archives, II, p. 380.

bedrog, dan eene poging om te heerschen door verdeeldheid te zaaien en onder den schijn van vrede de hand uit te strekken naar de heerschappij over het Noorden, die Spanje door den krijg niet had vermogen te bereiken.

Ook in Spanje was eene sterke partij zoo niet tegen een wapenstilstand, wanneer die in het belang der monarchie of van de getrouwe gewesten noodig mocht schijnen, dan toch tegen een vrede, waardoor de rebellen onafhankelijk zouden worden verklaard. Dat streed niet alleen tegen den castiliaanschen trots, tegen de waardigheid van een staat als Spanje maar ook tegen de traditioneele belangen der monarchie. De spaansche oorlogspartij begreep, dat een vrede met de rebellen het opgeven van de oude politiek der spaansche wereldheerschappij beteekende. Noode had zij — en dan nog onder welke voorwaarden! — berust in de vorming van den vazalstaat der Aartshertogen maar de oude dienaren van Philips II, de Graaf de Fuentes en andere leden der vroegere partij van Alva, de Mendoza's en wie al meer in Frankrijk en Italië, in Duitschland en Engeland, in Polen en Scandinavië de wereldomspannende politiek van Spanje hadden verdedigd, konden niet treden in Lerma's vredespolitiek, die hun het einde van Spanje's grootheid voorspelde.

HOOFDSTUK VI.

DE ONDERHANDELINGEN OVER HET BESTAND.

De eerste stappen op het gebied der nieuwe ernstige onderhandelingen gingen weder van de Aartshertogen uit.

In Mei 1606 verscheen heimelijk te 's Gravenhage een geldersch edelman, Walraven van Wittenhorst, Heer van der Horst, om namens de Aartshertogen, waar dat pas gaf, hunne vredelievende gezindheid te betuigen en de neigingen der leidende regenten te onderzoeken. Oldenbarnevelt ontving van wege den Graaf van Solre, spaansch gouverneur van Lingen, aanwijzingen van denzelfden aard. Van der Horst bevond de stemming met name in Holland zoo gunstig, dat hij na afloop van den veldtocht van Spinola zich in December op-

nieuw naar 's Gravenhage liet afvaardigen, thans met den secretaris van Turnhout, Johan Gevaerts, om met enkele voorname regeeringspersonen in het Noorden te spreken en de grondslagen voor eene bepaalde onderhandeling te leggen.

Door bemiddeling van Oldenbarnevelt werden de gezanten nu ook bij prins Maurits toegelaten en verkregen van dezen ten antwoord, dat hij een aanbod der Aartshertogen aan de Staten-Generaal zou afwachten. Half Januari verschenen zij dan ook met eene bepaalde instructie voor die vergadering, maar hunne instructie was zoo weinig berekend naar den toestand van het oogenblik, zij liet de rechten van Spanje ook op de noordelijke gewesten zoo onvoorzichtig luide klinken, dat de gezanten reeds vóór het einde der maand met een bepaald weigerend antwoord moesten heengaan. De Staten deden ten scherpste uitkomen, dat de Vereenigde Provinciën sedert de afzwering zich als een „vrye staet" beschouwden, dat zij door de omwonende mogendheden sinds lang als zoodanig waren erkend en niet konden onderhandelen, zoolang de tegenpartij meende „iets" te kunnen „pretenderen" tegen de volledige vrijheid der Vereenigde Nederlanden [1]).

Het scheen, dat deze afwijzing de zaak beslist had en de onderhandelingen zouden worden afgebroken, maar het tegendeel gebeurde: door middel van een bloedverwant van Cornelis Aerssens, griffier der Staten-Generaal, den gefailleerden brusselschen koopman Cruwel, werden de onderhandelingen opnieuw geopend. Cruwel, die zeide te komen namens den invloedrijken Richardot, lid van den Geheimen Raad, en pater Jan Neyen, biechtvader van den Aartshertog en commissaris-generaal der Franciscanen, kreeg door Aerssens spoedig gehoor bij Oldenbarnevelt en Maurits. Hij vertoonde hun een schrijven van pater Neyen, als zoon van een ouden dienaar van prins Willem velen welbekend, waarbij deze verklaarde, dat de Aartshertogen een bestand van 10 of 12 jaren zouden begeeren op den grondslag van het bezit op dit oogenblik van beide zijden, mits de Nederlanders de vaart naar Indië opgaven en zich weder met de heropening van die naar Spanje tevreden stelden. Voorloopig mochten alleen de Prins, Oldenbarnevelt en de griffier Aerssens van de zaak weten, terwijl van den anderen kant alleen Spinola en de Aartshertogen in het geheim zouden zijn. Neyen verklaarde zich bereid om over te

---

[1]) Van der Kemp, III, blz. 98 vlg.

komen, tevens doende verstaan, dat de Aartshertogen wel iets wilden toegeven betreffende de onafhankelijkheid der Vereenigde Provinciën [1]).

Het bleek intusschen bij deze onderhandelingen reeds, dat zelfs in den boezem der Statencolleges personen waren, die heimelijk met Spinola en de Aartshertogen in betrekking stonden, met name in het Utrechtsche, ja, dat enkele dier personen in het leger van Spinola waren geweest en hem inlichtingen hadden verstrekt [2]). De algemeen bekende omstandigheid, dat bij de veelhoofdige regeering in de nederlandsche gewesten het altijd mogelijk was voor geld achter staatsgeheimen te komen en dat menig lid der souvereine vergadering voor het goud ook zelfs van den vijand niet bestand was, moest in deze tot voorzichtigheid manen. Zelfs van Oldenbarnevelt achtte de fransche gezant Buzanval, die hem jaren achtereen had gadeslagen, het volstrekt niet ondenkbaar, dat hij door gunstbewijzen en geldelijke geschenken ten minste voor sommige fransche plannen was te winnen, al zou hij nooit door Spanje omgekocht kunnen worden. Prins Maurits alleen werd onder hen, die in de Nederlanden de leiding der zaken in handen hadden, boven zoo iets verheven geacht; en volkomen terecht: feller, tevens eerlijker en oprechter vijand had Spanje niet in deze gewesten, aan wier heil de Prins zich met hart en ziel had toegewijd.

Zoo kwam dan pater Neyen [3]) in het begin van Maart 1607 heimelijk te Rijswijk en werd nog in den nacht van zijne aankomst even geheimzinnig naar 's Gravenhage gebracht, waar hij met prins Maurits, Oldenbarnevelt en Aerssens in het stadhouderlijk verblijf op het Binnenhof eene samenkomst hield. Hoogst merkwaardig mocht deze samenkomst heeten tusschen den „eerbiedwaardigen Geus", zooals Neyen den Prins betitelde op diens schertsende vraag, of hij zich wel vertrouwde onder de Geuzen, den grooten nederlandschen staatsman, den bekwamen griffier en den listigen, handigen geestelijke, die hier de regeering van het Zuiden kwam vertegenwoordigen. Eenige leden der Staten-Generaal werden thans in het geheim betrokken en eindelijk werd de pater zelfs in de vergadering van dat lichaam toe-

---

[1]) Gedenkst., III, blz. 103 vlg.

[2]) Ibid., blz. 109.

[3]) Vgl. over zijne zending Gallucci, De bello Belgico, Lib. 20, p. 316 seq., die Neyen's papieren voor zich had.

gelaten, waardoor de zaak weldra algemeen bekend werd, zoodat het fransche gezantschap half Maart reeds op de hoogte was en ijlings zijne regeering met de zaak in kennis stelde.

De volmacht van den pater bleek onvoldoende te zijn, waarom hij naar Brussel terugkeerde. Hij verscheen weldra weder, thans met drie verschillende aanbiedingen, die hij achtereenvolgens moest trachten bij de Staten-Generaal ingang te doen vinden. De beide eersten werden als onvoldoende afgewezen en eerst de derde werd aangenomen, niet zonder de betuiging van de ernstige ontevredenheid der Staten over deze onoprechte wijze van onderhandelen, die algemeen wantrouwen wekte. Het laatste stuk hield in, dat de Aartshertogen geneigd waren om over een bestand op grondslag van het „Uti Possidetis" te onderhandelen met de gewesten van het Noorden „in qualiteit ende als deselve houdende voor vrye landen, provinciën en steden, waarop sy niet en pretenderen"; Nederlanders zouden afgezanten zijn; plaats en tijd der onderhandeling zou aan de Staten worden overgelaten; voorloopig zou alvast een wapenstilstand voor acht maanden worden gesloten en met het oog op de langzame wijze van werken in de gewesten eerst tegen September antwoord van de Staten verlangd worden over het sluiten van het begeerde bestand.

De groote inschikkelijkheid van den vijand en de blijkbare dubbelzinnigheid van de bewoordingen der onafhankelijkheidserkenning wekten wel eenig wantrouwen doch men stapte over de bezwaren heen en kwam den 11den April tot het besluit om de wapenschorsing aan te nemen en de onderhandelingen onmiddellijk voort te zetten; binnen drie maanden echter moest ook Spanje zelf de wapenschorsing goedkeuren en de onafhankelijkheid der gewesten, zij het dan op dezelfde wijze, erkennen. Op aandrang van Neyen maar zeer tegen den zin van prins Maurits werd later nog na heel wat tegenstribbelen van Zeeland bepaald, dat Heemskerck's vloot zou worden teruggeroepen en ook op de spaansche kust en in de Middellandsche zee alle vijandelijkheden zouden ophouden. Een officieel schrijven der Staten-Generaal aan de provinciën deelde dit alles mede en verzocht alom een algemeenen vast- en biddag te houden met het oog op het groote belang der gewichtige onderhandelingen.

Er waren hier te lande en elders velen, die met prins Maurits en graaf Willem Lodewijk het hoofd schudden en niet deelden in de algemeene vreugde over het uitzicht op vrede. Wat beteekende in de verkla-

ring dat overbodige woordje „als” voor „houdende”? vroeg de fransche staatsman Jeannin. Bewees het niet, dat de vijand eigenlijk de onafhankelijkheid slechts quasi wilde erkennen? Jacobus I toonde bij de mededeelingen van den staatschen gezant evenzoo een ongeloovig gelaat. In Duitschland achtte men deze toegefelijkheid „wonderlyck”, zoowel van katholieke als van protestantsche zijde. Was het geen spaansche regel, dat men ketters geen woord had te houden? vroegen sommigen. Hendrik IV was verbaasd en in het begin zelfs eenigszins uit zijn humeur over dezen onverwachten loop der zaken doch beloofde een gezantschap te zenden, bestaande uit Jeannin en Rosny, om Buzanval ter zijde te staan bij de onderhandelingen, die de Staten niet zonder hem wenschten te voeren, en in allen gevalle een oog in het zeil te houden [1]. Ook Christiaan van Anhalt en andere duitsche vorsten waarschuwden ernstig. De ijverige Calvinisten, beducht voor de noodzakelijkheid om meerdere vrijheid en rechten aan de Katholieken toe te staan, zagen de onderhandelingen met bekommering aan. Anderen vreesden evenals de Prins zelf voor binnenlandsche woelingen, voor wanordelijkheden onder het talrijke krijgsvolk, voor achteruitgang van den handel in tijd van vrede, daar de handel juist in en door den oorlogstoestand zulk eene vlucht had genomen.

Wat de binnenlandsche woelingen betreft, het gebeurde in Groningen en Friesland toonde aan, dat het gevaar van die zijde niet te licht geteld moest worden. Was eenmaal de vijand voorgoed geweken, dan zou tweespalt tusschen de gewesten en de leden daarvan in het bijzonder niet uitblijven. Ook Oldenbarnevelt en de zijnen zagen in, dat ingeval van vrede aanstonds maatregelen moesten worden genomen om de regeering der gewesten op een anderen, een geregelder voet in te richten.

Maar de vrees voor gevaarlijke binnenlandsche woelingen was ook in een ander opzicht niet ongegrond. De oude tegenstelling tusschen strenge en gematigde Calvinisten was in den laatsten tijd zeer verscherpt door den hernieuwden twist over het leerstuk der praedestinatie naar aanleiding van het verzet daartegen van den amsterdamschen predikant Jacobus Arminius, die den door Coolhaes en Coornhert reeds omstreeks 1580 daartegen begonnen strijd weder opvatte. De benoeming van Arminius tot hoogleeraar te Leiden in Sep-

[1] Gedenkst., III, 134 vlg.

tember 1603 wekte hevige ergernis bij zijne rechtzinnige tegenstanders, onder wie zijn ambtgenoot Franciscus Gomarus eene voorname plaats bekleedde. Over dit leerstuk, weldra ook over allerlei andere punten, de leer betreffende, werden hevige disputen zoowel aan de Universiteiten als op de kansels sedert tusschen de beide richtingen gevoerd. Bij Arminius sloten zich de meer vrijzinnige en gematigde elementen, bij Gomarus de streng-confessioneele en vurige Calvinisten aan. Van beide zijden werd aangedrongen op het houden eener nationale synode om de verschillen bij te leggen maar de Staten-Generaal, beducht voor eene herhaling der woelingen van kerkelijken aard uit den Leycesterschen tijd, aarzelden aan dezen wensch gevolg te geven en verleenden eerst in 1606 hunne toestemming. Arminianen en Gomaristen stonden toen reeds overal heftig tegenover elkander, zooals bleek op de provinciale synoden en classicale vergaderingen, uit de heftige betuigingen van den kansel, uit de scherpe pamfletten, van beide kanten uitgegeven. Menigeen vreesde niet ten onrechte voor de gevolgen dezer nog altijd in heftigheid toenemende kerkelijke beroering in een tijd van vrede. Vooral was die vrees niet ongegrond met het oog op de omstandigheid, dat de twist herhaaldelijk zoo hoog was geloopen, dat de regeering zich er mede moest bemoeien. De wijze, waarop in 1606 de toestemming der Staten-Generaal tot het houden eener nationale synode was gegeven, namelijk onder beding, dat die synode eene herziening der Confessie, van den Catechismus en van de kerkorde zou ter hand nemen, had reeds de ergernis bij vele aan de oude kerkelijke instellingen gehechte strenge Calvinisten gaande gemaakt. Naar aanleiding van de voorloopige besprekingen, waarbij de partijen elkander duchtig te lijf gingen, kwamen de Staten-Generaal ertoe het plan eener nationale synode voorloopig niet uit te voeren. De Staten van Holland beletten in 1608 zelfs het houden van provinciale synoden en toonden duidelijker dan ooit hunne sympathie voor hen, die eene wijziging der kerkelijke instellingen in vrijzinnigen geest verlangden. Eene hevige ontevredenheid der strenge Calvinisten tegenover hun ouden tegenstander Oldenbarnevelt en de zijnen was het gevolg van deze gezindheid. Men beschuldigde de Arminianen van het plan om de oude leer, de oude kerkelijke instellingen met hulp der Staten te willen onverwerpen. Men schold van de kansels op de „libertijnsche" staatslieden en bracht deze bij de grootendeels streng calvinistische menigte in verdenking. Inderdaad deze dingen begonnen een gevaar-

lijken loop te nemen, ook op staatkundig gebied. De nauwe samenhang tusschen kerkelijke en staatkundige zaken in een staat als die der Vereenigde Nederlanden kon op deze wijze ieder oogenblik aanleiding geven tot bedenkelijke woelingen tegen de regeerende staatsmachten: de herinnering aan de Leycestersche factie was nog op verre na niet verdwenen en het vuur der toen zoo gevaarlijke ten deele kerkelijke, ten deele staatkundige partijschappen kon met weinig moeite weder worden aangeblazen tot een hevigen brand, die alle gewesten zou kunnen teisteren. In Utrecht zoowel als in sommige hollandsche steden en in Friesland staken de aanhangers der oude democratische partij weder het hoofd op, gedachtig aan de rol, die zij eenmaal in verband met de kerkelijke woelingen hadden gespeeld.

Oldenbarnevelt had in weerwil van alle bedenkingen tot zoover zijn zin kunnen doordrijven maar niet dan ten koste van ernstige onaangenaamheden met den Prins en grove lasterlijke aanvallen van zijne talrijke vijanden: zelfs Buzanval was van meening, dat hij zijne verworven rijkdommen door een vrede in veiligheid wilde brengen, en zijne vijanden beschuldigden hem steeds luider door Spanje omgekocht te zijn [1]), eene beschuldiging, waarvan natuurlijk geen woord waar was maar die, zooals gewoonlijk, bij velen ingang vond en spoedig in pamfletten van uiterst hatelijken aard algemeen werd verspreid. De gezant te Parijs, Aerssens, bracht den Advocaat herhaaldelijk op de hoogte van dergelijke ook daar in omloop zijnde geruchten, waarvan niemand beter dan hij de onwaarheid kende; de gezant speelde in deze zaken eene dubbelzinnige rol, aan de eene zijde den Advocaat, wien hij veel verplicht was, te vriend willende houden, aan de andere den Prins willende believen [2]).

Oldenbarnevelt bleef te midden van dat alles vastelijk overtuigd, dat de krijg niet langer kon worden voortgezet, en meende er de voorboden in te zien van „militaire alteratie” en „confusie populaire”, die het gevolg zouden zijn van een verder doorzetten van den oorlog. Maar ook naar zijne meening was „een valsche, onseeckere, bedriegelycke peys te houden en te vlieden als ’t hoochste quaet” en inderdaad begon Spanje eene zonderlinge houding aan te nemen: de

---

[1]) Ibid., blz. 132.

[2]) Ibid., blz. 134.

bevestiging van de voorloopige bepalingen door de spaansche regeering bleef uit en Neyen vertrok in den zomer op bevel der Aartshertogen naar Madrid om de regeering aldaar tot ernstiger medewerking aan te sporen. Oldenbarnevelt zelf begon thans ook ernstig wantrouwen te koesteren aan de ware gezindheid des vijands. Eene belangrijke memorie van zijne hand uit dezen tijd getuigt van de twijfelingen, die ook zijn gemoed soms verontrustten en hem soms ernstig deden aarzelen dezen weg verder te volgen [1]). Een oogenblik scheen het, alsof ook hij ten slotte nog eerder zou overhellen naar eene nieuwe poging om den franschen Koning tot een krachtig gezamenlijk optreden tegen den vijand te bewegen en dan alle gedachte aan vrede te laten varen. Maar Hendrik IV was niet van plan den oorlog met Spanje weder te beginnen en het reeds in Mei hier te lande aangekomen fransche gezantschap, waarvan de bekwame Jeannin de leiding had, gaf dit ten duidelijkste te verstaan.

Eindelijk kwamen in October de vereischte stukken uit Spanje. De Koning had daarbij aan de Aartshertogen en Spinola doen weten, dat hij, als prijs voor eene erkenning der onafhankelijkheid, godsdienstvrijheid voor de Katholieken zou begeeren voor zoolang als het bestand of de vrede zou gesloten worden.

De onderhandelingen, die te 's Gravenhage zouden plaats hebben, konden nu voortgaan. Namens de Aartshertogen verschenen daar voorloopig pater Neyen en de audiencier van den Geheimen Raad, Verreyken. Bovendien had Engeland naast den gewonen gezant Winwood lord Spencer aangewezen om aan de besprekingen deel te nemen en kwamen ook van wege Denemarken, Brandenburg en de Paltz afgezanten opdagen om bij de voor gansch Europa belangrijke onderhandelingen tegenwoordig te zijn. De Keizer, als altijd de belangen des Rijks verwaarloozende, bleef op den achtergrond.

Hoe voorzichtig men moest te werk gaan, bleek reeds spoedig uit de wijze, waarop Neyen en Verreyken met de spaansche bekrachtiging handelden, die zij eerst na allerlei tegenstribbelen en op dringend aanhouden der Staten-Generaal wilden overgeven. In deze omstandigheden was het wenschelijk zich bij een mogelijk afbreken der onderhandelingen op alle gebeurlijkheden voor te bereiden en Oldenbarnevelt gaf zich dan ook veel moeite om van de aanwezigheid der verschil-

[1]) Vgl. zijne merkwaardige memorie, l. l., blz. 137 vlg.

lende gezanten van bevriende mogendheden gebruik te maken tot het sluiten eener „generale ligue", hetzij tot het voortzetten van den oorlog, hetzij om het met Spanje en de Aartshertogen te sluiten verdrag door die mogendheden te doen waarborgen. Het laatste gelukte in Januari met Frankrijk, maar Engeland, dat overigens reeds sedert 1604 door een geheim verdrag met Frankrijk verbonden was, weigerde aanvankelijk zich tegenover Spanje ronduit te verklaren en de andere staten volgden dit voorbeeld. Frankrijk bleef dus onze eenige werkelijke bondgenoot [1]); eerst in Juni kwam Engeland tot een dergelijk verdrag, dat den Staten krachtigen steun beloofde. Nog eenige moeielijkheden, met name betreffende de toelating van den vreemdeling Spinola als onderhandelaar, moesten worden uit den weg geruimd, voordat in het begin van 1608 de voorloopige wapenstilstand werd verlengd en de eigenlijke onderhandelingen konden beginnen. Prins Maurits weigerde er deel aan te nemen, hoewel hij ten slotte aan den aandrang der Staten had toegegeven en in de onderhandelingen zelve berust had [2]); als vertegenwoordiger der belangen van het Huis van Nassau trad in zijne plaats Willem Lodewijk op, nu en dan door Frederik Hendrik ter zijde gestaan. Vooral Jeannin had den Prins ertoe weten te bewegen tegenover de vredesplannen eene toegevender houding aan te nemen dan te voren. De fransche afgezant, die den thans afgetreden en in September 1607 gestorven Buzanval op uitstekende wijze verving, bewees daarmede den Nederlanden een grooten dienst. Ook liet hij niet na pogingen aan te wenden om Maurits en Oldenbarnevelt ten minste voor het oog met elkander te verzoenen en werkelijk is het hem door bemiddeling van Willem Lodewijk en de prinses-weduwe Louise de Coligny gelukt eene betere verstandhouding tusschen de beide leiders der Staten te bewerken, hoewel hij het wederzijdsche wantrouwen niet geheel kon wegnemen [3]).

Op den 1sten Februari 1608 kwamen de gezanten des vijands met groote statie over Rotterdam in Holland, door den Prins zelven aan de Hoornbrug bij Delft ontvangen. Het waren Spinola, de spaansche onderhandelaar don Juan de Mancicidor, de zuidnederlander Richardot

---

1) Ibid., blz. 161 vlg.

2) Van der Kemp, III, blz. 127.

3) Jeannin, Négociations, p. 105 en verder passim. Van der Kemp, III, blz. 122.

benevens de beide vroegere gezanten Neyen en Verreyken, met een gevolg van 166 schitterend uitgedoste edellieden, tal van bedienden en rijke bagage. Niet minder luisterrijk was de stoet, die hen ontving: prins Maurits met Willem Lodewijk en Frederik Hendrik, omstuwd door tal van beroemde krijgsoversten en staatslieden. Eene ontzaglijke menigte was tusschen Delft en 's Gravenhage geschaard om het merkwaardige schouwspel te genieten van de ontmoeting tusschen de beide grootste veldheeren van hunnen tijd. Maurits' statiekoets voerde de voorname bezoekers naar de voor hen ingerichte woningen [1]).

Velen in den lande toonden zich bekommerd over de statigheid van de ontvangst der gezanten van den aartsvijand en waren beducht voor den indruk, dien de pracht en weelde der Spanjaarden op het volk zouden kunnen maken. Velen ook zagen in de komst der gezanten een groot gevaar voor den calvinistischen godsdienst. Zouden zij geen steun willen verleenen aan de talrijke Katholieken, die nog altijd, zij het dan in het geheim en voor grof geld van de schouten en hunne dienaren toegevendheid koopend, in stad en land hunne godsdienstplichten bleven waarnemen? Men sprak in den laatsten tijd van eenige beweging onder de Roomschen, van Jezuieten, die zich zelfs in Holland weder zouden vertoond hebben, en het was geen ondoordringbaar geheim, dat in de samenkomsten der Katholieken, evenals vroeger voor den Koning, thans voor de Aartshertogen als de ware landsheeren werd gebeden, wat bewees, dat men in die kringen op het herstel van het oude gezag en daarmede van vrijheid voor de Katholieken vurig hoopte.

Na eenige dagen van plichtplegingen en bezoeken begonnen de verhandelingen in de sedert zoo genoemde Trèveskamer op het Binnenhof. De Staten-Generaal hadden eene commissie aangewezen, één lid uit elke provincie, onder leiding van Oldenbarnevelt, die met Willem Lodewijk en den aanzienlijken hollandschen edelman Walraven van Brederode de centrale regeering der Vereenigde Provinciën moesten vertegenwoordigen. Ook de gezanten der bevriende mogendheden namen aan de onderhandelingen deel.

Reeds bij het begin rezen er bezwaren. Zoo zegelden de Aartshertogen nog altijd met de wapens van de zeventien, dus ook van

---

[1]) Het officieele verslag in Gedenkst., III, blz. 168 vlg., van de hand van Oldenbarnevelt.

de noordelijke gewesten, hetgeen de Staten niet wilden toestaan en wat dan ook verder nagelaten werd. Zoo begeerden de gezanten des vijands de besprekingen in de fransche, de Staten ze in de nederlandsche taal te houden, wat ten slotte in dier voege werd beslist, dat de zuidelijken in het Fransch, de noordelijken in het Nederlandsch zouden spreken en de stukken in beide talen zouden worden gesteld.

Maar weldra kwam men tot veel ernstiger verschillen: de zaak van den handel op Indië moest worden besproken. Dagen en weken lang werd over dit belangrijke punt gehandeld. De vijand wilde de vaart der Nederlanders op Oost- en West-Indië geheel doen ophouden; de afgevaardigden der Staten verklaarden dit voor onmogelijk. Er vielen hooge woorden; scherpe terechtwijzingen, heftige verwijten, fiere verklaringen werden gewisseld, zonder dat men tot een besluit kwam. Over den godsdienst, het andere teedere punt, werd weinig gesproken: daarop waren bijna alle vroegere onderhandelingen afgestuit en men scheen thans dit punt van beide zijden niet te willen aanroeren, ja, het geheel te laten rusten, wat eene handhaving van den bestaanden toestand in zich sloot en dus den Staten niet onaangenaam kon zijn. De laatsten waren over het algemeen blijkbaar van meening, dat bij den toenemenden afval van de oude Kerk, nu het Calvinisme de overhand had behouden en de Katholieken meer en meer, eerst feitelijk, later ook wettelijk van alle openbare ambten waren uitgesloten, de dagen der oude Kerk geteld waren: de tallooze onkerkschen in den lande begonnen zich meer en meer bij het Calvinisme aan te sluiten ten einde niet buiten de regeering te worden gehouden en het aantal der Katholieken nam zoo schijnbaar dagelijks af. In deze omstandigheden scheen het wenschelijk zoo weinig mogelijk over de kerkelijke zaken te spreken: het verdwijnen van het Catholicisme scheen Oldenbarnevelt en anderen eene kwestie van tijd — en van niet langen tijd [1]). Zij rekenden op de kracht van het eigenbelang, dat de Katholieken ertoe zou brengen het oude geloof te verzaken, en meenden dus deze zaken veilig te kunnen laten rusten.

Ook omtrent den duur en den aard van een tijdelijken vrede kon men het langen tijd niet eens worden. Aan een vasten vrede bleek Spanje niet te denken. Richardot beklaagde zich over de hooge eischen der Staten; dezen van hunne zijde klaagden over halstar-

---

[1]) Fruin, De wederopluiking van het Calvinisme, in Gids 1894, I, blz. 1 vlg.

righeid en onoprechtheid bij hunne tegenstanders. Het eenige, wat van beide zijden ten slotte werd goedgekeurd, was, dat het Uti possidetis bij een vrede de grondslag zou zijn. Eindelijk, den laatsten Maart, werd goedgevonden pater Neyen naar Spanje te zenden om een duidelijk en beslissend bescheid in de zaak van den handel op de Indiën te verkrijgen „en alle goede officiën te doen”.

Met het vertrek van Neyen was de voortgang der onderhandelingen voorloopig gestuit. Toch bleven de overige gezanten nog vertoeven en hervatten de besprekingen weder op het einde van April in afwachting van 's paters terugkomst. De wapenschorsing werd telkens verlengd.

De Staten van Holland verklaarden inmiddels, dat zij van de vrije vaart, op welk deel der wereld ook, nooit afstand zouden willen doen, en ofschoon sommige gewesten aanvankelijk zwarigheid hadden gemaakt om desnoods op dit punt alles te laten afstuiten, sprekende van een te grooten invloed der handelsbelangen tegenover die der nijverheid [1]), kwamen de Staten-Generaal ten slotte eenstemmig tot hetzelfde besluit. Ook de fransche gezant zag de noodzakelijkheid in om dit punt vast te houden, daar de vrije handel eene levensvoorwaarde voor de nederlandsche gewesten van het Noorden mocht heeten.

Het duurde lang, voordat Neyen uit Spanje terugkwam. De wapenschorsing werd tot het einde des jaars verlengd, niet zonder ernstig verzet van den Prins en graaf Willem Lodewijk, die uit een militair oogpunt een veel korteren termijn verlangden maar alleen door het meer dan andere gewesten van den Prins afhankelijke [2]) Zeeland werden gesteund, terwijl de overige provinciën en de Raad van State meer de financieele zijde van de zaak in het oog hielden en voor een langeren termijn gestemd waren.

Nog tot Juli zou men de wegens Neyen's afwezigheid evenwel weinig zakelijke onderhandelingen voortzetten. Er werd met de achtergebleven gezanten verder gehandeld over de grensscheiding, de teruggave der verbeurdverklaarde goederen, de tollen, de schulden, de geestelijke goederen, de domeinen, het ontslag der gevangenen enz.; omtrent de religie kon zonder berichten van Neyen over de meening van Spanje niet tot eenig besluit worden overgegaan. Meer en meer bleek

---

1) Van Meteren, fol. 549.

2) Zie boven, blz. 138, 152, 260.

het, dat de religie en de handel de punten waren, die het meeste verschil zouden opleveren. En nog altijd bleef Neyen, die in Spanje tegen de oorlogspartij een zwaren strijd had te voeren, hoewel Lerma en zijne vrienden reeds zeer voor den vrede gestemd waren, te Madrid vertoeven, nu en dan in vage termen zijne terugkomst aankondigende om het afbreken der onderhandelingen te verhoeden of wel de verwachting te spannen.

Zoo verliepen de maanden April, Mei, Juni, Juli. De Staten werden ongeduldig, de gezanten van Denemarken vertrokken reeds en ook die der duitsche vorsten begonnen zich tot heengaan voor te bereiden.

De belangstelling van de bevolking der noordelijke gewesten in de haagsche onderhandelingen was intusschen zeer levendig gebleven. Bij het begin van de wapenschorsing, die den 13den April 1607 door de Staten-Generaal ter algemeene kennis was gebracht en door een plechtigen dank- en bededag alom was gevierd, bleek reeds, dat de stemming verdeeld was. De hier te lande gewone groote vrijheid van spreken, die de verbazing der vreemdelingen placht op te wekken, gaf weldra aanleiding tot levendige kritiek op den gang der onderhandelingen, niet alleen in bijzondere gesprekken en van de kansels, waar de voor herstel van den katholieken eeredienst beduchte en op de standvastigheid in dit opzicht der „libertijnsche" Staten, wier gematigden zin en geringen geloofsijver zij bij ondervinding kenden, weinig rekenende streng-calvinistische predikanten heftig tegen den vrede protesteerden, maar ook in tal van gedrukte pamfletten, die in grooten kring werden verspreid. Er verschenen verdichte „samensprekinghen" tusschen den Paus en den Koning van Spanje, zoogenaamde „brieven" van „bakkers" en andere burgerlieden aan den Paus, „echo's" van „de teghenwoordige vredehandelinghe", „droomgezichten", „raedtsels", „bedenkingen", „vertooghen", „discoursen", „schuytpraetjens" [1]). Vooral de vorm van dialogen was voor deze geschriften zeer gezocht. Het pamflet „Een oud schipper van Monnickendam", eene herinnering aan den dapperen Cornelis Dirksz., die den eersten zeeslag tegen de Spanjaarden won, is een der bekendste geschriften van dezen aard, een geestig en scherp pamflet, dat door zijn vignet, waar een hollandsch matroos en een Spanjaard aan een stok trekken, die de

[1]) Tal van pamfletten uit dezen tijd zijn in de Kon. Bibl. te vinden (vgl. Catalogus der pamfletten-verzameling, bewerkt door dr. Knuttel, I, I, blz. 271 vlg.).

Indiën moet voorstellen, duidelijk te kennen gaf, waar vooreerst de schoen zou wringen. Ook de bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie zelve gaven in 1608 een „discours by forme van remonstrantie" uit, „vervatende de noodsaeckelickheyd van de Oost-Indische navigatie", dat herhaaldelijk werd herdrukt [1]). De onvermoeide Willem Usselincx trachtte in verschillende geschriften de publieke opinie op het belang der vrije vaart ook naar West-Indië en op de voordeelen van den oorlog opmerkzaam te maken. Bijna al deze pamfletten zijn tegen de onderhandelingen gericht en waarschuwen tegen de spaansche listen. Heftig zijn vooral „De spinnekop ende tbieken", waarin Spinola's naam onder dien van het eerste dier verborgen is en het tweede de Staten bedoelt, en „Den nederlandtschen byekorf", tevens de titel eener verzameling van bijna 40 pamfletten, tegen den vrede in dezen tijd verschenen. Het juist verschenen geschiedwerk van Van Reyd verlevendigde weder de herinnering aan de spaansche gruwelen uit de dagen van Alva, gelijk dat van Van Meteren reeds vroeger had gedaan, en vond tal van gretige koopers. De bekende brief van Justus Lipsius [2]) werd ter waarschuwing der voorstanders van het bestand herhaaldelijk te Düsseldorf gedrukt en bij duizende exemplaren in de Nederlanden verspreid.

De voorstellen en officieele stukken, van beide zijden gewisseld, werden te midden van de heerschende gisting door de Staten zonder eenigen commentaar ter kennis van het algemeen gebracht. De Advocaat bleef ook bij de heftige spanning der gemoederen, schoon hij het mikpunt was van menigen hatelijken aanval, standvastig bij zijn plan om zoo mogelijk den vrede te bewerken, zeggende: „ick let op alles, betrouw op Godt den Heere en doe myn devoir" [3]), rekenende op den steun en het vertrouwen der „eerlycke luyden".

De argwaan tegenover Spanje en de Aartshertogen nam nog toe, nadat men vernomen had, dat de spaansche regeering ook afzonderlijk te Parijs en Londen met Frankrijk en Engeland onderhandelde en allerlei aanbiedingen aan deze mogendheden deed; de nu en dan hooge toon der vijandelijke ambassadeurs scheen met deze onderhandelingen in nauw verband te staan. Zelfs Jeannin werd gewantrouwd. Men

---

[1]) Van Meteren, fol. 551 vlg.

[2]) Zie boven, blz. 434.

[3]) Gedenkst., III, blz. 247.

sprak reeds van de aanstaande komst eener nieuwe spaansche Armada en van geheime overeenkomsten tusschen Spanje en de beide mogendheden. De geschenken, door de spaansche gezanten aan sommige invloedrijke personen hier te lande aangeboden, de beloften, door hen ondershands aan anderen gedaan, versterkten de ontevredenheid over hunne wijze van handelen en de verdenking jegens hen.

Eindelijk, 22 Augustus [1]), bracht Jeannin aan de nederlandsche onderhandelaars namens de gezanten des vijands het voorstel over om de onafhankelijkheid der Nederlanden voor altijd te erkennen, mits 1⁰ de vaart op Indië werd gestaakt, en 2⁰ de katholieke eeredienst zonder eenige beperking werd toegelaten.

Spanje wilde die punten niet opgeven. Het wist, wat de in dit opzicht slecht onderrichte staatslieden der gewesten nog niet hadden ingezien, dat het Catholicisme verre van stervende was in de noordelijke Nederlanden. Onder leiding van den krachtigen en voortvarenden Sasbout Vosmeer, sedert 1592 apostolisch vicaris voor de afgevallen gewesten, begon het Catholicisme zich in alle stilte te herstellen uit zijn verval [2]). De nuntius te Keulen, onder wien de vicaris ressorteerde, steunde den ijverigen en bekwamen man in zijn moeielijk werk ten krachtigste. Niet minder ijverig waren de Jezuieten, die, hoewel klein in getal — in 1610 waren er slechts 8 in de Nederlanden — de ruim 200 daar thans nog werkzame wereldlijke katholieke geestelijken hielpen in het weder opbouwen der vervallen gemeenten, die reeds weder duizenden ijverige Katholieken telden. Spanje mocht die strijders voor het oude geloof niet in den steek laten. Evenmin kon het van zijn standpunt den voordeeligen handel op Indië voor de gevaarlijke concurrenten openstellen.

De fransche gezanten rieden, hoewel zonder veel kracht, tot aanneming van het spaansche voorstel, die van Engeland en de duitsche vorsten tot verwerping van dat omtrent den godsdienst. Maar beide eischen waren ten eenenmale onaannemelijk voor de Staten en ook Oldenbarnevelt was van meening, dat men hierin niet kon treden. Nooit zou men de vaart op de Indiën kunnen opgeven zonder den staat het grootste nadeel te berokkenen; men kon thans den Katholieken op verlangen van Spanje geen vrijheid toestaan,

---

[1]) Ibid., III, blz. 220.

[2]) Fruin, l. l., blz. 33 vlg. Zie boven, blz. 311.

hoewel het naar de meening van den Advocaat zeer goed te doen, ja, geraden zou zijn om hun onmiddellijk na het sluiten van den vrede uit eigen beweging meerdere vrijheid te laten en de plakkaten tegen hen buiten werking te stellen. Richardot voerde aan, dat de vaart op Indië van het begin af voor alle andere natiën gesloten was, ook voor Spanje's beste bondgenooten, en dat het dus niet aanging de Nederlanders toe te laten; dat de Doopsgezinden, de nakomelingen der Wederdoopers, bij verwerping in de noordelijke gewesten meerdere vrijheid zouden genieten dan de Katholieken, de vertegenwoordigers van het voorvaderlijke geloof. Maar Oldenbarnevelt en de zijnen meenden, dat tegenover de hooge spaansche eischen niets anders te doen viel dan de onderhandelingen af te breken. Met algemeene stemmen besloten dan ook de Staten-Generaal, verontwaardigd over de houding des vijands, onmiddellijk hiertoe en tevens om in een openlijk plakkaat de dubbelzinnigheid, de trouweloosheid des Spanjaards aan de kaak te stellen ten einde zich tegenover inboorling en vreemdeling te verantwoorden wegens het van hunne zijde voortzetten van den eindeloozen krijg [1]). De Prins en zijne partij schenen gelijk gehad te hebben in de bewering, dat de vijand de Staten slechts om den tuin wilde leiden ten einde door eene wapenschorsing zijne financiën te herstellen en dat hij geene ernstige onderhandeling begeerde. Zij juichten over dezen afloop.

Toch ging men nog niet voorgoed uiteen. Jeannin namelijk stelde nu onmiddellijk, ook namens de andere bevriende mogendheden, bepaaldelijk een bestand, „Trèves voor veele jaren", voor. Na eenige aarzeling verklaarden de Staten hiertoe genegen te zijn, mits hunne onafhankelijkheid onvoorwaardelijk werd erkend. De gezanten uit Brussel verlangden drie weken uitstel en zochten de zaak weder op de lange baan te schuiven. Op aandrang van den Prins en onder den indruk van de gebleken dubbelhartigheid namen de Staten-Generaal echter het besluit niet langer op deze wijze te onderhandelen en zonden den brusselschen gezanten eene scherp geformuleerde resolutie, waarin hun werd gezegd, dat hun verblijf hier niet langer noodig was [2]). Zoo nam den 30sten September het gezantschap der Aartshertogen, klagende over de „rouwe ende precise resolutie", in

---

[1]) V. d. Kemp, III, blz. 158.

[2]) Ibid., blz. 160.

blijkbaar toornige stemming bij monde van Spinola zijn plechtig afscheid. Velen zagen het met weemoed, anderen met vreugde, nog anderen met gemengde gevoelens van twijfel en wantrouwen vertrekken. Wat zou dit heengaan voor de toekomst opleveren?

Maar Oldenbarnevelt gaf de hoop op een bestand met dat al nog niet op, terwijl de Prins als altijd er op aandrong, dat men zich thans krachtig op het hervatten der vijandelijkheden zou voorbereiden. Werkelijk begon in weerwil van den wapenstilstand de krijg reeds weder. Aan den Rijn werd in November door de staatsche ruiterij een hevig gevecht geleverd, waarin de dappere jonge graaf Adolf van Nassau, een der kleinzonen van den overleden graaf Jan, het leven verloor. Ook bij Sluis werd weder gevochten. Terwijl de Prins in een schrijven aan de hollandsche vroedschappen en aan de Staten van Utrecht, Gelderland en Overijsel — Zeeland was het natuurlijk geheel met hem eens — de gevaren van een bestand nog eens nadrukkelijk voor oogen stelde; terwijl Willem Lodewijk in een brief aan Friesland en Groningen dit voorbeeld volgde en beiden herhaaldelijk in het openbaar en in engeren kring hunne meening te kennen gaven; terwijl van de kansels vele predikanten openlijk tot den krijg aanvuurden en felle pamfletten de openbare meening in deze richting trachtten te leiden, bleef de Advocaat op zijn stuk staan.

Ook hij van zijne zijde diende bij zijne meesters, de Staten van Holland, eene krachtige memorie in, maar ten gunste van een bestand, op grond van den toestand des lands en de zoo dikwijls gebleken onzekerheid der oorlogskansen [1]). Met Jeannin en de engelsche gezanten bleef hij voortdurend in betrekking om zijn doel te bereiken. Het was wederom hoog spel, dat hij speelde, daar men hem reeds een spaanschgezinde schold en zijne beste vrienden, overigens vol vertrouwen op zijn ongemeen beleid [2]), twijfelden, of hij het in deze „tempeesten" wel zou kunnen volhouden. De Advocaat kende geen vrees of aarzeling, waar het zijne beginselen gold. Juist in dezen tijd deed hij echter iets, wat moeielijk kan verdedigd worden: hij nam, op verzoek des franschen Konings in het geheim, dus zonder voorkennis der Staten, een geschenk van dezen aan ten bedrage van 20 000 gulden, eene groote fout, waaruit zijne vijanden later munt sloegen, daar het geheim natuurlijk niet

---

[1]) Vgl. Gedenkst., III, blz. 255.

[2]) Ibid., blz. 272.

bewaard kon blijven in dien tijd van onbescheidenheid en heftige vijandschap. Jeannin was daarbij de tusschenpersoon; hij hoopte door het geschenk Oldenbarnevelt nauwer te verbinden aan de belangen van Frankrijk, waar ook zijne beide zoons uitermate vriendelijk aan het hof werden ontvangen. De niet te ontkennen baatzucht van den grooten staatsman heeft hem in deze gevaarlijke omstandigheden tot een stap gebracht, dien hij later zelf meermalen zal hebben betreurd. Dat in sommige gevallen staatslieden, ook ten onzent, van vreemde mogendheden geschenken aannamen, was niets ongewoons, maar dan gebeurde dit altijd met voorkennis hunner regeering en niet in het geheim, zooals hier was geschied.

De Prins en zijne partij bleven intusschen van meening, dat een bestand zeer tot ons nadeel zou strekken, vooral een bestand voor vier of vijf jaren, waarvan toen sprake was. De handel, zeiden zij, zou verloopen; de protestantsche godsdienst zou lijden onder de meerdere vrijheid voor de Katholieken, die men wist, dat de vijand zou eischen en waartegen men van de zijde der Staten weinig verzet meende te mogen wachten; men zou zware sommen moeten blijven betalen voor het in dienst te houden krijgsvolk; de vijand zou allerlei pogingen aanwenden om verdeeldheid en twist te zaaien. Zij trachtten uit de houding der gezanten bij de onderhandelingen aan te toonen, dat de woorden des vijands geen vertrouwen verdienden, vooral dat zijne erkenning der onafhankelijkheid in het woordje „als" eene dubbelzinnigheid bevatte, die in zijne latere handelingen en beweringen nog sterker was uitgekomen. De Prins beriep zich op zijne bewezen diensten en zijn ambt als stadhouder om de Staten te bewegen tegenover de pogingen van anderen „goede correspondentie" met hem te houden [1]). De Advocaat daarentegen hield vol, dat het onmogelijk was den krijg op denzelfden voet voort te zetten en dat een goed gewaarborgd bestand veel minder gevaar opleverde dan de tegenpartij beweerde, al zouden hervormingen en verbeteringen in de regeering spoedig noodig blijken, daar men tot nu toe alles slechts voorloopig en met het oog op de defensie had geregeld [2]).

Zoo stonden de partijen tegenover elkander, toen er iets onverwachts plaats had. In eene tafellade in een der vertrekken, waar de

---

[1]) Van der Kemp, III, blz. 166 vlg.

[2]) Gedenkst., III, blz. 137 vlg.

gezanten gewoond hadden, ontdekte men de daar achtergelaten instructie, door de Aartshertogen aan de gezanten verstrekt. Waarschijnlijk had Richardot deze list uitgedacht om de regeering der noordelijke gewesten te overtuigen van de goede gezindheid der Aartshertogen, die er inderdaad uit bleek, zoowel als van de eerlijkheid der vijandelijke onderhandelaars in hunne op aandrang van Spanje gedane eischen. Aan de andere zijde echter vonden de Prins en de zijnen er het bewijs in, dat het punt der godsdienstvrijheid voor de Katholieken eene hoofdzaak geacht was en dat de gezanten voor het verkrijgen daarvan op fransche hulp hadden gerekend. Het stuk werd eerst in de Staten-Generaal ter tafel gebracht, daarna gedrukt en verspreid; beide partijen beriepen zich erop om hare meening te staven.

De gezanten der bevriende mogendheden lieten intusschen niet af voor een bestand te werken tot diepe ergernis van den Prins, die herhaaldelijk heftig tegen hen optrad, een dringenden brief aan Hendrik IV schreef om hem te bewegen dit voornemen te laten varen en zelfs de hollandsche steden afreisde om de plannen der in de Staten zeer talrijke voorstanders van de Trèves zoo mogelijk te verijdelen. De burgerijen kwamen hier en daar tegenover de onmiskenbaar vredelievende neiging der Staten in beweging, aangezet door de vooral voor het herstel van den katholieken eeredienst beduchte predikanten en door 's Prinsen officieren, die uit een militair oogpunt de hervatting van den oorlog begeerden. Openlijk werd Oldenbarnevelt gesmaad en in op straat gevonden anonieme brieven van geheime verstandhouding met Spanje beschuldigd.

De onbuigzame Advocaat greep de zaak dier bij de Staten ter tafel gebrachte brieven aan als eene gelegenheid om ook van zijne zijde krachtig op te treden voor zijne overtuiging. In de Staten-Generaal wees hij in eene lange rede op zijn eervolle loopbaan en verklaarde geneigd te zijn zich tegenover de beschuldigingen zijner tegenstanders voor eenigen tijd of zelfs voorgoed uit de zaken terug te trekken. Niemand waagde het in de vergadering den handschoen tegen hem op te nemen; integendeel velen betuigden hem hunne instemming en toen Oldenbarnevelt den volgenden dag werkelijk niet in de hollandsche Statenvergadering verscheen, riep deze hem op de eervolste wijze in haar midden terug, terwijl zij eene groote belooning uitloofde voor de ontdekking van den schrijver der gemelde brieven. Zoo was de persoonlijke invloed van den Advocaat in plaats van

gebroken voorloopig nog bevestigd en prins Maurits moest met het besluit der Staten ten opzichte dezer brieven, waarvan hem kennis werd gegeven, genoegen nemen. Toch bleef hij niet in gebreke herhaaldelijk schriftelijk en mondeling tegen het bestand te werken, terwijl ook de Advocaat in zijn gevoelen volhardde en even ijverig vóór het bestand werkzaam was in overleg vooral met Jeannin.

De tweespalt tusschen de beide leiders der Staten leverde bij de toenemende gisting onder de burgerij een groot gevaar op en de bevriende gezanten zagen de noodzakelijkheid in om te trachten aan de hoogloopende verschillen een einde te maken. Den 19den November brachten zij de beide mannen in elkanders tegenwoordigheid en verkregen zoo inderdaad eenige overeenstemming: Oldenbarnevelt bezwoer Maurits, dat hij alleen 's lands welzijn beoogde, en wist door toe te stemmen in het op de been houden van 30 000 man voor 1609 's Prinsen wantrouwen te temperen. Jeannin werkte krachtig op den Prins en bewoog dezen ten slotte, ook door een persoonlijk schrijven zijns Konings, om van den tegenstand af te zien, vooral toen Hendrik IV dreigde bij langer verzet tegen eene nieuwe onderhandeling voorgoed allen steun aan de Staten te zullen weigeren. Ook Willem Lodewijk, Louise de Coligny en de toen nog invloedrijke hofprediker Uyttenbogaert trachtten Maurits tot eene betere stemming tegenover de plannen op een bestand en de bedoelingen van den Advocaat te brengen. Het bleek, dat de Prins zich door Oldenbarnevelt's vijanden zeer tegen dezen had laten innemen, maar ook, dat hij nog toegankelijk was voor eene betere opvatting omtrent den verdienstelijken staatsman, den ouden medestander zijns vaders, die zich in vele gevallen een trouw vriend van het huis van Oranje-Nassau had betoond.

Zoo was de weg voor nadere onderhandelingen hier gebaand en Jeannin kon thans openlijker met zijne voorstellen optreden. Oldenbarnevelt had reeds in het begin van November de meerderheid der hollandsche steden en de edelen tot zijn gevoelen weten over te halen; alleen Amsterdam en Delft weigerden nog maar het laatste gaf in December eindelijk ook toe. Van de overige provinciën behalve Zeeland was geen tegenstand te verwachten: daar was men over het algemeen zeer voor een hetzij definitieven hetzij tijdelijken vrede. Ook Zeeland gaf zich eindelijk op raad van prins Maurits gewonnen. Van deze zijde was de zaak beslist en de gisting onder de burgerij

begon zichtbaar te verminderen, nu de Prins het voorbeeld van toenadering had gegeven [1]).

De groote vraag was, wat Spanje begeerde. Van de Aartshertogen waren Jeannin en Oldenbarnevelt na de uitlatingen van Richardot zoo goed als zeker. Jeannin was nog met dezen laatsten in correspondentie en weldra ging weder een biechtvader van Albertus naar Spanje om de spaansche regeering tot toestemming te bewegen. De neiging der Spanjaarden tot den vrede was in het najaar weder verminderd door de hoop, dat Engeland en Frankrijk, na aanvankelijk welgelukte pogingen om wantrouwen tusschen de beide mogendheden te zaaien, op den duur niet zouden samengaan. Philips III liet zelfs een oogenblik doorschemeren, dat hij ten slotte weigeren zou om de onafhankelijkheid der noordelijke gewesten te erkennen. Het gelukte dan ook, niettegenstaande den bijstand van de vredespartij en haar leider, den Hertog van Lerma, zelfs aan de handige diplomatieke werkzaamheid van den onvermoeiden Jeannin niet spoedig alle bezwaren te overwinnen: de biechtvader bleef geruimen tijd in Spanje zonder tot een resultaat te komen. Ten slotte echter schenen de kansen op de toestemming der spaansche regeering groot genoeg te zijn om de onderhandelingen te hervatten.

In de vroeger bij de onderhandelingen te 's Gravenhage gebezigde termen zou de onafhankelijkheid van het Noorden door Spanje en de Aartshertogen worden erkend. De gevonden instructie had bij de Staten-Generaal wel niet alle wantrouwen omtrent de bedoeling dezer woorden weggenomen doch zij stemden den 11den Januari 1609 toe in eene hervatting der onderhandelingen op dezen grondslag, thans bepaaldelijk met het doel om geen vrede maar een bestand te bewerken, liefst voor 20 of 15, desnoods voor 12 jaren. Men zou verder geene bepalingen omtrent religie of handel aannemen, die met de onafhankelijkheidsverklaring in strijd waren. De Prins en graaf Willem Lodewijk verklaarden in de zaak te berusten „ziende de inclinatie van de Provinciën tot de Trèves", hoewel zij eene duidelijker verklaring des vijands hadden gewenscht [2]). Alleen de stad Amsterdam maakte in het belang van haren handel nog ernstig bezwaar tegen ieder

---

[1]) Jeannin, Négociations, passim, over deze omkeering, waarin hij zulk een groot aandeel had.

[2]) Van der Kemp, III, blz. 241.

toegeven op het punt van de vaart naar Indië, al was het slechts in den vorm. Maar de overige leden der Staten van Holland schroomden ten slotte niet Amsterdam te overstemmen. De wapenschorsing werd eerst tot den 15den Februari en later herhaaldelijk voor korte termijnen verlengd.

De gezanten vertrokken begin Februari uit 's Gravenhage naar Antwerpen, dat als plaats der onderhandeling was aangewezen; daar ontvingen hen Spinola en Richardot met hunne ambtgenooten. Voorloopig zou Jeannin met de andere gezanten hier de onderhandelingen voeren, terwijl eerst later, zoodra werkelijk de grondslagen voor een vergelijk getroffen waren, staatsche gemachtigden zouden verschijnen; dan zouden de Staten-Generaal zich tijdelijk te Bergen op Zoom vestigen om de zaken te bespoedigen.

Jeannin had de brusselsche regeering reeds weten te bewegen om toe te stemmen in een bestand voor minstens 12 jaren en met vrijlating desnoods van den handel op Indië. De in het Zuiden algemeene wensch naar vrede, bij de gebleken onmogelijkheid om den oorlog nog langer voort te zetten en de toenemende vrees om door een krijg ook met Frankrijk tusschen twee vuren te geraken, had de Aartshertogen tot grooter toegefelijkheid dan vroeger gebracht. De bezwaren bleven ook nu evenwel niet uit [1]). Vooreerst maakten de Aartshertogen bezwaar tegen den titel „Hauts et Puissants Seigneurs", „Hoogmogende Heeren", die de Staten voor zich verlangden. De onafhankelijkheidsverklaring, door Spanje eindelijk in den besproken vorm toegestaan, leverde minder moeielijkheden op. Over de religie werd weder weinig gesproken. Daarentegen bleek de kwestie van den handel voor Spanje een te belangrijk punt om er op te kunnen toegeven, toen eindelijk Jeannin een goedgekozen algemeenen term vond, zoodat de handel op Indië niet in bepaalde bewoordingen werd vermeld, hoewel hij feitelijk zou worden toegestaan. Na heel wat verschil over den tijd van het bestand, dat de vijand aanvankelijk slechts voor 10 jaren wilde sluiten, en over het recht van contributie in Brabant en Vlaanderen, dat de Staten binnen zekere grenzen eischten, gelukte het den handigen Jeannin de zaken op het einde der maand zoo ver te brengen, dat men de grondslagen behoorlijk gelegd kon rekenen en dus de staatsche gemachtigden kon ontbieden. Op het laatste oogenblik

---

[1]) Jeannin, Négociations, p. 573 suiv.

was de biechtvader nog uit Spanje teruggekeerd met bevelen des Konings, waaruit het ten slotte bovendrijven van de meening der vredespartij was gebleken. Het was hoog tijd, want de gezanten der bevriende mogendheden zagen geen kans om bij langer oponthoud de Staten te bewegen de wapenschorsing nogmaals te verlengen. Zelfs Jeannin was nog einde Maart bevreesd voor eene mislukking der onderhandeling[1]).

De vraag was thans, of de Staten tevreden zouden zijn met de algemeene termen van het artikel omtrent den indischen handel. Jeannin schreef er dringend over aan henzelven en aan Oldenbarnevelt en kwam den 18den Maart in de vergadering der Staten-Generaal te Bergen op Zoom, waar hij den loop der antwerpsche bemiddeling beschreef, aandringende op een spoedig en toestemmend antwoord[2]). Ook de Raad van State, prins Maurits, de Prinses-Weduwe, graaf Willem Lodewijk en graaf Frederik Hendrik, eindelijk prins Philips Willem, die tijdens de wapenschorsing vergunning had verkregen om in de brabantsche steden, met name te Breda, te verkeeren, waren in de stad aanwezig. De stemming in de hooge vergadering was thans zeer gunstig ten opzichte van het verkregen resultaat. Zelfs prins Maurits en de andere vorsten uit het Huis van Nassau, wier bijzondere belangen van financieelen aard door Jeannin en de zijnen in het oog waren gehouden, toonden zich werkelijk tevreden. Omtrent de grenzen in Brabant bleek men spoedig tot een besluit te kunnen komen en het artikel betreffende den indischen handel scheen in zijne algemeenheid voor de Staten volkomen voldoende. Zoo was de zaak zoo goed als beklonken en kon de wapenschorsing veilig nog voor eenige dagen verlengd worden, daar men iederen dag de definitieve sluiting van het bestand kon verwachten.

Den 25sten Maart trok dan ook eene statige deputatie uit de Staten van Bergen op Zoom naar Antwerpen om de onderhandelingen tot een einde te brengen. De deputatie bestond uit Oldenbarnevelt en de andere heeren, die de onderhandelingen te 's Gravenhage hadden gevoerd; eenige dagen later verscheen ook Willem Lodewijk bij haar om de belangen van het Huis van Nassau te behartigen. De ontvangst te Antwerpen was schitterend en de bevolking toonde zich over het algemeen jegens de staatsche afgevaardigden zeer goed gezind.

---

1) Ibid., p. 583.

2) Ibid., p. 598 suiv.

De beslissende besprekingen werden thans aangevangen en vorderden snel [1]). De Staten bleven op hun eisch van 12 jaren staan maar stelden zich tevreden met den titel „Illustres Seigneurs les Etats" en keurden het artikel over den indischen handel goed, toen de gezanten van Spanje en de Aartshertogen uitdrukkelijk mondeling erkenden, dat het zonder het woord te noemen toch vrijen handel gedurende het bestand inhield, en zelfs toestemden nog eene afzonderlijke acte daaromtrent te zullen teekenen. Het teedere punt van de vrijheid van godsdienst voor de Katholieken werd niet in het eigenlijke verdrag genoemd op verlangen der Staten, die beloofden hun ten platten lande alle vrijheid te zullen laten, voorzoover zij er reeds had bestaan. De 12 jaren nam de vijand nu „met contestatie" aan en nog vóór het einde der maand was het eigenlijke tractaat aangenomen. Nog enkele belangrijke zaken, de confiscatie van goederen sedert 1567, met name die van het Huis van Nassau en de daaraan verschuldigde tegemoetkoming [2]), de tijdelijke grensscheiding in Brabant, Vlaanderen en elders, de bezetting van Lingen en Meurs van spaansche, die van Emden, waar in 1607 de strijd tusschen Graaf en stad weder tot krachtig optreden had genoodzaakt, van staatsche zijde leverden nog eenige moeielijkheden op, die uit den weg geruimd werden, voordat den 9den April 1609 het bestand plechtig werd geteekend. De gezanten des vijands toonden zich bij dat alles over het algemeen zoo toegevend, dat de bevriende mogendheden de eischen der staatsche gemachtigden, die onder anderen ook den afstand van het Overkwartier van Gelderland vroegen, meenden te moeten temperen.

Zoo waren dan de langdurige onderhandelingen tot een goed einde gekomen en was een bestand voor 12 jaren gesloten, dank zij de bemiddeling vooral van den bekwamen Jeannin en de behoefte aan verademing, van beide zijden gevoeld, zoowel van die der Staten als van die der Aartshertogen, van de laatsten nog het meest, zooals duidelijk was gebleken. Te Bergen op Zoom maakte Zeeland nog enkele bezwaren maar gaf ten slotte toe, zoodat de daarheen gezonden afgevaardigden met een toestemmend antwoord en de ratificatie der

---

[1]) Gedenkst., III, blz. 281 vlg.

[2]) Ook door de Staten-Generaal werd aan prins Maurits en zijn geslacht door bemiddeling van Jeannin eene belangrijke som gelds als schadeloosstelling toegezegd (Van der Kemp, III, blz. 248—256).

Staten-Generaal naar Antwerpen konden terugkeeren. Den 16den verlieten zij onder het kanongebulder van de antwerpsche kade, van de oorlogschepen op de Schelde en de forten Lilloo en Liefkenshoek te scheep de stad, waar zij een zoo belangrijk werk hadden afgedaan, een „swaer en moeyelyck besogne", zooals de Advocaat naar waarheid schreef, waarvan aan Jeannin en hem vooral de eer toekwam.

Het thans gesloten tractaat bevatte behalve de daaraan toegevoegde acten niet minder dan 38 artikelen [1]), waarvan het eerste in overeenstemming met het verhandelde inhield, dat de Aartshertogen in hun eigen naam en die des Konings met „Illustres Seigneurs, les Etats-Généraux des Provinces Unies des Pays-Bas, en qualité et comme les tenant pour pays, provinces et états libres sur lesquels ils ne prétendent rien" een bestand sloten voor 12 jaren (art. 2) op den grondslag van het bezit van het oogenblik (art. 3). Het vierde artikel stelde een algemeenen vredestoestand vast zoowel voor de landen binnen als voor die buiten Europa, voorzoover de laatste betreft wegens den verren afstand eerst binnen een jaar in te gaan (art. 5) en met de algemeene bepaling, dat er wederzijdsche handelsvrijheid zou zijn, terwijl in de spaansche bezittingen buiten Europa de bewoners der gewesten „ne puissent exercer aucun trafic sans la permission expresse dudit sieur Roi" maar hun buiten die bezittingen volkomen vrijheid van optreden zou worden gelaten. Bij geheim toegevoegd artikel werd de vergunning, waarvan hier sprake was, door de afgevaardigden van 's vijands zijde namens den Koning en de Aartshertogen uitdrukkelijk gegeven „en sorte que le dit trafic leur soit libre et assuré". De volgende artikelen hadden betrekking op tollen, lasten enz., die voor de wederzijdsche onderdanen niet mochten worden verhoogd. Art. 7 gaf aan de bewoners der noordelijke gewesten, handelende in de spaansche of aartshertogelijke landen, dezelfde rechten tegenover dezelfde verplichtingen als in 1604 aan de Engelschen waren gegeven en opgelegd, met name wat betreft vrijheid van geweten en den te bewijzen eerbied aan de katholieke religie. Art. 13 bepaalde teruggave van alle geconfisceerde goederen onder afrekening der daarop rustende schulden (art. 16), met uitzondering evenwel der in de steden verkochte huizen (art.

---

[1]) Jeannin, Négociations, p. 621 suiv.; hollandsche vertaling bij Van Meteren, fol. 576 vlg

17), wat te veel last zou geven, en alleen voor den tijd van het bestand, zoodat niets vervreemd mocht worden. Art. 20 bepaalde hetzelfde voor de geestelijke goederen, voorzoover die vóór Januari 1607 niet reeds vervreemd waren, in welk geval eene jaarlijksche rente zou worden betaald; alles echter alleen ten bate van de kerken, colleges en personen, die onder de gehoorzaamheid der Aartshertogen waren en in het Noorden bezittingen hadden of onder die der Staten en in het Zuiden een en ander bezaten. Art. 29 stelde vast, dat geene nieuwe forten mochten worden opgericht; art. 30, dat het Huis van Nassau niet mocht worden vervolgd wegens de schulden, sedert 1567 door prins Willem gemaakt; art. 34, dat alle gevangenen wederzijds zonder losgeld zouden worden vrijgelaten. Het tractaat was door de ambassadeurs van Frankrijk en Engeland als bemiddelaars, daarna door die der strijdende partijen geteekend. Dan volgde de bovengenoemde geheime bepaling. Eene tweede bijgevoegde acte bevatte de verklaring der fransche en engelsche gezanten bij art. 3, dat alle landen, onder het markiezaat van Bergen op Zoom, de baronie van Breda en het land van Grave met Kuik behoorende, aan de Staten zouden komen te vervallen; verder nog, dat de handel op de spaansche bezittingen in Indië aan de vergunning van den Koning van Spanje gebonden zou zijn en evenzoo die op de staatsche bezittingen aan de vergunning der Staten. De fransche gezanten beloofden aan de Aartshertogen en Spanje in eene derde acte namens de Staten en prins Maurits, dat in de brabantsche landen, die thans onder de Staten stonden, op het punt der religie niets zou worden veranderd en derhalve het Catholicisme zou worden gehandhaafd. Eindelijk beloofden in een toegevoegd artikel de Aartshertogen *f* 300 000 te betalen aan de erfgenamen van prins Willem wegens gelden, die de Prins indertijd nog van de landsregeering had te vorderen.

De ratificatie der Aartshertogen kwam zonder eenig bezwaar. Na drie maanden kwam ook die van den Koning van Spanje, die er bij opmerkte, dat hij hoopte, dat de Staten de in het algemeen „onder hen ressorteerende" Katholieken gedurende het Bestand goed zouden behandelen [1]). Eindelijk waarborgden bij verdrag van 17 Juni de beide bemiddelende mogendheden, Frankrijk en Engeland, op aandrang der Staten de handhaving van het Bestand, in aansluiting bij

---

[1]) Van Meteren, fol. 579 v.

de verdragen van 1608, ook voor het geval dat de handel in Indië door of van wege den Koning van Spanje werd bemoeielijkt. Eene poging om in dit verdrag van waarborg de algeheele onafhankelijkheid der Staten uitdrukkelijk door de bondgenooten erkend te zien mislukte: beiden vreesden daardoor Spanje te verbitteren, al hadden zij metterdaad reeds sedert lang de rechtmatigheid der afzwering van 1581 erkend.

Zoo was dan het door Oldenbarnevelt sedert jaren gewenschte verkregen en — Jeannin kon het aan zijne regeering schrijven — „au grand contentement d'un chacun, même de M. le prince Maurice."

Het verdrag was dan ook zeer voordeelig voor het Noorden. Thans was alle gevaar voor eene overrompeling als in 1605 en 1606 geweken; de aanhoudende achteruitgang der financiën nam een einde; de troepen behoefden niet vermeerderd te worden; voor de zeevaart behoefde niet meer op buitengewone bescherming aangedrongen te worden; iedere beweging binnenslands zou men met kracht kunnen onderdrukken; men kon het zinkende crediet herstellen; de landsschulden, die 12 millioen guldens beliepen en weldra 10 tot 14 % interest dreigden te eischen, konden worden afgelost; met Frankrijk, dat 14 à 15 millioen, en Engeland, dat meer dan 8 millioen had te vorderen, kon men thans over afdoening onderhandelen; de vrede zou aan handel en nijverheid ten goede komen; de oostelijke naburen konden beter in het oog gehouden worden, wat van veel belang was, nu in Maart de Hertog van Gulik, Kleef, Berg en Mark was gestorven en daar ernstige verwikkelingen over de nalatenschap dreigden te ontstaan [1]. Maar de goede verstandhouding tusschen den Prins en Oldenbarnevelt had veel geleden en de verzoening voor het oogenblik had den Prins geenszins het vroegere vertrouwen op den Landsadvocaat teruggegeven. Bovendien, de Advocaat had wel over zijne vijanden gezegevierd doch zij lieten ook thans niet af hem te belasteren en zeer velen in den lande bleven nog altijd in het op zijn aandrang vooral gesloten Bestand een groot nadeel zien, vooral toen het algemeen ruchtbaar werd, dat men in het Zuiden het tot stand komen van het verdrag als eene verlossing beschouwde, daar men er inderdaad niet meer in staat was om krijg te voeren en bij een aanval van staatsche zijde

---

[1]) Gedenkst., III, blz. 311.

zoo goed als hulpeloos zou zijn geweest. De vreugde over den tijdelijken vrede had voor het oogenblik overal de bovenhand en de dankdag van den 6den Mei werd in het Noorden even algemeen gevierd als men in het Zuiden juichte over het gesloten verdrag, dat er door zeer velen als de inleiding op een vasten vrede werd beschouwd: Richardot twijfelde er aan, of ook na 12 jaren rust de middelen en de neiging tot voortzetting van den oorlog in het Zuiden zouden aanwezig zijn, en dankte God voor het tot stand komen van het verdrag [1]).

De krijg, die thans langer dan veertig jaren de Nederlanden in beroering had gebracht, was voorloopig geëindigd.

---

[1]) Ibid., blz. 308.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

Aagten, St. 294.
Aalst, 161, 165, 168, 170, 229, 297.
Aardenburg, 485.
Aerschot, Philips, Hertog van, 15, 18, 28, 42, 147, 159, 160, 165 vlg., 179, 183 vlg., 432, 473.
Aerssen, Aerssens, van Aerssen,
 Cornelis, 327, 511 vlg.
 François, 444, 463, 507, 516.
Aire, 218.
Aken, 80, 88, 276, 278, 461.
Albada, Agge van, 233.
Aldegonde, Philips van Marnix, Heer van St., 29, 30, 40, 41, 54, 70, 78 vlg., 94, 112 vlg., 124, 136 vlg., 157 vlg., 168, 188 vlg.
Alençon, Frans, Hertog van, 138, 156, 162, 163. Zie Anjou.
Alexandrië, 453.
Alkmaar, 110, 112, 123, 124, 139, 326, 394.
Allegona, 468.
Alteras, 504.
Alva, Alvarez de Toledo, Hertog van, 8, 46, 65 vlg.
Ambon, 493, 499.
Ameland, 101.
Amerika, 132, 283, 406, 452, 453, 457, 468.
Amerongen, 334.
Amersfoort, 111, 116, 244, 355.
Amiëns, 441, 442.
Amsterdam, 38, 42, 55 vlg., 87, 91, 110 vlg., 488 vlg. , 529 vlg.
Anastro, d', 268.
Andalusië, 137.
Andries, St., 467, 474.
Angers, 444.
Anhalt, Christiaan van, 463, 465, 514.
Anjou, Frans, Hertog van, 177, 178, 184, 185, 190, 201, 211 vlg. Zie Alençon.
 Hendrik, Hertog van, 138. Zie Hendrik III.
Ansbach, Markgraaf van, 465.
Antillen, 454.
Antonie, St., 330.
Antwerpen, 9, 13, 14, 17, 37 vlg., 330 vlg., 501, 532 vlg.
Archangel, 453.
Aremberg, Jan, Graaf van, 16, 18, 42, 51, 57, 72.
 Karel, Graaf van, 279, 301, 333, 432, 473.
Arminianen, 515.
Arminius, Jacobus, 395, 514, 515.
Arnemuiden, 111.
Arnhem, 111, 225, 230, 302, 334, 351, 368, 364.
Arragon, 130, 132, 458, 479.
Artevelde, 199, 202.
Artois, 34, 38, 41, 72, 75, 96, 148, 149, 163, 171, 206 vlg.
Assche, Heer van, 165.
Assonleville, 147, 159, 164, 292, 432.
Atjeh, 493 vlg., 499.
Atrecht, 4, 5, 8, 48, 217 vlg., 229, 418, 432.
Auchin, Jean d', 310.
Augsburg, 155, 156.
Avalos, 61.
Avila, Sancho d', 61, 72, 140, 154, 161, 169, 170, 300, 504.
Axel, 350, 398, 411.
Aysma, Hessel, 335, 342, 372 vlg., 380, 393.
Azië, 454.
Azoren, 362.

B.

Backere, de, 164.
Bailleul, 229.
Bailly, 236.
Baius, Michaël, 319.
Balagny, Heer van, 282, 433.
Balen, 479.
Balfour, 331.
Banda, 493, 499.
Bantam, 456, 496, 499.
Bardes, Willem, 91, 320, 351.
Barendsz., Willem, 454 vlg.
Barlotte, La, 467.
Basius, Johan, 92.
Bassigny, Heer van, 480.
Basta, 61.
Batenburg, Heer van, 110, 349.

Baudouin, 24, 25.
Bax, 410, 426.
Bayonne, 27, 28.
Bazan, Alvaro de, 362.
Beale, 378.
Beauvoir, Heer van, 56, 66.
Bengalen, 499.
Bentheim, 276.
Bentinck, Heer van, 480.
Berg, 275, 461, 464.
Bergen, 48, 106, 108, 109, 213, 219, 220.
Bergen (op Zoom), 111, 177, 338, 368, 382, 410 vlg., 474, 480, 503.
Jan, Markgraaf, van, 5, 10, 16, 22, 33, 34, 41, 46, 51, 74.
Bergh, Frederik, Graaf van den, 417, 442, 459, 464, 482 vlg., 502, 531 vlg.
Herman, Graaf van den, 415.
Willem, Graaf van den, 36, 69, 93, 111, 116, 206, 245, 262, 283, 397.
Berlaymont, Graaf van, 5, 15, 35, 37, 41, 42, 51, 67, 100, 136, 147, 159, 164, 166, 191, 432.
Besançon, 6.
Béthune, 218.
Betuwe, 91, 140, 154, 230, 350, 412, 464, 467.
Beveren, 301.
Beza, 244.
Billy, Caspar de Robles, Heer van, 91, 101, 103, 111, 116, 139, 158, 181, 242, 331.
Biron, Heer van, 271, 275.
Biscaye, 307, 308.
Blois, 96.
Blomberg, Barbara, 176.
Bloyere, Hendrik de, 164, 299.
Boisot, Charles de, 122, 124, 154.
Louis de, 91, 122, 124, 138, 142, 144, 154, 161.
Bolsward, 110.
Bombergen, Heer van, 56.
Bommel, 116, 117, 140, 146, 151, 171, 223, 467, 503, 504.
Bommelerwaard, 467, 468, 503.
Bommenede, 154.
Bonn, 278, 429.
Boom, 380.
Bor, 143, 303.
Borluut, 317.
Borneo, 493.
Boshuizen, 101, 103, 114.
Bossu, Graaf van, 101, 105, 110, 113, 118, 124 vlg., 137, 171, 181, 182, 197, 202, 208, 211, 221, 304, 432.
Bouillon, Hertog van, 420, 433, 505.
Bourbon, Charlotte van, Prinses van Oranje, 156, 269, 397.
Hendrik, Hertog van, 97. Zie Hendrik IV, Koning van Frankrijk.
Karel, Hertog van, 413.
Bourbourg, 229.
Bourges, 387.
Bourgondië, 8, 96, 189, 248, 257, 446.
Bourtange, 422.
Boxum, 350.
Brabant, 9, 12, 13, 17, 30, 38, 71 vlg.
Braccamonte, 61.
Braganza, Antonio de, 411.
Brakel, Heer van, 352.
Brand, Marinus, 104.
Brandenburg, Keurvorst van, 461.
Bray, Guy de, 24, 41, 54, 58, 94.
Brazilië, 468.
Breda, 57, 149, 157, 159, 177, 189, 230, 266, 330, 397, 412, 474, 532, 537.
Brederode, Hendrik Graaf van, 18, 29, 34, 36, 37, 40, 42, 44, 49 vlg.
Lancelot van, 120.
Dr. Pieter, 506.
Walraven van, 343, 519.
Bredevoort, 442.
Bremen, 81, 109, 158, 308, 347, 349, 429.
Brielle, Briel, den, 103, 104, 109, 110, 122, 289, 336, 337.
Bruch, 464.
Brugge, 47, 48, 60, 79, 91, 147, 199, 209, 211, 230, 237, 238, 273, 282 vlg., 298, 316, 382, 416, 486.
Bruhesen, Jan van, 411.
Brunswijk, Hertog van, 36, 57, 423, 465.
Brussel, 4, 8, 12, 15, 16, 18, 20 vlg., 483, 500, 509 512 vlg.
Bucquoy, 503.
Buckhurst, 370.
Burchgrave, Daniël de, 352, 355, 369, 380.
Buren, 146, 154, 171, 223.
Anna, Gravin van, 8.
Maximiliaan, Graaf van, 8.
Philips Willem, Graaf van, 67, 70, 138. Zie Philips Willem.
Burgerhout, 235.
Burghley, Willem Cecil, lord, 325, 328.
Buys, Paulus, 92, 114, 149, 151, 157, 168, 182, 243, 244, 289, 310, 320, 325, 327, 335, 343 vlg.
Buzanval, Paul de, 433, 463, 496, 512, 516, 518.

C.

Cabeliau, Jacob, 104, 123.
Cadix, 133, 376, 437, 505.
Cadzand, 24, 484 vlg.
Caerden, Paulus van, 495.
Calais, 349, 404, 407, 412, 437, 438, 467.
Calicoet, 494, 499.
Callandsoog, 101.
Calloo, 301.
Calvart, Lieven, 433, 439, 444.
Calvijn, 360.
Canarische eilanden, 468.
Cant, Reinier, 91, 244, 320, 380.
Canton, 495.
Canto, Alonso del, 60.
Carloo, Heer van, 120.
Carlos, don, Prins van Spanje, 79.
Caron, Noël de, 247, 292, 327, 335, 428, 480, 499.
Cassander, 24.
Castilië, 11, 60, 83 vlg., 130 vlg.
Cater, Dirk, 91.
Cecil, Thomas, 337.
William. Zie Burghley.
Ceilon, 493, 499.
Châlon, 257.

Champagne, 77.
Champagney, Heer van, 137, 157, 169 vlg., 187, 193, 237, 286, 412.
Château-Cambresis, 445.
Cheapside, 341.
Chimay, Prins van, 279, 280, 333, 432.
China, 493.
Cicero, 317.
Cirksena, 502.
Claeszen, Reinier, 495.
Clercq, Gilles Le, 30, 55.
Clerk, 352.
Coblenz, 465.
Cocqueville, Heer van, 72.
Codt, 480.
Coevorden, 243, 417, 422, 503.
Colchester, 66.
Coligny, Gaspard de, 78, 79, 95, 97, 108, 221.
Louise de, Prinses van Oranje, 280, 338, 345, 397, 418, 529.
Comté, Franche, 6, 21, 291.
Condé, Louis, Prins van, 16, 24, 71, 79.
Condé, 219.
Coninck, Philips de, 118.
Constantinopel, 453.
Coolhaes, 314, 514.
Coornhert, Dirk Volkertsz., 314, 317, 318, 514.
Cornelis, Broer, 311.
Cornput, van den, 265, 426, 472.
Cornwallis, 406.
Coruña, 133, 405, 411, 466, 468.
Courteville, Heer van, 16, 46.
Coutras, 249.
Crêvecoeur, 415, 467.
Crusius, 314.
Cruwel, 511.
Cruz, Markies van Santa, 362, 364, 401 vlg.
Culemborg, Floris van Pallandt, Graaf van, 29, 35, 37, 44, 69, 94, 206, 225, 400.

D.

Daelhem, 72.
Dathenus, Petrus, 41, 54, 55, 81, 94, 211, 236, 237, 312, 314, 317.
Daun, Ulrich van, 464.
Davison, William, 193, 218, 328, 336, 339, 342, 343.
Dekama, 181.
Delfshaven, 110, 283.
Delft, 110, 114, 124, 125, 144, 280, 292, 303, 319 vlg., 340, 379, 387, 488 vlg., 518, 519, 529.
Delfzijl, 243, 462, 472, 502.
Dendermonde, 51, 108, 115, 177, 183, 218, 237, 273, 274, 282, 297.
Denemarken, 11, 248, 307, 327, 347, 356, 439, 473, 517, 521.
Deventer, 92, 93, 116, 210, 221, 224 vlg., 242, 352, 355 vlg., 415. Zie Gerard Prouninck.
Dido, 267.
Dieppe, 247.
Diest, 108, 210, 246, 474, 477.
Dillenburg, 8, 57, 70, 79, 88, 95, 396.
Dirksz., Cornelis, 124, 522.
Dixmuiden, 268, 273, 280, 479.
Djohor, 493, 499.
Does, Jan van der, 142, 143, 310, 318, 319, 320, 332, 335, 408.
Pieter van der, 466, 468.
Doesburg, 60, 111, 302, 334, 366, 503.
Doetinchem, 111, 243.
Dokkum, 110, 415.
Dolhain, Heer van, 93.
Doopsgezinden, 525.
Doornik, 30, 50, 52, 54 vlg., 246, 266, 292, 297.
Dordrecht, 110, 112, 154, 195, 312, 335, 340, 381.
Dorp, Arend van, 138, 154, 160, 233, 327.
Douay, 25, 48, 89, 217, 220, 229, 318.
Dover, 103, 404, 405, 501.
Drake, Francis, 308, 364, 376, 403 vlg., 466.
Drente, 221, 225 vlg., 263 vlg., 282, 302, 423.
Duffel, 44.
Duifhuis, Hubert, 223, 261, 312, 313, 314, 442.
Duinkerken, 402 vlg., 437, 475, 476, 481.
Duinkerkers, 111, 273 vlg., 280, 468, 476.
Duisburg, 106, 276.
Duitschland, 36, 42, 50 vlg.
Duiveland, 154, 303.
Duivenvoorde, Arend van, 112, 437, 443.
Düsseldorf, 523.
Dussen, Van der, 477.

E.

Eberstein, Graaf van, 169, 170.
Eboli. Zie Ruy Gomez.
Edam, 110, 112, 394.
Edzard II, Graaf van Oostfriesland, 462, 472.
Eecloo, 105.
Eems, 72, 74, 93, 334, 422, 429, 462, 472.
Egmond, Anna van. Zie Anna, Gravin van Buren.
Lamoraal, Graaf van, 5, 10, 12, 13, 15 vlg., 30 vlg., 42 vlg., 70.
Philips, Graaf van, 165, 169, 170, 195 vlg., 206, 208, 236, 246, 473.
Eindhoven, 282.
Elburg, 334.
Elizabeth, Koningin van Engeland, 10, 15, 32, 71, 79, 105, 122, 157, 160, 163, 167, 176, 188, 191, 193 vlg.
Emden, 57, 66, 71, 81, 94, 101, 103, 312, 349, 429, 462, 474, 502.
Emmerik, 464, 467.
Engeland, 11, 12, 15, 33, 50, 66, 71, 80, 81 vlg.
Enkhuizen, 109 vlg., 122, 157, 289, 304, 379 vlg., 385, 393, 488 vlg.
Enno II, Graaf van Oostfriesland, 472, 502.
Enschede, 442.
Entens, Barthold, 104, 110, 118, 242.
Epinoy, Prins van, 266.
Erasmus, 6.
Erasso, 12.
Erkelens, 504.
Ernst van Beieren, Aartsbisschop van Keulen, 275 vlg., 429, 461, 464.
Escovedo, 176, 188, 190, 194, 210, 211.
Essex, Graaf van, 437, 442, 466.

Europa, 14, 74, 122, 132, 252 vlg.
Eynde, Jacob van den, 112.

F.

Famars, Heer van, 97, 106.
Faro, 437.
Faroër, 409.
Fenner, 406.
Fère, La, 437.
Feria, 46.
Ferrara, 449.
Ferrol, 442.
Ferwerd, 101.
Finisterre, 405, 438.
Finland, 455.
Floris V, Graaf van Holland, 357.
Fonck, Jan, 175, 233, 254.
Forestus, Petrus, 319.
Fotheringay, 365.
Francken, François, 325, 371, 375, 394, 397, 498.
Franeker, 91, 110, 111, 313, 470, 471.
Frankenthal, 60.
Frankfort, 18.
Frankrijk, 3 vlg.
Frans I, Koning van Frankrijk, 446.
Friesland, 34, 51, 69, 72, 73, 81, 91, 101, 139, 180, 205, 221 vlg.
Frobisher, 406.
Fuentes, Graaf van, 418, 419, 431 vlg.
Fuggers, 156, 438.

G.

Galle, Philippus en Cornelis, 316.
Gallicië, 364.
Gascogne, 77, 79, 93.
Gavre, 10.
Gebhard Truchsesz, Keurvorst van Keulen, 275 vgl., 356.
Geertrui St., Abt van, 164, 168, 193, 233.
Geertruidenberg, 125, 188, 193, 383, 385, 411, 420.
Geertsbergen, 229, 236.
Geete, 76.
Gelder, 368, 352, 403.
Gelderland, 51, 56, 72, 93, 111, 147, 153, 180, 192, 206, 225 vlg.
Gembloux, 210, 214, 215.
Genève, 244.
Genlis, Heer van, 97, 106.
Gent, 3, 4, 37, 47, 52, 68, 91, 98, 147, 158, 165 vlg.
Genua, 155.
Gerard van Groesbeek, Bisschop van Luik, 234, 277.
Gérard, Balthazar, 291, 292.
Germain, St., 95.
Gevaerts, Johan, 510.
Ghistele, Van, 317.
Gianibelli, 330.
Gibraltar, 453, 504, 505.
Gilbert, Humphrey, 105.
Goa, 494 vlg.
Goes, 111, 123, 154, 181, 226.
Goltzius, Hendrik en Hubert, 416.
Gomarus, Franciscus, 515.
Gomez, Ruy, Prins van Eboli, 46, 82, 126, 500.
Gooi, 334.
Gorkum, 92, 112, 117, 153, 358.
Gouda, 110, 112, 113, 289, 291, 325 vlg., 335, 355, 394, 456.
Grange, Peregrin de la, 41, 44, 54, 58.
Granvelle, Antoine de, 3 vlg., 353 vlg.
Grave, 349, 350, 483 vlg., 503, 535.
's Gravenhage, 112, 113, 125, 143, 252, 260, 303, 328, 340, 343, 356, 361, 370, 379, 387, 414, 424 vlg., 481, 530.
Gresham, Thomas, 48, 50.
Grevelingen, 10, 209, 216, 408, 409.
Grobbendonck, 233, 236, 504.
Groenendaal, 71.
Groenloo, 503.
Groningen, 72 vlg., 81, 91, 101, 112, 124, 127, 180 vlg., 205, 221 vlg., 393 vlg., 469 vlg., 514.
Grijze, de, 334, 335.
Guise, 11, 15, 157, 362, 363, 419.
Guinea, 487.
Gulik, 80, 88, 233, 275, 429, 461.

H.

Haag, Den. Zie 's Gravenhage.
Haarlem, 110, 112, 117 vlg., 139, 142 vlg., 181, 311, 314, 316, 318, 357, 381.
Habsburg, 10, 251, 258.
Hagen, Steven van der, 493.
Hamburg, 66, 80, 81, 109, 158, 300, 301, 308, 345, 347, 349, 429.
Hames, Nicolâas de, 29 vlg., 40, 43, 58, 76.
Hampton, 66.
Hanzesteden, 429.
Hardenberg, 243.
Harderwijk, 56, 111, 334.
Harlingen, 57, 124, 242, 264.
Harwich, 339.
Hasselaer, Kenau, 117.
Pieter, 456.
Hasselt, 421, 433.
Haultain, 331, 495, 501.
Haultepenne, 330.
Havré, Markies van, 160, 165, 169, 170, 187, 197, 202, 209, 236, 432, 433, 434, 448, 473.
Havroult, Heer van, 217.
Hawkins, John, 404, 406.
Hebriden, 409.
Hedding, Oom, 104.
Hedel, 415.
Heemskerck, Jacob van, 455, 495, 504, 513.
Heere, Lucas de, 316.
's Heerenberg, 111, 467.
Heermaele, Heermalen, Floris van, 182, 354, 356.
Heidelberg, 60, 387, 397.
Heiligerlee, 72.
Hellenrade, 108.
Helmichius, Wernerus, 360.
Helmond, 483.
Hembyze, Jan van, 165, 199, 200, 205, 211, 218 236, 237, 280 vlg., 298.

Hemert, 415, 476.
Lubbert Turck, Heer van, 349, 350.
Hendrik III, Koning van Frankrijk, 156, 167, 178, 191, 201, 213, 238, 266, 267, 287, 322, 334, 412.
Hendrik IV, Koning van Frankrijk en Navarre, 287, 412 vlg., 481, 517 vlg.
Heneage, 343.
Henegouwen, 38, 77, 85, 97, 100, 126, 148, 149, 156, 163, 207, 209, 213, 216 vlg.
Héraugière, 331, 375, 433.
Herbert, 383.
's Hertogenbosch, 56, 92, 147, 235, 330, 481, 484, 504.
Hesdin, 218.
Hessels, Hessele, 199, 215, 247.
Hessen, 88, 465.
Willem, Landgraaf van, 24, 51, 57, 428.
Heusden, 412.
Heyde, Ter, 415.
Van der Heyden, Casper, 41, 94.
Hèze, Willem, Baron de, 164, 165, 178 vlg., 190, 192, 195, 197, 200, 220.
Hiërges, Heer van, 51, 116, 145, 153, 154, 181, 182, 188, 191, 221.
Hillegom, 118.
Hohenlo, Philips, Graaf van, 242, 243, 265, 282, 302, 330, 331, 344, 350, 356, 378 vlg., 486.
Holland, 8 vlg.
Holmannus, 319.
Hondsbosch, 91.
Hongarije, Maria van, 342, 432, 446.
Hooft, Cornelis Pietersz., 291, 310, 380.
Hoogstraten, 484.
Graaf van, 5, 11, 22, 33, 51, 68, 71, 72, 76, 181.
Hoop, Kaap de Goede, 454, 456.
Hoorn, 110, 112, 124, 154, 304, 312, 380, 385, 393, 488 vlg.
Hoornbrug, 518.
Hoorne, Philips, Graaf van, 11, 12, 16, 18, 32, 33, 40 vlg., 50 vlg., 67 vlg.
Hopperus, Joachim, 27, 28, 46, 58, 67, 82, 126, 158, 173, 175, 187, 254.
Horatius, 317.
Hotoman, 250.
Hout, Jan van, 142, 143, 310, 318, 332, 380.
Houtman, Cornelis, 456.
Frederik, 494.
Houwaert, Jan Baptista, 317.
Hove, Anna van den, 448.
Howard, John, 404 vlg., 437.
Huchtenbroek, Albrecht van, 91.
Hudde, Hendrik, 456.
Hugenoten, 14, 16 vlg.
Huisduinen, 101.
Hulst, 416, 437, 479.
Huy, 183, 184, 433.
Huybert, de, 477.

I.

Ibarra, 419, 431.
Ierland, 347, 442, 463.
Inchy, Heer van, 239.
Indië, 283, 309, 447, 452 vlg., 488 vlg., 504, 520 vlg.
Isenburg, Salentin van, Keurvorst van Keulen, 276, 473.
Italië, 61, 133, 160, 163, 186, 196, 210, 255, 271, 387, 420, 449, 453, 473.

J.

Jacob, St., 360.
Jacobus I, Koning van Engeland, 499, 506.
Jarnac, 79.
Jaureguy, Jean, 268, 291, 292.
Java, 456,
Jeannin, Pierre, 497, 514 vlg.
Jemmingen, 74, 75, 81,
Jezuieten, 136, 423, 424.
Johan Wilhelm, Hertog van Gulik en Kleef, 275, 536.
Jon, François du, 41, 44.
Junius, 374.
Hadrianus, 319.

K.

Kaapverdische eilanden, 453.
Kaiserswerth, 501.
Kamerijk, 48, 239, 246, 253, 266, 274, 278, 282, 432, 433.
Kampen, 93, 109, 116, 210, 221, 242, 244, 334.
Kanaal, het, 406, 437.
Karel V, Keizer van Duitschland, 6 vlg., 11, 83, 84, 87, 130 vlg., 148 vlg., 171 vlg.. 199, 221 249, 253 vlg.
Karel IX, Koning van Frankrijk, 79, 95, 97, 138, 156.
Kempen, de, 235.
Kennemerland, 153.
Keulen, 24, 60, 66, 71, 80, 88, 91, 121, 138, 233, 236, 239, 250 vlg., 275 vlg., 294, 312, 328 vlg., 524.
Killigrew, 352, 361, 378, 382.
Kleef, 91, 233, 275, 459, 461.
Knodsenburg, 350, 415.
Kortrijk, 47, 211, 218.
Krimpenerwaard, 91.
Kuik, 535.
Kuilenburg, 400.

L.

Lalaing, George van, Graaf van Rennenberg, 181, 205, 221 vlg., 230 vlg., 236, 241 vlg., 262 vlg.
Philips, Graaf van, 165, 167, 197, 200, 201, 212 vlg., 220.
Lannoy, 54.
Lara, don Juan de, 46.
Lauwers, 417.
Leeuwarden, 91, 111, 112, 205, 242, 415, 470, 471.
Leiden, 91, 92, 110, 112, 114, 118, 119, 124, 139, 141 vlg., 153, 312, 314, 318 vlg., 326, 332, 379 vlg.
Leipzig, 10.
Lemaire, Isaäc, 497.
Leoninus, Elbertus, 137, 141, 149, 168, 188, 193, 202, 245, 263, 283, 327, 342, 360, 460.
Lepanto, 138, 176.
Lerma, Hertog van, 500, 509 vlg.
Leuven, 67, 70, 89, 102, 108, 137, 158, 185, 205 210, 318, 319, 387, 434, 473.

Leycester, Robert Dudley, Graaf van, 201, 209, 267, 319, 334, 336, 369, 385 vl .
Levant, de, 453.
Licques, Heer van, 217.
Liefkenshoek, 301, 330, 534.
Lier, 43, 44, 177, 200, 230, 269, 474.
Liesvelt, Liesfelt, 164, 193.
Ligne, Graaf van, 432.
Lilloo, 301, 330, 534.
Limoges, 78.
Limburg, 235, 246, 420.
Lindanus, Willem, 65. Zie Abt van St. Geertrui.
Linden, Jan van der, 164.
Lingen, 225, 226, 243, 442, 501, 510, 582.
Linschoten, Jan Huyghen van, 454, 456.
Lippe, Simon, Graaf van der, 465.
Lippe, 503.
Lipsius, Justus, 319, 434, 523.
Lissabon, 307, 309, 376, 404, 411.
Lizzard, 406.
Lobith, 116.
Lochem, 282, 503.
Lodewijk XIV, Koning van Frankrijk, 116.
Loevestein, 92, 94.
Loncq, Cornelis, 404.
Londen, 157, 158, 300, 349, 405, 406, 523.
Londoño, Sancho de, 61.
Looe, 406.
Loosen, Sebastiaan van, 460.
Loredo, 133.
Lotharingen, 77.
  Christina, Hertogin van, 186.
Lübeck, 429.
Luik, 43, 75, 77, 183, 187, 234, 235, 277, 301, 433.
Lumbres, Heer van, 93, 137.
Lumey, Willem van, Graaf van der Marck, 93, 104, 105, 109 vlg., 118, 294.
Lützburg, 81.
Luxemburg, 34, 61, 171, 175, 177, 180, 189, 194, 196, 210, 234, 292, 427, 433, 484.
Lijntgens, Pieter, 496.

M.

Maartensdijk, St., 138.
Maas, 72, 75 vlg., 91, 98, 101, 104 vlg., 116, 140 vlg., 208, 210, 214, 219, 235, 258 vlg.
Maaslandsluis, 124.
Maastricht, 75, 116, 139, 140, 169, 177, 219, 234, 235, 236, 256, 311.
Macao, 495.
Madagascar, 456.
Madrid, 12, 13, 16, 19, 28, 41, 78, 82, 98, 100, 115, 125 vlg., 134, 150, 161, 167, 176, 185, 232, 283, 310, 365, 405 vlg.
Maelson, François, 157, 289, 310, 335, 342, 393 vlg.
Maelstede, Heer van der, 197.
Maeseyck, 433.
Magelhaens, 457.
Makkum, 101.
Malabar, 293.
Malakka, 494 vlg.
Malta, 28.
Mander, Karel Van, 317, 318.
Manderscheid, Gravin van, 276.
Mancicidor, Juan de, 518.
Manninga, Unico, 81.
Manpad, 120.
Mansfeld, Peter Ernst, Graaf van, 11, 16, 22, 33, 51, 159, 161, 164, 166, 292, 331, 333, 418 vlg.
  Agnes van, 277, 278.
  Karel, Graaf van, 331 vlg., 419 vlg.
Marche, 184.
Marck, La, 93, 420.
Margate, 405.
Marnix, Jan van, Heer van Tholouse, 29, 30, 31, 40, 56.
  Philips van. Zie Aldegonde.
Maroilles, Abt van, 193, 202, 233, 432.
Marquette, Heer van, 97, 106.
Martena, Duco van, 110.
Matelief, Cornelis, 494.
Matsjan, 499.
Maulde, de, 375, 380.
Mauritius, 494.
Maurits, Graaf van Nassau, Prins van Oranje, 320, 321, 326, 337 vlg.
Maximiliaan II, Keizer van Duitschland, 78, 167, 186, 232.
Mechelen, 6, 17, 20, 87, 88, 108, 109, 115, 169, 190, 191, 229, 274, 282, 287, 299, 310, 322, 326, 334.
Medemblik, 110, 112, 379, 380, 382 vlg., 393.
Medicis, Catharina de, 28, 97, 201, 266, 271, 326, 413.
Medina-Celi, Hertog van, 115, 123, 125, 126.
Medina-Sidonia, Hertog van, 454 vlg.
Meenen, 47, 216.
Meetkercke, Adolf van, 188, 233, 343, 350, 352, 369, 375, 379, 380
Megen, Graaf van, 11. 16, 33, 51, 56, 110, 349.
Mendoza, Francesco de, 458, 459, 463 vlg., 483 vlg., 500.
Menin, Joost van, 335, 342.
Mercator, 454.
Merode, Graaf van, Rummen, 233, 264.
Meteren, Emanuël van, 523.
Meulen, Daniël van der, 448.
Meurs, 532.
Mexico, 130.
Meierij, 157.
Middelburg, 110, 111, 123, 138, 139, 151, 163, 165, 188, 209, 226, 256, 289, 300, 309, 328, 340, 376, 433, 452, 479, 489 vlg., 496.
Middellandsche Zee, 308.
Mierop, Cornelis van, 143.
Milaan, 61, 127.
Moded, Hermannus, 41, 44, 47, 55, 314, 355, 360, 372.
Molukken, 456, 493 vlg.
Mondoucet, Claude de, 190.
Mondragon, Christophoro de, 61, 111, 115, 124, 138 vlg., 154, 161, 299, 331, 433, 437.
Monnikendam, 101, 112, 124, 326, 394, 522.
Montcontour, 79.
Montesdoca, 169.
Montigny, Emanuel, Heer van, 201, 215 vlg.
  Floris, Heer van, 11, 16, 33, 41, 46, 57, 74.

Mook, 140, 141, 147, 148, 503.
Moor, Joost de, 485.
Mooren, 132, 136.
Moretus, Johannes, 316.
Morgan, Thomas, 105, 331.
Morillon, 253.
Motte, Valentin de Pardieu, Heer van La, 216 vlg., 432.
Moucheron, Balthasar de, 452 vlg., 496 vlg.
Mühlheim, 503.
Musius, Cornelis, 188, 294.
Myle, van der, 188, 233, 320.

N.

Naarden, 117, 120.
Namen, 30, 149, 179 vlg., 208, 210, 214 vlg., 234, 473.
Nantes, 505.
Napels, 31, 61, 176.
Nassau, 7, 9, 18, 80, 125, 165, 245, 257, 276, 337, 338, 424, 436, 529 vlg.
Adolf, Graaf van, 72.
Adolf (de jonge), Graaf van, 526.
Ernst Casimir, Graaf van, 433, 467, 477, 486, 504.
Frederik Hendrik, Graaf van, 466, 477, 478, 486, 504, 518 vlg., 532.
Hendrik, Graaf van, 77, 139, 140.
Jan, Graaf van, 121, 140, 217, 221 vlg., 240 vlg., 262 vlg., 486, 506.
Justinus van, 330, 331, 335, 375, 443, 444.
Lodewijk, Graaf van, 18, 23, 29 vlg., 40, 50, 52, 69, 72 vlg.
Lodewijk Gunther, Graaf van, 437, 467, 477 vlg., 483, 486.
Maurits, Graaf van. Zie Maurits.
Philips Willem, Graaf van. Zie Buren en Philips Willem.
Philips, Graaf van, 417, 420, 433.
Willem, Graaf van. Zie Willem.
Willem Lodewijk, Graaf van, 265, 302, 313, 320, 322, 326, 344, 350, 372, 380, 384, 393, 414, 420 vlg., 529 vlg.
Navarre, 97, 130, 191, 248, 328.
Margaretha van, 97, 201.
Neck, Jacob van, 457.
Nederlanden, 5, 6, vlg.
Neuburg, Paltsgraaf van, 461.
Neuss, 350, 429.
Newcastle, 409.
Neyen, Jan, 511 vlg.
Nideck, 242.
Nienoort, Heer van den, 265.
Nieuwenaar, Adolf, Graaf van, 262, 276 vlg., 301, 302, 337, 344, 352, 355 vlg., 391, 392, 398.
Nieuwland, Nicolaas, 311.
Nieuwpoort, 183, 280, 402, 407, 419, 477 vlg., 500.
Ninove, 183, 236, 246.
Nivelles, 229, 236.
Noircarmes, Heer van, 51, 54, 57, 58, 66, 67, 100, 137, 145, 206.
Noort, Olivier van, 457.
Norden, 81.
Normandië, 417, 427, 444.
Norris, Norrits, John, 265, 272, 320, 350, 337, 368, 377, 411.
North, 356.
Norwich, 66.
Noue, François de la, 97, 106, 213, 237, 238, 246, 333.
Noyon, 420.
Nyevelt, Van Zuylen van, 320.
Willem van, 94, 149.
Nijmegen, 93, 111, 122, 140, 223, 302, 334, 345, 350, 354, 412, 415, 416, 420.

O.

Odyssee, 317.
Ohayn, 247.
Oldambt, 442.
Oldenbarnevelt, Johan van, 225, 289, 320, 322, 327, 335, 337, 357, 360, 369, 371, 375, 379 vlg.
Oldenburg, 549.
Oldenzaal, 243, 442, 501.
Olzignano, 83.
Omer, St., 217, 218, 432.
Ommelanden, 180, 205, 226, 227, 263, 265, 282, 322, 422, 423, 460, 469 vlg.
Oostenrijk, Albertus, Albrecht, Aartshertog van, 434 vlg.
Andreas, Aartshertog van, 449.
Ernst, Aartshertog van, 126, 418 vlg., 430 vlg., 461.
don Jan van, 160, 161, 167 vlg.
Karel, Aartshertog van, 78.
Matthias, Aartshertog van, 196 vlg.
Oostergoo, 384, 470.
Oosterhout, 415, 484.
Oosterweel, 56.
Oostfriesland, 57, 59, 60, 80, 81, 88, 103, 109, 276, 334, 400, 423, 429, 502.
Ootmarsum, 442.
Orchies, 220, 229.
Orkney, 409.
Orsoy, 463.
Ortell, Joachim, 334, 374, 377, 428.
Osnabrück, 275.
Ostende, 282, 298, 299, 329, 368, 375, 410, 476 vlg.
Oudenaarde, 108, 269.
Oudenburch, 477.
Oudewater, 110, 112, 154, 181, 358.
Overijsel, 111, 147, 221 vlg., 230, 240 vlg., 263 vlg., 302, 322, 367 vlg., 391 vlg.

P.

Paderborn, 275.
Paltz, 53, 81, 88, 138, 276, 280, 309, 463.
Hertog Christoffel van de, 139, 140.
Hertog Johan Casimir van de, 156, 209 vlg., 236 vlg., 276, 279, 324, 328, 428.
Pampus, 124.
Parma, Alexander, Hertog van, 31, 210, 215 vlg., 501.
Margaretha, Hertogin van, 3, 5, 14 vlg., 254 vlg.
Parijs, 8, 97, 102, 105, 108, 137, 327, 328, 412, 415, 420, 442, 463, 523.
Pascarengis, Cosmo de, 380.

Pauw, Reinier, 456.
Perez, Antonio, 176, 194, 210.
Gonzalo, 12.
Perrenot, Antoine. Zie Granvelle.
Perret, Steven, 351, 357, 359.
Peru, 130.
Petten, 101.
Philippeville, 191.
Philippine, 477, 484.
Philips II, Koning van Spanje, 3, 5 vlg.
Philips III, Koning van Spanje, 458, 500 vlg.
Philips Willem, Prins van Oranje, 435, 436, 473, 487, 532.
Philipsland, St., 154.
Philippijnen, 495.
Phintzing, Von, 16.
Picardië, 16, 97, 105, 108, 346, 437, 439, 441.
Pietersz., Cornelis, 493.
Pius V, Paus, 58, 310.
Plancius, Petrus, 454, 455, 497.
Plantyn, Christoffel, 316.
Plessis-Les-Tours, 246, 247.
Plymouth, 406.
Polen, 138, 347.
Portugal, 248, 253, 305, 307, 347, 348, 402, 403, 411, 435, 437, 452, 453, 456, 457, 458, 466.
Praag, 429.
Prinseneiland, 457.
Prouninck, Gerard (gezegd Deventer), 352, 359, 366, 372, 377 vlg.
Provyn, 247.
Purmerend, 110, 394.

Q.

Quesnoy, 77.
Quixada, de, 46.

R.

Rammekens, 123, 336.
Rasseghem, Heer van, 149, 159, 161, 182, 199, 237.
Rees, 464.
Regensburg, 176, 197.
Reingoud, Jacques, 350 vlg.
Renard, Simon, 16.
Renty, Heer van, 217.
Requesens, don Luis de, 127, 135 vlg., 154 vlg.
Reyd, Everhard van, 523.
Richardot, Jean, 332, 412, 432, 443, 448, 511 vlg.
Richebourg, 331.
Rio, Louis del, 67 vlg., 83, 164 vlg.
Ripperda, Wigbold van, 117, 120.
Rivas, de, 482.
Robsart, Amy, 339.
Rochelle, La, 93.
Rochepot, Heer van, 267, 272.
Roda, Jeronimo de, 83, 99, 146, 159 vlg., 173 vlg., 254.
Roeulx, Graaf van, 165.
Roemerswaal, 138.
Roer, 464, 503.
Roermond, 65, 72, 107, 109, 235, 311.
Rome, 17, 41, 89, 129, 132, 253, 276, 336.
Romero, Juliano, 61, 109, 136, 161, 169.
Roobol, 104.
Roorda, Karel, 244, 393, 399, 421 vlg., 461, 470.
Rosne, Heer van, 437.
Rossano, Bisschop van, 233.
Rossignol, Heer van, 217.
Rotterdam, 105, 110, 114.
Rouaan, 417.
Rozendaal, 415.
Ruichaver, Nicolaas, 104, 124.
Ruyter, Herman de, 92, 94.
Ryhove, François, Heer van der Kéthulle, 165, 199, 200, 205, 211, 215, 218, 237, 280, 284, 297.
Rymenam, 214.
Rijn, 74, 75, 106, 116, 119, 138, 158, 213, 276, 302, 350, 463, 464.
Rijp Jan Cornelisz. de, 455.
Rijssel, 47, 55, 182, 218, 220, 229.
Rijswijk, 512.

S.

Saksen, Anna van, Prinses van Oranje, 9, 95, 396.
August, Keurvorst van, 51, 88.
Christiaan, Keurvorst van, 428.
Maurits, Keurvorst van, 9, 285.
Salland, 242.
Sambre, 214.
Sandwich, 66.
Saravia, 314, 319, 380.
Sarazin, 217.
Sas van Gent, 402, 416.
Sasbout, 159, 164, 166, 202.
Savoye, Emanuel Philibert, Hertog van, .
Schaumburg, Joost, Graaf van, 111.
Schelde, 101, 115, 127, 150, 176, 299 vlg., 330 vlg., 402, 410, 476, 486, 499, 501.
Schenck, Maarten, 211, 242, 243, 263, 265, 337, 350, 412.
Schenckenschans, 350, 429, 467.
Schetz, Caspar, 188.
Schiedam, 110, 114, 124.
Schoonhoven, 110, 114, 153, 154, 181.
Schotland, 209, 248, 346, 347, 365, 401, 408, 409, 466.
Schouwen, 154, 161, 303.
Schwarzburg, Graaf van, 149, 150, 269.
Schwartzenberg, Graaf van, 202, 232 vlg.
Seaton, 286.
Sédan, 506.
Segovia, 28, 46, 61, 132.
Sevilla, 132, 133, 307, 309.
Sichem, 235.
Siegen, 60.
Simonsz, Menno, 314.
Sixtus V, Paus, 403.
Sluis, 115, 183, 282, 298, 299, 373 vlg., 398, 402, 468, 476, 479, 481, 484 vlg., 501, 525.
Sneek, 91, 110, 313.
Solms, Ernst, Graaf van, 433, 477.
Solre, Graaf van, 510.
Somme, 349.
Sonoy, Diederik, 72, 91, 92, 109 vlg., 114, 116, 121, 124, 139, 151 vlg., 242, 265, 320, 357 vlg., 369 vlg., 379 vlg.
Spa, 30, 191, 417.

Spanje, 3, 12 vlg.
Spieghel, Laurens Jansz., 304.
Spinola, Ambrosius, 483 vlg., 501 vlg.
Frederik, 468, 485.
Spitsbergen, 455.
Stanley, William, 366. 368, 369.
Stavoren, 110.
Steenbergen, 282, 415.
Steenwijk, 243, 265, 282, 302, 350, 368, 417.
Stevin, Simon, 398.
Straeten, Van der, 192, 198.
Styrum, Heer van, 245.
Sydney, Philip, 267, 337, 339, 342, 350, 366, 398.

T.

Taffin, Jean, 41.
Tapper, Ruurd, 29.
Tassis, Baptista de, 265, 282, 302, 334, 350, 368.
Téligny, Heer van, 280.
Ternate, 495, 499.
Terranova, Hertog van, 233, 309.
Texel, 308.
Theems, 408.
Théron, Jean, 164, 190, 192.
Thienen, 77, 108.
Thin, Floris, 182, 244, 342, 354, 356.
Tholen, 139, 181.
Thomas, St., 468.
Tidore, 495.
Tiel, 223, 467.
Tisnacq, Charles de, 16, 28.
Titelman, 99.
Toledo, Antonio de, 46, 68.
Fernando de, 61.
Frederik de, 106, 115 vlg., 120, 132.
Tongeren, 76.
Tours, 247.
Torrentius, 411.
Toutenburg, Frederik Schenck van, Aartsbisschop van Utrecht, 262, 311.
Trente, 23 vlg., 89, 206, 310.
Treslong, Willem van Bloys, Heer van, 104, 335.
Trier, 88, 233, 292.
Trillo, 357, 392.
Tripoli, 453.
Troje, 331, 445.
Truyen, St., 43 vlg., 49, 483.
Tseraerts, Jerôme, 105, 110, 125.
Turenne, Burggraaf van, 420.
Turken, 28, 58, 97.
Turnhout, 441, 510.
Twente, 242, 243, 368, 442.
Tympel, Olivier van den, 165, 299, 469.

U.

Ufkens, Popko, 91.
Ulenburgh, 293.
Ulloa, Alfonso de, 61, 154.
Usselincx, Willem, 497.
Utenhove, Jan, 317.
Utrecht, 8 vlg.
Uyttenbogaert, 395 529.

V.

Vaast, St., 217, 229, 432.
Valdez, Francesco de, 139, 143, 145, 169.
Valencia, 132.
Valenciennes, 10, 51, 52 vlg., 66, 69, 87, 106, 177, 182, 206.
Valcke, 335, 343.
Valkenburg, 236.
Valladolid, 132.
Valmaer, 380.
Varax, Graaf van, 441.
Vargas, Juan de, 67 vlg., 74, 83, 99, 127, 254, 255.
Veere, 110, 138, 247, 260, 289, 338, 496.
Velasco, don Luis de, 459, 464, 467, 477.
Veluwe, 230, 301, 334.
Venetië, 97, 453.
Venloo, 92, 230, 235, 301, 350.
Verdugo, don Francesco de, 169, 265, 269, 282, 289. 301, 302, 350, 384, 414, 417, 422, 429, 433, 437, 442.
Vere, Francis, 375, 410, 426, 437, 477, 479.
Verhoeff, 495, 504.
Verreyken, 517 vlg.
Vervins, 445, 446.
Veurne, 280, 297.
Vianen, 53, 56, 57, 358.
Viglius van Zuichem, 5, 6, 22, 26 vlg., 41, 58, 82, 88, 99, 100, 128, 147, 159, 165 vlg.
Vigo, 364, 366.
Villavicencio, Lorenzo de, 60.
Villeroy, Hertog van, 507.
Villers, Abt van, 164, 193.
Heer van, 72, 73, 106.
Pierre de, 292.
Villiers, Josse de Zoete, Heer van, 322, 334, 359.
Vilvoorde, 57, 273, 329.
Visch, 215.
Visé, 219, 234, 235.
Vitelli, Chiappino, 61.
Vlaanderen, 10, 30, 38, 41, 44, 50, 52, 55, 85, 86, 91 vlg.
Staats-, 486.
Vlie, 93, 104.
Vliet, 144.
Vlissingen, 5, 104, 105, 110, 122, 127, 138, 209, 247, 260, 267, 289, 299, 308, 310, 328, 336 vlg.
Voorne, 104, 105.
Vosbergen, Caspar van, 247.
Vosmeer, Sasbout, 311, 524.

W.

Waaigat, 454.
Waal, 116, 140, 350, 412, 467, 503.
Waerwyck, Wybrand van, 457, 493.
Waes, 300.
Wageningen, 243.
Walcheren, 56, 104, 105, 111, 157, 260, 304, 333, 376, 384, 477, 485.
Walen, 75, 111.
Walsingham, 95, 328, 334, 339, 365, 404.
Warmond, 454.
Warnsveld, 366

Waterland, 114, 117, 124, 139, 141.
Watrelos, 54.
Wederdoopers, 525.
Weenen, 197, 258.
Weert, 57, 235.
Sebald de, 493.
Weesp, 181.
Werff, Pieter Adr.'sz. van der, 91, 142, 380.
Wesembeke, Jacob van, 80, 91, 92, 107.
Westergoo, 384, 470.
Westfalen, 50, 429.
Westfriesland, 153, 357, 393.
Wetterau, 275, 276.
Wezel, Wesel, 60, 66, 71, 80, 91, 275, 464.
Wight, 405, 406.
Willebroek, 57.
Willerval, Heer van, 188.
Wilkes, 357, 361, 366, 368 vlg., 381.
Willem, Prins van Oranje, 5 vlg.
Williams, Roger, 111, 375.
Willoughby, 267, 383, 385, 403, 411.
Wingfield, 411.
Winter, 406.
Winwood, Ralph, 517.
Witte Zee, 349, 453, 454.
Woerden, 36, 110, 114, 154, 356.
Workum, 101.
Worms, 217.
Wouw, 368.
Würzburg, 233.
Wijk, 235.
aan Zee, 101.
Wijngaarden, Jacob van, 112.
Wijnoxbergen, 218.

X.

Xanten, 464.

Y.

Y, het, 321.
York, Roland, Rowland, 286, 366, 368, 369.
Yperen, 47, 179, 199, 230, 269, 282, 286, 297, 480.
Ysel, 142, 368, 503.
Yzendijke, 485.

Z.

Zeeland, 3, 8 vlg.
Zembla, Nova, 455.
Zevenaar, 464.
Zevenwolden, 470.
Zierikzee, 138, 152, 154, 161, 181.
Zuiderzee, 101, 109, 117, 124, 158, 304.
Zuidzee, Stille, 456.
Zutphen, 111, 116, 117, 120, 213, 230, 282, 301, 354, 366, 368, 415, 503.
Zuylen, Nicolaas van, 354, 392. Zie Nyevelt.
Zweden, 248, 307, 347.
Zwolle, 116, 242, 334.
Zijpe, 91, 154.

Lith v. d. Weijer Groningen.

DJ109 .B65 v.3
Geschiedenis van het nederlandsche
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00002 0695